

Maanpuolustuskorkeakoulu

Julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 23

SALAINEN

SELITYS.

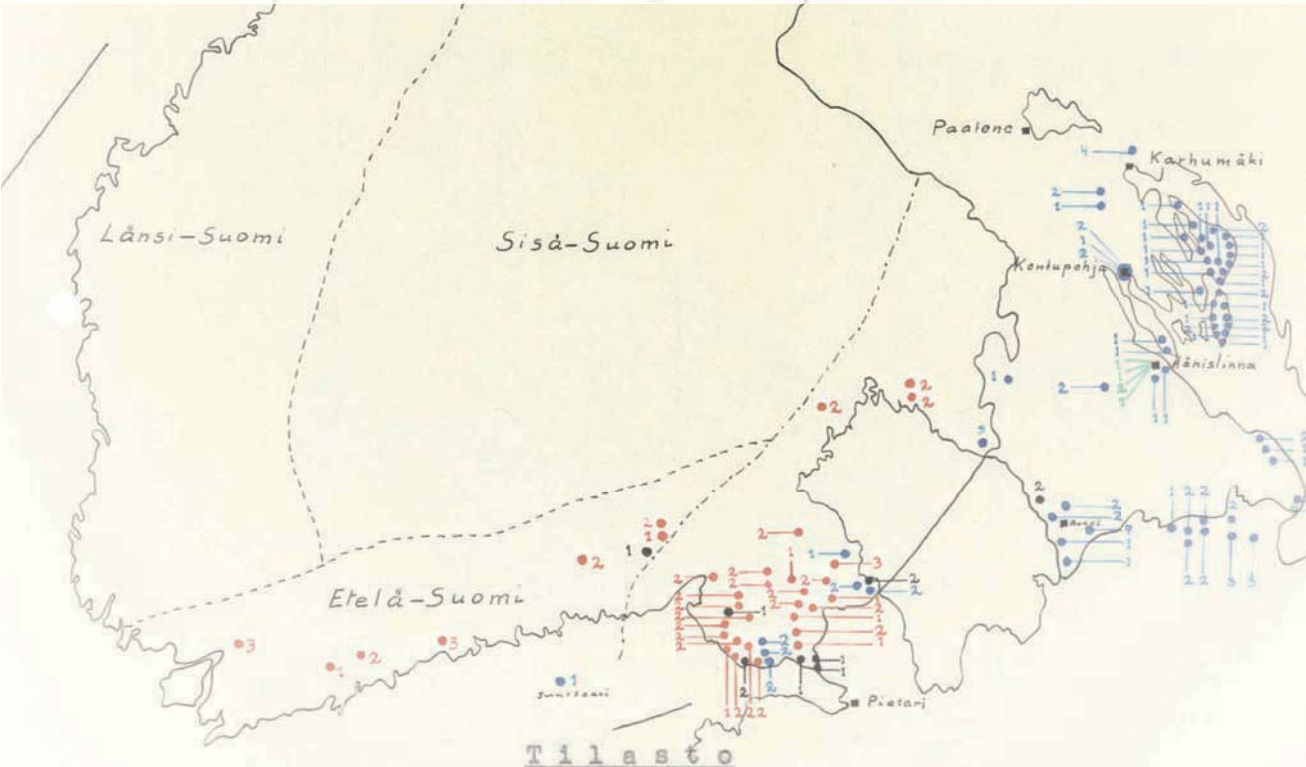
- Laskevarjomiesten pudotusp. (N^o = lukumäärä)
- Pintavakoojien pidätysp. (N^o = lukumäärä)
- Selustaan jätettyjen vakoojien pidätysp. (N^o = lukumäärä)
- Kaukovakoojien pidätysp. (N^o = lukumäärä)

Diletantteja vai taitajia?

Päämajan valvontaosaston johtama valvonta ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa

Vladimir Panschin

maan saapuneista Neuvostoliiton vakoojista ajalla 1.1.-30.6.42 toiminta-alueit

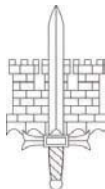
Vakoojat	Etelä-Suomi	Länsi-Suomi	Sisä-Suomi	Pohjois-Suomi	Takaisin val-lattu alue	Itä-Karjala	Ettee
----------	-------------	-------------	------------	---------------	-------------------------	-------------	-------

VLADIMIR PANSCHIN

DILETANTTEJA VAI TAITAJIA?

PÄÄMAJAN VALVONTAOSASTON JOHTAMA VALVONTA JA
VASTAVAKOILU TALVI- JA JATKOSODASSA

Akateeminen väitöskirja, joka Maanpuolustuskorkeakoulun
tutkimusneuvoston suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi
sotatieteiden tohtorin tutkintoa varten Maanpuolustuskorkeakoulun Santahamina-
talon Itälinnake-auditoriossa, Helsingin Santahaminassa, keskiviikkona 9. toukokuu-
ta 2018 klo 10.

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU
HELSINKI 2018

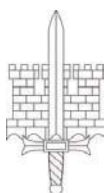
MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU
JULKAISUSARJA 1: TUTKIMUKSIA NRO 23

NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY
SERIES 1: RESEARCH PUBLICATIONS NO. 23

DILETANTTEJA VAI TAITAJIA?

PÄÄMAJAN VALVONTAOSASTON JOHTAMA VALVONTA JA
VASTAVAKOILU TALVI- JA JÄTKOSODASSA

VLADIMIR PANSCHIN

MAANPUOLUSTUSKORKEAKOULU
HELSINKI 2018

Vladimir Panschin: *Diletantteja vai taitajia? Päämajan valvontaosaston johtama valvonta ja vastavakoilu talvi- ja jatkosodassa*
Maanpuolustuskorkeakoulu
Julkaisusarja 1: Tutkimuksia nro 23
Väitöskirja /
National Defence University
Series 1: Research Publications No. 23
Doctoral dissertation

Tekijä: Majuri Vladimir Panschin

Ohjaaja: Dosentti, FT Mikko Karjalainen
Maanpuolustuskorkeakoulu

Ohjaava professori: Professori, FT, kenraalimajuri (evp) Vesa Tynkkynen
Maanpuolustuskorkeakoulu

Esitarkastajat: Dosentti, FT Pasi Tuunainen
Itä-Suomen yliopisto

FT Tapio Koskimies

Vastaväittäjä: Professori, VTI Kimmo Rentola
Helsingin yliopisto

Uusimmat julkaisut pdf-muodossa: <http://www.doria.fi/handle/10024/73990>

Kannen kuva: Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942. Tiedustelutoimisto (Toimisto II) / VII AKE. T-2060/20. KA.

© Tekijä & Maanpuolustuskorkeakoulu

ISBN 978-951-25-3006-9 (nid.)
ISBN 978-951-25-3007-6 (PDF)
ISSN 2342-9992 (painettu)
ISSN 2343-0001 (verkkojulkaisu)

Maanpuolustuskorkeakoulu
National Defence University

Juvenes Print
Tampere 2018

TIIVISTELMÄ

Puolustusvoimien johtaman valvonnan ja vastavakoilun juuret ulottuvat vapaussotaan. Valkoisten Päämajaan kuuluneen poliisiasianosaston tehtävänä oli johtaa isänmaanpettureiden, punaisten johtajien, kiihottajien ynnä muiden yhteiskunnan rauhalle vaarallisten henkilöiden etsimistä. Järjestettäessä vapaussodan jälkeen Suomen puolustuslaitoksen johtoesikuntaa perustettiin heinäkuussa 1918 Yleisesikunnan valvontaosasto. Sen päätehtävinä olivat ulkoinen ja sisäinen vastavakoilu. Sisäinen vastavakoilu nimettiin myöhemmin valvonnaksi.

Sotia edeltäneenä aikana puolustusvoimien johtoesikuntaa järjestettiin uudelleen muutamia kertoja. Näiden seurauksena puolustusvoimien johtama vastavakoilu ja valvonta määrättiin vuonna 1920 Yleisesikuntaan perustetun toimisto VI:n (valvontatoimiston) tehtäväksi. Helsingissä sijainneen keskuselimen lisäksi sillä oli toimipaikka Viipurissa. Ennen sotia puolustusvoimien johtama vastavakoilu ja valvonta oli palkatun henkilöstön lukumäärällä mitattuna vaatimatonta. Näissä tehtävissä palveli 1930-luvun lopulla ainoastaan 24 henkeä. Valvontatoimiston työn sotia edeltäneen ajan merkittävin tulos, lukuun ottamatta joitakin vakoilu- ja kiihotusjuttuja, oli se, että puolustusvoimien politisoituminen onnistuttiin estämään.

Puolustusvoimien valmiutta kohotettaessa syksyllä 1939 Yleisesikunnan valvontatoimisto perusti Päämajan valvontaosaston. Sen tehtävänä oli valtakunnan puolustukseen kohdistuneen ulkovaltojen vakoilun vastustaminen (vastavakoilu) sekä maanpuolustuksen tarkoitusta vaarantaneiden tuhotöiden ynnä muiden hankkeiden torjunta (valvonta). Tässä tarkoituksessa valvontaosaston johdossa oli alueellisia valvontaelimiä niin sotatoimi- kuin kotialueellakin. Sota-aikana 1939 - 1944 varsinaisissa vastavakoilu- valvontatehtävissä palveli yli kolmesataa henkeä.

Sota-aikana valvonnan menestyksekkäin toimintatapa oli tiedottajiin perustuva tiedustelutoiminta. Tässä tarkoituksessa valvontaosasto alaelimineen värväsi esimerkiksi joukoista, esikunnista, sotasairaaloista sekä äärivasemmiston keskuudesta avukseen tiedottajia, joiden tehtävänä oli kertoa valvontaosastolle näkemistään ja kuulemistaan valvontaosastoa kiinnostaneista asioista. Tiedustelutoimintansa ansiosta valvontaosasto pääsi jatkosodan aikana perille muun muassa yli sadan hengen myyräntyöjoukosta, jonka olemassa olosta Valtiollisella poliisilla ei ollut vihiäkään.

Sota-aikana vastavakoilun tehokkaimmat työmuodot olivat pidätettyjen vakoojien kuulustelutiedustelu sekä radiovalvonta ja -harhautus. Vakoojien kuulustelujen kautta valvontaosasto sai tietoja Neuvostoliiton Suomeen suuntaamaan vakoilun järjestelyistä: keitä Suomen vastaiseen vakoiluun oli koulutettu, ja missä heitä aiottiin käyttää. Näitä tietoja valvontaosasto jakoi esimerkiksi Valtiolliselle poliisille vastavakoilutyössä käytettäväksi.

Valvontaosasto toteutti radiovalvontaa yhdessä Päämajan tiedusteluosaston alaisen radiotiedustelun kanssa. Viimeksi mainitun tehtävänä oli osoittaa valvontaosastolle Suomessa sijainneiden vakoojaradistien pääpiirteinen sijainti, minkä jälkeen tarkempi paikannus jäi valvontaosaston radiovalvontajaoksen tehtäväksi. Radioharhautusta

suoritettiin kiinni saadun vakoojan radiolla joko yhteistyössä radion haltijan kanssa tai valvontaosaston omin toimin. Sen avulla pystyttiin neuvostotiedustelulle syöttämään vääriä tietoja, sitomaan sen voimavaroja sekä saamaan vihiä vihollisen aikeista. Osa niistä neuvostovakoojista, jotka avustivat valvontaosastoa radioharhautuksessa tai muin tavoin, sai valvontaosaston avustuksella uuden henkilöllisyyden sekä tukun rahaa, ja heidät autettiin uuden elämän alkuun ulkomailla, useimmiten Ruotsissa.

Hyvin toteutettuna vakoilu ei perustu ohjesääntöihin eikä kaavamaisiin toimintatapoihin. Täten kaikki tiedot vihollisen vakoilumenetelmistä ja -kohteista ovat vasta- vakoilulle arvokkaita. Tietojen vaihdon kannalta valvontaosaston keskeisin kotimainen yhteistyökumppani oli samalla saralla toiminut Valtiollinen poliisi. Eräistä yhteistyöongelmista huolimatta virastojen välinen tietojen vaihto toimi, ja ruohonjuuritason pöytätyötä saumattomaan käytännön yhteistyöhön. Jatkosodan aikana valvontaosaston kansainvälinen vastavakoiluyhteistoiminta saksalaisten kanssa oli valvontaosaston kannalta merkityksellisintä.

Valvonnan ja vastavakoilun seurauksena vuosina 1939 - 1944 valvontaosaston huostassa tiedetään olleen jatkotutkimuksia varten liki 3 900 henkeä. Tämä lukumäärä perustuu kuitenkin puutteelliseen lähdeaineistoon, joten todellisuudessa lukumäärä on ollut suurempi.

Arvioitaessa valvontaosaston valvontatyön onnistumista sota-aikana voidaan todeta, että se onnistui tehtävässään vähintään hyvin. Tämä on perusteltavissa esimerkiksi sillä, ettei kotialueella toteutettu ainuttakaan sellaista terrori- tai sabotaasitekoa, jolla olisi ollut merkittävää yhteiskunnallista vaikutusta.

Valvontaosaston onnistumista vastavakoilussa on vaikea arvioida, kun ei tiedetä Suomessa todellisuudessa toimineiden vakoojien lukumäärää. Tunnettujen lukujen valossa voidaan todeta vastavakoilun onnistuneen vähintään tyydyttävästi. Yhtenä valvontaosaston vastavakoilun menestyksen mittarina voidaan käyttää tietoa siitä, että neuvostotiedustelu oppi sodan aikana arvostamaan suomalaista vastavakoilua. Selvittäessään sodan jälkeen liittoutuneiden valvontakomission majuri Žukoville vastavakoilun toimintatapoja valvontaosaston vastavakoilutoimiston päällikkö majuri Pentti Heino yritti aluksi vähätellä valvontaosastossa aikaansaatuja tuloksia, mutta majuri Žukov palautti Heinin nopeasti ruotuun.

Edellä esitetyn perusteella on oikeutettua todeta, että vaatimattomasta parinkymmenen ihmisen Yleisesikunnan valvontatoimistosta kasvoi ja kehittyi sodan olosuhteiden koulimana ammattitaitoinen ja kenttäkelpoinen usean sadan hengen Päämajan valvontaosasto, joka suoriutui tehtävästään hyvin, koska sisäinen turvallisuus säilyi. Diletanteista oli tullut taitajia.

Asiasanat: vastavakoilu, vakoilu, tiedustelu

ДИЛЕТАНТЫ ИЛИ МАСТЕРА СВОЕГО ДЕЛА?

ОСУЩЕСТВЛЯЕМАЯ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СФЕРЕ НАДЗОРА И КОНТРРАЗВЕДКИ ПОД РУКОВОДСТВОМ ОТДЕЛА ПО НАДЗОРУ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБА ОСФ

РЕЗЮМЕ

Основа надзирательной и контрразведывательной деятельности под управлением Оборонительных сил была заложена во время финляндской гражданской войны 1918 года. Задачей Отдела по полицейским вопросам в Ставке Белых сил было управление разыскиванием изменников родины, красных полководцев, агитаторов и других лиц, представляющих угрозу общественному порядку. После гражданской войны, в процессе формирования Главного штаба оборонного ведомства страны, в июле 1918 года был создан Отдел по надзору при Главном штабе. Главными задачами данного отдела были внешняя и внутренняя контрразведка. Позже внутренняя контрразведка была переименована в надзор.

В довоенный период структура Главного штаба оборонного ведомства была реорганизована несколько раз. В результате этих реорганизаций контрразведка и надзор стали задачами так называемого Бюро VI (Бюро надзора), которое было создано при Генштабе в 1920 году. Кроме центрального аппарата в Хельсинки, у Бюро VI был также филиал в Выборге. В довоенное время численность личного состава, занимающегося надзором и контрразведкой, была довольно скромной. В конце 1930-х годов личный состав составлял лишь 24 человека. Кроме некоторых дел по шпионажу и агитации, главным результатом работы Бюро надзора до войны можно считать успешное предотвращение политизирования Оборонительных сил.

В связи с повышением готовности осенью 1939 года, Бюро надзора при Генштабе создало Отдел надзора Ставки. Задачей отдела было предотвращение разведки, направленной против обороны государства со стороны иностранных государств (контрразведка), а также предотвращение диверсионной и другой деятельности, представляющей угрозу государственной обороне (надзор). Для этих целей под управлением отдела существовали региональные органы надзора как в театре военных действий, так и в глубоком тылу. В годы войны 1939-1944 годов на должностях контрразведки и надзора служило более 300 человек.

Самым успешным способом действия в сфере надзора была разведывательная деятельность, которая основывалась на использовании осведомителей. Для этих целей Отделом надзора и его подчиненными органами были завербованы осведомители в войсках, штабах, военных госпиталях, а также среди крайне левых. Они должны были осведомлять об увиденных и услышанных делах, представляющих интерес отделу. Благодаря собственной оперативной деятельности, отделом была раскрыта диверсионная группа, о существовании которой Полиция безопасности не имела никаких сведений.

Самыми эффективными способами работы контрразведки во время войны были допросы арестованных шпионов, а также радиоконтроль и радиоигры. В результате допросов шпионов Отдел надзора получал информацию об организации советской разведывательной деятельности, направленной против Финляндии, о лицах, получивших подготовку в шпионаже в Финляндии, а также о планах их применения. Такая информация была передана, например, Государственной полиции безопасности для использования в контрразведывательной работе.

Отдел надзора осуществлял радиоконтроль совместно с Радиоразведкой Разведывательного отдела Ставки. Задачей Радиоразведки было выявление Отделу надзора приблизительной позиции находящихся на территории Финляндии разведчиков-радиостов, после чего более четкой пеленгацией занималось уже Отделение радиоконтроля Надзирательного отдела. Радиоигра проводилась, используя радиостанцию захваченного разведчика либо во взаимодействии с собственником радиостанции, либо собственными силами Отдела надзора. С помощью радиоигры можно было передавать советской разведке ложные сведения, сковывать ее ресурсы и получать намеки о ее намерениях. Некоторым из тех советских шпионов, кто оказывал содействие Надзирательному отделу в виде радиоигры или другим образом, дали новые удостоверения личности и пачку денег, чтобы помочь им начать новую жизнь за границей, чаще всего в Швеции.

Успешное проведение шпионажа не основывается на уставах или шаблонных способах действий. По этой причине все возможные сведения о разведывательных методах противника и его объектах имеют ценность с точки зрения контрразведки. Что касается обмена информацией, самым важным партнером Отдела надзора внутри страны была Государственная полиция безопасности, которая действовала в той же сфере. Несмотря на определенные проблемы взаимодействия, межведомственный обмен информацией шел гладко. На местном уровне шла слаженная практическая совместная работа. Во время так называемой Войны-продолжения с 1941 по 1944 год международное контрразведывательное взаимодействие между Отделом надзора и Германией имело большое значение, благодаря крупномасштабному обмену контрразведывательными данными.

Известно, что в 1939-44 годах в результате контрразведки и надзора у Отдела надзора было почти 3900 человек под стражей для дальнейшего разбирательства. Однако, поскольку эти показатели базируются на неполных первоисточниках, можно полагать, что число на самом деле было больше.

Оценивая, насколько успешна была надзирательная работа Отдела надзора во время войны, можно констатировать, что отдел справился со своими задачами, по крайней мере, хорошо. Такую оценку можно оправдать, например, тем, что в глубоком тылу не совершился ни один террористический акт или саботаж, который имел бы значительный эффект на общество.

Что касается успеха контрразведывательной деятельности Отдела надзора, его труднее оценить, поскольку не известно реальное число шпионов, действующих в Финляндии. С учетом известных показателей, контрразведке можно дать оценку, как минимум, «удовлетворительно». Одним показателем успеха

контрразведывательной работы Отдела надзора можно считать известный факт о том, что советская разведка в ходе войны стала ценить финскую контрразведку. После войны, когда начальник Контрразведывательного бюро Отдела надзора майор Пентти Хейно докладывал Жукову, майору Союзной контрольной комиссии в Финляндии, о методах финской контрразведки, он сначала пытался преуменьшить результаты работы Отдела надзора. Однако в этом вопросе майор Жуков быстро поставил Хейно на место.

На основании вышеуказанного можно достоверно констатировать, что Бюро надзора при Генштабе со своим скромным штатом из двадцати сотрудников в условиях войны выросло и развилось в профессиональный и способный Отдел надзора Ставки, со штатом уже в несколько сотен человек, который хорошо справился со своими задачами, ибо внутренняя безопасность была сохранена. Конечно же, на это всё повлияло то, что в обществе сохранился крепкий общий дух, даже рассматривая тот период ретроспективно. Дилетанты стали мастерами своего дела.

Ключевые слова: контрразведка, разведка, шпионаж

DILETTANTES OR CRAFTSMEN? SURVEILLANCE AND COUNTER-INTELLIGENCE LED BY THE SURVEILLANCE DIVISION OF THE GENERAL HEADQUARTERS DURING THE WINTER AND CONTINUATION WARS

ABSTRACT

The history of the surveillance and counterintelligence led by the Defence Forces can trace its roots back to the Finnish Civil War. The job of the Department of Police Affairs, which was a part of the Whites' Headquarters, was to lead the search of traitors, red leaders, agitators and other persons who were a danger to a calm and organised society. The Surveillance Department of the General Staff was established in July 1918 when the command headquarters of the Finnish Defence Establishment was reorganised after the Civil War. Its main tasks were external and internal counterintelligence. Internal counterintelligence was later named surveillance.

During the years preceding World War II the command headquarters of the Finnish Defence Forces was reorganised a few times. As a result of these reorganisations the counterintelligence and surveillance led by the Finnish Defence Forces was in 1920 assigned to Office VI (surveillance office) that had been established in the General Staff. In addition to a central office in Helsinki, it also had an office in Viipuri. Before World War II the counterintelligence and surveillance led by the Finnish Defence Forces was modest in terms of the number of personnel assigned. In the late 1930s, only 24 people were serving in these duties. The most significant result of the work done by the Surveillance Office in the pre-war years, apart from some espionage and agitation cases, was that it was able to prevent the politicization of the Defence Forces.

As the readiness of the Defence Forces was heightened in the spring of 1939, the Surveillance Office of the General Staff established the Surveillance Division of the General Headquarters. Its tasks were resisting espionage directed at defending the nation by foreign powers (counterintelligence) and preventing sabotage etc. that endangered the purpose of national defence (surveillance). For this purpose, the Surveillance Division was in charge of regional surveillance organs both in the war zones and on the home front. During the war 1939-44 over 300 people served in actual counterintelligence and surveillance duties.

During the war the most successful surveillance method was based on the use of informants. For this purpose the Surveillance Division and its subordinate organisations recruited informants from for example units, various headquarters, military hospitals and from the extreme left. Their job was to tell the Surveillance Division about things they saw and heard that might be of interest to the Division. Thanks to its intelligence activities during the Continuation War, the Surveillance Division exposed a group of over 100 moles that the National State Police did not have any inkling of.

During the war the most effective working methods of counterintelligence were gleaned from interrogation of arrested spies and radio surveillance and radio deception. From interrogations the Surveillance Division learned information about the arrangements of Soviet espionage against Finland: who were trained to conduct espionage against Finland and where they were about to be used. The Surveillance Division shared this information with the National State Police and others to use in counterintelligence work.

The Surveillance Division did radio monitoring together with Signal Intelligence, which was under the command of the General Headquarters' Intelligence Division. The job of the last was to relay the approximate location of spy radio-operators in Finland to the Surveillance Division and after that the Division's Radio Monitoring Section would find the more precise location. Radio diversion was done with the captured spy's radio either in cooperation with said owner of the radio or by the means of the Surveillance Division. Thus the Division could feed false information to Soviet Intelligence, tie up its resources and to find out what the enemy was planning to do. Some of the Soviet spies who assisted the Surveillance Division with radio diversion or by other means, received a new identity and some money with the help of the Division. They were also assisted in starting a new life abroad, most often in Sweden.

Done well, espionage is not based on manuals or formal standard operating procedures. Thus, all pieces of information about the enemy's espionage methods and targets are valuable to counterintelligence. In terms of information exchange the central domestic partner of the Surveillance Division was the National State Police that operated in the same field. Despite some cooperation problems, information exchange between the agencies worked and on the grass-roots level they worked seamlessly together. International counterintelligence cooperation played an important role during the Continuation War as well. Counterintelligence information exchange with the Germans was the most meaningful international cooperation from the perspective of the Surveillance Division.

As a result of surveillance and counterintelligence it is known that in 1939–44, almost 3,900 persons were held by the Surveillance Division for further investigation. However, it must be noted that this number is based on a limited number of sources, so in reality the number has most likely been greater.

When assessing the success of the surveillance conducted by the Division during the war, it can be said that it had a good success rate. It can be justified by the fact that no such acts of terror or sabotage were done on the home front that would have had a significant effect on society.

It is difficult to assess how successful the Surveillance Division was in counterintelligence since the number of spies actually operating in Finland is unknown. Based on the numbers that are known, it can be said that counterintelligence was at least satisfactorily successful. Another measure for the success of the Surveillance Division is the knowledge that during the war Soviet intelligence learned to respect Finnish counterintelligence. After the war, when he was briefing Major Zhukov of the Allied Control Commission, the chief of the Counterintelligence Office of the Sur-

veillance Division, Major Pentti Heino, first tried to downplay the results achieved by the Division, but Major Zhukov quickly put Heino back in his place.

Based on the aforementioned, it can be justifiably be stated that the modest surveillance office of approximately 20 people grew and developed into a professional and field-capable Surveillance Division of hundreds of people during the war, and which did its job well, since internal security remained stable. Another reason for this was that the whole of society maintained its common fighting spirit, also in hindsight. The dilettantes had become the craftsmen.

Keywords: counter intelligence, intelligence, espionage

ESIPUHE

Kiinnostukseni vastatiedusteluhistorian tutkimiseen juontaa juurensa 1990-luvun alkuun, jolloin aloitin palveluksen sotilasvastatiedustelussa. Oman joukon perinteillä ja niiden vaalimisella on sotilaille tärkeä merkitys. Tämä ilmenee muun muassa siten, että sotilaan siirtyessä uuteen palveluspaikkaan hänelle kerrotaan lähes ensimmäisenä asiana uuden joukkonsa perinteistä. Kun siirryin Pääesikuntaan, minulle kerrottiin sen perinteistä, mutta sotilasvastatiedustelun menneisyydestä ei puhuttu sanaakaan. Asia jäi vaivaamaan mieltäni. Myöhemmin selvisi, ettei sirpaleista sotilasvastatiedustelusta kertovaa aineistoa ole koottu historiikiksi saatikka, että aihetta olisi laajemmin ja lähemmin tutkittu. Sotilasvastatiedustelu oli siis vielä 1990-luvun alussa ja vuosia sen jälkeenkin vailla traditioon perustuvaa identiteettiä, vaikka sodasta oli kulunut liki puolivuosisataa.

Sanotaan, että asioilla on taipumus järjestyä. Niin tässäkin tapauksessa. Kun aikanaan valmistuin Kadettikoulusta, upseeritutkinto oli alempi korkeakoulututkinto. Vuonna 1993 perustettiin Maanpuolustuskorkeakoulu (MPKK), joka otti vastuulleen aikaisemmin Kadettikoulussa, Taistelukoulussa sekä Sotakorkeakoulussa annetun opetuksen. Samalla Maanpuolustuskorkeakoulusta valmistuvan upseerin tutkinto muuttui ylemmäksi korkeakoulututkinnoksi.

Upseeritutkintouudistuksen yhteydessä meille vanhoille sotilaille annettiin mahdollisuus tietyn menettelyn kautta korottaa tutkintomme ylemmäksi korkeakoulututkinnoksi. Päätin tarttua tilaisuuteen ja tuolloin alkoi monivuotinen ja opettavainen yhteistyöni MPKK:n sotahistorian professorin Ohto Mannisen kanssa. Tuon yhteistyön tuloksena paitsi, että sain tutkintoni korotettua, julkaistiin vuonna 2000 tutkimukseni ”Kasvottomien miesten sota - Päämajan valvontaosaston toiminta jatkosodassa”. Tässä yhteydessä kiitän professori Mannista opastuksesta ja lähdeaineiston antamisesta tämän tutkimuksen käyttöön sekä sotilasvastatiedustelun ensimmäistä päällikköäni eversti Erkki Laukkasta, sillä ilman hänen linjaustaan, jolla hän antoi käyttööni Pääesikunnassa muiden tutkijoiden ulottumattomissa olleita sodanaikaisia vastavakoilun asiakirjoja, edellä mainittu ja nyt käsissäni oleva tutkimus olisi mahdollisesti jäänyt tekemättä. Kiitoksen ansaitsee myös kenraali Jaakko Oksanen, joka jatkoi tutkimukseeni nähden Laukkasen kanssa samalla linjalla.

Tehdyn tutkimustyön aikana kävi selväksi, että suomalaisen sotilasvastatiedustelun historiassa on monia avoimia kysymyksiä, joihin saattaisi löytyä vastauksia arkistojen uumenista. Uteliaisuuteni tyydyttämiseksi hain ja sain tohtorin tutkintoon tähänneen jatkotutkinto-oikeuden Helsingin yliopistosta. Alku oli lupaava, mutta kuten elämässä joskus on tapana, kaikki ei mene suunnitellusti. Onneksi minulle lopulta tarjoutui mahdollisuus saattaa vuosia sitten aloittamani tutkimustyö loppuun Maanpuolustuskorkeakoulussa dosentti Mikko Karjalaisen ja professori, kenraali Vesa Tynkkysen ammattitaitoisessa ohjauksessa. Siitä heille kiitokset.

Kiitos kuuluu myös MPKK:n sotahistorian tohtoriseminaarilaisille, jotka ovat kiittävästi kritisoineet ja esittäneet parannusesityksiä tutkimukseeni. Ammattimaisesta kritiikistä sekä työtä teettäneistä perustelluista parannusesityksistä ansaitsevat myös kiitoksen väitöskirjani esitarkastajat dosentti, filosofian tohtori Pasi Tuunainen ja filosofian tohtori Tapio Koskimies. MPKK:n julkaisupäällikkö, filosofian maisteri Aki Aunalalle kiitos siitä, että hän taittoi tutkimukseni painokuntoon.

Useita vuosia kestäneen tutkimuksen tekeminen ei ole mahdollista ilman läheisten tukea. Haluan kiittää vaimoani Anua sekä lapsiani Lindaa ja Joelia ennen kaikkea siitä, että elo kanssanne on tarjonnut täydellistä vastapainoa tutkijan työlle.

Kiitoksen ansaitsevat myös Suomalaisen strategisen tutkimuksen ja seurannan säätiö sekä Suomen marsalkka Mannerheimin sotatieteellinen rahasto, jotka ovat tukeneet tutkimukseni valmistumista.

Tämä tutkimus on omistettu kaikille sotaveteraaneille, erityisesti isälleni sekä Päämajan valvontaosastossa palvelleille.

Olen varma siitä, että nyt käsissäsi oleva tutkimus avaa lukijalle aikaisempaan verrattuna merkittävästi enemmän kuvaa siitä toimintaympäristöstä, missä Päämajan valvontaosasto toimi sotavuosina. Samalla lukijalla on mahdollisuus tutustua vastaavaköilyn käyttämiin työtapoihin. Tätä tutkimusta hyödyntäen voivat myös nykyiset ja tulevat sotilasvastatiedustelijat perehtyä oman alansa historiaan.

Vastavakoojaradistien koulutuspaikkakunnalla,
Järvenpään Terholassa kevättalvisena lauantaiehtoon

Vladimir Panschin

SISÄLLYS

TIIVISTELMÄ.....	i
PE3IOME.....	iii
ABSTRACT.....	vi
ESIPUHE.....	ix
1 JOHDANTO.....	1
1.1 Tutkimusperusteet.....	1
Tutkimusaiheesta.....	1
Tutkimusongelma.....	4
Rajaukset.....	5
1.2 Tutkimusmenetelmä.....	7
1.3 Lähteiden käyttö ja arviointi.....	10
Arkistolähteet.....	10
Painetut lähteet.....	20
Opinnäytteet, kirjallisuus ja artikkelit.....	26
Lehdistö.....	32
Haastattelut.....	32
Muut lähteet.....	35
2 YLEISESIKUNNAN VALVONTATOIMISTON JOHTAMA VALVONTA JA VASTAVAKOILU ENNEN SYKSYN 1939 YLIMÄÄRÄISIÄ HARJOITUKSIA... 39	
2.1 Yleisjärjestelyt, organisaatio ja tehtävät.....	39
2.2 Valvonnan ja vastavakoilun pääkohteet.....	42
Kommunistien muodostama sisäinen uhka.....	42
Ulkoinen uhka Neuvostoliiton tiedustelupalvelut.....	48
2.3 Valvonnan ja vastavakoilun toteuttaminen.....	54
2.4 Yhteistoiminta Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollinen poliisi kanssa.....	62
Ohjesäännöt yhteistoiminnan perustana.....	62
Karikkoinen yhteistaival.....	69
Yhdistämissuunnitelmia.....	79
2.5 Valvontatoimiston kansainväliset yhteydet.....	83

3 YLEISESIKUNNAN VALVONTATOIMISTOSTA PÄÄMAJAN VALVONTAOSASTOKSI – ORGANISAATIO JA TOIMINTAJÄRJESTELYT ...	87
3.1 Ylimääräiset harjoitukset 1939 ja talvisota	87
Sotilastiedustelun kalustohankintoja	87
Päämajan valvontaosaston perustaminen.....	88
Pääosaston siirtyminen Mikkeliin ja edelleen Mäntyharjulle	96
Valvontajärjestelyt rintama-alueella.....	97
Yhteydenpito ja raportointi puolustustaistelujen painopistesuunnassa	99
Tiedonhallinta Kannaksen suunnalla.....	101
Kotialueen valvontajärjestelyistä.....	103
Ulkomaalaisten vapaaehtoisten valvonta.....	106
Valvontaosaston asema vahvistuu.....	107
Talvisodan kokemukset	111
3.2 Moskovan rauhan aika	113
Organisaatio ja toimintajärjestelyt	114
Henkilösiirrot sekä valvonta- ja vastavakoilukyvyn ylläpito	121
Liikekannallepano 1941	123
Suunnitelmia valtakunnallisen valvontajärjestelmän muuttamiseksi 1940 - 1944	125
3.3 Jatkosota	132
Organisaatio ja toimintajärjestelyt	132
Takaisin vallatun alueen sekä Itä-Karjalan valvonta- ja vastavakoilujärjestelyt.....	140
4 EPÄILYKSENALAISTEN HENKILÖIDEN VALVONTA	145
4.1 Tiedottajaverkosto valvonnan perustyökaluna.....	145
Sodanajan tiedottajaverkoston perusta rakennetaan.....	145
Sisäisiin uhkiin vastataan laajentamalla tiedottajaverkoston.....	148
”Kaiken kattava” tiedottajaverkosto	151
4.2 Mielialavalvonta – ajattele mitä sanot, ettei sano mitä ajattelet	154
4.3 Sopivat henkilöt luottamusta vaativiin tehtäviin	159
4.4 Sensuuri osana valvontaa ja vastavakoilua	162
Syksyn 1939 tapahtumat käynnistävät sensuurin	162
Sotasensuuri aloittaa toiminnan.....	166
Mitä ja miten sensuroitiin	171
Kritiikkiä kansanedustajilta.....	175
Sotasensuuri lievenee	176
Muutoksia sensuurijärjestelyissä	177

4.5 Valvonnan keinoin mahdollisesti tutkintaan johtaneet jutut.....	182
Tuhotyöt	183
Maan-, valtio- ja sotapetos.....	185
Karkaaminen ja luvaton rajanylitys	185
Kiihotus- ja huhujenlevitysjutut.....	187
Kapina, salahanke ja joukkokieltäytyminen	188
5 NEUVOSTOVAKOILU JA SEN VASTUSTAMINEN	189
5.1 Neuvostoliiton Suomeen suuntaama vakoilu	189
Vakoilu kiihtyy ja sotakokemuksia hyödynnetään.....	193
Vakoilujärjestelmä vakiintuu ja ammattitaito kasvaa	195
Tehtävät ja varusteet	207
Virheet ja poikkeava käytös paljastivat vakoojia	210
Kotialueen ääriaseemmisto neuvostovakoilun apuna	211
5.2 Päämajan valvontaosaston vastavakoilukeinot.....	212
Toimintaympäristön muutos laajentaa vastavakoilukeinoja	216
Radiovalvonta ja -harhautus osana vastavakoilua	228
Radiovalvonnan kalustohankintoja ja koulutusta.....	232
Panostus radiovalvontaan alkaa tuottaa tulosta.....	234
Vihollistiedusteluun vaikuttaminen.....	237
5.3 Tutkitut vakoilujutut	242
5.4 Arvio neuvostovakoojien kiinniottamisen onnistumisesta jatkosodan ajalta	251
6 YHTEISTOIMINTA VALVONNAN JA VASTAVAKOILUN ALOILLA.....	253
6.1 Kotimaiset yhteistoimintatahot	253
Valtiollinen poliisi.....	253
Muut siviiliviranomaiset.....	265
Yhteydet Päämajassa sekä muihin sotilasviranomaisiin	271
6.2 Kansainväliset yhteydet	281
Ruotsi.....	281
Saksa	285
7 DILETANTEISTA TAITAJIKSI	291
LÄHTEET	299

Jatkosodan lopulla vastavakoilutoimiston päällikönä palvellut majuri Pentti Heino kertoi laatineensa sodan päätyttyä eräitä dokumentteja Liittoutuneiden valvontakomission majuri Žukovin käskystä valvontaosaston toiminnasta sekä selostaneensa osaston toimintaa majuri Žukoville neljään eri kertaan. Pentti Heino: ”Tosin vähättelin silloin aikoinaan Tornissa tätä, että se meidän (valvontaosaston) toiminta oli vähän sellaista diletanttia hommaa, että eihän me saatu oikeastaan mitään aikaan. Niin kyllä minun annettiin ymmärtää, että herra puhuu kyllä soopaa. Kyllä neuvostoliittolaiset meitä kai sitten jonkin verran arvostivat.”¹

¹ Everstiluutnantti Pentti Heinon esitelmä Kärkölan reserviupseerikerholle 2.4.1976. - Valtiollisen poliisi II:n arkistossa olevassa organisaatiokaaviossa ”Välirauhansopimuksen valvontakomission rakenne” ei mainita Žukov nimistä henkilöä. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3300. KA. Myöskään ulkoasiainministeriön arkistossa olevasta valvontakomissiota koskevasta aineistosta ei löydy Žukov nimistä henkilöä. 110.E.10. UMA. Valtiollisen poliisin kirjelmässä liittoutuneiden valvontakomissiolle 6.6.1947 viitataan everstiluutnantti Žukovin tekemiin tiedusteluihin. (Kirjelmä alkaa: Viitaten L.V.K:n edustajan everstiluutnantti Shukovin...). Tämän lisäksi muistiossa, joka koskee G. Seron käyntiä hotelli Tornissa 30.11.1946, mainitaan majuri Žukov. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA. Edellä mainituissa lähteissä ei kuitenkaan mainita Žukovin etunimeä.

1

JOHDANTO

1.1 Tutkimusperusteet

Tutkimusaiheesta

Kussakin valtiossa on jollain tapaa järjestettynä valtio- ja sotilasjohdon päätöksentekoa sekä muita valtiollisia ja sotilaallisia intressejä palveleva tiedonhankintajärjestelmä (tiedustelu), valtion eheyttä ja yhteiskunnallista toimivuutta ja valtio- ja sotilassalaisuuksia suojaava sekä valtionvastaista toimintaa ennaltaehkäisevä ja paljastava järjestelmä (vastatiedustelu). Valtiollinen tiedustelu- ja vastatiedustelu jaetaan yleisesti kahteen kokonaisuuteen: siviili- ja sotilastiedusteluun sekä siviili- ja sotilasvastatiedusteluun.

Tiedustelun tehtävänä on hankkia ulkomailta oman valtion päätöksenteon ja varautumisen kannalta tärkeää tietoa vieraiden valtioiden ulko- ja turvallisuuspolitiikasta, kauppasuhteista sekä ulkovaltojen sotilaallisista suunnitelmista ja asevoimien suorituskyvystä ja sen kehittämisestä. Vastatiedustelun tehtävänä on suojella oman valtion eheyttä ja yhteiskunnallista toimivuutta sisäisiltä ja ulkoisilta uhilta sekä suojata oman maan valtio- ja sotilassalaisuuksia ulkovaltojen tiedustelulta.² Vastatiedustelun toimintakenttä ei ole kuitenkaan yksiselitteinen, sillä kohdemaan sisäiset uhat, esimerkiksi oman maan kansalaiset, saattavat toimia myös ulkovaltojen tiedusteluintressejä palvelleen.

Tiedustelulle ja vastatiedustelulle on yhteistä muun muassa se, että valtiollisen toimintavapauden säilyttämiseksi ja yllätyksellisen toiminnan mahdollistamiseksi molempia toimintoja tehdään salassa paljastamatta kummassakaan tapauksessa esimerkiksi oman valtion intressejä, tavoitteita tai sotilaallista suorituskkyä. Tämän saavuttamiseksi kukin valtio järjestää tiedustelunsa ja vastatiedustelunsa parhaaksi katsomallaan tavalla huomioiden muun muassa valtiolliset uhkakuvat sekä käytössä olevat resurssit.

Tiedustelu- ja vastatiedustelutehtävien toteuttamiseksi valtioilla on yleensä näitä tarkeituksia varten omat virastonsa, joita kutsutaan tiedustelu- tai vastatiedustelupalveluiksi. Siviili- ja sotilastiedustelun sekä siviili- ja sotilasvastatiedustelun erilaisen toimintakentän ja intressipiirin takia on mahdollista, että valtioilla on erilliset virastot siviili- ja sotilastiedustelulle sekä siviili- ja sotilasvastatiedustelulle.³

² Jensen Carl J. III, David H. McElreath, Graves Melissa: Introduction to Intelligence Studies. CRC Press Taylor & Francis Group 2013, passim; Roudledge Companion to Intelligence Studies. Edited by Robert Dover, Michael S. Goodman, Claudia Hillebrand. Routledge 2014, passim; Perspectives on Military Intelligence from the First World War to Mali. Between Learning and Law. Editors Floribert Baudet, Eleni Braat, Jeoffrey van Woensel, Aad Wever. Asser Press 2017, passim; Forsberg Tore: Spioner och spioner som spionerar på spioner. Spioner och kontraspiioner i Sverige. Hjalmarson & Högberg 2003, passim; Kotakallio Juho: ”Kaikkialla läsnä oleva Lontoon Secret Service”. Secret Intelligence Service ja Suomi 1918 - 1941. Helsingin yliopisto 2014, passim.

³ Sama.

Ennen toista maailmansotaa ja sen aikana Suomella ei ollut siviilitiedustelupalvelua, vaan Suomen valtiojohto pyrki hankkimaan tarpeelliseksi katsomansa tiedot etupäässä hyödyntäen ulkomailla työskenteleviä suomalaisia diplomaatteja. Samana ajankohdantana Suomen sotilastiedustelulla oli noin kymmenkunta ulkomailla palvelevaa sotilassasiamiestä muun muassa tiedonhankintaa varten.⁴

Ennen toista maailmansotaa ja sen aikana Suomessa oli kaksi erillistä vastavakoiluorganisaatiota⁵: sisäasiainministeriön alaisuudessa toiminut Valtiollinen poliisi ja Yleisesikunnan alaisuudessa toiminut ja tämän tutkimuksen kohteena oleva Päämajan valvontaosasto, joka tunnettiin rauhan aikana myös nimillä Yleisesikunnan valvontatoimisto ja toimisto VI.

Valvonnan ja vastavakoilun tehostamiseksi jatkosodan aikana johtosuhteita muutettiin siten, että Valtiollinen poliisi alistettiin Päämajan tiedustelujaoston päällikön alaisuuteen.⁶ Kansainvälisesti menettely ei ollut tyyppillinen, sillä esimerkiksi Ranskassa ja Irossa-Britanniassa valtiolliset poliisit toimivat sodasta huolimatta itsenäisinä virastoina. Ruotsissa sitä vastoin sisäisen turvallisuuden vaaliminen oli jaettu kolmen elimen kesken.⁷

Suomen sotilastiedustelun näkemyksen mukaan Neuvostoliitossa oli sota-aikana erilliset elimet siviili- ja sotilastiedustelulle. Puna-armeijassa valvontaa ja vastavakoi-
lua toteuttivat sisäasiainkansankomissariaatin alaisuudessa toimineet OO-erikoisosastot (osobyje otdely). Erikoisosastojen elimiä oli sijoitettu puna-armeijan eri johtoportaisiin siten, että rintama-, armeijakunta- sekä divisioonatasolla oli omat OO-osastonsa. Rykmenteissä ja sitä alemmissa elimissä ei ollut OO-osastoja, vaan niissä toimivat mainittujen elinten valtuutetut. Jokainen erikoisosasto oli vastuussa ylemmälle erikoisosastolle, mutta ei yhtymäkomentajalle, jonka toimintaa OO-elimet myös valvoivat. Erikoisosastojen käytössä oli laaja salaisista työntekijöistä koostunut urkkijaverkosto. Siihen kuului niin upseereita, aliupseereita kuin miehistöäkin. Viidestä seitsemään miestä kohden asetettiin yksi salainen tiedottaja, joka raportoi OO-eliimiin yhteyttä pitäneeseen luottamusmieheensä.⁸

Syksyllä 1939 Suomi reagoi kansainvälisen tilanteen kiristymiseen, Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäykseen Puolaan sekä Neuvostoliiton Suomelle esittämiin alueluovutuksiin, kohottamalla sotilaallista valmiutta. Ensimmäinen osa kenttäarmeijan reserviläisistä kutsuttiin ylimääräisiin harjoituksiin (YH) lokakuun 7. päivänä. Päämaja aloitti toimintansa 18. lokakuuta.⁹ Näistä valmiudenkohotustoimista käynnistyi

⁴ Koskimies Tapio: Suomen sotilassasiamies- ja puolustusasiamiestoiminta 100 vuotta. 2017. Materiaali tutkijan hallussa.

⁵ Käsiteltäessä puolustusvoimien toteuttamaa vakoilun vastustamisesta vuosina 1918 - 1944 käytetään aikalais-termiä vastavakoilu. Nykyään samasta asiasta käytetään etupäässä termiä vastatiedustelu.

⁶ Valtiollisen poliisin kiertokirje n:o 68 17.7.1941. EK-Valpo I. Kajaanin alaosasto. Kotelo 2. KA; Kopio Päämajan komendantinosaston asiakirjasta N:o 1223/I/Kom. 3/sal. 8.10.1941 (ote Päämajan esikuntakäskystä N:o 32). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁷ Kopio päiväämättömästä asiakirjasta ”Toteamuksia”. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PE-utk-os. Tutkimuslupa; Havaintoja Ruotsiin 30.5. - 5.6.1944 tehdyiltä virkamatkalta 9.6.1944 Paavo Kastari. Valtiovarainministeriön arkisto. Jh 2 (asiakirja mapissa: Valtiollisen poliisin uudelleenjärjestelyä koskevia asiakirjoja). KA.

⁸ Päämajan tiedusteluosaston Neuvostoliiton tilannekatsaus 7.8.1943. EK-Valpo I. Kotelo 3060. KA.

⁹ Talvisota 1939 - 1940. Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt. Toimittaneet: Lappalainen Matti, Vuorenmaa Anssi, Juutilainen Antti, Heinilä Harri. WSOY 1982, s. 84; Vuorenmaa Anssi, Ylikoski Pekka: Päämajan toiminta. Talvisodan historia 4. WSOY 1979, s. 204.

Suomessa yli viisi vuotta kestänyt poikkeusolojen aika, jolloin myös sotilasvastavakoilu joutui täysin uudenlaiseen tilanteeseen työmäärän lisääntyessä moninkertaisesti rauhan aikaan verrattuna.

Sotien 1939 - 1944 aikana sodanjohto keskitettiin Suomessa Päämajaan. Päämajan keskeisin osa muodostui Yleisesikunnan päällikön alaisuudessa toimineista jaostoista, jotka jakautuivat puolestaan osastoihin. Päämajan tiedustelujaostoon kuuluivat ulkomaaosasto, tiedusteluosasto sekä valvontaosasto.¹⁰

Päämajan työjärjestyksen mukaan valvontaosaston tehtävät muodostuivat neljästä kokonaisuudesta:

- 1) Johtaa ja järjestää puolustusvoimien ja maanpuolustuksen kannalta tärkeiden virastojen, tehtaiden ja laitosten ym. suojaaminen valtio-, maan- ja sotapetokselta, sabotaasilta ynnä muilta maanpuolustusta vahingoittavilta hankkeilta ja yrityksiltä.
- 2) Johtaa sotilas- ja siviilihenkilöiden valvontaa maanpuolustusta vahingoittavien tekojen (kuten valtio-, maan- ja sotapetosta, kapinarikoksia ja sabotaasia) vastustamiseksi.
- 3) Johtaa ja tarvittaessa järjestää maanpuolustusta koskevien salaisten asiakirjojen säilyttämis- ja käsittelytoimenpiteitä.
- 4) Johtaa edellä mainittujen rikosten tutkimista sekä ryhtyä tarvittaviin toimiin, jotka näiden rikosten jättämiseksi syyttäjälle ovat välttämättömät sekä johtaa niiden määräysten noudattamisen valvontaa, jotka oli annettu siviiliväestöön kuuluville henkilöille näiden oikeudesta pitää hallussaan ja käyttää radiolaitteita, kaukoputkia, valokuvauskoneita ynnä muita sellaisia.¹¹

Pelkistetysti valvontaosaston päätehtävänä oli valvonta ja vastavakoilu. Valvonnalla tarkoitettiin niitä toimenpiteitä, jotka suunnattiin oman maan kansalaisiin ja joilla pyrittiin ennaltaehkäisemään ja paljastamaan maanpuolustusta vahingoittava toiminta. Vastavakoilulla tarkoitettiin puolestaan toimintaa, jolla pyrittiin ennalta estämään ja paljastamaan ulkovaltojen Suomeen kohdistama vakoilu. Rajanveto näiden kahden käsitteen välillä ei ole yksiselitteinen, sillä valvontaa suoritettaessa saatettiin päästä sellaisen jutun jäljille, joka paljastui vakoiluksi.

Vaikka on löydettävissä pelkästään valvonnassa tai vastavakoilussa käytettyjä keinoja, rajanveto näiden keinojen lokeroimiseksi joko valvonta- tai vastavakoilukeinoksi ei ole yksiselitteinen. Tästä osoituksena on esimerkiksi se, että sotasensuuri palveli sekä valvontaa että vastavakoilua. Sotasensuurin avulla huolehdittiin muun muassa siitä, ettei kirjeissä kerrottu tiedonantoja, jotka koskivat valtakunnan sisäistä tai ulkoista turvallisuutta, kuten valtakunnan puolustusta ja sotavoimia tai sen osaa, maa-, meri- ja ilmavoimia ja niiden aseistamista ja varustamista (vastavakoilu) tai sellaisia tietoja,

¹⁰ Heiskanen Raimo: Saadun tiedon mukaan. Otava 1989, s. 85, 151.

¹¹ Puolustusministeriön järjestelytoimiston asiakirja N:o 541/39. J 1. 11.10.1939 liitteinen. Toimisto XI/YE. T-12085/5. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II) / IV AKE. T-9497/1. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto / IV AKE. T-9497/8. KA; Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtapoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistiotietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.1947 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA.

jotka olivat omiaan aiheuttamaan pakotunnelmaa ja yleistä levottomuutta (valvonta).¹²

Työjärjestyksessä mainittujen tehtävien lisäksi valvontaosasto toteutti myös muita tehtäviä, kuten marsalkka Mannerheimin henkivartiointia sekä tehtäviä, jotka haluttiin suorittaa julkisudelta salaa kaikessa hiljaisuudessa. Tällainen tehtävä oli muun muassa eräiden vuonna 1940 maanpetoksesta armahdettujen suomalaisten henkilöiden luovuttaminen Neuvostoliiton sotilasviranomaisille Kananajan rajapuomilla toukokuussa 1940.¹³

Tutkimusongelma

Valtion turvallisuuden kannalta Päämajan johtama valvonta- ja vastavakoilutoiminta pidettiin aikanaan salassa, mistä johtuen kaikkia sen toimintaan liittyneitä käskyjä ja ohjeita ei todennäköisesti annettu kirjallisesti. Lisäksi sodan päättymisen aiheuttamasta epävarmuudesta johtuen valvontaosaston arkisto tuhottiin pääosin syksyllä 1944. Muun muassa näiden syiden takia Päämajan valvontaosaston johtama sodan-aikainen valvonta ja vastavakoilu ovat jääneet sodanjälkeisiltä sukupolvilta pääosin hämärään. Tämän tutkimuksen päätavoitteena on luoda mahdollisimman uskottava ja oikeudenmukainen tulkinta Päämajan valvontaosaston tehtävien toteuttamista-voista, toimintajärjestelyistä sekä organisaatiosta sota-aikana 1939 - 1944. Lisäksi tutkimuksessa arvioidaan valvonta- ja vastavakoilujärjestelyjen ja tehtävien toteuttamisen onnistumista.

Tutkimustavoitteen saavuttamiseksi tässä tutkimuksessa vastataan seuraavaan kysymykseen: *miten valvontaosasto toteutti päätehtäviään valvontaa ja vastavakoilua sota-aikana 1939 - 1944?* Pääkysymykseen vastaamisessa käytetään apuna neljää alakysymystä. Kun Suomessa syksyllä 1939 kohotettiin sotilaallista valmiutta, ei puolustusvoimissa jouduttu toimimaan valvonnan ja vastavakoilun järjestämiseksi tyhjältä pöydältä. Näitä tehtäviä varten Yleisesikuntaan oli perustettu jo heinäkuussa 1918 valvontaosasto.¹⁴

Sota-aikaa edeltävinä vuosina puolustusvoimien johtoesikuntaa järjestettiin uudeleen muutamia kertoja ja myös valvonnan ja vastavakoilun järjestelyissä tapahtui muutoksia. Tutkittaessa sitä, millaisesta asetelmasta valvonnan ja vastavakoilun järjestelyissä ja tehtävien toteuttamisessa siirryttiin syksyllä 1939 rauhan ajasta sota-aikaan, vastataan ensimmäiseen alakysymykseen: *mitkä olivat valvonnan ja vastavakoilun järjestelyt ja tehtävien toteuttamistavat sekä keskeisemmät koti- ja ulkomaiset yhteistyötahot ennen syksyn 1939 liikekannallepanoa?* Tähän ajallisesti pääkysymyksen ulkopuolelle ajoittuvaan alakysymykseen vastaaminen antaa lähtökohdan varsinaisen tutkimuskysymyksen tutkimiselle.

¹² Jäljennös Päämajan valvontaosaston asiakirjasta N:o 67/Valv. 3/39 sal. 8.11.1939. Sensuuritoimisto/Päämaja. T-10684/2. KA.

¹³ Jäljennökset oikeusministeriön kirjeistä Riihimäen ja Helsingin keskusvankilojen johtajille 23.4.1940; Matkakertomus matkasta Lappeenrantaan 3.-4.5.1940 IV alle 4.5.1940; Sisäasianministeriön kirje N:o 2943 Valtioliselle poliisille 3.5.1940; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3402/Valv.2/40sal. Valtioliselle poliisille 7.5.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Kotelo 995. KA.

¹⁴ Elfvengren Eero: Suomen Yleisesikunnan organisaation synty ja vakiintuminen vuosina 1918 - 1925. Maanpuolustuskorkeakoulun historian laitos 1997, s. 133-134.

Poikkeusaikana, kuten sodassa, joudutaan tilanteisiin, joissa vallitsevia käytäntöjä pitää muuttaa joko vihollisen toiminnan takia tai sen takia, että havaitaan, ettei voimassa oleva käytäntö vastaa tarkoitustaan. Käytännössä tämä voi tarkoittaa esimerkiksi olemassa olevan joukon lakkauttamista tai joukkojen yhdistämistä uudeksi joukoksi. Siihen, miten valvontaosastossa mahdollisesti reagoitiin sota-aikana organisaation ja toiminnan muutostarpeisiin, tutkitaan vastaamalla toiseen alakysymykseen: *millaisia muutoksia valvontaosaston organisaatiossa ja toimintajärjestyksessä tapahtui?*

Jotta joukkojen johtaminen sota-aikana olisi mahdollisimman helppoa ja jotta yksittäinenkin taistelija tietäisi, mitä häneltä edellytetään taistelujen eri vaiheissa, perustuu sodankäynti kaikissa asevoimissa ohjesääntöihin. Tiedustelussa ja vastavakoilussa, jota pyritään tekemään kaikissa olosuhteissa vastapuolelta salassa kaikenlainen ohjesääntömainen ja tiettyä kaavaa noudattava toiminta, jolloin vastapuolen toiminta on ennakoitavissa, on sitä vastoin turmiollista. Menestyksenkäs tiedustelu ja vastavakoilu perustuvat siis jatkuvasti kehittyville ei samaa mallia noudattaville toimintatavoille. Tutkimalla valvontaosaston työtapoja vastataan kolmanteen alakysymykseen: *mitkä olivat valvontaosaston valvonta- ja vastavakoilumenetelmät?*

Alueellisesti tarkasteltuna valvontaosaston toiminta-alue oli laaja. Se kattoi niin sota- kuin kotialueen ja sen toiminta kohdistui niin siviileihin kuin sotilaisiinkin. Muun muassa maanpetoksellisesta toiminnasta, tai tuhotyöstä epäiltyjen henkilöiden taustatietojen selvittäminen vaati valvontaosastolta yhteistyötä eri viranomaisten kanssa.

Vuosina 1939 - 1944 ulkovaltojen tiedustelu- ja vastatiedustelupalvelut tunsivat mielenkiintoa suomalaisten tekemiin havaintoihin Neuvostoliiton käyttämistä tiedustelu- ja vakoilumenetelmistä. Sota-aikana Suomessa tähän paras asiantuntijataho oli Päämajan valvontaosasto. Tutkimalla keiden koti- ja ulkomaisten tahojen kanssa valvontaosasto teki yhteistyötä, vastataan neljanteen alakysymykseen: *mitkä olivat valvontaosaston keskeisimmät kotimaiset ja ulkomaiset yhteistoimintaosapuolet päätehtävän valvonnan ja vastavakoilun toteuttamisessa?*

Rajaukset

Kunkin maan puolustusvoimat (asevoimat, vast.) on tarkoitettu ääritapauksessa sodankäyntiin. Jouduttaessa sotaan havaitaan kuinka hyvin rauhan aikana sodan varalle tehdyt valmiustyöt on tehty, ja kuinka hyvin puolustuslaitos on varustettu ja koulutettu sota-aikaa varten. Koska puolustusvoimat on olemassa viimekädessä sotaa varten, on siihen kohdistuva normaali- ja poikkeusolojen murroskohdan molemminpuolinen tutkimustoiminta antoisinta, sillä tuolloin ilmenevät selvimmän puolustusvoimien toiminnan hyvät ja huonot puolet. Tästä syystä tämän tutkimuksen ajanjaksoksi on valittu Suomen ja Neuvostoliiton välillä käytyjen sotien aika 1939 - 1944 valmiuden kohotuksesta 1939 välirauhaan syyskuussa 1944.

Kyseinen ajanjakso on tutkimuksellisesti otollinen myös sen takia, että siihen sisältyy kahden sodan lisäksi lyhyt rauhan jakso, jolloin puolustusvoimilla oli mahdollisuus oppia talvisodan kokemuksista ja siirtää nämä opit käytäntöön myöhempää sodan aikaa varten. Murroskohta valmiuden kohotus syksyllä 1939 ja sitä seurannut talvisota siirsi puolustusvoimat rauhan ajasta sota-aikaan. Tutkimalla murroskohtaa edeltä-

neen ajan valvontaa ja vastavakoilua, sekä tutkimalla samoja asioita murroskohdan jälkeiseltä ajalta havaitaan se, mitä puolustusvoimien toteuttamaan valvontaan ja vastavakoiluun liittyviä asioita oli sotaa edeltävänä aikana tehty, ja mitä oli jätetty tekemättä. Tästä syystä tämän tutkimuksen alkuajankohdaksi on valittu sota-aika 1939.

Tutkimuksessa käsiteltävä ajanjakso päättyy syyskuuhun 1944, jolloin Suomi ja Neuvostoliitto solmivat välirauhan, jossa sovittiin muun muassa Suomen puolustusvoimien demobilisoinnista. Neuvostoliiton kanssa solmittu rauha ja siitä johtunut tiedustelutoimialan lamaannus käytännössä katsoen lopettivat valvontaosaston toiminnan. Kevään 1945 eduskuntavaaleissa kommunistit vahvistivat asemiaan Suomessa, ja puolustusministeriksi nimitettiin Suomen Kansan Demokraattiseen Liittoon (SKDL) kuulunut Mauno Pekkala. Kun samanaikaisesti alkoi asekatkentaajuttu paljastua, vieritti tuore puolustusministeri syyn valvontaosaston niskoilulle, kun se ei ollut saanut kyseistä hanketta selville sen estämisestä puhumattakaan. Tämän seurauksena valvontatoimisto lakkautettiin kesällä 1945.¹⁵ Tästä johtuen puolustusvoimilla ei sodan jälkeen ollut muutamaan vuoteen valvontaosaston kaltaista valvonta- ja vastavakoiluelintä.

Kun puolustusvoimissa aloitettiin uudelleen valvonta ja vastavakoilu, elettiin jo kylmän sodan vuosia. Tutkimuksen ulottaminen kyseiseen ajankohtaan saakka ei ole tarkoituksenmukaista asiakirjojen salattavuuden takia. Puolustusvoimissa toteutettavan valvonnan ja vastavakoilun asiakirjat ovat salaisia 60 vuotta. Täten tällä hetkellä on mahdollista saada käyttöön sellaisia valvonta- ja vastavakoiluasiakirjoja, jotka on laadittu vuonna 1958 tai aikaisemmin. Asiakirjoja on siis käytettävissä vain noin kymmenen vuoden ajalta sen jälkeen, kun valvonta ja vastavakoilu puolustusvoimissa alkoivat uudelleen. Näillä perusteluilla tutkimus päättyy ajankohtaan, jolloin Suomi lopetti sotimisen päivihollistaan Neuvostoliittoa vastaan.

Sota-aikana 1939 - 1944 valvontaosaston tehtäväksi tuli jossain määrin myös muita kuin suoraan valvontaan tai vastavakoiluun liittyneitä tehtäviä. Tällaisia olivat muun muassa jo edellä kerrottu eräiden maasta karkotettujen henkilöiden saattaminen Moskovan rauhan aikana neuvostoviranomaisten haltuun, talvisodan aikana Suomessa olleiden ranskalaisten sotilasasiantuntijoiden kotimatkan järjestelyt Moskovan rauhan aikana sekä marsalkka Mannerheimin henkivartiointi.¹⁶ Yhteistä näille valvontaosaston marginaalitehtäville oli se, että ne haluttiin suorittaa julkisuudelta salassa. Edellä mainitun kaltaiset tehtävät eivät ole luettavissa sen paremmin varsinaisiin valvonta- kuin vastavakoilutehtäviinkään kuuluviksi. Tämän, pirstaleisien lähdeaineiston sekä sen takia, että tutkija Mikko Tyni laatii parhaillaan tutkimusta valtion ylijohdon henkilösuojauksesta, on valvontaosaston ”muut tehtävät” rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Valvontaosastolla oli sota-aikana yhteistyötä niin koti- kuin ulkomaistenkin tahojen kanssa. Kysymyksen asettelun mukaisesti tässä tutkimuksessa tutkitaan ainoastaan valvontaosaston näkökulmasta keskeisimpien tahojen kanssa toteutettua yhteistointia, joka liittyi valvontaosaston toteuttamaan valvontaan tai vastavakoiluun.

¹⁵ J. K. Paasikivi. Jatkosodan päiväkirjat. Toimittanut Kauko Rumpunen. WSOY 1991, päiväkirjamerkintä 26.6.1945. Valtioneuvoston pöytäkirjat 29. - 30.6.1945. Valtioneuvoston pöytäkirjat 1945 VI. Käyttöfilmi 284. KA.

¹⁶ Reino Sarvolan haastattelu 28.3.2001. Panschin Vladimir: Kasvottomien miesten sota - Päämajan valvontaosaston toiminta jatkosodassa. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos 2000, s. 24-25.

1.2 Tutkimusmenetelmä

Tämän tutkimuksen tavoitteena on laadullisen tutkimuksen menetelmin tulkita asetettujen tutkimuskysymysten kautta mahdollisimman oikeudenmukaisesti sitä, miten Päämajan valvontaosasto toteutti tehtäviään valvontaa ja vastavakoilua sota-aikana 1939 - 1944. Tutkittavat asiat pyritään näkemään sellaisena, kun ne tutkimusajankohdasta nähtiin sekä tekemään ymmärrettäväksi sen, miksi joku tai jotkut toimivat tutkimusajankohtana siten kuin toimivat, tai miksi joitakin asioita tehtiin tutkimusajankohtana tietyllä tavalla.¹⁷

Tavoitteen saavuttamiseksi tutkimuksessa on käytetty laajasti erilaisia lähteitä, jotka ovat alkuperänsä perusteella jaettavissa perinteisen historian tutkimuksen tapaan primääri- ja sekundaarilähteisiin. Esimerkkeinä tässä tutkimuksessa käytetyistä alkuperäislähteistä voidaan mainita tutkimusajankohtana laaditut asiakirjat, ohjesäännöt ja oppaat. Sekundaarilähteitä tässä tutkimuksessa edustavat muun muassa tutkimusajankohdan jälkeen, mutta osin tässä tutkimuksessa asetettuihin kysymyksiin vastaavat erilaiset selvitykset, väitöskirjat, muut oppinnäytteet sekä tieteelliset artikkelit.

Viiime vuosina on perinteisen sotahistorian ohella alettu puhua uudesta sotahistoriasta, mille on tyypillistä, että sota-ajan historiaa laajennetaan taistelutapahtumista ja poliittisista vaikuttimista sotatantereella tai kotirintamalla olleisiin yksittäisiin ihmisiin. Tämän sotahistorian tutkimuskentässä syntyneen uuden ulottuvuuden myötä on sotahistorian tutkimuksessa alettu osin hyödyntää aikaisemmin käyttämättömiä tutkimusmetodeja esimerkiksi kulttuuri-, sukupuoli- sekä psykohistorian aloilta.¹⁸

Perinteisen sotahistorian pääasiallisena tutkimusmetodinä on lähdemateriaaliin kohdistuva havainnointi. Tässä suhteessa nyt käsillä oleva tutkimus ei eroa edustamansa historianalan valtavirrasta. Historiantutkimus on useimmiten kirjoittamalla tapahtuvaa lähteisiin perustuvaa päättelyä. Päättely on prosessi, jossa kysymyksenä on, miten lähteiden tietoja on yhdisteltävä niin, että niiden perusteella saadaan aikaan paikkansa pitävä kuva menneisyydestä. Onnistuneen päättelyn tuloksena syntyy ehyt tulkinta menneestä ajasta. Tulkinnan eheyttä käytetään tutkimuksen todenmukaisuuden yhtenä mittapuuna. Tulkinta on eheä silloin, kun se kattaa kaikki olennaiset tosiasiat eikä jätä keskeisiä kysymyksiä avoimeksi saati muodostu sisäisesti ristiriitaiseksi.¹⁹

Tälle tutkimukselle on ominaista erittäin pirstaleinen, vajavainen, monissa suhteissa aukollinen ja puutteellinen lähdemateriaali. Täten tässä tutkimuksessa esitettävät tulkinnat ovat syntyneet pääasiassa induktiivisen päättelyn ja objektiivisen harkinnan tuloksena, jolloin yksittäisiä tiedonmurusia yhdistelemällä on muodostettu mahdollisimman ehyt ja kokonaisvaltainen tulkinta menneisyydestä. Edellä kuvattua päättelyä ja harkintaa on edeltänyt lähteiden kanssa käyty kriittinen keskustelu ja pohdinta,

¹⁷ Kalela Jorma: Historiantutkimus ja historia. *Caudeamus Kirja* 2000, s. 64, jossa Kalela varoittaa historian tutkijoita olemaan omaksumatta joko syyttäjän tai puolustusasianajan roolia; Kalela (2000), s. 217, jossa Kalelan mukaan historiantutkija toimii tulkkina oman ja tutkimuskohteensa kulttuurin välissä.

¹⁸ Tala Henrik: Sodan kokemushistoriaa tuoreella otteella. *Agricolan kirja-arvostelut*. agricola.utu.fi (10.4.2007); Karjalainen Mikko: Vähän uutta, vähän vanhaa, vähän lainattua – uutta sotahistoriaa etsimässä. *Sotahistoriallinen aikakauskirja* 36 2016, s. 9-27.

¹⁹ Lauerma Matti: Sotahistorian tutkimuksen problematiikka ja metodiikka. *Eripainos Tiede ja ase* N:o 35 1977, s. 86; Kalela (2000), s. 164; Renwall Pentti: Nykyajan historiantutkimus (2. painos). *WSOY* 1983, s. 217; Ylikangas Heikki: Mitä historia on ja sen tutkiminen. *Art House* 2015, s. 54.

kun on yritetty selvittää, mistä menneisyyden tapahtumasta tässä tutkimuksessa käytetyt lähteet ovat jälkiä.²⁰

Yksittäistapausten varassa esitettäviin yleistäviin tulkintoihin sisältyy omat riskinsä erityisesti silloin, kun lähdeaineisto on niukkaa.²¹ Esimerkiksi sensaatiomainen yksittäistapaus jonkun sotilasjohtajan alkoholinkäytöstä voi saada asiattoman paljon huomiota osakseen. Tässä tutkimuksessa asetettuihin tutkimuskysymyksiin vastaamiseksi lähteistöä on arvioitu ja vertailtu keskenään mahdollisimman laajasti, jolloin yksittäisessä lähteessä esiintyvä tutkimuskysymykseen liittyvä tieto on mahdollisuuksien mukaan varmistettu vähintään toisesta lähteestä.²²

Eräiden yksityiskohtien varmistaminen ei kuitenkaan ole ollut mahdollista. Esimerkiksi lähteistö kertoo, että valvontaosastolla oli tutkimusajankohtana yhteistoimintaa ruotsalaisten kanssa. Lähteistö ei kuitenkaan kerro, mihin tämä yhteistyö perustui, mistä se sai alkunsa, tai kuinka tiivistä se oli. Tällaisissa tapauksissa esitetty tulkinta perustuu kriittisen ja loogisen pohdinnan tuloksena syntyneeseen perusteltuun todennäköisimpään vaihtoehtoon.

Vastaavasti yksikään käytetty lähde ei suoraan kerro, mikä oli valvontaosaston organisaatio sota-ajan eri vaiheissa. Vertailemalla erilaisia taulukoita, pidätettyjen luetteloita, puhelinluetteloita sekä muita organisaatiomerkinnöin varustettuja asiakirjoja voidaan kuitenkin melko varmasti vastata oikein kysymykseen, millaisia muutoksia valvontaosaston organisaatiossa ja toimintajärjestelyissä tapahtui. Edellä kuvatuilla tavoilla syntynyt tutkimuksen kokonaistulkinta on pyritty esittämään mahdollisimman johdonmukaisesti ilman sisäisiä ristiriitoja.²³

Jokaisen tieteenharjoittajan perusvaatimukseen kuuluu kriittinen asennoituminen tutkimustehtäväänsä ja velvollisuus suhtautua epäillen jokaiseen löytämäänsä tietoon. Tieteenharjoittajan tulee esittää totuutena vain se, minkä katsoo toteen näytetyksi.²⁴

Tarkasteltaessa yleisesti historian tutkimuksen lähdekritiikkiä on viime aikoina yhä vähemmän puhuttu perinteisestä ulkoisesta ja sisäisestä lähdekritiikistä. Tämän päivän metodikeskustelussa lähteitä ei niinkään jaotella luotettaviin ja epäluotettaviin, vaan eri tavoin informatiivisiin lähteisiin. Uuden ajattelutavan mukaan mikä tahansa lähde on periaatteessa käyttökelpoinen todiste menneestä, kunhan tutkija kykenee erottelamaan faktat käyttämiensä lähteiden sisältämästä informaatiosta.²⁵

Todellisuuden hahmottamiseen, uskottavaan tulkintaan, pyritään rakentamalla vastaus siihen, mikä selittää kelvollisimmin tarjolla olevien ja relevanteiksi havaittujen lähteiden sisällön. Tulkinta syntyy siis niiden tietojen varaan, jotka lähteiden kriittisessä tarkastelussa on seulottu esille.²⁶ Seuraavassa aluvuussa, 1.3 Lähteiden käyttö

²⁰ Kalela (2000), s. 233.

²¹ Lauerma (1977), s. 108.

²² Tiedon varmistaminen toisesta lähteestä ja siihen liittyvistä ongelmista muun muassa Lauerma (1977), s. 105-107 ja Renwall (1983), s. 218-221.

²³ Kalela (2000), s. 162, jossa Kalela toteaa, että historian tutkijan kokonaistulkinnan on oltava johdonmukainen ja sisäisesti ristiriidaton.

²⁴ Lauerma (1977), s. 86.

²⁵ Kalela (2000), s. 92; Ylikangas (2015), s. 59.

²⁶ Ylikangas (2015), s. 59.

ja arviointi, kuvataan erilaisin esimerkein, miten tässä tutkimuksessa käytettyjen lähteiden käytettävyyttä on puntaroitu.

Artikkelissa ”Mikä on suomalaisen sotahistorian tutkimuksen nykytila” professori Ohto Manninen kirjoittaa kritiikkiä kohdistuneen sellaisiin sotahistorian tutkijoihin, jotka joko puolustushallinnon palveluksessa olevina, Suomen sotahistorian komissioon tai Suomen Sotahistorialliseen Seuraan kuuluvina, tulkitaan positiivisesti puolustusvoimiin suhtautuviksi. Näiden on väitetty salailleen sota-ajan tapahtumia tai jopa tuhonneen aineistoja. Nämä väitteet on osoitettu tai ne ovat osoitettavissa perättömiksi, samoin sellainen väite, että puolustusvoimien johto pyrki tai olisi pyrkinyt ohjailemaan tutkijoiden tuotantoa. Mannisen mukaan on vedettävä se johtopäätös, että tällaisia väitteitä esittävät sellaiset, jotka pyrkivät skandaaleilla lisäämään kirjojen-
sa menekkiä. Väitteet eivät mitenkään kuvaa sotahistorian tutkimuksen nykytilaa.²⁷

Tämän tutkimuksen tekijä palveltuaan yli 20 vuotta sotilastiedustelun eri tehtävissä, josta ajasta liki 18 vuotta sotilasvastatiedustelussa, kuuluu historian tutkijana siihen ryhmään, johon professori Mannisen mainitsema kritiikki kohdistuu. Tämän tutkimuksen tekijä tunnistaa Mannisen kuvaamasta kritiikistä vain sen, että suhtautuu positiivisesti puolustusvoimiin. Positiivinen suhtautuminen puolustusvoimiin ja maanpuolustukseen ei tarkoita kritiikitöntä suhtautumista puolustusvoimiin eikä sen menneisyyteen, eikä täten lähtökohtaisesti tee tämän tutkimuksen tekijästä, tai muista puolustusvoimiin myönteisesti suhtautuvista sotahistoriantutkijoista epäkelvoja tutkijoita. Huolimatta kaikesta siitä kritiikistä, mitä maanpuolustusmyönteisiä historian tutkijoita vastaan on esitetty, tämä tutkimus on tehty laadukkaana historiatutkimuksen päävaatimusten objektiivisen, puolueettoman sekä oikeudenmukaisen tulkinnan hengessä.²⁸

Tämän tutkimuksen tekijän menneisyys vastatiedustelijana aiheuttaa tälle tutkimukselle kuitenkin sudenkuopan. Jokaisella ihmisellä, myös historian tutkijalla, on oma historiansa ja omat ennakkonäkemyksensä rasitteenaan, jotka hänen on tunnistettava ja joiden vaikutusta hänen on tutkimustyötään tehdessään pyrittävä valvomaan selvittäessään sitä, miten asiat oikeastaan olivat erotukseksi siitä, miten niiden uskotaan tai väitetään olleen välttyäkseen sudenkuoppaan putoamiselta.²⁹ Myös se, että tämän tutkimuksen tekijä entisenä vastatiedustelun ammattilaisena tuntee vastatiedustelun nykymetodit, sisältää objektiivista ja kriittistä sekä oikeudenmukaista historiantutkimusta harhaanjohtavan vaaran, jossa menneisyyttä ryhdytään tulkitsemaan nykyisyyden perusteella.³⁰ Lisäksi aito puolueettomuus edellyttää, ettei tutkija ota kantaa siihen, mikä valinta menneisyydessä on ollut oikea ja puolustettava ja mikä on ollut väärä ja tuomittava.³¹ Nämä tutkijaan ihmisenä kohdistuvat inhimilliset vaarat on tunnistettu ja tässä tutkimuksessa ne on poissuljettu metodein, jotka on edellä esitetty.

²⁷ Manninen Ohto: Mikä on suomalaisen sotahistorian tutkimuksen nykytila. Suomalaisen sotahistorian tutkimuksen nykytila. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen julkaisusarja 2 2008, s. 25-26. Toimittaneet Petteri Jouko ja Mikko Karjalainen.

²⁸ Ylikangas (2015), s. 165; Kalela (2000), s. 55.

²⁹ Kalela (2000), s. 13, 14, 23, 40, 64.

³⁰ Kalela (2000), s. 84.

³¹ Ylikangas (2015), s. 161.

1.3 Lähteiden käyttö ja arviointi

Arkistolähteet

Syksyllä 1944 solmittu välirauhansopimus päätti sodan Suomen ja Neuvostoliiton välillä. Samalla Suomen sisäinen tilanne muuttui. Muun muassa Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) toiminta laillistettiin ja rauhanehtojen toteuttamista valvomaan Suomeen saapui Liittoutuneiden valvontakomissio (LVK).

Välirauhansopimuksen voimaan saattamiseksi annettiin syyskuussa 1944 asetus eräiden henkilöiden vapauttamisesta syytteestä ja rangaistuksesta. Asetuksen mukaan henkilö, joka oli syytteessä sen johdosta, että häntä epäiltiin, tai hänet oli asetettu syytteeseen taikka tuomittu sellaisesta maan- tai sotapetoksesta taikka muusta rangaistavasta teosta, jotka mainittiin välirauhansopimuksessa, oli päästettävä vapaaksi. Niin ikään henkilö, joka lainvoiman saaneella päätöksellä oli tuomittu edellä mainitunlaisesta rikoksesta, vapautui hänelle tuomitusta rangaistuksesta ja rangaistusseuraamuksesta. Mikäli kyseisestä rikoksesta oli puolestaan syyte vireillä, se määrättiin rauenneeksi. Asetuksen pohjalta Helsingin, Kuopion, Mikkelin ja Turun lääninvankiloista sekä Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilasta vapautettiin ainakin 102 sellaista henkilöä, jotka valvontaosasto oli pidättänyt, kuulustellut tai passittanut vankilaan.³²

Muuttunut poliittinen tilanne lamautti valvontaosaston. Käytännöllisesti katsoen se ei pystynyt toimimaan syksyn 1944 aikana, sillä osastossa vallitsi täysi paniikki.³³ Valvontaosastossa varautuminen pahimman varalle oli aloitettu jo kesällä 1944. Tällöin esimerkiksi IV:n Armeijakunnan alatoimiston arkisto lähetettiin turvaan Kärkölään, jossa valvontaosaston pääosasto tuolloin sijaitsi.³⁴

Syyskuussa tiedustelujaoston päällikkö eversti Aladár Paasonen antoi valvontaosaston päällikölle eversti Matti Ropposelle määräyksen polttaa valvontaosaston arkistosta kaikki parhaaksi katsomansa paperit. Ropponen teki päätöksen, että pääosa arkistosta oli tuhottava. Viesti välitettiin alatoimistoille, jotka hävittivät osan arkistostaan paikan päällä, ja osa lähetettiin poltettavaksi Kärkölään.³⁵ Todennäköisesti samanaikaisesti valvontaosaston arkiston kanssa tuhottiin myös Päämajan sotilashallinto-osaston valvontaelin 1:n arkisto.

³² Asetus eräiden henkilöiden vapauttamisesta syytteestä ja rangaistuksesta (646/44) 23.9.1944. Suomen asetuskokoelma 1944; Luettelot Helsingin lääninvankilassa, Kuopion lääninvankilassa, Mikkelin lääninvankilassa, Hämeenlinnan keskus- ja lääninvankilassa sekä Turun lääninvankilassa säilytetyistä ja eräiden henkilöiden vapauttamisesta syytteestä ja rangaistuksesta 23.9.1944 annetun asetuksen nojalla oikeusministeriön määräyksestä vapautetuista henkilöistä. 110. E. 12 (kansio n:o 159). UMA.

³³ Jäljennös pöytäkirjasta n:o 721/47. EK-Valpo I. Hmp A 4395. KA. - Loka- marraskuussa 1944 valvontaosasto ei kyennyt järjestelmälliseen tiedustelutoimintaan. Tähän vaikuttivat mm. osastossa toimeenpannut vakinaisen väen irtisanomiset sekä osaston palvelukseen reservistä kutsuttujen kotiuttamiset. Kopio Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirjeestä N:o 3447/Ulk.3/sal. eversti Joel Waldénille 31.5.1945 liitteineen. Sekalaisia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa.

³⁴ Kuulustelupöytäkirja 243/47 4.3.1947. Valtiollinen poliisi II. Pääosaston kuulustelupöytäkirjoja. KA

³⁵ Arkistojen tuhoamiskäskyn antajasta on ristiriitaista tietoa. Eversti M. Ropponen kertoo, että käskyn antoi ev. Paasonen. Sen sijaan ev. J. Waldén kertoo haastattelussaan antaneensa kyseisen käskyn. Kopio ev. Joel Waldénin haastattelusta 25.5.1971. Haastattelijana evl. Särämäkari. PEutk-os. Tutkimuslupa; Reino Sarvolan haastattelu 21.6.1999 ja 9.3.2000; Jaakko Apiolan haastattelu 8.4.1999, 21.4.1999 sekä 10.2.2000; Erkki Sallilan haastattelu 2.6.1999.

Päämajan valvontaosastossa sotien aikana yleisten asian toimiston päällikkönä palvelut majuri Niilo Halla-Seppälä laati heinäkuussa 1945 selostuksen Päämajan valvontaosaston arkiston tuhoamisesta. Se edustaa asiassa puolustusvoimien virallista kantaa, ja sen mukaan Päämajan valvontaosaston arkisto lukuun ottamatta henkilökortistoa, sotavankeja koskeneita pöytäkirjoja, Turussa olleita suuren vakoilujutun asiakirjoja, vireillä olleiden oikeusjuttujen sekä keskeneräisten tiliasioiden asiakirjoja poltettiin eversti Ropposen käskystä Kärkölässä syyskuun puolivälissä 1944.³⁶

Tutkijoista ainakin Jukka Lindstedt ja Heikki Ylikangas ovat esittäneet arvioita syiksi valvontaosaston arkiston tuhoamiselle. Ensiksi mainittu on arvioinut, että virallisena syyinä valvontaosaston arkiston tuhoamiselle oli sodan loppumisen aiheuttama hermostuneisuus. Yhtä virallisena syyinä Lindstedt on pitänyt myös sitä, että kyseisestä arkistosta olisi löytynyt sellaista tietoa, joka olisi kiinnostanut valvontakomissiota. Lindstedtin mukaan valvontaosaston arkiston tuhoamiseen vaikutti myös se, että osastossa palvelleet pelkäsivät tulevaisuutensa puolesta.³⁷

Professori Heikki Ylikangas on arvioinut valvontaosaston arkiston tuhoamisen syytä samansuuntaisesti kuin Lindstedt. Ylikankaan mukaan tuhoamisoperaatioon vaikutti se, että valvontaosaston arkisto sisälsi tietoja vakoilijoiden, soluttautujien sekä karkureiden ja metsäkaartilaisten kohtaloista sekä erilaisista toimista maanalaista vasemmistoa vastaan. Tiedot olivat hengissä selvinneille vaarallisia ja viranomaisille sekä poliitikoille kiusallisia. Ne antoivat Ylikankaan mukaan sodasta kuvan, jota sen aikainen johto ei halunnut saattaa yleisesti tiedoksi. Siksi aineisto annettiin tulen ruoaksi.³⁸ Kaikki Lindstedtin ja Ylikankaan esittämät syyt valvontaosaston arkiston tuhoamiselle ovat perusteltuja.

Tämän tutkimuksen kannalta tärkein arkistokokonaisuus siis tuhouttiin pääosin syksyllä 1944. Tästä luonnollisesti aiheutui ongelmia Päämajan valvontaosaston johtaman sodanaikaisen valvonnan ja vastavakoilun ja sen toimintajärjestelyjen sekä organisaation tutkimiselle.

Edessä olleita ongelmia alettiin purkaa rakentamalla valvonta- ja vastavakoilujärjestelyjen sekä valvontaosaston toiminnan selvittämiseksi jo olemassa olevaa historiatietoa hyödyntäen kuvaa valvontaosaston toiminnasta. Tällöin lähtökohta-asetelmaksi muodostui se, että valvontatoimisto (valvontaosasto) oli osa rauhan ajan Pääesikuntaa ja sodanajan Päämajaa, ja sen tehtävänä oli valvonta ja vastavakoilu. Niin ikään lähtökohta-asetelmaan kuului, että samalla saralla kuin valvontaosasto toimi Etsivä keskuspoliisi, jonka nimi muuttui myöhemmin Valtiolliseksi poliisiksi.³⁹

Lähtökohta-asetelmaan kuului myös se, että valvontaosaston toiminnan pääkohteet olivat Suomessa sotilaallista ja muuta vakoilua tehneet Neuvostoliiton tiedustelupalvelut ja niitä siinä avustanut ja Suomen puolustusvoimissa poliittista kiihotusta järjestänyt Suomen kommunistinen puolue. Edellä kuvattu hahmotelma valvontaosaston toimintaympäristöstä käynnisti arkistotutkimuksen asetettujen tutkimuskysymys-

³⁶ Päämajan valvontaosasto. Tietoja arkistoaineksen tuhoutumisesta (kortisto). Vuodet 1939 - 1944. 13:308. KA.

³⁷ Tutkijan muistiinpanot Jukka Lindstedtin väitöskirjan tarkastustilaisuudesta 28.5.1999.

³⁸ Ylikangas (2015), s. 68.

³⁹ Elfvengren (1997), passim.; Elfvengren Eero: Laajasta johto-esikunnasta Mannerheimin yleisesikunnaksi. Yleisesikunnan organisaatio vuosina 1925 - 1939. Maanpuolustuskorkeakoulu 2000, passim.

ten selvittämiseksi aluksi Kansallisarkistossa, jossa säilytetään puolustushallinnon ja Etsivän keskuspoliisin, Valtiollisen poliisin sekä muiden Suomen valtiollisten toimijoiden, kuten eri ministeriöiden, lukuun ottamatta ulkoasiainministeriön, muodostamia arkistokokonaisuuksia.

Kansallisarkistossa tutkimus keskittyi aluksi puolustusministeriön, Puolustusvoimain Pääesikunnan, Päämajan sekä Yleisesikunnan niihin salaisiin ja henkilösalaisiin arkistokokonaisuuksiin vuosilta 1939 - 1944, joiden oletettiin sisältävän tämän tutkimuksen kannalta merkityksellistä tietoa. Tätä ajatustapaa noudattaen tutkittiin aluksi puolustusministeriön, sen kanslian, adjutanttin sekä Puolustusneuvoston arkisto. Puolustusvoimain Pääesikunnan (vast.) osalta tutkimus keskittyi aluksi sotilastiedustelun ja vastavakoilun arkistokokonaisuuksiin, joita olivat ulkomaatoimisto, valvontatoimisto sekä valvontaosasto. Menetelmä osoittautui oikeaksi, koska tutkitun aineiston avulla pystytään osin vastaamaan tutkimuskysymyksiin, jotka liittyvät valvontaosaston organisaatioon, toiminnan järjestelyihin sekä tehtävien toteuttamistapoihin.

Valittu menetelmä paljasti myös niitä tahoja, joiden kanssa valvontaosasto oli yhteistyössä tai joiden apua osasto tarvitsi valvonnan ja vastavakoilun järjestämiseksi tai tehtäviensä toteuttamiseksi. Tämä tutkimushavainto laajensi arkistotutkimusta ja johdatti tutkimusta valvontaosaston sotilaallisiin sidosryhmiin. Erillisinä arkistonmuodostajina näitä tahoja olivat sotilasläänien esikunnat, Kotijoukkojen esikunta, Ilmavoimien esikunta, maavoimatoimisto, rajavartiosto, Sota-ajan hallintokomitea, armeijakuntien tiedustelutoimistot, Armeijakunnan esikunnan koulutus- ja valvontatoimisto, Aunuksen Ryhmän esikunnan toimisto III sekä ylieläinlääkäri.

Lisäksi tehdyt tutkimushavainnot johdattivat tutkimaan Puolustusvoimain Pääesikunnan, Pääesikunnan, Päämajan sekä Yleisesikunnan osastoista maavoimatoimiston, tiedotus- ja valistustoimiston, operatiivisen osaston, hallinnollisen toimiston, kirkollisasiuntoimiston, komento- ja henkilöasiaintoimiston, sensuuritoimiston, sotilaspoliisitoimiston, tiedotusosaston, vapaaehtoistoimiston, toimisto IV:n, toimisto VII:n, toimisto X:n, toimisto XI:n, toimisto XII:sta sekä Yleisesikunnan päällikön arkistoja.

Asetetut tutkimuskysymykset ja tutkittavien arkistokokonaisuuksien laajuus huomioiden oli selvää, ettei kaikkia edellä mainittujen arkistonmuodostajien aineistoja ollut tarkoituksenmukaista tutkia. Tutkittavaksi valikoituvat edellä lueteltujen tahojen salaiset ja henkilösalaiset arkiston osat, koska siihenastiset tutkimushavainnot osoittivat, että likimain kaikki valvontaa ja vastavakoilua koskeneet asiakirjat olivat sota-aikana 1939 - 1944 edellä mainituilla salattavuusasteilla merkittäviä. Tutkimalla valvontaosaston sidosryhmien arkistokokonaisuuksia pystytään osin vastaamaan tutkimuskysymykseen, mitkä olivat valvontaosaston kotimaiset yhteistoimintaosapuolet valvonnan ja vastavakoilun aloilla.

Tutkimushavainnot johdattivat tutkimusta Kansallisarkistossa säilytettävien kenraali Armas-Eino Martolan ja eversti Martin Kasimir Stewenin pikkukokoelmien tutkimiseen. Tutkimusajanjaksolla ensiksi mainittu palveli kesällä 1941 ennen rintamapalvelustaan Kotijoukkojen esikunnassa ja jälkimmäinen palveli jatkosodan aikana Suomen sotilasiamiehenä Ruotsissa. Tutkimalla Martolan pikkukokoelmaa on pystytty osin laajentamaan kuvaa valvontaosaston harjoittaman valvonnan toimintakentästä.

Eversti Stewenin pikkukokoelmaa tutkimalla voidaan osin vastata kysymykseen, mitkä olivat valvontaosaston ulkomaiset yhteistoimintatahot valvontaan ja vastavakoiluun liittyen. Tässä yhteydessä todettakoon, ettei valvontaosaston sodan aikaisten päälliköiden Kustaa Rautsuon ja Matti Ropposen eikä vastavakoilutoimiston päällikön Pentti Heinon papereita ole Kansallisarkistossa. Tietävästi siellä ei ole muidenkaan valvontaosastossa sota-aikana palvelleiden ammattiupseerien papereita.

Kotimaisten siviiliviranomaisten tutkimus keskittyi Kansallisarkistossa aluksi valvontaosaston kanssa samalla saralla toimineen Etsivän keskuspoliisin ja sen seuraajan Valtiollisen poliisin pääosaston ja niiden alaisuudessa toimineiden paikallisosastojen arkistojen tutkimiseen. Pääosastosta tutkittiin asiamappiarkistokokonaisuutta ja henkilömappeja. Paikallisosastoista tutkittiin arkistonosia, jotka käsittivät pääosaston ja paikallisosastojen välistä kirjeenvaihtoa, tilanne- ja mielialakatsauksia, kiertokirjeitä, pidätettyjen luetteloita, muualle lähetettyjä ja muualta saapuneita kirjeitä, matkakertomuksia ja -ilmoituksia, kuulustelupöytäkirjoja sekä opetusmateriaalia.

Niin pääosastosta kuin paikallisosastoistakin tutkittavaksi valikoitui sellainen aineisto, jonka arveltiin sisältävän tietoja asetetuista tutkimuskysymyksistä sekä tietoja Neuvostoliiton Suomeen suuntaamasta vakoilusta ja Suomessa toimineen kommunistisen maanalaisen liikkeen toiminnasta tutkimusajankohtana. Tässä tarkoituksessa pääosaston asiamapeista tämän tutkimuksen kannalta hyödyllisimpiä olivat Päämajan valvontaosaston sotavankipöytäkirjat, Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan asioita ja puolustuslaitoista koskeva aineisto, Yleisesikunnan pidätettyjen luettelot, Etsivän keskuspoliisin suhde muihin viranomaisiin, sodanaikainen vakoilu sekä sota-ajan kokemuksia käsittelevät mapit. Edellä lueteltujen pääosaston aiheoppien ja paikallisosastojen yhteydessä säilytettävien asiakirjojen perusteella pystytään osin vastaamaan kysymykseen, mitkä olivat valvonnan ja vastavakoilun järjestelyt sekä miten valvontaosasto toteutti valvonta- ja vastavakoilutehtäviä.

Valtiollisen poliisin pääosaston henkilömappit puolestaan syvensivät muiden lähteiden antamaa kuvaa eräistä tutkimusajankohtana valvontaosaston tutkimista jutuista, minkä lisäksi niiden perusteella pystytään osin vastaamaan kysymyksiin, miten valvontaosasto toteutti valvonta- ja vastavakoilutehtäviä. Kaiken kaikkiaan koko Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollisen poliisin tutkittu aineisto edesauttoi muodostamaan kuvaa siitä, miten Neuvostoliitto toteutti tutkimusajankohtana vakoilua Suomessa, miten suomalainen maanalainen kommunistinen liike oli järjestetty valtionvastaiseen toimintaan sekä mikä oli sen osuus Neuvostoliiton Suomeen suuntaamassa vakoilussa. Näin muodostunut viholliskuva puolestaan auttaa arvioimaan valvontaosaston valvonnassa ja vastavakoiluissa käyttämien keinojen tarkoituksenmukaisuutta ja tehokkuutta vastattaessa tutkimuskysymykseen, miten valvontaosasto toteutti valvonta- ja vastavakoilutehtäviä.

Tehdyt tutkimushavainnot laajensivat valvontaosaston toimintaympäristökuvaa myös niistä siviiliviranomaisista, joiden kanssa valvontaosasto oli yhteistyössä tehtäviensä toteuttamiseksi. Yhteistyön laadun ja laajuuden selvittämiseksi tutkittiin Kansallisarkistossa säilytettäviä oikeusministeriön, posti- ja lennätinlaitoksen, sisäasiainministeriön, valtioneuvoston tiedotuselimen sekä valtiovarainministeriön niitä salaisia sekä muita arkiston osia, joiden arveltiin arkistoluettelon perusteella sisältävän tietoa asetettuihin tutkimuskysymyksiin. Tämän tutkimustyön tuloksena voidaan

osin vastata kysymykseen, mitkä olivat valvontaosaston kotimaiset yhteistoiminta-
osapuolet päätehtävän valvonnan ja vastavakoilun toteuttamisessa.

Edellä mainittujen Kansallisarkistossa säilytettävien arkistojen lisäksi tutkittiin siellä
säilytettäviä Gustaf Mannerheimin, Kaarlo Juho Ståhlbergin ja Lauri Aadolf Puntilan
yksityisarkistoja sekä komitea-arkistojen yhteydessä säilytettävää jatkosodan jälkeen
perustettua niin sanottua Brusiiinin komitean aineistoa. Komiteaan kuuluneen kol-
mihenkisen toimikunnan tehtävänä oli selvittää, oliko valvontaosastossa syyllistytty
Suomen tai ulkomaan kansalaisten oikeuksien loukkaamiseen. Lisäksi toimikunta
velvoitettiin suorittamaan tai suorittuttamaan havaittujen loukkaustapausten tutkinta
sekä esittämään niiden perusteella tarvittavat jatkotoimet. Tämän arkistokokonai-
suuden tutkimisella on mahdollista osin vastata kysymykseen, miten valvontaosasto
toteutti valvonta- ja vastavakoilutehtäviä.

Vuonna 2000 ilmestyi tutkimus Kasvottomien miesten sota – Päämajan valvonta-
osaston toiminta jatkosodassa (Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitos).
Tuon tutkimusprosessin aikana selvisi, että Pääesikunnan tutkintaosastossa säilyte-
tään eräitä, ei julkisessa tutkimuskäytössä olevia ja syksyllä 1944 tuhoamatta jääneitä
valvontaosaston, Valtiollisen poliisin sekä muiden viranomaisten sodanaikaisia ja
osin myös sotaa edeltävän ajan asiakirjoja tai niiden jäljennöksiä.

Tässä tutkimuksessa on hyödynnetty vuonna 2000 ilmestyneeseen tutkimukseen
kerättyjä kuin myös tätä tutkimusta varten etsittyjä Pääesikunnan tutkintaosastossa
säilytettäviä valvontaosaston, Valtiollisen poliisin sekä muiden viranomaisten asiakir-
jojen ja asiakirjaluonnosten sekä -jäljennöksiä kopioita. Tähän tämän tutkimuksen
tekijälle antoivat suullisen luvan Pääesikunnan tutkintaosaston päällikkönä palvellut
eversti Erkki Laukkanen ja hänen seuraajansa eversti Jaakko Oksanen. Tutkintaosas-
tolla säilytettävä tässä tutkimuksessa käytetty aineisto koostuu lukuisista asiakirjoista
(kopioita) ja niiden jäljennöksiä kopioista, joista osa löytyy alkuperäisenä muun
muassa Kansallisarkistossa säilytettävässä Valtiollisen poliisin arkistokokonaisuudes-
ta. Tällaisia valvontaosaston asiakirjoja ovat ainakin pidätettyjen luettelot jatkosodan
ajalta.⁴⁰

Tutkintaosaston toiminta ja siihen liittyvät asiat, kuten asiakirjojen säilytys ja arkis-
tointi, ovat korkealle turvaluokiteltuja. Arkistotutkimusvaiheessa tässä tutkimuksessa
käytetty tutkintaosaston aineisto oli järjestämätöntä. Näiden syiden takia tutkimuk-
sen lopussa olevassa lähdeluettelossa tutkintaosaston arkistokaava on tutkijan tätä
tutkimusta varten rakentama. Tässä tutkimuksessa käytetyn aineiston aiheen, sisällön
tai luonteen perusteella materiaali on jaettu viiteen ryhmään: asiamapit, haastattelut,
henkilömapit, luettelot sekä ohjesäännöt ja oppaat. Tämä ei siis vastaa tutkimusajan-
kohtana tutkintaosastolla käytössä ollutta arkistokaavaa, mutta se auttaa hahmotta-
maan sitä, millaisia asiakirjakokonaisuuksia tutkintaosastolla on tutkittu tätä tutki-
musta varten.

Edellä mainituista aineistokokonaisuuksista merkityksellisin oli asiamappikonai-
suus. Se sisältää aineistoa valvonnan ja vastavakoilun järjestelyistä, valvontaosaston

⁴⁰ YE:n pidätettyjen luettelot. Kotelot 2805, 2806. EK-Valpo I. KA. Ainakin Ida Suolahti on käyttänyt edellä
mainittua aineistoa väitöskirjassaan.

toiminnasta ja sotakokemuksista, aineistoa valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin yhteistoiminnasta ja suhteista sekä niihin vaikuttaneista asioista.

Asiamappikokonaisuus sisältää lisäksi valvontaosaston toiminnan tutkimisen kannalta ainutlaatuista aineistoa radioharhautustoiminnasta. Aineistosta, jossa ei liene kuitenkaan kuvattuna kaikkien harhautusoperaatioiden kulku, ilmenee harhauttajien ja neuvostotiedustelun välinen sanomanvaihto jatkosodan vuosilta. Täten koko edellä kuvatun tutkintaosastossa säilytettävän aineiston perusteella voi varsin kattavasti vastata niihin tutkimuskysymyksiin, jotka koskevat valvontaosaston organisaatiota ja sen toiminnan järjestelyjä, valvonnan ja vastavakoilun toteuttamistapoja sekä osaston yhteistoimintaa Valtiollisen poliisin kanssa.

Tutkintaosastolla säilytettävistä valvontaosaston aineistosta on muodostettavissa kaksi eri luettelosarjaa sen pidättämistä henkilöitä: valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henkilöitä ja valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. Ensiksi mainittu kokonaisuus sisältää aineistoa, kuten päivämättömiä pidätettyjen luetteloita, joita on selvästi käytetty joidenkin muiden asiakirjojen laadinnan tausta-aineistona. Vaikka tämän arkistokokonaisuuden sisältämien asiakirjojen laadintapäivämäärissä on puutteita, voidaan arkistokokonaisuudessa olevien asiakirjojen sisällön perusteella päätellä, milta ajalta luettelot ovat.

Toinen luettelokokonaisuus valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44 on liki identtinen Kansallisarkistossa säilytettävien Yleisesikunnan pidätettyjen luetteloiden kanssa. Näiden luetteloiden perusteella voidaan osin vastata kysymykseen, millaisia muutoksia valvontaosaston organisaatiossa ja toimintajärjestelyissä tapahtui sekä mitkä olivat valvontaosaston kotimaiset yhteistoimintaosapuolet. Lisäksi pidätettyjen luettelot auttavat luomaan tilannekuvaa Neuvostoliiton Suomeen kohdistamasta vakoilusta.

Tehdyt tutkimushavainnot johdattivat tutkimaan myös Helsingissä sijaitsevan ulkoasiainministeriön arkistoa. Siellä tutkimus kohdistettiin arkistoluettelon kuvauksen perusteella sellaisiin arkistokokonaisuuksiin, joiden arveltiin sisältävän lähteitä ulkovaltojen Suomessa harjoittamasta tiedustelusta (vakoilusta), ulkovaltojen edustojen toiminasta Suomessa yleensä, sekä sellaisiin arkistokokonaisuuksiin, jotka sisälsivät luettelokuvauksen perusteella valvontaosaston toimialaan kuuluneita asiakokonaisuuksia, kuten esimerkiksi urkkijat, poliittiset vangit, metsäkaartilaiset sekä ulkomaisen lehdistön ja radion sensuuri.

Päämajan tiedustelujaoston ja ulkoasiainministeriön välinen kirjeenvaihto kertoo muun muassa siitä viranomaisyhteistyötä, jota edellä mainitut tahot tekivät talvisodan aikana Suomen puolustusvoimien riveissä palvelleiden ulkomaalaisten vapaaehtoisten valinnassa, sekä siitä, millaista keskustelua mainitut tahot kävivät keskenään talvisodan aikana Suomeen tuotavien sanoma- ja aikakauslehtien tuonnin rajoittamisesta. Yhteistyöstä kertovat Päämajan asiakirjat on usein laadittu jaosto II:n tai tiedustelujaoston nimissä, johon valvontaosasto kuului ja jonka vastuulle ulkomaalaisten vapaaehtoisten valvonta ja sensuuriasiat kuuluivat. Näin ollen näistä asioista kertova Päämajan tiedustelujaoston ja ulkoasiainministeriön välinen kirjeenvaihto kertoo nimenomaan Päämajan valvontaosaston toiminnasta.

Edellä kuvatun aineiston lisäksi ulkoasiainministeriön arkisto sisältää myös Valtiollisen poliisin asiakirjoja muun muassa ulkovaltojen Suomessa tutkimusajankohtana toteuttamasta tiedustelusta ja vakoilusta. Näiden kuten monien muidenkin Valtiollisen poliisin asiakirjojen jakelu- tai tiedoksi-kohdissa oli usein kirjoitettuna valvontaosasto. Täten ulkoasiainministeriön arkistossa säilytettävän aineiston perusteella voidaan osittain vastata kysymykseen, mitkä olivat valvontaosaston kotimaiset yhteistoimintaosapuolet valvonnan ja vastavakoilun toteuttamisessa. Lisäksi Valtiollisen poliisin asiakirjoja tutkimalla voidaan osin luoda kuvaa siitä, missä ympäristössä ja ketä vastaan valvontaosasto joutui toimimaan vuosina 1939 - 1944.

Kotimaan arkistotutkimus antoi vinkkejä siitä, että Suomella ja Ruotsilla oli yhteistoimintaa tutkimusajankohtana perinteisen sotilastiedustelun lisäksi myös valvontaosaston toimialaan liittyneissä asioissa. Tämä havainto johdatti arkistotutkimusta Tukholmaan Ruotsin sota-arkistoon (Krigsarkivet, KrA) ja Valtioarkistoon (Riksarkivet, RA). Sota-arkistossa tutkimus keskittyi niihin puolustusosaston (Försvarsstaben) ja Yleisesikunnan (Generalstaben) arkistonosiin, joiden arveltiin arkistoluettelon perusteella sisältävän tietoja Ruotsin sotilastiedustelun ja vastavakoilun kansainvälisestä yhteistyöstä tutkimusajankohtana.

Asetettujen tutkimuskysymysten kannalta Ruotsin sota-arkistossa tutkitusta aineistosta merkityksellisimpiä ovat tutkimusajankohtana Suomessa palvelleiden Ruotsin sotilasakiamiesten sotapäiväkirjamerkinnot, raportit Neuvostoliiton vakoilutoiminnasta Suomessa sekä asiakirjat, jotka kertovat Suomen ja Ruotsin välillä tehdystä yhteistyöstä tai vähintäänkin tietojen jakamisesta valvonnan ja vastavakoilun aloilla. Edellä kuvatun aineiston perusteella on osin mahdollista vastata kysymyksiin, mitkä olivat valvontaosaston ulkomaiset yhteistoimintaosapuolet päätehtävän toteuttamisessa, mitkä olivat valvonnan ja vastavakoilun järjestelyt sekä miten valvontaosasto toteutti tehtäviään.

Ruotsin sota-arkistossa olevan materiaalin analysointi ja kriittinen pohdinta täydentää sitä valvontaosaston toiminnallista kuvaa, joka muodostuu Suomessa säilytettävästä lähdeaineistosta. Täten Ruotsin sota-arkiston materiaalia tutkien on entistä laajemmin mahdollista tulkita muun muassa Neuvostoliitosta Suomeen suunnatun vakoilun järjestelyjä, vakoojien ammattitaitoa ja tehtävissään onnistumista sekä arvioida entistä yksityiskohtaisemmin Suomessa toimineen maanalaisen kommunistisen liikkeen osuutta sodanaikaisessa neuvostovakoilussa sekä muuta sen valtionvastaista toimintaa.

Ruotsin sota-arkistossa on yksi tämän tutkimuksen kannalta ainutlaatuinen lähde. Se on Ruotsin Yleisesikunnassa vuonna 1937 laadittu muistio ”P.M. angående övervakningstjänsten i Finland.”⁴¹ Erityisen arvokkaan lähteestä tekee se, että siinä arvioidaan valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välistä suhdetta ulkopuolisin silmin. Lisäksi muistiossa arvioidaan suomalaisen valvonta- ja vastavakoilujärjestelmän tarkoituksenmukaisuutta ja puntaroidaan sen etuja ja haittoja.

Vaikka Ruotsin sota-arkistossa tehty tutkimus toi esille uutta tietoa valvontaosaston sodanaikaisesta toiminnasta, on todennäköistä, että Ruotsissa on vielä aiheeseen liit-

⁴¹ P.M. angående övervakningstjänsten i Finland 19.10.1937. Generalstaben / Inrikesavdelningen / Personal-detaljen. F Ia. Vol. 6. KrA.

tyvää sellaista aineistoa, jota ei saatu tämän tutkimustyön käyttöön. Suorittaessani Tukholmassa arkistotutkimusta tutustuin Ruotsin Sota-arkiston johtajaan Ulf Söderbergiin. Hän kertoi, että sota-arkistosta oli siirretty Suomen ja Ruotsin turvallisuusviranomaisten sodanaikaisesta yhteistoiminnasta kertovaa aineistoa Ruotsin puolustusvoimien tiedustelu- ja turvallisuuselimen MUST:n, Militär underrättelse- och säkerhetsjansstenin, haltuun. Tuolloin Pääesikunnan tutkintaosaston päällikkönä palvellut eversti Jaakko Oksanen kysyi virallisia kanavia myöten asiasta. Ruotsalaisilta saatu vastaus oli yksiselitteinen. Heidän hallussaan ei ollut kyseistä aineistoa.

Toinen vastaava tapaus liittyy Ruotsin Valtioarkistoon, jossa säilytetään muun muassa Ruotsin turvallisuuspoliisin arkistoja. Ajankohtana, jolloin tein arkistotutkimusta Ruotsissa, maan turvallisuuspoliisin arkisto ei ollut vapaasti käytettävissä, vaan henkilöasiakirjoja koskevat arkistopyynnot oli osattava kohdistaa siihen henkilöön, josta haluttiin tietoja.

Olin tutkimustyöni aikana saanut selville, että valvontaosaston pitkäaikainen päällikkö eversti Kustaa Rautsuo (ent. Gustav Rosenström) oleskeli sodan jälkeen Ruotsissa. Ollessani yhteydessä Ruotsin Valtioarkistoon minulle kerrottiin, että siellä säilytettävässä Ruotsin turvallisuuspoliisin arkistossa on nimettynä Kustaa Rautsuon henkilömappi (250:10/18865), mutta sitä ei löydy.⁴² Kävin paikan päällä tiedustelemassa asiaa, mutta Rautsuon mappi pysyi piilossa. Ruotsin Valtioarkiston avuliaat virkailijat eivät osanneet myöskään kertoa, mistä muualta heidän haltuunsa rekisteröityä henkilömappia olisi voinut etsiä.

Tässä tutkimuksessa on käytetty myös Saksan ulkoministeriön arkistossa (Auswärtige Amt, Berliini), Yhdysvaltain Kansallisarkistossa (National Archives, Washington D. C.) sekä Venäjän Sota-arkistossa (Moskova) säilytettävää aineistoa. Saksan ulkoministeriön arkistosta tässä tutkimuksessa on käytetty aineistoa, jonka perusteella on pystytty kuvaamaan Saksan ulkomaantiedustelun kokonaisuusjärjestelyjä. Yhdysvaltain kansallisarkistossa säilytettävästä materiaalista on tässä tutkimuksessa käytetty lähteitä, joiden avulla on voitu rakentaa ja tarkentaa henkilökuva eversti Kustaa Rautsuosta. Venäjän sota-arkistossa säilytettävää materiaalia on puolestaan hyödynnetty selvittäessä Neuvostoliiton Suomeen suuntaaman vakoilun järjestelyjä ja toimintatapoja. Tässä kappaleessa mainitulle aineistolle on yhteistä se, etteivät ne ole tämän tutkimuksen tekijän arkistolöytöjä, vaan emeritusprofessori Ohto Manninen on antanut edellä mainituista arkistoista tekemänsä muistiinpanot tässä tutkimuksessa käytettäväksi (ks. muut lähteet, muistiinpanot).

Kaiken kaikkiaan Kansallisarkisto sekä Pääesikunnan tutkintaosasto ovat olleet tämän tutkimuksen tärkeimmät arkistotutkimuskohteet. Todettakoon, ettei yksikään edellä mainituista arkistoista olisi yksistään mahdollistanut tässä tutkimuksessa esitettävien tulkintojen tekemistä, vaan on se edellyttänyt kaiken tutkitun aineiston laajalaista arviointia, yhdistelemistä ja lähteiden kanssa käytyä keskustelua sekä kriittistä pohdintaa.

Tämän tutkimuksen kannalta olisi ollut perusteltua suorittaa arkistotutkimuksia Saksassa ja Venäjällä. Saksasta olisi mahdollisesti ollut löydettävissä tietoja Saksan ja

⁴² Kustaa Rautsuo siirtyi turvaan Ruotsiin sodan päätyttyä. Hän palasi Suomeen liittoutuneiden valvontakomission poistuttua Suomesta. Pentti Rautsuon haastattelu 8.9.1999.

Suomen välisestä sotilaallisen valvonnan ja vastavakoilun yhteistoiminnasta. Venäjältä olisi mahdollisesti ollut löydettävissä tietoja Neuvostoliitosta Suomeen sota-aikana suunnatun tiedustelun järjestelyistä ja volyymistä. Lisäksi Venäjän arkistoista olisi mahdollisesti löydettävissä kommentteja tai arvioita Suomen sotilasvastavakoilun järjestelyistä ja toimintatavoista. Tutkimukseen käytössä ollut rahoitus ei mahdollistanut laaja-alaisempaa arkistotutkimusta Saksassa. Kyseistä tutkimusvajetta on korvattu käyttämällä aiheeseen liittyvää tutkimuskirjallisuutta.

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen ulkomaalaisilla tutkijoilla oli jonkin aikaa mahdollisuus päästä tutkimaan aikaisemmin heidän ulottumattomissaan olleita sota-ajan asiakirjoja. Valitettavasti sittemmin Venäjällä on palattu vanhaan neuvostoaikaiseen käytäntöön. Täten tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoisimmat Venäjän tiedustelupalvelujen arkistot pysyvät edelleen ulkomaisten tutkijoiden tavoittamattomissa. Tätä arkistovajetta on korvattu perehtymällä venäläiseen sota-ajan tiedustelua koskevaan tutkimus- ja muuhun kirjallisuuteen. Näiden julkaisujen avulla on osin pystytty täydentämään valvontaosaston toiminnallista viitekehystä Neuvostoliiton sodan aikaisesta tiedustelujärjestelmästä ja sen toimintavoista.

Tämän tutkimuksen kannalta keskeisintä lähteistöä edustavat Kansallisarkistossa, Pääesikunnan tutkintaosastossa, ulkoasiainministeriön arkistossa sekä Ruotsin sotaarkistossa säilytettävät ja tätä tutkimusta varten tutkitut asiakirjat. Suomalaisista arkistoista käytetyistä asiakirjoista voidaan yleisesti todeta, että ne olivat tämän tutkimuksen kannalta käyttökelpoisia. Esimerkiksi niiden valvontaosaston kirjelmien laadinnan motiiveja tai tarkoituksia, joita valvontaosasto lähetti muille Päämajan osastoille, sotilas- tai siviiliviranomaisille ja jotka käsittelivät valvonnan ja vastavakoilun järjestelyjä tai kirjelmien vastaanottajien ja valvontaosaston välistä yhteistoimintaa, ei tarvinnut erityisesti kyseenalaistaa, koska näissä asiakirjoissa esitetyt asiat sopivat hyvin sisällöllisesti ja ajallisesti tutkimuksen kokonaiskuvaan.

Sitä vastoin kaikkeen aineistoon, joka kertoo valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin yhteistyöstä tai suhteista suhtauduttiin erityisen kriittisesti. Tämä johtui siitä, että tutkimusasetelmaa rakennettaessa ilmeni, että näiden kahden samalla saralla toimineen viranomaisen välillä vallitsi toimivaltuusasioissa epäterve kilpailuasetelma, jossa oman edun tavoittelu oli ilmeistä.

Tarkasteltaessa valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välistä kirjeenvaihtoa ei voida osoittaa, että kumpikaan osapuoli olisi johdattanut toista tarkoituksella harhaan, mutta lienee ilmeistä, että oman etulyöntiaseman säilyttämiseksi yhteistyökumppanille kerrottiin vain se minimi tieto, jota se tarvitsi tehtäviensä toteuttamisessa. Erityisen hyvin virastojen väliset tulehtuneet suhteet ilmenevät molempien tahojen laatimissa joko sisäiseen tai edustamiensa hallinnonalojen käyttöön tarkoitetuissa muistioissa, joissa käsitellään valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välistä suhdetta tai näiden yhdistämistä. Näille muistioille on ominaista oman toiminnan kehuminen ja vastapuolen vähättely. Totuus ei todennäköisesti ole niin mustavalkoinen kuin mitä näiden muistioiden perusteella on tulkittavissa.

Erityisen kriittisesti suhtauduttiin myös siihen aineistoon, jota säilytetään Pääesikunnan tutkintaosastossa. Tähän oli kaksi pääsyä. Ensinnä aineisto ei ole tällä hetkellä muiden tutkijoiden käytettävissä. Tällöin tutkijan, joka käyttää mainitunlaista suljet-

tua aineistoa, on oltava johtopäätöstensä ja tulkintojensa kanssa erityisen harkitseva ja oikeudenmukainen, koska muilla akateemiseen keskusteluun osallistuvilla ei ole mahdollisuutta esittää omia tulkintojaan samaan lähdeaineistoon perustuen. Tällöin on siis olemassa vaara, että suljetusta aineistosta huolimattomasti tai epäammattimaisesti esitetyt johtopäätökset ja tulkinnat voivat johtaa myöhempää tutkimusta oleellisesti harhaan ja vääristää täten pitkäksi aikaa historian tutkimusta.

Toinen syy siihen, miksi tutkintaosaston aineisto oli erityisen kriittisen tarkastelun alla, oli tieto siitä, että valvontaosaston päällikkö eversti Matti Ropponen sai sodan loppuvaiheessa käskyn tuhota parhaaksi katsomansa valvontaosaston asiakirjat. Tämä herätti kysymyksiä siitä, miksi tutkintaosastossa on edelleen sota-aikaa ja sitä vanhempaa valvontaosaston aineistoa, miksei niitä tuhattu, säilytettyinkö ne tarkoituksella jättämään jokin tietty viesti jälkipolville ja mikä tämä viesti mahdollisesti on.

Valvontaosaston aineiston tuhoaminen ei ollut systemaattista. Tästä ovat osoituksena paitsi tutkintaosastossa myös Kansallisarkistossa säilytettävät valvontaosaston asiakirjat. Analysoitaessa näitä aineistoja voidaan todeta, etteivät ne sisällä henkilöihin sidottavissa olevia tietoja mahdollisista väärinkäytöksistä. Täten tuhattaviksi aineistokokonaisuuksiksi valikoituivat mahdollisesti edellä mainitun kaltaisen aineiston lisäksi asiakirjat, jotka olisivat paljastaneet Neuvostoliitolle Suomea avustaneita kiinnijääneitä neuvostovakoojia. Tämä oletus ei kuitenkaan ole aukoton, koska tutkintaosastolla säilytetään ainakin osaa niiden kiinnijääneiden neuvostovakoojien radioharhautusasiakirjoista, jotka osallistuivat mainittuun toimintaan Suomen eduksi Neuvostoliittoa vastaan. On mahdollista, että nämä asiakirjat ovat säilyneet sen takia, että harhautusoperaatio paljastui aikanaan venäläisille, jolloin myös paljastui puolta vaihtaneen vakoojan henkilöllisyys, eikä asiakirjojen tuhoamiselle ollut näin ollen tarvetta.

Tutkintaosastolla säilytettävän aineistoon liittyvät ongelmat on tässä tutkimuksessa pyritty minimoimaan siten, ettei niiden perusteella ole tehty äärimmäisyystulkintoja, vaan kyseiseen aineistoon perustuvat tulkinnat esitetään kriittiseen ja objektiiviseen pohdintaan perustuvalla todennäköisyysperiaatteella, joka jättää mahdollisuuden myös toisenlaisille tulkinnoille. Suomalaisen sotahistorian tutkimuksen kannalta olisi kaikkien tutkijoiden ja historianystävien etu, että tutkintaosastolla ja mahdollisesti muualla sotilastiedustelun kätköissä säilytettävät sota-ajan asiakirjat olisivat julkisesti tutkijoiden saatavilla.

Rakennettaessa valvontaosaston toiminnallista kuvaa ja vastattaessa kysymykseen osaston ulkomaisista yhteistyötahoista ja niiden kanssa tehdystä yhteistyöstä on tässä tutkimuksessa käytetty myös Ruotsin sota-arkistossa säilytettäviä sotilastiedustelun ja -vastavakoilun asiakirjoja sekä muita lähteitä, kuten muun muassa Suomessa palvelleen Ruotsin sotilasasiamiehen sotapäiväkirjoja, raportteja neuvostotiedustelun toiminnasta Suomessa sekä arviota Suomessa vallinneesta vastavakoilujärjestelystä sota-aikaa edeltäneeltä ajalta. Näistä lähteistä ei ilmene, kuka tai mikä taho on kyseiset tiedot ruotsalaisille kertonut. Sotapäiväkirjamerkinnot ja raportit neuvostotiedustelun toiminnasta sisältävät siinä määrin yksityiskohtaista tietoa muun muassa Suomeen suunnatusta neuvostotiedustelusta, että niiden voidaan olettaa olevan peräisin suoraan valvontaosastosta. Ei kuitenkaan voida sulkea pois sitä mahdollisuutta, että val-

vontaosaston asioista ruotsalaisille olisi kertonut joku sotilastiedustelussa palvellut henkilö, jonka tehtävänä oli yhteydenpito Ruotsin sotilasasiamieheen.

Joka tapauksessa verrattaessa sotapäiväkirjamerkintöjä ja muita neuvostotiedustelusta kertovia lähteitä suomenkielisiin samana ajankohtana suomalaisten omaan käyttöön tarkoitettuihin lähteisiin ei niissä ole silmiinpistäviä ristiriitaisuuksia. Esimerkiksi Ruotsin sota-arkistossa säilytettävä asiakirja ”Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944” on aikarajaukseltaan, jäsentelyltään, sisällöltään sekä liitteiden ulkoasultaan identtinen suomenkielisten asiakirjojen ”Neuvostoliiton vakoilu Suomessa ajalla 1.1. - 30.6.1942 ja ”Neuvostoliiton vakoilu Suomessa ajalla 1.1. - 30.6.1943” kanssa.

Valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin tutkimuksellista lähtökohta-asetelmaa rakennettaessa on tässä tutkimuksessa käytetty yhtenä lähteenä Ruotsin Yleisesikunnassa loppuvuodesta 1937 laadittua muistiota ”P.M. angående överbvakningstjänsten i Finland”. Muistion nimen mukaisesti siinä kerrotaan Suomessa vallinneista valvontajärjestelyistä ja arvioidaan järjestelyjen etuja ja haittoja.

Se, miten ruotsalaiset ovat saaneet tietoonsa muistiossa esitetyt valvontajärjestelyt sekä se, miksi muistio on laadittu, ei ole tiedossa. Muistio on voinut syntyä ruotsalaisten tiedustelutyön tuloksena, mutta sen sisällön tarkkuuden perusteella on todennäköisempää, että se on kirjoitettu valvontatoimiston ja Valtiollisen poliisin edustajien kanssa käytyjen keskustelujen jälkeen mahdollisesti Ruotsin omien valvonta- ja vastavakoilujärjestelyjen kehittämiseksi. Mikäli muistio perustuu suomalaisten kanssa käytyihin keskusteluihin, eivät he todennäköisesti ole pitäneet kynttiläänsä vakan alla, vaan ovat noudattaneet edellä kuvattua linjaa oman toiminnan kehumisesta ja vastapuolen vähättelystä. Tähän viittaavaa ei kuitenkaan muistiosta ole havaittavissa, vaan siinä esitetyt asiat, mutta ennen kaikkea niiden perusteella tehdyt johtopäätökset näyttävät perustuvan objektiivisen harkinnan jälkeen syntyneeseen synteisiin.

Muistio edustaakin todennäköisesti tämän tutkimuksen kaikkein puolueettominta lähteistöä, jossa kuvataan sota-aikaa edeltäneen ajan valvontajärjestelyjä Suomessa sekä työnjakoa sotilas- ja siviilivastavakoilun välillä. Ruotsin sota-arkiston tässä tutkimuksessa käytettyä aineistoa voidaan lähdekirittisesti tarkasteltuna pitää käyttökelpoisena.

Painetut lähteet

Tutkimuksessa käytetyt painetut lähteet voidaan karkeasti jakaa neljään ryhmään: Suomen asetuskokoelma 1939 - 1944 ja muut julkiset asiakirjat, tilastot, oppaat sekä julkaistut päiväkirjat. Suomen asetuskokoelmaa ja muita julkisia asiakirjoja hyödyntäen on pystytty kuvaamaan yhtäältä niitä valtiovallan toimia, joilla pyrittiin parantamaan viranomaisten toimintaedellytyksiä tehtäviensä toteuttamiseksi. Toisaalta niiden avulla on pystytty osin täydentämään kuvaa siitä toimintaympäristöstä, jossa valvontaosasto tarkkaili Neuvostoliitosta Suomeen suunnattua tiedustelua. Tämän tutkimuksen kannalta Suomen asetuskokoelma oli erittäin hyödyllinen sensuuriasioiden selvittämiseksi, koska asetuskokoelman perusteella pystyttiin selvittämään sensuuriprosessin kulku sekä se, mikä rooli Päämajan valvontaosastoon kuuluneella sensuuritoimistolla oli tutkimusajankohdan eri vaiheissa.

Suomen tilastollista vuosikirjaa 1940 on käytetty rakennettaessa kuvaa valvontaosaston toimintaympäristöstä sen suhteen, kuinka paljon Suomessa oli sotaa edeltäneellä ajalla valtio- ja maanpetosrikoksia sekä mikä oli valvontaosaston osuus näiden juttujen tutkinnassa. Lisäksi tässä tutkimuksessa on käytetty neljää painetuksi lähteeksi luokiteltavaa opasta. Nämä ovat elokuussa 1939 puolustusministeriön painattama opas Yksityiskohtaisia määräyksiä valistustyön suorittamisesta, marrakuussa 1939 painettu Sotapoliisiopas, tammikuussa 1940 Päämajan painattama Ilmamaihinlaskun (desantin) torjuntaopas ja Päämajan kesäkuussa 1941 painattama opas Vakoilu, käytäytyminen sotavankina, sota- ja maanpetos. Kaikki edellä mainitut oppaat vastaavat osin tutkimuskysymyksiin: miten valvontaosasto toteutti tehtäviään, mitkä olivat vastavakoilun yleisjärjestelyt sekä mitkä tahot olivat valvontaosaston keskeisiä kotimaisia yhteistoimintatahoja.

Pääesikunnan tutkintaosastossa säilytetään kolmea ohjesääntöä, joista löytyy perusteita sota-ajan ja sitä edeltäneen ajan valvonta- ja vastavakoilujärjestelyjen sekä valvontaosaston tehtävien ja Valtiollisen poliisin kanssa tehdyn yhteistoiminnan tutkimiselle. Vuonna 1929 käyttöön otettu Vastavakoiluohjesääntö luo tarkastelupohjan sille, miten päämajajohtoinen valvonta- ja vastavakoilu oli tuolloin aiottu järjestää mahdollisen sodan varalle.

Tutkintaosastossa säilytetään myös ohjesääntöä Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan toimisto VI:n yhteistoiminnalle (6.2.1924) ja ohjesääntöjäljennöstä Päämajan valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välisestä työnjaosta ja yhteistoiminnasta sodan aikana (10.8.1941). Nämä ohjesäännöt määrittävät siis sen, miten kyseisten virastojen välisestä yhteistyöstä oli sovittu. Samalla ne toimivat yhtenä lähteenä vastattaessa kysymykseen, mitkä olivat valvontaosaston kotimaiset yhteistoimintatahot. Näiden kahden ohjesäännön laadinnan jälkeen syntyneillä lähteillä voidaan arvioida, kuinka hyvin tai huonosti ohjesääntöjä noudatettiin.

Tässä tutkimuksessa on käytetty lähteenä kahden suomalaisen valtiopäämiehen julkaistuja päiväkirjoja. Nämä ovat Juho Kusti Paasikiven jatkosodan päiväkirjat ja Risto Rytin päiväkirjat vuosilta 1940 - 1944. Paasikivi oli pääosan sota-ajasta sivussa valtakunnan virallisesta päätöksenteosta, mutta toimi talvisodan aikana salkuttomana ministerinä Risto Rytin hallituksessa ja pääministerinä jatkosodan jälkeen muodostetussa hallituksessa. Risto Ryti toimi puolestaan pääministerinä kahdessa eri hallituksessa 1. päivästä joulukuuta 1939 - 19. päivään joulukuuta 1940⁴³, jonka jälkeen hän toimi elokuun 1944 alkupäiville Suomen presidenttinä.⁴⁴ Molempien päiväkirjojen avulla voidaan osin rakentaa valvontaosaston toimintaympäristöstä kertovaa kuvaa Suomeen suunnatusta vakoilusta talvisodan, Moskovan rauhan sekä jatkosodan aikana.

Tutkimuksessa on myös käytetty Martti Ruudun sotapäiväkirjaa vuosilta 1941 - 1944 ja katkelmia Paavo Alkion päiväkirjoista. Jatkosodan aikana Martti Ruutu toimi Valtion tiedoituslaitoksen (VTL) kotimaanosaston päällikkönä ja Vapaus, Isänmaa, Aseveljeys -järjestön (VIA) toiminnanjohtajana. Paavo Alkio toimi puolestaan osan jatkosodasta (1941 - 1943) 11. Divisioonan kenttäoikeuden puheenjohtajana. Kumpikaan ei kuulunut valvontaosaston henkilöstöön, mutta heidän jatkosodanaikaisten

⁴³ Hallitukset ja ministerit vuodesta 1917. Valtioneuvosto.fi

⁴⁴ Ryti Risto (1889 - 1956). Kansallisbiografia.fi

toimenkuviansa vuoksi he olivat tekemisissä sellaisten asioiden kanssa, joihin valvontaosasto osallistui. Näitä asioita Ruutu ja Alkio ovat tallentaneet päiväkirjoihinsa. Niiden perusteella voidaan osin vastata tutkimuskysymykseen miten valvontaosasto toteutti tehtäviään.

Tämän tutkimuksen kannalta puhuvin julkaistu päiväkirja on valvontaupseerina 11. Divisioonassa jatkosodassa palvelleen Taavetti Heikkisen päiväkirja. Hän kuului valvontaosaston organisaation siihen osaan, joka palveli rintamajoukkojen mukana toteuttaen omassa joukossaan valvontaa ja vastavakoilua. Päiväkirjassa on merkintöjä valvontaosaston toimenkuvan koko kirjosta aina oman armeijan kieltäytyjistä ja maanpettureista vihollisen loikkareihin ja vakoojiin. Heikkisen päiväkirjaa kriittisesti arvioiden voidaan osin vastata kysymykseen, miten valvontaosasto toteutti valvontaa ja vastavakoilua.

Huhtikuun puolivälissä 1940, siis noin kuukausi talvisodan päättymisen jälkeen pidettiin Moskovassa nelipäiväinen Neuvostoliiton Kommunistisen Puolueen keskuskomitean koolle kutumana kokous, jossa kerättiin tietoa talvisodan kokemuksista. Kokoukseen osallistuivat Neuvostoliiton ylimmän johdon Josif Stalinin, Vjatseslav Molotovin ja Kliment Vorošilovin lisäksi talvisodassa rintamalla palvelleita puna-armeijan komentajia ja komissaareja sekä muita sotatoimia ohjaamassa olleita puolustusasiain kansankomissariaatin johtomiehiä.⁴⁵ Kokouksen pikakirjoitusmuistiinpanoihin perustuva pöytäkirja, jota tässä tutkimuksessa on käsitelty painettuna lähteenä, on julkaistu ”Puna-armeija Stalinin tentissä” nimisenä kirjana. Sitä hyödyntäen on osin voitu rakentaa valvontaosaston toimintaympäristökuvaa arvioitaessa Suomeen suunnatun neuvostovakoilun määrää ja ammattitaitoa.

Tässä tutkimuksessa käytetyt keskeisemmät painetut lähteet, Suomen asetuskokoelma, oppaat ja ohjesäännöt sekä päiväkirjat, todistavat ajanhengestä. Ne kertovat esimerkiksi siitä, miksi valtiovalta sääti valtakunnan edun nimissä yksilön oikeuksia rajoittavia lakeja ja asetuksia sananvapaudesta ja liikkumisesta. Lisäksi ne kertovat siitä, miten valvontaa ja vastavakoilua suunniteltiin toteutettavan, sekä miten yksittäiset henkilöt näkivät ja kokivat ajan tapahtumat. Säädetty lait ja asetukset kertovat kiistatta valvontaosaston toimintaympäristöstä. Ne edustavat voimassa ollutta lainsäädäntöä, eikä niiden historiallista todistusvoimaa tarvitse epäillä. Näin siitä huolimatta, että lakien ja asetusten valmistelutöihin osallistuneiden henkilöiden työskentelyyn on voinut liittyä subjektiivisia ja poliittisesti värittyneitä näkökulmia, tai koko säädäntöprosessiin on lähdetty väärän tilannearvion pohjalta.

Päiväkirjat saattavat olla hyviä lähteitä. Professori Matti Lauerma on arvioinut päiväkirjoja sotahistorian tutkimuksen lähteinä seuraavasti: ”Autenttinen päiväkirja on usein lähde, joka täydentää virallisten lähteiden tarjoamaa tietoaaineista, jopa voi sen korvatakin. Kun merkinnät tehdään tuoreeltaan, muistivirheiden ja jälkiviisauden vaara on vähäinen. Miehelle, joka kirjoittaa itselleen, ei juuri ole tarvetta poiketa tietoisesti totuudesta. Tahattomiin erehdyksiin hän kyllä usein syyllystyy, esimerkiksi kirjaamalla muilta kuulemansa huhut varmoina tosiasioina.”⁴⁶

⁴⁵ Puna-armeija Stalinin tentissä. Toimittaneet Ohto Manninen ja Oleg A. Ržeševski. Edita 1997, s. 5.

⁴⁶ Lauerma (1977), s. 91.

Kuten edellä olevasta on pääteltävissä, päiväkirjojen kirjoittajilla ei ole velvollisuutta pysyä objektiivisessa totuudessa, vaan useimmiten ja täysin oikeutetusti he kirjaavat asioita muistiin tapahtumahetkellä tai sen välittömässä läheisyydessä siten kuin he ovat ne itse nähneet ja kokeneet. Päiväkirjamerkintöjen merkittävin historiallinen todistusvoima onkin niiden välitön yhteys kuvattuun menneisyyden tapahtumaan.

Tutkijan on tunnettava hyvin tutkimuskohteensa ja ajankuva, jotta hän voi erottaa päiväkirjamerkintöjen oikeat tiedot vääristä ja objektiiviset tiedot subjektiivisista. Pohtimalla kriittisesti, miten päiväkirjamerkinnät sopivat tutkimuskohteeseen ja ajanhenkeen, sekä parhaassa tapauksessa vertaamalla päiväkirjamerkintöjä muihin lähteisiin, voi tutkija onnistua uuden tiedon tuottamisessa.

Tämän tutkimuksen näkökulmasta Taavetti Heikkisen päiväkirja on Pentti Heinon aineiston ohella sekundäärilähteistä puhuvien. Rintamapalvelunsa aikana Heikkinen toimi 11. Divisioonan valvontapuseerina. Divisioonana kuului sodan eri vaiheissa VI:een, VII:een sekä V:een Armeijakuntaan. Tämän lisäksi Taavetti Heikkinen palveli lyhyen aikaa kesällä 1944 valvontaosaston Mikkelin alatoimistossa.⁴⁷

Päiväkirjasta välittyy hyvin todentuntuisesti ajanhenki. Valvontaosaston asioista perillä olevalle henkilölle päiväkirja ei tuo esille uusia asioita. Päiväkirjan todistusvoiman puolesta puhuu se, että Heikkisen esittämät valvontaosaston järjestelyjä tai toimintaa koskevat tiedot ovat useimmiten tarkastettavissa muista lähteistä. Esimerkkeinä mainittakoon seuraavat asiat: Heikkinen kertoo useassa kohden laatineensa kuukausikatsauksen.⁴⁸ Vastavakoilutoimistossa palvellut Antero Aho kertoi haastattelussaan, että puolustusvoimien ylijohtoa varten valvontaosastossa laadittiin kuukausikatsaus. Lisäksi joitakin katsauksia on säilynyt Kansallisarkistossa.⁴⁹

Heikkinen kertoo myös useissa kohdin järjestäneensä valvonnan alaisiin joukkoihin tiedottajia, eli ”soluja”.⁵⁰ Soluista valvontaosaston tiedonhankkijoina ovat kertoneet haastattelussaan myös vastavakoilutoimistossa palvellut Antero Aho ja jatkosodan alkupuolella Heikkisen kanssa samalla suunnalla sotinut Jaakko Apiola.⁵¹ Valvontaosaston pääosastossa sodan aikana palvellut Akseli Tolamaa laati käskystä elokuussa 1945 muistion Valtiollisen poliisin sotilastoimistolle. Siinä hän mainitsee sotilustoiminnan yhtenä valvontaosaston valvontakeinona.⁵²

Päiväkirjassaan Heikkinen kertoo radioharhautuksesta yhtenä vastavakoilun työtapana. Sitä suoritettiin yhteistyöhön suostuneen neuvostovakoojan kanssa Latvassa sijainneessa alatoimistossa ja Heikkisen divisioonan alueella.⁵³ Lisäksi Heikkinen ker-

⁴⁷ Rintaman poliisi – valvontapuseerin päiväkirja 1941 - 1944. Toimittanut Jarmo Nieminen. Ajatus Kirjat 2010, s. 18.

⁴⁸ Sama. Esimerkiksi 30.7.1941, s. 46 ja 30.9.1941, s. 92.

⁴⁹ Antero Ahon haastattelu 25.3.1999; Esimerkiksi Tiedoitusosasto/PM. T-8362/7. KA; Valistus- ja viihdytystoimisto (Ttus.2)/PM. T-8362/10. KA.

⁵⁰ Rintaman poliisi – valvontapuseerin päiväkirja 1941 - 1944, esimerkiksi 12.1.1942, s. 139, 16.1.1942, s. 139, 31.1.1942, s. 144, 20.8.1943, s. 243.

⁵¹ Antero Ahon haastattelu 25.3.1999; Jaakko Apiolan haastattelut 8.4.1999, 21.4.1999, 10.2.2000.

⁵² Valtiollisen poliisin sotilastoimistolle: Pyydettyä selostuksena Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston (Päämajan valvontaosaston) avustajaverkostosta esitän seuraavaa... Helsingissä 1.8.1945 Akseli Tolamaa. Valvontaosasto/Päämaja-Valvontatoimisto (Ulk. 3)/Puolustusvoimien Pääesikunta (muutos 4.12.-44)- Pv.PE:n ulkomaosaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/12. KA.

⁵³ Rintaman poliisi – valvontapuseerin päiväkirja 1941 - 1944, 13.11. - 19.11.1942, s. 205-206.

too, että valvontaosastossa palvelleen luutnantti Viljon toimesta suomalaiset saivat haltuunsa radioharhautuksen avulla kaksi vihollisen lentovenettä.⁵⁴

Radioharhautus vastavakoilun yhtenä työmuotona on todennettavissa myös muista lähteistä. Tästä työtavasta kertoi haastattelunsa yhteydessä esimerkiksi Jaakko Apiola. Pentti Heino piti Kärkölässä esitelmän huhtikuussa 1976 valvontaosaston sodanai- kaisesta toiminnasta. Tuolloin hän kertoi muun muassa valvontaosaston toteutta- masta radioharhautuksesta.⁵⁵ Lisäksi Jukka Lindstedtin tutkimuksessa todetaan: ”Hän (vakoija) säästi henkensä yleensä vain siinä tapauksessa, jolloin häntä kohde- maassa voitiin käyttää hyväksi, esimerkiksi omille joukoilleen virheellisten tietojen antamista varten tai muin tavoin kohdemaan vakoilutehtävissä.”⁵⁶ Virheellisten tieto- jen antamisella Lindstedt viitanee juuri radioharhautukseen.

Päiväkirjassaan Heikkinen kertoo, että radioharhautuksella viholliselta saatiin kaapat- tua kaksi lentovenettä. Sitä vastoin Pentti Heinon vuonna 1960 laatimasta oppitunti- aineistosta ilmenee, että valvontaosasto sai Itä-Karjalassa toteutetun radioharhau- tusoperaation tuloksena kaapatuksi yhden vihollisen lentoveneen toisen päässä pakoon.⁵⁷ Heikkinen ja Heino kertovat samasta tapauksesta, vaikka hivenen eri ta- valla. Samaa radioharhautustapausta käsitellään myös tutkijoiden Viktor Stepakovin, Sergei Kononovin, Pavel Petrovin sekä Dmitri Frolovin kirjassa *Partisaaneja, de- santteja, sissejä rintaman molemmilla puolilla*.⁵⁸ Dmitri Frolov kertoi tämän tutki- muksen tekijälle, että kyseistä radioharhautusoperaatiosta kirjoitti joko Viktor Stepa- kov tai Sergei Kononov. Heidän kirjaansa varten ensiksi mainittu tutki Venäjän tur- vallisuuspalvelu FSB:n arkistoja Pietarissa ja jälkimmäinen Volodgassa.⁵⁹

Palvelusajastaan Mikkelin alatoimistossa Heikkinen on muun muassa merkinnyt päi- väkirjaansa, että hän kävi palvelustoverinsa kapteeni Urpo Virolaisen kanssa tarkas- tamassa Jyväskylässä tykkitehtaan, Kanavuoren patruunatehtaan, syytintehtaan sekä kivääritehtaan.⁶⁰ Heikkisen esittämä tarkastustoiminta on sopusoinnussa sen tiedon kanssa, että kotirintamalla valvontaosaston yhtenä tehtävänä oli maanpuolustuksen kannalta tärkeiden laitosten suojaaminen vakoilulta ja sabotaaseilta. Jatkosodan aika-

⁵⁴ Sama. 28. - 29.9.1942, s. 190.

⁵⁵ Jaakko Apiolan haastattelut 8.4.1999, 21.4.1999, 10.2.2000; Everstilutnantti Pentti Heinon esitelmä Kärkö- län reservinupseerikerholle 2.4.1976 (nauhoite).

⁵⁶ Lindstedt Jukka: *Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana.* Suomalainen lakimiesyhdistys 1999, s. 283, 287.

⁵⁷ Itä-Karjalassa saatiin pidätetyksi vakoija, jonka tehtävänä oli ”kielen” eli vangin ottaminen. Tämä vakoija oli saanut tehtäväkseen ottaa vangiksi suomalaisen kuriirupseerin, jolla olisi ollut hallussaan asiakirjoja, siepata paperit, kuulustella upseeria ja lopuksi surmata tämä. Tätä pidätettyä vakoijaa hyväksikäyttäen toteutettiin radioharhautusoperaatio, jossa kerrottiin, että kidnapatulta upseerilta oli saatu haltuun tärkeitä papereita, kart- toja ynnä muuta, mutta niiden sisältöä oli mahdoton radiolla viestittää. Näytekappaleeksi vasta-asealle lähe- tettiin radiolla osa vanhentuneesta salaisesta tykistökäskystä. Neuvostotiedustelun mielenkiinto heräsi ja sieltä tuli käsky etsiä sopiva suojaan järvi lentokoneen laskeutumispaikaksi, josta ”kieli” asiapapereineen noudet- taisiin. Tämän harhautusoperaation lopputuloksena saalista noutamaan lähetetty lentovene jäi suomalaisten käsiin. Suomalaisten epäonneksi toinen ylhäällä varmistamassa ollut kone vei tiedon mennessään käydystä tulitaistelusta, joten kyseistä harhautusoperaatiota ei voitu enää jatkaa. Kopio evl. Pentti Heinon oppitunnista v. 1960. Pentti Heinon papereita. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

⁵⁸ *Partisaaneja, desantteja, sissejä rintaman molemmilla puolilla.* Hipputeos 2005, s. 270-271.

⁵⁹ Dmitri Frolovin Messenger-viestit 20.9.2017.

⁶⁰ *Rintaman poliisi – valvontaupseerin päiväkirja 1941 - 1944, 13.6.1944, 14.6.1944 s. 293.*

na valvontatoimi ulotettiin koskemaan puolustusvoimien teollisuuslaitosten lisäksi tärkeimpiä sotatarvikkeita tuottaneita yksityisiä teollisuuslaitoksia.⁶¹

Heikkisen jälkipolville välittämästä ajanhengestä neuvostovakoojia kohtaan kuvaa päiväkirjamerkintä, jossa hän kertoo ilmoittautumisestaan 11. Divisioonan esikuntapäällikölle. Tapaamisen yhteydessä esikuntapäällikkö sanoi Heikkiselle, että ”vakoojat ammutaan, ei teitä tarvita”.⁶² Hyvin samanlaisen kuvan saa eversti Aaro Pajarin divisioonan valvontaupseerin Jaakko Apiolan haastattelusta, jossa hän kuvaa erästä sodan alkuajan tilannetta:

”Pajarin divisioonan alueella oli saatu kiinni kaksi venäläispartiota, joiden tehtävänä oli Saimaan kanavan ylimenevän rautatiesillan tuhoaminen. Kummankin partion henkiin jääneet ryssät tuotiin Pajarin divisioonan esikuntaan kuulusteluja varten. Divisioonan korkeat upseerit koontuivat samaan tilaan ja sanoivat yhteensä ääneen: ’Mitä sitä turhia kuulustelemaan, ammutaan ne’. Koetin vähäisellä äänelläni vaivaisena luutnanttina selittää, että jos kuitenkin hoidettaisiin tämä homma vähän toisella tavalla. Kuulustelut keskeytettiin hetkeksi ja sain kuin sainkin yhteyden alatoimiston päällikköön Kangasahoon, joka sanoi, että koeta nyt helvetissä sopia Pajarin kanssa, että kuulustelut saadaan rauhassa suoritettua. Niin minä menin Pajarin pelottavaan läheisyyteen ja selitin hänelle, että ei ole epäilystäkään, ettei kyseisiä miehiä saada ammutuksi, mutta meille (valvontaosastolle) olisi äärettömän tärkeää varsinkin, kun oli kaksi partiota liikkeellä, saada selvitettyksi heidän tehtävänsä ja keitä muita oli mahdollisesti liikkeellä. Pajari antoi aamuun asti aikaa kuulustella ja kun palasin kuulustelupaikalle oli toinen kiinniotetuista jo ammuttu”.⁶³

Edellä kerrotut esimerkit todistavat, että Heikkisen päiväkirja kertoo todenmukaisesti valvontaosaston toimintajärjestelyistä ja tehtävien toteuttamistavoista. Heikkisen päiväkirjamerkintöjen ja valvontaosastossa jatkosodan aikana palvelleiden henkilöiden haastattelujen välillä on kuitenkin yksi selkeä ristiriita. Se liittyy pidätettyjen henkilöiden kuulusteluihin. Haastatelluista Aho, Apiola ja Heikkisen kanssa osan jatkosotaa samalla suunnalla sotinut Reino Sarvola kertoivat, ettei pidätettyjä pahoinpidelty valvontaosaston kuulusteluissa.⁶⁴ Sen sijaan Heikkinen on merkinnyt muistiin neljä eri kertaa, joissa pidätettyjä venäläisiä pahoinpideltiin kuulustelujen yhteydessä.⁶⁵ Heikkinen on siis merkinnyt muistiin häntä itseään kohtaan juridisesti raskauttavan asianhaaran. Sen todenperäisyyttä ei ole syytä epäillä. Vaikka valvontaosaston johto oli varoittanut henkilöstöä käyttämästä kuulusteluissa väkivaltaa, näyttää selvästi siltä, ettei tätä ohjetta ole kaikissa tapauksissa noudatettu.⁶⁶

⁶¹ Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 82 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 4214/II 27.8.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintotoimikunnan työn tulokset ja lausunto. Komitea-arkistot. Mappi 540:436:3 (ns. Brusiinin komitea). KA.

⁶² Rintaman poliisi – valvontaupseerin päiväkirja 1941 - 1944, 7.7.1941, s. 31-32.

⁶³ Jaakko Apiolan haastattelu, 8.4.1999, 21.4.1999, 10.2.2000.

⁶⁴ Antero Ahon haastattelu 25.3.1999; Jaakko Apiolan haastattelu 8.4.1999, 21.4.1999, 10.2.2000; Reino Sarvolan haastattelu 28.3.2001.

⁶⁵ Rintaman poliisi – valvontaupseerin päiväkirja 1941 - 1944, 23.7.1942, s. 181, 10.10.1942, s. 197, 3.6.1943, s. 232-233, 10.9.1943, s. 249-250.

⁶⁶ Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintotoimikunnan työn tulokset ja lausunto. Ns. Brusiinin komitean mappi 540:436:3. Komitea-arkistot. KA.

Opinnäytteet, kirjallisuus ja artikkelit

Tässä tutkimuksessa on käytetty lähteinä yli kahdeksaakymmentä tutkimusta tai artikkelia. Valtaosa niistä on suomenkielisiä, mutta joukossa on myös vieraskielisiä, kuten venäjänkielisiä Neuvostoliiton sodan ajan tiedustelutoiminnasta kertovaa tietoa ja muuta kirjallisuutta. Tällaista lähteistöä on pääosin käytetty luotaessa tutkimukseen ajanhenkeä sekä rakennettaessa valvontaosaston toiminnallista viitekehystä.

Suomessa ei ole aikaisemmin tehty väitöskirjaa Päämajan valvontaosaston eikä Valtiollisen poliisin toteuttamasta valvonnasta ja vastavakoilusta. Eräissä väitöskirjoissa on kuitenkin sivuttu mainittuja virastoja siinä laajuudessa kuin se on ollut tarpeellista asetettuihin tutkimusongelmiin nähden. Tällaisia tutkimuksia ovat Tuija Hietaniemen ”Lain vartiossa. Poliisi Suomen politiikassa 1917 - 1948” (1992), Jukka Kulomaan ”Käpykaartiin? Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana” (1995), Jukka Lindstedtin ”Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana” (1999), Oula Silvennoisen ”Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933 - 1944” (2008) sekä Ida Suolahden ”Yhteinen vihollinen, yhteinen etu. Sotavankien luovutukset ja vaihdot Suomen ja Saksan välillä jatkosodan aikana” (2016).

Hietaniemi selvittää tutkimuksessaan poliisi-instituutiossa tapahtuneita rakenteellisia muutoksia sekä niitä sisäpoliittisia tekijöitä, jotka määrittivät Suomen poliisipolitiikan suuntaa. Nyt käsillä olevan tutkimuksen kannalta Hietaniemen tutkimuksen keskeisintä antia ovat hyvin kiteytetyt kuvaukset valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välisistä jatkosodanaikaisista ongelmista ja niiden ratkaisuyrityksistä (s. 231-234). Täten Hietaniemen tutkimusta on voitu osin hyödyntää tässä tutkimuksessa vastattaessa kysymykseen, mitkä olivat valvontaosaston kotimaiset yhteistoimintaosapuolet valvonnan ja vastavakoilun toteuttamisessa ja millaisia muutoksia toimintajärjestelyissä tapahtui.

Kulomaan tutkimus kohdistuu Suomen armeijassa esiintyneeseen karkuruuteen jatkosodan aikana. Tutkimuksessa vastataan seuraaviin kysymyksiin: kuinka paljon karkuruutta esiintyi, millaisia miehiä karkurit olivat, mitkä syyt johtivat karkuruuteen sekä miten karkuruutta yritettiin ehkäistä? Tutkimuksesta ilmenee, että valvontaosaston osuus karkureiden pidättämiseksi oli se, että se huolehti karkureista annettujen etsintäkuulutusten julkaisemisesta (s. 170). Täten Kulomaan tutkimusta kriittisesti pohtien voidaan osin vastata kysymykseen, miten valvontaosasto toteutti valvontaa ja vastavakoilua.

Lindstedt on väitöskirjassaan selvittänyt Suomessa toisen maailmansodan aikana teloitettujen lukumäärää sekä sitä, miten syytteessä olleen henkilön oikeusturva toteutui. Lisäksi hän on esittänyt arvion siitä, miten kuolemanrangaistuksen tavoite toteutui. Tutkimuksessaan Lindstedt tuo esille valvontaosaston Päämajan yhteyteen kuuluneen osan (pääosaston) kokoonpanon sekä sen alatoimistokokoonpanon, joka oli voimassa jatkosodan alussa (s. 157-158). Lisäksi tutkimuksessa tuodaan esille pääkohdat valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin jatkosodanaikaisesta yhteistoimintajärjestelystä sekä suunnitelmat virastojen yhdistämisestä (s. 160-164). Täten Lindstedtin tuottaman tiedon perusteella voidaan osin vastata kysymyksiin, miten valvontaosasto toteutti tehtäviään ja mitkä olivat valvontaosaston kotimaiset yhteistoimintaosapuolet.

Vuonna 2003 ilmestyi Elina Sanan kirja ”Luovutetut. Suomen ihmisluovutukset Gestapolle” (WSOY). Teos ei sisältynyt tutkijoille juurikaan uutta tietoa, mutta se ylitti kansainvälisen uutiskynnyksen etupäässä siksi, että luovutetuista viitisenkymmentä oli Neuvostoliiton juutalaisia.⁶⁷ Yhdysvalloissa sijaitseva kansainvälinen ihmisoikeusjärjestö Simon Wiesenthal Center kääntyi asiassa tasavallan presidentin kanslian puoleen kysyen, mitä Suomi aikoo tehdä erityisesti juutalaisiin kohdistuneiden luovutusten selvittämiseksi. Kanslian vastattua, että Suomi selvittää asiaa, maan hallituksen tehtäväksi jäi selvittää aihetta käsittelevä tutkimustilanne.

Hankkeen selvitysmieheksi kutsuttiin professori Heikki Ylikangas, joka päätyi suosittelemaan tutkimushankkeen asettamista. Näin vuonna 2004 käynnistyi Kansallisarkiston alaisuudessa tutkimushanke ”Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939 - 1955”.⁶⁸ Hankkeen myötä on tehty ainakin edellä mainitut Oula Silvennoisen ja Ida Suolahden väitöskirjat. Molemmissa väitöskirjoissa käsitellään valvontaosaston yhteistoimintaa saksalaisten kanssa etupäässä sotavankiluovutusten ja -vaihtojen näkökulmasta. Suolahden väitöskirjassa on tämän tutkimuksen kysymyksen asettelun näkökulmasta kaksi huomioitavaa asiaa. Ensinnä Suolahden mukaan yhtenä sotavankivaihtojen ja -luovutusten syynä Pohjois-Suomessa oli valvontaosaston ja saksalaisten yhteistoiminta vakoilun ja tuhotöiden torjumiseksi (s. 165, 170, 173). Toiseksi Suolahti kertoo valvontaosaston järjestäneen valvontatarkoituksessa sotavankileireille tiedottajaverkostoja (s. 249). Vaikka molemmat Suolahden mainitsemat valvontaosaston toiminnasta kertovat asiat ovat tuttuja aikaisemmasta tutkimuskirjallisuudesta,⁶⁹ vastaavat ne nyt käsillä olevan tutkimuksen kysymyksiin valvontaosaston toteuttaman valvonnan ja vastavakoilun työtaivoista sekä kansainvälisistä yhteistyötahoista.

Tämän tutkimuksen kysymyksen asettelun näkökulmasta on oleellista huomata, että niin Silvennoisen kuin Suolahden väitöskirjoissa suomalaisten valvonta- ja turvallisuusviranomaisten (valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi) yhteistoiminnan pääsyksi saksalaisten kanssa nähdään muut kuin valvonta- ja vastavakoilutehtävien toteuttamiseen liittyneet syyt. Silvennoisen mukaan Valtiollinen poliisi ja valvontaosasto kävivät yhdessä saksalaisten kanssa ideologista sotaa, jonka taustalla oli haave bolševismin hävittämisestä (s. 224, 336).

Myös Suolahti päätyy tulkinnassaan samanlaiseen johtopäätökseen huomioiden kuitenkin valvonta- ja vastavakoiluviranomaisten varsinaisen tehtävälouuttavuuden. Hänen mukaansa sotavankien valikoiminen luovutettavaksi ja luovuttaminen Saksan siviilitiedustelupalvelulle laajentaa entisestään kuvaa Suomen ja Saksan turvallisuus- ja valvontaviranomaisten yhteisistä ideologisista päämääristä. Suomalaisten vangitsemien sotavankien ja siviilihenkilöiden tutkinta ja luovuttaminen saksalaisille palveli sekä saksalaisten että suomalaisten viranomaisten etuja vallattavan alueen vakauttamisessa ja pidemmällä tähtäimellä kommunismin hävittämisessä (s. 326). Kumpikaan väitöskirja ei tuo esille sellaista uutta tietoa, joka antaisi vastauksia nyt käsillä olevaan tutkimukseen.

⁶⁷ Silvennoinen Oula: Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933 - 1944. Otava 2008, s. 368-369; Suolahti Ida: Yhteinen vihollinen, yhteinen etu. Sotavankien luovutukset ja vaihdot Suomen ja Saksan välillä jatkosodan aikana. Unigrafia 2016, s. 17.

⁶⁸ Silvennoinen (2008), s. 345-346.

⁶⁹ Panschin (2000), s. 76-79 kerrotaan valvontaosaston ja saksalaisten välisestä yhteistoiminnasta ja s. 41-43 kerrotaan tiedottajaverkon avulla tapahtuneesta tiedustelutoiminnasta.

Talvisodan ja Moskovan rauhan aikana valvontaosaston tehtäviin kuului sensuuri-asioista huolehtiminen. Valtiotieteen tohtori Alpo Rusi tutki väitöskirjassaan ”Lehdistösensuuri jatkosodassa - Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941 - 1944” jatkosodanaikaista yhtä sensuurin osa-aluetta lehdistösensuuria. Tämän tutkimuksen kannalta Rusin väitöskirja ei ole käyttökelpoinen, koska pian jatkosodan syttymisen jälkeen valvontaosaston organisaatioon kuulunut sensuuritoimisto siirrettiin Päämajan tiedoitusosaston kokoonpanoon.⁷⁰

Tutkimuksen lähtökohta-asetelmaa rakennettaessa keskeisinä kirjallisuuslähteinä käytettiin Eero Elfvengrenin tutkimuksia Suomen Yleisesikunnan organisaation synty ja vakiintuminen vuosina 1918 - 1925 (1997) ja Laajasta johtoesikunnasta Mannerheimin yleisesikunnaksi (2000). Näiden tutkimusten avulla pystyttiin määrittämään valvontaosaston asema osana Yleisesikuntaa, saamaan kuva valvontaosaston tehtävistä sekä osaston suhteesta Etsivään keskuspoliisiin.

Väitöskirjaa alemmissa opinnäytteissä on ainakin neljässä eri tutkimuksessa käsitelty aiheita, jotka liittyvät tässä tutkimuksessa asetettuihin tutkimuskysymyksiin. Nämä ovat Harri Hämäläisen Helsingin yliopistossa laatima pro gradu -tutkielma Talvisodan puhelinvalvonta sotasensuurin osana (1994), Matti Kososen Joensuun yliopistossa laatima pro gradu -tutkielma Suomen desanttitorjunta jatkosodassa (1989), Tämän tutkimuksen tekijän Maanpuolustuskorkeakoulussa laatima opinnäyte upseerin tutkinnon korottamiseksi ylemmäksi korkeakoulututkinnoksi Kasvottomien miesten sota – Päämajan valvontaosaston toiminta jatkosodassa (2000) sekä Pia Puntasen Jyväskylän yliopistossa laatima pro gradu -tutkielma Päämajan sijoitus ja vaikutukset Mikkelin seudulla toisen maailmansodan aikana (1993).

Harri Hämäläisen tutkimuksen avulla pystytään osin vastaamaan talvisodan aikaisen puhelinsensuurin näkökulmasta tämän tutkimuksen kysymykseen, miten valvontaosasto toteutti tehtäviään. Matti Kososen tutkielman avulla pystytään jatkosodan ajalta ja Pia Puntasen tutkielmien avulla pystytään talvisodan ajalta vastaamaan osin tämän tutkimuksen kysymykseen, mitkä olivat valvonnan ja vastavakoilun järjestelyt. Tämän tutkimuksen tekijän laatiman tutkielman avulla pystytään jatkosodan ajalta vastaamaan osin kaikkiin tässä tutkimuksessa asetettuihin kysymyksiin.

Etsittäessä vastauksia tässä tutkimuksessa esitettyihin kysymyksiin on julkaistusta tietokirjallisuudesta kriittisen pohdinnan jälkeen hyödynnetty Raimo Heiskasen kirjaa Saadun tiedon mukaan (1989), Ohto Mannisen kirjaa Kerttu Nuorteva. Neuvostokaunotar vakoilujohtajana (2006), sekä Lauri Lehtosen, Timo Lieneen ja Ohto Mannisen kirjaa Sanoman sieppaajia ja koodinmurtajia. Suomen radiotiedustelu sodassa (2016).

Raimo Heiskasen sota-ajan suomalaisen tiedustelun perusteosta hyödyntäen on tässä tutkimuksessa voitu osin Moskovan rauhan ajalta vastata kysymykseen, mitkä olivat valvonnan ja vastavakoilun yleisjärjestelyt sekä mitkä olivat valvontaosaston keskeisimmät ulkomaiset yhteistoimintaosapuolet jatkosodan aikana. Lisäksi Heiskasen kirja auttaa rakentamaan valvontaosaston toiminnallista viitekehystä Suomeen suunnatusta talvisodanaikaisesta neuvostovakoilusta.

⁷⁰ Päämajan järjestelyosaston asiakirja N:o 521/Järj.1/4a/sal. 25.7.1941. Valtioneuvoston tiedotuselimen arkisto. Fc 1. KA.

Ohto Mannisen kirja kertoo Suomessa parhaiten tunnetusta sodanaikaisesta neuvostovakoojasta Kerttu Nuortevasta. Kirja auttaa vastaamaan tässä tutkimuksessa esitettyihin kysymyksiin, miten valvontaosasto toteutti tehtäviään, mitkä olivat valvonnan ja vastavakoilun järjestelyt sekä mitkä olivat valvontaosaston kotimaiset yhteistoimintaosapuolet. Lehtosen, Lieneen ja Mannisen kirjassa kuvataan, miten valvontaosastossa valmistauduttiin Moskovan rauhan aikana laittoman radioliikenteen paljastamiseen ja miten jatkosodanaikainen radiovalvontajaos sai alkunsa. Täten Lehtosen, Lieneen ja Mannisen kirjan avulla voi osin vastata kysymykseen, miten valvontaosasto toteutti vastavakoilutehtäviä.

Suomalainen tietokirjallisuus sisältää joukon artikkeleita, joita on voitu kriittisen tarkastelun jälkeen käyttää tämän tutkimuksen kysymyksiin vastaamiseksi ja valvontaosaston toiminnallisen viitekehyksen rakentamiseksi. Tällaisia artikkeleita ovat Tuija Hietaniemen Valtiollinen poliisi talvisodassa (Talvisodan pikkujättiläinen, 1999), Matti Kososen Valtiollinen poliisi ja sotilaallinen valvonta Suomessa 1918 - 1945 (Turvallisuuspoliisi 75 vuotta, 1994), Matti Lackmanin ja Tuulia Sirvion Etsivä keskuspoliisi. ”Valkoisen Suomen” turvallisuuspoliisi 1919 - 1937 (Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta, 1999), Tomi Mertasen artikkeli SAT/VIA – myyräntyön mestarit (Sotahistoriallinen aikakauskirja 25, 2006) sekä Jari Sedergrenin artikkeli Lehdistösensuuri talvisodassa (Talvisodan pikkujättiläinen, 1999).

Hietaniemen artikkelia on käytetty rakennettaessa kuvaa valvontaosaston toimintaympäristöstä syksyn 1939 ja talvisodan aikana siitä, millaisiin toimiin valtiovalta ryhtyi suojatakseen Suomea ääriivasemmiston valtionvastaisilta toimilta. Matti Kososen artikkelia hyödyntäen on osittain voitu vastata jatkosodan ajalta tässä tutkimuksessa esitettyyn kysymykseen, mitkä olivat valvontaosaston kotimaiset yhteistoimintaosapuolet päätehtävien toteuttamisessa.

Lackmanin ja Sirvion artikkelia on hyödynnetty luotaessa tutkimusasetelmaa valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välisille suhteille sotaa edeltäneeltä ajalta sekä luotaessa ajankuvaa Suomen tiedustelu- ja turvallisuusviranomaisten kansainvälisistä yhteyksistä sota-aikaa edeltäneeltä ajalta. Tomi Mertasen artikkeli, joka kertoo Suomessa jatkosodan aikana toimineista, ei virallisista mielialatarkkailuorganisaatioista auttaa vastaamaan tämän tutkimuksen kysymyksiin, miten valvontaosasto toteutti tehtäviään ja mitkä olivat valvontaosaston kotimaiset yhteistoimintaosapuolet valvonnan ja vastavakoilun toteuttamisessa.

Jari Sedergrenin talvisodan aikaista lehdistösensuuria käsittelevä artikkeli vastaa osin tässä tutkimuksessa asetettuihin kysymyksiin, mitkä olivat valvonnan ja vastavakoilun järjestelyt ja tehtävien toteuttamistavat. Lisäksi Sedergrenin esittämien tietojen avulla voidaan osin arvioida, miten valvontaosasto onnistui sensuuritehtäviensä toteuttamisessa talvisodan aikana.

Tässä tutkimuksessa lähteinä käytetyt opinnäytteet, kirjallisuus sekä artikkelit ovat sekundäärilähteitä. Lukuun ottamatta sekundäärilähteisiin kuuluvaa tämän tutkimuksen tekijän opinnäytettä Kasvottomien miesten sota – Päämajan valvontaosaston toiminta jatkosodassa yhdessäkin muussa tässä tutkimuksessa lähteenä käytetyssä opinnäytteessä, kirjassa tai artikkelissa ei Päämajan valvontaosasto tai sen johtama valvonta ja vastavakoilu ole aiheen keskiössä, vaan sivuroolissa.

Väitöskirja on tieteellinen opinnäytetyö, jossa tutkija osoittaa kykenevänsä tuottamaan hyvän tutkimuksen kriteerit täyttävää tietoa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että hyväksytyyn väitöskirjan tuottama tieto on absoluuttisesti totta, sillä myös tieteellisessä työssä erehtyminen ja väärien johtopäätösten esittäminen on mahdollista.

Esimerkiksi tässä tutkimuksessa lähteenä käytetty Jukka Lindstedtin väitöskirja on esimerkillinen ja asetettuihin tutkimuskysymyksiin nähden perusteellinen. Tämän tutkimuksen kannalta Lindstedtin esittämiä valvontaosastoon liittyviä tietoja voidaan pitää hyvin kokonaisuuteen sopivina. Kulomaan, Silvennoisen ja Suolahden väitöskirjoissa valvontaosasto ei ole varsinaisen tutkimuksen kohde, vaikka sivumäärällä mitattuna Suolahden tutkimuksesta näin voisi päätellä. Mikään näistä tutkimuksista ei tuo esille uutta tietoa nyt käsillä olevan tutkimuksen tutkimuskysymyksiin. Tästä syystä näiden väitöskirjojen lähdekritiittinen tarkastelu ei ole tämän tutkimuksen kannalta tarkoituksenmukaista.

Tässä yhteydessä on kuitenkin mahdollista pohtia Silvennoisen ja Suolahden esittämää tulkintaa valvontaosaston ideologisista sodan päämääristä, jolloin on huomioitava kaksi asiaa. Ensiksi on mahdollista, että he ovat oikeassa siinä, että valvontaosasto kävi yhdessä saksalaisten kanssa ideologista sotaa bolševismin hävittämiseksi. Tällöin on kuitenkin syytä huomata, että kyse on tulkinnasta, jonka tueksi ei löydy yksiselitteisiä lähteitä. Esimerkiksi tässä tutkimuksessa käytetyt lähteet eivät tue Silvennoisen ja Suolahden tulkintoja valvontaosaston ideologisista sodan päämääristä. Tulkintani mukaan valvontaosaston tärkein yhteistyötavoite saksalaisten kanssa oli saavuttaa mahdollisimman hyviä tuloksia vastavakoilun alalla.

Toiseksi Silvennoisen ja Suolahden tulkinta valvontaosaston mahdollisesta roolista bolševismin vastaisessa taistelussa esitetään väärässä mittakaavassa. Tämän tutkimuksen tekijä ei pidä mahdollisena, että yksittäinen Päämajan osasto olisi voinut toimia omavaltaisesti ja salassa ylimmältä sotilasjohdolta. Mikäli myöhempi historiantutkimus pystyy osoittamaan Silvennoisen ja Suolahden esittämät tulkinnat historiallisiksi tosiasioiksi, tapahtunee se mittakaavassa, jossa osoitetaan vähintään Suomen ja Saksan sotilasjohdon tai peräti Suomen ja Saksan valtiojohdon toimineen yhteistuumin bolševismin hävittämiseksi. Silvennoinen toteakin tutkimuksessaan samansuuntaisesti edellä esitetyn kanssa, että jää tulevan tutkimuksen selvitettäväksi, missä määrin valvontaosaston esimiehet olivat tietoisia tapahtumista ja osallisia niihin.⁷¹

Lisäksi on aiheellista korjata Suolahden tutkimuksessa esiintyvä asiavirhe. Suolahti kirjoittaa: ”Osa punaupseereista lähetettiin sotien välissä Suomeen järjestämään Suomen Kommunistisen Puolueen sotilasjärjestöä. Osa pidätettiin ja tuomittiin vankeuteen valtiopetoksesta. Tunnetuin heistä oli Toivo Antikainen, joka palautettiin vankeusrangaistuksen kärsittyään Neuvostoliittoon välirauhan aikana” (s. 315).

Suolahden käyttämästä sanavalinnasta saa sen käsityksen, että Antikainen kärsi tuomionsa loppuun Suomessa, minkä jälkeen hänet luovutettiin Neuvostoliittoon. Todellisuudessa presidentti Kallio armahti 23. huhtikuuta 1940 (valtiopetoksesta ja sen valmistelusta vankeudessa olleen Adolf Taimen sekä) valtiopetoksen valmistelusta ja viranomaisen erehdyttämisestä sekä murhasta vapausrangaistusta kärsineen Toivo

⁷¹ Ks. Silvennoinen (2008), s. 337.

Antikaisen. Kummankaan armahtamiselle ei löytynyt oikeudellisia perusteita, vaan heidät armahdettiin maan edun nimissä. Kumpaakaan ei katsottu voitavan laskea Suomessa vapaalle jalalle, vaan heidät karkotettiin Neuvostoliittoon.⁷² Käytännössä karkotuksen toteutti Päämajan valvontaosasto luovuttaen Taimen ja Antikaisen neuvostoedustajalle Kananojan rajapuomilla 3. toukokuuta 1940.⁷³

Hyvälle tutkimuskirjallisuudelle ja tieteellisille artikkeleille on ominaista laaja lähteen käyttö, kriittinen pohdinta sekä looginen ja ristiriidaton tulkinta. Lisäksi niille on ominaista se, että lukija pystyy tarkastamaan kirjoittajan esittämät asiat hänen käyttämistään lähteistä. Tämä edellyttää tutkimuksen viitteistämistä.

Tässä tutkimuksessa lähteinä käytetyt kotimaiset tietokirjat sisältävät tutkimuksen kannalta hyödyllistä tietoa. Mannisen Kerttu Nuorteva. Neuvostokaunotar vakoilujohtajana -teoksen sekä Lehtosen, Lieneen ja Mannisen Sanomansieppaajia ja koodinmurtajia – Suomen radiotiedustelu sodassa -teoksen suurimpana puutteena on se, ettei niitä ole viitteistetty. Ilman viitteitä julkaistussa tutkimustekstissä toden ja tulkinnan raja hämärtyy. On kirjoittaja sitten professori, dosentti, maisteri tai kuka muu tahansa, ilman viitteitä tutkimusteksti on usein tutkimuksellisesti vähäarvoista.⁷⁴ Lehtonen, Liene ja Manninen puolustelevat viitteiden puuttumista hajallaan olevalla lähdeaineistolla.⁷⁵ Nyt käsillä olevan tutkimuksen kannalta kirja sisältää tietoja, jotka perustuvat ilmiselvästi Suomessa ennen julkaisemattomaan lähdeaineistoon Päämajan valvontaosaston radiotoiminnasta. Tämän tutkimuksen kannalta olisi ollut suotavaa, että kirjoittajat olisivat viitteistäneet mielenkiintoisen ja tietorikkaan kirjansa.

Suomessa ennen sotia ja sen aikana harjoitettu vakoilu ja vastavakoilu ovat innoittaneet myös kirjailijoita. Näistä esimerkkinä mainittakoon Mika Waltarin Neuvostovakoilun varjossa (1942), Örnulf Tigerstedtin Vastavakoilu iskee (1943) sekä valvontaosastossa sota-aikana palvelleen Otto Kumeniuksen Viiden rintaman vastavakoilija (1969). Waltarin ja Tigerstedtin kirjat on kirjoitettu etupäässä propagandatarkoituksessa, eivätkä ne tämän takia muodosta puolueetonta kuvausta Neuvostoliiton Suomessa harjoittamasta vakoilusta. Otto Kumenius on puolestaan kuvannut sota-ajan vastavakoilutapahtumia muistinvaraisesti. Ainakin hänen kertomuksensa vakoilija Kerttu Nuortevan tapauksesta eroaa selvästi siitä kuvasta, joka asiakirjojen perusteella on muodostettavissa.⁷⁶

⁷² Pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 23.4.1940. Oikeusministeriön arkisto. Df 1. KA.

⁷³ Jäljennökset oikeusministeriön kirjeistä Riihimäen ja Helsingin keskusvankiloiden johtajille 23.4.1940; Matkakertomus matkasta Lappeenrantaan 3.-4.5.1940 IV aille 4.5.1940; Sisäasianministeriön kirje N:o 2943 Valtiolliselle poliisille 3.5.1940; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3402/Valv.2/40sal. Valtiolliselle poliisille 7.5.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Kotelo 995. KA.

⁷⁴ Karjalainen Mikko: Ei tehdä Mannerheimista sensaatiota, eihän! Kylkirauta 4/2016.

⁷⁵ Lehtonen Lauri, Liene Timo, Manninen Ohto: Sanoman sieppaajia ja koodinmurtajia. Suomen radiotiedustelu sodassa. Docendo Oy 2016, s. 19.

⁷⁶ Manninen Ohto: Kerttu Nuorteva. Neuvostokaunotar vakoilujohtajana. Edita 2006, s. 174.

Lehdistö

Suomalaista sanomalehdistöä ei ole tätä tutkimusta varten tutkittu järjestelmällisesti, vaan tehdyt tutkimushavainnot johdattivat tutkimaan sotaa edeltäneeltä ajalta Helsingin Sanomia ja Suomen Sosialidemokraattia sekä varsinaiselta tutkimusajankohdalta Uutta Suomea. Mainitut sanomalehdet olivat tutkittavana ajanjaksona levikki-määrällä mitattuna Suomen luetuimpia lehtiä.⁷⁷

Yksikään tutkituista sanomalehdistä ei tarjoa vastauksia asetettuihin tutkimuskysymyksiin, mutta Helsingin Sanomia ja Suomen Sosiaalidemokraattia on käytetty apuna rakennettaessa tutkimusasetelmaa valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välisistä suhteista. Kyseisiä sanomalehtiä on myös käytetty lähteinä rakennettaessa kuvaa sotaa edeltäneeltä ajalta Neuvostoliiton Suomeen suuntaamasta sotilasvakoilusta ja kyseisessä toiminnassa mukana olleesta SKP:n sotilaslinjasta. Yhtä Uuden Suomen artikkelia on käytetty lähteenä selvitettyä Neuvostoliitosta Suomeen suunnattuja vakoilujärjestelyjä talvisodan aikana.

Hyvän lehtimiestävän mukaan julkaistut uutiset saattavat olla tutkijalle hyviä lähteitä sellaisenaan, tai ne antavat tutkijalle vähintäänkin lisänäkökulman käsiteltävään aiheeseen. Eräät tässä tutkimuksessa käytetyt Helsingin Sanomien ja Suomen Sosialidemokraatin uutisartikkelit on kirjoitettu tarkoitushakuisesti Etsivän keskuspoliisin puolesta Yleisesikuntaa vastaan. Artikkelit liittyvät Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan väliseen valtataisteluun, eivätkä ne todennäköisesti edusta objektiivista uutisointia. Ne kertovat kuitenkin ajan hengestä ja siitä, millaisia ongelmia Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin välillä vallitsi sotaa edeltäneellä ajalla.

Haastattelut

Tätä ja vuonna 2000 ilmestynyttä tutkimusta Kasvottomien miesten sota – Päämajan valvontaosaston toiminta jatkosodassa varten haastateltiin 23 henkilöä. Heistä kaksitoista palveli jossakin tutkimusajankohdan vaiheessa valvontaosastossa. Yksi haastatelluista palveli tutkimusajankohtana valvontaosaston valvontavastuulla olleessa Tampellan tehtaassa. Loput kymmenen ovat joko tutkimusajankohdan poliittisen historian asiantuntijoita, jonkin valvontaosaston tehtäviin kuuluneen osa-alueen tutkijoita tai sellaisen henkilön lähisukulaisia, joka palveli tutkimusajankohtana valvontaosastossa tai merkittävässä tehtävässä Päämajassa.

Kolmea haastattelua lukuun ottamatta tämän tutkimuksen tekijä on tehnyt kaikki tässä tutkimuksessa lähteinä käytetyt haastattelut. Radiotiedusteluveteraaneja Risto Heinoa ja Artturi Kaltokaria haastatteli insinöörieversti evp. Lauri Lehtonen 24. toukokuuta 2006. Kolmas haastattelu, joka ei ole tämän tutkimuksen tekijän tekemä on Pääesikunnan tutkintaosastossa säilytettävä everstiluutnantti Kalevi Särämäkarin Tammisaaressa vuonna 1971 tekemä eversti Joel Walldénin haastattelu. Eversti Walldén toimi jatkosodan lopulla marsalkka Mannerheimin asiamiehenä, ja hänen tehtävänä oli kerätä tietoja pääkaupunkiseudun poliittisesta tilanteesta ja mielialasta olemalla yhteydessä valvontaosastoon ja Valtiolliseen poliisiin.

⁷⁷ Salokangas Raimo: Helsingin Sanomat. Suomalaisen lehdistön historia 5. Gummerus 1998, s. 131, 133;

Salokangas Raimo: Suomen Sosialidemokraatti. Suomalaisen lehdistön historia 7. Gummerus 1998, s. 62, 64;

Salokangas Raimo: Uusi Suomi. Suomalaisen lehdistön historia 7. Gummerus 1998, s. 205, 207.

Valvontaosastolaisten haastattelut suoritettiin vuosina 1999 - 2005, siis 54 - 60 vuotta jatkosodan päättymisen jälkeen, jolloin iso osa valvontaosastolaisista oli todennäköisesti jo kuollut. Tämän takia ei ollut tarkoituksenmukaista yrittää etsiä laajalajaisesti mahdollisesti elossa olevia valvontaosastolaisia ja luoda heistä erilaisia haastatteluryhmiä esimerkiksi palveluspaikan, tehtävän tai valvontaosastossa palvelun ajan perusteella. Täten haastateltaviksi valikoituivat sellaiset henkilöt, joiden tiedettiin palvelleen tutkimusajankohtana valvontaosastossa ja jotka suostuivat haastateltaviksi.

Kaikki valvontaosastolaiset olivat aikanaan antaneet vaitiololupauksen astuessaan osaston palvelukseen. Se oli osalla yhä kirkkaana mielessä, vaikka haastatteluhetkellä sodan päättymisestä oli kulunut jo yli puolivuosisataa. Tässä vaiheessa tämän tutkimuksen tekijä sai tukea Pääesikunnan tutkintaosaston päällikköinä palvelleilta eversti Erkki Laukkaselta ja eversti Jaakko Oksaselta sekä radiotiedusteluveteraanien keskuudessa hyvin tunnetulta insinöörieversti evp. Lauri Lehtoselta. He kertoivat mahdollisille haastateltaville käynnissä olleesta tutkimushankkeesta ja pyysivät heitä suostumaan haastateltaviksi. Vain yhtä vastavakoilutoimistossa palvelutta entistä aktiiviupseeria jouduttiin suostuttelemaan useampia kertoja ennen kuin hän suostui niukkasanaseen puhelinhaastatteluun.

Haastatellut valvontaosastolaiset edustavat varsin erilaisia ryhmiä niin palveluspaikkojensa, -tehtäviensä kuin -aikojensa suhteen. Yksi haastatelluista palveli koko tutkimusajankohdan ajan valvontaosastossa. Hän palveli niin kotialueen alatoimistossa kuin rintama-alatoimistoissakin. Yksi haastatelluista palveli kotialueen alatoimistossa talvisodan aikana ja rintama-alatoimistossa jatkosodan aikana. Yksi haastatelluista palveli talvisodan aikana valvontaosastossa sensuuritehtävissä. Kaksi haastatelluista palveli talvisodan ja Moskovon rauhan aikana radiovalvontatehtävissä. Kaksi haastateltavaa palveli jatkosodan aikana vastavakoilutoimistossa. Yksi henkilö palveli jatkosodan aikana rintama-alatoimistossa. Neljä haastateltua palveli Helsingin alatoimistossa varjostajina jatkosodan aikana.

Haastateltujen joukossa on kolme väitellyttä tutkijaa. Heidän haastattelunsa eivät antaneet vastauksia tämän tutkimuksen kysymyksiin. Näistä haastatelluista oli kuitenkin apua rakennettaessa tutkimuksen ajanhenkeä sekä valvontaosaston toiminnallista viitekehystä. Seitsemän muun haastattelun avulla pystyttiin tarkentamaan kuvaa valvontaosaston toiminnallisesta viitekehyksestä.

Niiden kahdentoista henkilön haastattelut, jotka aikanaan palvelivat valvontaosastossa, olivat luonnollisesti haastattelututkimuksen tietorikkainta antia. Heiltä kaikilta selvitettiin perustietoina palvelusaika valvontaosastossa, tehtävä ja palveluspaikka. Mahdollisuuksien mukaan asiat varmistettiin joko haastatellun sotilaspassista tai kantakortista.

Koska valvontaosastossa palvelleiden haastateltavien taustat ja tehtävät olivat kovin erilaiset, haastattelut eivät noudattaneet perustietojen keruuta lukuun ottamatta mitään erityistä kaavaa. Näin ollen haastatellun palvelushistoria huomioiden haastateltaja johdatteli kysymyksillään keskustelua niihin asioihin, jotka ovat tämän tutkimuksen kysymyksiä. Näin suoritettujen haastattelujen avulla pystytään osittain vastaamaan tässä tutkimuksessa esitettyihin kysymyksiin, jotka liittyvät valvontaosaston

organisaatioon, toiminnan järjestelyihin ja tehtävien toteuttamistapoihin. Eversti-luutnantti Kalevi Särämäkarin 25. toukokuuta 1971 tekemän eversti Joel Walldénin haastattelun perusteella voidaan osin vastata kysymykseen, mitkä olivat valvonta-osaston kotimaiset yhteistoimintaosapuolet päätehtävien toteuttamisessa.

Edellä kuvattujen haastattelujen lisäksi tätä tutkimusta varten etsittiin vuonna 2004 Sotaveteraani-lehdessä julkaistun ilmoituksen perusteella haastateltaviksi henkilöitä, jotka olivat sota-aikana toimineet valvontaosaston värvääminä tiedottajina.⁷⁸ Tämän seurauksena allekirjoittanut sai yhteydenoton kolmelta henkilöltä. Kaikki nämä henkilöt kertoivat puhelinhaastattelunsa yhteydessä toimineensa valvontaosaston tiedottajina jatkosodan aikana. Muista lähteistä ei ole voitu tarkistaa sitä, että olivatko he todellisuudessa toimineet kyseisessä tehtävässä.

Sen perusteella, mitä haastatellut kertoivat värväystapahtumasta, heille annetuista tehtävistä sekä yhteydenpitotavasta valvontaosastoon, ei ole syytä epäillä heidän kertomansa todenperäisyyttä. Tiedottajien puhelinhaastattelussa kertomat tiedot toiminnastaan valvontaosaston avustajina ovat varmistettavissa muista lähteistä ja täydentävät tiedottajatoiminnan kokonaiskuva.

Historiantutkimuksessa haastattelujen käyttö lähteenä on ongelmallista etupäässä sen takia, että ihmisillä saattaa olla taipumus muistaa asiat omalta tai edustamansa organisaation kannalta edullisella, ei välttämättä objektiivisella, tavalla. Tämän tutkimuksen kannalta ongelmia aiheuttaa edellisen seikan lisäksi ajallinen ulottuvuus. Valvontaosastossa palvelleiden henkilöiden haastattelut toteutettiin 54 - 60 vuotta jatkosodan päättymisen jälkeen. Haastateltavat olivat haastatteluhetkellä jo ikäihmisiä, joten heidän muistinsa ei välttämättä enää ollut paras mahdollinen. Lisäksi heidän muistiin on saattanut rasittaa sodanjälkeinen historiankirjoitus. Haastateltava on voinut yhdistää sota-aikana kokemaansa jälkipolvien historiatulkintoja, mikä saattaa vääristää haastattelutuloksen todenmukaisuutta.

Näistä ongelmista huolimatta suullinen dokumentti ei välttämättä ole huono lähde, päinvastoin, se antaa mahdollisuuden personoida ja inhimillistaa kirjallisten dokumenttien karua asiapitoista sisältöä. Lisäksi suullinen historia on myös ainoa tapa rakentaa kuva menneisyydestä silloin, kun kirjallisia dokumentteja ei ole.⁷⁹ Tässä tutkimuksessa haastattelujen kautta saadut tiedot on mahdollisuuksien mukaan varmistettu muista lähteistä. Mikäli se ei ole ollut mahdollista, on arvioitu sitä, miten tieto sopii tutkimuskohteen kokonaiskuvaan. Lisäksi muista lähteistä vahvistamattomista muistitiedoista ei ole tehty äärimmäisyysjohtopäätöksiä. Yleisesti valvontaosastolaisien antamista haastattelutiedoista voidaan todeta, että ne ovat kokonaiskuvaan nähden kohtuullisen luotettavia tai ainakin vähintään oikean suuntaisia.

⁷⁸ Sotaveteraani N:o 2/2004, s. 55.

⁷⁹ Kesseli Pasi: Mihin sotahistorian tutkimuksen painopiste tulisi tulevaisuudessa suunnata? Suomalaisen sotahistorian tutkimuksen nykytila. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen julkaisusarja 2, 2008. Toimittaneet Petteri Jouko ja Mikko Karjalainen, s. 46.

Muut lähteet

Pääesikunnan tutkintaosastossa säilytetään tämän tutkimuksen kannalta keskeisintä sekundäärilähteistöä, eli niin kutsuttuja ”Pentti Heinin papereita”. Kadettiupseeri Pentti Heino palveli vuosina 1939 - 1944 aluksi valvontaosaston vastavakoilutoimiston toimistoupseerina ja jatkosodan loppupuolella samaisen toimiston päällikkönä. Hän palveli siis valvonnan ja vastavakoilun kannalta avainpaikalla.

Sodan jälkeen Pentti Heino oli yksi niistä henkilöistä, joka joutui Suomessa selvittämään Liittoutuneiden valvontakomissiolle muun muassa valvontaosaston organisaitioita, tehtäviä, työtapoja sekä yhteistoimintaa muiden valvontaelinten ja tiedusteluosaston kanssa.⁸⁰ Pentti Heinin kyseistä tehtävää varten laatimia valvontaosaston sodanaikaisesta toiminnasta kertovia asiakirjoja on hyödynnetty tässä tutkimuksessa. Niitä kriittisesti analysoimalla voidaan varsin kattavasti vastata kysymyksiin miten valvontaosasto toteutti valvonta- ja vastavakoilutehtäviä sekä mitkä olivat valvontaosaston koti- ja ulkomaiset yhteistoimintaosapuolet päätehtävien toteuttamisessa. Lisäksi Heinin aineiston perusteella on mahdollista muodostaa kuva Suomeen suunnatun neuvostovakoilun työtavoista ja laajuudesta sekä arvioida sen perusteella valvontaosaston käyttämien metodien tarkoituksenmukaisuutta ja tehokkuutta.

Tässä tutkimuksessa on lisäksi käytetty sekundäärilähteeksi luokiteltavaa Pentti Heinin 1960-luvulla laatimaa opetusaineistoa sekä hänen 1970-luvulla pitämänsä esitelmää sodanaikaisesta vastavakoilusta. Niiden perusteella voidaan osin vastata kysymykseen miten valvontaosasto toteutti tehtäviään. Todettakoon, ettei Heinin 1970-luvulla pitämän esitelmän ääninauha ole Pääesikunnan tutkintaosaston aineistoa, vaan tämän tutkimuksen tekijä sai sen käyttöönsä kärkeköläläiseltä maanviljelijältä Erkki Sallilalta hänen haastattelunsa yhteydessä kesällä 1999.

Jotta asetettuihin tutkimuskysymyksiin voidaan vastata mahdollisimman kattavan lähdeaineiston pohjalta, tässä tutkimuksessa on hyödynnetty myös vastavakoilu- ja radiotiedusteluveteraanien laatimia kirjallisia muisteloita ynnä muita muistiinpanoja heidän sota-ajan toimistaan. Tällaisia lähteitä ovat muun muassa talvi- ja jatkosodassa valvontaosastossa palvelleen Jaakko Apiolan vuonna 1992 laatima kirjoitelma ”Muistikuvia rintama-alatoimiston toiminnasta”, Moskovan rauhan aikana valvontaosaston radiovalvontajaoksessa palvelleen Viljo Aution kaksi kirjoitelmaa ”Välirauha ja jatkosota” sekä ”Vähän lisäyksiä välirauhanaikaan”, Moskovan rauhan aikana radiovalvontatehtävissä palvelleen Tauno Runo Kymänojan kirjoitelma ”Tämä seikkailu tapahtui kesäkuussa 1941” sekä eräät hänen käsillä olevaan tutkimusaiheeseen liittyvät piirustuksensa. Näitä lähteitä käyttäen on voitu osin rakentaa valvontaosaston toiminnallista viitekehystä Neuvostoliiton Suomeen suuntaaman sotilasvakoilun tarkastelemiseksi sekä vastata osin kysymykseen, miten valvontaosasto toteutti valvonta- ja vastavakoilutehtäviä.

Kertomansa mukaan Pentti Heino joutui sodan päätyttyä selostamaan valvontaosaston toimintaa liittoutuneiden valvontakomissiolle neljään eri kertaan.⁸¹ Tätä tarkoitusta varten hän laati majuri Žukovin helmikuussa 1947 antamien käskyjen takia

⁸⁰ Pentti Heinin kyseisestä asiasta laatima muistiota säilytetään tutkintaosaston lisäksi Kansallisarkistossa puolustusministeriön arkiston yhteydessä (T-23828/59). Tutkijoista ainakin Ida Suolahti on käyttänyt kyseistä asiakirjaa väitöskirjansa lähteenä.

⁸¹ Pentti Heinin esitelmä valvontaosaston toiminnasta jatkosodassa Kärkekölän reservin upseereille 2.4.1976.

muistitietoihinsa nojautuen ainakin muistion valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa sekä asiakirjan, jossa selvitettiin saksalaisten tiedustelu- ja turvallisuusviranomaisten valvontatoimistolle esittämiä kysymyksiä.⁸² Ensiksi mainittu muistio on yksittäisistä valvontaosaston jatkosodanaikaisista järjestelyistä ja toiminnasta kertovista dokumenteista kaikkein tietorikkain. Jälkimmäinen asiakirja puolestaan kertoo yhden aikalaistodistuksen valvontaosaston ja saksalaisten yhteistyöstä.

Pentti Heinon laatimien asiakirjojen historiallisen todistusvoiman puolesta puhuu se, että laatija palveli jatkosodan aikana valvontaosaston ytimessä vastavakoilutoimistossa. Hän siis tiesi käytännössä kaiken valvonnan ja vastavakoilun järjestelyistä ja valvontaosaston organisaatiosta sekä toimintatavoista. Lähteiden todistusvoimaa vähentävät puolestaan tiedot siitä, että ne on laadittu sodan jälkeen muistitietoon perustuen sekä tieto siitä, että niissä kerrotut asiat joutuivat entisen vihollismaan tietoon. Sodan päättymisestä huolimatta entisellä viholliselle ei ollut syytä kertoa koko totuutta.

Sodan jälkeen sotilaille on epätavallisen suuri houkutus poiketa totuudesta, paisutella niin kokemiaan rasituksia ja vaaroja kuin omia saavutuksiaankin. Virheistä ja laiminlyönneistä he mieluummin vaikenevat. Ellei se ole mahdollista, he kernaasti vähättelevät niiden merkitystä tai työntävät vastuun toisten niskoille. Tällaiset tendenssit painavat leimansa kaikkeen sotatoimista kertovaan aineistoon, välittömästi esitetyistä ilmoituksista vuosikymmeniä myöhemmin annettuihin haastatteluihin ja julkaistuihin muistelmiin saakka.⁸³

Selvittäessään venäläisille valvontaosaston sodanaikaista toimintaa Heinoa kannustivat pysymään totuudessa tuolloin vallinneet tekijät: presidentti Paasikiven linjaama ulko- ja turvallisuuspolitiikka, neuvostojoukot Porkkalassa, Suomen puolustuslaitoksen matala puolustusvalmius sekä epätietoisuus siitä, mitä saksalaisten asiakirjoista tai kuulusteluista on selvinnyt valvontaosaston ja saksalaisten välisestä toiminnasta. Selvitystyötä laatiessaan Heino tiesi, että osa saksalaisille luovutetuista vangeista oli onnistunut pakenemaan neuvostojoukkojen yhteyteen ennen aselevon solmimista, joten venäläiset tiesivät sotavankien luovutusasiasta jo jotakin, eikä heille voinut täten puhua mitä tahansa.⁸⁴ Mikäli Heino olisi jäänyt kiinni venäläisille esitetyistä valheista,

⁸² Marginaalimerkintä muistiossa Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa 3.3.1947 (kopio). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella; Kopio muistiosta: Kysymyksiä, joita saksalaiset tiedustelu- ja turvallisuusviranomaiset ovat Suomessa ollessaan esittäneet Pv.PE:n valvontatoimistolle (marginaalissa merkintä: Laadittu hotelli Toirissa (LVK) maj. Shukoville helmikuun lopulla 1947). Pentti Heinon papereita. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁸³ Lauerma (1977), s. 88.

⁸⁴ Sodan loppupuolella valvontaosasto sai rautatieläisiltä tietoonsa, että saksalaiset ampuivat heille luovutetut vangit kuulustelun jälkeen. Naisvangeista he valitsivat parhaat tapaukset erikoiskäyttöönsä. Näistä muutama pääsi pakenemaan ennen sodan päättymistä Neuvostoliiton puolelle, joten aselevovaiheessa juttu oli vastustajan tiedossa. Marginaalimerkintä muistiossa Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa 3.3.1947 (kopio). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Pentti Heinon papereita. PETutk-os. Tutkimuslupa.

sitä olisi voitu käyttää yhtenä syynä muiden syiden joukossa Suomen miehittämiseksi. Suomalaismielissä miehitysvaara oli todellinen jatkosodan jälkeisinä vuosina.⁸⁵

Esitelmöidessään huhtikuussa 1976 Kärkölan reservinupseereille Heino viittasi valvontakomissiolle laatimiinsa papereihin, joiden konsepteja hän käytti esitelmänsä runkona. Tuossa yhteydessä Heino totesi, ettei niihin ollut tarkoituskaan kaikkea kirjoittaa.⁸⁶ Tämän perusteella on todennäköistä, että Heino on vastannut venäläisten hänelle esittämiin valvontaosastoa koskeviin kysymyksiin täsmällisesti niissä asioissa, joiden hän oletti olevan venäläisten tiedossa. Muihin kysymyksiin hän vastasi ympärilyövästi kertomatta yhtään enempää kuin mitä oli kysytty. Samalla hän korosti, että hänen kertomansa tiedot perustuvat muistitietoihin. Tulkitani mukaan Heino jätti itselleen mahdollisuuden muistaa väärin tai jättää kertomatta joitain asioita. Täten Heinon venäläisille esittämät asiat valvontaosaston toiminnasta ja toiminnan järjestelystä sekä yhteistyöstä muiden tahojen kanssa kertovat todennäköisesti jatkosodan aikana vallinneen asiantilan minimimitason.

Pentti Heinon paperien yhteydessä säilytetään myös hänen laatimiaan oppituntikäsi- kirjoituksia sota-aikana Suomeen suunnatusta vakoilusta ja valvontaosaston toiminnasta. Näistä asioista Heino piti oppitunteja vuonna 1960 järjestetyissä tutkintaupseerien ja Pääesikunnan tarkastusosaston upseerien kertausharjoituksissa.⁸⁷ Oppituntikäsi- kirjoituksia laatiessaan Heino on todennäköisesti käyttänyt muistitietonsa tukena ainakin edellä mainittuja Liittoutuneiden valvontakomissiolle laatimiaan asiakirjoja. Tämän senkundaarilähteistön todistusvoimaa vähentää ennen kaikkea se, että niiden sisältö perustuu pääasiassa muistitietoon, jolloin sodan päättymisestä oli kulu- nut noin 15 vuotta. Lähteiden todistusvoiman puolesta puhuu se, että kohderyhmäl- le, kylmänsodan ajan suomalaiselle sotilasvastatiedusteluhenkilöstölle, on haluttu siirtää sotakokemuksiin perustuva valvonta- ja vastavakoilutraditio mahdollisimman alkuperäisenä ja totuudenmukaisena.

Aika kuultaa muistot, sanotaan. Kaikelle Pentti Heinon tässä tutkimuksessa käytetyl- le materiaalille on yhteistä se, ettei hän kerro valvontaosaston kohtaamista sota-ajan ongelmista, eikä mainitse juurikaan epäonnistumisista. Vuona 1976 Kärkölässä pi- tämässään esitelmässä Heino kuitenkin mainitsi, että valvontaosastossa valmistau- duttiin erääseen radioharhautusoperaatioon huolimattomasti. Sen seurauksena suo- malaiset eivät saaneet kaapattua venäläisvakoojia noutamaan saapunutta vihollisen sukellusvenettä.

Lisäksi ajallinen ulottuvuus on todennäköisesti vaikuttanut siihen, että Heino muis- taa väärin yhden Helsingin ilmapuolustukseen jatkosodan aikana liittyneen radiohar- hautusoperaation kulun. Kerrottaessa harhautusoperaation kulkuun vaikuttaneet Heinon mainitsevat asiat kahdelle Suomen ilmapuolustushistorian asiantuntijalle,

⁸⁵ Esimerkiksi Porkkalan käytöstä Suomen poliittiseen painostukseen tai miehityksen toteutukseen ks. Pekka Visuri: Puolustuspolitiikka sodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Suomen puolustusvoimat 1944 - 1974. WSOY 2006, s. 13.

⁸⁶ Pentti Heino Kärkölässä 2.4.1976: ”Samoin selvitetiin radioyhteyksmahdollisuus vihollisen harhautusmieles- sä. Tähän yhteen lauseeseen sisältyy jumalattoman paljon asiaa, mutta tämä oli koska me tiesimme sen, että Neuvostoliitto tietää myöskin jo 1944, että me [valvontaosasto] olemme täällä monessakin tapauksessa takana, niin se oli myös tähänkin präntättävä, vaikka tähän ei suinkaan kaikkea ollut tarkoituskaan kirjoittaa.”

⁸⁷ Kopio evl. P. Heinon radiovalvontaluennosta tutkintaupseerien kertausharjoituksissa v. 1960; Kokemuksia viime sodan aikaisesta valvonnasta. Pidetty PE:n tarkastusosaston upseerien kertausharjoituksissa 10.6.1960 (kopio). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

eivät he tunnista tapahtumaa, vaikka Heinon kertomien yksityiskohtien perusteella, mikäli ne olisi muistettu oikein, tapahtuma olisi pitänyt olla tunnistettavissa.⁸⁸

Pentti Heinon papereiden lisäksi on tässä tutkimuksessa muina lähteinä käytetty valvontaosastossa palvelleiden veteraanien kirjallisia muisteloita sota-ajalta. Ne on ilmeisesti ainakin osin laadittu siinä tarkoituksessa, että niitä luetaan yhteisissä aseveliilloissa. Niissä käytetty kieli on paikoitellen lennokasta, eikä tapahtumien kulku vastaa välttämättä täysin todellisuutta. Tässä tutkimuksessa veteraanien kirjallisiin muisteluihin sovellettu lähdekritiikkiä samoin menetelmin, jotka on edellä kerrottu päiväkirjojen ja haastattelujen yhteydessä.

⁸⁸ Eversti evp. Ahti Lapin sähköpostiviesti 18.4.2017; Keskustelut kapteeni, ST Jussi Pajusen kanssa huhtikuussa 2017.

2

YLEISESIKUNNAN VALVONTATOIMISTON JOHTAMA VALVONTA JA VASTAVAKOILU ENNEN SYKSYN 1939 YLIMÄÄRÄISIÄ HARJOITUKSIA

2.1 Yleisjärjestelyt, organisaatio ja tehtävät

Suomen puolustusvoimien johtaman valvonnan ja vastavakoilun juuret ulottuvat vapaussotaan. Valkoisten Päämajan etappilaitoksessa oli tutkinto- ja poliisiasia-asiain kanslia. Sitä johti helmikuussa 1918 poliisipäälliköksi nimitetty varatuomari Ossian Procopé.

Huhtikuussa kanslian työt jaettiin sotilaspoliisipäällikön alaisuudessa toimineiden kolmen osaston kesken. Nämä olivat poliisiasia-asiain-, vankilaitoksen- ja tutkintoasiain-osasto. Poliisiasia-asiainosaston tehtäviin kuului hoitaa ja johtaa isänmaanpettureiden, punaisten johtajien, kiihottajien sekä muiden yhteiskunnan rauhalle vaarallisten henkilöiden etsimistä. Tässä tehtävässä siviilipoliisilaitoksen piti avustaa poliisiasia-asiain-osastoa.⁸⁹

Vapaussodan jälkeen järjestettäessä Suomen puolustuslaitoksen johtoesikuntaa heinäkuussa 1918 perustettiin Yleisesikunnan valvontaosasto. Sen tehtävänä oli muun muassa ulkoinen vastavakoilu (soluttautuminen ulkovaltojen tiedustelupalveluihin), sisäinen vastavakoilu sekä kirje- ja sähkösuuri. Lisäksi valvontaosaston tehtävänä oli valmistella toimia, joilla estettiin liikekannallepanoon liittyvien salaisuuksien joutuminen vihollisen käsiin.⁹⁰

Vuonna 1919 perustettiin sisäasiainministeriön alaisena toiminut Etsivä keskuspoliisi (EK).⁹¹ Sen tehtävänä oli muun muassa pitää silmällä ja mahdollisuuksien mukaan ehkäistä niitä yrityksiä ja toimia, jotka olivat tähdättyjä valtakunnan itsenäisyyttä vastaan tai jotka olivat tarkoitettuja järkyttämään valtakunnan yleistä turvallisuutta tai laillista yhteiskuntajärjestystä.⁹²

Etsivän keskuspoliisin perustaminen ei poistanut puolustuslaitoksen tarvetta suorittaa valvontaa ja vastavakoilua. Yleisesikunnassa katsottiin, että armeijassa toteutettu vastavakoilu oli vaarassa jäädä miltei kokonaan tekemättä, koska Etsivä keskuspoliisi toimi pääasiassa siviilien keskuudessa tapahtuvan punakiihotuksen ja kapinavalmistelijien estämiseksi. Yleisesikunnan uhkakuvan mukaan Neuvosto-Venäjäältä johdettu punakiihotus kuitenkin kohdistui pääasiassa armeijaan. Muun muassa tähän uhkaan vastaamiseksi vuonna 1920 Yleisesikuntaan perustettiin toimisto VI, jolla oli Helsingissä sijainneen keskuselimen lisäksi toimipaikka Viipurissa.⁹³

⁸⁹ Suomen vapaussota vuonna 1918. IV osa. Otava 1923, s. 154-155.

⁹⁰ Elfvengren (1997), s. 133-134.

⁹¹ Sama, s. 141.

⁹² Lackman Matti, Sirvio Tuulia: Etsivä keskuspoliisi. ”Valkoisen Suomen” turvallisuuspoliisi (1919 - 1937). Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta. Gummerus 1999, s. 21.

⁹³ Elfvengren (1997), s. 142, 200; Yleisesikunnan toimisto VI:n kirje N:o 2393/VI/24 Yleisesikunnan toimisto VII:lle 19.11.1924. Toimisto VII/YE. R-90/53. KA.

Yleisesikunnan kokoonpanoa muutettiin vuonna 1922. Tuolloin Yleisesikuntaan perustettiin Osasto 2. Siihen koottiin tiedustelu ja vastatiedustelu. Osasto 2:een kuuluivat toimistot IV (tilastollinen toimisto), V (tiedustelutoimisto) sekä toimisto VI (valvontatoimisto). Toimisto VI:n tehtävänä oli huolehtia armeijan sisäistä järjestystä koskevista asioista ja suojata tärkeiden sotilasakioiden turvallisuus.⁹⁴

Espanjan sisällissota (1936 - 1939) ja Saksan Reininmaan miehittäminen (1936) kiristivät poliittista tilannetta Euroopassa. Suomen puolustusvalmiuden tehostamiseksi suoritettiin joulukuussa 1937 yleisessä sotilaallisessa johto-organisaatiossa uudelleenjärjestelyjä. Sen myötä Yleisesikuntaan kuului kaksi osastoa: operatiivinen osasto sekä ulkomaaosasto (U).⁹⁵ Viimeksi mainittuun keskitettiin armeijan tiedustelu-, valvonta- ja vastavakoilutoiminta.

Uudistuksen myötä valvontatoimiston tehtäväksi määrättiin muun muassa sotatarviketeollisuuden turvaamisen avustaminen, puolustuslaitoksessa palvelevien henkilöiden valtiollisen luotettavuuden valvonta, toimiston alaan kuuluvien rikosten paljastaminen, tutkiminen ja jutun valmistelu asian syyttäjälle jättämistä varten sekä valmistelutyöt liikekannallepanon ja sodan varalta.⁹⁶

Armeijan rauhanajan järjestelyt ja tehtävät ovat vain puolet totuudesta, sillä viime kädessä armeija on olemassa sotaa varten. Rauhanaikaisessa työskentelyssä sodanajan järjestelyt ja tehtävät otettiin huomioon siten, että ne vastasivat jo rauhan aikana armeijan eri osien suunniteltuja sodanaikaisia järjestelyjä ja tehtäviä.

Sodanaikaisen Päämajan kokoonpanoa tarkistettiin 1920 - 1930-luvuilla kolmeen otteeseen vuosina 1922, 1931 sekä 1939. Organisaatiotarkistuksista huolimatta johdantojatuksena säilyi se, että sodanaikaista valvontaa ja vastavakoilua johdettiin Päämajaan tätä tarkoitusta varten Yleisesikunnan valvontatoimiston perustamasta osastosta.⁹⁷

Kesäkuussa 1939 puolustusministeriö hyväksyi Päämajan sodanajan määrävahvuudet. Sen mukaan Päämaja koostui komento-osastosta sekä kolmesta (I-III) jaostosta. Jaosto II, johon puolustusvoimien valvonta- ja vastavakoilutoiminta kuului, jakautui kahteen osastoon eli tiedustelu- ja valvontaosastoon. Ensiksi mainitun perusti tilastotoimisto ja valvontaosaston perustamisesta vastasi valvontatoimisto. Osastot jakautuivat puolestaan toimistoihin. Valvontaosasto muodostui kolmesta toimistosta: vastavakoilu-, ilmoitus- sekä sensuuritoimistosta.⁹⁸ Tämä kokoonpano oli käytössä, kun talvisota syttyi.

⁹⁴ Elfvingren (1997), s. 214-215, 217, 221. Toimisto IV:n tehtävänä oli huolehtia omaa ja vieraita maita koskevien tilastollisten ja sotilasmaantieteellisten tietojen ja aineistojen valmistamisesta. Toimisto V:n tehtävänä oli tietojen kokoaminen vieraiden maiden armeijoista.

⁹⁵ Elfvingren (2000), s. 149, 151. Ulkomaaosasto (U) koostui kolmesta toimistosta. Nämä olivat: ulkomaatoimisto, tilastotoimisto sekä valvontatoimisto. Osaston tehtäviin kuuluivat mm. ulkomaiden asevoimien kehityksen seuraaminen, sotilasakiainetoiminta, tarpeellisen sotilaallisen tilastoaineiston keruu sekä maanpuolustuksen sisäinen turvallisuus.

⁹⁶ Sama, s. 171.

⁹⁷ Elfvingren (1997), s. 243-244; Elfvingren (2000), s. 125, 172; Yleisesikunta Osasto 2 Helsinki 20.9.1929 (kopio vastavakoiluohjesäännöstä sodan aikana V v. O). Ohjesäännöt ja oppaat. PEutk-os. Tutkimuslupa; Yleisesikunnan Osasto 1:n YE:n toimeenpanokäskey n:o 27 11.1.1931 liitteinen. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

⁹⁸ Elfvingren (2000), s. 172.

Yleisesikunta työskenteli 1920 - 1930-luvuilla alimiehitettynä. Suurimmillaan upseerivaje oli vuoden 1922 tienoilla, jolloin Yleisesikunnan määrävahvuudesta puuttui noin 20 upseeria.⁹⁹ Luonnollisesti myös valvontatoimisto joutui kantamaan osansa tästä vajeesta.

Upseerivajeen lisäksi valvontatoimisto kärsi myös muun henkilöstön puutteesta. Valvonnasta ja vastavakoilusta vastuussa olleet henkilöt tekivät sotaa edeltäneinä vuosina useita esityksiä vakinaisen henkilökunnan lisäämiseksi toimialalle, mutta esitykset eivät juuri tuoneet helpotusta vallinneeseen henkilöstöpulaan. Koska valvontatoimistoon ei saatu sotia edeltäneinä vuosina juurikaan lisää pysyviä vakansseja, henkilöstöpulaa pyrittiin paikkaamaan palkkaamalla henkilöitä niin sanottuihin ylimääräisiin virkoihin. Myös komennusmenettelyllä haettiin tilapäistä helpotusta henkilöstöongelmaan.¹⁰⁰

Vuonna 1937 valvontatoimistossa Helsingissä palveli 18 henkilöä. Näistä viisi oli upseereja. Lisäksi toimistossa palveli kaksi lainopillista neuvonantajaa, yksi tarkastaja, vanhempi ja nuorempi kanslisti, yksi kuulustelija, kolme etsivää, toimistosihtööri, kaksi kanslia-apulaista sekä vahtimestari. Valvontatoimiston Viipurin alatoimiston vahvuus oli vuonna 1938 kuusi henkeä: alatoimiston päällikkö, tuomari, kolme virkailijaa ja tarkastaja.¹⁰¹ Täten Yleisesikunnan valvontatoimiston kokonaisvahvuus oli 1930-luvun loppupuolella 24 henkeä.

Valvontatoimiston kanssa samalla toimialalla työskennellyt Etsivä keskuspoliisi, jonka nimi muuttui joulukuussa 1937 Valtiolliseksi poliisiksi, oli valvontatoimistoa selvästi suurempi niin henkilö- kuin alaostomäärällä mitattuna. Etsivässä keskuspoliisissa palveli joulukuussa 1933 kaikkiaan 148 henkeä, joista pääosastossa Helsingissä 67 henkeä. Etsivän keskuspoliisin kokoonpanoon kuului 11 alaostoa tai edustusta Turussa (9 henkeä), Tampereella (5), Kuopiossa (3), Kajaanissa (4), Vaasassa (6), Kemissä (7), Joensuussa (3), Viipurissa (9), Terijoella (20), Sortavalassa (9) sekä Oulussa (6).¹⁰² Valvontatoimistossa tunnustettiin se tosiasia, että sen rauhanajan vahvuus oli mitättömän pieni verrattuna Valtiolliseen poliisiin.¹⁰³

Yleisesikunnan valvonta- ja vastavakoilutoimintaa koko 1920 - 1930-lukujen ajan piinannut henkilövaje näkyi tekemättöminä sodanajan valmistelutöinä. Vielä niinkin lähellä talvisotaa kuin toukokuussa 1938 Yleisesikunnassa todettiin, että valvonnan ja vastavakoilun, josta käytettiin myös nimitystä suojeluala, työt sodan varalta olivat

⁹⁹ Elfvingren (1997), taulukko s. 196.

¹⁰⁰ Sama, s. 221-222; Yleisesikunnan Osasto 2:n kirje (luonnos) N:o /VI henk. Suojeluskuntain yleisesikunnan esikuntapäällikölle 14.2.1938; Osasto 2:n valvontatoimiston kirjelmä N:o 16586/VI/ henk. Rajavartiostojen päällikölle 23.10.1937; Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 517/VI/36 Yleisesikunnan päällikölle 27.6.1939; Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 375/VI/henk. 2.4.1935. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA; Yleisesikunnan Osasto 2:n asiakirja N:o /VI/38 toukokuu 1938 (asiakirja alkaa: Yleisesikunta teki v:n 1939 menoarvioon suojelujärjestön kehittämistä tarkoittavan...). Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/3. KA.

¹⁰¹ Elfvingren (2000), s. 169-170; Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja 3.5.1938 (asiakirja alkaa: Yleisesikunnan valvontatoimiston henkilökunnan kesäloimat vuonna 1938...). Toimisto IV/YE. Perus-4791/6. KA.

¹⁰² Etsivän keskuspoliisin varsinainen henkilökunta osastoittain (kopio kaksisivuisesta asiakirjasta, jonka etulehdellä merkintä 21.12.1933). Etsivää keskuspoliisia koskevia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa.

¹⁰³ Kopio asiakirjasta ”Lyhyt kertomus valvonnasta”. Otsikko on kirjoitettu käsin ja sen oikeaan ylälaitaan on kirjoitettu käsin vuosiluku 1945. (Asiakirja alkaa: Puolustusvoimain Pääesikunnanvalvontatoimisto on alistettu...). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

miltei kokonaan tekemättä. Osasto 2:n näkemyksen mukaan tilanne suojelualalla oli sellainen, ettei se voinut vastata sotavalmiudesta.¹⁰⁴

2.2 Valvonnan ja vastavakoilun pääkohteet

Sotia edeltäneenä aikana Yleisesikunnan valvontatoimistolla oli kaksi selkeää valvonnan ja vastavakoilun pääkohdetta. Yhtäältä Yleisesikunnan vastavakoilu koetti minimoida Neuvosto-Venäjän (Neuvostoliiton) tiedustelupalvelujen ja Leningradin sotilaspiirin tiedusteluosaston Suomessa harjoittaman sotilasvakoilun aiheuttamia uhkia. Toisaalta valvontatoiminnalla pyrittiin vaikeuttamaan Suomen kommunistisen puolueen (SKP) maanalaista toimintaa, joka muun muassa pyrki nakertamaan poliittisella kiihotuksella puolustusvoimien sisäistä järjestystä. Poliittisen kiihotuksen lisäksi Suomessa maan alla toimineet kommunistit harjoittivat sotilasvakoilua. Yleisesikunnassa nähtiin, että se palveli Neuvosto-Venäjän (Neuvostoliiton) intressejä.

Kommunistien muodostama sisäinen uhka

Vapaussodan loppukahinoiden aikaan Suomesta siirtyi Neuvosto-Venäjälle suuri osa punaisten johtajista. Heidän johdollaan Moskovassa perustettiin syksyllä 1918 Suomen kommunistinen puolue. Sen periaate- ja tavoiteohjelman mukaan työväen tuli valmistautua aseelliseen vallankumoukseen sekä kommunismin levittämiseen. Puolueen ensimmäisessä puoluekonferenssissa helmikuussa 1919 porvariston kukistamisen ohella yhdeksi tärkeimmäksi lähiajan tavoitteeksi hyväksyttiin puolustusvoimien hajottaminen.¹⁰⁵

Suomen kommunistisen puolueen toimintaa johti Neuvostoliitossa ollut Keskuskomitea (KK). Suomessa sen alaisuudessa toimi SKP:n Suomen byroo (SB). SKP:n toiminta jakautui kolmeen päälinjaan: puolue- eli poliittiseen linjaan, nuorisolinjaan, johon kuului salainen Suomen kommunistinen nuorisoliitto, sekä sotilaslinjaan, jonka johtoa kutsuttiin SKP:n sotilasjaostoksi.¹⁰⁶ Se toimi Pietarissa, ja sen tehtävänä oli muun muassa Suomen armeijassa tapahtuvan vakoilun ja kiihotustoiminnan järjestäminen.¹⁰⁷ Edellä kerrotun perusteella SKP:n sotilasjaosto (sotilaslinja) ja siihen yhteydessä olleet henkilöt olivat Yleisesikunnan valvontatoimiston valvonta- ja vastavakoilutoiminnan yksi pääkohde.

Sotilaslinjan toteuttamaa vakoilua ja mielipidemuokkausta johti niin sanottu ”armeijan organisaattori”, jolla oli apunaan divisioonan organisaattoreita. Sotilaslinjan teh-

¹⁰⁴ Yleisesikunnan Osasto 2:n asiakirja N:o /VI/38 toukokuu 1938 (asiakirja alkaa: Yleisesikunta teki v:n 1939 menoarvioon suojelujärjestön kehittämistä tarkoittavan...). Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/3. KA.

¹⁰⁵ Huttunen Veikko: Vapaus ilman veljeyttä. Kansakunnan historia 6. WSOY1968, s. 269, 271.

¹⁰⁶ Päiväämätön ja otsikoimaton muistio vuodelta 1927 Muistio alkaa: Etsivä keskuspoliisi on tutkiessaan salaisen Suomen Kommunistisen Puolueen S.K.P. (muistio kansiossa: Sotilasjaoston juttu v. 1927 lopulla). EK-Valpo I. Kotelo 2485. KA.

¹⁰⁷ (Yleisesikunta) Tuomari A. Toivonen (luentoteksti) 9.-10.12.1925: Kommunismista ja kommunistien toiminnasta yleensä sekä erittäinkin armeijassa harjoitetusta vallankumouksellisesta kiihotuksesta ja vieraiden valtioiden hyväksi tapahtuvasta sotilasvakoilusta ynnä menettelytavoista niiden vastustamiseksi (mapissa: Yleistä SKP:n sotilastyöstä). EK-Valpo I. Kotelo 2501. KA. - Ilkka Hakalehdon väitöskirjasta ”SKP ja sen vaikutus poliittiseen ja ammatilliseen työväenliikkeeseen 1918 - 1928”, WSOY 1966, ilmenee yksityiskohtaisesti mm. SKP:n organisaatio ja sen eri osien toiminta.

täviin kuului punaupseerikouluun Pietariin lähetettävien henkilöiden värvääminen. Tästä koulusta komennettiin punaupseereita sotilaslinjan toimitsijoiksi Suomeen.¹⁰⁸

Tärkeimmällä varuskuntapaikkakunnilla toimi divisioonaorganisaattoreiden alaisuudessa paikkakunnan siviiliväestöstä muodostettuja sotilaskomiteoita. Niiden tehtävänä oli yhteydenpito joukko-osastoissa toimineisiin sotilassoluihin sekä rykmentti- ja pataljoonaorganisaattoreihin.¹⁰⁹

Maanalainen yhteydenpito sotilassoluihin perustui ”sotilaskolmikon” toimintaan. Sen työnjako oli seuraava: Kolmikon ensimmäinen jäsen oli johtaja, joka kuului kolmikon edustajana piirikomiteaan eli ”pikiin”. Toinen jäsen toimi kasarmioorganisaattorina. Hänen tehtävänä oli muun muassa yhteydenpito asevelvollisiin mieluiten niin sanottujen ”käsivarsien” välityksellä. Tällaisiksi katsottiin naisten sopivan erityisen hyvin. Kolmannen jäsenen tehtävänä oli sotilasvalmennustyö. Hän kuului nuorisolinjaan, sillä asevelvollisen valmennustyö aloitettiin noin vuotta ennen palvelukseen astumista.¹¹⁰

Ilmeisesti SKP:n johdossa ei oltu täysin tyytyväisiä Suomessa toteutetun toiminnan tuloksiin, sillä keväällä 1934, jolloin Toivo Antikainen saapui Suomeen neljännelle komennukselleen, hän alkoi järjestää puolueen maanalaista toimintaa uudelleen. Antikaisen tehtävänä oli yhteis- ja kansanrintamataktiikan käytäntöön soveltaminen. Sen perusajatuksena oli työväestön, talonpoikain ja sivistyneistön sekä niitä edustavien poliittisten puolueiden yhteistoiminta fasismia vastaan. Käytännössä tämä tarkoitti Lapuan liikkeen ja sen vaikutuksen alaiseksi arvioidun kokoomuspuolueen vastaista toimintaa. Kansanrintamataktiikan toteuttamiseksi Suomi jaettiin puoluepiireihin. Kunkin piirin organisaattoriksi oli tarkoitus saada mieluiten vankilassa ollut, Neuvostoliitossa puoluekoulutuksen saanut ja puoluetöissä kunnostautunut mies. Organisaattoreita oli tarkoitus sijoittaa töihin suurille työmaille sekä suuriin liikkeisiin.¹¹¹

Puolueen sotilastyötä varten maa jaettiin neljään piiriin. Niiden organisaattoreiksi pyrittiin valitsemaan asevelvollisuutensa suorittanut, puoluetöissä kunnostautunut sotamies – työmies. Sotilasorganisaattorien työtä ohjattiin Neuvostoliitosta. Tarpeen niin vaatiessa sieltä lähetettiin sotilaspropagandaan ja tiedustelutyöhön koulutettu suomalaissyntyinen punaupseeri käymään Suomessa. Puolueen lukuun toimineet sotilasvakoojat eivät saaneet puoluetehtäviä eivätkä he saaneet vakoilutoiminnassaan

¹⁰⁸ Päiväämätön ja otsikoimaton muistio vuodelta 1927. Muistio alkaa: Etsivä keskuspoliisi on tutkiessaan salaisen Suomen Kommunistisen Puolueen S.K.P. (muistio kansiossa: Sotilasjaoston juttu v. 1927 lopulla). EK-Valpo I. Kotelo 2485. KA; Etsivän keskuspoliisin kiertokirje N:o (8077)/I alaosastoille 9.11.1926. EK-Valpo I. Kotelo 993. KA.

¹⁰⁹ Päiväämätön ja otsikoimaton muistio vuodelta 1927. Muistio alkaa: Etsivä keskuspoliisi on tutkiessaan salaisen Suomen Kommunistisen Puolueen S.K.P. (muistio kansiossa: Sotilasjaoston juttu v. 1927 lopulla). EK-Valpo I. Kotelo 2485. KA; Etsivän keskuspoliisin kiertokirje N:o (8077)/I alaosastoille 9.11.1926. EK-Valpo I. Kotelo 993. KA; Tauno Saarelan haastattelu 26.3.2004. - Sotilaskomiteoita toimi ainakin seuraavilla paikkakunnilla Helsingissä, Viipurissa, Turussa, Vaasassa, Kuopiossa, Oulussa, Mikkelissä, Lahdessa, Kouvossa ja Riihimäellä. Salomaa Markku: Punaupseerit. WSOY 1992, s. 236.

¹¹⁰ Etsivän keskuspoliisin Viipurin osaston tilannekatsaus kesäkuulta 1936 EK/KD N:o 334/1270. 2/7-36; Jäljennös Yleisesikunnan valvontatoimiston kirjeestä N:o 465/VI/32h Etsivälle keskuspoliisille 27.6.1932 liitteineen; Jäljennös Suomen Valkoisen Kaartin Esikunnan kirjeestä N:o 152/henk. Yleisesikunnan valvontatoimiston päällikölle 22.6.1932; Jäljennös Yleisesikunnan valvontatoimiston kuulustelupöytäkirjasta N:o 16 27.6.1932. EK-Valpo I. Kotelo 2502. KA.

¹¹¹ Ote Valtiollisen poliisin ilmoituksesta N:o 2173/15.11.1938 (sisältää SKP:n johtomiehen Toivo Antikaisen luottamuksellisesti juttelemaa asioita). EK-Valpo I. Kotelo 2503. KA; Rentola Kimmo: Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota. Toinen painos. WSOY 1994, s. 77.

käyttää hyväkseen puoluetuttavuuksiaan, vaan heidän oli hankittava apurinsa muualta.¹¹²

Suomen kommunistinen puolue onnistui järjestämään Suomen puolustuslaitokseen sekä sotilaalliseen infrastruktuuriin kohdistunutta vakoilua 1920 - 1930-luvuilla. Lokakuussa 1927 Etsivä keskuspoliisi teki ratsian Helsingissä sijainneeseen SKP:n sotilaslinjan salaiseen toimistohuoneeseen. Sieltä takavarikoidusta materiaalista ilmeni, että sotilasvakoilua johdettiin Neuvostoliitosta. Vakoilu oli puolestaan järjestetty divisioonittain eri kaupunkeihin, kuten 1. Divisioonan alueella Helsinkiin, Turkuun ja Hankoon, 2. Divisioonan alueella Viipuriin, Kouvolaan, Kotkaan, Lappeenrantaan, 3. Divisioonan alueella Kuopioon, Mikkeliin ja Lahteen sekä 4. Divisioonan alueella Ouluun, Vaasaan ja Riihimäelle.¹¹³

Takavarikoidusta materiaalista, josta Yleisesikunnan valvontatoimisto antoi Etsivälle keskuspoliisille lausunnon, oli pääteltävissä, että SKP:n salaiset asiamiehet olivat hankkineet tietoja puolustuslaitoksen lisäksi sellaisista asioista, joilla oli sotilaallista merkitystä joukkojen siirtojen ja keskitysten sekä ulkomailta saatavan sotilasavun suhteen, kuten rauta- ja maanteistä, satamista sekä merenkulkulaitoksesta. Vakoiluhavainnoista laadittiin määräajoin yksityiskohtaiset ja asiantuntemuksella laaditut selostukset, piirustukset sekä kartat tehtävän toimeksiantajalle lähetettäväksi.¹¹⁴

Tultaessa 1930-luvulle SKP:n sotilasvakoilu kohdistui etupäässä Kannaksen puolustusvalmisteluihin. Sotilaslinja pyrki pääsemään tietoihin käsiksi ujuttamalla omia miehiään suojeluskuntiin sekä värväämällä suojeluskuntalaisia. Vakoilun painopiste näyttää 1930-luvun alussa olleen enemmän sotilaallisen infrastruktuurin selvittämisessä kuin salaisuuksia sisältävien asiakirjojen hankinnassa.¹¹⁵

Vaikka sotilaslinjan vakoilutoiminta kohdistui 1930-luvun alussa pääasiassa sotilaallisen infrastruktuuriin, ei se tarkoittanut sitä, ettei se olisi myös ollut halukas pääsemään käsiksi sotasalaisuuksia sisältäviin asiakirjoihin. Vuonna 1932 sotilaslinja oli onnistua armeijan kannalta erittäin vaarallisessa ja pitkän ajan kuluessa mahdollisesti tuloksetkaassa operaatiossa. Onnistuessaan sillä olisi saattanut olla maanpuolustuksen kannalta tuhoisat seuraukset.

¹¹² Ote Valtiollisen poliisin ilmoituksesta N:o 2173/15.11.1938 (sisältää SKP:n johtomiehen Toivo Antikaisen luottamuksellisesti juttelemaa asioita). EK-Valpo I. Kotelo 2503. KA.

¹¹³ Etsivän keskuspoliisin pääosaston kirje N:o 4056 / IV Yleisesikunnan valvontatoimistolle 23.12.1927. EK-Valpo I. Kotelo 994. KA; ”Kommunistimme harjoittavat salaista kiihoitustyötä ja vakoilua Neuvostovenäjältä käsin palkattuina” Helsingin Sanomat 26.11.1927. EK-Valpo I. Kotelo 2485. KA.

¹¹⁴ Yleisesikunnan valvontatoimisto antoi lausunnon Etsivän keskuspoliisin takavarikoimasta materiaalista. Lausunto oli SKP:n salaisten asiamiesten kannalta raskauttava. Siinä todettiin mm., että aineisto, joka koski Kannaksen linnoitustöitä ja rautateitä, Kilpisaaren (Suomenlahdella n. 20 km Kotkasta kaakkoon) linnoitustöitä sekä Savon Prikaatin sotaharjoituksia, oli sellaista, että se sisälsi sotasalaisuuksiksi luokiteltavia tietoja. Jäljennös valvontatoimiston kirjeestä N:o 1327/VI/27 h Etsivän keskuspoliisin päällikölle. EK-Valpo I. Kotelo 2485. KA.

¹¹⁵ Etsivän keskuspoliisin Terijoen alaosaston tilannekatsaus N:o 1 N:o 1298 1.8.1930. EK-Valpo I. Kotelo 2502. KA; Suojeluskuntain yliesikunnan kirje N:o 68.33.II.a.sal kaikille piiripäälliköille 11.1.1933; Etsivän keskuspoliisin päällikön kiertokirje N:o 502/I osastopäälliköille 1.2.1933. EK-Valpo I. Kotelo 1004. KA; Etsivän keskuspoliisin Terijoen alaosaston tilannekatsaus N:o 1 N:o 1298 1.8.1930 EK-Valpo I. Kotelo 2502. KA; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 8/40 (Nuutinen Toivo Armas aineistoinen). EK -Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA.

Etsivän keskuspoliisin valppaus paljasti, että sotilaslinja sai vuonna 1932 oman miehensä, Eino Pekkarisen, oppilaaksi Kadettikouluun. Hän ennätti palvella kadettina yli kolme kuukautta, ennen kuin valvontatoimiston päällikkö majuri Gustav Rosenström sekä samassa toimistossa palvellut Akseli Toivonen pidättivät Pekkarisen.

Yleisesikunnan valvontatoimiston suorittamissa kuulusteluissa selvisi, että Pekkari-
sen tehtävänä oli ottaa selvää Kadettikoulun sisäisistä asioista, puolustusvoimien ulkomailta suorittamista asehankinnoista sekä mahdollisista salaisista sotilassopimuksista Suomen ja Ranskan välillä. Lisäksi Pekkarinen yritti hankkia venäläisille toimittamista varten tietoja ja piirustuksia Lahden- Salorannan pikakivääristä sekä Suomi-konepistoolista.¹¹⁶ Tapaus osoittaa, että mikäli tilaisuus tarjoutui, sotilaslinja pyrki vakoilutoiminnassaan pääsemään kiinni myös strategisen tason asioihin, kuten Suomen ja ulkomaiden välisiin sotilassuhteisiin.

Suomen kommunistinen puolue toteutti 1920- ja 1930-luvuilla asevelvollisten keskuudessa mielipidemuokkauksia esimerkiksi jättämällä sopiviin paikkoihin nähtäville kommunistisia lehtisiä. Näin yritettiin muokata asevelvollisten ajatusmaailmaa mahdollisimman otolliseksi vallankaappaukselle. Mikä olisikaan ollut tätä tarkoitusta varten parempi paikka kuin armeija, jossa vuosittain kohtasi koko ikäluokka työläisistä valkokauluksisiin. Esimerkiksi alkuvuodesta 1928 ilmeni, että Lahdessa sijainneessa Tampereen Rykmentissä harjoitettiin valtiopetoksellista kiihotusta. Asian selvittämiseksi pidätettiin joukko miehiä, heidän joukossaan muun muassa Felix Wilhelm Grönqvist. Valvontatoimiston suorittamissa kuulusteluissa Grönqvist kertoi, että Väinö Sundelin -nimisen miehen tehtävänä oli pitää yhteyttä Tampereen Rykmenttiin toimittamalla varuskuntaan ”Punasotilasta”. Lisäksi Grönqvistin kotoa löytyi aineistoa, joka viittasi vakoilutoimintaan.¹¹⁷

Sotilaslinjan toiminta niin puolustuslaitokseen suunnatun mielipidemuokkauksen kuin vakoilun suhteen oli varsin yritteliästä. SKP:ssä pantiin erityistä painoa sotilaslinjan armeijaan kohdistamaan toimintaan, koska Venäjän vallankumous onnistuttiin toteuttamaan muun muassa sen takia, että kommunistinen mielipidemuokkaus Venäjän armeijassa oli onnistunut hyvin. Suomeen verrattuna tilanne Venäjällä oli kuitenkin oleellisesti toinen. Venäjällä toteutetun mielipidemuokkauksen aikana oli käynnissä ensimmäinen maailmansota, jolloin armeijassa palvelleet olivat pitkän aikaa kommunistiagitaattorien propagandan vaikutuksen alaisena. Tähän verrattuna suomalaisten asevelvollisten palvelusaika oli oleellisesti lyhyempi kuin sodassa taistelleiden venäläissotilaiden. Jos Suomen armeijaan onnistuttiinkin saamaan kommunistisia soluja, niin heidän kotiuttamisensa aika koitti juuri, kun agitaatiotyö oli pääsyt käyntiin. Täten tulokset jäivät varsin vaatimattomiksi ainakin mielipidemuokkauksen suhteen.¹¹⁸ Lisäksi tuloksettomuuteen vaikutti SKP:n sisäinen valtataistelu, joka haittasi pitkäjänteisen aatteellisen toiminnan organisointia sekä mahdollisesti

¹¹⁶ Jäljennösote E. Pekkarisen Valtiollisen poliisin nimikirjasta 31.12.1948; Lyhennysote valvontatoimiston kuulustelupöytäkirjasta N:o 24/1932. EK-Valpo I. Hmp A 2890. KA.

¹¹⁷ Kaksoiskappale valvontatoimiston pöytäkirjasta N:o 8, Helsingissä 18.4.1928 (kansiossa: Lahden-Riihimäen juttu v. 1928). EK-Valpo I. Kotelo 2485. KA; Ote Etsivän keskuspoliisin Kemian osaston tilannekatsauksesta N:o 6 kesäkuulta 1935 KDN 187/1027 1.7.1935. EK-Valpo I. Kotelo 2501. KA.

¹¹⁸ Jäljennös. Tavattu 22/7-33 Helsingissä punaups. Aarne Niroselta. Raportti N:o 3 20/VII-33. EK-Valpo I. Kotelo 2501. KA; Kimmo Rentolan haastattelu 17.3.2004.

Stalinin puhdistukset, jolloin surmattiin joukko kyvykkäitä suomalaisia kommunistijohtajia.¹¹⁹

Kesän ja syksyn 1939 aikana viranomaiset joutuivat yhä useammin havaitsemaan, ettei lainsäädäntö mahdollistanut kaikkia sellaisia toimia, jotka olisivat olleet välttämättömiä maan turvallisuuden takaamiseksi. Syyskuussa lakia sotatilasta muutettiin siten, että sota-aikana asetuksella voitiin määrätä nimettyjen paikkakuntien hallintoviranomaisia noudattamaan sotilasviranomaisten yleisestä järjestyksestä ja turvallisuudesta antamia määräyksiä.¹²⁰

Lokakuussa 1939 säädettiin ”tasavallan suojelulaki”. Se antoi viranomaisille poikkeusaikoina mahdollisuuden rajoittaa ihmisten oikeutta valita asuinpaikkansa ja kulkea paikkakunnalta toiselle sekä rajoittaa paino- ja kokoontumisvapautta. Uuden lainsäädännön turvin sisäasiainministeriö määräsi 20. lokakuuta 1939 ne alueet, joille matkustaminen ja oleskelu oli muilta kuin alueen asukkailta ilman lupaa kielletty. Päämajan mielestä määräys ei kuitenkaan suojannut niitä sotilaallisia etuja, jotka vallinneen tilanteen takia oli ehdottomasti saatava suojattua. Sisäasiainministeriön määräämä raja ei näet sulkenut sivullisia koko siltä alueelta, jolle ylimääräisiin harjoituksiin kutsutut joukot oli koottu, vaan raja leikkasi sotatoimiyhtymien toimialueet ja joukko-osastojen majoitusalueet. Tämän johdosta sotamarsalkka Mannerheim lähetti sisäasiainministeriölle kirjeen, jossa hän esitti, että ministeriö ryhtyisi toimenpiteisiin tarkoituksenmukaisemman rajan määräämiseksi. Eesityksen mukaan raja tuli määrätä siten, että se alkaa Suomenlahdesta ja seuraa Säkkijärven, Ylämaan ja Lappeen pitäjien läntistä rajaa sekä edelleen Lappeen ja Joutsenon pitäjien pohjoisrajaa ja Ruokolahden pitäjän länsirajaa Viipurin läänin rajalle ja tästä edelleen Viipurin läänin rajaa Ilo-mantsin pitäjän rajalle.¹²¹

Tasavallan suojelulain nojalla annettiin 30. maaliskuuta 1939 asetus henkilökohtaisen vapauden rajoittamisesta. Sen mukaan henkilö, joka oli harjoittanut tai johon nähden oli perusteltua aiheutta otaksua, että hän tulee harjoittamaan maanpuolustusta vahingoittavaa tai valtakunnan suhteita muihin valtioihin huonontavaa toimintaa, voitiin velvoittaa muuttamaan pois oleskelupaikkakunnaltaan, velvoittaa asumaan määrätyllä paikkakunnalla tai oleskelemaan määrättyssä paikassa ja asettaa erityisen silmälläpidon alaiseksi, tai, jos näitä toimenpiteitä ei pidetty riittävänä, sulkea turvasäilöön.¹²²

Valmiussuunnitteluun liittyen Yleisesikunta oli jo 1930-luvun alussa pyytänyt Etsivältä keskuspoliisilta luetteloita henkilöistä, joiden voitiin olettaa vaikeuttavan valtakunnan puolustusta taikka saattavan yleisen turvallisuuden vaaranalaiseksi.¹²³ Luetteloiden tarkoituksena oli, että poikkeusoloissa niissä mainitut henkilöt voitiin sulkea valtakunnan turvallisuuden ja yleisen turvallisuuden säilyttämiseksi turvasäilöön (suojelupidätys). Luetteloita tarvittiin myös sen takia, että maanpuolustuksen kannal-

¹¹⁹ Kimmo Rentola kuvaa laajasti väitöskirjassaan ”Kenen joukoissa seisot. Suomalainen kommunismi ja sota 1937 - 1945” SKP:n sisäistä valtataistelua sekä Stalinin puolueeseen kohdistamia puhdistuksia.

¹²⁰ Laki sotatilasta annetun lain muuttamisesta 29.9.1939. Suomen asetuskokoelma 1939.

¹²¹ Tasavallan suojelulaki 6.10.1939. Suomen asetuskokoelma 1939; Päämajan jaosto I:n kirje N:o 64/39/sotapol.tsto/sal. Sisäasiainministeriölle 15.11.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 1. KA.

¹²² Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 71 N:o osastopäälliköille N:o 8211/IV 9.12.1939. EK-Valpo I. Kotelo 2968. KA.

¹²³ Etsivän keskuspoliisin päällikön kirje N:o 3976/I Viipurin, Terijoen, Sortavalan ja Oulun alaosastoille sekä Joensuun, Kajaanin ja Kemian edustuksille 16.10.1931; Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 12/VI/31 sal. Etsivän keskuspoliisin päällikölle 17.10.1931. EK-Valpo I. kotelo 2807. KA.

ta vaarallisiksi katsotut henkilöt suunniteltiin voitavan asettaa liikekannallepanon sattuessa joukko-osastossaan valvonnan alaisiksi tai jättää kokonaan sijoittamatta rintamajoukkoihin.

Suojelupidätykset aiottiin suunnata Suomessa toimineita vasemmistovoimia vastaan. Etsivän keskuspoliisin vuoden 1934 suojelupidätyssuunnitelmissa pidätettäväksi aiottut henkilöt jaettiin kahteen eri luokkaan. Luokkaan I kuuluviksi merkittiin kaikkein vaarallisimmat ja II-luokkaan vähemmän vaaralliset henkilöt.¹²⁴

I-luokkaan kuuluivat: SKP:n johtohenkilöt, organisaattorit, tärkeimmät asiamiehet ja muut niihin verrattavat, punaupseerit ja sotilaskoulutuksen saaneet kommunistit, poliittisen koulutuksen saaneet kommunistit, valtiollisista rikoksista (ei 1918 kapinalliset) suuremman tuomion saaneet henkilöt, v. 1918 kapinan tärkeimmät johtajat, julkisen kommunistisen järjestö- ym. toiminnan huomattavimmat toimihenkilöt (järjestöjen johtohenkilöt, kommunististen sanomalehtien toimittajat yms.) sekä muut yhteiskunnan turvallisuudelle erittäin vaarallisiksi katsotut henkilöt.¹²⁵

Sama jaottelu oli käytössä heinäkuussa 1939. Tuolloin suojelupidätettäviä oli 3 793. Näistä I-luokkaan kuuluneita miehiä oli 1 306 ja II-luokkaan kuuluneita miehiä oli 1 730. Naisia I-luokkaan kuului 307 ja II-luokkaan 450.¹²⁶ Täten vaarallisimpaan I-luokkaan kuului kaikkiaan 1 613 ja vähemmän vaaralliseen II-luokkaan 2 180 henkeä.

Valtiollinen poliisi havaitsi syksyllä 1939, että SKP:n maanalainen toiminta vilkastui kaikilla osa-alueilla koko valtakunnassa. Myös niin sanottu sotavaratoiminta vilkastui. Sen tehtävänä oli sodan syttyä suorittaa valmisteluja rintaman selustassa terroritekoja suorittaville ryhmille. Valtiollisen poliisin tilannearvion mukaan SKP:n toiminnan vilkastuminen ilman viranomaisen vastatoimenpiteitä saattoi aiheuttaa maalle ja sen puolustukselle arvaamattomia seurauksia. Tämän takia Valtiollinen poliisi nosti valmiuttaan määräämällä osastoja tarkistamaan suojelupidätettävien henkilöiden luettelot. Suojelupidätettävien määrä pyrittiin pitämään niin alhaisena kuin maan turvallisuuden suojeleminen suinkin salli. Ensivaiheessa pidätettävien määräksi muodostui 272 henkeä.¹²⁷

Valtiollisen poliisin saatua 15. lokakuuta sekä pohjoisesta että Helsingistä tietoonsa, että kommunistit olivat valmistautuneet seuraavana päivänä painumaan ”maan alle”, pääosasto antoi myöhään 15. päivän iltana osastoilleen määräyksen pidättää sovitut henkilöt samanaikaisesti kautta maan kuulusteluja varten. Ennen määräyksen anta-

¹²⁴ Etsivän keskuspoliisin pääosaston kiertokirje N:o 2851/V alaosastoille ja edustuksille 17.5.1934 liite ”Suojelupidätettyjen kortistosta”. EK-Valpo I. Kotelo 2807. KA. - Ks. suojelupidätyksistä Hietaniemi Tuija: Valtiollinen poliisi talvisodassa. Talvisodan pikkujättiläinen. WSOY 1999, s. 777-778.

¹²⁵ Sama.

¹²⁶ SP-lukumääriä, H:ki 3/7-39 (taulukko). EK-Valpo I. Kotelo 2807. KA.

¹²⁷ Otsikoimaton ja päiväämätön asiakirja koskien pidätyksiä 16.10.1939. (Asiakirja alkaa: Kun N-Venäjäan uhka Suomea vastaan viime vuonna varsinkin...). Asiakirja mapissa: XXIX 32a. EK-Valpo I. Kotelo 2968. KA; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 54 N:o 6200/II osastopäälliköille 26.9.1938. EK-Valpo I. Kotelo 995. KA.

mista Valtiollinen poliisi selosti suullisesti sisäasiainministeriölle toiminnan perustelut, eikä sisäasiainministeriö katsonut voivansa kieltää pidätyksiin ryhtymistä.¹²⁸

Lokakuun 16. päivänä toimeenpannuissa suojelupidätyksissä pidätettiin kaikkiaan 272 henkilöä. Pidätetyistä oli aikaisemmin valtio- tai maanpetosrikoksista tuomittuja 226, näistä 70 oli kahdesti tai useammin tuomittuja. Yhtä lukuun ottamatta pidätetyt vapautettiin lokakuun 16. ja 29. päivän välisenä aikana.¹²⁹

Sekä valvontaosasto että Valtiollinen poliisi olettivat arvioissaan, että kommunistiset ainekset pyrkisivät aiheuttamaan häiriötä Suomen maanpuolustukselle. Toisin kuitenkin kävi. Valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin työtä helpotti syksyn 1939 aikana syntynyt ”talvisodan henki”, jonka siivittämänä Suomen kansa aatekantaan katso-matta niin koti- kuin sotarintamallakin asettui maahan tunkeutunutta vihollista vastaan.

Vitteitä kansan yhtenäistymisestä saatiin jo syyskuussa 1939. Valtiollisen poliisin tilannekatsauksessa todettiin, että rauhan ja puolueettomuuden merkeissä havaittiin kansan yhdistymistä yli puolue- ja luokkarajojen. Osoituksena kommunistien keskuudessa heränneestä maanpuolustustahdosta kerrottiin esimerkkitapauksesta, jossa muuan kommunisti valmensi reservinharjoituksiin kutsuttua aatetoveriaan harjoittamaan kiihotusta joukko-osastossaan. Valmennettava kysäisi oppimestariltaan, keitä – ”natseja vaiko ryssiä?” – pitäisi sättää ja lupasi huitaista kaikkia, jotka vain Suomen rajojen yli tuppaantuivat.¹³⁰

Ulkoinen uhka Neuvostoliiton tiedustelupalvelut

Tämän tutkimuksen kanalta kaksi keskeistä ulkomaista tiedustelupalvelua ovat Neuvostoliiton sotilastiedustelupalvelu ja ulkomaantiedustelupalvelu. Niiden tehtäviin kuului muun muassa Suomeen suuntautuneen tiedustelutoiminnan johtaminen. Ensiksi mainittu tunnetaan kolmikirjaimisesta nimilyhenteestä GRU (Glavnoje Razvedivatelnoje Upravlenije, suom. päätiedusteluhallinto¹³¹). Neuvostoliiton ulkomaantiedustelupalvelulla on puolestaan vuosien saatossa ollut useita nimiä. Sodan aikana siitä käytettiin Suomessa sisäasiainkansankomissariaatin NKVD-nimilyhennettä.

Kummankin tiedustelupalvelun esikunnat sijaitsivat Moskovassa. Ulkomailla tapahtunutta tiedustelua varten kummallakin tiedustelupalvelulla oli sijoitettuna asiamiehiä (tiedustelu-upseereita) esimerkiksi Neuvostoliiton lähetystöissä, konsulaateissa ja kauppayhteisöissä. Tällaisia tiedusteluasiamiehiä olivat esimerkiksi ulkomailla palvelleet Neuvostoliiton sotilasasiamiehet.¹³²

¹²⁸ Otsikoimaton ja päiväämätön asiakirja koskien pidätyksiä 16.10.1939. (Asiakirja alkaa: Kun N-Venäjän uhka Suomea vastaan viime vuonna varsinkin...). Asiakirja mapissa: XXIX 32a. EK-Valpo I. Kotelo 2968. KA.

¹²⁹ Suojelupidätykset. Syksy 1939 (taulukko mapissa: XXIX 32a); N.s. suojelupidätykset lokakuussa 1939. (taulukko mapissa: XXIX 32a). EK-Valpo I. Kotelo 2968. KA.

¹³⁰ Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 9 syyskuu 1939. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA.

¹³¹ Tämä päivänä Venäjän sotilastiedustelusta käytetään nimitystä Glavnoje Upravlenije, GU. Suom. Päähallinto. Venäjän puolustusministeriön verkkosivut.

¹³² Suvorov Viktor: Soviet Military Intelligence. Hamish Hamilton Ltd 1984, passim; Kolpakidi Aleksandr, Prohorov Viktor: Imperija GRU. Otscherki Istorii voennoi razvedki. Kniga 1, Kniga 2. Olma-press 2000, passim; Luento n:o 2 O.G.P.U.:n organisaatio (alkaa: Päätyimme viime luennolla tshekan kehityskauden 4:teen ajanjaksoon...). Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/4. KA; GPU:n toiminnasta Suomessa (toi-

Ulkomailla palvelleet neuvostotiedustelun asiamiehet käyttivät vakoilutehtävissään apunaan kohdemaasta värvättyjä henkilöitä. Sotia edeltäneeltä ajalta Suomessa tunnetaan parhaiten luutnantti Vilho Pentikäisen vakoilujuttu. Hän palveli Yleisesikunnassa ja kuului Neuvostoliiton lukuun Suomessa vakoilua johtaneen Maria Schulen useita henkilöitä käsittäneeseen vakoilurenkaaseen. Toimintansa paljastuttua vuonna 1933 Pentikäinen pakeni Neuvostoliittoon, mutta hän oli ennen tätä ennättänyt noin kymmenen vuoden aikana toimittaa Neuvostoliiton sotilastiedustelulle arvokkaita asiakirjoja muun muassa armeijan liikekannallepanosta sekä puolustusvalmiudesta.¹³³

Latvialaissyntyinen Maria Emma Schule oli yksi merkittävimmistä Etsivän keskuspoliisin Neuvostoliiton sotilastiedustelijaan 1930-luvulla kohdistamista pidätyksistä Suomessa. Schule ei ollut kuka tabansa vakooja, vaan hän oli ennen Suomeen saapumistaan johtanut Neuvostoliiton sotilasvakoilua sekä Ranskassa että Yhdysvalloissa. Kuva EK-Valpo I. KA.

Neuvostoliiton Suomessa palvelleiden sotilasasiamiesten lisäksi Suomeen kohdistettua sotilastiedustelua toteutti myös Leningradin sotilaspiirin tiedusteluosasto. Sen mielenkiinto kohdistui muun muassa Suomen infrastruktuuriin, joukko-osastoihin, Kotka-Viipuri välillä sijainneiden saarien raskaaseen aseistukseen sekä Koiviston alueen ilmatorjuntakykyyn.¹³⁴

mistopäällikkö Sinivaaran etsiväpäivillä marraskuussa 1935 pitämä esitelmä). EK-Valpo I. Kotelo 3059. KA; Den sovjetiska hemliga tjänstens organisation och uppgifter vid ost fronten (päiväämätön). Försvarsstabens/Sektion II/T-kontoret. Film nr 20. KrA; <http://svr.gov.ru/history/history.htm> (nazvaniya razvedki v razlitsnie periodi dejatelnosti) 2.2.2004.

¹³³ Päiväämätön lyhennysote Schul(e) Marija-Emma toiminnasta. [Ote alkaa sanoin: Schul(e), Marija-Emma, on syntynyt 22.3.1896 (vanhan ajanlaskun mukaan) Dobelnissa)... EK-Valpo I. Hmp 11141b. KA; Salomaa Markku: Huippuvakooja katosi itään. Suomen Kuvalehti 32/2004. - Pentikäisen tapauksen aiheuttamasta vahingosta myös Leskinen Jari: Veljien valtiosalaisuus. Suomen ja Viron sotilaallinen yhteistyö Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1918 - 1940. WSOY 1999, s. 85; Neuvosto-Venäjän sotilasasiemiehet yhteydessä paljastettuun vakoilujärjestykseen, 25 vangittua jutussa, pidätettyjä kaikkiaan 34. Helsingin Sanomat 9.12.1933.

¹³⁴ Ote Etsivän keskuspoliisin Kemin osaston tilannekatsauksesta N:o 8 elokuulta -36 KDN 245/1034-36 2.9.-36. EK-Valpo I. Kotelo 3059. KA; Liite I KD N:o 224/1031.36 5.9.36 ”Selostusta Edvard Kirhoffin juttuun Kemissä 3.9.1936”. EK-Valpo I. Kotelo 2534. KA; Valtiollisen poliisin Terijoen osaston tilannekatsaus N:o 11 marraskuulta 1938 N:o 2745 8.12.1938. EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston tiedonanto N:o 381 25.10.1940. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 59. KA.

Neuvostoliiton sotilastiedustelu onnistui sotia edeltäneellä ajalla toteuttamaan tiedustelutoimintaansa Suomessa varsin laaja-alaisesti. Yhtään huonommaksi eivät jääneet Neuvostoliiton ulkomaantiedustelupalvelun tiedustelijat hankkiessaan Suomesta tietoja 1920- ja 1930-luvuilla. Eritoten tiedustelupalvelun vastatiedusteluosasto (KRO), jonka yhtenä toimintatapana oli soluttautuminen ulkomaiden tiedustelupalveluihin, tuotti Suomen sotilastiedustelulle päänvaivaa.¹³⁵

Ulkomaan tiedustelupalvelun vastatiedusteluosaston toiminnasta Suomessa saatiin tiettävästi ensihavainto vuonna 1921. Tuolloin Kronstadista saapui Suomeen pakolaisena muuan matruusi Pasjkoff. Tiedustelupalvelussa laaditun suunnitelman mukaisesti Pasjkoff pyrki ja pääsikin Suomen tiedustelun palvelukseen. Hän onnistui paljastamaan bolševikeille suuren määrän aktiivisia tiedustelijoita ja kokonaisen valkoisen salaliiton. Salaliiton (Tagantseffin juttu) paljastuttua Pietarissa teloitettiin virallisten tietojen mukaan 64 salaliittoon osallistunutta henkilöä, ja samalla valkoisten tiedustelu menetti osan parhaita miehiään.¹³⁶

Tiedustelu- ja vastavakoilupalveluiden välinen kädenvääntö on kuin šakin peluuta, jossa kumpikin osapuoli yrittää salata aikeensa mahdollisimman pitkään. Lisäksi jokainen siirto aiheuttaa vastustajan vastasiirron. Tiedustelupalvelut pyrkivät salaamaan aikeensa kohdemaan vastatiedustelulta. Mikäli viimeksi mainittu pääsee ensiksi mainitun toiminnasta perille, on tämän yritettävä keksiä uusia keinoja tavoitteeseensa pääsemiseksi. Vakoilumenetelmiä mietittäessä vain mielikuvitus asetti rajoitteita.

Osoituksena vakoilukeinojen moninaisuudesta voidaan kertoa esimerkki vuodelta 1933, jolloin Etsivän keskuspoliisin Sortavalan osasto sai todisteita siitä, että Neuvostoliiton ulkomaantiedustelupalvelu käytti vakoilutoiminnassa hyväkseen Suomen ja Neuvostoliiton välistä postiyhteyttä. Kirjeenvaihdon avulla tiedustelupalvelu yritti hankkia muun muassa eräitten henkilöiden mielipidetietoja Neuvostoliitosta ja työläisistä sekä tietoja Suomen ulkomaan kaupasta. Ainakin eräät postin välityksellä kulkenet vakoilukirjeet oli kirjoitettu salamusteella.¹³⁷

Sodan uhan alla Neuvostoliiton sotilastiedustelun tiedontarve sen etupiiriin kuuluvista valtioista kasvoi. Sen johdosta sotilastiedustelu otti käyttöönsä entistä röyhkeämpiä toimintatapoja. Muun muassa Armeijakunnan komentajan kenraali Harald Öhquistin ja Yleisesikunnan operatiivisen toimiston päällikön everstiluutnantti Valo Nihtilän kodeissa kävi outoja kulkijoita.¹³⁸ Mahdollisesti Neuvostoliiton sotilastie-

¹³⁵ GPU:n toiminnasta Suomessa (toimistopäällikkö Sinivaaran etsiväpäivillä marraskuussa 1935 pitämä esitelmä). EK-Valpo I. Kotelo 3059. KA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Nr 823 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 17.10.1938. Försvarsstaten/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 3. KrA.

¹³⁶ GPU:n toiminnasta Suomessa (toimistopäällikkö Sinivaaran etsiväpäivillä marraskuussa 1935 pitämä esitelmä). EK-Valpo I. Kotelo 3059. KA.

¹³⁷ Etsivän keskuspoliisin Sortavalan osaston kirje N:o 2198 pääosastolle ja Viipurin alaosastolle 15.9.1933. EK-Valpo I. Kotelo 1004. KA; Päiväämätön ilmoitusote Er.sal. KD N:o 1618/96. 1933 koskien Mirja Postille Pietariin meneviä kirjeitä. EK-Valpo I. Kotelo 2503. KA. - Kesäkuussa 1932 vakoilutoiminnan rajoittamiseksi valtioneuvosto määräsi tasavallan suojelulakiin perustuen, että Venäjälle menevät ja siltä tulevat postilähetykset oli asetettava valvonnan alaisiksi. Tämä valvonta annettiin Etsivän keskuspoliisin tehtäväksi ja sitä suoritettiin Viipurissa yhdessä sikäläisten postiviranomaisten kanssa. Valtioneuvoston salainen pöytäkirja sisäministeriön esittelyssä 2.6.1932. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Hg 1. KA.

¹³⁸ Valtiollisen poliisin Viipurin osaston ilm-rek. 305/7.8.39 Tiedoksi pääosastolle, Terijoen sekä Sortavalan osastoille. EK-Valpo I. Terijoen osasto. Kotelo 165. KA; Rainer Nihtilän haastattelu 30.12.2003.

dustelun lähettämien urkkijoiden tarkoituksena oli yrittää anastaa sotilasasiakirjoja, mikäli he sellaisia olisivat löytäneet.

Neuvostoliiton ulkomaantiedustelupalvelu toteutti Suomen vastaisella raja-alueella sotilasvakoilua värväämällä rajanpinnan asukkaita vakoojikkein. Värvättyjen piti selvittää etenkin seuraavia tietoja: mikä oli rajavartiostojen vahvuus, missä sijaitti piikki-lankaesteitä, milloin ja missä pidettäisiin reservinharjoituksiin liittyen taisteluharjoituksia, keitä alikersantteja kyseisiin harjoituksiin oli osallistunut sekä keitä tiedustelijoita Yleisesikunta oli lähettänyt Neuvostoliittoon. Lisäksi värvättyjä kehoitettiin liittymään suojeluskuntaan sekä osallistumaan niissä toimeenpantuihin kursseihin.¹³⁹

Värväys kohdistui myös suomalaisiin rajamiehiin, sillä näillä arveltiin olevan tietoa Suomen puolustus suunnitelmista. Tiedustelupalvelun värvärit kehottivat värväämään rajamiehiä tarkkailemaan myös palvelustovereidensa yksityiselämää ja luonteenominaisuuksia, jotta heikkoluonteisia rajavartijoita olisi voitu alkaa värvätä salaisiksi asiamiehiksi. Raja-alueen vakoilutoiminta oli vilkasta 1930-luvun loppuun saakka.¹⁴⁰

Neuvostolähetystöön sijoitetut ulkomaantiedustelupalvelun virkamiehet suorittivat puolestaan pääkaupunkiseudulla sotilaallistakin tiedustelua. Tässä tarkoituksessa neljä neuvostolähetystössä toiminutta virkamiestä perheineen vuokrasi heinäkuussa 1938 käyttöönsä moottoriveneen Helsingin edustalla tapahtunutta ajelua varten. Miehillä oli mukanaan kamerat, joilla he kuvasivat ainakin panssarilaiva Väinämöisen ja muita merivoimien aluksia, laivastoaseman, tykkipattereita, Harakan saarella sijainneen puolustuslaitoksen kemiallisen koeaseman sekä Melkin saarella sijainneita laitteita ja rakennuksia.¹⁴¹

Suomessa peitetehtävissä työskennelleiden Neuvostoliiton tiedustelupalvelun virkailijoiden toimintatapoihin kuului luonnollisesti myös vakoojien värväminen. Sen kohteena olivat suomalaiset, jotka suhtautuivat myötämielisesti Neuvostoliittoon ja joilla oli mahdollisuus hankkia tiedustelupalvelua kiinnostanutta tietoa. Lisäksi koettiin värvätä Neuvosto-Venäjäältä Suomeen siirtyneitä emigrantteja sekä maassa oleskelleita ulkomaalaisia.¹⁴²

Elokuussa 1939 paljastui niin kutsuttu ”Petsamon suuri vakoilujuttu”. Kun se tuli kesäkuussa 1940 oikeuskäsittelyyn, oli syytettynä pitkälti toistakymmentä henkeä. Jutun tutkimuksissa ilmeni, että vakoiluun syyllistyneet olivat osin yhteistuumin vuodesta 1922 alkaen syksyyn 1939 saakka hankkineet Neuvostoliitolle korvausta vastaan vakoilutietoja maanpuolustuksen, talouden sekä politiikan aloilta.¹⁴³

¹³⁹ Ote Etsivän keskuspoliisin Terijoen osaston tilannekatsauksesta N:o 8 elokuulta 1935 KD 464/1165-35 9.9.1935. EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA.

¹⁴⁰ Sama. Armeijakunnan esikunnan kirje N:o 346/II/220 sal. Yleisesikunnan valvontatoimiston päällikölle 21.6.1939. Toimisto II (koulutus- ja valvontatoimisto) 1929-39/Armeijakunnan esikunta. R-665/31. KA; Kungl. svenska beskickningens militärattachén i Helsingfors Nr 999 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 15.12.1938; Rapport litt U nr 109 liitteinen (Petsamon vakoilujutussa kuulustellun kalastaja Niemen kuulustelupöytäkirjan ruotsinnos). Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 3. KrA.

¹⁴¹ Valtiollisen poliisin kirje N:o 12374/IIIb ulkoasiainministeriölle 21.7.1938. 16.Å. UMA.

¹⁴² Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 9 syyskuulta 1942 17.10.1942. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA; Šaparov Eduard: Dve žizni. Taina Zoi Voskresenskoi. Olma-Press 1998, s. 232.

¹⁴³ Valtiollisen poliisin pääosaston tiedonanto N:o 381 25.10.1940. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 59. KA.

Petsamon vakoilujuttu oli kuitenkin vain alkunäytös sille, mitä tuleman piti. Kiristyneen poliittisen tilanteen ja Euroopassa syttyneen sodan johdosta Moskovassa kaivattiin päätöksenteon tueksi tietoja siitä, mitä sen lähialueilla tapahtui. Esimerkiksi Suomen Tallinnan lähettilään ministeri Paavo Johannes Hynnisen kirjeestä ulkoasiainministeriölle ilmenee, että hänen saamiensa luotettavien tietojen mukaan kesän 1939 kuluessa Suomen itärajalla suoritettuja varustus- ja linnoitustöitä oli Neuvostoliitto seurannut suurella mielenkiinnolla. Salaisten asiamiesten avulla oli hankittu yksityiskohtaisia tietoja linnoitetuista vyöhykkeistä, kuvauksia vapaehtoisten keskuudessa vallinneesta mielialasta, vieläpä merkintöjä keskusteluista ja lausunnoista.¹⁴⁴

Syksyn 1939 edessä Neuvostoliiton Suomeen kohdistama salainen tiedustelu kiihtyi entisestään, eritoten sotilasasioiden suhteen. Kun syksyn aikana käydyt neuvottelut Suomen ja Neuvostoliiton välillä eivät johtaneet osapuolia tyydyttävään ratkaisuun, pyrki neuvostotiedustelu parantamaan toimintamahdollisuuksiaan Suomessa nimittämällä sinne uudet sotilas- ja ulkomaantiedustelun päälliköt. Uudeksi sotilas-tiedustelun päälliköksi saapui eversti Ivan Vasiljevits Smirnov ja ulkomaan tiedustelua alkoi johtaa Jelisej T. Sinitsyn. He saapuivat Suomeen vain kolme viikkoa ennen sodan syttymistä, joten he eivät ehtineet saada verkostojaan kuntoon eikä syvempää käsitystä vallinneesta tilanteesta.¹⁴⁵

Uusien päälliköittensä johdolla neuvostotiedustelu alkoi kuitenkin viimeistellä tiedustelutoimintaansa sodan varalle. Tässä tarkoituksessa neuvostolähetystön henkilökunta vaihtoi valuuttaa Suomen markkoiksi noin 35 miljoonan markkaa arvosta (12 497 150 €¹⁴⁶). Valtiollisen poliisin arvion mukaan rahat oli ilmeisesti heti toimitettu Neuvostoliittoon, jossa sitä valmistauduttiin käyttämään kommunistiseen sala-toiminnan, vakoilun tai muuhun Suomea vahingoittavan toiminnan tukemiseen.¹⁴⁷

Siltä varalta, että rahoja olisi käytetty edellä mainitussa tarkoituksessa, Valtiollisen poliisin pääosasto tiedotti osastoilleen neuvostolähetystölle vaihdettujen setelien numerot ja kehotti osastoja mahdollisuuksien mukaan valvomaan rahojen kiertokulku. Tämän lisäksi Suomen Pankki ja suurimmat kauppapankit pyrkivät valvomaan setelien ilmestymistä liikenteeseen.¹⁴⁸

Vilkastunut vakoilutoiminta nähtiin niin puolustuslaitoksessa kuin Valtiollisessa poliisissa luonnollisena seurauksena vallinneelle tilanteelle. Muutamien kiinni jääneiden vakoojien kuulustelukertomuksista on pääteltävissä, että neuvostotiedustelu pyrki selvittämään niitä sotilaallisia valmisteluja, joihin Suomessa oli ryhdytty. Lisäksi se pyrki selvittämään myös sitä, oliko Suomessa havaittavissa viitteitä ulkomaisesta soti-

¹⁴⁴ Jäljennös Suomen Tallinnan lähetystön kirjeestä N:o 827 ulkoasiainministeriölle 15.9.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 1. KA.

¹⁴⁵ Rentola Kimmo: ”Residenttimme ilmoittaa...”. Tiedustelun merkitys Stalinin päätöksiin talvisodassa, 7.10.2002; Ulkoasiainministeriön kirje N:o 54/9 sal D.1939 Yleisesikunnalle 13.11.1939. 6.O. Neuvostoliitto. C (henkilöittäin F-Ö). UMA.

¹⁴⁶ Tässä tutkimuksessa mainitut markkamäärät on muunnettu euroiksi vuoden 2017 rahassa. Muunnoslaskurina on käytetty Tilastokeskuksen kotivuolta löytyvää rahanarvonmuunninlaskuria. www.stat.fi/tup/laskurit/rahanarvonmuunnin.html# (8.2.2018).

¹⁴⁷ Valtiollisen poliisin kiertokirje n:o 70 N:o 7942/V osastopäälliköille ja edustajille 27.11.1939. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

¹⁴⁸ Sama. Vrt. Sinitsyn Jelisej T.: Vaiettu totuus. Salaisen agentin todistajanlausunto. Otava 1995, s. 53, 61.

lasavusta joko joukkojen tai kaluston muodossa.¹⁴⁹ Mikäli tästä olisi saatu havaintoja, olisi Neuvostoliiton valtionjohto joutunut tilanteenarvioinnissaan huomioimaan sen, että sodan syttyessä Suomen ja Neuvostoliiton välille, siihen saattaisi yhtyä joku tai jotkut muut valtiot.

Syksyn 1939 aikana neuvostotiedustelu suuntasi rajan yli lähettämiään vakoojia muun muassa Pohjois-Suomeen, Laatokan pohjoispuoleisille alueille sekä Ahvenanmaalle. Sotilaallisten asioiden tiedustelun lisäksi, osa vakoojista oli saanut tehtäväkseen värvätä Suomesta vakoojia neuvostotiedustelun palvelukseen.¹⁵⁰

Paljastuneiden vakoilujuttujen ansiosta alkoi Suomen viranomaisille muodostua kuva Neuvostoliiton Suomeen suuntaaman salaisen tiedustelun järjestelyistä, kuten miten vakoojia toimitettiin Suomeen sekä millaista koulutusta he olivat saaneet. Valtiollisen poliisin tilannekatsauksesta syyskuulta 1939 ilmenee, että kolmen kiinnijoutuneen vakoojan puheista oli pääteltävissä, että vakoojia Suomeen toimittaessaan neuvostotiedustelu noudatti järjestelyä, jossa vakooja kuljetettiin ensin junalla Muurmannin rataa pitkin toiminta-alueeseensa nähden sopivalle korkeudelle pohjoiseen. Täältä vakoojat kuljetettiin Suomen rajalle, josta heidät lähetettiin rajan yli. Tämän jälkeen vakoojat saivat tulla yksin toimeen, kunnes sovittuna aikana palasivat samalta rajanylityskohdalta takaisin.¹⁵¹

Neuvostotiedustelun ja mahdollisesti myös muiden valtioiden tiedustelupalvelujen mielenkiinto kohdistui loppusyksystä 1939 Ahvenanmaahan. Lounais-Suomen meripuolustuksen päällikkö ilmoitti Merivoimien esikunnalle marraskuussa, että Ahvenanmaan alueella oli todettu epäilyttävien henkilöiden liikehtimistä yhä enenevässä määrin. Hänen mukaansa se viittasi siihen, että Ahvenanmaalla harjoitettiin huomattavissa määrin sotilas- ja kauppavakoilua.¹⁵²

Kaiken kaikkiaan syksyn 1939 tapahtumat herättivät mielenkiintoa Suomessa palvelleiden ulkovaltojen sotilasasiamiehissä. Tapahtumat olivat myös omiaan ruokkimaan huhuja, levottomuusia mielialaa sekä hallitsemattomia mielenilmaisuja kansan keskuudessa. Levottomuuksien estämiseksi ja hallitsemiseksi sisäasiainministeriö antoi 10. lokakuuta 1939 poliisiviranomaisille toimintaohjeen kiinnittää huomiota kaikkiin epäilyttäviin, erityisesti ulkomaalaisiin henkilöihin, jotka oli mahdollisesti lähetetty Suomeen hankkimaan tietoja maassa vallinneista oloista.¹⁵³

¹⁴⁹ Armeijakunnan esikunnan asiakirja N:o 520/II/220 sal. 26.9.1939. Toimisto II (koulutus- ja valvontatoimisto) 1920-39/AKE. R-665/31. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 9 syyskuu 1939. EK-Valpo I. kotelo 1478. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston tiedonanto N:o 381 25.10.1940. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 59. KA.

¹⁵⁰ Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 9 syyskuu 1939. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston tiedonanto N:o 381 25.10.1940. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 59. KA.

¹⁵¹ Sama.

¹⁵² Puolustusministeriön kirje N:o K 377/217 M. sal. sisäasiainministeriölle 25.11.1939 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 1. KA.

¹⁵³ Jäljennös sisäasiainministeriön salaisesta kiertokirjeestä N:o 11522-11530 kaikille lääninhallituksille 10.10.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

2.3 Valvonnan ja vastavakoilun toteuttaminen

Valvontatoimiston tehtäväkenttä oli kaksijakoinen. Yhtäältä toimiston oli pidettävä silmällä, ettei puolustuslaitoksessa syntynyt maanpuolustusvastaista liikehdintää (valvonta). Toisaalta valvontatoimiston tehtävänä oli ennaltaehkäistä ja paljastaa maanpuolustukseen kohdistunut vakoilu (vastavakoilu). Rajanveto näiden kahden toiminnan välille oli vaikeaa, koska muun muassa vakoilua sekä asevelvollisten keskuudessa harjoitettua poliittista kiihotusta saattoivat harjoittaa samat henkilöt.

Vuonna 1925 joukko-osastojen oikeusupseereille pitämällään oppitunnilla valvontatoimistossa pitkään palvellut tuomari Akseli Toivonen (myöh. Tolamaa) jakoi poliittisen kiihotuksen ja vakoilun vastustuskeinot passiivisiin ja aktiivisiin. Passiivisella toiminnalla tarkoitettiin sellaisia menettelytapoja, joilla vaikeutettiin puolustuslaitoksessa tapahtunutta sotilasvakoilua ja kiihotusta ilman että ryhdyttiin mihinkään varsinaisiin toimenpiteisiin.¹⁵⁴

Tärkeimpinä passiivisina vakoilun vastustuskeinoina Toivonen mainitsi seuraavat: 1) väestön ja sotaväen kasvatus vastavakoilun tärkeyden ymmärtämiseen, 2) salaisten ja erittäin salaisten asiapaperien huolellisen säilyttämisen valvonta puolustuslaitoksessa, 3) puolustuslaitoksen palvelukseen pyrkivien henkilöiden luotettavuuden tarkastaminen, 4) asiattomien pääsyn estäminen alueille, joilla oli tärkeä merkitys maanpuolustukselle sekä 5) puolustuslaitokselle tärkeiden teknisten piirustusten jäljentämisen sekä puolustusvälineiden ja varustusten valokuvaamisen valvonta.¹⁵⁵

Aktiiviset toimet olivat puolestaan seuraavat: 1) tarpeen mukaan käännyttiin henkilöiden tai viranomaisten puoleen tarpeellisten tietojen saamiseksi, 2) tarkalla tutkimuksen aloittamisen harkinnalla voitiin saada asiaan lisävalaistusta antamalla epäilyksen alaisen toimia asian ilmitulonkin jälkeen, 3) oli valvottava mahdollisimman tarkasti, ettei asevelvollisille päästy jakamaan yhteiskunnan vastaisia tai puolustuslaitosta halventavia kirjoituksia sekä 4) valvontatoiminnan jakaminen siten, että ulkoinen valvonta kuului valvontatoimistolle ja sisäinen joukko-osastoille itselleen.¹⁵⁶

Tarkasteltaessa passiivisia keinoja 2,4, ja 5 voidaan todeta, ettei niiden kohdalla valvontatoimistolla ollut muuta mahdollisuutta vaikuttaa toimenpiteiden toteuttamiseen kuin kertoa asianosaisille tahoille näihin toimintoihin liittyneistä uhista. Esimerkiksi toukokuussa 1939 valvontatoimisto lähetti kirjelmän puolustusministeriön teknisen osaston päällikölle. Siinä valvontatoimisto kertoi, että ulkomaat tuntevat mielenkiintoa Suomessa toteutettavia linnoitustöitä kohtaan. Tämän johdosta valvontatoimisto kehotti kirjelmän vastaanottajaa huolehtimaan linnoitustöiden suojaamisesta vakoilulta heti töiden ensivaiheesta lähtien.¹⁵⁷

¹⁵⁴ (Yleisesikunta) Tuomari A. Toivonen (luentoteksti) 9.-10.12.1925: Kommunismista ja kommunistien toiminnasta yleensä sekä erittäinkin armeijassa harjoitetusta vallankumouksellisesta kiihotuksesta ja vieraiden valtioiden hyväksi tapahtuvasta sotilasvakoilusta ynnä menettelytavoista niiden vastustamiseksi (mapissa: Yleistä SKP:n sotilastyöstä). EK-Valpo I. Kotelo 2501. KA.

¹⁵⁵ Sama.

¹⁵⁶ Sama.

¹⁵⁷ Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje 14/U3/39 sal. puolustusministeriön teknillisen osaston päällikölle 19.5.1939. Toimisto II (koulutus- ja valvontatoimisto) 1920 - 1930/Armeijakunnan esikunta. R-665/31. KA.

Mitä puolestaan tuli passiivisiin keinoihin 1 ja 3 valvontatoimisto pystyi omilla toimillaan vaikuttamaan näiden asioiden toteuttamiseen. Esimerkiksi joukoissa tapahtuneen kommunistisen kiihotuksen vastustamiseksi Yleisesikunnasta lähetettiin joukko-osastoihin alokkaille pidettävä oppituntiaineisto, jonka aiheena oli ”kommunistien salainen toiminta armeijassa”. Siinä alokkaille selvitettiin kiellettyjen kommunististen lehtien vaarallisuutta. Lisäksi oppitunnilla annettiin ohjeita siitä, miten alokkaiden tuli toimia, mikäli he sattuisivat löytämään näitä lehtiä. Kertausharjoituksissa puolestaan pidettiin Yleisesikunnassa laaditun aineiston pohjalta harjoituksiin kutsutuille reserviläisille oppitunteja ulkovaltojen Suomeen kohdistamasta vakoilusta, maanpetoksesta sekä sodanaikaisesta vakoilusta rangaistusseuraamuksineen.¹⁵⁸

Vaikka puolustuslaitoksen palvelukseen pyrkineiden henkilöiden luotettavuuden tarkistaminen laskettiin passiivisiin keinoihin, se aiheutti valvontatoimistossa konkreettista työtä. Joukko-osastojen hankkiessa 1920-luvulla palvelukseensa pyrkineistä henkilöistä luotettavuuslausuntoja meneteltiin siten, että ne pysyivät kyseiset lausunnot suoraan nimismiehiltä ja suojeluskuntien paikallispäälliköiltä. Lisäksi valvontatoimisto hankki vielä kyseisistä henkilöistä luotettavuuslausunnot Etsivältä keskuspoliisilta. Myös palveluksessa olleen aliupseeriston luotettavuutta seurattiin. Tässä tarkoituksessa valvontatoimisto toteutti henkilöresurssieihinsa nähden mittavan työn tarkastamalla vuosina 1934 - 1935 palveluksessa olleiden kanta-aliupseereiden valtiollisen luotettavuuden.¹⁵⁹

Asevelvollisiin nähden toimittiin vuodesta 1925 lähtien siten, että valvontatoimisto ilmoitti joukko-osastoille tiedot niistä asevelvollisuuttaan suorittamaan astuneista henkilöistä, joiden tiedettiin kuuluneen valtio- ja maanpetoksellisiin järjestöihin tai jotka muuten tunnettiin poliittisesti epäluotettaviksi. Näiden henkilöiden suhteen joukko-osastot puolestaan ryhtyivät tarvittaviin valvonta- ja varovaisuustoimiin.¹⁶⁰

Sotaväen päällikkö kenraalimajuri Hugo Österman vahvisti toukokuussa 1935 uudet toimintaohjeet luotettavuustietojen hankkimisesta puolustuslaitoksen palvelukseen tai töihin otettavista henkilöistä. Samalla määrättiin myös luotettavuustietojen hankkimisesta kasarmi- ja linnoitusalueilla asuvista henkilöistä. Annetun ohjeen mukaan muun muassa aliupseereista, sotilas- ja siviilivirkamiehistä, reserviupseeri- tai aliupseerikouluihin komennettavista, reservissä ylennettävistä sekä upseeri- ja aliupseerikerhojen tai sotilaskodin palvelukseen otettavista henkilöistä oli hankittava luotettavuustiedot, ennen kuin heidät otettiin puolustuslaitoksen palvelukseen tai työhön luottamusta vaativiin tehtäviin. Tällaisia olivat esimerkiksi kirjurin, puhelinkeskuksen hoitajan tai henkilöauton kuljettajan tehtävät. Luotettavuuslausuntoja hankittiin

¹⁵⁸ Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 54/VI/28 sal. (Toimintakertomus N:o 9 ajalta 1-30/IX 1928); Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 58/VI/28h. Yleisesikunnan toimisto XII päällikölle 8.11.1928 liitteinen. Toimisto XII/YE. SARk-1385/2. KA; Ilmoitus koskeva kesäkuussa 1936..., E.K. T?. Ilm.rek N:o 109/36; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kirje N:o 866 Valtiollisen poliisin herra päällikölle 1.7.1938 liitteinen; Etsivän keskuspoliisin Turun osaston kirje N:o 1405 Etsivän keskuspoliisin pääosastolle 14.9.1935 liitteinen. EK-Valpo I. Kotelo 2803. KA.

¹⁵⁹ Kopia Etsivän keskuspoliisin päällikön kiertokirjeen (luonnoksesta) Etsivän keskuspoliisin alaosastoille ja edustuksille 22.2.1924. Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. PETutk-os. Tutkimuslupa; Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja ”Selostus suoritettavista töistä talvikauden aikana 1934 - 35” 4.10.1934; Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja ”Selostus suoritettavista töistä talvikauden aikana 1935 - 36” 26.9.1935. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

¹⁶⁰ Puolustusministeriön kirje N:o 332/35.Sot.sal. sotilaspäiriin esikunnille 30.9.1936. Toimisto II (koulutus- ja valvontatoimisto) 1920 - 39/Armeijakunnan esikunta. R-665/15. KA.

myös reserviläisistä, joita sijoitettiin luottamusta vaativiin sodanajan tehtäviin. Tällaisia olivat esimerkiksi kenttäpostivirkailijoiksi sijoitettavat henkilöt.¹⁶¹

Sellaisia henkilöitä, jotka oli tuomittu rangaistukseen valtio- tai maanpetoksesta, ei saanut ottaa mihinkään puolustuslaitoksen virkaan tai toimeen. He eivät saaneet myöskään asua tai työskennellä kasarmi- ja linnoitusalueilla, eikä heitä saanut palkata upseeri- ja aliupseerikerhoille.¹⁶²

Niiden henkilöiden kohdalla, jotka olivat olleet mukana lakkautetuissa kommunistisissa järjestöissä tai seurustelleet tällaisessa toiminnassa mukana olleiden henkilöiden kanssa, oli tapauskohtaisesti punnittava soveltuivatko he puolustuslaitoksen palvelukseen. Henkilöä ei saanut lopullisesti kiinnittää palvelukseen, ennen kuin joukko-osaston komentaja oli vakuuttunut henkilön valtiollisesta luotettavuudesta. Valtiollisesti epäluotettavat varusmiehet olivat kokonaan soveltumattomia oppilaisiksi reserviupseeri- ja aliupseerikouluihin, kirjureiksi, puhelinkeskusten hoitajiksi, henkilöautonkuljettajiksi tai muihin luottamustehtäviin.¹⁶³

Vuodesta 1935 lähtien luotettavuuslausuntomenettely oli seuraava: joukko-osastot tilasivat hyvissä ajoin luotettavuuslausunnot Etsivältä keskuspoliisilta, Yleisesikunnan toimisto VI:lta, suojeluskunnilta sekä poliisiviranomaisilta. Suojeluskunnille ja poliisiviranomaisille osoitetut lausuntopyynnöt tilattiin suoraan asianomaisilta viranomaisilta.¹⁶⁴

Ylimääräisen kirjeenvaihdon välttämiseksi joukko-osastot ja esikunnat eivät lähettäneet valvontatoimistolle ja Etsivälle keskuspoliisille erillisiä luotettavuuslausuntopyyntöjä, vaan ne lähettivät pyyntönsä ainoastaan viimeksi mainitulle. Kun Etsivä keskuspoliisi sai henkilöä koskeneen luotettavuuslausunnon valmiiksi se lähetti lausuntonsa valvontatoimistolle, joka täydensi sitä mahdollisilla omilla merkinnöillään. Tämän jälkeen valvontatoimisto palautti luotettavuuslausunnon sitä pyytäneelle joukko-osastolle tai esikunnalle. Menettely oli käytössä vielä syyskuussa 1939.¹⁶⁵

Lähdeaineistosta on luotavissa kuva siitä, millaisia aktiivisia toimia valvontatoimisto käytti valvonta- ja vastavakoilutyössä. Valvontatoimisto toteutti tiedustelua puolustuslaitoksen sisällä muun muassa värväämällä avukseen henkilöitä joukko-osastoista, puolustuslaitoksen tehtaista sekä varikoista. Toimistoa avustaneita henkilöitä järjestettiin myös sellaisiin siviilipiireihin, joissa oletettiin esiintyneen puolustuslaitosta vastaan kohdistunutta toimintaa. Näiden henkilöiden (heistä käytettiin nimityksiä avustaja, tiedottaja, solu) tehtävänä oli toimia toimiston ”silminä” ja ”korvina” sekä

¹⁶¹ Yleisesikunnan osasto 4:n asiakirja N:o 12/XII/sal. 13.5.1935. Toimisto XII/YE. T-13468/4. KA; Posti- ja lennätinhallituksen kirje IV 314 Yleisesikunnalle 21.1.1939. Henkilöasiaintoimisto (Toimisto XI)/YE/henkilöasiaintoimisto/PLM. T-12085/4. KA. Lähteestä ilmenee, että toimisto VI oli ilmoittanut puolustusministeriön henkilöstöasiaintoimistoon, ettei luettelossa mainittujen kenttäpostivirkailijoiden luotettavuudesta ollut epäedullisia tietoja.

¹⁶² Yleisesikunnan osasto 4:n asiakirja N:o 12/XII/sal. 13.5.1935. Toimisto XII/YE. T-13468/4. KA.

¹⁶³ Sama.

¹⁶⁴ Sama.

¹⁶⁵ Sama. Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 118/VI/36 h. Armeijakunnan esikuntapäällikölle 19.5.1936. Toimisto II (koulutus- ja valvontatoimisto) 1920 - 1939/Armeijakunnan esikunta. R-665/19. KA; Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 1004/U3 f. henk. Merisotakoulun johtajalle 16.9.1939; Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 996/U3/henk. Merisotakoulun johtajalle 16.9.1939. Toimisto XI/YE. T-12085/8. KA. Lähteissä merkintä: ”Valtiollisella poliisilla eikä valvontatoimistolla ole seuraavista henkilöistä valtiollisesti epäedullisia tietoja.”

kertoa valvontatoimistolle näkemistään ja kuulemistaan epäilyttävistä asioista. Helsingissä valvontatoimiston tiedottajatoiminnan järjestämisestä vastasi Akseli Tolamaa ja Viipurin alatoimistossa Sampsu Kangasaho.¹⁶⁶

Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välinen tietojen vaihto kuului aktiivisiin toimiin. Tietoja vaihdettiin niin yksittäisistä henkilöistä kuin epäilyttävistä tapahtumista. Etupäässä tietoja vaihdettiin Suomessa vaikuttaneista kommunisteista ja heidän toiminnastaan sekä Neuvostoliitossa koulutetuista suomalaista punaupseereista. Tietoja vaihdettiin myös Suomessa olleista epäilyttävistä ulkomaalaisista.¹⁶⁷

Aktiivisiin toimiin kuuluivat myös varuskuntien ja kertausharjoituksien valvontaopeeraatiot. Niitä valvontatoimisto toteutti itsenäisesti sekä yhteistyössä Etsivän keskuspoliisin kanssa. Operaatioiden tarkoituksena oli ennaltaehkäistä ja paljastaa mahdolliset yritykset jakaa valvottaviin kohteisiin kommunistisia lehtisiä sekä valvoa harjoitusjoukon poliittista ilmapäiriä.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Kopio asiakirjasta ”Lyhyt kertomus valvonnasta”. Otsikko on kirjoitettu käsin ja sen oikeaan ylälaitaan on kirjoitettu käsin vuosiluku 1945. (Asiakirja alkaa: Puolustusvoimain Pääesikunnanvalvontatoimisto on alistettu...). Sota-aajan kokemuksia. P.ETutk-os. Tutkimuslupa; P.M. Koskeva Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan valvontatoimiston yhteistoimintaa suunnittelemaan asetetun toimikunnan laatimaa ohjesääntöehdotusta. M.E. Koskimies 28.2.1934 (kopio). Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. P.ETutk-os. Tutkimuslupa; Kopio Yleisesikunnan valvontatoimiston kirjeestä N:o 22/VI/29 sal. Etsivän keskuspoliisin herra päällikölle 18.9.1929 liitteinen. Toimintakertomuksia. P.ETutk-os. Tutkimuslupa; Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja ”Selostus suoritettavista töistä talvikauden aikana 1935 - 36” 26.9.1935. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

¹⁶⁷ Yleisesikunnan toimisto VI:n kirje N:o 19/VI/23 er.sal. Etsivän keskuspoliisin päällikölle 9.3.1923. EK-Valpo I. Kotelo 1002. KA; Etsivän keskuspoliisin kirje Yleisesikunnan toimisto VI:n päällikölle 16.11.1923; Etsivän keskuspoliisin kiertokirje N:o 8138 IV alaosastojen päälliköille 12.11.1926. EK-Valpo I. Kotelo 993. KA; Etsivän keskuspoliisin pääosaston kirje 11675 / I Yleisesikunnan valvontatoimiston päällikölle 21.4.1927; Etsivän keskuspoliisin pääosaston kirje N:o 4056 / IV 23.12.1927 Yleisesikunnan valvontatoimistolle. EK-Valpo I. Kotelo 994. KA; Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 19/VI/25 er.sal. Etsivän keskuspoliisin herra päällikölle 3.6.1925 liitteinen. EK-Valpo I. Kotelo 1001. KA; Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 1330/VI/27 h. Etsivälle keskuspoliisille 21.12.1927. EK-Valpo I. Kotelo 1003. KA; Etsivän keskuspoliisin kirje EK/KD N:o 116/814/-29 Yleisesikunnan valvontatoimistolle 3.7.1929; (Ilmoitus) VIII.Ilm.N:o 2667 16.7.1932. EK-Valpo I. Kotelo 2502. KA; Etsivän keskuspoliisin kirje N:o 14118/V Yleisesikunnan valvontatoimiston kapteeni Huhtalalle 5.10.1936. EK-Valpo I. Kotelo 2505. KA; Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 939/VI/29h Etsivälle keskuspoliisille 25.6.1929. EK-Valpo I. Kotelo 2534. KA; Etsivän keskuspoliisin pääosaston kiertokirje N:o 4861/III Etsivän keskuspoliisin osastoille 17.7.1935. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 3. KA; Yleisesikunnan valvontatoimiston Viipurin alatoimiston kirje N:o 109/U3/39 h. Valtiollisen poliisin Terijoen osaston herra päällikölle 25.8.1939. EK-Valpo I. Terijoen osasto. Kotelo 165. KA; Kopio Yleisesikunnan valvontatoimiston kirjeen jäljennöksestä N:o 1560/VI/henk. Etsivälle keskuspoliisille 16.11.1934; Kopio Etsivän keskuspoliisin Viipurin osaston kirjeestä N:o 1028 Etsivän keskuspoliisin pääosastolle 3.4.1935. Etsivää keskuspoliisia koskevia asiakirjoja. P.ETutk-os. Tutkimuslupa; Kopio Yleisesikunnan valvontatoimiston Viipurin alatoimiston kirjeen jäljennöksestä N:o 78/VI/35 h. Etsivän keskuspoliisin Viipurin osaston herra päällikölle 27.3.1935. Viipurin alatoimiston asiakirjoja. P.ETutk-os. Tutkimuslupa; Kopio Yleisesikunnan valvontatoimiston kirjeestä N:o 1676/VI/henk. Etsivälle keskuspoliisille 15.12.1934. Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. P.ETutk-os. Tutkimuslupa.

¹⁶⁸ Etsivän keskuspoliisin pääosaston kirje N:o 5877 Sortavalan alaosaston päällikölle 5.8.1925. EK-Valpo I. Kotelo 993. KA; Etsivän keskuspoliisin Viipurin osaston ilmoitus N:o 75 (Utin kertausharjoituksesta 11.6 - 5.7.1935) 27.7.1935; Valtiollisen poliisin pääosaston ilmoitus Ilm. N:o /890 11. IX.1937 (koskee elokuussa 1937 pidettyä Uudenmaan sotilasläänin...); Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kirje N:o 866 Valtiollisen poliisin herra päällikölle 1.7.1938. EK-Valpo I. Kotelo 2803. KA; Valtiollisen poliisin Terijoen osaston kirje VP Tjos KD/N:o 95/160 1939 sal. Valtiollisen poliisin päällikölle 10.8.1939. EK-Valpo I. Terijoen osasto. Kotelo 95. KA; Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 48/VI/28 sal. (Toimintakertomus N:o 8 ajalta 1-31/VIII 1928). Toimisto XII/YE. SArk-1385/2. KA; Kopio Yleisesikunnan valvontatoimiston kirjeestä N:o 22/VI/29 sal. Etsivän keskuspoliisin herra päällikölle 18.9.1929 liitteinen. Toimintakertomuksia. P.ETutk-os. Tutkimuslupa.

Myös valvonnan jakaminen valvontatoimiston ja joukko-osastojen kesken kuului aktiivisiin toimiin. Edellinen vastasi ulkoisesta ja jälkimmäinen sisäisestä valvonnasta. Sotia edeltäneinä vuosina valvontatoimiston ja joukko-osastojen välistä yhteistoimintaa ohjeistettiin ainakin kahdesti, vuosina 1924 ja 1935. Vuonna 1924 annetun määräyksen mukaan Yleisesikunnan toimisto VI toimi keskuselimenä puolustuslaitoksessa tapahtuneen yhteiskuntavastaisen kiihotuksen ja vieraiden maiden hyväksi harjoitetun vakoilun vastustamisessa. Tehokkaan toiminnan edellytyksenä oli joukko-osastojen ja toimisto VI:n yhteistoiminta ja vuorovaikutus.¹⁶⁹

Joukko-osastojen sisäinen valvonta määrättiin komentajien tehtäväksi joko omin toimenpitein tai yhteistyössä toimisto VI:n kanssa. Mikäli joukko-osastoissa saatiin selville kiihotukseen tai vakoiluun viittaavaa, oli joukon toimitettava asiasta alustava tutkimus, pidätettävä syyllisiksi epäillyt sekä ilmoitettava tapahtuneesta toimisto VI:lle. Tämän jälkeen asian jatkokäsittely jäi toimisto VI:n tehtäväksi.¹⁷⁰

Viipurissa, Lappeenrannassa, Raivolassa, Kellomäessä ja Sortavalassa sijainneissa varuskunnissa tavatusta yhteiskuntavastaisesta kiihotuksesta tai vakoilusta piti ilmoittaa toimisto VI:n Viipurin alatoimistolle. Muualla sijainneissa varuskunnissa ilmoitettavista vastaavista tapauksista piti ilmoittaa toimisto VI:lle Helsinkiin. Joukko-osastot olivat edellä mainituissa asioissa suorassa kirjeenvaihdossa, ohji virkatien joko toimisto VI:n tai sen Viipurin alatoimiston kanssa.¹⁷¹

Vuonna 1935 uusittiin joukko-osastojen ohjeet puolustuslaitoksessa tapahtuneen yhteiskuntavastaisen kiihotuksen ja vieraiden valtioiden hyväksi harjoitetun vakoilun vastustamiseksi. Ohjeiden johtoajatus pysyi samanlaisena kuin vuonna 1924 annettussa määräyksessä. Nyt joukko-osastoille annettiin kuitenkin varsin yksityiskohtaisia toimintaohjeita, miten menetellä tapauksissa, jolloin varuskunnissa tavattiin kommunistisia lentolehtisiä.¹⁷²

Samalla täsmennettiin ohjeita siitä, mihin joukko-osastojen oli ilmoitettava yhteiskuntavastaisesta kiihotuksesta ja vakoilusta tekemänsä havainnot. Ne joukko-osastot ja esikunnat, jotka sijaitsivat muualla kuin Viipurin läänissä, ilmoittivat edellä mainituista asioista toimisto VI:lle Helsinkiin. Viipurin läänissä sijainneet joukko-osastot ja esikunnat ilmoittivat kyseistä asioista puolestaan toimisto VI:n alatoimistolle Viipuriin. Poikkeuksen muodostivat kuitenkin Kouvolassa, Haminassa sekä Utissa sijainneet joukko-osastot, jotka ilmoittivat havaintonsa Helsinkiin.¹⁷³ Syy poikkeusmenetelylle ei ole tiedossa.

Valvontatoimisto tuki joukko-osastoissa tapahtunutta valvontaa järjestämällä oikeusupseereille koulutustilaisuuksia, joissa luennottiin muun muassa kommunismin ehkäisystä armeijassa, armeijassa harjoitetusta kommunistisesta kiihotuksesta ja vieraiden valtioiden hyväksi tehdystä vakoilusta sekä Neuvostoliiton tiedustelupalvelun (Tšekan) organisaatiosta ja toimintatavoista. Valvontatoimisto tuki joukko-osastoja

¹⁶⁹ Sotaväen esikunnan kiertokirje (joukko-osastoille) N:o 339/107/1. sal. 7.3.1924 liitteinen. Ylieläinlääkäri/SE-YE. SArk 1998/4. KA.

¹⁷⁰ Sama.

¹⁷¹ Sama.

¹⁷² Yleisesikunnan Osasto 4:n asiakirja N:o 12/XII/sal. 13.5.1935. Toimisto XII/YE. T-13468/4. KA.

¹⁷³ Sama.

myös sisäisen valvonnan järjestämisessä ilmoittamalla joukoille niistä palveluksessa olleista henkilöistä, joiden se tiesi olleen kommunistien asiamiehiä.¹⁷⁴

Jotta maanpuolustuksen eri aloilla olisi osattu suojautua riittävän tehokkaasti Neuvostoliiton Suomeen kohdistamalta vakoilulta, valvontatoimisto kertoi muun muassa suojeluskuntain päällikölle, ilmavoimien komentajalle sekä Rajavartiostojen esikunnalle niistä tietoonsa saamistaan asioista, mitä kohtaan neuvostotiedustelu oli osoittanut mielenkiintoa. Samassa yhteydessä kerrottiin, mitä asioita neuvostotiedustelu oli onnistunut selvittämään sekä annettiin ohjeita miten suojautua vastaisuudessa vakoilulta.¹⁷⁵

Ennen talvisotaa valvontatoimistossa laadittiin vakoilua ennalta estävässä tarkoituksessa oppituntiaineisto aiheesta ”Vakoilu, käyttäytyminen sotavankina, sota- ja maanpetos”. Oppituntimonisteeseen on kirjoitettu ”Tämä oppitunti on pidettävä jokaiselle reservin kertausharjoituksiin osallistuvalla upseerille”.¹⁷⁶ Oppituntimonisteesta tehtiin myöhemmin opaskirjanen Helsingissä Tilgmannin kirjapainossa. Se sisälsi seuraavat pääkohdat:

- Pelkistetty arvio todennäköisimmän vihollisen (tätä ei nimetä) Suomea kohtaan suuntautuvan vakoilutoiminnan järjestelyistä ja tavoitteista.
- Eri oppituntien yhteydessä oli korostettava vakoiluvaaran torjumisen tärkeyttä.
- Vaikeneminen palvelusasioista oli paras keino vihollisen vakoilulta suojautumiseksi.
- Sotavankien asema.
- Sotavankina ollessaan sai kertoa ainoastaan maasotalakien mukaisesti itseltään sotilasarvonsa ristimä- ja sukunimensä. Muiden tietojen antaminen oli ankarasti kielletty.
- Sotavankina ollessaan saattoi vanki mm. kekseliäisyyttään hyväksikäyttäen harhauttaa vihollista ja tehdä täten palveluksia isänmaalleen. Harhautusmielessä annettavien väärin tietojen käyttöperiaatetta ei saanut opettaa miehistölle ja miehistöä oli tarvittaessa kiellettävä antamasta vääriä tietoja.
- Sota- ja maanpetoksen seuraamukset.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Yleisesikunta 8.12.1925 (Kapt. Pöysti) Luentosarjaan johtava luento (alkaa: Se luentosarja, joka sotaväen päällikön määräyksestä puhelinsanomalla Y.4.XII.a 753 ...). Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/4. KA; (Yleisesikunta) Tuomari A. Toivonen (luentoteksti) 9.-10.12.1925: Kommunismista ja kommunistien toiminnasta yleensä sekä erittäinkin armeijassa harjoitetusta vallankumouksellisesta kiihotuksesta ja vieraiden valtioiden hyväksi tapahtuvasta sotilaskoivulusta ynnä menettelytavoista niiden vastustamiseksi (mapissa: Yleistä SKP:n sotilastyöstä). EK-Valpo I. Kotelo 2501. KA.

¹⁷⁵ Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o /VI/37 sal. suojeluskuntain päällikölle toukokuulta 1937 (päiväämätön); Jäljennös valvontatoimiston kirjeestä N:o 9/VI/37 sal. Rajavartiostojen esikunnalle 11.6.1937; Jäljennös valvontatoimiston kirjeestä N:o 10/VI/37 sal. ilmavoimien komentajalle 11.6.1937 liitteineen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

¹⁷⁶ Vakoilu, käyttäytyminen sotavankina, sota- ja maanpetos. Valvontaosasto/Päämaja-valvontatoimisto (Ulk. 3)/Pv. PE (muutos 4.12.-44)-Pv.PE ulkomaanosaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/3. KA. - Puolustusministeriön v. 1939 painattamasta valistustyöoppaasta ilmenee, että alokkaille oli pidettävä oppitunti venäläisten ylläpitämästä ja suomalaisten kommunistien suorittamasta kiihotus- ja vakoilutoiminnasta Suomessa. Oppituntin tarkoituksena oli varoittaa alokkaita em. toiminnasta. Opetuksessa oli voimakkaasti vedottava sekä kunniantuntoon että rangaistuksen pelkoon. Yksityiskohtaisia määräyksiä valistustyön suorittamisesta, s. 18-19. Vrt. Tuunainen Pasi; Marttinen – Kahden armeijan soturi. Otava 2012, s. 46.

¹⁷⁷ Vakoilu, käyttäytyminen sotavankina, sota- ja maanpetos. PEutk-os. Tutkimuslupa. Oppaan sisällön laatinut Yleisesikunnan valvontatoimisto. Aivan jatkosodan kynnyksellä kesäkuussa 1941 kustannusosakeyhtiö Otava painoi Päämajan toimeksiannosta uusintapainoksen oppaasta.

Täten ennen talvisotaa puolustuslaitoksessa ainakin teoriassa reservinupseereille kerrottiin avainasiat vihollisen vakoilutoiminnasta ja siltä suojautumisesta. Samoin sota- ja maanpetoksen seuraamukset kerrottiin upseerikunnalle. Lähdeaineisto sisältää yksittäisiä viittauksia siihen, että sotia edeltäneenä aikana kertausharjoitusten yhteydessä todella pidettiin joitakin valvonta- ja vastavakoiluoppitunteja.¹⁷⁸

Edellä kuvatussa oppituntimonisteesta todettiin, että paras keino vihollisen vakoilulta suojautumiseksi on ehdoton vaikeneminen palvelusasioista. Tämän seikan muistuttamiseksi ja mieliin teroittamiseksi valvontaosasto laati 25. marraskuuta 1939 joukko-osastoille ohjeet salassa pidettävien asioiden suojaamiseksi ja mahdollisten urkin- tayritysten estämiseksi. Ylimääräiseen harjoitukseen kutsuttuja sekä vakinaisessa palveluksessa olleita upseereja, aliupseereja ja varusmiehiä lomautettaessa tai komennettaessa oli näille teroitettava seuraavia ohjeita:

- 1) Ehdoton ja tinkimätön vaikeneminen niin tuntemattomien henkilöiden kuin tuttujen, kuten naapurien ja lähempien omaistenkin suhteen kaikessa, mikä koski yksikköjen sijoituspaikkoja, vahvuuksia, aseistusta ja varusteita, linnoituslaitteita ja linnoitustöitä sekä kaikkia sellaisia seikkoja, jotka vieraan valtion tietoon tullessa saattoivat olla omiaan vahingoittamaan maanpuolustusta.
- 2) Mikäli henkilö huomasi jonkun toisen lomautetun tai muualle komennetun ilmaisevan sivulliselle salassa pidettäviä seikkoja, oli hänen kiireellisesti ilmoitettava asiasta joko lähimmälle sotilas-, suojeluskunta- tai poliisiviranomaiselle.
- 3) Samoin oli tehtävä ilmoitus kaikista sellaisista tuntemattomista henkilöistä, jotka yrittivät udella mainittuja asioita ja joihin nähden hänellä oli aihetta epäillä vakoiluyrityksen olleen kyseessä.¹⁷⁹

Valvontaosaston valvonta ja vastavakoilu oli YH-vaiheen aikana varsin vaatimatonta jopa arvioitujen puolustustaistelujen painopistealueella Karjalan kannaksella. Valtiollisissa poliisissa Moskovan rauhan aikana laaditusta muistiosta ilmenee, ettei Kannaksella ollut ylimääräisten harjoitusten aikana havaittavissa valvontaosaston taholta toimintaa ainakaan suuremmassa mittakaavassa. Syynä oli se, että valvontaosastolta puuttui Kannaksella laajan toiminnan edellytykset, joita vasta järjesteltiin YH-vaiheen aikana.¹⁸⁰

Yleisesikunnan valvontatoimistossa pyrittiin niukat henkilöresurssit huomioiden parhaalla mahdollisella tavalla vastustamaan armeijassa tapahtunutta yhteiskuntavastaista kiihotusta ja puolustuslaitokseen suunnattua vakoilua 1920 - 1930-luvuilla. Käytännössä valvontatoimiston toiminta ennen talvisotaa oli suppeaa ja tuloksiltaan vaatimatonta. Tämä johtui pääasiassa henkilökunnan pienestä määrästä ja määrärahojen niukkuudesta. Valvontatoimiston työn sotia edeltäneen ajan merkittävin tulos,

¹⁷⁸ Ilmoitus koskeva kesäkuussa 1936..., E.K. T?. Ilm.rek N:o 109/36; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kirje N:o 866 Valtiollisen poliisin herra päällikölle 1.7.1938 liitteinen; Etsivän keskuspoliisin Turun osaston kirje N:o 1405 Etsivän keskuspoliisin pääosastolle 14.9.1935 liitteinen. EK-Valpo I. Kotelo 2803. KA.

¹⁷⁹ Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 283/Valv.1/39 sal. 25.11.1939. Tiedustelutoimisto (Tsto II) /II Armeijakunnan esikunta-Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/Maaselän Ryhmän Esikunta. Perus-858/7. KA.

¹⁸⁰ Kopio otsikoimattomasta Valtiollisessa poliisissa 29.1.1941 laaditusta muistiosta. (Muistio alkaa: Syksyllä 1939 YH-vaiheessa ei Pääesikunnan valvontatoimiston toimintaa Kannaksella ollut ...). Sota-ajan kokemuk- sia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

lukuun ottamatta joitakin vakoilu- ja kiihotusjuttuja oli se, että armeijan politisoituminen onnistuttiin estämään.¹⁸¹

Mahdollisesti valvontatoimiston aloitteesta myös muut sotilasviranomaiset kantoivat huolta Suomessa esiintyneen vakoilun torjunnasta. Saksan ja Puolan välisen sodan sytyttyä syyskuun alussa 1939 Suomessa kohotettiin sotilaallista valmiutta, ja Armeijakunnan esikunta laati 26. syyskuuta 1939 käskyn vakoilun torjunnasta. Ikään kuin vakoiluhysterian välttämiseksi käskyssä kerrottiin, että vallinneena aikana oli luonnollista, että vakoilu kasvoi voimakkaasti melkein kaikissa maissa. Näin oli tapahtunut myös Suomessa.¹⁸²

Armeijakunnan esikunnan käskyssä varoitettiin, että suomalaiset olivat yleensä liian luottavaisia täysin vieraitakin henkilöitä kohtaan sekä liian pidättyväisiä silloin kun piti ehdottomasti epäillä esimerkiksi vakoilutapausta. Ainakin sotilashenkilöiden, varsinkin kantahenkilöstön tuli olla ajan vaatimusten tasalla auttamassa valvontaviranomaisia heidän vaikeassa taistelussaan vakoilijoita ja kiihottajia vastaan.¹⁸³

Vakoilun vastustamisen tehostamiseksi Armeijakunnan komentaja kenraaliluutnantti Harald Öhquist käski: 1) joukko-osastojen komentajien (vast.) oli selvitettävä päällystölle sekä alipäällystölle vakoiluvaaran ajankohtaisuus sekä jokaiseen päällystöön ja alipäällystöön kuuluneen velvollisuus pyrkiä tarmokkaasti paljastamaan ja pidättämään vakoilijat ja kiihottajat, 2) kaikissa perusyksiköissä oli päälliköiden selostettava asevelvollisille vakoiluvaaraa ja kerrattava lyhyesti ne kysymykset, jotka jokaisen asevelvollisen oli sotasalaisuuden säilyttämisestä ja vakoilijoiden paljastamisesta tiedettävä sekä 3) komentajien oli varmistettava, että kaikki aikaisemmin vakoiluntorjunnasta annetut ohjeet oli täytetty ja ne olivat selvillä kaikille niille, joille ne oli tarkoitettu.¹⁸⁴

Syksyllä 1939 perustettu Kotijoukkojen esikunta ohjasi kotialueella sijainneiden joukko-osastojen, esikuntien sekä laitosten toimintaa. Esikunta määräsi, että jos joku havaitsi puolustusvoimissa palvelleen ilmaisevan salassa pidettäviä asioita, oli havainnon tehneen velvollisuutena heti huomauttaa tapahtuneesta asianomaiselle ja lisäksi asiasta oli ilmoitettava lähimmälle esimiehelle. Palveluspaikkakunnan ulkopuolella oli ilmoitus tehtävä viipymättä paikkakunnalla olleelle valvontaelimelle (val-

¹⁸¹ Kopio asiakirjasta ”Lyhyt kertomus valvonnasta”. Otsikko on kirjoitettu käsin ja sen oikeaan ylälaitaan on kirjoitettu käsin vuosiluku 1945. (Asiakirja alkaa: Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimisto on alistettu...). Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa. - Valvontatoimiston työn suppeudesta: Toimisto pidatti v. 1931 38, v. 1932 67 ja v. 1933 34 henkilöä kuulusteluja varten. Vastaavasti poliisin tietoon tuli v. 1930 269 valtio- tai maanpetosrikosta ja v. 1931 syyskuun puoleenväliin mennessä Etsivä keskuspoliisi pidatti kuulusteluja varten 925 henkeä. P.M. Koskeva Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan valvontatoimiston yhteistoimintaa suunnittelemaan asetetun toimikunnan laatimaa ohjesääntöehdotusta. M.E. Koskimies 28.2.1934 (kopio). Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. PEutk-os. Tutkimuslupa; Kopio Esko Riekin kirjeestä Ministeri vapaaherra Ernst von Bornille Helsinki 17.9.1931 (kirje alkaa: Oheelliset asiakirjat, jos Herra Ministerillä...). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa. - Vakoilujuttujen vähydestä: Käytössä olleen lähdeaineiston mukaan valvontatoimisto tutki 1930-luvulla ennen talvisotaa vain kaksi vakoilujuttua (v. 1931 ja v. 1934). Ote Etsivän keskuspoliisin Viipurin alaosaston tilannekatsauksesta N:o 9 syyskuulta KD 466/1276-31 5/10-31; Uusi Suomi 22.9.1934 ”Armeijan kantakersantti sotilasvakoilijana Viipurissa”. EK-Valpo I. Kotelo 2534. KA.

¹⁸² Armeijakunnan esikunnan asiakirja N:o 520/II/220 sal. 26.9.1939. Toimisto II (koulutus- ja valvontatoimisto) 1920-39/AKE. R-665/31. KA.

¹⁸³ Sama.

¹⁸⁴ Sama.

vontatoimisto, Valtiollinen poliisi) tai ellei sellaista ollut, sotilas-, suojeluskunta- tai poliisiviranomaiselle. Viimeksi mainittujen oli tehtävä asiasta ilmoitus lähimmälle valvontaelimelle.¹⁸⁵

2.4 Yhteistoiminta Etsivän keskuspoliisin ja Valtiollinen poliisi kanssa

Ohjesäännöt yhteistoiminnan perustana

Suomessa on lähes koko itsenäisyyden ajan ollut kaksi virastoa, joiden tehtävänä on ollut yhteiskuntajärjestyksen suojaaminen sekä ulkovaltojen Suomeen suuntaaman vakoilun paljastaminen ja torjunta. Tässä tutkimuksessa käsiteltävänä ajanjaksona nämä elimet olivat Yleisesikuntaan (Päeesikuntaan, Päämajaan) kuulunut valvontatoimisto (sodan aikana valvontaosasto) sekä sisäasiainministeriön alaisuudessa toiminut Etsivä keskuspoliisi (Valtiollinen poliisi).

Työnjako valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välillä oli suunniteltu siten, että valvontatoimisto vastasi puolustuslaitokseen kohdistuneen vakoilun ja siellä ilmenneen yhteiskuntavastaisen toiminnan torjumisesta. Etsivän keskuspoliisin tehtävänä oli pääasiassa muualla kuin puolustuslaitoksessa tapahtuneen vakoilun ja poliittisen rikollisuuden kitkeminen.¹⁸⁶

Toiminta-ajatuksena oli, että nämä kaksi tahoja toimisivat kiinteässä ja luottamuksellisessa yhteistyössä keskenään. Teoria ja käytäntö eivät kuitenkaan aina kulkeneet käsi kädessä. Käytännössä nämä samalla alalla toimineet viranomaiset joutuivat tilanteisiin, jotka aiheuttivat eripuraa niiden välille. Osa työtehoa vieneistä riidoista johtui puhtaasti oman reviiirin mustasukkaisesta suojelusta. Oman leimansa virastojen väliseen suhteeseen loi myös se, ettei valvontatoimiston päällikkö Kustaa Rautsuo ja Etsivän keskuspoliisin päällikkö Esko Rieki tulleet toimeen keskenään.¹⁸⁷

Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin ongelmalliset suhteet tiedostettiin niin Yleisesikunnassa kuin sisäasiainministeriössä. Molemmat tahot kantoivat huolta suhteiden kuntoon saamiseksi. Yhtenä keinona tehokkaamman yhteistyön ja parempien suhteiden aikaansaamiseksi nähtiin yhteistoimintaohjesäännön laatiminen. Sen avulla toivottiin voitavan jakaa valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välillä valtion sisäiseen turvallisuuteen kuuluneet tehtävät tarkoitusta parhaiten vastanneella tavalla. Sotia edeltäneellä ajalla laadittiin kaksi yhteistoimintaohjesääntöä. Näistä ensimmäinen allekirjoitettiin helmikuussa 1924 ja jälkimmäinen astui voimaan 1. tammikuuta 1935.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Valtiollisen poliisin pääosaston kiertokirje N:o 11 Valtiollisen poliisin osastoille ja edustajille N:o 461/II 31.1.1940. EK-Valpo I. Kotelo 1005. KA.

¹⁸⁶ Kopio ohjesäännöstä Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan toimisto VI:n yhteistoiminnalle 16.2.1924. Ohjesäännöt ja oppaat. PETutk-os. Tutkimuslupa; Valtioneuvoston salainen pöytäkirja sisäministeriön esittelyssä 6.11.1934 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Hg 1. KA.

¹⁸⁷ Etsivän keskuspoliisin päällikön kirje N:o 2444 Etsivän keskuspoliisin alaosastojen päälliköille ja edustajille 18.3.1924 liitteinen. EK-Valpo I. Turun alaosasto. Kotelo 1. KA; Lackman Matti: Esko Rieki. Jääkärivärveri, Etsivän keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007, passim.

¹⁸⁸ Kopio ohjesäännöstä Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan toimisto VI:n yhteistoiminnalle 16.2.1924. Ohjesäännöt ja oppaat. PETutk-os. Tutkimuslupa; Valtioneuvoston salainen pöytäkirja sisäministeriön esittelyssä 6.11.1934 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Hg 1. KA.

Vuonna 1924 voimaan tullessa yhteistoimintaohjesäännössä valvontatoimiston tehtäväksi määrättiin yhteiskunnan vastaisen kiihotuksen ja vieraiden maiden hyväksi harjoitetun sotilasvakoilun vastustaminen puolustuslaitoksessa. Sama tehtävä kuului myös Etsivälle keskuspoliisille, mikäli se muiden toimiansa ohella sai niitä ilmi. Lisäksi sovittiin, että molempien osapuolien tuli toimia läheisessä yhteistyössä ja vuorovaikutuksessa keskenään.¹⁸⁹

Ohjesääntö rajasi sopijaosapuolien työkenttää siten, että mikäli valvontatoimisto pääsi sellaisen poliittisen rikoksen jäljille, johon ei ollut sekaantunut sotilaita, toimiston piti luovuttaa asiaan kuulunut aineisto Etsivälle keskuspoliisille, jonka tehtäväksi jäi tutkimusten jatkaminen. Vastaavasti, jos Etsivä keskuspoliisi sai vihiä poliittisesta rikoksesta, johon oli sekaantunut vain sotilaita tai siviili- ja sotilashenkilöitä, joista sotilas oli jutussa päähenkilönä, luovutti Etsivä keskuspoliisi tällöin hallussaan olevat tiedot valvontatoimistolle. Sen vastuulle jäi jutun jatkotutkiminen.¹⁹⁰

Työkentän määrittely oli siinä mielessä selkeä, että valvontatoimisto sai toimia vain puolustuslaitoksen keskuudessa, kun taas Etsivä keskuspoliisi sai toimia koko valtakunnan alueella, sotaväki mukaan lukien. Ensi kuulemalta työkentän rajausta tuntuu loogiselta. Käytännössä se ei kuitenkaan tuonut toimintaan lisäselvyyttä. Varsinkin juttujen tutkinnan alussa oli mahdotonta sanoa, keitä kaikkia mahdolliseen rikokseen oli osallisina ja ketkä kyseistä rikollista toimintaa todellisuudessa johtivat.

Pidätettyinä olleiden henkilöiden kuulustelujen suhteen sovittiin, että sellaisissa jutuissa, jotka edellyttivät yhteistoimintaa, piti Etsivän keskuspoliisin hyvissä ajoin ilmoittaa valvontatoimistolle, milloin kyseisiin juttuihin pidätettyjen henkilöiden kuulustelut alkoivat sekä varata valvontatoimistolle tilaisuus seurata kuulusteluita. Valvontatoimisto puolestaan määrättiin viimeistään tutkimusten päätteeksi ilmoittamaan Etsivälle keskuspoliisille tutkimistaan jutuista. Asioiden niin vaatiessa tuli valvontatoimiston ilmoittaa kuulusteluista Etsivälle keskuspoliisille jo jutun tutkintavaiheessa.¹⁹¹ Tällä yhteistoimintaohjesäännön kohdalla haluttiin taata se, että kumpikin osapuoli olisi ollut mahdollisimman hyvin selvillä kulloinkin vallinneen poliittisen rikollisuuden sekä vakoilun suuntauksista, tavoitteista, toimintatavoista sekä niihin liittyneistä henkilöistä.

Yhteistoimintaohjesäännössä sovittiin myös jokapäiväiseen työskentelyyn liittyneistä asioista. Tällaisia asioita olivat muun muassa tapaukset, jolloin Etsivä keskuspoliisi joutuisi pidättämään sotilashenkilön sekä sopijaosapuolien välinen postinvaihto. Lisäksi sopijaosapuolia veloitettiin antamaan toisilleen virka-apua luotettavuustietojen hankinnassa.¹⁹²

Mikäli Etsivälle keskuspoliisilla oli tarve pidättää sotilashenkilö, tapahtui tämä sopimuksen mukaan joko valvontatoimiston välityksellä tai kääntymällä suoraan asianomaisen joukko-osaston puoleen. Tällöin asiasta piti kuitenkin ilmoittaa valvontatoimistolle.¹⁹³ Sovittu menettelytapa oli ”hyvän tavan mukainen”. Puolustuslaitoksen

¹⁸⁹ Kopio ohjesäännöstä Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan toimisto VI:n yhteistoiminnalle 16.2.1924. Ohjesäännöt ja oppaat. PETutk-os. Tutkimuslupa.

¹⁹⁰ Sama.

¹⁹¹ Sama.

¹⁹² Sama.

¹⁹³ Sama.

palveluksessa olleeseen sotilaaseen ei kohdistettu vapautta rajoittavia toimenpiteitä armeijan tietämättä. Etsivä keskuspoliisi saattoi kuitenkin, mikäli tilanne vaati nopeaa toimintaa, suorittaa pidätyksen ilmoittamalla asiasta pidätettävän joukko-osastolle.

Virastojen välisestä kirjeenvaihdosta sovittiin, että se tapahtui pääasiassa Etsivän keskuspoliisin pääosaston ja valvontatoimiston (Helsinki) välillä. Mikäli asia koski henkilö- tai muita kyselyjä tai oli sellainen, jolla ei ollut laajakantoista merkitystä, sai valvontatoimisto kääntyä suoraan Etsivän keskuspoliisin alaosastojen puoleen. Etsivä keskuspoliisi sai kääntyä samoissa asioissa suoraan valvontatoimiston Viipurin alatoimiston puoleen.¹⁹⁴

Sopimus oikeutti myös Viipurin alatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin Viipurin, Terijoen, Sortavalan sekä Joensuun alaosastot kiinteään yhteistoimintaan, ilman pääosastojen kannanottoja, asioissa, jotka koskivat ilmoittamisvelvollisuutta tutkittavina olevista asioista, kuulustelujen seuraamismahdollisuutta tai toimenpiteitä sotilashenkilön pidättämiseksi.¹⁹⁵ Viipurin alatoimisto ja Etsivän keskuspoliisin alaosastot saivat siis olla yhteistoiminnassa keskenään pääosastoilleen ilmoittamatta, niin sanotussa ”ei laajakantoisissa asioissa”. Käytännössä tämä lienee tarkoittanut sitä, ettei yhteisiä varjostus- tai valvontatehtäviä voitu suorittaa paikallisen päätöksenteon perusteella, vaan kaikki kyseistä toimintaa koskevat asiat piti alistaa Helsingissä päätettäväksi.

Edelleen sovittiin, että Yleisesikunnassa vakanssilla ollut upseeri määrättiin valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin yhdysupseeriksi. Hänen sijoituspaikakseen määrättiin Etsivän keskuspoliisin pääosasto Helsingissä.¹⁹⁶

Jokapäiväisen toiminnan ohjaamisen lisäksi yhteistoimintaohjesäännön avulla luotiin yhteistoimintaperusteet mahdollisen liikekannallepanon varalle. Tästä osoituksena on se, että Etsivä keskuspoliisi veloitettiin suorittamaan ”Ehdotukseksi laiksi sotatilasta” 2. luvun edellyttämät valmistelutehtävät liikekannallepanon varalta. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että Etsivän keskuspoliisin alaosastot ja edustukset ylläpitivät kortistoja valtiollisesti epäluotettavista henkilöistä sekä epäilyttävistä yhdistyksistä.¹⁹⁷ Näiden kortistojen perusteella olisi mahdollisen liikekannallepanon sattuessa suoritettu niin sanotut suojelupidätykset, eli vaarallisiksi katsottujen henkilöiden turvasäilöön sulkemiset.

Ainakin Etsivässä keskuspoliisissa yhteistoimintaohjesääntöön suhtauduttiin vakavasti. Tätä kuvastaa se, että vain muutama päivä ohjesäännön voimaantulon jälkeen Etsivän keskuspoliisin päällikkö Esko Rieki lähetti alaisilleen kirjeen, jossa hän toteasi, että alaosastojen päälliköt ja edustajat olivat vastuussa siitä, että yhteistoiminta valvontatoimiston kanssa kävi Etsivän keskuspoliisin puolelta hankauksitta ja luottamuksellisesti. Lisäksi Rieki käski ilmoittamaan hänelle mahdollisista yhteistoiminnan väärinkäsityksistä ja haittaa tuottaneista valtuuksien ylittämistä.¹⁹⁸ Koska Rieki

¹⁹⁴ Sama.

¹⁹⁵ Sama.

¹⁹⁶ Sama.

¹⁹⁷ Kopio Etsivän keskuspoliisin päällikön kiertokirjeen (luonnoksesta) Etsivän keskuspoliisin alaosastoille ja edustuksille 22.2.1924. Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. PETutk-os. Tutkimuslupa.

¹⁹⁸ Sama.

määräsi alaisensa toimimaan ohjesäännön hengessä, on viittaus mahdollisiin valtuuksien ylittämisiin tulkittava epäluottamukseksi valvontatoimistoa kohtaan. Ainakin Riekin käyttämä ilmaus on mahdollista tulkita näin. Mikäli näin oli, ei lähtökohta ollut hedelmällinen tähdittäessä entistä tehokkaampaan ja parempaan virastojen väliseen yhteistoimintaan.

Ohjesäännöstä huolimatta käytännössä esiintyi vastedes monia tekijöitä, jotka nakersivat valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välistä luottamusta.¹⁹⁹ Ongelmista huolimatta vuonna 1924 solmittu yhteistoimintaohjesääntö oli voimassa 1930-luvun puoliväliin saakka.

Virastojen välisten yhteistoimintaongelmien poistamiseksi puolustusministeriö esitti marraskuussa 1933 sisäasiainministeriölle toimikunnan perustamista, jossa puolustuslaitos ja Etsivä keskuspoliisi olisivat edustettuina. Toimikunnan tehtävänä olisi laatia yksityiskohtainen toimenpide-ehdotus paremman yhteistoiminnan aikaansaanemiseksi valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välillä. Esitystä perusteltiin sillä, että kahden eri viranomaisen toiminta samalla työkentällä oli aiheuttanut jatkuvasti monenlaisia hankauksia.²⁰⁰

Sisäasiainministeriö asetti toimikunnan marraskuun 30. päivänä 1933. Siihen kuuluivat sisäasiainministeriön nuorempi hallitussihteeri Martti Eliel Koskimies (puheenjohtaja), Etsivän keskuspoliisin päällikkö Esko Rieki sekä Yleisesikunnan tilastollisen ja ulkomaosaston päällikkö eversti Antero Svensson. Toimikunta kokoontui kaikkiaan yhdeksän kertaa. Se kuuli asiantuntijoina kahta Etsivän keskuspoliisin alaosaston päällikköä sekä yhtä valvontatoimiston virkamiestä. Tämän lisäksi toimikunta oli työtään varten hankkinut ulkomaisia säännöksiä sekä tietoja siellä vallinneista käytännöistä.²⁰¹

Toimikunta jätti mietintönsä sisäasiainministeriölle helmikuussa 1934. Eversti Svensson jätti mietintöön eriyvän mielipiteen, sillä Etsivä keskuspoliisi halusi valvontatoimiston lakkauttamista ja kaiken valvonnan ja vastavakoilun keskittämistä Etsivään keskuspoliisille. Esitys kaatui Yleisesikunnan vastustukseen. Täten parannusta valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin väliseen yhteistoimintaan haettiin laatimalla uusi yhteistoimintaohjesääntö. Valtioneuvosto vahvisti sen käyttöönottettavaksi 1. tammikuuta 1935.²⁰²

Vuonna 1935 voimaan tullut valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välinen yhteistoimintaohjesääntö oli pääkohdiltaan pitkälti samansisältöinen kuin vuoden 1924 vastaava asiakirja. Uuden ohjesäännön mukaan puolustuslaitoksessa tapahtu-

¹⁹⁹ Etsivän keskuspoliisin päällikön kiertokirje N:o 4890/I osastopäälliköille 23.11.1933. EK-Valpo I. Kotelo 994. KA; (Kaarlo Löfvingin) Matkakertomus ILM.REK. N:o 1339/8.9.1933. EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA.

²⁰⁰ Kopio sisäasiainministeriön kirjeen jäljennöksestä N:o 7123 Etsivälle keskuspoliisille 6.9.1934. Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. PETutk-os. Tutkimuslupa; Kopio puolustusministeriön kirjeen jäljennöksestä N:o K.235/33 P.M sal. sisäasiainministeriölle 27.11.1933. Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa.

²⁰¹ Kopio sisäasiainministeriön kirjeen jäljennöksestä N:o N:o 7123 Etsivälle keskuspoliisille 6.9.1934; P.M. Koskeva Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan valvontatoimiston yhteistoimintaa suunnittelemaan asetetun toimikunnan laatimaa ohjesääntöehdotusta. M.E. Koskimies 28.2.1934 (kopio). Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. PETutk-os. Tutkimuslupa.

²⁰² Sama. Valtioneuvoston salainen pöytäkirja sisäasiainministeriön esittelyssä 6.11.1934 liitteineen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Hg 1. KA.

neen tai sitä vastaan kohdistuneen yhteiskuntavastaisen kiihotuksen ja muun valtion vastaisen toiminnan, puolustuslaitoksen ja puolustusvalmiuden vahingoittamista tarkoittavien tekojen sekä vieraiden valtioiden niihin kohdistaneen vakoilun estäminen ja paljastaminen oli lähinnä Yleisesikunnan valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin tehtävänä.²⁰³

Virastojen välillä työkenttä jaettiin siten, että mainitut tehtävät puolustuslaitoksessa ja puolustuslaitokselle kuuluvissa tehtaissa, varikoissa ja muissa laitoksissa hoiti valvontatoimisto, ellei asiasta erikseen muuta sovittu. Muualla kyseiset tehtävät hoiti Etsivä keskuspoliisi, ellei toisin sovittu.²⁰⁴ Se, että yhteistoimintaohjesäännössä määriteltiin valvontatoimiston valvottavat kohteet, yksinkertaisti ja helpotti toimiston niukkojen voimavarojen kohdentamista.

Mikäli Etsivä keskuspoliisi pääsi selville rikoksesta, johon oli sekaantunut yksinomaan sotilas, asia siirrettiin valvontatoimistolle, jonka tehtäväksi jäi syyteeseen asettaminen. Vastaavasti, jos valvontatoimisto pääsi sellaisen jutun jäljille, johon oli sekaantunut yksinomaan siviili tai sotilaiden ohella myös sivileitä, asia siirtyi Etsivälle keskuspoliisille. Tällöin valvontatoimiston vastuulle jäi kuitenkin asianomaisten sotilaiden kuulustelut. Ohjesääntö velvoitti osapuolet toimimaan kiinteässä ja luottamuksellisessa yhteistyössä sekä antamaan toisilleen virka-apua.²⁰⁵ Ohjesäännön kohta, jossa määriteltiin rikosten tutkimisvastuu, korostui yhteistoimintaohjesäännön henki, jonka mukaan valvontatoimiston piti huolehtia selvästi vain sotaväkeen liittyvistä asioista. Etsivän keskuspoliisin tuli hoitaa muualla esiintyvä valtionvastaisen rikollisuuden tutkinta.

Etsivän keskuspoliisin tutkiessa rikoksia, joihin oli sekaantunut sotilashenkilöitä tai jotka oli välittömästi kohdistettu puolustuslaitosta tai puolustusvalmiutta vastaan, oli Etsivän keskuspoliisin varattava valvontatoimistolle tilaisuus jo tutkimusten alkuvaiheessa tutustua saatuun todistusaineistoon ja seurata tutkimuksia niiden edetessä. Vastaavasti valvontatoimisto veloitettiin antamaan Etsivälle keskuspoliisille mahdollisuus perehtyä todistusaineistoon sekä tutkimusten seuraamiseen sille merkityksellisissä jutuissa.²⁰⁶ Tämä sopimuksen kohta oli hyvin samansisältöinen kuin vuoden 1924 ohjesäännössä, ja sillä haluttiin taata kummallekin ”ajanhermolla” pysyminen.

Poiketen edellisestä sopimuksesta uudessa ohjesäännössä osapuolet veloitettiin viivytyksettä ilmoittamaan toisilleen kaikista havainnoista, huomioista ja seikoista, joilla ne katsoivat olleen merkitystä toisen viranomaisen työlle. Lisäksi sopijaosapuolet veloitettiin luovuttamaan toisilleen laatimansa katsaukset ja toimintakertomukset sekä luettelot pidätetyistä henkilöistä.²⁰⁷

Katsausten, kertomusten ja pidätettyjen luetteloiden luovuttaminen toiselle osapuolelle oli merkittävä uudistus valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välisessä yhteistoiminnassa. Sen avulla kumpikin osapuoli tiesi, mitä toisen työmaalla tapahtui sekä millaisista asioista toinen oli huolissaan. Tämä loi perustan sille, että toiselle

²⁰³ Valtioneuvoston salainen pöytäkirja sisäasiainministeriön esittelyssä 6.11.1934 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Hg 1. KA.

²⁰⁴ Sama.

²⁰⁵ Sama.

²⁰⁶ Sama.

²⁰⁷ Sama.

osapuolelle osattiin luovuttaa sen kaipaamia havaintoja tai tiedustelutietoja. Toisaalta yhteistoimintaohjesääntö sisälsi tässä kohden porsaanreiän, kun se jätti kummallekin osapuolelle harkintavallan ilmoittamisvelvollisuudesta ”tiedoista, joilla katsottiin olevan merkitystä toisen viranomaisen työlle”.

Osapuolten välisestä kirjeenvaihdosta valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välillä samoin kuin alatoimiston ja alaosastojen välisestä yhteistoiminnasta määrättiin vuoden 1935 ohjesäännössä, kuten siitä oli sovittu vuonna 1924. Lisäksi vuonna 1935 voimaan tulleessa ohjesäännössä määrättiin edelleen, että Yleisesikunnassa vakanssilla ollut upseeri asetettiin virastojen väliseksi yhteysupseeriksi. Tähän tehtävään asetettiin kapteeni Vilho Huhtala.²⁰⁸

Pian kuitenkin selvisi, ettei armeijassa oltu lainkaan tyytyväisiä vallinneeseen järjestykseen. Sotilaiden näkökulmasta katsottuna paremman tilanteen aikaansaamiseksi Yleisesikunta koetti sopimusteitse saada valtioneuvoston hyväksymän ohjesäännön mitätöidyksi, koska Yleisesikunnassa sitä pidettiin mahdottomana ja heidän valvontatoimintansa tyystin tukahduttavana. Etsivässä keskuspoliisissa olikin tähdäty tilanteeseen, jossa valvontatoimiston tuli toimia armeijan aitojen sisäpuolella ja ulottaa toimenpiteensä vain puolustuslaitoksen henkilöstöön. Tähän viittaa Riekin toteamus ”että tarkoitus onkin, ettei valvontatoimisto saa ilman erikoista ’in casu’ lupaamme pidättää siviiliväkeä, joka ei ole puolustuslaitoksen palveluksessa”.²⁰⁹

Täten yhteistoiminta-asiassa oltiin tilanteessa, joka tyydytti Etsivää keskuspoliisia, mutta ahdisti valvontatoimistoa. Ilmeisesti puolustuslaitoksen ylin johto saatiin ajamaan valvontatoimiston asiaa, sillä huhtikuussa 1935 Esko Rieki ja valvontatoimiston päällikkö majuri Gustav Rosenström allekirjoittivat yhteistoimintasopimuksen. Tätä ennen oli käyty yhteistoimintaohjesäännön tulkinta- ja soveltamisneuvotteluja. Yleisesikunnasta näihin neuvotteluihin osallistuivat eversti Antero Svensson, majuri Gustav Rosenström, tuomari Kustaa Haka sekä kapteeni Vilho Huhtala.²¹⁰

Huhtikuussa 1935 solmittu sopimus laajensi valvontatoimiston tiedustelukenttää. Sen sallittiin ulottaa valvonta- ja tiedustelutoimintansa niille paikkakunnille, joilla sijaitsi joukko-osasto, puolustuslaitoksen tai puolustusministeriön alainen esikunta, muu sotilaallinen virasto, tehdas, varikko tai laitos. Lisäksi valvonta- ja tiedustelutoiminta sallittiin ulottaa paikkakunnille, joilla toimeenpantiin sota- tai reservinhar-

²⁰⁸ Sama. Kopio ilmoitusrekisteriotteesta Ilm.rek. N:o 729/26.3.1935. Etsivää keskuspoliisia koskevia asiakirjoja. P.Etutk-os. Tutkimuslupa; Toimintaohjeet Yleisesikunnan ja etsivän keskuspoliisin väliselle yhdysupseerille. Helsinki, joulukuun 17 p. 1935. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2) /PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

²⁰⁹ Kopio päiväämättömästä referaatista, joka alkaa: Referaatti Rautsuon uutta y:n ja vp:n välistä yhteistoimintaohjesääntöä koskevasta... (ylämarginaalissa päivämäärämerkintä 27/8.40). Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. P.Etutk-os. Tutkimuslupa; Kopio päiväämättömästä muistiinmerkinnästä otsikolla ”olleet läsnä vain Rieki ja Pankko”. (Muistiinmerkintä alkaa: Useampaan kertaan on Rosenström istunnoissa kieltänyt, ettei...). Etsivää keskuspoliisia koskevia asiakirjoja. P.Etutk-os. Tutkimuslupa.

²¹⁰ Kopio Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan valvontatoimiston yhteistoimintasopimuksen jäljennöksessä. Helsingissä 9.4.1935. Etsivää keskuspoliisia koskevia asiakirjoja. P.Etutk-os. Tutkimuslupa; Kopio päiväämättömästä referaatista, joka alkaa: Referaatti Rautsuon uutta y:n ja vp:n välistä yhteistoimintaohjesääntöä koskevasta... (ylämarginaalissa päivämäärämerkintä 27/8.40). Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. P.Etutk-os. Tutkimuslupa; Jäljennös 9.4.1935 allekirjoitetusta Etsivän keskuspoliisin ja valvontatoimiston välisestä sopimuksesta (sopimusteksti alkaa: Tänään ovat allekirjoittaneet Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan valvontatoimiston päällikkö tehneet...). Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2) PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

joituksia tai muita kokeiluja.²¹¹ Sopimus salli täten armeijan valvonta- ja vastavakoilutoiminnan tilapäisesti myös muualla kuin puolustuslaitoksen kiinteästi hallinnoimilla alueilla.

Valtio- ja maanpetoksellisen toiminnan mahdollisimman tehokkaaksi vastustamiseksi Etsivän keskuspoliisin päällikkö ja valvontatoimiston päällikkö velvoitettiin kussakin tapauksessa erikseen pohtimaan, oliko käsillä olleen jutun tutkimusten keskittäminen jommallekummalle osapuolelle jutun kannalta hyödyllistä. Periaatteena pidettiin sitä, että kuka jutun on selville saanut, se myös sen tutkii. Sopimuksen tämä kohta vesitti yhteistoimintaohjesäännön ajatuksen siitä, että sotilaiden asiat tutkii valvontatoimisto ja siviilien asiat Etsivä keskuspoliisi. Kun toimintaperiaatteen valittiin, että kumpikin tutkii selville saamansa jutut, lisäsi tämä omien juttujen mustasukkaista suojelua. Valvontatoimiston ulkovaltoihin kohdistamasta tiedustelutoiminnasta sovittiin, etteivät yhteistoimintaohjesäännön määräykset estäneet sitä ryhtymästä toimenpiteisiin, jotka tarkoittivat vieraisiin valtioihin kohdistetun tiedustelun suorittamista.²¹²

Valvontatoimiston kannalta sopimuksen merkittävin lisäarvo oli, että sen sallittiin kohdistaa valvontaa myös siviilihenkilöihin tietyin rajauksin. Nyt toimiston valvontaoikeus ulotettiin puolustuslaitoksen sekä puolustusministeriön alaisissa tehtaissa ja laitoksissa palvelleisiin tai töissä olleisiin henkilöihin, jotka eivät olleet sotaväen rikoslain alaisia. Valvontaoikeus ulotettiin koskemaan myös niitä henkilöitä, jotka työskentelivät puolustuslaitoksen tai puolustusministeriön hankintoja ja töitä suorittaneissa tehtaissa tai jossakin niiden osastoissa. Tällöin oli kulloinkin erikseen sovittava mainitunlaisen tehtaan, laitoksen tai jonkin sen osaston valvontavastuun luovuttamisesta valvontatoimistolle. Tämän sopimuskohdan nojalla valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin päälliköt sopivat muun muassa siitä, että valvontatoimistolla oli tiedustelu- ja valvontaoikeus Turussa sijainneen Oy Chrichton-Vulcanin tehtaan niissä osastoissa ja konttoreissa, jotka olivat tekemisissä puolustusministeriön sotatarviketilausten kanssa.²¹³

Vaikka sopimuksen tarkoituksena oli armeijan näkökulmasta tarkasteltuna saada valvontatoimistolle entistä leveämpi työkenttä ja vaikka tässä onnistuttiinkin osittain, ei sopimus aikaansaanut tilaa, johon valvontatoimistossa olisi oltu täysin tyytyväisiä. Yleisesikunnassa näet koettiin, että armeijassa valvontaan ja vastavakoiluun liittynyt tiedustelu joutui edelleen toimimaan liian kapealla alueella.²¹⁴

Mikäli yhteistyötä olisi todella haluttu parantaa, olisi se vaatinut kummaltakin osapuolelta todellista tahtoa asian hyväksi. Käytännössä niin valvontatoimiston kuin Etsivän keskuspoliisin johto tekivät yhteistoiminta-asian edistämiseksi vain sen vähän, että esimiehet pysyivät tyytyväisinä. Valvovan silmän välttääessä molemmat ta-

²¹¹ Jäljennös 9.4.1935 allekirjoitetusta Etsivän keskuspoliisin ja valvontatoimiston välisestä sopimuksesta (sopimusteksti alkaa: Tänäpäin ovat allekirjoittaneet etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan valvontatoimiston päällikkö tehneet...). Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2) PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

²¹² Sama.

²¹³ Sama. Ote Valtiollisen poliisin Turun osaston tilannekatsauksesta N:o 12 KD 12/752. 7.1.1939. EK-Valpo I. Kotelo 2803. KA.

²¹⁴ Kopio päiväämättömästä referaatista, joka alkaa: Referaatti Rautsuon uutta y:n ja vp:n välistä yhteistoimintaohjesääntöä koskevasta... (ylämarginaalissa päivämäärämerkintä 27/8.40). Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

hot jatkoivat toimintaansa omista intresseistään huolehtien. Tuolloin vallinnut yhteistoimintatila kuvastuu Esko Riekin syyskuussa 1935 laatimasta muistiosta, jossa hän totesi, että yhteistoimintaohjesääntö velvoitti virastoja läheiseen yhteistyöhön, mutta vain paperilla. Riekin mukaan niin yhteistoimintaohjesääntö kuin yhteysupseerin toiminta olivat pitkälti muodollisia.²¹⁵

Karikkoinen yhteistaival

Vaikka Esko Rieki kuvasi syksyllä 1935 valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välistä yhteistoimintaa muodolliseksi, löytyy kiistattomia todisteita siitä, että virastojen välistä yhteistoimintaa toteutettiin 1920 - 1930-luvuilla varsin monella tapaa. Valvontatoimisto ja Etsivä keskuspoliisi tekivät yhteistyötä muun muassa ulkovaltojen Suomeen kohdistaman vakoilun torjumiseksi, vaihtoivat tietoja epäilyttävistä asioista ja henkilöistä, suunnittelivat yhteisvoimin kommunistisen nuorisoliiton soveltamista, suorittivat yhdessä postitarkkailua sekä sotaharjoitusten valvontaa.²¹⁶

Mitä puolestaan tuli virastojen välisiin suhteisiin, voidaan todeta, etteivät ne olleet parhaat mahdolliset. Eräissä tutkimuksissa valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välisten huonojen suhteiden syiksi on mainittu muun muassa epäselvä työnjako sekä henkilösuhteissa vallinnut kaunaisuus.²¹⁷ Huonojen suhteiden syvällistä ja oikeudenmukaista tarkastelua vaikeuttaa se, että sitä joudutaan tarkastelemaan lähes ainoastaan Etsivän keskuspoliisin laatiman aineiston perusteella.

Päällimmäinen syy valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välisille huonoille suhteille oli keskinäinen valtakamppailu. Etsivä keskuspoliisi halusi valvontatoimiston lakkauttamista ja kaiken valvonta- ja vastavakoilutoiminnan keskittämistä itselleen. Myös valvontatoimisto havitteli eräässä vaiheessa kaiken valvonnan ja vastavakoilun määräysvaltaa itselleen.²¹⁸ Tätä lakkauttamis- ja yhdistämisaikojen virastojen välisiin suhteisiin aiheuttamaa problematiikkaa käsitellään yksityiskohtaisesti aluvussa ”Yhdistämissuunnitelmia”.

Päällikköäkselin Rosenström - Rieki huonot henkilösuhteet²¹⁹, jotka kärjistyivät viimeistään Pentikäisen vakoilujutun jäljiltä käytyyn oikeudenkäyntiin, jossa ensiksi

²¹⁵ Kopio Esko Riekin syksyllä 1935 laatimasta muistiosta. (Muistio alkaa: 10/9-35 soitti I:lle virastolle eduskunnan perustuslakivaliokunnasta tuomari Rydman...). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa.

²¹⁶ Yleisesikunnan toimisto VI:n kirje N:o 19/VI/23 er.sal. Etsivän keskuspoliisin päällikölle 9.3.1923. EK-Valpo I. Kotelo 1002. KA; Etsivän keskuspoliisin kirje N:o 8396 Yleisesikunnan toimisto VI:n päällikölle 16.11.1923. EK-Valpo I. Kotelo 993. KA; Jäljennös, P.M. Marginaaliin kirjoitettu punakynällä: Yleisesik. valvontatoimiston p.m. heinäkuulta 1926, jättivät Pöysti ja Haka 7/7-26. (Koskee Neuvosto-Venäjältä Suomen armeijaan suunnattua sotilasvakoilua ja kiihotusta). EK-Valpo I. Kotelo 2501. KA; Etsivän keskuspoliisin kirje N:o 14118/V Yleisesikunnan valvontatoimistoon kapteeni Huhtalalle 5.10.1936. EK-Valpo I. Kotelo 2505. KA; Etsivän keskuspoliisin Viipurin alaosaston kirje N:o 192/505 Etsivän keskuspoliisin pääosastolle 25.3.1924. EK-Valpo I. Kotelo 1000. KA; Etsivän keskuspoliisin pääosaston kirje N:o 5877 Sortavalan alaosaston päällikölle 5.8.1925. EK-Valpo I. Kotelo 993. KA.

²¹⁷ Lackman, Sirvio (1999), s. 24; Elfvingren (2000), s. 68-69.

²¹⁸ Kopio Hagelin kirjeestä Johtaja Esko Riekielle Viipuri 17.9.1931 (kirje alkaa: Kun tässä taas Yleisesikunta tuli puheeksi...). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa; Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja huhtikuulta 1938 (asiakirja alkaa: Korkeimman sotilaspäällystön vuonna 1937 hyväksymän suojelujärjestön perustamista koskevan ehdotuksen...). Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/3. KA.

²¹⁹ Lackman (2007). Teoksessa kuvataan useissa eri kohdin Riekin ja Rautsuon sekä Riekin ja puolustuslaitoksen ongelmallista suhdetta. - Esko Rieki ei 1960-luvulla tehdyssä haastattelussaan kommentoinut lainkaan

mainittu oli syytettynä virkavirheestä, löi oman leimansa virastojen väliseen huonoon henkeen. Edellä esitettyjen syiden lisäksi on monia muita pienempiä todisteita huonosta yhteistoimintailmapiiristä valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välillä.

Mahdollisesti ensimmäinen todiste, joka kertoo valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välisistä ongelmallisista suhteista on vuodelta 1924. Kyseisen vuoden tammikuussa järjestettiin Etsivän keskuspoliisin pääosastossa kokous, jossa pidettiin viisi alustusta. Yhtenä alustajana oli esittelijä Nils Hernberg. Hänen aiheenaan oli ”Etsivän keskuspoliisin suhde Yleisesikunnan toimisto VI:een.” Hernbergin mukaan yhtenä syynä valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välisiin kahnauksiin oli se, ettei niiden välisiä toimivaltuuksia oltu määritelty, vaan toimintaa ohjattiin vaistomaisesti. Sisäasiainministeriön nuorempi hallitussihteeri M. E. Koskimies arveli puolestaan vuonna 1934, että valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin huonot suhteet johtuivat suuressa määrin muun muassa aiheettomista epäluuloista ja väärästä kilpailumielestä. Koskimiehen mukaan yhtenä räikeimpänä esimerkkinä virastojen välisistä huonoista suhteista olivat väitteet siitä, että ne vakoilivat toisiaan.²²⁰

Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin yhtäaikainen samalla alueella tapahtunut toisistaan tietämätön valvontatyö aiheutti konkreettisia vaaratilanteita, jotka puolestaan kärjistyivät suhteita ainakin henkilökohtaisella tasolla. Esimerkiksi vapunaikoihin vuonna 1927 valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin miehet toteuttivat valvontaa Kuopion varuskunta-alueen ulkopuolella tietämättöminä toisistaan. Vaarallisia piirteitä saanut tilanne sai alkunsa siitä, kun valvontatoimiston mies, joka ei pimeydestä johtuen ollut tuntenut alueella liikkunutta Etsivän keskuspoliisin miestä ja tämän avustajaa, ampui näiden väliin varoituslaukauksen.²²¹

Kun vielä myöhemmin samana iltana valvontatoimiston miehet erehtyivät pidättämään Etsivän keskuspoliisin virkamiehen Gustaf Vuoksen, oli riidanaie valmis. Pidätysasiaa selvitellessä syntyi valvontatoimiston virkamiehen Pärtty Karjarinnan apuna olleen suojeluskuntaupseerin ja Vuoksen välille sanaharkka siitä, mikä seikka oli johtanut pidätykseen. Suojeluskuntaupseerin mukaan Vuoksen pidättämiseen johti se, että tämä oli juossut, jolloin Karjarinta oli antanut määräykseen pidättää juoksija. Vuoksi oli tapahtumien kulusta eri mieltä ja syytti suojeluskuntaupseeria valehtelijaksi. Tästä suivaantuneena suojeluskuntaupseeri haastoi etsivä Vuoksen kunnianloukkauksesta oikeuteen.²²²

Samankaltaisesta yksilöön kohdistuneesta loukkauksenomaisesta, tai ainakin siksi tulkittuna, toiminnasta on olemassa kaksi muuta esimerkkiä. Syyskuussa 1931 Esko

sen paremmin suhdettaan Rautsuohon kuin valvontatoimistoon. Esko Riekin haastattelu 10.12.1964. L. A. Puntilan kokoelma. Kansio 25. KA.

²²⁰ Etsivän keskuspoliisin päällikön kirje N:o 2444 Etsivän keskuspoliisin alaosastojen päälliköille ja edustajille 18.3.1924 liitteinen. EK-Valpo I. Turun alaosasto. Kotelo 1. KA; P.M. Koskeva etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan valvontatoimiston yhteistoimintaa suunnittelemaan asetetun toimikunnan laatimaa ohjesääntöehdotusta. M.E. Koskimies 28.2.1934 (kopio). Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. PEtutk-os. Tutkimuslupa. - Etsivän keskuspoliisin tiedetään pitäneen silmällä joko valvontatoimiston entistä tai palveluksessa ollutta henkilöstöä. Etsivän keskuspoliisin pääosaston kiertokirje N:o 1914 kaikille alaosastojen päälliköille 8.3.1923; Etsivän keskuspoliisin pääosaston kirje N:o 6133/IV Sortavalan alaosaston päälliköille 25.8.1926. EK-Valpo I. Kotelo 993. KA.

²²¹ Etsivän keskuspoliisin Kuopion alaosaston päällikön kirje N:o 219 Etsivän keskuspoliisin päälliköille 4.5.1927 liitteinen (Etsivä Gustaf Vuoksi Kuopiossa 4.5.1927). EK-Valpo I. Kotelo 2502. KA.

²²² Sama.

Riekki paheksui sisäasiainministerille osoittamassaan kirjeessä sitä, ettei Yleisesikunnan osasto 2:n uusi päällikkö, everstiluutnantti Armas-Eino Martola, jonka alaisuuteen valvontatoimisto kuului, ollut hyvän tavan mukaisesti käynyt hänen luonaan, vaikka miehet olivat vanhoja tovereita. Myöskään valvontatoimiston uusi päällikkö majuri Rosenström ei ollut ottanut yhteyttä Etsivään keskuspoliisiin.²²³ Riekin herkkänahkaisuudesta kertoo se, että kirje sisäasiainministerille on päivätty 17. syyskuuta 1931, jolloin Rosenström oli ollut kaksi päivää valvontatoimiston päällikkönä!

Jo paljon ennen tätä Riekki oli ”merkinnyt” Rosenströmin. Yleisesikunta oli näet vuonna 1925 valittanut kirjallisesti sisäasiainministeriölle Etsivän keskuspoliisin Terijoen alaosaston päällikön vänrikki Kaarlo Penttilän sekaantuneen sopimattomalla tavalla 2. Divisioonan tiedustelu-upseerin kapteeni Rosenströmin virka-asioihin. Asiaa selvitettyä todettiin, että Yleisesikunnan valituksessa oli perää. Penttilää huomautettiin asiasta, mutta Yleisesikunnan vaatimiin rankaisutoimiin ei katsottu olleen aihetta.²²⁴ Vaikka Rosenströmin alullepanema valitus oli aiheellinen, syöpyi viimeistään tällöin Riekin muistiin nimi ”Rosenström”, joka oli aloitteellaan antanut aihetta oman arvontunnostaan ilmeisen herkkän Riekin alaisen nuhtelulle. Näin oli syntynyt yksi särö kahden voimakkaan persoonan välille.

Millaisia Riekki ja Rautsuo olivat luonteiltaan? Matti Lackman on luonnehtinut Riekkiä muun muassa sanoilla pikkutarkka, herkkä oman arvonnun tunnostaan, ylimielinen sekä muiden ajatuksia vähättelevä.²²⁵ Nämä kaikki ovat sellaisia luonteenpiirteitä, etteivät ne yleensä ole eduksi hedelmälliselle yhteistyölle. Lisäksi Riekin taholta kanssakäymistä Rautsuon kanssa vaikeutti se, että tämä oli Riekillä ”persona ingrata” (ei-toivottu henkilö).²²⁶

Rautsuon luonteesta sekä yhteistyökyvystä on löytynyt kolme kuvausta. Vuonna 1927 GPU lähetti Suomeen Miller-nimisen vakoojan. Hänen tehtävänään oli ennalta laaditun suunnitelman mukaisesti hakeutua 2. Divisioonan tiedustelu-upseerin kapteeni Rosenströmin kanssa yhteyteen ja alkaa toimia kaksoisagenttina. Syy selviää GPU:n Millerille antamasta Rosenströmin kuvauksesta:

”... Oli samantekevää ilmoittautuisinko minä itse vai pidätettäisiinkö minut. Joka tapauksessa oli joutumiseni Terijoella ohranaan välttämättömyys. Kerrottuani siellä sen, mikä on ohjelman mukaista, ilmoittaa paikallisen valtiollisen poliisin päällikkö, vaikkakin hän välittömästi on Helsingin määräysvallan alainen, minusta 2. Divisioonan tiedusteluosaston päällikölle kapteeni Rosenströmille, jonka kanssa hän muutamissa suhteissa on yhteistoiminnassa. Kapteeni Rosenström sotilastiedustelun johtajana tulee kiinnostumaan minusta ja Latviassa toimitettujen kyselyjen jälkeen minulle tarjotaan mahdollisuutta ryhtyä toimimaan Suomen hyväksi. Minun tulee suostua ja hyväksyä palkkion suhteen kapteenin tekemä tarjous. En saisi ollenkaan asettua vastustuskannalle, koska kapteeni on hyvin itserakas henkilö. Sanottiin, että hän on työssään kärsi-

²²³ Kopio Esko Riekin kirjeestä Ministeri vapaaherra Ernst von Bornille Helsinki 17.9.1931 (kirje alkaa: Oheelliset asiakirjat, jos Herra Ministerillä...). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. P. Etutk-os. Tutkimuslupa.

²²⁴ Sisäasiainministeriön kirje N:o 431 Etsivälle keskuspoliisille 24.1.1925. EK-Valpo I. Kotelo 1000. KA.

²²⁵ Lackman (2007), passim.

²²⁶ Sama, s. 185.

nyt muutamia epäonnistumisia ja tahtoo parantaa asemaansa, sillä hän rakastaa arvoasteiden kohoamista (karrieria)...”²²⁷

Vuosia myöhemmin Saksan tiedustelu luonnehti Kustaa Rautsuota puolestaan itse-tietoiseksi suomalaiseksi, joka hakee mielellään heikkouksia saksalaisista ja tuomitsee nämä voimakkaasti. Saksalaisen näkemyksen mukaan Rautsuo teeskenteli vasta-tiedustelumiehenä olevansa vaikeasti lähestyttävä, mutta oli saksalaismielinen ja oli mielellään yhteistyössä saksalaisten kanssa.²²⁸

Mikäli edellä esitetyt näkemykset Rautsuon luonteesta osuivat oikeaan, ei Riekin yhteistoimintaosapuoli ollut ainakaan henkilökohtaisilta luonteenpiirteiltään helpoin mahdollinen henkilö. Tämä on pääteltävissä eversti Eversti Aladár Paasosen, jonka kanssa Kustaa Rautsuo ei tullut toimeen, tammikuussa 1944 kirjoittamasta kirjeestä Ruotsissa palvelleelle Suomen sotilasasiamiehelle eversti Martin Stewenille. Paasonen kirjoitti: ”Rautsuo on sitten lähtenyt. Kyllä hän oli ahkera ja rutineerattu herra, mutta ei oikein tullut toimeen kaikkien kanssa.”²²⁹ Kun kunnianhimoon, itsetietoisuuteen sekä yhteistoimintakyvyn rajallisuuteen vielä yhdistyi Yleisesikunnan tai ainakin Rosenströmin tuntema syvä epäluulo Etsivää keskuspoliisia kohtaan, ei valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välinen yhteistoiminta voinut olla parasta mahdollista.

Yleisesikunnassa tunnetusta epäluulosta Etsivää keskuspoliisia kohtaan kertoi luot-tamuksellisesti tilastotoimiston päällikkö majuri Erkki Puomi käydessään lokakuussa 1934 Etsivässä keskuspoliisissa. Uuteen virkaan astuessaan Puomille oli useaan ot-teeseen vakuutettu, että ”jos ohrana tahtoo tehdä miehen matalaksi, niin se sen myös tekee”. Puomi mainitsi esimerkkinä Rosenströmin. Tähän Puomille puolestaan Etsi-vän keskuspoliisin taholta todettiin, että Rosenström on omalla toiminnallaan tehnyt itsensä matalaksi eikä voitu osoittaa Etsivän keskuspoliisin häntä vastaan missään muodossa intrigoineen (vehkeilleen).²³⁰

Yksi harvoista Yleisesikunnan asiakirjoista, joissa käsitellään valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välistä suhdetta, on muistio alkuvuodelta 1932. Siinä tode-taan, että Etsivän keskuspoliisin päälliköllä Esko Riekillä on aina ollut ”ammattikau-naa” Yleisesikunnan toimisto VI:n päällikköjä vastaan. Tällaista kaunaisuutta ei ollut aikaisempien (EK:n) päälliköiden kohdilla havaittavissa.²³¹

Muistio laadittiin Yleisesikunnassa sen jälkeen, kun Suomen Sosialidemokraatti jul-kaisi artikkelit ”Kenraali Walleniuksen vaarallinen toiminta Yleisesikunnassa” (19.3.1932), ”Kenraali Walleniuksen yhteistyöskentely venäläisten monarkistiterroris-tien kanssa” (6.4.1932) sekä pääkirjoituksen ”Arka asia” (8.4.1932).²³² Ensimmäises-

²²⁷ GPU:n toiminnasta Suomessa (toimistopäällikkö Sinivaaran etsiväpäivillä marraskuussa 1935 pitämä esi-telmä). EK-Valpo I. kotelo 3059. KA.

²²⁸ Saksan tiedustelun laatima henkilökortti Rautsuosta. OKL/2614. National Archives. Washington D. C. Ohto Mannisen muistiinpanot.

²²⁹ Eversti Paasosen kirje eversti Martin Stewenille 5.1.1944. PK 1924/1. KA; Pentti Rautsuo kertoi haastatte-lussaan 8.9.1999, ettei hänen isänsä tullut toimeen esimiehensä Aladár Paasosen kanssa.

²³⁰ Kopia Etsivässä keskuspoliisissa 13.10.1934 laaditusta muistiosta. (Muistio alkaa: 11/10 soitti Yleisesikun-nan tilastotoimiston päällikkö majuri Puomi...). Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. PETutk-os. Tutkimuslupa.

²³¹ Päiväämätön ja otsikoimaton P. M. (Muistio alkaa: S.D:n kirjoitusten ”Kenraali Walleniuksen vaarallinen toiminta Yleisesikunnassa” ...). Yleisesikunnan päällikkö/YE. T-20118/1. KA.

²³² Sama.

sä artikkelissa lehti hyökkäsi vahvasti yleisesikunnan entistä päällikköä kenraali Kurt Martti Walleniusta vastaan. Sosialidemokraatti syytti Walleniusta Suomen ja Neuvosto-Venäjän suhteiden vaarantamisesta, koska hän virassa ollessaan auttoi venäläisten monarkistiterroristiryhmien siirtymisen Suomesta rajan yli Venäjälle. Raskauttavana asiana lehti piti sitä, että Wallenius oli tietoinen näiden ryhmien aikovan toteuttaa Venäjällä terroritekoja.²³³ Kirjoituksissa kuvattiin myös kapteeni X:n (Rosenström) yhteistoimintaa Venäjälle vuonna 1927 menneen terroristiryhmän kanssa.²³⁴

Oli selvää, että tällainen julkisuudessa Yleisesikuntaa vastaan tapahtunut hyökkäys, jossa sitä syytettiin rauhanaikaisesta vehkeilystä toista maata vastaan, aiheutti toimenpiteitä Yleisesikunnan taholta. Tarjosihan tällaisten asioiden julkittulo ulkopoliittisen kriisin siemenen Suomen ja Neuvostoliiton välisille suhteille.²³⁵

Yleisesikunnassa pyrittiin ensisijaisesti selvittämään, kuka oli lehtikirjoituksissa olleiden yksityiskohtaisten tietojen takana. Yleisesikunnassa arvioitiin, että kirjoituksen takana saattoi olla kolme tahoja Sosialidemokraatti-lehti itse, neuvostoliittolaiset sekä Etsivän keskuspoliisin päällikkö Esko Rieki. Yleisesikunnassa todettiin yksiselitteisesti, että todennäköisin kirjoitusten alullepanija ja Sosialidemokraatin päälähde oli Esko Rieki. Asiasta laaditussa muistiossa todetaan, että mikäli kirjoittelun tavoitteena oli aikaansaada henkilövaihdoksia, niin tähän ei ollut motiivia sen enempää Sosialidemokraatilla kuin venäläisilläkään. Sen sijaan Riekillä tällainen motiivi uskottiin olleen (Rosenström). Sosialidemokraatti kirjoittelun alullepanijana suljettiin pois senkin tähden, ettei sillä nähty olleen mahdollisuutta omin keinoin saada niin yksityiskohtaista tietoa kuin mitä lehdessä oli kirjoitettu.²³⁶

Mitkä asiat sitten Yleisesikunnan mukaan puhuivat sen puolesta, että kirjoitusten alullepanija ja Sosialidemokraatin tietolähde oli Esko Rieki? Kirjoitusten monet tarkat yksityisyydet, kuten muun muassa GPU:n viralliset tiedonannot, ulkoministeriön tiedotukset, päivämäärät sekä juna-ajat, olivat sen laatuista, että lehden oli pitänyt saada ne yhdeltä ”laajatietoiselta” henkilöltä. Lisäksi osa lehden julkaisemista tiedoista oli sellaisia, että Sosialidemokraatin oli ollut mahdotonta saada niitä muilta kuin Riekillä. Tällainen tieto oli muun muassa valtiovarainvaliokunnan selvitysvaatus Yleisesikunnan salaisista käyttövaroista. ”Revisio-oikeus” oli vuonna 1929 pyytännyt Yleisesikunnalta ja eräiltä muilta laitoksilta lausuntoa siitä, miten salaisten varojen käytön tilitysten valvonta olisi tarkoituksenmukaisinta järjestää. Tuota asiaa

²³³ Suomen Sosialidemokraatti 19.3.1932.

²³⁴ Suomen Sosialidemokraatti 6.4.1932, 8.4.1932.

²³⁵ Kotakallio (2014): Vuonna 1927 Neuvostoliitto antoi nootin Suomen hallitukselle, koska emigranttien annettiin liikkua tihutöissä itärajan yli neuvostovaltion puolelle, s. 156.

²³⁶ Päiväämätön ja otsikoimaton P. M. (Muistio alkaa: S.D:n kirjoitusten ”Kenraali Walleniuksen vaarallinen toiminta Yleisesikunnassa” ...). Yleisesikunnan päällikkö/YE. T-20118/1. KA. On syytä huomata, ettei muistiossa pyritty sanallakaan kumoamaan Sosialidemokraatin esittämiä väitteitä. Tämä osoittaa, että lehden kirjoituksissa oli perää. Yleisesikunta rajasi neuvostotahot ulos kirjoitusten alullepanijana mm. seuraavien perusteiden: Neuvostoliitolla ei ollut kyseisellä hetkellä motiivia Suomen suhteiden huonontamiseen käynnissä olevien kauppaneuvottelujen takia, joista se toivoi saavansa positiivisia tuloksia. Tämän lisäksi neuvostotahon ei uskottu olleen kirjoitusten takana, koska ne paljastivat GPU:n provokatiivisen ”Trust - järjestön”. Muistiossa todetaan, että kun kirjoituksissa mainitut asiat olivat olleet ajankohtaisia vuonna 1927, niin neuvostolehdet vaikeivat täysin ”Trustista”. Täten venäläisillä ei nähty nytkään olleen mitään syytä paljastaa kyseistä järjestöä. Tästä Yleisesikunnan näkemyksen mukaan todistuksena oli se, että nyt (1932) syntyneessä keskustelussa neuvostolehdistö vaikeni yhä tyystin ”Trustista” ja siteerasi vain Walleniusta koskevia kohtia. Ks. ”Operaatio Trustista” Kotakallio (2014), s. 172-184 ja Ylönen-Peltonen Rajja: Kohtaamisia rajalla - tiedustelutoimintaa Karjalan kannaksella 1920-luvulla. Sotahistoriallinen aikakauskirja 37 (2017). Suomen sotahistoriallinen seura, s. 12, 22.

ei ollut koskaan käsitelty julkisuudessa, vaan siitä tiesivät vain rajoitetut piirit, niiden joukossa Riecki, jolta oli vaadittu vastaava selvitys Etsivän keskuspoliisin salaisten varojen valvonnan suhteen.²³⁷

Riekin osuutta tuki jo aikaisemmin mainittu ainainen ”ammattikauna” valvontatoimiston päällikköä kohtaan. Yleisesikunnan näkemyksen mukaan Riecki ryhtyi verestämään Opperputin juttua, koska se tarjosi määrättyjä aseita valvontatoimiston päällikköä (Rosenström) vastaan.²³⁸ Vuonna 1927 ulkoministeriössä tapahtuneessa Opperputin jutun jälkinäytöksessä Riecki oli Yleisesikunnan mukaan esiintynyt ”syyttäjänä”. Sosiaalidemokraatin 19. maaliskuuta julkaisema kirjoitus oli paikoittain sanamuodoltaan melkein pääljennös Riekin vuonna 1927 ulkoasiainministeriössä esittämistä syyöksistä.²³⁹

Yleisesikunnan näkemyksen mukaan lopullinen sysäys Riekin alullepanemalle kirjoittelulle oli kuitenkin Mäntsälän kapinaviikon tapahtumissa. Tuolloin Yleisesikunta oli toteuttanut puhelinkuuntelua ja saanut selville Etsivän keskuspoliisin suhteen Minna Craucheriin, minkä yhteydessä tehdyt paljastukset Riecki halusi kostaa Yleisesikunnalle.²⁴⁰ Siellä Riekin osuuteen kirjoitusten alullepanijana uskottiin vahvasti. Asiasta laaditun muistion etulehden marginaaliin yleisesikunnan päällikkö kenraali Oesch merkitsi 18. huhtikuuta 1932 ”Mielenkiintoisia, hämmästyttäviä ja hyvin todennäköisen vaikutuksen tekeviä seikkoja.”²⁴¹

Riekin hyökkäys ilmeisen itserakasta ja uratietoista Rosenströmiä vastaan aiheutti uuden särön miesten välisiin suhteisiin. Lisäksi tempauksellaan Riecki hankki itselleen uusia vihamiehiä ylimmästä sotilasjohdosta ja viilensi Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin välistä suhdetta.

Yleisesikunnan Etsivää keskuspoliisia kohtaan tuntema kiukku oli tuskin ehtinyt laantua, kun ylin sotilasjohto sai todeta Etsivän keskuspoliisin syyllistyneen Yleisesikunnan kannalta katsottuna omavaltaiseen, hyvien yhteistoimintatapojen vastaiseen sekä harkitsemattomaan toimintaan. Lauantaina 9. joulukuuta 1933 sanomalehdet näet julkaisivat Etsivän keskuspoliisin antamia tietoja niin kutsutusta suuresta vakoilujutusta (mm. Maria Emma Schule, Vilho Pentikäinen)²⁴². Samassa yhteydessä paljastettiin useita Neuvostoliiton Suomessa aikaisemmin toimineita sotilasasiاميةhiä. Tämä Etsivän keskuspoliisin toimenpide tuli Yleisesikunnalle täytenä yllätyksenä.

²³⁷ Päiväämätön ja otsikoimaton P. M. (Muistio alkaa: S.D:n kirjoitusten ”Kenraali Walleniuksen vaarallinen toiminta Yleisesikunnassa” ...). Yleisesikunnan päällikkö/YE. T-20118/1. KA.

²³⁸ Sama. Huom. todiste S. D:n kirjoitusten todenperäisyydestä. - Kotakallio (2014), s. 182-183; Entinen tšekisti Edward Opperput kertoi tietoja Suomen Yleisesikunnalle vuonna 1927 ”Operaatio Trustista”. Silloisen tietämyksen mukaan Opperputin kertomat asiat arvioitiin oikeiksi. Näitä tietoja referoitiin Suomen poliittiselle johdolle. Opperputin ehdotuksesta rajan ylitse lähetettiin iskuryhmiä. Sekä suomalaiset että britit rahoittivat iskuryhmien toimintaa ja järjestivät tarvittavia dokumentteja. Suunnitellut iskut toteutettiin kesällä 1927. Toinen iskuista onnistui ja toisen Opperput ehti ilmiantaa, s. 182-183; Ks. Ylönen-Peltonen (2017), s. 22-23.

²³⁹ Päiväämätön ja otsikoimaton P. M. (Muistio alkaa: S.D:n kirjoitusten ”Kenraali Walleniuksen vaarallinen toiminta Yleisesikunnassa” ...). Yleisesikunnan päällikkö/YE. T-20118/1. KA.

²⁴⁰ Sama. - Minna Craucher oli Lapuanliikkeen varainkerääjä, kansainvälinen kurtisaani ja vakooja. Hänet murhattiin maaliskuussa 1932. Rislakki Jukka: Erittäin salainen. Vakoiilu Suomessa. Love kirjat 1982, s. 31-32; Selén Kari: Madame Minna Craucherin levoton elämä. WSOY 1991, passim.

²⁴¹ Päiväämätön ja otsikoimaton P. M. (Muistio alkaa: S.D:n kirjoitusten ”Kenraali Walleniuksen vaarallinen toiminta Yleisesikunnassa” ...). Yleisesikunnan päällikkö/YE. T-20118/1. KA.

²⁴² Ainakin Helsingin Sanomat 9.12.1933 ”Neuvosto-Venäjäns sotilasasiemiehet yhteydessä paljastettuun vakoilujärjestöön, 25 vangittua jutussa, pidätettyjä kaikkiaan 34”.

Siltä ei ollut pyydetty lausuntoa mainitun toimenpiteen tarkoituksenmukaisuudesta saati, että sille olisi etukäteen kerrottu asiasta.²⁴³

Yleisesikunta laati tapahtuneen johdosta kirjelmän Puolustusneuvostolle. Siinä todettiin, että vieraan vallan virallisten sotilasedustajien paljastaminen ja julkisuuteen saataminen oli harkitsematonta vallinneen sotilaspoliittisen tilanteen takia. Niin ikään Yleisesikunnassa arvioitiin, että julkistaminen saattoi vaarantaa sen tiedustelutoiminnan Neuvostoliitossa. Etsivän keskuspoliisin harkitsematon toiminta saattoi jopa vaarantaa Suomen Moskovassa olleen sotilasakiemiehen apulaisen henkilökohtaisen turvallisuuden, koska tämä ei nauttinut diplomaattisia oikeuksia. Yleisesikunta esitti Puolustusneuvostolle harkittavaksi, että niissä vakoilu- ja vastavakoiluasioissa, joita Yleisesikunta ei itse hoitanut, sille kuitenkin varattaisiin ratkaiseva sanavalta.²⁴⁴

Puolustusneuvosto kokoontui asian tiimoilta 4. tammikuuta 1934. Kokouksen aluksi puheenjohtaja totesi Yleisesikunnan päällikön pyytäneen Puolustusneuvoston periaatteellista lausuntoa eräiden valitettavien tapausten johdosta, jotka olivat häirinneet Yleisesikunnan valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin yhteistyötä viimeaikoina paljastuneiden vakoilujuttujen yhteydessä. Tämän jälkeen eversti Antero Svensson kertoi tapauksista, joissa yhteistoimintaa Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin välillä oli vaikeuttanut viimeksi mainitun osoittama halu estää Yleisesikuntaa osallistumasta tutkimustoimenpiteisiin. Svensson totesi myös, että asiassa esille tulleiden epäkohtien poistamiseksi oli sisäministeri tehnyt ehdotuksen Yleisesikunnan valvontatoiminnan siirtämisestä Etsivälle keskuspoliisille. Tämän esityksen tarkoituksena oli keskittää koko valtakunnan valvontatoiminta yhden viranomaisen määräysvaltaan. Eversti Svenssonin mukaan tällainen menettely ei kuitenkaan puolustuslaitoksen kannalta olisi mahdollista.²⁴⁵

Asian esittelyn jälkeen syntyneessä keskustelussa kaikki Puolustusneuvoston jäsenet käyttivät puheenvuoroja. He olivat yksimielisiä siitä, että Etsivän keskuspoliisin menettelytapa, jossa Yleisesikunta sai lehdestä lukea Neuvostoliiton sotilasakiemihiin kohdistetuista epäilyistä, oli skandaali. Yksimielisyys vallitsi myös siitä, että Etsivän keskuspoliisin ja valvontatoimiston yhteistyö olisi saatava paremmalle tolalle.²⁴⁶

Kenraali Hugo Österman esitti, että käytännön yhteistyön valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välillä piti perustua luottamukseen, jonka tunnuslauseena oli ”paperit pöydälle”. Östermanin mielestä Puolustusneuvoston piti lausua, ettei valvontatoimistoa ja Etsivää keskuspoliisia saisi missään tapauksessa yhdistää. Lisäksi julkilausumassa olisi tuotava esille, että niiden yhteistyötä järjestettäessä olisi päästävä tulokseen, joka mahdollistaisi Yleisesikunnan saada tahtonsa kuuluviin. Lisäksi olisi pyrittävä toimintamalliin, joka estäisi Etsivää keskuspoliisia ja Yleisesikuntaa vaikeut-

²⁴³ Puolustusneuvoston pöytäkirjan N:o 1/34 liite N:o 1 (Yleisesikunnan osasto 2:n kirje N:o 18/VI/sal. Puolustusneuvostolle 22.12.1933). Puolustusneuvoston arkisto 1931 - 1939. R-628/1. KA.

²⁴⁴ Sama.

²⁴⁵ Puolustusneuvoston pöytäkirja N:o 1/34. Puolustusneuvoston arkisto 1931 - 1939. R-628/1. KA. Läsnä olivat: Puolustusneuvoston puheenjohtaja sotamarsalkka Mannerheim sekä jäsenet kenraalimajurit R. Walden, H. Österman ja K. L. Oesch sekä eversti A. E. Martola. Kokouksen esittelijänä toimi yleisesikunnan Osasto 2:n päällikkö eversti A. Svensson. Kokospöytäkirjan laati Puolustusneuvoston sihteeri eversti A. F. Airo kapteeni S. Björkmanin avustamana.

²⁴⁶ Sama.

tamasta toistensa toimintaa. Kenraali K. L. Oesch ja eversti A. E. Martola kannattivat Östermanin esitystä.²⁴⁷

Loppupuheenvuorossaan sotamarsalkka Mannerheim totesi, että Puolustusneuvoston jäsenet olivat yksimielisiä annettavan lausunnon periaatteellisesta sisällöstä. Hän lisäsi, että lausunnossa on tarkoin selvitettävä ne asiat, joissa määräysvalta on jätettävä Yleisesikunnalle.²⁴⁸

Viimeistään vuonna 1933 Etsivän keskuspoliisin alulle panemat lehtikirjoitukset aiheuttivat sen, että kitka, jota oli aikaisemmin ollut havaittavissa Riekin ja Rosenströmin välillä, siirtyi astetta ylemmäs. Etsivä keskuspoliisi oli tiedotustoiminnallaan saattanut vaaraan koko Yleisesikunnan Neuvostoliitossa harjoittaman tiedustelutoiminnan, eikä tämä luonnollisesti ilahduttanut Yleisesikuntaa.

Samaan aikaan kun julkisuuteen saatettiin tietoja ”suuresta vakoilujutusta”, alkoi asiaa tutkineille tahoille selvitä vakoilija Pentikäisen aikaansaamat mittavat vahingot. Tästä käynnistyi tapahtumasarja, jonka seurauksena Rosenströmin ja Riekin välit kylmenivät lopullisesti. Pentikäisen-juttuun liittyen valvontatoimisto ja Etsivä keskuspoliisi syyttelivät toisiaan siitä, mitä toinen oli jättänyt toiselle kertomatta esimerkiksi Pentikäisen poliittisesta luotettavuudesta.

Koska kumpikaan osapuoli ei halunnut myöntää toimineensa virheellisesti, otti Yleisesikunta aloitteen itselleen periaatteella ”hyökkäys on paras puolustus”. Se lähestyi asiassa eduskunnan oikeusasiamiestä. Tämä pyysi Etsivän keskuspoliisin päälliköltä kirjallista selvitystä Pentikäisen asiasta.²⁴⁹

Selvityksessään Rieki totesi muun muassa, ettei Yleisesikunnasta tehty vuoden 1924 jälkeen Pentikäisestä mitään kyselyjä, vaikka hänet komennettiin reserviupseerikouluun. Valvontatoimisto ei myöskään ollut käynnistänyt mitään toimenpiteitä, vaikka Pentikäisen palvelustoverit olivat huomauttaneet tämän esimiehelle, että Pentikäinen oli epäluotettava. Riekin ajatuksia valvontatoimistosta kuvastavat hänen sanansa eduskunnan oikeusasiamiehelle: ”On kuohuttavaa todeta, että Yleisesikunnan taholta on virallisesti tahdottu taaskin heittää ruma varjo Etsivän keskuspoliisin päälle, silloin kun sen on onnistunut viimeinkin paljastaa törkeä rikos, jonka ehkäiseminen ja paljastaminen voimassa olevan ohjesäännön mukaan olisi kuulunut Yleisesikunnan valvontatoimistolle, joka jatkuvasti on vaatinut saada itse hoitaa valvonnan ja tutkimukset armeijassa ja erityisesti sotilasvakoilujutut.”²⁵⁰ Tällä lausunnolla Rieki kiteytti kantansa siitä, ettei valvontatoimistosta ollut edes puolustuslaitoksessa tapahtuvan valvonnan ja vastavakoilun toteuttajaksi.

Kumpikin osapuoli pitäytyi tiukasti omassa kannassaan antamatta tuumaakaan periksi. Asia johti siihen, että majuri Rosenströmiä vastaan nostettiin syyte virkavirheestä. Oikeudenkäynnissä ei puitu pelkästään niitä asioita, mitkä olivat johtaneet Pentikäi-

²⁴⁷ Sama.

²⁴⁸ Sama.

²⁴⁹ Kopio Etsivän keskuspoliisin päällikön kirjeestä N:o 12106 eduskunnan oikeusasiamiehelle 22.1.1934; Kopio eduskunnan oikeusasiamiehen kirjeen jäljennöksestä N:o 17 Etsivän keskuspoliisin päällikölle 13.1.1934. Etsivää keskuspoliisia koskevia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa.

²⁵⁰ Kopio Etsivän keskuspoliisin päällikön kirjeestä N:o 12106 eduskunnan oikeusasiamiehelle 22.1.1934. Etsivää keskuspoliisia koskevia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa.

sen tapauksen syntyyn. Oikeussalista tuli pikemminkin valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välisten suhteiden selvityspaikka.

Esko Riekki oli jutussa sotaylioikeuden kuultavana joulukuun 20. päivänä 1934. Se-
lostessaan oikeusistuntoa läheisimmille alaisilleen (Bang, Sinivaara, Sihvonen, Löf-
ving) hän sanoi, ettei ollut saanut istuntosalissa sopivaa tilaisuutta väittää Yleisesi-
kunnan laiminlyöneen siviilitietojensa antamista Etsivälle keskuspoliisille. Riekki oli
kuitenkin kahvitaun aikana ollut puheissa Rosenströmin kanssa ja sanonut olevan
pahoja seurauksia jos Etsivä keskuspoliisi tekisi jutun siitä, ettei valvontatoimisto
ollut kertonut tietojaan sellaisistakaan siviilitiedoista kuin esimerkiksi Moskovassa
pidetyt ammatilliset kurssit. Rosenström puolustautui väittäen, että niitä tietoja tar-
jottiin Etsivälle keskuspoliisille (Sinivaara, Hagelberg, Löfving) Viipurissa silloin, kun
siellä suunniteltiin yhteistä leikkausta (pidätystä).²⁵¹

Jutun oikeuskäsittely oli valvontatoimistolle ennen kaikkea kamppailua olemassa-
olonsa puolesta. Mikäli sen päällikkö olisi todettu syyllistyneen virkavarheseen, olisi
ollut mahdollista, että sisäasiainministeriön ajama esitys kaiken valvontatoiminnan
keskittämisestä Etsivälle keskuspoliisille olisi toteutunut. Ehkäpä pelko työpaikan
menetyksestä tai esimiehen painostus sai tuomari Haan todistamaan asiassa tavalla,
jonka rehellisyyttä Etsivässä keskuspoliisissa epäiltiin. Kuultuaan, mitä Haka oli ju-
tussa todistanut, totesi Bang, että ”Haka on todistanut liian riuskasti valansa pääl-
le”.²⁵²

Keväällä 1935 sotaylioikeus hylkäsi Rosenströmiä vastaan nostetut syytteet. Oikeus
katsoi toteen näytetyn, että valvontatoimistossa oli sinä aikana, jolloin Rosenström
oli toiminut valvontatoimiston päällikkönä, ilmennyt erinäisiä puutteita. Näiden takia
oli Pentikäiselle käynyt mahdolliseksi toteuttaa vakoilua vieraan valtion hyväksi.²⁵³

Sotaylioikeus kuitenkin katsoi, että koska Pentikäinen oli tullut Yleisesikunnan palve-
lukseen muutamaa vuotta aikaisemmin kuin Rosenström nimitettiin valvontatoimis-
ton päälliköksi, oli Rosenströmillä ollut perusteltua aihetta olettaa, että Pentikäisen
luotettavuudesta oli hankittu riittävän laaja selvitys. Lisäksi oikeus totesi, että Rosen-
ström valvontatoimiston päällikkönä oli tehnyt esimiehilleen esityksiä toimistolle
myönnettyjen riittämättömien määrärahojen korottamiseksi sille tasolle, että toimis-
ton työt saataisiin tyydyttävästi hoidetuksi. Nämä esitykset eivät kuitenkaan enim-
mäkseen johtaneet myönteiseen tulokseen. Lisäksi oikeus katsoi, ettei voitu näyttää
toteen Rosenströmin laiminlyöneen tai rikkoneen virkavelvollisuuttaan.²⁵⁴

Vaikka Rosenström vapautettiin syytteestä, leimattiin valvontatoimisto syylliseksi,
koska se ei ollut toteuttanut riittävällä tavalla puolustuslaitoksen palveluksessa olleen
henkilöstön poliittisen luotettavuuden valvontaa. Jälleen syntyi uusi särö valvonta-
toimiston ja Etsivän keskuspoliisin välisille suhteille.

²⁵¹ Kopio Etsivässä keskuspoliisissa 21.12.1934 tehdystä muistimerkinnästä. (Se alkaa: Kun Riekki 21/12-34
selosti eilistä Sotaylioikeuden istuntoa...). Muistimerkinnän yhteydessä nimikirjaimet Lfg). Yleisesikunnan ja
Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta. PEutk-os. Tutkimuslupa. - Nimikirjaimet Lfg kuulu-
vat Kaarlo Oskar Löfvingille (s. 21.3.1893), joka toimi Etsivässä keskuspoliisissa (Valpo) kanslistina 1.2.1921
lukien ja toimistopäällikkönä 1.5.1923-4.6.1945.

²⁵² Sama.

²⁵³ Ajansuunta 4.5.1935. EK-Valpo I. Kotelo 2540. KA.

²⁵⁴ Sama. - Päätös julkaistiin lehdessä kokonaisuudessaan.

Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin väliset suhteet kärjistyivät äärimmilleen vuosina 1934 - 1935 pidettyyn Rosenströmin oikeudenkäyntiin. Jotta lukijalle syntyisi kuva siitä, millaiset muut tapahtumat aiheuttivat säröjä virastojen välisiin suhteisiin, on paikallaan selvittää kyseistä ongelmakenttää muutamalla lisäesimerkillä. Sotia edeltäneellä ajalla Yleisesikunta syylistyi toimintaan, jossa sen Neuvostoliittoon lähettämät tiedustelijat esiintyivät Etsivän keskuspoliisin mandaatilla.²⁵⁵ Tällaista toimintaa harjoitettiin ilmeisesti sen takia, että tiedustelun paljastuessa syy vierisi viimeksi mainitun harteille ensiksi mainitun pestessä kätensä tapahtuneesta.

Oman ongelmakentän valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välisiin suhteisiin muodostivat niiden käyttämät avustajat, jotka aiheuttivat pahennusta epäammattimaisella käytöksellään. Suomen kommunistisella puolueella oli puolestaan todellinen motiivi yrittää rikkoa valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välejä kylvämällä näiden välille keskinäistä epäluottamusta. Mahdollisesti tällaista yritettiin kesällä ja syksyllä 1933. Hämeenlinnassa Väinö Mäkisen nimellä esiintynyt SKP:n organisaattori kehaisi Yleisesikunnan aputiedottajalle, että Etsivästä keskuspoliisista saatiin tietoja, kunhan vain tarpeeksi maksettiin.²⁵⁶ Mikäli valvontatoimistossa pidettiin tällaista väitettä totena, oli varmaa, että tämä tyrehtyi entisestään tietojen luovuttamisen Etsivälle keskuspoliisille.

Valvontatoimisto ja Etsivä keskuspoliisi toteuttivat yhteisen kommunisteihin suunnatun pidätysoperaation Viipurissa 1930-luvun alkupuolella. Operaation jälkeen selvisi, että valvontatoimisto syylistyi harkitsemattomaan toimintaan. Tapauksen tiimoilta Etsivässä keskuspoliisissa kanslistina palvellut Kaarlo Löfving teki muun muassa seuraavan muistutuksen helmikuussa 1934:

Kun ”Työmiehen” mukaan ye VI:n tiedustelijat olivat polttaneet (paljastaneet) Friskimme ja todennäköisesti ye VI:n toivomuksesta, niin eikö pitäisi kuulustella tai ainakin puhutella Valtosta Viipurissa tämän asiapuolen selvittämiseksi, sillä jos asia tosiaan on niin, että ye VI on ehdon tahdoin polttanut Friskin, niin se on kumma juttu, jonka tuomari Bang rinnastaa maanpetosrikokseen. Valtosen ”käsittelyn” olisi pitänyt jo tapahtua ennen kuin ye VI saa haltuunsa ”Työmiehen” ja varottaa Valtosta asian oikeaa laitaa tunnustamasta.²⁵⁷

Seuraavana päivänä Kaarlo Löfving on merkinnyt asiasta muistiin:

Soitin Hagelille (Hagelberg, Viipurin osaston päällikkö) Hannes Valtosen kuulustelemisen tai puhuttelemisen mahdollisuudesta. Hagel sanoi jo itsekkin asiaa ajatelleensa, mutta ei ole siihen uskaltanut käydä, koska silloin siellä EK:n ja ye:n välit lopultakin menisivät aivan rikki. Hagel piti kuitenkin mahdollisena yksityistä keskustelua Sandströmin²⁵⁸ kans-

²⁵⁵ Etsivän keskuspoliisin päällikön kiertokirje N:o 4890/I osastopäälliköille 23.11.1933. EK-Valpo I. Kotelo 994. KA.

²⁵⁶ Kirje osastopäällikkö Urho Raekalliolle 16.1.1937 Ensossa; Otsikoimaton muistutuksen jäljennös 19.1.1937 koskien Erik J. Ratsalaa. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA; Otsikoimaton ja päiväämätön paperi ”YE:n valvontatoimiston tuomari Toivonen ilmoittanut 23.-24.8.1934 suullisesti Riekkille...”. EK-Valpo I. Kotelo 2552. KA.

²⁵⁷ (Kaarlo Löfvingin) Matkakertomuksen ILM.REK. N:o 1339/8.9.1933 yhteyteen tehty muistutuskirje 7.2.1934 (Lfg). EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA.

²⁵⁸ Tarkoitettaneen Uno Sandströmiä, joka palveli Yleisesikunnan valvontatoimiston Viipurin alatoimistossa etsivänä ja tarkastajana 1920 - 1930-luvuilla.

sa, vaikka siinäkin saattaa piillä vaara jos S. kertoo sitten esimiehelleen, että ”ohrana” kysynyt sellaista loukkaavaa epäilystä kuin se on, mistä nyt kysymys. Hagel ei osannut vielä sanoa mitään täsmällisempää asiaa.²⁵⁹

Vielä samana päivänä (8.2.-34) Kaarlo Löfving teki asiasta seuraavan muistiinmerkinnän:

Jos hyvien välien säilyttäminen ye:n kanssa estää ilmiannetun ye VI:n rikoksen selvittämistä kuulustelemalla siinä välikappaleena olleeksi epäiltyä ye:n kalvia - Valtosta - niin ei jääne neuvoksi muu kuin valittaa tapausta ja ehkä selittää se Svenssonille. Ehkä hän antaa luvan Valtosen kuulustelemiseen puhumatta asiaa ye VI:n miehille.²⁶⁰

Etsivässä keskuspoliisissa syntyneen vihantunteen valvontatoimistoa kohtaan ymmärtää hyvin kolmesta eri syystä. Ensinnä se, että Etsivän keskuspoliisin tiedottaja paljastui, aiheutti sen, että kaikki Friskiin kytköksissä olleet vielä paljastumattomat tiedusteluyhteydet menettivät merkityksensä. Toiseksi paljastuminen saattoi aiheuttaa Friskille ja häneen yhteydessä olleille ihmisille henkilökohtaisen vaaran. Tuon ajan hengelle ei ollut aivan tavatonta, että petturi sai maksaa teostaan hengellään. Tästä puolestaan on johdettavissa kolmas syy Etsivän keskuspoliisin valvontatoimiston suuntaan osoittamaan tuhtumukseen. Jos Etsivälle keskuspoliisille asioita kertoneet kommunistit olisivat joutuneet aatetoveriensa murhien kohteiksi, ei kukaan olisi enää uskaltanut ryhtyä Etsivän keskuspoliisin ”kalviksi”. Näin Etsivän keskuspoliisin kommunistiseen puolueeseen kohdentama tiedustelutyö olisi käynyt mahdollottomaksi ainakin Viipurin suunnalla.

Yhdistämissuunnitelmia

Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välinen valtakamppailu johti siihen, että niin valvontatoimistossa kuin Etsivässä keskuspoliisissa laadittiin suunnitelmia kaiken valvonnan ja vastavakoilun keskittämistä yhden ja saman viranomaisen alaisuuteen. Yhteistä näille suunnitelmille oli se, että kaikki vastuu valvonnasta ja vastavakoilusta haluttiin keskittää suunnittelijaviranomaisen alaisuuteen. Molemmat tahot löysivät mielestään hyviä perusteluita suunnitelmilleen.

Ensimmäiset tiedot siitä, että Etsivässä keskuspoliisissa suunniteltiin valvontatoimiston liittämistä sen kokoonpanoon, ovat vuodelta 1930. Vaikka suunnitelma oli Riekin alullepanema, hän ei ollut liikkeellä yksin. Riekillä näyttää olleen alaistensa, ainakin maakuntaosastojen päälliköiden, lähes varaukseton tuki takanaan. Viipurin ala-osaston päällikön Hagelbergin syyskuussa 1931 kirjoittaman kirjeen loppuun Riekki on kirjoittanut ”EK:n kaikkien osastojen päälliköt ovat muun muassa viime vuonna kirjallisissa lausunnoissa olleet ye:n valvontatoimiston joko kokonaan lakkauttamisen tai siviiliväkeen kohdistuvan toiminnan kieltämisen kannalla”.²⁶¹

²⁵⁹ (Kaarlo Löfvingin) Matkakertomuksen ILM.REK. N:o 1339/8.9.1933 yhteyteen tehty muistiinmerkintä 8.2.1934 (Lfg). EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA.

²⁶⁰ Sama.

²⁶¹ Kopio Hagelin kirjeestä Johtaja Esko Riekillä Viipuri 17.9.1931 (kirje alkaa: Kun tässä taas Yleisesikunta tuli puheeksi...). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PE-tutk-os. Tutkimuslupa.

Viipurin alaosastossa laaditusta muistiosta ilmenee, että Riekki oli alkuvuodesta 1930 lähettänyt osastolle kiertokirjeen, joka koski suunnitelluja valvontatoimiston yhdistämisestä Etsivään keskuspoliisiin. Alaosaston piti laatia talousarvioesitys siltä pohjalta, että valvontatoimiston Viipurin toimisto yhdistettäisiin Viipurin alaosastoon. Lisäksi alaosaston piti esittää kannanottoja, mitä mahdollinen yhdistyminen toisi tullessaan. Alaosastossa arveltiin, että yhdistymisellä saavutettaisiin valtiolle säästöjä. Niin ikään arvioitiin, että armeijan valvonta tulisi Etsivän keskuspoliisin johdossa hoidettua vähintäänkin yhtä hyvin kuin valvontatoimisto oli sen hoitanut.²⁶²

Varmistuaakseen yhdistämissuunnitelmansa kannatuksesta Riekki tiedusteli ensiksi omiensa mielipidettä ennen kuin esitti asiaa sisäministerille. Kun Riekin ja hänen alaistensa ajatukset näyttivät menevän yksiin, Riekki lähestyi sisäasiainministeri Ernst von Bornia syyskuussa 1931. Hän kirjoitti, kuinka nurinkurista oli, että sotilasviranomaiset toimivat valtiollisen poliisin alalla. Sanansa vakuudeksi Riekki lähetti ministerille asiakirjoja, jotka todistivat hänen väitteidensä paikkansapitävyyden. Riekin mukaan Yleisesikunnan toiminta valtiollisen poliisin toimialalla oli jos mikään ”toisen vasikalla kyntämistä”. Lisäksi se oli Riekin mukaan tolkutonta rahan haaskausta puhumattakaan siitä haitasta, mitä Yleisesikunnan toiminta Etsivälle keskuspoliisille aiheutti.²⁶³

Edelleen Riekki kertoi ministerille, ettei Yleisesikunta ollut vuosikausiin noudattanut yhteistoimintaohjesääntöä. Hänen mielestään ohjesääntö pitikin irtisanoa. Lisäksi Riekki saattoi sisäasiainministerin tietoon, että vaikka puolustusministeri Albin Manner²⁶⁴, kenraali Hugo Österman²⁶⁵ sekä eversti Per Zilliacus²⁶⁶ olivat vuonna 1930 selvillä Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin välisen työnjaon ja suhteiden korjaustarpeesta, asiaan ei saatu muutosta.²⁶⁷

Riekki valitti sisäasiainministerille myös siitä, että armeija aiheutti liikaa työtä Etsivälle keskuspoliisille. Hänen mukaansa Etsivä keskuspoliisi antoi puolustusvoimille vuosittain 13 000 - 14 000 kirjallista luotettavuuslausuntoa, johon työhön tarvittiin useita virkailijoita. Riekki totesikin ykskantaan ministeri von Bornille, ettei armeijasta ollut mitään hyötyä Etsivälle keskuspoliisille ja että Yleisesikunnan valvontatyö oli varsin mitätöntä. Sanojensa vakuudeksi hän esitti eräitä lukuja. Niiden mukaan valvontatoimistolla oli vuonna 1931 syyskuun puoleenväliin mennessä ollut pidätettyjä korkeintaan 20. Määrä oli Riekin mukaan edellisenä vuonna vieläkin pienempi. Sitä vastoin Etsivällä keskuspoliisilla oli vuoden 1931 syyskuun puoleenväliin mennessä 925 pidätettyä. Riekki tiesi vielä kertoa hovioikeuksien kanneviskaalien ihmetelleen

²⁶² Kopio Hagelbergin Viipurissa 31.5.1930 laatimasta muistiosta (Etsivän keskuspoliisin päällikön kiertokirjeen N:o 1869/30 johdosta, joka koskee Yleisesikunnan valvontatoimiston yhdistämiseksi etsivään keskuspoliisiin). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PEutuk-os. Tutkimuslupa.

²⁶³ Kopio Esko Riekin kirjeestä Ministeri vapaaherra Ernst von Bornille Helsinki 17.9.1931 (kirje alkaa: Oheelliset asiakirjat, jos Herra Ministerillä...). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PEutuk-os. Tutkimuslupa.

²⁶⁴ Albin Wilhelm Manner toimi Svinhufvudin II hallituksessa apulaispuolustusministerinä 4.7. - 10.7.1930 ja puolustusministerinä 10.7.1930 - 21.3.1931. Hallitukset ja ministerit vuodesta 1917. Valtioneuvosto.fi

²⁶⁵ Hugo Viktor Österman toimi Svinhufvudin II:ssä hallituksessa apulaispuolustusministerinä 10.7.1930 - 21.3.1931. Hallitukset ja ministerit vuodesta 1917. Valtioneuvosto.fi

²⁶⁶ Eversti Per Zilliacus toimi osasto 2:n päällikkönä 1.12.1930 - 1.1.1931.

²⁶⁷ Kopio Esko Riekin kirjeestä Ministeri vapaaherra Ernst von Bornille Helsinki 17.9.1931 (kirje alkaa: Oheelliset asiakirjat, jos Herra Ministerillä...). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PEutuk-os. Tutkimuslupa.

sitä, miksei Yleisesikunnalta tule juttuja, kun Etsivällä keskuspoliisilla oli varsin usein sotilaitakin syyttävänä.²⁶⁸

Riekin esittämät näkemykset varojen hukkakäytöstä sekä valvontatoimiston näyttöjen vähäisyydestä lienevät osuneen varsin oikeaan. Lisäksi hän kykeni esittämään asiansa vakuuttavalla tavalla ja sai sisäasiainministeriössä kannatusta esittämilleen ajatuksille. Ne tuotiin neuvottelupöytään loppuvuodesta 1933. Neuvottelut eivät johtaneet valvontatoimiston lakkauttamiseen eivätkä sen liittämiseen Etsivään keskuspoliisiin, vaan niiden pohjalta syntyi 1935 voimaanastunut valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin välinen yhteistoimintaohjesääntö, jonka sisältöä on edellä kuvattu.

Yleisesikunnan painavin peruste, jota se käytti estääkseen valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin yhdistämisen oli se, että liikekannallepanossa koko vastavakoilu siirtyisi Päämajalle. Tämän takia piti armeijassa jo rauhan aikana olla virasto, joka liikekannallepanon tapahtuessa automaattisesti ottaisi vastavakoilun haltuunsa.²⁶⁹

Yleisesikunnan valvonta- ja vastavakoilunäkökulmasta tarkasteltuna vuonna 1935 voimaan tullut yhteistoimintaohjesääntö ei parantanut riittävästi sotaväen asemaa. Yleisesikunnassa koettiin, että se joutui edelleen toteuttamaan valvontaa ja vastavakoilua liian suppeassa toimintaympäristössä. Kun siellä samanaikaisesti tiedostettiin, ettei asiassa ollut nähtävissä tyydyttävää neuvotteluratkaisua, oli keksittävä muita keinoja. Niinpä vuonna 1937 tuli Yleisesikunnan vuoro yrittää kaapata kaikki valvonta- ja vastavakoilutoiminta itselleen.

Yleisesikunnassa laadittiin kaikessa hiljaisuudessa suunnitelma, jonka toteutuessa sotilaat olisivat ottaneet johtoonsa rauhan aikana kaiken Suomessa toteutetun valvonta- ja vastavakoilutoiminnan. Korkein sotilaspäällystö hyväksyi vuonna 1937 suojelujärjestön perustamista koskeneen ehdotuksen. Suojelujärjestön oli määrä toimia vakoilun ja tuhotöiden vastustamisen keskusjärjestönä. Tämän toiminnan johtaminen piti antaa sotilaiden johdettavaksi muun muassa sen takia, että ulkomaiden vakoilu oli se luonteeltaan sotilaallista, taloudellista tai poliittista palveli viime kädessä sotilaallisia tarkoituksia. Valvontatoimiston mukaan täten vain sotilailla oli tieto siitä, mitä asioita kulloinkin oli pystyttävä suojelemaan vakoilulta.²⁷⁰

Korkeimman sotilaspäällystön hyväksyntään vedoten esitettiin huhtikuussa 1938 ylimääräisten sekä uusien virkojen vakinaistamista muun muassa Yleisesikuntaan, suojeluskuntajärjestöön, sisäasiainministeriön merivartiojaostoon, rajavartioasiainosastoon, merivartiolaikokseen sekä rajavartiostoihin. Kymmeneen suojeluskuntapiiriin esitettiin perustettavaksi yksi ja Viipurin suojeluskuntapiiriin kaksi sotilasohjaa-

²⁶⁸ Sama.

²⁶⁹ Kopio Päiväämättömästä ja otsikoimattomasta eversti Svenssonin allekirjoittamasta muistiesta. (Muistio alkaa: Koska joillakin tahoilla on ehdotettu Yleisesikunnan valvontatoimiston lakkauttamista ja sen tehtävien siirtämistä...). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PETutkos. Tutkimuslupa.

²⁷⁰ Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja huhtikuulta 1938 (asiakirja alkaa: Korkeimman sotilaspäällystön vuonna 1937 hyväksymän suojelujärjestön perustamista koskevan ehdotuksen...). Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/3. KA.

jan vakanssia. Ylimmälle tasalle eli Suojeluskuntain yliesikuntaan oli määrä perustaa suojelupalvelusta varten yksi sotilastarkastajan vakanssi.²⁷¹

Asia esiteltiin sisäasiainministerille ja puolustusministerille, mutta se ei edennyt enää jatkoesittelyyn. Puolustusministeri tosin lausui mielipiteenään, että suojelualan oli kiinnitettävä enemmän huomiota ja sen henkilöstöä oli lisättävä.²⁷²

Sotilaiden suunnitelman epäonnistumiseen voidaan löytää kolme syytä. Ensinnä Etsivän keskuspoliisin esittämä vastustus. Vaikka Esko Rieki ei ollut enää huhtikuussa 1938 Valtiollisen poliisin päällikkönä, ei valvontatoimiston ja Valtiollisen poliisin välisissä suhteissa ollut tapahtunut niin perusteellista lämpenemistä, että viimeksi mainittu olisi hyväksynyt sotilaiden suunnitelmat suojelualan uudistamiseksi. Toiseksi Euroopan kiristynyt tilanne. Vaikka valtiojohto olisi halunnutkin suojelujärjestön perustamista ei uuteen tuntemattomaan järjestelyyn haluttu siirtyä epävakaan sotilaspoliittisen tilanteen takia, kun oli olemassa ainakin jollain tapaa toimiva valvontajärjestelmä. Kolmantena synnä voitaneen esittää valtion taloudellista tilannetta. Uuteen järjestelmään siirtyminen olisi eittämättä aiheuttanut lisäkustannuksia. Kun samanaikaisesti tiedostettiin muun muassa puolustuslaitoksen sotamateriaalin puutteet, ajoivat esimerkiksi tämänkaltaiset taloudelliset syyt ohi suojelujärjestön perustamisen.

Ulkopuolinen ja mahdollisesti myös objektiivisin aikalaislähde, jossa kuvataan Suomen valvonnan ja vastavakoilun järjestelyjä, on Ruotsin Yleisesikunnassa lokakuussa 1937 laadittu muistio ”P. M. angående överbakningstjänsten i Finland”. Sen mukaan Suomen järjestelmän heikkouksia olivat kaksijakoisuus ja Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan valvontatoimiston väliltä puuttuva vastuualuejako. Ruotsalaiset arvelivat, että Suomessa olisi syytä keskittää valvonta ja vastavakoilu yhden viranomaisen tehtäväksi ja että tähän tehtävään sopisi paremmin Etsivä keskuspoliisi kuin valvontatoimisto. Ruotsalaiset perustelivat kantaansa sillä, että Etsivällä keskuspoliisilla oli suuremmat resurssit ja enemmän kokemusta kuin valvontatoimistolla.²⁷³

Yleisesikunnan valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valtiollisen poliisin) yhdistämissuunnitelmat eivät muuttaneet vallinnutta tilannetta. Täten valmiutta kohotettaessa syksyllä 1939 Suomessa oli edelleen kaksi erillistä valvonta- ja vastavakoiluorganisaatiota Yleisesikunnan valvontatoimisto ja Valtiollinen poliisi.

²⁷¹ Sama.

²⁷² Sama. Valvontatoimiston kirje N:o 209/VI Rajavartiostojen esikunnalle 1.4.1938; Valvontatoimiston kirje N:o 207/VI merivartiolaitoksen esikunnalle 1.4.1938 liitteinen; Valvontatoimiston kirje N:o 208/VI Suojeluskuntain yliesikunnalle 1.4.1938 liitteinen; Valvontatoimiston päiväamätön ja otsikoimaton asiakirjaluonnos mahdollisesti keväältä 1938 (alkaa sanoin: Jäljempänä oleva ehdotus tsto VI:een korkeimman johdon...).

²⁷³ P.M. angående överbakningstjänsten i Finland 19.10.1937. Generalstaben/Inrikesavdelningen/Personaldetaljen. F Ia. Vol. 6. KrA.

2.5 Valvontatoimiston kansainväliset yhteydet

Tiedustelu- ja vastatiedustelupalvelujen kansainvälinen yhteistyö pyritään salaamaan mahdollisimman hyvin, koska se paljastaa ulkopuoliselle yhteistoimintaa harjoittavien osapuolien läheiset suhteet ja yhteiset intressit. Yleisesikunnalla oli 1920-luvulla vastatiedusteluyhteistyötä ainakin Puolan ja Ruotsin kanssa. Suomen ja Saksan läheisestä tiedusteluyhteistyöstä kertoo maiden asevoimien Yleisesikuntien välille vuonna 1930 solmittu tiedustelu- ja valvontapalvelua koskenut yhteistoimintasopimus. Lisäksi 1930-luvulla Yleisesikunnalla oli tiivistä tiedusteluyhteistyötä reunavaltioiden (Suomi, Viro, Latvia, Liettua sekä Puola) kanssa. Tällä yhteistyöllä oli poliittisen johdon siunaus.²⁷⁴

Etsivä keskuspoliisi piti ulkomaisia suhteita yllä erityisesti Ruotsiin, Baltiaan, Saksaan sekä Puolaan. Neuvostoliiton pelko yhdisti Suomen turvallisuuspoliisin erityisesti Baltiaan ja Puolaan. Etsivän keskuspoliisin kansainvälinen yhteistyö koostui muun muassa tietojen vaihdosta. Lisäksi ulkomailta hankittujen kokemusten perusteella pyrittiin kehittämään omaa toimintaa.²⁷⁵

Latvian, Viron ja Suomen sotilastiedustelun päälliköt järjestivät 1920 - 1930-luvulla salaisia kokouksia vuosittain. Näitä kokouksia pidettiin vuoronperään Helsingissä, Riisassa ja Tallinnassa. Lisäksi Suomi oli keskeisessä asemassa Puolan Neuvostoliittoon kohdistamassa sotilastiedustelussa 1920 - 30-luvuilla.²⁷⁶

Lähdeaineisto kertoo, että valvontatoimistolla oli 1920-luvulla yhteistoimintaa ainakin Puolan ja Ruotsin kanssa. Yhteistoiminnan tuloksena valvontatoimisto sai tietoja kommunistien toiminnasta, kuten muun muassa Pietarista Suomeen lähetetyistä ampuma- ja räjähdystarvikkeista sekä kommunistien toiminnasta Ruotsissa.²⁷⁷

Yleisesikunta oli 1930-luvun alkupuolella hyvin perillä Puolan vastavakoilujärjestelystä. Tämä kertoo maitten Yleisesikuntien läheisestä suhteesta, sillä vastavakoilujärjestelyjä ei kerrota kenelle tahansa. 1930-luvun edetessä sotilasvastavakoilu sai uusia kansainvälisiä yhteistoimintakumppaneita. Uusiksi yhteistyösopimuksiksi tulivat ainakin Ranska ja Itävalta. Yhteistoiminnan tuloksena vastavakoilu sai ulkomailta tietoja, jotka liittyivät lähinnä Neuvostoliittoon ja kansainväliseen kommunistiseen liikkeen-

²⁷⁴ Westerlund Lars: Itsetehostuksesta nöyryyteen: suomensaksalaiset 1933 - 46. Kansallisarkisto 2011, s. 181; Leskinen (1999), s. 101.

²⁷⁵ Lackman, Sirvio (1999), s. 24-25; Selostus Helsingissä marraskuun 12.-17. päivinä 1925 pidetystä Suomen, Viron ja Latvian valtiollisten poliisien päälliköiden kokouksesta (Helsingissä 3 päivänä joulukuuta 1925 Esko Riekkä); Täydentävä pöytäkirja Suomen, Viron sekä Latvian valtiollisten poliisien päälliköiden kesken käydyistä neuvotteluista 12.-17.11.1925 (Suomennos venäjänkielisestä); Selostus Viron, Latvian ja Suomen poliittisten poliisien päälliköitten neuvottelukokouksesta 13.-15.11.1926; Suomennos Johannes Soomannin kirjeestä Esko Riekkille (päiväämätön). EK-Valpo I. Kotelo 2844. KA; Esko Riekin kirje 1132 poliisin herra varapäällikölle Tallinnaan 21.12.1931 (kirjoitettu venäjäksi); Kirje 11127/VII opdagelseschefen H. Herr Reidar Sveen Osloon 19.12.1931; Kirje 11128/VII politiinspektören H. Herr E. Thune-Jacobsen Kööpenhaminaan 19.12.1931. EK-Valpo I. Kotelo 994. KA; Eesti Vabariik kohtu- ja siseministerium poliitilise politsei inspektor kirje Etsivän keskuspoliisin herra päällikölle 14.3.1931 liitteinen (kirjoitettu venäjäksi). EK-Valpo I. Kotelo 1003. KA.

²⁷⁶ Strelbitskij Konstantin: Suomen ja Puolan Neuvostoliittoon kohdistunut tiedusteluyhteistyö 1921 - 1939. Sotahistoriallinen aikakauskirja 23 (2004), s. 122-131.

²⁷⁷ Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 19/VI/25 er. sal. Etsivän keskuspoliisin herra päällikölle 3.6.1925 liitteinen. EK-Valpo I. Kotelo 1001. KA; Yleisesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 746/VI/29 h. Etsivän keskuspoliisin herra päällikölle 22.5.1929. EK-Valpo I. Kotelo 1003. KA.

seen. Kansainvälisellä yhteistoiminnalla haettiin myös tietoa ja kokemuksia siitä, miten sotilaallista valvonta- ja vastavakoilutoimintaa oli mahdollista Suomessa kehittää.²⁷⁸

Valvontatoimiston kansainvälistä yhteistoimintaa pyrittiin todenteolla lisäämään viimeistään vuodesta 1936 lähtien. Tuolloin sen henkilöstöä pyrittiin lähettämään ulkomaille eri koulutustapahtumiin muun muassa Ranskaan, Saksaan, Puolaan, Viroon sekä Latviaan.²⁷⁹ Valvontahenkilöstön ulkomaankomennuksia perusteltiin muun muassa sillä, että niiden tarkoituksena oli perehdyttää majuri Gustav Rosenström sekä kapteeni Matti Aarnio sotilaspoliisien koulutusmenetelmiin, valvontapalveluksessa käytettyihin teknillisiin välineisiin, sotilaspoliisin varustukseen sekä valvonnan yleisjärjestelyihin.²⁸⁰ Ainakin kapteeni Aarnion ulkomaanmatkat toteutuivat keväällä 1936 ja niillä hankittujen kokemusten perusteella alettiin Suomessa kehittää armeijan rauhan- ja sodanajan valvontaa ja vastavakoilua sekä sotilaspoliisitoimintaa.²⁸¹

Kansainvälisiltä yhteistyökumppaneilta saatiin myös valvonta- ja vastavakoilutyöhön liittyntä tiedustelutietoa. Tästä osoituksena on se, että kun valvontatoimistossa suunniteltiin talvikaudella 1936 - 1937 laadittavaksi selvitys Neuvostoliiton vakoilu- ja suojelupalveluksen yleisjärjestelystä, piti työssä käyttää lähteinä Yleisesikunnassa jo olevaa sekä Ruotsista, Saksasta, Unkarista ja Puolasta saatua materiaalia. Lisäksi valvontatoimiston työsuunnitelmassa todetaan, että mainittu selvitystyö oli välttämätöntä vaihtomateriaalia niiden yleisesikuntien kanssa, joiden kanssa haluttiin jatkuvaa yhteistyötä.²⁸² Tämä puhuu kiistatta sen puolesta, että valvontatoimistolla oli myös muutakin kansainvälistä yhteistyötä kuin pelkästään koulutukseen liittyntä.

²⁷⁸ P. M. Vastavakoilun järjestely Puolassa (kopio). (Muistio alkaa: Puolan Yleisesikunnan toisessa osastossa on vastavakoilun johto...). Sekalaisia asiakirjoja. PEtutk-os. Tutkimuslupa; Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja ”Selostus suoritettavista töistä talvikauden aikana 1936 - 37” 30.10.1936; Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 374/VI/henk. 2.4.1935. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

²⁷⁹ Ensimmäiset todisteet siitä, että valvontatoimiston henkilöstöä pyrittiin saamaan ulkomaille tapahtuvaan koulutukseen löytyvät huhtikuulta 1935. Tuolloin valvontatoimisto esitti, että sille varattaisiin vuoden 1936 menoarvioon ulkomaille tapahtuvaa opiskelua varten kaikkiaan 24 000 markkaa (9 445 €). Summa oli määrä käyttää vuonna 1936 majuri Rosenströmin sekä kapteeni Aarnion opiskeluun ulkomaille 30 vuorokauden aikana. Tuon vuorokausimäärän suunniteltiin jakautuvan seuraavasti: Itävalta tai Ranska (14 vuorokautta), Saksa (6), Puola (6), Eesti (2) sekä Latvia (2). Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 374/VI/henk. 2.4.1935. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

²⁸⁰ Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 374/VI/henk. 2.4.1935. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

²⁸¹ Osasto 4:n kirje N:o 768/X. puolustusministeriölle 25.4.1936. Toimisto X/YE. T-14860/3. KA. - M. Aarnion oli määrä matkustaa huhtikuussa 1936 seuraaviin maihin: Ruotsiin (5 päivää), Saksaan (23), Puolaan (22), Latviaan (3) sekä Viroon (5). Edellä mainituista maista oli Saksa huhtikuun puoleen väliin 1936 mennessä ilmoittanut ottavansa vastaan suomalaisen upseerin, joka tutustuu valvonta- ym. tehtäviin. Osasto 4:n kirje N:o 768/X. puolustusministeriölle 25.4.1936. Toimisto X/YE. T-14860/3. KA. - Huhtikuun 17. päivänä 1936 puolustusministeri hyväksyi esityksen M. Aarnion virkamatkoista Ruotsiin, Saksaan, Latviaan sekä Viroon. Matkojen tarkoituksena oli tutustua sodanajan rintamantakaiseen kenttäpoliisi- ja valvontapalvelukseen. Jäljennös esittelystä puolustusministerille N:o 344/9 sot. 17.4.1936. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA. - Näyttää siltä, että kapteeni Aarnio matkusti vielä syksyn 1936 aikana myös Unkariin ja Puolaan. Syyskuussa 1936 laaditusta asiakirjasta ilmenee, että Sotaväen päällikkö näki tarpeellisenä Aarnion komentamista Unkariin ja Puolaan perehtymään rauhan- ja sodanajan suojelupalvelukseen (Abwehrdienst) sekä kenttäantarmiston ja -poliisin järjestelyihin. Osasto 4:n kirje N:o 428/X.sal. puolustusministeriölle 17.9.1936. Toimisto X/YE. T-17646/5. KA; Matti Aarnion ansioluettelosta (AL 30556) selviää, että hän osallistui vuonna 1936 Saksan, Unkarin ja Puolan Yleisesikuntien järjestämille yksityiskursseille. KA.

²⁸² Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja ”Selostus suoritettavista töistä talvikauden aikana 1936 - 37” 30.10.1936. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

Valvontatoimiston kokemukset ulkomailla tapahtuvasta opiskelusta sekä sieltä hankituista tiedoista olivat ilmeisesti hyviä. Tästä syystä toimistossa palvelleita upseereita pyrittiin koko 1930-luvun lähettämään ulkomaille muun muassa Saksaan, Puolaan sekä Unkariin ammentamaan oppia valvonta- ja vastavakoilualalla tapahtuneesta kehityksestä.²⁸³

Ainakin kertaalleen, noin 1930-luvun puolivälissä, toteutui suomalaisten vastatiedustelijoiden opintomatka Saksaan. Tuolloin heille kerrottiin muun muassa seuraavista asioista: vastavakoilun organisaatio Saksassa, hallinto ja komentosuhteet sekä suhteet Gestapoon, hallintosuhteet muissa maissa Puola ja Unkari, miten valmistetaan upseeri salaiseen tiedusteluun ja suojelupalvelukseen, kenttäpoliisin ja kenttäsanartarmiston johto, käyttö, tehtävät, komentosuhteet ja yhteys eri viranomaisiin, vastavakoilu Venäjää, Tšekkosloviaa, Itävaltaa ja Tanskaa vastaan sekä miltä aloilta ja mitä tietoja kerätään, mitä varten niitä kerätään ja miten tietoja käytetään.²⁸⁴ Koulutustapahtuman ohjelmasta on pääteltävissä, että tapahtuma tarjosi kuulijakunnalle monipuolisen tietopaketin valvonnasta ja vastavakoilusta ja samalla yhden näkökulman siitä, minkä pohjalta vastaavia asioita voitiin Suomessa alkaa kehittää.

Yhteistoiminta ruotsalaisten kanssa oli erityisen läheistä ja luottamuksellista. Tämä ilmenee muun muassa siitä, että selostaessaan kotimaahansa erästä Suomessa pidettyä valtiopetosioikeudenkäyntiä maaliskuussa 1939 Ruotsin sotilasasiamies everstiluutnantti Curt Kempff viittasi Valtiollisesta poliisista ja Yleisesikunnasta luottamuksellisesti saatuihin tietoihin.²⁸⁵

Yleisesikunnassa kansainvälistä valvonta- ja vastavakoilualan yhteistyötä pidettiin tärkeänä ja välttämättömänä maan suojaamiseksi sotilaalliselta vakoilulta. Luottamuksellista yhteistyötä tarvitsivat ennen kaikkea suomalaiset, koska heiltä puuttui paljon lakeja, asetuksia ja säännöksiä, joita vastavakoilun alalla oli muualla kehitetty.²⁸⁶

²⁸³ YE:n valvontatoimiston määrärahatarve vuodeksi 1939 menosäännön kohdalla 9.PLV:4. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/3. KA.

²⁸⁴ Otsikoimaton ja päiväämätön tapahtumaluettelo (52 tapahtumaa) Saksassa pidetystä koulutustapahtumasta. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA. Koulutustapahtumaan osallistunut majuri Grobholz oli ko. sotilasarvossa 1.2.1934-1.8.1936 ja hän palveli Saksan armeijan vastavakoilussa 1.6.1934-21.5.1935. Ohto Mannisen antama tieto.

²⁸⁵ Till Statsrådet och Chefen för Kungl (pvm?) Försvarsdepartementet. Försvarsstaten/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I: 6. Vol. 4; KrA; Rapport litt U nr 109 liitteinen (PetSAMON vakoilujutussa kuulustellun kalastaja Niemen kuulustelupöytäkirjan ruotsinno). Försvarsstaten/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 3. KrA.

²⁸⁶ Yleisesikunnan valvontatoimiston asiakirja ”Selostus suoritetuista töistä talvikauden aikana 1936 - 37” 30.10.1936. Valvontatoimisto/Osasto 2/YE. T-13575/5. KA.

3

YLEISESIKUNNAN VALVONTATOIMISTOSTA PÄÄMAJAN VALVONTAOSASTOKSI – ORGANISAATIO JA TOIMINTAJÄRJESTELYT

3.1 Ylimääräiset harjoitukset 1939 ja talvisota

Sotilastiedustelun kalustohankintoja

Euroopassa 1930-luvun puolivälissä alkanut poliittinen liikehdintä kiristyi keväällä 1939, kun Hitler liitti Tšekkoslovakian Böömin ja Määrin provinssit Saksan yhteyteen ja pian sen jälkeen hän yhdisti vielä Liettuaan kuuluneen Memelin alueen Saksaan. Italia puolestaan valtasi itselleen jalansijaa Balkanilla miehittämällä Albanian. Syyskuun alussa 1939 Saksa hyökkäsi Puolaan ja Neuvostoliitto liittyi hyökkäykseen 17. syyskuuta 1939.

Kansainvälisen tilanteen jännittyessä Suomen puolustuslaitoksessa tiedostettiin muun muassa sodanajan armeijan materiaali puutteet. Tilanteen parantamiseksi sotilastiedustelun johto anoi ja sai syksyllä 1939 tiedustelulle lisärahoitusta. Valvonta- ja vastavakoilutoimintaan myönnettyt lisävarat kohdistettiin radiovalvonnassa ja sensuuritoiminnassa tarvittavan kaluston hankintaan sekä lisähenkilöstön palkkaamiseen.²⁸⁷

Syksyn 1939 tilanteen johdosta Yleisesikunta vahvisti tiedustelu- ja valvontatoimintaa.²⁸⁸ Hankintojen ohella ison osan lisärahoituksesta nielivät palkkakustannukset, kun armeijan vahvuus kasvoi. Toiminnan tehostaminen aiheutti menoja, joihin ei budjetissa ollut varauduttu. Päämajan jaosto II:n laatimasta tilikertomuksesta Yleisesikunnan ulkomaosaston salaisten varojen käytöstä vuodelta 1939 ilmenee, että kyseiselle vuodelle Yleisesikunnan ulkomaosastolle erikoismenosäännössä myönnettiin käyttövaroja 2 300 000 markkaa (821 241 €).²⁸⁹

Ulkomaosasto esitti puolustusministeriölle syyskuun alussa, että sen käytettäväksi annettaisiin tehostettua tiedustelu- ja valvontatoimintaa varten 1 127 000 markkaa (402 408 €) loppuvuotta varten. Tästä summasta varattiin valvontatoimiston erinäisiin kalustohankintoihin ja vahvistetun valvonnan aiheuttamien menojen peittämiseksi 250 000 markkaa (89 265 €).²⁹⁰

²⁸⁷ Päämajan jaosto II:n kirje N:o 3588/Tied.40/sal. puolustusministeriölle 21.6.1940 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 4584/Ulk.3/40henk 18.12.1940 liitteinen. Gustaf Mannerheimin yksityisarkisto. Kotelo 103. KA.

²⁸⁸ Yleisesikunnan ulkomaosaston kirje N:o 1159/U2/ puolustusministeriölle 7.9.1939 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/51. KA.

²⁸⁹ Päämajan jaosto II:n kirje N:o 3588/Tied.40/sal. puolustusministeriölle 21.6.1940 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

²⁹⁰ Yleisesikunnan ulkomaosaston kirje N:o 1159/U2/ puolustusministeriölle 7.9.1939 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/51. KA.

Valvontatoimiston hankintaesityksestä vuodelta 1939 ilmenee, että sillä oli kova pula radiovalvonnan ja sensuuritehtävien perusvälineistöstä. Tämän takia valvontatoimisto esitti käyttöönsä 21 348 975 markkaa (7 622 895 €) omia sekä sotapoliisin perushankintoja varten. Tästä summasta valvontatoimiston omiin hankintoihin oli tarkoitus käyttää 6 975 000 markkaa (2 490 503 €).²⁹¹

Hankintaesityksestä on pääteltävissä, ettei valvontatoimisto ollut varautunut lainkaan kalustollisesti radiovalvonta- ja sensuuritehtäviin. Esityksestä paistaa läpi, että tuoloin yritettiin yhdellä kertaa korjata kaikki edellisinä vuosina laiminlyödyt kalustohankinnat. Esimerkiksi moottoridulle radiovalvontajoukkueelle esitettiin hankittavaksi 15 - 17 autoa.²⁹²

Hankinta-asian kiireellisyyden takia materiaaliostot jouduttiin aluksi rahoittamaan käyttövaroista. Myöhemmin tiedustelutoimialan hankintoihin saatiin varat puolustusministeriön eri määrärahoista.²⁹³ Lähdeaineisto ei kuitenkaan kerro missä määrin tiedustelutoimialan hankintamäärärahaesitykset lopulta toteutuivat eikä sitä, mitä kaikkea valvonta- ja vastavakoiluvälineistöä myönnettyillä määrärahoilla hankittiin. On kuitenkin tiedossa, että valvontatoimiston kulunkimenojen noustessa syyskuusta lokakuuhun yli kaksinkertaiseksi, oli suurin kulujen aiheuttaja radiovalvonnan kalustohankinnat. Lisäksi tiedetään, että valvontaosaston sensuurilaboratorioon hankittiin sen työskentelyssä tarvittavia laitteita.²⁹⁴

Päämajan valvontaosaston perustaminen

Valvontatoimiston liikekannallepanovalmius oli 1930-luvun alkupuolella luvattoman heikko. Tämä johtui pääasiassa rajallisista henkilöstö- ja rahavaroista. Henkilöstöpuolaan oli syksystä 1938 alkaen haettu ratkaisua käyttämällä liikekannallepanotehtävien laatimisessa valvontatoimiston oman henkilöstön ohella reserviläisiä.²⁹⁵

Liikekannallepanosuunnitelman mukaan valvontatoimiston siirtymisestä sodan ajan valvontaosaston kokoonpanoon vastasivat valvontatoimistossa jo rauhanaikana palvelleet henkilöt. Keskuselimen (valvontaosaston pääosasto) liikekannallepanoa varten oli jo ennen talvisotaa olemassa tarpeellinen kaaderi, mutta kenttäorganisaatioon oli valmiuden kohottamisen aikana koulutettava alan ammattimiehet edustustojen ja toimistojen päälliköitä myöten.²⁹⁶

Rauhanaikainen Yleisesikunnan valvontatoimisto sijaitsi Helsingissä Yleisesikunnan käyttöön osoitetussa rakennuksessa Kasarmikatu 22:ssa, josta käytettiin nimitystä

²⁹¹ Jäljennös Yleisesikunnan valvontatoimiston (päiväämättömästä) asiakirjasta N:o 42/U3/39.sal. liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/48. KA.

²⁹² Sama.

²⁹³ Päämajan jaosto II:n kirje N:o 3588/Tied.40/sal. puolustusministeriölle 21.6.1940 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

²⁹⁴ Sama. Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 4584/Ulk.3/40henk 18.12.1940 liitteinen. Gustaf Mannerheimin yksityisarkisto. Kotelo 103. KA.

²⁹⁵ Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 4584/Ulk.3/40henk 18.12.1940 liitteinen. Gustaf Mannerheimin yksityisarkisto. Kotelo 103. KA.

²⁹⁶ Muistio ent. valvontatoimiston (Ulk.3) organisaatiosta, tehtävistä ym. pohjaksi suoritettaville lkp. valmisteluille 25.5.1948. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA. Huom. Asiakirjan johdannossa todetaan, että tiedot ovat muistinvaraisia, joten ne saattavat olla puutteellisia ja mahdollisesti osittain virheellisiäkin. - Tässä yhteydessä toimistoilla tarkoitetaan sotatoimialueilla toimineita valvontaosaston toimistoja.

”piharakennus”.²⁹⁷ Aivan ylimääräisten harjoitusten kynnyksellä valvontatoimiston henkilövahvuus oli 21 henkeä. Tästä määrästä upseereita oli seitsemän, näiden joukossa muun muassa tuleva osastopäällikkö everstiluutnantti Kustaa Rautsuo, tulevat talvisodan aikaiset pääosaston toimistopäälliköt kapteeni Mainio Reponen (ilmoitus-toimisto, Valv.2), majuri Matti Ropponen (vastavakoilutoimisto, Valv.1) sekä kapteeni Taavi Patoharju (sensuuritoimisto, Valv.3). Edellä luetellun upseerikunnan lisäksi valvontatoimistossa palveli ainakin kaksi lainoppinutta henkilöä, yksi toimistosihiteeri, kaksi kanslistia, viisi virkailijaa, kolme kanslia-apulaista sekä vahtimestari.²⁹⁸ Lisäksi valvontatoimistolla oli alatoimisto Viipurissa sekä edustaja Lahdessa. Hän toimi kyseisessä tehtävässä oman toimensa ohella, ollen pääasiassa poliisilaitoksen palveluksessa.²⁹⁹

Euroopassa käynnissä olleen sodan, mutta ennen kaikkea Neuvostoliiton Suomelle esittämien aluevaatimuksien takia Suomessa kohotettiin sotilaallista valmiutta järjestämällä ylimääräiset harjoitukset (YH). Ensimmäinen osa kenttäarmeijan reserviläisistä kutsuttiin palvelukseen 7. lokakuuta ja loput 11. lokakuuta 1939. Päämaja aloitti toimintansa 18. lokakuuta.³⁰⁰

Sodanajan kokoonpanoon siirryttäessä myös valvontaosastoon kutsuttiin reserviläisiä. Alkuvaiheessa Päämajan kokoonpanoon kuulunutta valvontaosaston pääosastoa vahvistettiin kymmenellä hengellä. Toimistojen kesken tämä luku jakaantui siten, että sekä ilmoitus- että vastavakoilutoimistoon kumpaankin käskettiin kolme ja sensuuritoimistoon neljä reserviläistä.³⁰¹

Reservistä pääosastoon kutsutut asevelvolliset majoitettiin Helsingissä Kalevankatu 3:ssa sijainneeseen hotelli Cosmopoliteen. Ylimääräisten harjoitusten aikana valvontaosastolla oli toimitiloja Cosmopoliten 2:ssa ja 3:ssa kerroksessa, Kasarmikatu 22:n F-portaan 2:ssa, 4:ssä sekä 5:ssä kerroksessa sekä Helsingin postitalossa,³⁰² missä sijaitsi mahdollisesti sensuuritoimisto tai sen osia. Tämä oli kuitenkin vain tilapäisjärjestely, sillä Päämajan sodanajan sijoituspaikaksi oli valittu Mikkeli.³⁰³

Valtioneuvosto teki 23. marraskuuta 1939 päätöksen puolustusvoimain ylimmän johdon väliaikaisesta järjestelystä. Sen mukaan Päämaja koostui komento-osastosta ja I-III jaostoista sekä propagandaosastosta. Valvontaosasto kuului eversti Lars Melanderin johtamaan jaostoon II:een, johon kuuluivat myös ulkomaatoimisto ja tiedusteluosasto.³⁰⁴

²⁹⁷ Puolustusministeriön ja Yleisesikunnan osoiteluettelo (päiväämätön). Puolustusministeriö. T-23828/61. KA.

²⁹⁸ Otsikoimaton henkilökuntaluettelo (ylämarginaalissa merkintä ”YH:n aikana 6.10.1939”). Puolustusministeriö. T-23828/61. KA.

²⁹⁹ Muistio ent. valvontatoimiston (Ulk.3) organisaatiosta, tehtävistä ym. pohjaksi suoritettaville lkp. valmistutuille 25.5.1948. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA. Huom. Asiakirjan johdannossa todetaan, että tiedot ovat muistinvaraisia, joten ne saattavat olla puutteellisia ja mahdollisesti osittain virheellisiä.

³⁰⁰ Talvisota 1939 - 1940. Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt, s. 84; Vuorenmaa, Ylikoski (1979), s. 204.

³⁰¹ Puolustusministeriön asiakirja N:o K 241/sal. 10.10.1939. Toimisto XI/YE. T-12085/5. KA.

³⁰² Sama. Puolustusministeriön asiakirja N:o K/298/sal. 21.10.1939. Toimisto XI/YE. T-12085/5. KA; Päämajan kirje N:o Kom.os. 114/39. puolustusministeriölle 3.12.1939 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

³⁰³ Vuorenmaa, Ylikoski (1979), s. 204.

³⁰⁴ Valtioneuvoston päätös 23.11.1939 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Vuorenmaa, Ylikoski (1979), s. 205.

Valvontaosaston pääosasto koostui kolmesta toimistosta. Nämä olivat vastavakoilutoimisto (Valv. 1), ilmoitustoimisto (Valv. 2) sekä sensuuritoimisto (Valv. 3). Helmikuussa 1940 pääosaston toimistojen yhteenlaskettu vahvuus oli 26 henkeä. Niin vastavakoilutoimiston kuin ilmoitustoimiston vahvuus oli kuusi henkeä. Sensuuritoimistossa palveli puolestaan 13 henkeä.³⁰⁵ Tämän lisäksi pääosaston kokoonpanoon kuului ylipäällikön turvallisuusvartiosto.

Vastavakoilutoimiston päällikkönä palveli majuri Matti Ropponen. Hänen toimistonsa tehtäviin kuului johtaa ja järjestää puolustusvoimien ja maanpuolustuksen kannalta tärkeiden virastojen, tehtaiden ja laitosten suojaaminen valtio-, maan- ja sotapetokselta, sabotaasilta sekä muilta maanpuolustusta vahingoittavilta hankkeilta ja yrityksiltä. Lisäksi toimiston tehtävänä oli johtaa sotilas- ja siviilihenkilöiden valvontaa maanpuolustusta vahingoittavien tekojen (kuten valtio-, maan- ja sotapetosten, kapinarikosten ja sabotaasin) vastustamiseksi. Vastavakoilutoimisto johti ja tarvittaessa myös järjesti maanpuolustusta koskevien salaisten asiakirjojen säilyttämis- ja käsittelytoimenpiteitä. Majuri Ropponen johtaman toimiston tehtävänä oli myös edellä mainittujen rikosten tutkinnan johtaminen sekä tarvittaviin toimiin ryhtyminen rikosten syyttäjälle jättämistä varten. Vastavakoilutoimiston tehtävänä oli myös johtaa niiden määräysten noudattamisen valvontaa, jotka oli annettu siviiliväestöön kuuluville henkilöille näiden oikeudesta pitää hallussaan ja käyttää radiolaitteita, kaukoputkia sekä valokuvauskoneita.³⁰⁶ Vastavakoilutoimiston vastuulla oli täten valvontaosaston päätehtävän valvonnan ja vastavakoilun järjestäminen ja johtaminen.

Vastavakoilutoimiston kokoonpanoon kuului radiovalvontajaos, minkä lisäksi sen johdettavana oli myös valvontaosaston kenttäorganisaatio.³⁰⁷ Radiovalvontajaoksen tehtäviä ei koskaan määritelty virallisissa asiakirjoissa, kuten esimerkiksi ohjesäännössä. Sodan jälkeen Pentti Heino määritteli sotakokemuksiin perustuen radiovalvontajaokselle kolmiosaisen tehtävän: vakoilijoiden radioasemien paljastaminen, vihollisen vakoiluelimien toiminnan sitominen sekä vihollisen harhauttaminen.³⁰⁸ Käytössä olevan lähdeaineiston mukaan Heinon tehtävämäärittely on osuva.

Vastavakoilutoimiston lisäksi pääosastoon kuuluivat vielä ilmoitus- ja sensuuritoimistot. Ilmoitustoimisto toimi osaston kansliana huolehtien muun muassa lähtevän ja saapuvan postin käsittelystä.³⁰⁹ Sen tehtäviin kuului myös osastopäällikön ja muiden toimistojen tarvitsemien kuljetusten järjestely, sillä toimiston kokoonpanoon kuului autojaos.³¹⁰ Talvisodan aikana ilmoitustoimistolla oli kaksi eri toimistopäällikköä. Nämä olivat kapteeni Mainio Reponen sekä ratsumestari Harry Wihtol.³¹¹

³⁰⁵ Kopio valvontaosaston puhelinluettelosta N:o 4 6.2.1940. Sekalaisia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa. - Osastopäällikkö kuului pääosaston vahvuuteen, jossa palveli lisäksi konekirjoittaja ym. kansliahenkilöstöä, joita ei lähteessä mainita.

³⁰⁶ Puolustusministeriön järjestelyosaston asiakirja N:o 541/39.J 1. 11.10.1939 liitteinen. Toimisto XI/YE. T-12085/5. KA.

³⁰⁷ Kopio organisaatiokaaviosta otsikolla ”Talvisota v. 1939 - 1940”. Kaavion oikeassa yläkulmassa merkintä: Liite Er.sal VPKD 18/8-48. Sekalaisia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa.

³⁰⁸ Kokemuksia viime sodan aikaisesta valvonnasta. Pidetty PE:n tarkastusosaston upseerien kertausharjoituksissa 10.6.1960 (kopio). Pentti Heinon papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa.

³⁰⁹ Puolustusministeriön järjestelyosaston asiakirja N:o 541/39.J 1. 11.10.1939 liitteinen. Toimisto XI/YE. T-12085/5. KA.

³¹⁰ Kopio organisaatiokaaviosta otsikolla ”Talvisota v. 1939 - 1940”. Kaavion oikeassa yläkulmassa merkintä: Liite Er.sal VPKD 18/8-48. Sekalaisia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa.

³¹¹ Mainio Oiva Lemmitty Reponen, s. 7.5.1903 ja Harry Rudolf Wihtolin, s. 13.5.1896 kantakortit. KA.

Sensuuritoimiston päällikkönä toimi kapteeni Taavi Patoharju. Hänen toimistonsa tehtäviin kuului valvoa painotuotteiden julkaisemista sekä posti-, lennätin-, puhelin-, radio- ja muiden tiedotuslaitosten tiedotustoimintaa, eli sensuuria.³¹² Sensuuritehtävissä tarvittua kemiallista toimintaa varten toimiston kokoonpanoon kuului laboratorio, joka teki tutkimuksia ja suoritti erinäisiä muita tehtäviä myös vastavakoilutoimiston lukuun.³¹³ Sensuurilaboratorion työskentelyä varten olivat laboratorion johtaja Leo Soininen sekä assistentit Perttu Laakso ja Ahti Simonen hankkineet ja koonneet tarvittavan laboratoriokaluston sekä kehittäneet asiaan kuuluvia tutkimusmenetelmiä.³¹⁴

Talvisodan aikana tiedosteluosaston huoltojaos vastasi myös valvontaosaston huollosta.³¹⁵ Sotatoimialueella olleen valvontahenkilöstön huolto järjestettiin puolestaan tukeutumalla asianomaisiin yhtiöihin.³¹⁶

Valvontatoimiston valmiuden kohotukseen liittyen alettiin syksyn 1939 aikana muodostaa sodanajan valvontaosaston kenttäorganisaatiota perustamalla alueellisia valvontaelimiä. Kotialueella niitä kutsuttiin valvontaosaston edustustoiksi ja sotatoimialueella valvontaosaston toimistoiksi. Kotialueelle perustettiin edustustoja seuraaville paikkakunnille: Rovaniemi, Helsinki, Hämeenlinna, Jyväskylä, Kankaanpää, Kouvolaa, Kuopio, Lahti, Mikkeli, Oulu, Pieksämäki, Riihimäki, Tampere, Tornio, Turku sekä Vaasa.³¹⁷ Edellä lueteltuja edustustoja ei perustettu samanaikaisesti. Esimerkiksi Turun edustusto perustettiin marraskuun puolivälissä 1939, Vaasan edustusto joulukuussa 1939 sekä Oulun edustusto perustettiin helmikuussa 1940.³¹⁸

Valvontaosaston kenttäorganisaatioon kuuluneita sotatoimialueen toimistoja perustettiin kaikkiin yhtiöihin sitä mukaan, kun joukkojen perustaminen eteni. Tammi-kuun 1940 lopussa vastavakoilutoimistolla oli sotatoimialueella johdettavanaan seuraavat toimistot: Kannaksen Armeijan (Kan.A:n) toimisto, IV:n Armeijakunnan (IV AK:n) toimisto, Ryhmä Talvelan (RT:n) toimisto, Pohjois-Karjalan Ryhmän (P-KR:n) toimisto, Pohjois-Suomen Ryhmän (P-SR:n) toimisto sekä Lapin Ryhmän (LR:n) toimisto.³¹⁹ Kotialueen edustustojen ja sotatoimialueen toimistojen tehtävänä oli suorittaa vastuualueillaan valvontaa ja vastavakoilua, rikostutkintaa sekä muita toimia, jotka tähtäsivät maanpuolustukseen haitallisesti vaikuttamaan pyrkineiden hankkeiden paljastamiseen ja ehkäisemiseen.

³¹² Puolustusministeriön järjestelyosaston asiakirja N:o 541/39.J 1. 11.10.1939 liitteinen. Toimisto XI/YE. T-12085/5. KA; Ks. myös Vuorenmaa, Ylikoski (1979), s. 212.

³¹³ Kopio organisaatiokaavio otsikolla ”Talvisota v. 1939 - 1940”. Kaavion oikeassa yläkulmassa merkintä: Liite Er.sal VPKD 18/8-48. Sekalaisia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa.

³¹⁴ Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 4584/Ulk.3/40henk 18.12.1940 liitteinen. Gustaf Mannerheimin yksityisarkisto. Kotelo 103. KA.

³¹⁵ Kopio organisaatiokaavio otsikolla ”Talvisota v. 1939 - 1940”. Kaavion oikeassa yläkulmassa merkintä: Liite Er.sal VPKD 18/8-48. Sekalaisia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa.

³¹⁶ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 1133/Valv.2/40sal. sisäasiainministeriölle 16.2.1940 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

³¹⁷ Sama.

³¹⁸ Valtiollisen poliisin Turun osaston päällikön kirje N:o 1140 Valtiollisen poliisin pääosastolle 16.10.1940; Valtiollisen poliisin Oulun osaston kirje N:o 1039 Valtiollisen poliisin pääosastolle 19.9.1940; Valtiollisen poliisin Vaasan osaston kirje N:o 1731 Valtiollisen poliisin pääosastolle 18.9.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA.

³¹⁹ Kopio Valtiollisen poliisin ja valvontaosaston yhdysupseerin kirjeen jäljennöksestä N:o 9 Valtiollisen poliisin päällikölle 31.1.1940 liitteinen. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

Valvontaosaston kenttäorganisaation perustamiseen oli rauhanajan laiminlyöntien takia ryhdyttävä miltei tyhjältä pöydältä. Alatoimistojen päälliköiksi ja kuulustelijoiksi pyrittiin valitsemaan nuoria juristeja ja rikospoliiseja, joilla ammatistaan johtuen oli jo osittain alan tuntemus. Etsivän tehtäviä toteuttamaan koulutettiin pääasiassa ylioppilaista valittu noin 50 nuoren miehen joukko.³²⁰

Kenttäorganisaatioon valittiin henkilöstöä virallisia ja epävirallisia kanavia myöten. Virallista kanavaa edusti menettely, jossa Päämajan komento-osasto pyysi joukko-osastoja komentamaan valvontatehtäviin kelpaavia miehiä Päämajan käyttöön. Varatuomari Ilmari Niverän tapaus on puolestaan esimerkki puolittain epävirallisen kanavan käytöstä. Niverä tapasi valvontaosaston kuulustelijan Väinö Nymanin tämän käydessä joulukuun puolivälissä 1939 Kankaanpään sotilasleirillä. Heidän käymänsä keskustelun aikana Nyman kertoi Niverälle, että valvontaosasto tarvitsi juristeja palvelukseensa. Tämän seurauksena Niverä kirjoitti everstiluutnantti Rautsuolle ja tarjosi itseään valvontaosaston käyttöön. Kirje johti siihen, että Rautsuo laati esityksen Päämajan komento-osastolle Niverän komentamisesta osastonsa käyttöön. Rautsuo perusteli esitystä sillä, että osasto tarvitsi edelleenkin lakimiehiä palvelukseensa.³²¹

Valvontaosaston henkilöstöpula johtui osittain myös epäonnistuneista henkilöstövalinnoista. Tästä syystä muutamia osaston palvelukseen YH-vaiheen aikana valittuja reserviupseereja jouduttiin vapauttamaan palveluksesta ennen talvisodan syttymistä. Myös inhimilliset tekijät, kuten sairastumiset, kuolema sekä hermojen pettäminen aiheuttivat henkilöstön rekrytointitarvetta.³²²

Valvontaosaston kenttäorganisaation perustamista vaikeutti se, että perustaminen alkoi vasta, kun YH-käskyt oli jo lähetetty. Käytännössä ongelmat näkyivät siten, että pääosa sodanajan olosuhteissa toimimaan kykenevistä kenttäkelpoisista miehistä oli jo saanut kutsun astua suorittamaan asevelvollisuuttaan, kun valvontaosasto vasta etsi sopivia miehiä palvelukseensa. Näin kävi muun muassa isolle osalle niistä 50 ylioppilaasta, jotka oli ennen talvisotaa koulutettu etsivän tehtäviin.³²³

Vapaita palvelukseen kelpaavia ja poliittisesti luotettavia miehiä oli kotiseudulla enää harvassa. Tämän seikan korjaamiseksi puolustusministeriö määräsi sotilaspiireille 10. lokakuuta 1939, että jos Yleisesikunnan valvontatoimisto tai Valtiollinen poliisi pyysi käytettäväkseen reserviin kuulunutta henkilöä, joka ei ollut upseeri, oli hänet määrät-

³²⁰ Muistio ent. valvontatoimiston (Ulk.3) organisaatiosta, tehtävistä ym. pohjaksi suoritettaville lkp. valmisteluille 25.5.1948. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA. Huom. Asiakirjan johdannossa todetaan, että tiedot ovat muistinvaraisia, joten ne saattavat olla puutteellisia ja mahdollisesti osittain virheellisiä; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 596/Valv.2/ 40 sal. Päämajan Yleisesikunnan päällikölle 1.2.1940. Puolustusministeriö. T-23828/51. KA.

³²¹ Ilmari Niverän kirje evl. Rautsuolle. Päiväty Niinialossa 14.12.1939; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 2792/Valv.2/henk. Päämajan komento-osastolle 16.12.1939. Komento- ja henkilöasiaintoimisto (Kom 1)/PM. T-12085/14. KA.

³²² Päämajan valvontaosaston kirje N:o 1036/Valv.2/ Päämajan komento-osaston päällikölle 3.11.1939. Komento- ja henkilöasiaintoimisto/PM. T-12085/13. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 597/Valv.1/40 sal. sisäasiainministeriölle. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

³²³ Sisäasiainministeriön kirje No. 1307 Päämajalle 14.2.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 596/Valv.2/ 40 sal. Päämajan Yleisesikunnan päällikölle 1.2.1940. Puolustusministeriö. T-23828/51. KA.

tävä Yleisesikunnan valvontatoimiston käyttöön ja annettava sen mukainen liikekannallepanomääräys.³²⁴

Lisäksi yritettiin henkilöitä hankkia myös niiden reserviläisten joukosta, jotka olivat jo astuneet armeijan palvelukseen. Vielä aivan muutamaa päivää ennen talvisodan syttymistä Päämajan komento-osasto lähestyi joukko-osastoja kirjelmällä, jossa pyydettiin siirtämään irrotettavissa olleita henkilöitä valvontaosaston käyttöön. Henkilöstötarvetta perusteltiin valvontaosaston suuresti lisääntyneellä työmäärällä.³²⁵ Esimerkiksi Lahdessa Huolto T-rykmentissä palvelut juristi vänrikki Osmo Toivola määrättiin valvontaosaston esityksestä osaston palvelukseen joulukuun 1939 puolivälissä.³²⁶ Talvisodan aikana Toivola palveli ainakin Mikkelin edustuston päällikkönä.

Talvisodan syttyessä kenttäorganisaation muodostaminen oli kesken. Tällöin ryhdyttiin heti ammattikoulutuksen saaneen henkilökunnan hankkimiseen. Tässä tarkoituksessa kiinnitettiin valvontaosaston edustustoja hoitamaan eri puolille maata noin 20 lakimiestä ja valtioneuvoston päätöksellä siirrettiin 30 rikospoliisia valvontaosaston tehtäviin.³²⁷

Marraskuun 4. päivänä 1939 säädettiin ”laki valtion viran- ja toimenhaltijain siirtämisestä eräissä tapauksissa hoitamaan toista valtion virkaa tai tointa”. Tähän lakiin vedoten Päämaja esitti poliiseja siirrettäväksi valvontaosaston väliaikaisiin toimiin. Esimerkiksi tammikuussa 1940 jaosto II esitti sisäasiainministeriölle, että edellä mainittuihin tehtäviin siirrettäisiin 29 poliisimiestä. Ministeriö hyväksyi Päämajan esityksen. Toimenpide oli lähinnä hallinnollinen, sillä siirrettäväksi esitetyt henkilöt olivat komennettu valvontaosaston palvelukseen jo joulukuussa 1939.³²⁸

Helmikuun 1. päivänä 1940 valvontaosasto esitti sisäasiainministeriölle, että se varaisi osaston käyttöön 110 poliisia, joiden joukossa olisi sekä päällystystä että miehistöä. Esitystä perusteltiin muun muassa osaston laajenneella työkentällä ja työvoimatarpeella. Ministeriö totesi, että 29 etsivän tehtäviin kykenevää miestä oli komennettu helmikuun alussa valvontaosastoon, ja uusi 20:n miestä käsittävä ryhmä oli valmiiksi valittuna odottamassa lähtömääräystä. Näiden lisäksi valvontaosaston käyttöön voitiin komentaa enintään kymmenkunta etsivää.³²⁹

Valvontaosasto pommitti tuon tuosta sisäasiainministeriötä pyynnöillä, että se siirtäisi poliiseja valvontaosastoon. Esimerkiksi maaliskuun 1. päivänä 1940 osasto pyysi ministeriötä, vedoten lakiin valtion viran ja toimenhaltijain siirtämisestä eräissä tapauksissa hoitamaan toista valtion virkaa tai tointa, siirtämään valvontaosaston väliai-

³²⁴ Puolustusministeriön kirje N:o 100/39. J 2.sal. sotilaspiirien esikunnille 10.10.1939. Toimisto XI/YE. T-12085/5. KA.

³²⁵ Kannaksen Armeijan esikunnan kirje N:o 843/I/13 Päämajalle 25.11.1939; Päämajan kirje N:o 559/Kom.1/c/henk. Kannaksen Armeijan esikunnalle 29.11.1939. Komento- ja henkilöasiaintoimisto (Kom 1)/PM. T-12085/14. KA.

³²⁶ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 2661/Valv.2/henk. Päämajan komento-osastolle 11.12.1939; Päämajan kirje N:o 775/Kom.1/c/sal. Kotijoukkojen esikunnalle 13.12.1939. Komento- ja henkilöasiaintoimisto (Kom 1)/PM. T-12085/14. KA.

³²⁷ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 596/Valv.2/ 40 sal. Päämajan Yleisesikunnan päällikölle 1.2.1940. Puolustusministeriö. T-23828/51. KA.

³²⁸ Päämajan jaosto II:n kirje N:o 61/Valv.2/40 henk sisäasiainministeriölle 4.1.1940 liitteineen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Sisäasiainministeriön kirje No. 414 Päämajalle 18.1.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

³²⁹ Sisäasiainministeriön kirje No. 1307 Päämajalle 14.2.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

kaisiin toimiin 23 poliisitoimenhaltijaa. Heistä kolme oli reservin luutnantteja, 18 reservin vänrikkejä ja kaksi toisen luokan nostomiestä. Poliisitehtävissä he palvelivat nuoremmasta konstaapelista nimismieheen. Nämä henkilöt oli komennettu valvontaosastoon 5.-19. helmikuuta 1940 välisenä aikana.³³⁰

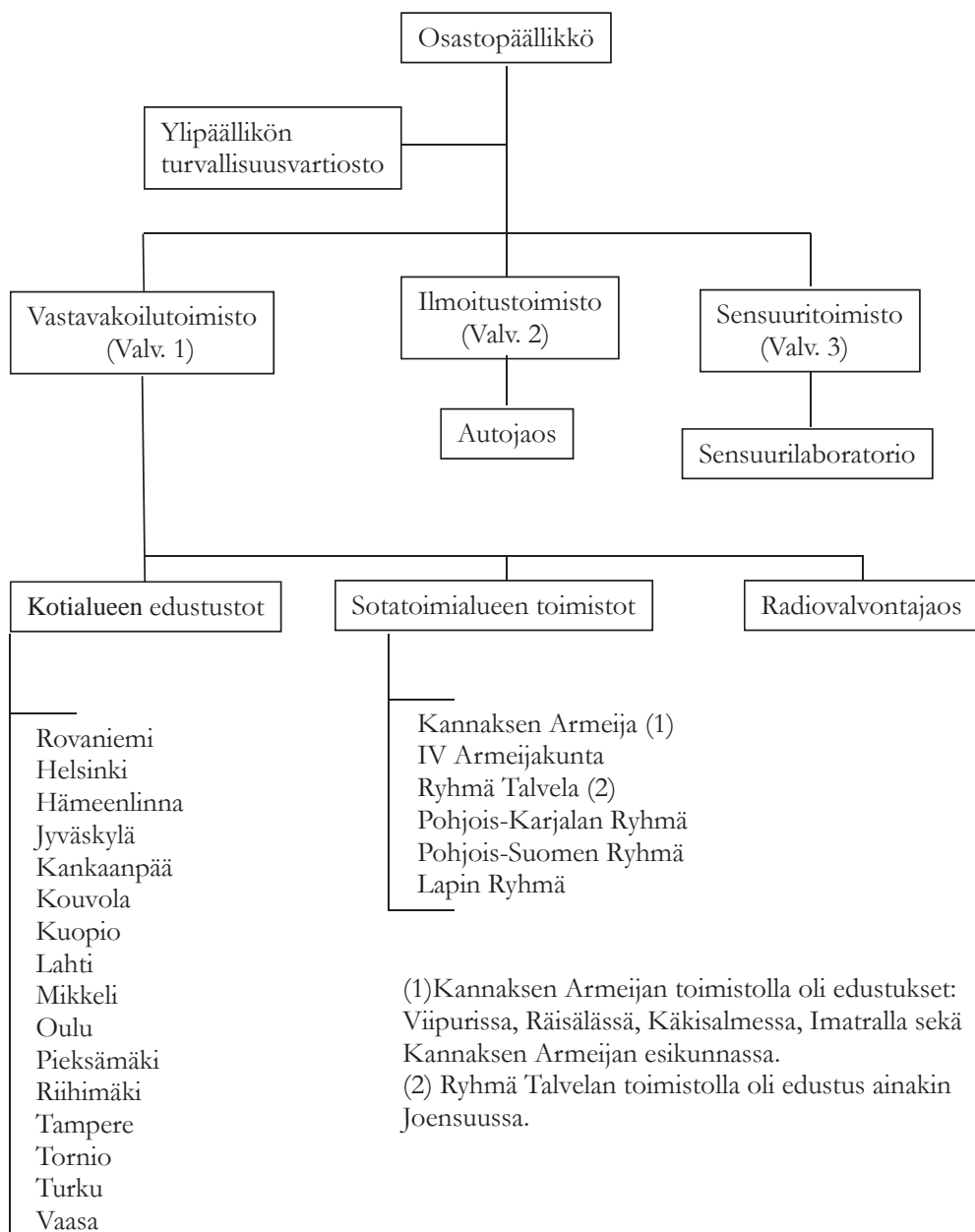
Lukuisista eri kirjelmistä on voitu laskea, että talvisodan kuluessa ainakin 107 poliisimiestä palveli valvontaosastossa joko siirrettynä tai komennettuna.³³¹ Valvontaosaston pyrkimys saada omiin tehtäviinsä poliisin palveluksessa olleita henkilöitä näyttää olleen oikea ratkaisu. Näin on pääteltävissä Valtiollisen poliisin Kotkan osaston päällikön lokakuussa 1940 laatimasta kertomuksesta, jossa hän toteaa, että valvontaosaston palvelukseen ylimääräisesti osoitetut rikospoliisit ja etsivät suoriutuivat, ei ammattimiehistä parhaiten tehtäviensä täyttämistä.³³²

³³⁰ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 1711/Valv.1/40 sal. sisäasiainministeriölle 1.3.1940 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

³³¹ Esimerkiksi: Sisäasiainministeriön kirje No. 3274 Lapin lääninhallitukselle 14.5.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 3773 Hämeen lääninhallitukselle 29.5.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 3774 Uudenmaan lääninhallitukselle 29.5.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 3775 Turun ja Porin lääninhallitukselle 29.5.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 3886 Vaasan lääninhallitukselle 31.5.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 3887 Hämeen lääninhallitukselle 31.5.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 3888 Viipurin lääninhallitukselle 31.5.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 3889 Turun ja Porin lääninhallitukselle 31.5.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 3890 Uudenmaan lääninhallitukselle 31.5.1940; Sisäasiainministeriön kirjeet Not 1468-1477 Uudenmaan, Turun ja Porin, Hämeen, Viipurin, Mikkelin, Kuopion, Vaasan, Oulun, Lapin lääninhallituksille ja Valtion poliisikoulun johtajalle 22.2.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3418/Valv.2/40sal. sisäasiainministeriön poliisiasiaosastolle 8.5.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

³³² Valtiollisen poliisin Kotkan osaston päällikön kirje N:o 878 Valtiollisen poliisin päällikölle 14.10.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA.

Valvontaosaston organisaatio talvisodassa

Lähteet: Kopio valvontaosaston puhelinluettelosta N:o 4 6.2.1940. Sekalaisia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 1133/Valv.2/40 sal sisäasiainministeriölle liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Kopio Valtiollisen poliisin ja valvontaosaston yhdyspuseerin kirjeen jäljennöksestä N:o 9 Valtiollisen poliisin päällikölle 31.1.1940 liitteinen. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 1944. PEutk-os. Tutkimuslupa.

Pääosaston siirtyminen Mikkeliin ja edelleen Mäntyharjulle

Päämajan siirtoa koskevat suunnitelmat ja tarpeelliset tilavaraukset toteutettiin ylimääräisten harjoitusten aikana. Lokakuussa 1939 laaditun Päämajan siirtosuunnitelman mukaan valvontaosasto kuului siirron II-portaaseen. Siirtosuunnitelma tarkentui syksyn aikana. Joulukuussa laaditusta suunnitelmasta ilmenee, että valvontaosaston moottorimarssin lähtöpaikaksi määrättiin hotelli Cosmopolite. Päämaja aloitti siirtymisen autokuljetuksin Helsingistä Mikkeliin 3. joulukuuta 1939 kello 19 - 21 alkaen. Siellä valvontaosasto ryhmittyi Yhteiskouluun, jossa se toimi Mikkeliä tammikuussa 1940 kohdanneisiin pommituksiin saakka yhdessä taloushuollon tarkastajan kanssa.³³³

Talvisodan aikana päämajakaupunki Mikkeliä pommitettiin kuuteen eri otteeseen. Ensimmäinen pommitus, jossa muun muassa Yhteiskoulu sai osuman, tapahtui tammikuun 5. päivänä ja viimeisen kerran neuvostoilmavoimat kylvivät tuhoa Mikkelin yllä maaliskuun 11. päivänä. Ensimmäinen pommitus osoitti suppealle alueelle ryhmittyneen Päämajan haavoittuvuuden. Tästä syystä Päämajan osia hajasijoitettiin Mikkelin ympäristöön. Uusien sijoituspaikkojen myötä tiedustelujaoston päällikkö siirtyi Otavaan 5. tammikuuta 1940 ja Juvan Inkilään 6. maaliskuuta³³⁴

Tammikuun 5. päivänä kello 14 valvontaosaston pääosasto sai käskyn siirtyä uudelle sijoituspaikkakunnalle Mäntyharjulle. Siirtyminen aloitettiin jo samana päivänä. Mäntyharjulla valvontaosasto ryhmittyi kunnantalon lähiympäristössä sijainneisiin rakennuksiin, kuten matkustajakotiin, nuorisoseurantaloon, kauppaan, pankkirakennuksiin sekä Ripatin taloon.³³⁵ Valvontaosaston pääosasto pysyi Mäntyharjulla talvisodan päättymiseen saakka.

³³³ Vuorenmäki, Ylikoski (1979), s. 204; Puolustusministeriön asiakirja N:o K/298/sal. 21.10.1939 liitteinen; Puolustusministeriön asiakirja N:o K/241/sal. 10.10.1939 liitteinen. Toimisto XI/YE. T-12085/5. KA; Päämajan kirje N:o Kom.os. 114/39. puolustusministeriölle 3.12.1939 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA; Päämajan asiakirja N:o 110/Kom 3/sal. 3.12.1939. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA; Puntanen Pia: Päämajan sijoitus ja vaikutukset Mikkelin seudulla toisen maailmansodan aikana. Jyväskylän yliopiston historian laitos 1993, liite 5.

³³⁴ Salovaara Kalevi: Päämajakaupunki pommituksessa. Punalentäjien hyökkäykset Mikkeliin v. 1940. Mikkelin Painos 1986, s. 43; Kopio päiväamattömästä asiakirjasta ”Rauhanaikaisen Ulkomaaosaston-sodanaikaisen Tiedustelujaoston organisaatio v. 1939 - 1940”. (Asiakirja alkaa: Tiedot perustuvat niukkoihin asiakirjatietoihin ja etupäässä eri henkilöiden muistitietoihin...). Toimintakertomuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa; Selostus Mikkelin suomalaisen yhteiskoulun tulipalosta 5.1.1940. (Selostus alkaa: 5.1.1940 n. klo 10,45 alkoi Mikkelin yllätyksellinen ilmapommitus...). Ilmasuojelutoimisto/Kotijoukkojen esikunta. C 1. KA.

³³⁵ Kopio päiväamattömästä asiakirjasta ”Rauhanaikaisen Ulkomaaosaston-sodanaikaisen Tiedustelujaoston organisaatio v. 1939 - 1940”. (Asiakirja alkaa: Tiedot perustuvat niukkoihin asiakirjatietoihin ja etupäässä eri henkilöiden muistitietoihin...). Toimintakertomuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa; Selostus Mikkelin suomalaisen yhteiskoulun tulipalosta 5.1.1940. (Selostus alkaa: 5.1.1940 n. klo 10,45 alkoi Mikkelin yllätyksellinen ilmapommitus...). Ilmasuojelutoimisto/Kotijoukkojen esikunta. C 1. KA. Puntanen (1993), liite 5.

Valvontajärjestelyt rintama-alueella

Suunniteltujen puolustustaistelujen painopistealueella Karjalan kannaksella valvontaja vastavakoilujärjestelyt olivat pääosin valmiina sodan alettua. Näitä tehtäviä toteutti Kannaksen Armeijan valvontatoimiston alaisuudessa yhtymissä ja yksiköissä toiminut henkilöstö. He työskentelivät itsenäisesti tehden ilmoituksensa ja toteuttaen valvontatehtäviään ohi sotilaallisen virkatien. Tällainen menettely koettiin ainakin II:ssa Armeijakunnassa epämiellyttäväksi päällystön selän takana toimimiseksi sekä eräänlaiseksi komissaarijärjestelmäksi.³³⁶

Koska valvonnan ja vastavakoilun peruseriaatetta, ohi virkatien toimimista, pidettiin ei toivottuna järjestelynä, asiasta oli käyty neuvotteluja marraskuussa 1939 II:n Armeijakunnan esikunnan ja valvontaosaston välillä. Neuvotteluihin armeijakunnan edustajina osallistuivat eversti Takkula ja majuri Järvinen sekä valvontaosastosta majuri Ropponen ja kapteeni Schildt.³³⁷

Armeijakunnan näkemyksen mukaan kaikkein tärkeintä oli, ettei sen joukoissa suoritettu valvontaa päällystön tietämättä. Neuvotteluissa valvontaosaston edustajat esitivät järjestelmää puoltavina seikkoina sitä, että valvonnan piti pysyä salaisena ja siitä saivat tietää vain harvat henkilöt. Lisäksi järjestelyä puoltavana seikkana pidettiin sitä, että ”asiaan perehtymätön” päällystö oli usein valvontalaan sekaantuessaan hätäisillä ja harkitsemattomilla toimenpiteillään pilannut asian muun muassa siten, että ”langat”, jotka olisivat voineet johtaa laajemman järjestön selville saamisille, olivat heti alkupäässä katkenneet.³³⁸ Armeijakunnan esittämästä epäkohdasta ja käytöistä neuvotteluista huolimatta valvontajärjestelyä ei muutettu.

Laatokan pohjoispuolen valvontaja vastavakoilujärjestelyjä Kajaani-Suomussalmi-Kuhmo-Lieksa alueella alettiin toteuttaa todenteolla vasta joulukuun 10. päivänä 1939. Tätä tarkoitusta varten Valtiollisen poliisin päällikkö määräsi Terijoen osaston päällikön, reservin luutnantti Erik Aleksander Muurmanin ilmoittautumaan Päämajassa 10. joulukuuta 1939 valvontaosaston erikoiskäyttöä varten.³³⁹

Päämajassa Muurman sai neliosaisen tehtävän. Sen sisällöstä on pääteltävissä, ettei valvontaosasto ollut varautunut lainkaan valvontaan eikä vastavakoiluun Laatokan-Suomussalmen välisellä alueella. Tehtävän mukaan Muurmanin oli: 1) Järjestettävä Yleisesikunnan valvontatoiminta alueelle Kajaani-Suomussalmi-Kuhmo-Lieksa. Tällöin hänen oli otettava huomioon siellä jo toiminnassa olleet Valtiollisen poliisin valvontaelimet, jotka Valtiollisen poliisin päällikön ja paikallisten osastojen päälliköiden suostumuksella alkaisivat suorittaa valvontaosaston tehtäviä. 2) Edellä mainitulla alueella Muurmanin oli selostettava Valtiollisen poliisin osastopäälliköille valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin kiinteän yhteistyön tärkeyttä vallinneessa tilanteessa, varsinkin rajaseuduilla (sotatoimialueella) ja pyydettävä osastopäälliköiden myötävaikutusta kyseisen yhteistoiminnan järjestämiseksi. 3) Muurmanin oli järjestettävä eri

³³⁶ II:n Armeijakunnan esikunnan kirje N:o 107/II/46 sal. Kan.A.:n komentajalle 25.1.1940. Tiedustelutoimisto (Tsto II)/II Armeijakunnan esikunta. Perus-858/7. KA.

³³⁷ Sama.

³³⁸ Sama.

³³⁹ Kopio E. A. Muurmanin kirjeen jäljennöksestä Yleisesikunnan valvontaosaston päällikölle 3.1.1940 (tiedoksi Valtiollisen poliisin päällikölle). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

paikkakunnilla sijainneiden valvontaelinten yhteys sotilas- ja muihin viranomaisiin, sekä 4) hänen oli tehtävä huomioita Yleisesikunnan ja Valtiollisen poliisin toimialaa kiinnostavista tapahtumista.³⁴⁰

Muurman matkusti 14. joulukuuta 1939 matkansa ensimmäiseen kohteeseen Valtiollisen poliisin Kuopion osastoon, josta edelleen Kajaaniin. Pehdyttyään tilanteeseen hän laati suunnitelman valvontatoiminnan järjestelyistä suunnilla Kajaani-Suomussalmi ja Kajaani-Kuhmo. Majuri Roposen hyväksyttyä Muurmanin suunnitelman alettiin siellä toimia sen järjestelyn mukaisesti, että Yleisesikunnan valvontatoiminnan johtajana Kajaanissa toimi Muurmanin mukana matkustanut, Kajaaniin siirretty Valtiollisen poliisin Kuopion osaston Mikkelin edustaja reservin luutnantti Eero Tolkki. Kajaanissa Tolkkia avustivat hyvän paikallistuntemuksen omaavat Valtiollisen poliisin Oulun osaston ylitsivä Marttinen sekä Oulun osaston reserviläiset Jorma Vartiainen ja Olavi Olaste. Lisäksi Muurman määräsi Valtiollisen poliisin Suomussalmen ja Kuhmon edustajat V. ja T. Komin jatkamaan toimintaansa omissa toimipaikoissaan.³⁴¹

Lieksan suunnalla Muurman määräsi Yleisesikunnan valvontatoimintaa johtamaan Valtiollisen poliisin Lieksan edustajan Niilo Vänskän. Hänen apunaan toimi Kangas niminen reserviläinen. Lisäksi Muurman värväsi Lieksan suunnan joukkoihin kaksi Vänskän suosittelemaa miestä soluiksi.³⁴²

Lieksasta Muurman siirtyi Sortavalaan. Siellä varsinaisena valvontaosaston tehtävien järjestelijänä toimi myöhemmin IV:n Armeijakunnan valvontatoimiston päällikkönä palvellut vänrikki Leo Ropponen apulaisenaan tuomari Tauno Viljo. Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston päällikön Antti Makkosen suostumuksella Muurman järjesti siten, että osaston Suistamolle sijoitettu edustaja etsivä Nissinen ja Impilahdelle sijoitettu etsivä Paananen toimivat mainituilla alueilla oman toimensa ohella myös valvontaosaston edustajina. Lisäksi etsivä Toivo Jormakka avusti valvontaosastoa Sortavalan seminaarin alueella täydennysjoukkojen kokoontumis- ja harjoituspaikan valvonnassa.³⁴³

Järjestelymatkansa aikana Muurman tapasi sotatoimialueella palvelleita komentajia ja heidän lähimpiä alaisiaan, kuten kenraalimajuri Wiljo Tuompon, eversti Hjalmar Siilasvuon esikuntapäällikön kapteeni Marttisen, everstiluutnantti Ilomäen, eversti Raappanan sekä eversti Stewenin. Näiden tapaamisten aikana Muurman selosti upseereille valvontatoiminnan järjestelyjä heidän joukoissaan, kertoi ketkä toimivat soluina sekä esitteli alueella toimivat valvontamiehet niille, joiden asiasta piti tietää.³⁴⁴

³⁴⁰ Sama.

³⁴¹ Sama.

³⁴² Sama.

³⁴³ Sama.

³⁴⁴ Sama.

Yhteydenpito ja raportointi puolustustaistelujen painopistesuunnassa

Ilmeisesti valvonta- ja vastavakoilutilannekuvan parantamiseksi ja johtamisen tehostamiseksi tehtiin Kannaksen Armeijan valvontatoimiston vastuualueella helmikuussa 1940 eräitä toimintatapamuutoksia aikaisempaan verrattuna. Tuolloin alettiin noudattaa menettelyä, jossa Kannaksen Armeijan valvontatoimiston alaisuudessa toimineiden valvontaelinten piti heti ilmoittaa toimistolle puhelimitse kaikista tärkeistä tapahtumista, kuten pidätyksistä. Puhelinilmoituksen sisältö oli jälkikäteen kirjallisesti vahvistettava. Tapauksen edetessä puhelimitse ilmoitetusta tapauksesta oli lähetettävä myös kirjallisia lisäilmoituksia sitä mukaa kuin juttu kehittyi. Sen sijaan toisarvoisista asioista tai tapahtumista riitti kirjallinen tai puhelinilmoitus.³⁴⁵

Ennen helmikuuta 1940 Kannaksen Armeijan valvontatoimisto vastaanotti alaisiltaan valvontaelimiltä yksittäisiä ilmoituksia valvonta- ja vastavakoiluhavainnoista. Helmikuussa 1940 toimisto määräsi, että sen alaisuudessa toimineiden valvontaelinten oli kunkin kuukauden 2. ja 17. päivään mennessä lähetettävä toimistolle lyhyt yhteenveto edellisen puolen kuukauden toiminnastaan. Ensimmäisen yhteenveto määrättiin tehtäväksi 1. helmikuuta 1940 alkaen.³⁴⁶

Yhteenvedossa oli noudatettava seuraavaa jäsentelyä:

A: Tutkitut ja vireillä olleet tapaukset;

B: Solutustyö:

- 1) joukoissa ja esikunnissa,
- 2) teollisuuslaitoksissa,
- 3) sotasairaaloissa,
- 4) siviiliväestön keskuudessa;

C: Sabotaasi:

- 1) teollisuuslaitoksissa,
- 2) liikennelaitoksissa;

D: Mieliala:

- 1) kohdassa B mainituissa joukoissa jne.,
- 2) komennettujen ja lomautettujen joukossa,
- 3) siviiliväestön keskuudessa;

E: Havainnot:

- 1) suoritetun valvonnan yhteydessä tehdyt muut havainnot, kuten esim. henkilöliikenteen yhteydessä tehdyt havainnot,
- 2) esim. teollisuuslaitosten suhtautuminen valvontatyöhön,
- 3) havainnot vartiotoiminnasta (rautatie, kasarmialueet, varastot, teollisuuslaitokset jne.),
- 4) havainnot laivausliikenteen valvonnan yhteydessä,
- 5) havainnot ulkomaalaisten vapaaehtoisten valvonnan yhteydessä jne.;

³⁴⁵ Päämajan valvontaosaston Kan.A:n toimiston asiakirja N:o 183/Kan.A.30/40sal. 20.2.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

³⁴⁶ Sama.

F: Kiihotus ja huhut:

- 1) maanpuolustusvastaiset huhut,
- 2) väärin tietojen levittäminen määrätystä tarkoituksessa.³⁴⁷

Todennäköisesti vasta tämä jäsenely raportointimalli mahdollisti, tai ainakin helpotti, oikeansuuntaisen valvonta- ja vastavakoilutilannekuvan muodostamisen kotirintaman edustustoissa, sotatoimialueen toimistoissa ja Päämajaan kuuluneessa pääosastossa. Tilannekuvaa hyödyntäen voitiin myös entistä tehokkaammin johtaa valvontaosaston alaisia elimiä kertomalla tehtyihin havaintoihin perustuen muun muassa vihollisen vakoilutoiminnan periaatteista.

Kirjallisissa ilmoituksissa alettiin Kannaksen Armeijan toimiston edustuksissa helmikuussa 1940 noudattaa järjestelyä, jossa jokainen valvontaelimen toimistolle lähettämä kirjelmä sisälsi vain yhdentyypisiä asioita. Täten eriluontoisista asioista, kuten solutuksesta, vakoilusta tai talousasioista laadittiin omat kirjelmänsä tai erillinen liitekirjelmä yhteiseen lähetekirjelmään.³⁴⁸ Tällä menettelyllä pyrittiin helpottamaan asioiden jatkokäsittelyä sekä arkistointia.

Samaan aikaan alettiin Kannaksen Armeijan toimistossa noudattaa käytäntöä, jossa sen alaiset valvontaelimet ottivat toimistoon yhteyttä puhelimitse kerran viikossa, vaikkei mitään ilmoittamisen arvoista olisikaan tapahtunut. Mikäli valvontaelimellä ei ollut mahdollisuutta olla toimistoon yhteydessä puhelimitse, piti viikoittaisen yhteydenoton tällöin tapahtua kirjallisesti.³⁴⁹ Yhteydenpitomääräys on nähtävä lähinnä johtamismahdollisuuksista ja alaisista huolehtimisena. Mikäli jokin syrjässä ja huonojen yhteyksien varassa ollut valvontaelin olisi joutunut sodan melskeestä johtuen esimerkiksi vaille yhteyttä toimistoon, olisi tällaista epäkohtaa voitu alkaa korjata, mikäli yhteydenottoa ei olisi valvontaelimestä tehty toimiston suuntaan määräaikaan mennessä.

Postitoiminnassa Kannaksen Armeijan valvontatoimiston alaisten valvontaelinten oli pidettävä postituskirjaa kaikista lähetetyistä virkalähetyksistä. Vielä helmikuussa 1940 valvontaelin sai lähettää kirjelmänsä joko kuriiripostissa tai tavallisessa postissa kirjattuna. Maaliskuussa järjestelyä muutettiin siten, että tavallisen postin tilalla piti alkaa käyttää kenttäpostia, mikäli kuriirin käyttö ei ollut mahdollista.³⁵⁰ Pyrkimys kuriirin ensisijaiseen käyttöön postinkuljetuksessa selittynee kahdella syyllä. Ensinnäkin postin varassa osin ollut johtaminen nopeutui ja toiseksi postin turvallinen perille toimittaminen parani.

³⁴⁷ Sama.

³⁴⁸ Sama.

³⁴⁹ Sama.

³⁵⁰ Sama. Päämajan valvontaosaston Kan.A:n toimiston asiakirja N:o 563/Kan.A.30/40 sal. 8.3.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosa. Kotelo 6. KA.

Tiedonhallinta Kannaksen suunnalla

Arkistointijärjestelyssä oli päädytty ratkaisuun, jossa Kannaksen Armeijan toimiston alaiset valvontaelimet eivät toimineet arkiston muodostajina. Tästä syystä kaikki Kannaksen Armeijan valvontatoimiston alaisilleen lähettämät kirjelmät oli asian loppuun käsittelyn tai siihen tutustumisen jälkeen palautettava toimistolle. Samalla toimistolle oli lähetettävä kaikki asiassa ehkä kertyneet muutkin asiapaperit.³⁵¹ Menettelytapa oli osa asiakirjaturvallisuutta. Mitä harvemmassa paikassa säilytettiin salaisia asiakirjoja, sen helpommin ne olivat hallittavissa. Rintamaoloissa tilanteet saattoivat vaihdella nopeasti. Tällöin vaarana saattoi olla, että valvontaosaston asiapapereita, jotka olivat salattavuusasteeltaan pääasiassa salaisia, olisi joutunut vihollisen haltuun.

Kannaksen Armeijan valvontatoimiston varsinaisia valvonnan ja vastavakoilun toimintaohjeita olivat sen antamat määräykset havaintokirjan, tapausilmoituksen ja tapausluettelon pitämisestä sekä solujen henkilötietojen täydentämisestä. Nämä kaikki ohjeet annettiin samassa asiakirjassa helmikuussa 1940. Niin havaintokirja, tapausilmoitus ja tapausluettelo olivat työnjohdollisia apuvälineitä sen seuraamiseksi, mitä alaiset olivat kulloinkin tehneet sekä varmistukseksi siitä, ettei mikään vireille pantu asia jäänyt hoitamatta.³⁵²

Esimerkiksi havaintokirjana voitiin käyttää taskuun mahtunutta vahakansivihkoa. Havaintokirjan haltija teki siihen merkintöjä kaikista valvontatyötä koskeneista toimenpiteistä, joihin hän oli osallistunut. Jokaiseen havaintokirjaan merkityn asian kohdalle oli merkittävä aikamäärä sekä jätettävä riittävä marginaali toimenpide- ym. merkintöjä varten. Tapauksille, jotka vaativat jatkuvia merkintöjä oli varattava vähintään kokonainen sivu, jolle merkinnät tehtiin, kunnes asia oli loppuun käsitelty.³⁵³

Mahdollisuuksien mukaan havaintokirja oli esitettävä edustuksen päällikölle päivittäin tarkistettavaksi. Tämän yhteydessä päällikkö teki kirjaan tarpeelliseksi katsomansa merkinnät, kuten ohjeet, määräykset jne. Havaintokirjan haltijan oli merkintöjensä yhteydessä eriteltävä asian johdosta aiheutuneet rahalliset menot ja laskettava erät yhteen. Näiden merkintöjen perusteella maksettiin valvontahenkilöstölle korvaus valvontatyöstä syntyneistä kuluista.³⁵⁴

Havaintokirjoista ja alemmissa portaissa toimineiden valvontaosaston edustajien kirjallisista ilmoituksista edustuksen päällikön määräysten mukaisesti poimittiin ne tapaukset, joista laadittiin tapausilmoitus. Tapausilmoitus laadittiin ainoastaan uudesta tapauksesta. Jos tapaus oli vireillä, tehtiin sitä koskevat merkinnät jo olevaan tapausilmoitukseen. Heti, kun tapaus tuli loppuun käsitellyksi, oli kaikki siihen liittyneet asiapaperit, tapausilmoitukset jne. lähetettävä ylemmälle johtoportaalalle.³⁵⁵

Kaikki tapausilmoitukset merkittiin puolestaan tapausluetteloon. Se oli asioitten käsittelykirja, jolla edustuksen päällikkö valvoi edustuksensa työskentelyä. Tapausluet-

³⁵¹ Päämajan valvontaosaston Kan.A:n toimiston asiakirja N:o 183/Kan.A.30/40sal. 20.2.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

³⁵² Sama. Päämajan valvontaosaston Kan.A:n toimiston Viipurin edustuksen tapausluettelolomake (liite 4). EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

³⁵³ Sama.

³⁵⁴ Sama.

³⁵⁵ Sama.

telo koostui seitsemästä sarakkeesta. Näihin sarakkeisiin merkittiin tapauksen seurannan ja jatkokäsittelyn kannalta keskeiset asiat, kuten muun muassa henkilön nimi, mitä tapaus koski, mitä oli saatu selvitettyä, kuka tai ketkä olivat asiaa tutkineet sekä mihin toimenpiteisiin asian suhteen oli mahdollisesti ryhdytty.³⁵⁶

Käytäntö kuitenkin osoitti, etteivät työnjohdollisiksi ja tiedonhallinnollisiksi apuvälineiksi tarkoitetut menetelmät vastanneet tarkoitustaan. Esimerkiksi havaintokirjan avulla ei voitu valvoa juttujen loppuun hoitamista. Tapausilmoitusjärjestelmää ja siihen perustunutta tapausluetteloa ei voitu soveltaa kuin kaikkein tärkeimpiin juttuihin. Tämän takia valtaosa käsitellyistä jutuista jäi vaille järjestelmällistä seuranta. Pääosasto ei pystynyt seuraamaan parhaalla mahdollisella tavalla alueellisten valvontaelinten toimintaa tapausilmoitusten perusteella. Tätä tarkoitusta palvelivat paremmin päivittäiset puhelinyhteydet ja alueellisten valvontaelinten laatimat kuukausiraportit.³⁵⁷

Kaikissa valvontaosaston valvontavastuulla olleissa kohteissa sitä avustivat näissä paikoissa palvelleet tai työskennelleet, erikseen valitut henkilöt. Heistä käytettiin muun muassa nimitystä ”solu”. Syksyn 1939 aikana tapahtumat etenivät siinä määrin nopeasti, ettei kaikkia soluista tarvittavia henkilötietoja saatu kerätyksi talteen riittäväällä tarkkuudella. Kannaksen Armeijan valvontatoimiston valvontaelimilleen helmikuussa 1940 lähettämästä kirjelmästä ilmeneekin, että värvättyjen solujen henkilötiedot olivat sangen epätasaiset, vieläpä puutteelliset. Asian korjaamiseksi toimisto ohjeisti, mitä tietoja jokaisesta solusta oli annettava.³⁵⁸

Solujen henkilötietojen kerääminen selittyi sillä, että valvontaosaston oli oltava selvillä avustajiensa henkilöllisyydestä, jotta näiden luotettavuutta voitiin kontrolloida esimerkiksi vertaamalla solujen henkilötietoja niin valvontaosaston kuin Valtiollisen poliisin epäilyttävien henkilöiden kortistoon. Normaalisti solun luotettavuus olisi varmistettu ennen tehtävään valitsemista. Syksyllä 1939 valvottavien kohteiden määrä kasvoi lyhyessä ajassa moninkertaiseksi rauhanaikaan verrattuna, joten solujen luotettavuus jouduttiin varmistamaan takautuvasti.

Pidätyksistä ja kotietsinnöistä oli ainakin Kannaksen Armeijan valvontatoimiston alueella jo ennen niiden suorittamista tai viimeistään heti niiden suorittamisen jälkeen ilmoitettava puhelimitse toimistolle. Joukko-osastoissa tehtävät pidätykset oli suoritettava komentajan tietien ja suostumuksella. Pidätettyjä säilytettiin päävartiossa, rikospoliisin huostassa, sotapoliisin tutkintovankilassa tai lääninvankilassa. Kunkin pidätetyn henkilön omaisuus oli tarkkaan erotettava ja luetteloitava. Pidätettyjen omaisuus siirtyi paikasta toiseen sen mukaan kuin omaisuuden haltijatkin.³⁵⁹

Jokaisesta pidätetystä tai rikokseen syyllistyneestä henkilöstä oli mahdollisuuksien mukaan, paikkakunnan poliisilaitokseen tukeutuen, otettava valokuvat edestä ja si-

³⁵⁶ Sama.

³⁵⁷ Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEutuk-os. Tutkimuslupa.

³⁵⁸ Päämajan valvontaosaston Kan.A:n toimiston asiakirja N:o 183/Kan.A.30/40sal. 20.2.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA. Kirjelmän liitettä 2 ei ole lähteen yhteydessä. Soluista pyydetty tiedot ilmeisivät ko. liitteestä.

³⁵⁹ Sama.

vulta neljänä kappaleena. Samoin heiltä oli otettava sormenjälkinäyte yhtenä kappaleena sekä käsialanäyte. Viimeksi mainittu tapahtui siten, että pidätetyille annettiin kyselykaavake, jossa esitettiin kysymyksiin hänen piti kirjallisesti vastata. Pidätettyjen henkilöihin kohdistuva ratkaisuvälä, kuten esimerkiksi vapaaksi laskeminen, kuului toimistopäällikölle.³⁶⁰

Pidätettyjen henkilöiden kuulustelupöytäkirjat laadittiin Kannaksen Armeijan valvontatoimiston vastuualueella viitenä kappaleena, mikäli oli mahdollisuus puhtaaksikirjoitukseen. Tällöin toimiston alaiset valvontaelimet lähettivät kaikki puhtaaksikirjoitetut pöytäkirjakappaleet toimistolle. Mikäli puhtaaksikirjoitusmahdollisuutta ei ollut, kuulustelupöytäkirjat kirjoitettiin joko musteella tai kosmoskynällä. Lopulliseen kuulustelupöytäkirjaan otettiin konseptipöytäkirjasta vain se, mikä oli asiaan vaikuttavaa. Toimistolle oli myös lähetettävä asian yhteydessä saatu todistus- tai muu aineisto.³⁶¹

Lähdeaineisto ei kerro, miten valvontaosaston alueellisten valvontaelinten yhteydenpito ja tiedonhallinta oli järjestetty muilla rintamaosilla. Päämajan valvontaosasto ohjeisti alueellisten valvontaelimien toimintaa kirjallisesti tammikuussa ja helmikuussa 1940.³⁶² Täten on perusteltua olettaa, että edellä kuvatut Kannaksen Armeijan valvontatoimiston ohjeet sen alaisuudessa toimineille valvontaelimille perustuivat pääosastosta tullessiin ohjeisiin. Yhtäläillä on perusteltua olettaa, että myös muilla rintamaosilla toimineet valvontaelimet saivat samat ohjeistukset, kuin mitä Kannaksen Armeijan valvontatoimisto sai. Täten niiden toiminta on mahdollisesti järjestetty pitkälti samoin tavoin, kuin mitä edellä on kuvattu Kannaksen Armeijan valvontatoimiston kohdalla.

Kotialueen valvontajärjestelyistä

Valvontaosaston kotialueen toimintajärjestelyjä ja toimintaa syksyn 1939 ja talvisodan aikana on pystytty tutkimaan pääasiassa vain kahden lähteen kautta. Näistä puhuvien on Helsingin edustuston päällikkönä talvisodan aikana palvelleiden Paavo Kastarin Moskovan rauhanaikana laatima kertomus edustuston talvisodan aikaisesta toiminnasta. Toinen lähde on Tampereen edustustossa talvisodan aikana palvelleiden Olli Hankalan haastattelu.

Kotiseudulla vihollisen vakoilutoiminnan kohteita olivat siellä perustetut ja koulutetut täydennysjoukot, sotatarvikkeita valmistavat teollisuuslaitokset sekä sotasairaalat. Näiden kohteiden valvomiseksi kotialue oli jaettu valvontapiireihin, joissa kussakin toimi valvontaosaston edustusto. Lähdeaineisto ei kerro, miten valvontapiirien rajat muodostuivat. On mahdollista, että joustavan työskentelyn sekä yhteistoiminnan

³⁶⁰ Sama. Päämajan valvontaosaston Kan.A:n toimiston asiakirja N:o 563/Kan.A.30/40 sal. 8.3.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

³⁶¹ Päämajan valvontaosaston Kan.A:n toimiston asiakirja N:o 183/Kan.A.30/40sal. 20.2.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

³⁶² Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. tutkimuslupa.

takaamiseksi valvontaosaston ja poliisin välillä, valvontapiirien rajat noudattivat nimismiespiirien rajoja. Näin asia oli järjestetty ainakin Moskovan rauhan aikana.³⁶³

Syksyllä 1939 valmiutta kohotettaessa Helsingin edustusto toimi aluksi pääosaston yhteydessä hotelli Cosmopolitessa. Sieltä se siirtyi joulukuun 10. päivänä 1939 Hallituskatu 1:ssä sijainneeseen Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran taloon, josta edustusto sai käyttöönsä tilat Nykysuomen Sanakirjan huoneistosta. Helsingin edustuston naapurina oli sotasensuurivirasto. Nämä muodostivat yhteisen muonituskolhoosin tohtori Aarne Anttilan ruokasalissa.³⁶⁴

Hallituskadulla edustustolla oli käytössään kolme suurehkoa puhelimella varustettua toimistohuonetta, joista yksi oli edustuksen päällikön käytössä. Muu henkilöstö käytti kahta muuta huonetta. Työskentelytilat toimivat samalla edustuston majoitustiloina. Lisäksi edustuston käytössä oli 3-4 henkilöautoa.³⁶⁵

Helsingin edustuston matalaa sodanajan valmiutta kuvaa se, ettei sille oltu sota-aikaa varten laadittu työjärjestystä. Tästä seurasi se, ettei edustustolla ollut aluksi minkäänlaisia muita toiminnan suuntaviivoja kuin valvontaosaston virkamiesten Päämajan mukana Mikkeliin lähtiessään jättämä tieto, että toiminta oli rajoitettava sotilashenkilöihin ja puolustuslaitosta varten työskenteleviin teollisuuslaitoksiin. Muusta huolehti Valtiollinen poliisi.³⁶⁶

Edelleen edustusto sai ohjeen, että solutustyötä oli jatkettava ja että oli pidettävä yhteyttä sotilas- ja poliisiviranomaisiin. Täten pääkaupunkiseudulla tapahtunut armeijan vastuulla ollut valvonta ja vastavakoilu tapahtui aluksi ilman suunnitelmaa ja se muodostui kulloinkin ilmenneiden käytännöllisten tarpeiden mukaiseksi. Mihinkään erityisjärjestelyihin esimerkiksi päivystyksen suhteen ei ollut tarvetta ryhtyä, koska edustuston henkilöstö asui toimipaikassaan.³⁶⁷

Sen takia, ettei Helsingin edustustolla ollut käytössään työjärjestystä, ei myöskään sen henkilöstön välillä vallinnut kiinteää työnjakoa. Tämä ei kuitenkaan koskenut lähettä eikä konekirjoittajataria, joilla oli tarkoin määritelty tehtävä. Samoin edustustossa toimistoupseerina palvelleen sotilasvirkailija Erkki Linnasalmen työskentely oli etupäässä arkiston- ja kirjeenvaihdon hoitoa.³⁶⁸

Sen jälkeen, kun henkilöstö oppi tuntemaan paremmin toisensa ja kun selvisi, min-kälaiset työt keneltäkin luonnistuivat, edustuston työnjako muodostui sellaiseksi, että kuulusteluja suorittivat pääasiassa Hans Snellman ja Otto Kumenius. Teollisuuslai-

³⁶³ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 597/Valv.1/40 sal. sisäasiainministeriölle 1.2.1940; Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaanosaston kirje N:o 686/Ulk.3/sal. sisäasiainministeriölle 8.2.1941 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

³⁶⁴ Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEutuk-os. Tutkimuslupa; Paavo Kastarin kirje presidentti ja rouva Ståhlbergille 23.12.1939. K. J. Ståhlbergin arkisto. VAY 3892. KA.

³⁶⁵ Sama.

³⁶⁶ Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEutuk-os. Tutkimuslupa.

³⁶⁷ Sama.

³⁶⁸ Sama.

tosten ja joukkojen solutuksesta huolehtivat pääasiassa Albert Saharinen ja Pekka Repo. Yksinkertaisimmissa tapauksissa nämä henkilöt suorittivat myös kuulusteluja. Sairaalasolutuksesta huolehti Holger Liinpää. Sotilasvirkailija Paul Nikun vastuulla oli venäläisemigranttien silmälläpito.³⁶⁹

Paavo Kastarin laatimasta talvisodan kokemuksista koskevasta kertomuksesta on pääteltävissä, että kotialueen edustustojen toiminta oli vailla pääosaston ohjeistusta tammikuun 20. päivään 1940 saakka. Tämän jälkeen pääosasto ohjeisti kotialueen edustuksien toimintaa ainakin kertaalleen helmikuun alkupäivinä. Näiden ohjeiden myötä Helsingin edustuston toiminta sai kiinteämmän pohjan, koska sen toiminta saatiin järjestämään annettujen määräysten mukaisesti.³⁷⁰

Edellä mainittuja edustustojen toimintaa ohjanneita määräyksiä ei ole löytenyt. On perusteltua olettaa, että edellä kuvattu helmikuun 20. päivälle 1940 päivätty Kannaksen Armeijan toimiston ohje alaisilleen valvontaelimille oli laadittu juuri pääosastosta tulleen kiertokirjeen perusteella. Täten voidaan myös olettaa, että kotialueen edustustot saivat samanlaisen ohjeen toimintansa järjestämisestä kuin sotatoimialueen toimistot. Tätä käsitystä tukee Paavo Kastarin kertomus Helsingin edustuston sodanaikaisesta toiminnasta, jossa hän kertoo samoista asioista, joista Kannaksen Armeijan toimisto ohjeisti alaisiaan.

Valvontaosaston edustustoilleen tammi- helmikuussa 1940 antamien toimintaohjeiden noudattaminen tuotti Helsingin edustuston niukalle kansliahenkilökunnalle huomattavia vaikeuksia eikä kaikkia ohjeita voitu tyydyttävästi noudattaa. Tämä ilmeni muun muassa siten, ettei läheskään kaikista edustuston käsittelemistä asioista ehditty edes puhelimitse saati kirjallisesti valvontaosastolle ilmoittaa.³⁷¹ Tämä Paavo Kastarin kirjaama havainto viittaa siihen, että niin koti- kuin sotatoimialueen valvontaelimillä oli yhteneväinen käytäntö siitä, että tärkeimmistä asioista piti ilmoittaa pääosastoon välittömästi puhelimitse ja vahvistettiin jälkikäteen kirjelmällä.

Tampereen edustustossa talvisodan aikana palvellut Olli Hankala kertoi haastattelussaan, että edustuston henkilöstö koostui Tampereen keski- ja yläluokan miehistä. Heidän lisäksi toimistossa palveli muutamia tamperelaisia poliiseja. Edustusto sijaitsi Laukon torin varrella olleessa kiinteistössä. Täällä majoittui myös osa edustuston henkilöstöstä muiden asuessa hotelli Tammerissa.³⁷²

Hankalan mukaan myös Tampereen edustuston sodanajan toimintavalmius oli alhainen. He eivät saaneet esimerkiksi mitään koulutusta tehtävänsä eivätkä oikein tienneet, mitä piti tehdä. Haastattelussaan Olli Hankala kuvasikin talvisodan aikaista valvontaa ja vastavakoilua Tampereella seuraavasti: ”Toiminta oli niin lapsellista, etten oikein viitsisi puhua koko asiasta. Se oli ihan hölynpölyä”.³⁷³

³⁶⁹ Sama.

³⁷⁰ Sama.

³⁷¹ Sama.

³⁷² Olli Hankalan haastattelu 30.1.2005.

³⁷³ Sama.

Riihimäellä sijainneen edustuston tiedetään toimineen paikallisen varavankilan tiloissa.³⁷⁴ Muiden kotialueella sijainneiden valvontaosaston edustusten toiminnasta kerrotaan lähteistöä syksyn 1939 ja talvisodan ajalta ei ole löytynyt. On perusteltua olettaa, että niiden toiminta oli järjestetty pääpiirtein samaan tapaan, kun mitä edellä kerrottiin Helsingin edustuston osalta.

Ulkomaalaisten vapaaehtoisten valvonta

Talvisodan aikana Suomen armeijassa palveli joukko ulkomaalaisia vapaaehtoisia. Näistä lukumäärältään suurimman osan muodosti ruotsalaisista vapaaehtoisista muodostettu joukko-osasto (SFr.). Ruotsalaisten lisäksi Suomen armeijan riveissä palveli vapaaehtoisina muun muassa tanskalaisia, norjalaisia, englantilaisia sekä unkarilaisia.³⁷⁵ Myös näiden joukkojen valvonta oli järjestettävä.

Joulukuun alussa 1940 ulkoasiainministeriö lähetti ulkomaanlähetystöilleen tiedotteen, että ennen kuin ulkomaalaiselle vapaaehtoiseksi pyrkivälle annettiin lupa matkustaa Suomeen, oli tämän terveydestä sekä poliittisesta luotettavuudesta varmistuttava. Ensiksi mainittu asia selvisi lääkärintodistuksesta ja poliittisen luotettavuuden arvioinnissa oli käännyttävä kyseisen maan valtiollisen poliisin puoleen. Suomeen saapuvien vapaaehtoisten kansalaiskunto nähtiin Yleisesikunnassa niin tärkeänä tekijänä, että se pyysi vielä erillisellä kirjelmällä ulkoasiainministeriötä huolehtimaan yhdessä lähettäjään viranomaisten kanssa siitä, ettei Suomeen lähetettävien vapaaehtoisten joukkoon pääse vakoilijoita eikä kommunisteja. Lisäksi Suomen ulkomaanedustustojen oli tarkkaan valvottava, kenelle myönnettiin viisumeja Suomeen matkustamista varten, koska epäluotettavien henkilöiden palauttaminen Suomesta oli vaikeaa.³⁷⁶

Vapaaehtoisten vastaanoton jälkeen ruotsalaiset, tanskalaiset ja norjalaiset lähetettiin Tornioon, jossa heidän oli määrä ilmoittautua everstiluutnantti Vihmalle. Vienankarjalaiset, aunukselaiset ja inkeriläiset lähetettiin Kemiin, jossa he ilmoittautuivat majuri Hämäläiselle. Muut ulkomaalaiset lähetettiin oman aselajinsa tai haluamansa aselajin koulutuskeskukseen. Sitä mukaa kuin ulkomaalaisia vapaaehtoisia ilmoittautui, oli heistä tehtävä ilmoitus Kotijoukkojen esikunnalle, Päämajan valvontaosastolle ja Valtiolliselle poliisille. Ilmoituksesta oli ilmentävä täydellinen nimi, sotilas- ja siviiliarvo, syntymäaika- ja paikka, kansalaisuus, alamaisuus, isän nimi ja ammatti, sotilas-koulutus sekä osanotto sotiin.³⁷⁷

³⁷⁴ Valtiollisen poliisin ilmoitus koskien Valtiollisen poliisin toimintaa Riihimäen kauppalassa ja yhteistyötä muiden virastojen kanssa 23.5.1949 (kopio). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PE-tutk-os. Tutkimuslupa.

³⁷⁵ Juutilainen Antti: Talvisodan ulkomaalaiset vapaaehtoiset. Talvisodan pikkujättiläinen (3. painos). WSOY 2002, s. 770. - Kaikille vapaaehtoisille asetettiin perusedellytykseksi, että heidän oli oltava poliittisesti täysin luotettavia ja sotilaallisesti koulutettuja. Kenraaliluutnantti O. Enckellin kirje ulkoasiainministeriölle 2.1.1940. 109.C.3.a. UMA.

³⁷⁶ Päämajan jaosto II:n kirje N:o 1047/Ulk. sal. ulkoasiainministerille 7.12.1939; Ulkoasiainministeriön sähkösanoman jäljennös N:o 152 ulkomaanedustuksille 7.12.1939 klo 15:45; Ulkoasiainministeriön kiertokirje N:o 6 ulkomaanedustuksille 22.1.1940; Ulkoasiainministeriön kiertokirje N:o 19 ulkomaanedustuksille 17.2.1940. 109.C.3.a. UMA; Jäljennös Päämajan jaosto II:n ulkomaatoimiston kirjeestä ulkoasiainministerille 15.12.1939. Vapaaehtoistoimisto/PM. T-6572/8. KA.

³⁷⁷ Helsingin suojeluskuntain piiriesikunnan toimisto I:n asiakirja K.D. N:o 212/1Sc. 16.12.1939. EK-Valpo I. Kotelo 1005. KA; Kotijoukkojen esikunnan komento- ja järjestelyosaston asiakirja N:o 660.39.Kom.3.sal. 12.12.1939. Komento- ja henkilöasiaintoimisto (Kom 1)/PM. T-12085/14. KA.

Suomen ja Ruotsin viranomaiset sopivat ruotsalaisten vapaaehtoisten valvontamennettelyn siten, että vapaaehtoisjoukko hoiti itse sisäisen valvontansa. Lisäksi sovittiin, ettei vapaaehtoisia laskettu Ruotsin puolelta rajan yli ennen kuin heidän luotettavuudesta oli saatu selko. Sisäistä valvontaa varten SFr:n poliisipäällikkö jaotteli poliittisesti epäluotettavat henkilöt vaarallisuutensa mukaan kolmeen ryhmään. A-ryhmään, joka koostui epäluotettavimmasta aineksesta, kuului kaikkiaan 33 henkilöä. Nämä henkilöt olivat esimerkiksi sellaisia, joiden mielipiteet olivat kommunistisia tai jotka olivat käyneet Neuvostoliitossa. B-ryhmässä oli seitsemän henkilöä. Tähän ryhmään sijoitettiin sellaisia henkilöitä, joilla oli yhteyksiä ruotsalaisiin työväenluokan sanomalehtiin tai jotka olivat kommunistisesti suuntautuneita. C-ryhmässä oli viisi henkilöä. Tähän ryhmään oli sijoitettu niitä, jotka eivät muuten olleet ”hyvässä maineessa”.³⁷⁸

Ruotsalaisen vapaaehtoisjoukon poliisikomentaja toimitti laatimansa epäilyttävien henkilöiden luettelon valvontaosastolle, joka toimitti siitä kappaleen edelleen Valtiolliselle poliisille.³⁷⁹ Täten Suomen molemmat turvallisuusviranomaiset olivat tietoisia niistä epäilyttävistä ruotsalaisista vapaaehtoisista, jotka sotivat Suomen maaperällä talvisodan aikana. Mikäli Suomen maaperällä sotineiden ruotsalaisten valvonta todellakin ulkoistettiin edellä kuvatulla tavalla ruotsalaisille itselleen, nauttivat he suomalaisvastavakoilijoiden keskuudessa suurta luottamusta.

Siitä, miten Suomen puolustuslaitoksen riveissä palvelleiden muiden ulkomaalaisten vapaaehtoisten valvonta oli järjestetty, ei ole löytynyt lähteitä. On todennäköistä, että näiden valvonta oli annettu eri puolustushaarojen ja aselajien koulutuskeskuksissa palvelevien suomalaisten sotilaiden vastuulle, joihin valvontaosaston edustaja piti yhteyttä aika-ajoin. Niin ikään on todennäköistä, että koulutuskeskuksista joukkoihin siirretyt ulkomaalaisia vapaaehtoisia valvottiin samanlaisella menettelyllä kuin suomalaissotilaita.

Valvontaosaston asema vahvistuu

Sotaa edeltänyt aika oli niellyt runsaasti sekä valvontatoimiston että Valtiollisen poliisin virkamiesten tarmoa näiden selvitellessä keskinäistä asemaansa. Riitelyyn käytetty aika oli luonnollisesti pois siitä ajasta, mitä olisi voitu käyttää sodanajan valmisteluihin.

Ilmeisesti myös Valtiollisen poliisin varautuminen sota-aikaa varten oli alhainen vielä alkuvuodesta 1939. Tämä ilmenee Ruotsin sotilasiamiehen Curt Kempffin raportista tammikuulta 1939. Siinä hän toteaa, ettei Valtiollisen poliisin lopullisia tehtäviä liikekannallepanon sattuessa oltu vielä määriteltä. Nähtävästi Valtiollisen poliisin sodanaikaista tehtävää suunnittelevat henkilöt eivät edenneet työssään seuraavan puolen vuoden aikana. Tällainen tulkinta on tehtävissä, koska puolustusministeriön elokuun 26. päivänä 1939 antamasta määräyksestä poliisiviranomaisten tehtävistä

³⁷⁸ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 1805/Valv.1./40. sal. Valtiolliselle poliisille 7.3.1940. EK-Valpo I. Kotelo 995. KA; Kenraaliluutnantti Hannes Ignatiuksen kirje N:o 1 Yleisesikunnan päällikölle 14.12.1939. Ulkomaalaisten vapaaehtoisten vastaanottokeskus (vastaanottoimisto) 1939 - 40/Kotijoukkojen esikunta. 8. KA.

³⁷⁹ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 1805/Valv.1./40. sal. Valtiolliselle poliisille 7.3.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Kotelo 995. KA.

sodanuhka-aikana, liikekannallepanossa ja sota-aikana ei mainita sanallakaan Valtiollisen poliisin tehtäviä.³⁸⁰

Valtiollisen poliisin Kannaksen suunnan osastojen matala sodan ajan valmius johtui osin siitä, ettei Yleisesikunta ollut antanut Valtiolliselle poliisille tietoja sen Terijoen, Viipurin eikä Sortavalan osastojen sodanaikaisista toimintasuunnitelmista, vaikka niitä oli Yleisesikunnalta kysytty vuosina 1938 - 1939. Tästä syystä kyseiset osastot eivät voineet varautua sota-aikaan siinä määrin kuin se olisi ollut suotavaa.³⁸¹

Talvisodan alettua joutui Valtiollisen poliisin Terijoen osasto vetäytymään ja asettumaan yhteistoimintaan Viipurin osaston kanssa. Samalla iso osa osastojen henkilökunnasta annettiin valvontaosaston Viipurin alatoimiston käyttöön. Ilmavaaran takia osastojen toimistot siirrettiin muualle, mutta Viipuriin jäi tarpeellinen määrä henkilöitä, jotka jatkoivat Valtiollisen poliisin toimintaa tammi- helmikuun 1940 vaiheille saakka.³⁸²

Sodan aikana oli valvontaosaston mielestä joustavan valvontatoiminnan edellytyksenä se, että sotatoimialueella olleet Valtiollisen poliisin osastot ja edustustot yhdistettäisiin valvontaosastoon. Tammikuussa 1940 Päämajan jaosto II esitti sisäasiainministeriölle sodanajan olosuhteisiin vedoten, että vakoilun ja tuhotöiden vastustaminen keskitettäisiin entistä enemmän Päämajalle. Päämajan mukaan Valtiollisen poliisiin sotatoimialueella sijainneet osastot ja edustustot, lukuun ottamatta sen Kotkan edustuston alueen länsipuolella olleita alueita sekä Kouvolassa, Rovaniemellä ja Mikkelissä olleita edustustoja asetettaisiin Päämajan käytettäviksi. Päämajan esityksessä kyseiset edustukset olisivat kuitenkin jääneet Valtiollisen poliisin huollettaviksi palkkaus- ja virkamenojen suhteen. Sisäasiainministeri teki asiassa päätöksen Päämajan esityksen mukaisesti. Päätöksessä muistutettiin, että siihen vaikutti erityisesti sodan aiheuttama erityisolosuhte.³⁸³

Samalla, kun Päämaja esitti sisäasiainministeriölle edellä kuvatun alistustoimen, se esitti myös toivomuksen siitä, että valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin yhteistoiminnan edistämiseksi viimeksi mainittu asettaisi johtavassa asemassa olleen virkamiehen Valtiollisen poliisin edustajaksi Päämajaan. Myös tämä esitys toteutui. Lisäksi sisäministeri määräsi Valtiollisen poliisin ilmoittamaan valvontaosastolle selville saaduista vakoiluun tai tuhotöihin liittyvistä asioista sekä pitämään valvontaosaston tietoisena mainitunlaisten juttujen tutkimuksista.³⁸⁴

³⁸⁰ Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors rapport Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 2.1.1939. Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I: 6. Vol.4. KrA; Puolustusministeriön asiakirja N:o 532/39. J 3. sal. 26.8.1939. Operatiivinen osasto/YE. T-26963/1. KA.

³⁸¹ Valtiollisen poliisin Kotkan osaston päällikön kirje N:o 878 Valtiollisen poliisin päällikölle 14.10.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA.

³⁸² Kopio otsikoimattomasta Valtiollisessa poliisissa 29.1.1941 laaditusta muistiosta. (Muistio alkaa: Syksyllä 1939 YH-vaiheessa ei pääesikunnan valvontatoimiston toimintaa Kannaksella ollut ...). Sota-ajan kokemuksista. PETutk-os. Tutkimuslupa.

³⁸³ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 597/Valv.1./40 sal. sisäasiainministeriölle 1.2.1940; Päämajan jaosto II:n kirje N:o 208/Valv. 1/henk/40 sisäasiainministerille 8.1.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Sisäministerin kirje No. 1200 Valtiolliselle poliisille 10.2.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

³⁸⁴ Päämajan jaosto II:n valvontaosaston kirje N:o 208/Valv 1/henk/40 sisäasiainministerille 8.1.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Sisäministerin kirje No. 1200 Valtiolliselle poliisille 10.2.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

Yhdysupseerin tehtävään asetettiin Sortavalan toimiston päällikkö Yrjö Kares.³⁸⁵ Kun vielä muistetaan, että valvontaosastoon oli komennettu jo joulukuussa erikoistehtäviin Terijoen osaston päällikkö Erik Muurman, oli kaksi Valtiollisen poliisin kokenutta virkamiestä sijoitettuna valvontaosaston tehtäviin, jossa heidän rauhan aikana hankkimansa paikallisväestötuntemus ja muu ammattitaito pääsi oikeuksiinsa.

Sotatoimialueella tapahtuneen alistuksen myötä jouduttiin toteuttamaan eräitä uudelleenjärjestelyjä. Lähdeaineisto kertoo seikkaperäisesti Kannaksen Armeijan toimiston järjestelyistä. Lisäksi tiedetään, että Valtiollisen poliisin Joensuun osasto alistettiin Ryhmä Talvelan toimistolle.³⁸⁶

Helmikuussa 1940 sotatoimialueella tapahtuneen alistuksen jälkeen oli Kannaksen Armeijan toimistolla alaisuudessaan kaikkiaan viisi valvontaelintä. Nämä olivat Viipurin, Räisälän, Käkisalmen, Imatran sekä Kannaksen Armeijan esikunnan valvontaelin. Lisäksi viimeksi mainitun alaisuuteen kuuluivat vielä Antreassa, Lappeenrannassa sekä Säkkijärvellä sijainneet valvontaelimet.³⁸⁷

Uudelleen organisoinnin myötä järjestettiin Kannaksen Armeijan valvontatoimiston alaisten valvontaelinten valvonta- ja vastavakoilukohteet sekä toiminta-alueet seuraavasti:

Viipurin valvontaelin: sen toimialueella olleet armeijakunnan alaiset muodostelmat ja lohkot takarajana Vahvialan ja Nuijamaan kunnat (mukaan lukien).

Räisälän valvontaelin: armeijakunnan alaiset muodostelmat ja lohkot, mikäli ne eivät olleet Käkisalmen valvontaelimen alueella.

Käkisalmen valvontaelin: Käkisalmen kaupunki ja maalaiskunta, Kaukolan ja Hiitolan kunnat sekä niihin sijoitetut muodostelmat ja laitokset.

Imatran valvontaelin: Rautjärven (mukaan lukien Ilmee), Ruokolahden, Joutsenon ja Jääsken kunnat ja niihin sijoitetut muodostelmat ja laitokset, mikäli ne eivät olleet Kannaksen Armeijan Esikunnan valvontaelimen alueella.³⁸⁸

Kannaksen Armeijan esikunnan valvontaelimen suoranaisessa alaisuudessa toimineiden valvontaelinten valvontavastuu määrättiin puolestaan seuraavasti:

Antrean valvontaelin: Antrean ja Kirvun kunnat ja niihin sijoitetut muodostelmat ja laitokset, mikäli ne eivät olleet Räisälän tai Kannaksen Armeijan Esikunnan valvontaelinten alaisia muodostelmia.

Lappeenrannan valvontaelin: Lappeenrannan kaupunki, Lauritsalan kauppala, Lappeen, Lemin, Taipalsaaren, Savitaipaleen ja Luumäen kunnat ja niihin sijoitetut muodostelmat ja laitokset.

Säkkijärven valvontaelin: Säkkijärven ja Ylämaan kunnat ja niihin sijoitetut muodostelmat ja laitokset.³⁸⁹

³⁸⁵ Kopio Valtiollisen poliisin kiertokirjeestä N:o 680/I. Valtiollisen poliisin osastoille 14.2.1940. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

³⁸⁶ Päämajan valvontaosaston RT:n toimiston Joensuun edustuston kirje 428 päämajan valvontaosastolle 26.2.1940. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 59. KA.

³⁸⁷ Päämajan valvontaosaston Kan.A:n toimiston asiakirja N:o 183/Kan.A.30/40sal. 20.2.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

³⁸⁸ Sama.

³⁸⁹ Sama.

Helmikuussa 1940 toteutettu järjestely, jossa sotatoimialueella sijainneet Valtiollisen poliisin osastot ja edustukset määrättiin valvontaosaston alaisuuteen, vahvisti valvontaosaston asemaa Valtiolliseen poliisiin nähden nimenomaan sotatoimialueella. Eri lähteistä on voitu laskea, että uudelleen järjestelyn myötä talvisodan aikana valvontaosaston riveissä palveli vähintään kolmekymmentä Valtiollisen poliisin pääasiassa raja-alueen vastavakoilijaa,³⁹⁰ joilla lienee ollut erinomainen paikallistuntemus niin maaston kuin alueen väestön suhteen. Näin ollen uudelleenjärjestelystä hyötyi erityisesti valvontaosasto.

Valtiollisessa poliisissa ei suhtauduttu uudelleenjärjestelyyn myönteisesti. Siellä uskottiin pystyttävän tulokselliseen toimintaan niin vakoilun kuin sabotaasintorjunnan alalla, mikäli Valtiollinen poliisi olisi saanut jatkaa toimintaansa kokonaisuutena. Tälle näkökannalle haettiin tukea Englannin ja Ranskan sodanaikaisista vastaavakoilujärjestelystä, joissa valtiolliset poliisit toimivat itsenäisinä sodasta huolimatta.³⁹¹

Närkästyistä herätti myös se, että sotatoimialueen ulkopuolella olleet Valtiollisen poliisin elimet velvoitettiin entistä välittömämmin ilmoittamaan Päämajalle vakoilu- ja sabotaasitoimintaan liittyvät jutut sekä huomiot, kun vastaavasti Päämajaa ei velvoitettu tiedottamaan Valtiolliselle poliisille mitään. Täten Valtiollisessa poliisissa nähtiin, että uudelleenjärjestelystä hyötyi pelkästään valvontaosasto.³⁹²

Ylipäätään Valtiollisen poliisin osastojen määräämistä Päämajan käskyvaltaan pidettiin Valtiollisessa poliisissa outona, tarkoituksettomana sekä maalle vahingollisena, koska sen tietojen mukaan ei valvontatoimisto ollut kyennyt useisiin vuosiin, liekö koskaan, paljastamaan yhtään sen paremmin vakoilu- kuin sabotaasijuttuaakaan. Valtiollisen poliisin osastojen alistamista Päämajalle pidettiin lisäksi harkitsemattomana, koska siinä ei ajettu maan turvallisuutta taikka valtakunnan etua.³⁹³

³⁹⁰ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 1711/Valv.1/40 sal. sisäasianministeriölle 1.3.1940 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA. - Henkilösiirroista: Kajaanin osaston etsiviä määrättiin valvontaosaston Pohjois-Suomen Ryhmän (P-SR), Viipurin alatoimiston sekä Kannaksen Armeijan toimistoihin. Valtiollisen poliisin Kajaanin osaston kirje N:o 116 Valtiollisen poliisin päällikölle 21.9.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA; Kopio Valtiollisen poliisin ja valvontaosaston yhdysupseerin kirjeen jäljennöksestä N:o 9 Valtiollisen poliisin päällikölle 31.1.1940 liitteinen. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa; Joensuun osaston valvonta-alue ja henkilöstö jaettiin Pohjois-Karjalan Ryhmän (P-KR) ja Ryhmä Talvelan (RT) toimistojen kesken. Valtiollisen poliisin Joensuun osaston päällikkö Uuno Uimonen määrättiin valvontaosaston RT:n toimiston kuulustelijaksi. Saman toimistoon määrättiin myös etsivä L. Tirkkonen. Sortavalan osastosta siirrettiin valvontaosaston Pohjois-Karjalan Ryhmän (P-KR) toimistoon ylietsivä Johannes Jormakka. Rovaniemen osastosta yksi etsivä siirtyi valvontaosastoon. Sotatoimialueen ulkopuolella ollut Valtiollisen poliisin Viipurin osastoon kuulunut Kotkan edustus henkilökuntineen liitettiin valvontaosaston Kouvolan edustustoon. Kopio Valtiollisen poliisin ja valvontaosaston yhdysupseerin kirjeen jäljennöksestä N:o 9 Valtiollisen poliisin päällikölle 31.1.1940 liitteinen. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

³⁹¹ Kopio Valtiollisessa poliisissa laaditusta päiväämättömästä asiakirjasta otsikolla ”Toteamuksia”. (Asiakirja alkaa: Sotatoimialueella olevat valvon osastot ja edustukset jäisivät kokonaan...). Valvontaosasto ja valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

³⁹² Sama.

³⁹³ Sama.

Talvisodan kokemukset

Talvisodan päätyttyä puolustuslaitoksessa tuli ajankohtaiseksi tarkastella sodasta saatuja kokemuksia, jotta kaikki oppi saatiin hyödynnetyksi. Maaliskuussa 1940 Maa-voimien esikunta käynnisti sotakokemusten kartoittamisen ja huhtikuussa Päämaja käski taktillisten sotakokemusten keräämisestä. Eräistä erityisaloista, kuten tiedustelusta, hallinnosta sekä sotapoliisitoiminnasta laadittiin omat kertomukset.³⁹⁴

Myös valvontaosastossa laadittiin kertomuksia talvisodan kokemuksista. Valvontaosaston kirjallisista sotakokemuksista on säilynyt ainoastaan Helsingin edustuston päällikön Paavo Kastarin toukokuussa 1940 laatima kertomus. Siinä Kastari toteaa, että kotialueen kaksijakoinen valvontajärjestely (valvontaosasto, Valtiollinen poliisi) oli huono. Siitä aiheutui toiminnan yhtenäisyyden ja keskityksen puute, jonka haitalliset vaikutukset tuntuivat käytännön työskentelyssä Helsingin edustuston toiminta-alueella.³⁹⁵

Myös everstiluutnantti Kustaa Rautsuo näki puutteita valvontajärjestelyissä. Hänen mukaansa valvontaosaston talvisodanaikainen työ kärsi eniten siitä syystä, että valvontatoimiston rauhanaikainen tiedustelutyö oli ahdettu liian ahtaitten rajojen sisään.³⁹⁶ Rautsuon kannanotto on tulkittavissa siten, että sodan syttyä, kun valvontaosaston työt lisääntyivät, olisi valvontaosaston tehtävien onnistumisen kannalta ollut suotuisaa, että se olisi saanut ulottaa tiedustelutoimintansa jo rauhan aikana laajemmalle kuin pelkästään sotaväen ja puolustusteollisuuden pariin.

Kastarin kertomuksesta ilmenee yksiselitteisesti, että edustuston työskentelyn johtamista häirtasivat muun muassa sellaisten perusasiakirjojen, kuten työjärjestyksen ja ohjesäännön puuttuminen, joista olisi selvinnyt edustuston tehtävä ja sen toiminnan päämäärä. Näiden asiakirjojen puuttuessa pääosasto joutui ohjeistamaan alaisiaan kiertokirjeitse, mutta niiden avulla ei saatu aikaan ristiriidatonta toimintajärjestelmää.³⁹⁷

Epäkohtien korjaamiseksi ja pidempiä aikaista sotaa silmällä pitäen Kastari esitti, että jokainen edustusto määrättäisiin pitämään niin sanottua juttuluetteloa eli asiadiariota. Tähän merkittäisiin lyhyesti esimerkiksi saadun ilmoituksen sisältö, ketä ilmoitus koski, kenelle ja milloin asia on annettu hoidettavaksi sekä milloin tutkimukset oli suoritettu loppuun sekä mahdolliset viittaukset tapausilmoitukseen tai muihin asiakirjoihin. Tällaisen menettelyn käyttöönotto oli edellytyksenä juttujen tehokkaalle hoitamiselle. Kastarin näkemyksen mukaan erityisen huomattavaa kyseisen asiadiari-

³⁹⁴ Tynkkynen Vesa: Hyödynnettiinkö sotakokemuksia? Talvisodan pikkujättiläinen (3. painos). WSOY 2002, s. 912.

³⁹⁵ Kopia Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyi: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa.

³⁹⁶ Kopia Valtiollisissa poliisissa laaditusta päiväämättömästä referaatista, jonka johtolause kuuluu: Referaatti Rautsuon uutta ye:n ja vp:n välistä yhteistoimintaohjesääntöä koskevasta valtioneuvostolle osoitetusta kirjeestä. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

³⁹⁷ Kopia Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyi: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa.

on merkitys oli silloin, kun edustuston päällikkö vaihtui, koska muussa tapauksessa suuri osa jutuista oli vain eroavan päällikön muistitiedon varassa.³⁹⁸

Sodan jälkeen Päämajan hallinnollinen osasto määräsi hankittavaksi lausunnot kaikilta armeijakuntien komentajilta, sotatoimiyhtymien sotapoliisipäälliköiltä, eräiden divisioonien komentajilta, useilta divisioonien sotapoliisipäälliköiltä sekä lukuisilta alueellisen ja liikkuvan sotapoliisin päällystöön kuuluneilta henkilöiltä. Lausunnoissa tuli ilmetä hallinto- ja sotapoliisijärjestelmässä sekä hallinnollisten toimistojen ja sotapoliisin toiminnassa havaitut puutteet ja epäkohdat sekä tehdä parannusesityksiä niiden korjaamiseksi.³⁹⁹

Lausunnon antajista monet olivat panneet merkille valvontatoiminnan hajanaisuuden. Esimerkiksi III:n Armeijakunnan komentaja kenraali Hjalmar Siilasvuo ja 13. Divisioonan komentaja eversti Hannu Hannuksela olivat sitä mieltä, että armeijakuntatasolla valvonta olisi keskitettävä armeijakunnan hallinnolliseen toimistoon. Lausunnon antajat havaitsivat puutteita myös valvontaosaston ja sotapoliisin yhteistyössä. Rintamakomentajien mielestä tämä ilmeni muun muassa siinä, etteivät valvontaelimet pitäneet juurikaan yhteyttä sotapoliisiin, vaikka heille olisi siitä varmasti ollut suurta hyötyä.⁴⁰⁰

Armeijakunnat näkivät sotatoimialueen tiedustelu- ja vastatiedustelujärjestelyn puutteena kyseisissä tehtävissä toimineiden, suoraan Päämajan johdossa olleiden kuulustelijoiden ja valvontaupseerien, johtosuhteen. Armeijakunnat esittivät, että kyseiset henkilöt olisi liitettävä armeijakunnan esikunnan tiedustelutoimistoon kuuluviksi. Tätä perusteltiin sillä, ettei esikunnan ulkopuolinen ja yhtymän tilanteeseen ja sen vaihteluihin perehtymätön henkilö voinut ilman muuta heti huomata mikä juuri sillä hetkellä oli tärkeintä tai edes oleellista. Täten esikunnan ulkopuolinen henkilö ei voinut tehokkaasti toimia kuulustelijana eikä asiapapereiden tutkijana ainakaan yhtymän hyväksi.⁴⁰¹

Huonona ratkaisuna pidettiin myös sotatoimialueella käytössä ollutta järjestelyä, jossa valvontaelimet tai sotapoliisi ottivat välittömästi haltuunsa vakoilusta ja sabotaa-sista pidätetyt henkilöt ilmoittamatta asiasta sotatoimiyhtymien tiedusteluelimille ja antamatta näiden kuulustella pidätettyjä. Tämän seikan korjaamiseksi nähtiin tarpeellisena, että valvontaelimien, sotapoliisin ja sotatoimiyhtymien tiedusteluelinten välille järjestettäisiin vastaisen varalle tarkoituksenmukainen luottamuksellinen yhteistointiminta.⁴⁰²

Talvisodan kokemukset osoittivat, että mahdollisimman tuloksellisen toiminnan kannalta vastavakoilujärjestelyissä oli parantamista niin valtakunnallisella tasolla kuin valvontaosaston ja joukkojen välisellä yhteistyötasolla. Kuten myöhemmin osoite-

³⁹⁸ Sama.

³⁹⁹ Päiväämätön koonnosasiakirja otsikolla ”Yhdistelmä”. (Asiakirjan johtolause kuuluu: sota-ajan hallinnossa ja sotapoliisin järjestelyssä ja toiminnassa saaduista kokemuksista annetuista lausunnoista). Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ha 1. KA.

⁴⁰⁰ Sama.

⁴⁰¹ Maavoimien esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 924/II/3/40 29.4.1940 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA.

⁴⁰² Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaosaston asiakirja N:o 170/sal. 12.2.1941. Koulutustoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3537/8. KA.

taan, valvontaosasto pyrki parantamaan joukkojen kanssa valvonnassa ja vastavakoi- lussa tehtävää yhteistyötä. Myös valtakunnallisiin vastavakoilujärjestelyihin kiinnitet- tiin huomiota tuon tuosta sota-aikana 1940 - 1944, mutta niiden muuttamiseksi ei löytynyt riittävästi yhteisymmärrystä. Viimeksi mainittua asiaa käsitellään lähemmin alaluvussa ”Suunnitelmia valtakunnallisen valvontajärjestelmän muuttamiseksi 1940 - 1944”.

3.2 Moskovan rauhan aika

Talvisodan päätyttyä Pääesikunnan yhteydessä toimineen valvontatoimiston ko- koonpanossa ei tapahtunut muutoksia pieniä nimimuutoksia lukuun ottamatta. Sen sijaan valvontatoimiston alaisuudessa toimineen kenttäorganisaation kokoonpanoa muutettiin Moskovan rauhan aikana kulloistakin tilannetta valvonnan ja vastavakoi- lun kannalta parhaiten palvelevalla tavalla. Valvontatoimiston kenttäorganisaat- tiomuutokset olivatkin etupäässä seurausta puolustuslaitoksessa tapahtuneista orga- nisaatiomuutoksista.⁴⁰³

Moskovan rauhan aikana valvontatoimiston toimintatapajärjestelyissä tapahtui kaksi selkeää muutosta aikaisempaan verrattuna. Ensiksi valvontatoimisto laajensi tiedus- telutoimintaansa entistä laajemmin siviiliyhteiskuntaan. Tämä johtui etupäässä ääri- vasemmiston yhteiskuntavastaisen toiminnan lisääntymisestä. Tiedustelutoiminnan laajentamisella valvontatoimisto pyrki pääsemään entistä parempaan tilannetietoisuu- teen maanpuolustusvastaisesta poliittisesta toiminnasta sekä maanpuolustukseen kohdistuvasta vakoilusta. Toiseksi talvisodan kokemuksista oppineena valvontatoi- misto alkoi Moskovan rauhan aikana korostaa joukkojen valvonnasta vastanneille alaisilleen avoimen ja luottamuksellisen suhteen merkityksen tärkeyttä valvontahen- kilöstön ja valvottavan joukon päällystön kesken. Tällä pyrittiin parantamaan valvot- tavien joukkojen ja valvonta- ja vastavakoiluhenkilöstön yhteistoimintaa ja - henkeä.⁴⁰⁴

⁴⁰³ Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto (toimisto II)/IV AKE. T-9497/8. KA; Päämajan valvontaosaston Maavoimien toimiston kirje N:o 906/MaV30/40.sal. tston alaisille AK:ien valv.upseereille ja toimikeskuksille 4.4.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

⁴⁰⁴ Eräitä toteamuksia VP:n ja Päämajan valvontaosaston yhteistoiminnasta 1939 - 40 27.3.1941 (kopio). Val- vontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA.

Organisaatio ja toimintajärjestelyt

Rauhan solmimisen jälkeen puolustusvoimat jäi miesmäärältään sotaa edeltänyttä aikaa suuremmaksi. Tähän oli syynä Euroopassa ja aivan Suomen lähialueillakin jatkunut suursota. Rauhan kannalle siirtyminen aiheutti uudelleenjärjestelyjä puolustuslaitoksessa. Niiden seurauksena maavoimat irrotettiin itsenäiseksi puolustushaaraksi. Tämä järjestely oli voimassa elokuuhun 1940, jolloin Maavoimien esikunta lakkautettiin ja sen tehtävät siirrettiin syyskuussa 1940 perustetulle puolustuslaitoksen uudelle johtoesikunnalle Puolustusvoimain Pääesikunnalle.⁴⁰⁵

Pääesikunnan uudistetussa kokoonpanossa tiedustelu palasi talvisotaa edeltäneeseen kokoonpanoon. Eversti Lars Melanderin johtaman ulkomaosaston yhteyteen kuuluivat ulkoma-, tilasto- ja valvontatoimistot. Rauhan kannalle siirtymisestä huolimatta sotilastiedustelu jatkoi tehostettua toimintaansa. Tähän oli olemassa hyvät perusteet, koska rahaa oli aikaisempaa enemmän niin hankintoihin kuin henkilöstön palkkaamiseen ja yhteistoimintaan halukkaita ulkovaltoja oli runsaasti.⁴⁰⁶

Keväällä 1940 valvontaosaston pääosasto toimi samassa kokoonpanossa kuin talvisodassa. Kesäkuuhun 1941 tultaessa pääosaston organisaatio oli muuttunut siten, että vastavakoilutoimisto oli muuttunut toimisto kahdeksi (Valv. 2) ja entinen ilmoitustoimisto oli muuttunut toimisto yhdeksi (Valv. 1) ja saanut nimekseen yleisten asiain toimisto.⁴⁰⁷

Rauhan kannalle siirtyminen ei muuttanut valvontatoimiston tehtäviä, vaan se toimi koko jatkosotaa edeltäneen ajan puolustusvoimien valvonta- ja vastavakoiluelimenä sekä sotatoimi- että kotialueella. Täten valvontatoimiston tehtävänä oli vastustaa vakoilua ja sabotaasia koko valtakunnan alueella. Valvontatoimisto tarkkaili mielialaa ensisijassa puolustusvoimissa ja Valtiollinen poliisi siviiliväestön keskuudessa.⁴⁰⁸ Koska valvontatoimiston tehtävät eivät muuttuneet, ei nähty myöskään tarvetta muuttaa valvontatoimiston pääosaston eri toimistojen tehtäviä.

Talvisodan aikana luodusta kenttäorganisaatiosta ei luovuttu kokonaan Moskovan rauhan solmimisen jälkeen, vaan valvontatoimistolla oli alaisinaan alueellisia valvontaelimiä. Ne vastasivat valvonnasta ja vastavakoilusta omilla vastualueillaan. Talvisodan aikana kotialueella sijainneita alueellisia valvontaelimiä nimitettiin edustustoiksi ja sotatoimialueella sijainneita alueellisia valvontaelimiä toimistoiksi. Keväällä 1940 näiden alueellisten valvontaelinten nimet muutettiin niiden sijainnista riippumatta alatoimistoiksi. Alatoimisto-nimitystä käytettiin viimeistään toukokuussa 1940.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Reini K.O., Koukkunen Heikki, Saukkonen T., Heinilä Harri, Juutilainen Antti: Puolustusvoimat vuosien 1940 ja 1941 rauhan aikana. Jatkosodan historia 1. WSOY 1988, s. 68; Vuorenmaa, Ylikoski (1979), s. 204.

⁴⁰⁶ Heiskanen (1989), s. 118; Kanninen Ermei: Suomen ylijohdon tiedustelupalvelun organisaation kehitys vuoteen 1945 sekä eräitä piirteitä sen toiminnasta ja tuloksista 28.1.1959. Maanpuolustuskorkeakoulun sota-historian laitos, s. 13.

⁴⁰⁷ Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/1. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto (toimisto II)/IV AKE. T-9497/8. KA.

⁴⁰⁸ Sama.

⁴⁰⁹ Jäljennös Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirjasta N:o 3603/Valv.1/40 sal. 16.5.1940. EK - Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

Puolustuslaitoksessa toteutetut järjestelyt vaikuttivat alueellisten valvontaelinten lukumäärään. Esimerkiksi silloin, kun maavoimat irrotettiin itsenäiseksi puolustushaaraksi, perustettiin Maavoimien esikunnan yhteyteen Mikkeliin (myöh. siirto Lahteen) vastavakoilutoimiston alainen Päämajan valvontaosaston maavoimien toimisto. Se aloitti toimintansa maaliskuussa 1940. Toimistolla oli valvontaupseereita I:n, II:n sekä III:n Armeijakunnan esikunnassa sekä toimikeskukset Lappeenrannassa, Imatalla, Mikkeliissä ja Kouvolassa. Se johti maavoimien alueella olleiden valvontaelinten toimintaa armeijakuntien valvontaupseerien välityksellä pois lukien IV - V AK ja 11.D.⁴¹⁰

Maavoimien toimisto lakkautettiin kuitenkin jo kesäkuussa 1940. Samalla poistettiin armeijakuntatasolla toimineet valvontaupseerit. Niiden tilalle perustettiin viimeistään liikekannallepanon yhteydessä kesäkuussa 1941 valvontaosaston alatoimisto. Nämä alatoimistot johtivat armeijakuntien alaisten divisioonien valvontaupseerien toimintaa ja vastasivat valvontatehtävistä armeijakuntien esikuntien välittömässä alaisuudessa olleissa joukko-osastoissa ja muodostelmissa.⁴¹¹

Kesäkuussa 1940 valvontaosastolla oli kotialueella kahdeksan alatoimistoa. Nämä olivat Mikkelin, Joensuun, Kajaanin, Rovaniemen, Kouvolan, Turun, Jyväskylän sekä Tammisaaren alatoimisto. Valvontaosastolla oli lisäksi edustaja Lahdessa ja Kankaanpäässä. Lahden edustajan toiminta-alueena oli Lahden varuskunta ja Kankaanpään edustajan toiminta-alueena oli Kankaanpään harjoituskeskus. Helmikuuhun 1941 tultaessa ei alatoimistojen lukumäärässä ollut tapahtunut muutoksia. Kuitenkin kahden alatoimiston, Turun ja Tammisaaren, päälliköt olivat vaihtuneet.⁴¹²

⁴¹⁰ Reini, Koukkunen, Saukkonen, Tirronen, Heinilä, Juutilainen (1988), s. 68; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/1. KA; Päämajan valvontaosaston maavoimien toimiston kirje N:o 826/MaV30/40 sal. virkailija Oiva Pajarille 31.3.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA; Päämajan valvontaosaston maavoimien toimiston kirje N:o 906/MaV30/40.sal. tston alaisille AK:ien valv.upseereille ja toimikeskuksille 4.4.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA.

⁴¹¹ Kopio Päämajan valvontaosaston kirjeen jäljennöksestä N:o 4332/Valv.1/40 sal. Valtiolliselle poliisille 19.6.1940. Sota-ajan kokemuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa. Lähteessä mainitaan valvontaosaston kahdeksan alatoimistoa. Näiden joukossa ei mainita maavoimien toimistosta; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/8. KA.

⁴¹² Kopio Päämajan valvontaosaston kirjeen jäljennöksestä N:o 4332/Valv.1/40 sal. Valtiolliselle poliisille 19.6.1940. Sota-ajan kokemuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa. Lahden edustajana toimi sotilasvirkailija Hannes Uimonen ja Kankaanpään edustajana tarkastaja Väinö Nyman; Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaosaston kirje N:o 686/Ulk.3/sal. sisäasiainministeriölle 8.2.1941liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

Taulukko A. Valvontatoimiston alatoimistojen sijainti ja päälliköt helmikuussa 1941		
Alatoimisto	Sijainti	Päällikkö
Mikkeli	Ei tiedossa	Majuri Rolf Schildt
Joensuu	Malmikatu 9	Reservin luutnantti Leo Roppo- nen
Kajaani	Kauppakatu 34 B 15	Reservin vänrikki Risto Vuorjoki
Rovaniemi	Ei tiedossa	Reservin sotilasvirkailija Eino Turunen
Kouvola	Kadettikoulunkatu 7 Hamina	Reservin luutnantti Olavi Peippo
Turku	Kerttulinkatu 3 B	Tarkastaja Eino Ahokas. Häntä ennen sotilasvirkailija Carl Tollet.
Jyväskylä	Väinönkatu 38	Reservin sotilasvirkailija Henrik Castrén
Tammisaari	Iso-kirkkokatu 15	Tarkastaja Reino Kanerva. Häntä ennen vänrikki Berndt Aminoff.
Lähde: Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaosaston kirje N:o 686/Ulk.3/sal. Sisäasiainministeriölle 8.2.1941liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.		

Rauhan solmimisesta huolimatta Suomessa ei lakkautettu sotatila. Maa oli edelleen jaettuna koti- ja sotatila-alueeseen. Jälkimmäisestä alueesta käytettiin myös nimityksiä raja-alue sekä sotilashallinnollinen alue. Näillä alueilla valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin työnjako muodostui samaksi kuin se oli ollut talvisotaa edeltäneenä aikana.⁴¹³

Kesällä 1941 valvontaosastolla oli alatoimistot I-V Armeijakunnissa, Suomussalmella sekä Karjaalla. Kotialue oli puolestaan jaettu 12 valvontapiiriin, joissa kussakin oli valvontaosaston alatoimisto.⁴¹⁴ Huhtikuussa 1940 kotialueen alatoimistot kuuluivat vastavakoilutoimiston alaisuuteen, mutta kesäkuuhun 1941 tultaessa ne oli siirretty valvontaosaston alaisuuteen. Kotialueen alatoimistot hoitivat valvontatehtäviä omis-
sa piireissään, jotka noudattivat nimismiespiirien rajoja. Täten yhden kotialueen alatoimiston toiminta-alue koostui useammasta nimismiespiiristä. Kotialueen alatoimistot olivat suoraan yhteydessä toiminta-alueellaan sijainneisiin joukkoihin, teollisuuslaitoksiin ja sotasairaaloihin. Näiden kohteiden valvonta tapahtui pääasiassa tiedottajaverkoston avulla. Tätä tarkoitusta varten kussakin joukko-osastossa, teollisuuslaitoksessa ja sotasairaalassa toimi alatoimiston apuna tiedottajatoiminnan yhteyshenkilö.⁴¹⁵

⁴¹³ Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II) / IV AKE. T-9497/1. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA. - Matti Ropponen piti 16.1.1941 esitelmän Helsingin upseerisuoje-
luskunnan tiedustelu-upseeriosastolle valvonta- vastavakoilutyöstä Suomessa. Tuolloin hän sanoi mm., että so-
dan aikana päästiin tilaan, jossa Valtiollisen poliisin osastoja yhdistettiin valvontaosastoon. Ropposen mukaan
sodan päätyttyä luisuttiin vanhaan huonoon järjestykseen, jossa Valtiollisen poliisin osastot palautettiin sen
alaisuuteen. Kopio Valtiollisessa poliisissa 18.1.1941 laaditusta muistiosta. (Muistio alkaa: Koskee everstiluut-
nantti Ropposen 16.1.1941 Hgin upseerisuoje-
luskunnan tiedustelu-upseeriosastolle pitämää... Muistion lo-
pussa nimikirjaimet F.K. Mahdollisesti Freedy Kekäläinen). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44.
PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁴¹⁴ Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV
AKE. T-9497/1. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulut-
tustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA.

⁴¹⁵ Sama. - Piirijako oli helmikuussa 1941 seuraava: Turun alatoimisto (Maarianhamina ja kaikki Ahvenanmaan
maakunnassa sijainneet nimismiespiirit), Tammisaaren alatoimisto (Tammisaari, Pohjan, Tenholan, Karjaan,
Inkoon, Hiittisten, Västanfjärdin ja Särkisalon nimismiespiirit), Kouvolan alatoimisto (Kotka, Hamina, Ky-
min, Pyhtään, Vehkalahden, Virolahden, Miehikkälän, Sippolan, Säkijärven, Ylämaan ja Luumäen nimis-
miespiirit), Mikkelin alatoimisto (Lappeenranta, Savonlinna, Lappeen, Lemin, Taipalsaaren, Savitaipaleen,
Jääsken, Ruokolahden, Joutsenon, Kesälahden, Uukuniemen, Kiteen, Parikkalan, Simpeleen, Saaren, Rautjär-
ven, Ilmeen, Kerimäen, Punkaharjun, Sulkavan, Puumalan, Säamingin, Enonkosken ja Nuijamaan nimismies-
piirit), Joensuun alatoimisto (Joensuu, Enon, Nurmeksen, Ilomantsin, Kiihtelysvaaran, Pielisjärven, Tohma-

Kotialueen alatoimistot olivat suorassa yhteydessä keskenään. Samoin niillä oli suora yhteys paikallisiin sotilasviranomaisiin, Valtiollisen poliisin edustajiin, poliisiviranomaisiin, sotapoliisiin ja sensuuriviranomaisiin sekä sellaisiin hallinnollisiin viranomaisiin, kuten esimerkiksi siviilirekisteriin ja kirkkoherranvirastoihin. Kiireellisissä tapauksissa alatoimistoilla oli oikeus ottaa suoraan yhteys edellä mainittuihin viranomaisiin toiminta-alueensa ulkopuolella. Muissa tapauksissa oman alueen ulkopuolisiin viranomaisiin pidettiin yhteyttä asianomaisen alueen alatoimiston välityksellä. Asian niin vaatiessa saattoi valvontaelin ohittaa alaisensa valvontaelimen olemalla suoraan yhteydessä joukkoyksiköihin, teollisuuslaitoksiin, sotasairaaloihin ja vieläpä tiedottajiinkin.⁴¹⁶

Alatoimistojen alaisuudessa toimineet valvontaupseerit (etsivät) suorittivat valvontaa divisioonissa ja niiden alaisissa joukko-osastoissa ja muodostelmissa. Valvontaupseerien oli noudatettava tahdikkautta ja joka suhteessa meneteltävä niin, että sotilaspäällystön ja valvontaelimen välille saatiin syntymään avoin ja luottamuksellinen suhde. Talvisodan kokemuksista oppineena valvontaosasto tähdensi valvontaupseereille ja etsiville, että nämä muistaisivat sen, että he toimivat joukko-osastoa varten eikä päinvastoin.⁴¹⁷

Valvontaupseerit (etsivät) eivät saaneet ilman valvontaosaston tai sen alatoimiston määräystä tehdä muita kuin valvontatehtäviä. Siinä tapauksessa että valvontaupseerille asianomaisen yhtymän sotilasjohdon taholta annettiin määräys suorittaa tehtäviä, jotka lankesivat valvontatoiminnan ulkopuolelle, oli hänen huomautettava tällaisen määräyksen antajalle, mihin tehtäviin hänet oli määrätty ja ilmoitettava tästä heti asianomaiselle alatoimistolle.⁴¹⁸

Rykmentissä ja sitä alemmissa elimissä ei ollut valvontaelintä, vaan niissä oli tiedottajia, joiden toimintaa ohjasi divisioonan valvontaupseeri apunaan asianomaisen komppanian (vast.) päällikkö. Tiedottajien tehtävänä oli toimia omassa joukkoyksikössään valvontaosaston toimialaan kuuluneissa asioissa tarkkailijana ja ilmoittaa havaintonsa kotialueella joukko-osastossa toimineelle yhdysmiehelle, joka välitti tiedottajan ilmoitukset suoraan joukko-osaston komentajalle ja valvontaosaston valvontaelimelle.⁴¹⁹

Sotatoimialueella tiedottaja ilmoitti havaintonsa komppanian päällikölle tai divisioonan valvontaupseerille tai hänen apunaan toimineelle etsivälle. Komppanian päällikkö ja divisioonan valvontaupseeri ilmoittivat heti tilaisuuden siihen saatuaan toisilleen mitä tiedottajat olivat heille ilmoittaneet. Kun asia oli tärkeä tai komppanian

järven, Heinäveden, Liperin, Polvijärven, Juukan, Valtimon, Kontiolahden, Savonrannan, Rääkkylän, Pyhäselän, Tuupovaaran ja Värttilän nimismiespiirit), Kajaanin alatoimisto (Kuusamon, Taivalkosken, Suomusalmen, Hyrynsalmen, Ristijärven, Kuhmon ja Sotkamon nimismiespiirit), Rovaniemen alatoimisto (Posion, Kemijärven, Sallan, Pelkosenniemen, Savukosken, Petsamon, Inarin ja Utsjoen nimismiespiirit). Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaosaston kirje N:o 686/Ulk.3/sal. sisäasiainministeriölle 8.2.1941 liitteineen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

⁴¹⁶ Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/1. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteineen. Koulutustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA.

⁴¹⁷ Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteineen. Koulutustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA.

⁴¹⁸ Sama.

⁴¹⁹ Maavoimien esikunnan kirjelmän N:o 1439/II/7/40 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/1. KA.

päällikkö ei voinut jostain syystä ilmoittaa asiaansa valvontaupseerille, hän ilmoitti asian pataljoonan komentajalle tai hänen määräämälleen henkilölle, joka välitti ilmoituksen edelleen divisioonan valvontaupseerille. Tarpeen niin vaatiessa voitiin yhteyden ottamiseksi valvontaupseeriin käyttää rykmentin tiedustelu-upseeria ja divisioonan tiedustelutoimistoa.⁴²⁰

Valtiollisten rikosten tutkiminen edellytti koko maan käsittänyttä yhtenäistä johtoa ja kaiken tiedusteluaineiston kerääntymistä saman, näitä asioita hoitavan viranomaisen haltuun. Muun muassa tästä syystä valvontaelimiä ei alistettu asianomaisen johtoportaan päällystön alaisuuteen. Vallinneeseen järjestelyyn vaikutti myös se, että vakoilua, sabotaasia tai kiihotusta koskeneet tutkimukset harvoin rajoittuivat kyseessä olleeseen johtoportaan. Näiden rikosten menestyksellinen tiedustelu ja tutkiminen edellytti, että saatavissa ollut todistusaineisto oli saatava tutkijoiden käyttöön kyseessä olleen johtoportaan ulkopuoleltakin. Valvontaelimien alistaminen olisi voinut aiheuttaa sen, että osa aineistoa olisi jäänyt käyttämättä ja täten johdonmukainen valvontatoiminta olisi kärsinyt.⁴²¹

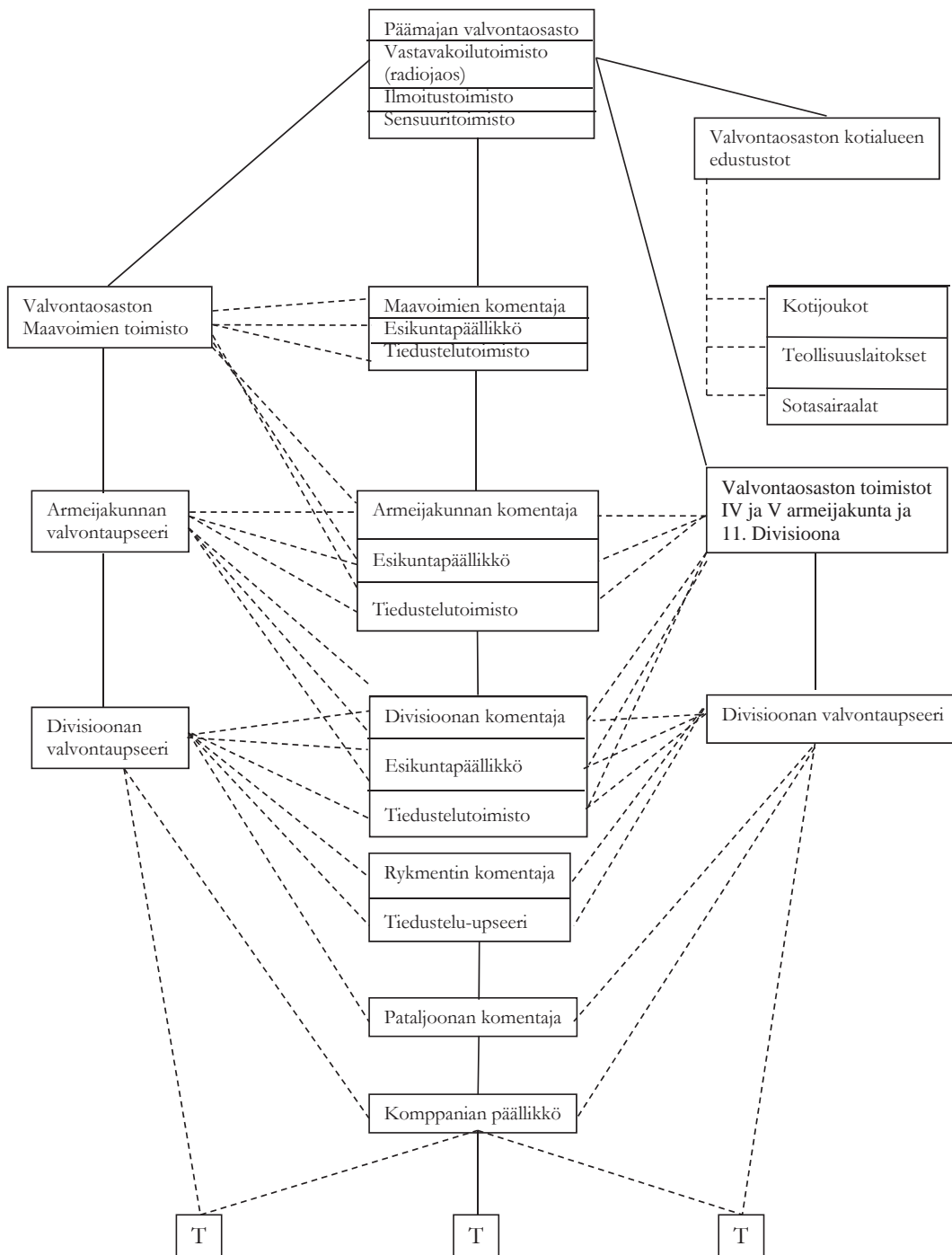
Syksyllä 1939 oli käyty neuvotteluja siitä, että valvonta-asioissa käytettäisiin asetien sijaan virkatietä. Moskovan rauhan aikana järjestelyä ei muutettu, vaan valvontayhteydet joukkoihin järjestettiin suorinta eli asetietä käyttäen. Tähän järjestelyyn vaikutti se, että valvonta-asiat eivät sietäneet viivytystä, jota virkatien käyttö olisi aiheuttanut. Asetien käyttöä perusteltiin myös sillä, että suuri osa valvontaosaston saamista ilmoituksista osoittautui tutkimuksissa perättömiksi. Jos näitä kaikkia ilmoituksia, siis myös perättömiä, olisi käsitelty kaikissa komentoportaisissa, saattoi syyttömän ylle jäädä varjo, joka aiheuttomasti vaikeuttaisi asianomaisen vastaista palvelusta puolustuslaitoksessa. Asetietä käyttämällä voitiin tämä välttää.⁴²²

⁴²⁰ Sama. Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA.

⁴²¹ Sama.

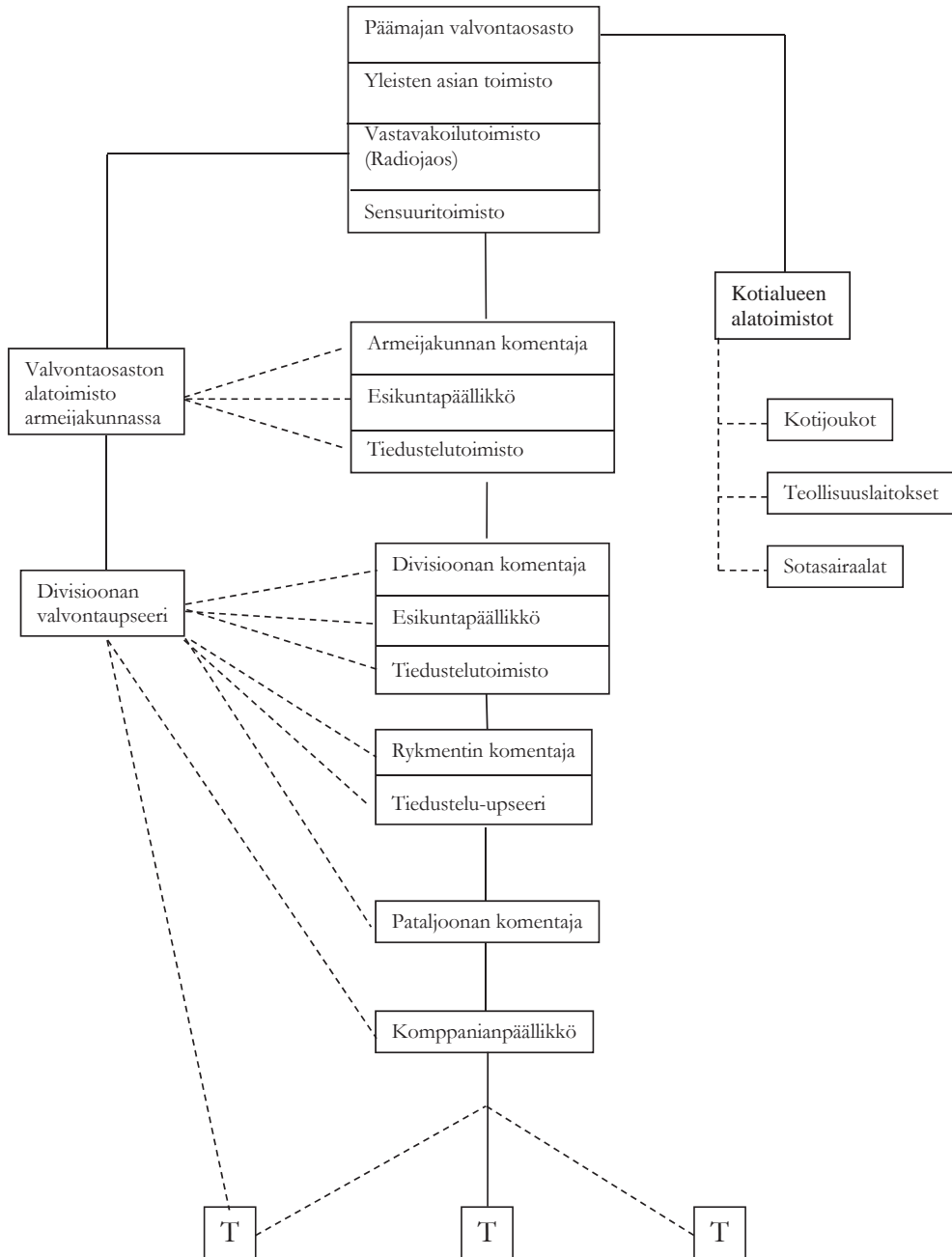
⁴²² Sama.

Valvontatoiminnan järjestelyt huhtikuussa 1940

Lähde: Maavoimien esikunnan kirjelmän N:o 1439/II/7/40 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/1. KA.

Valvontatoiminnan järjestelyt kesäkuussa 1941

Lähde: Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA.

Henkilösiirrot sekä valvonta- ja vastavakoilukyvyn ylläpito

Talvisodan aikana valvontaosaston kenttäorganisaation ammattitaitoisin henkilöstö koostui rauhan aikana poliisiin palveluksessa olleista henkilöistä, jotka sisäasiainministeriö oli komentanut tai siirtänyt valvontaosastoon. Valtioneuvosto perui toukokuun lopussa ja kesäkuun alussa 1940 tapahtuneissa esittelyissä 18. tammikuuta ja 22. helmikuuta 1940 antamansa määräykset poliisitoimihaltijoiden siirtymisestä Päämajan valvontaosaston väliaikaisiin toimiin. Tätä ennen oli huhti- toukokuussa valvontaosastosta siirretty takaisin entisiin tehtäviinsä ainakin 69 poliisia. Viimeiset valvontaosaston palveluksessa olleet Valtiollisen poliisin virkamiehet vapautuivat osaston palveluksesta 5. kesäkuuta 1940.⁴²³

Henkilösiirtojen johdosta valvontatoimisto joutui tukalaan tilanteeseen, koska iso osa sen ammattitaitoisesta henkilöstöstä siirtyi takaisin entisiin tehtäviinsä, mutta valvontatoimiston tehtävät säilyivät ennallaan miesmäärältään huomattavasti rauhan-aikaa suuremmassa puolustuslaitoksessa. Lisäksi toimiston työsarkaa lisäsi ulkovaltojen Suomessa toteuttama tiedustelu- ja vakoilutoiminta, joka johtui muun muassa Suomen puolustuslaitoksen linnoitustöistä sekä saksalaisten joukkojen syyskesällä 1940 saamasta kauttakulkuoikeudesta.⁴²⁴

Henkilöstötilanteen korjaamiseksi valvontatoimistossa ryhdyttiin toimenpiteisiin toukokuussa 1940. Tässä tarkoituksessa alueellisten valvontaelinten oli tiedusteltava henkilöstöltään, ketkä mahdollisesti halusivat jäädä valvontatoimistoon vakinaiseen palvelukseen ja mikä oli heidän palkkatoivomuksensa. Lisäksi alueellisten valvontaelinten oli ilmoitettava, ketkä vapaaehtoisista voitiin vapauttaa palveluksesta työn sanottavasti kärsimättä. Osa reserviläisistä oli puolestaan mahdollista lomauttaa. Tällöin piti kuitenkin ottaa huomioon, ettei ketään vapautettu vastoin omaa tahtoaan. Valvontatoimiston palveluksessa olleita II-luokan nostomiehiä ei saanut kotiuttaa. Vaikka heidät määrättiin toukokuussa 1940 muodollisesti Helsingin komennus-

⁴²³ Sisäasiainministeriön kirje No. 3791 Päämajalle 30.5.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 3968 Päämajalle 6.6.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA. - Valvontaosastosta siirrettyjen lukumäärä on laskettu useita asiakirjoista. Esimerkiksi: Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3063/Valv.2/40sal. sisäasiainministeriön poliisiasian osastolle 25.4.1940; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3858/Valv.2/40sal. sisäasiainministeriön poliisiasian osastolle 25.5.1940; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3971/Val.2/40sal. sisäasiainministeriön poliisiasian osastolle 29.5.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Sisäasiainministeriön kirje No. 2827 Vaasan lääninhallitukselle 27.4.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 2828 Kuopion lääninhallitukselle 27.4.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 2830 Turun ja Porin lääninhallitukselle 27.4.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 2829 Uudenmaan lääninhallitukselle 27.4.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 2831 Hämeen lääninhallitukselle; Sisäasiainministeriön kirje No. 2832 Mikkelin lääninhallitukselle 27.4.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 3268 Uudenmaan lääninhallitukselle 14.5.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA; Kopia Päämajan valvontaosaston kirjeestä N:o 2949/Valv.2/40 Valtiollisen poliisin päällikölle 6.6.1940. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁴²⁴ Everstiluutnantti Ropponen piti 16.1.1941 esitelmän Helsingin upseerisuojeluskunnan tiedustelu-upseeriosastolle valvonta- l. vastavakoilutyöstä Suomessa. Tässä yhteydessä hän totesi, että Moskovan rauhan jälkeen valvontaosaston tarpeelliseksi katsomasta henkilömäärästä pyyhkäistiin jokseenkin puolet, eikä kaikkia vahvistettuja vakansseja voitu täyttää, koska palkat olivat niin pienet, ettei ilmaantunut soveliaita tarjokkaita. Kopia Valtiollisessa poliisissa 18.1.1941 laaditusta muistioista. (Muistio alkaa: Koskee everstiluutnantti Ropponen 16.1.1941 Hgin upseerisuojeluskunnan tiedustelu-upseeriosastolle pitämää... Muistion lopussa nimikirjaimet F.K. Mahdollisesti Freedy Kekäläinen). Valvontaosasto ja valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

komppaniaan, pysyivät he edelleen omissa tehtävissään valvontaosastossa, johon heidät komennuskompaniasta määrättiin.⁴²⁵

Valvontaosaston sodanajan reserviä silmälläpitäen piti alueellisten valvontaelinten antaa lausuntonsa, ketkä valvontatehtävissä palvelleista henkilöistä olivat sellaisia, että heidät voitiin sijoittaa valvontaosaston sodanajan reserviin. Tätä tarkoitusta varten valvontaelinten oli täytettävä palveluksessa olleista ja jo vapautetuista henkilöistä arvostelukaavake.⁴²⁶

Puolustusministeriö pyrki auttamaan valvontatoimistoa sen henkilöstöongelmissa. Ministeriön asettaessa heinäkuussa 1940 määrärahoja ylimääräisiä palkkiotoimia varten sai valvontaosasto Päämajan osastoista selvästi eniten näitä täytettäväkseen (116). Valvontaosastolle kohdistetut ylimääräiset toimet käsittivät 24 eri tehtävänimikettä, kuten muun muassa vanhempi toimistos sihteeri, tarkastaja, alatoimiston päällikkö sekä radioväpeli. Eniten oli radiosähköttäjän (24), etsivän (19), tarkastajan (12), kanslia-apulaisten (11) sekä alatoimiston päällikön (5) toimia.⁴²⁷

Myös asetusteitse pyrittiin helpottamaan puolustuslaitoksen henkilöstöpulaa. Joulukuussa 1940 annettiin asetukset virkojen ja toimien perustamisesta Pääesikuntaan ja näiden täyttämismenettelystä.⁴²⁸ Tämä mahdollisti sen, että myös valvontatoimistoon saatiin lisää henkilökuntaa.

Eräs valvontatoimistoon Moskovan rauhan aikana palkatuista oli lehtimieskoulutuksen saanut reservin luutnantti Antero Aho, jonka ensimmäisiä tehtäviä oli etsiä sopivia henkilöitä alatoimistojen päälliköiksi. Lähtökohtana oli, että heidän piti olla reservinupseereita ja lakimieskoulutuksen saaneita. Samanaikaisesti, kun etsittiin uusia alatoimistojen päälliköitä, valvontatoimistossa valmisteltiin mahdollisen liikekannalphanon varalta niiden henkilöiden palvelukseen kutsumista, jotka olivat palvelleet valvontaosastossa talvisodan aikana.⁴²⁹

⁴²⁵ Päämajan valvontaosaston Maavoimien toimiston asiakirja N:o 1465/MaV.30/40 sal. 6.5.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA; puhelinsanoma U3:lta 18.5.1940 klo 13:20 KD 173/3(?).40. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

⁴²⁶ Päämajan valvontaosaston maavoimien toimiston asiakirja N:o 1465/MaV.30/40 sal. 6.5.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA; Arvostelulomakkeen johtolause kuuluu: ”Arvostelu seuravasta Valvontaosaston palveluksessa olevasta?”. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

⁴²⁷ Puolustusministeriön kirje N:o 4740/40 sal. Päämajalle 30.7.1940 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA. Muiden PM:n osien ylimääräiset palkkiotoimet 1.7. - 31.12.1940: Komento-osasto 58, jaosto I 3, jaosto II (pl. Valv.os) 53, jaosto III 45.

⁴²⁸ Asetus virkojen ja pysyväisten tointen perustamisesta Puolustusvoimain Pääesikuntaan (745/40); Asetus puolustusvoimain ylimmän johdon uudelleenjärjestelystä aiheutuvasta erinäisten viran ja pysyväisen toimenhaltijain siirtymisestä uusiin virkoihin ja pysyväisiin toimiin (746/40). Suomen asetuskokoelma 1940. Reini K.O., Koukkunen Heikki, Saukkonen T., Heinilä Harri, Juutilainen Antti (1988), s. 59.

⁴²⁹ Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 2380/Ulk.3/sal. sisäasianministeriölle 7.6.1941. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 3. KA; Antero Ahon haastattelu 25.3.1999.

Liikekannallepano 1941

Päämajan uusi sodanajan määrävahvuus vahvistettiin huhtikuussa 1941. Päämajan suurin osasto oli tiedusteluosasto. Sen kirjavahvuus oli noin sata miestä. Valvontaosaston pääosaston määrävahvuus oli 27 henkeä. Se jakaantui seuraavasti: osastopäällikkö, yleisten asian toimisto 9, vastavakoilutoimisto 8 sekä sensuuritoimisto 9. Maaliskuussa 1944 pääosaston vahvuus oli 51 henkeä, joten sen henkilövahvuus oli liki kaksinkertainen määrävahvuuteen verrattuna. Tuolloin vastavakoilutoimiston vahvuus oli 21, yleisten asiain toimiston vahvuus oli 10 henkeä ja osaston kanslian vahvuus oli 19 henkeä.⁴³⁰

Valvontaosastoon valittaville henkilöille asetettiin eräitä vaatimuksia, jotka heidän oli täytettävä ennen osastoon tuloaan. Keskeisin vaatimus oli poliittinen luotettavuus. Osastoon valittujen tuli myös osata pitää suunsa kiinni näkemistään ja kuulemistaan asioista. Henkilövalinnoissa tämä ilmeni siten, että monella valvontaosastoon valitulla reserviläisellä oli suojeluskuntatausta. Pääasiassa henkilöstövalinnat onnistuivat henkilöstön luotettavuuteen asetettujen vaatimusten suhteen. Tämä ilmeni muun muassa siten, että ainoastaan kahden valvontaosastolaisen tiedetään tehneen yhteistyötä sodan päätyttyä niin sanotun ”punaisen Valpon” kanssa.⁴³¹

Kun puolustuslaitoksen valmiutta kohotettiin kesäkuun puolivälissä 1941 määrämällä ylimääräiset harjoitukset, oli valvontaosaston henkilöstörekrytointi edelleen käynnissä. Ylimääräisten harjoitusten aikaisissa henkilövalinnoissa oli pääasiallisena kriteerinä usein vain se, että valvontaosastoon ehdolla ollut henkilö tunnettiin ja tiedettiin luotettavaksi. Tällöin esimerkiksi ammattitaidollisiin tekijöihin ei kiinnitetty juurikaan huomiota. Jatkosodan aikainen valvontaosaston henkilöstö koostuikin erittäin laajasta hyväveliverkostosta, jossa periaatteessa kaikki tunsivat toisensa jonkun linkkihenkilön välityksellä.⁴³²

Vaikka sodanajan henkilöstöasioiden piti olla kunnossa, osoitti käytäntö kuitenkin, että liikekannallepanossa kesäkuussa 1941 kaikki ei mennyt valvontaosaston kohdalla niin kuin piti. Yksi syy oli se, että liikekannallepanoasiakirjojen tarkistusta ei ollut ehditty Moskovan rauhan aikana suorittaa läheskään loppuun. Tämän johdosta tiedusteluosaston päällikkö eversti Lars Melander lähestyi 18. heinäkuuta sisäasiainministeriötä ja pyysi tätä komentamaan kiireellisesti ammattitaitoisia poliisimiehiä valvontaosaston käyttöön, koska se ei ollut saanut kutsuntojen kautta sitä henkilöstöä, jota sen sodanajan määrävahvuus edellytti.⁴³³

Myös sisäasiainministeriön alainen poliisitoimi kärsi henkilöstöpulasta. Sotapalvelukseen oli kutsuttu 1 314 poliisia, ja ministeriö tarvitsi itse huomattavan määrän poliiseja järjestyksenpitoon etenkin takaisin vallatulla alueella sekä Itä-Karjalassa. Tästä syystä ministeriö ei voinut kommentaa enempää poliisimiehiä valvontaosastoon, mutta

⁴³⁰ Karjalainen Mikko: Ajatuksista operaatioiksi. Suomen armeijan hyökkäysoperaatioiden suunnittelu jatkosodassa. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos 2009, s. 54; Kanninen (1959), s. 18; Kopio vahvuustaulukosta ”Valvontaosasto maaliskuussa 1944”. Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁴³¹ Erkki Rikkosen, Kai Mellénin, Pentti Valannin sekä Reino Vihervaaran haastattelu 11.5.1999; Antero Ahon 25.3.1999 ja Jaakko Apiolan 8.4.1999, 21.4.1999 sekä 10.2.2000 haastattelut.

⁴³² Apiola Jaakko: Muistikuvia rintama-alatoimiston toiminnasta 20.2.1992 (kirjoitelma). Materiaali J. Apiolan perikunnan hallussa.

⁴³³ Päämajan tiedusteluosaston kirje N:o 614/Tied.1. sisäasiainministeriölle 18.7.1941. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 3. KA.

sillä ei ollut mitään sitä vastaan, että jo palvelukseen kutsutut poliisit olisi siirretty valvontaosaston käyttöön.⁴³⁴

Valvontaosaston saatua kieltävän vastauksen sisäasiainministeriöstä, se käänsi katseensa Valtiollisen poliisin henkilöstöön. Heinäkuussa 1941 valvontaosasto esitti, että Valtiollisen poliisin rajaseutuosastoista olisi valvontaosaston sotatoimialueen alatoimistojen käyttöön siirretty kolme kuulustelijaa ja 42 etsivää. Valtiollisessa poliisissa esitystä ei pidetty toteuttamiskelpoisena, koska tällöin sen rajaseutuosastojen toiminta olisi käytännöllisesti katsoen loppunut.⁴³⁵

Vaikka valvontaosaston pääosaston henkilöstövahvuus oli kaksinkertainen määrävahvuuteen verrattuna, jouti valvontaosasto kokonaisuus huomioiden toimimaan jatkosodan aikana 70 - 80 hengellä alle määrävahvuuden. Jatkosodan aikana varsinaisissa valvontatehtävissä palveli noin 300 henkilöä. Osastoon tulleille järjestettiin tarpeen vaatiessa muutaman päivän tai pari viikkoa kestäneitä valmennustilaisuuksia. Erityisiä kouluja tai valvonta-alan kursseja ei jatkosodan aikana henkilöstölle järjestetty. Useimmat alatoimistojen henkilöt saivat valvonta-alan koulutuksen vasta toimipaikoissaan.⁴³⁶

Kustaa Rautsuo kuvasi marraskuussa 1943 Päämajan järjestelyosastolle laatimassaan kirjelmässä, että uuden henkilöstön kouluttaminen osastoon oli erittäin aikaa vievää ja vaikeata, koska valvontaosaston toiminta-ala oli katsottava tavallaan omaksi aselajiksi, ja osaston palveluksen luonne oli sellaista, että henkilöiden voidakseen menestyksellisesti toimia, tuli omata pitkäaikainen käytännön kokemus tällä alalla. Uusi henkilöstö oli aluksi lyhyillä kursseilla perehdytettävä tehtäviinsä ja vasta 4 - 6 kuukauden palveluksen jälkeen voitiin sanoa, tuliko asianomaisesta sopiva henkilö valvonta-alalle, puhumattakaan siitä, että hän jo tuolloin olisi käyttökelpoinen.⁴³⁷

Reserviläisten lisäksi valvontaosastossa palveli ainakin kaksi vapaaehtoista virolaista Valter Kotsar ja Elmar Kirotar sekä noin 20 neuvostoliittolaisia sotavankia. Vankeja käytettiin tulkkeina sekä muissa avustustehtävissä, kuten radioharhautuksessa.⁴³⁸

⁴³⁴ Sisäasiainministeriön kirje No. 7568 Päämajan tiedustelujaoistolle 1.8.1941. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

⁴³⁵ Kopio Valtiollisessa poliisissa 24.7.1941 laaditusta muistiosta. (Muistio alkaa: Sen johdosta, että Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontaosasto on tehnyt pyynnön saada...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁴³⁶ Kopio Päämajan valvontaosaston kirjeestä N:o 16270/Valv.1/sal. PM:n järjestelyosaston päällikölle 22.11.1943 liitteineen; Kopio Päämajan valvontaosaston kirjeestä N:o 366/Valv.1./sal. Päämajan järjestelyosastolle 8.1.1944; Kopio V:n Armeijakunnan esikunnan kirjeestä N:o 4350/X/42 sal. Anuksen Ryhmän esikunnalle 13.12.1943. Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa; Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintotoimikunnan työn tulokset ja lausunto. Komitea-arkistot. 540:436:3. KA. - Valvontahenkilöstöllä tarkoitetaan valvontaosastossa palvelleita alatoimistojen päälliköitä, tarkastajia, valvontaupseereita, kuulustelijoita sekä etsiviä.

⁴³⁷ Kopio liiteestä N:o 1. Selostus Päämajan valvontaosaston alaelimistä ja muutoksista sodan 1941 - 44 aikana (lähteessä merkintä: Liite Er. sal. VPKD 19/8-48); Kopio Päämajan valvontaosaston kirjeestä N:o 16270/Valv.1/sal. PM:n järjestelyosaston päällikölle 22.11.1943. Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁴³⁸ Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 3895/1g.sal. Päämajan valvontaosastolle 23.7.1943 liitteineen. Vapaaehtoistoimisto/PM. T-6549/5. KA. - Elmar Kirotar oli Viron ulkoministeriön entinen virkamies. Leskinen Jari: Valettu Suomen silta. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistoiminta Neuvostoliiton varalta vuosina 1930 - 1939. Suomen historiallinen seura 1997, s. 127. - Jatkosodan aikana valvontaosaston käytössä oli ainakin 19 sotavankia. Näille luvattiin, ettei heitä sodan päätyttyä luovutettaisi Neuvostoliittoon. Samoin heille oli hankittu samat oikeudet, kuin mitä Suomen armeijassa palvelleilla ulkomaalaisilla oli. Luettelo Päämajan valvontaosaston käytössä olleista sotavangeista (kopio, lähteessä käsittelymerkintä 29.5.1945). Sota-ajan

Suunnitelmia valtakunnallisen valvontajärjestelmän muuttamiseksi 1940 - 1944

Edellä osoitettiin, että talvisodan aikana Valtiollisen poliisin sotatoimialueella sijainneet toimistot ja edustustot alistettiin valvontaosaston käskyvaltaan. Vaikka valvontaosasto hyötyi kyseisestä alistuksesta, ei sen paremmin Päämajassa kuin Valtiollisessa poliisissa oltu tyytyväisiä valtakunnallisen valvontajärjestelmän tilaan. Tämän johdosta vuosina 1940 - 1944 pohdittiin aika-ajoin sitä, miten valtakunnallinen valvontajärjestelmä olisi rakennettava maan etua parhaiten palvelevalla tavalla. Monista esityksistä ja aloitteista huolimatta ainoa konkreettinen toimi valtakunnallisen valvontajärjestelmän kuntoon saattamiseksi oli se, että heinäkuussa 1941 Valtiollinen poliisi alistettiin valvontaosaston rinnakkaisorganisaationa Päämajan tiedustelujaoston päällikön alaisuuteen.⁴³⁹

Talvisodan ajan valvonta- ja vastavakoilujärjestely ei tyydyttänyt sen paremmin valvontatoimistoa kuin Valtiollista poliisia. Valvontatoimisto katsoi olleensa pakotettu toimimaan liian kapealla sektorilla pystyäkseen riittävästi vaikuttamaan ulkovaltojen Suomessa harjoittamaan vakoiluun sekä maanalaiseen kommunistiseen liikkeeseen. Valvontatoimiston mielestä sen oli saatava toimia myös niillä alueilla, jotka perinteisesti kuuluivat Valtiollisen poliisin työkenttään. Valtiollinen poliisi pyrki puolestaan pitämään kynsin hampain kiinni omasta toimikentästään. Niin valvontatoimistossa kuin valtiollisessa poliisissa suunniteltiin Moskovan rauhan aikana ratkaisuvaihtoehtoja vallinneeseen ongelmaan.

Valvontatoimiston tarvetta toimivaltansa laajentamiseksi valaisee everstiluutnantti Rautsuon kirje valtioneuvostolle. Siinä hän perusteli uuden yhteistoimintasopimuksen tarpeellisuutta sillä, että talvisodan aikana toteutetut järjestelyt eivät poistaneet kaikkia haittoja. Rautsuon mukaan oli tärkeätä saada aikaan uusi valvontatoimiston ja Valtiollisen poliisin välinen yhteistoimintaohjesääntö, joka rakentuisi kyseisten tahojen luottamukselliselle yhteistyölle, mutta antaisi samalla valvontatoimistolle tilaisuuden ”tehokkaaseen toimintaan”. Se olisi omiaan myötävaikuttamaan sellaisen vastavakoiluorganisaation luomiseen, jota sodan sattuessa olisi pidettävä aivan välttämättömänä.⁴⁴⁰

Rautsuon laatima ehdotus sisälsi kaikkiaan kymmenkunta pykälää. Sen tärkeimmät seikat oli selostettu kolmannessa pykälässä (3§) ”tiedustelu”. Sen mukaan valvontaosastolla oli oikeus tiedustelun hoitamiseen ensinnäkin pykälässä nimetyissä tehtais-

kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa; Pentti Heinon kuulustelupöytäkirja (590/46) 13.9.1946. Valtiollinen poliisi II. Pääosaston kuulustelupöytäkirjoja. KA. - Verrattaessa henkilönimiä, jotka esiintyvät luettelossa Päämajan valvontaosaston käytössä olleista sotavangeista säilyneisiin radioharhautusasiakirjoihin todetaan, että luettelossa mainituista henkilöistä kolmen (Robert Martinen, Karl Wachter, Eugen Kotov) osalta on säilynyt myös radioharhautusasiakirjat. Tämän lisäksi luettelossa oleva Aleksanteri Kuortin tiedetään osallistuneen radioharhautustoimintaan jatkosodan aikana (Panschin 2000, s. 58). - Luettelossa mainitut henkilöt yhtä lukuun ottamatta (Toivo Raikkerus) on merkitty karanneeksi joko aselevon solmimisen tai välirauhan solmimisen jälkeen. Raikkeruksen kohdalla on merkintä, että hänet tuomittiin kuolemaan Tuu.sk:n kenttäoikeudessa joulukuussa 1943. Tulkintani mukaan valvontaosasto järjesti ”karkureille” uuden henkilöllisyyden, tukun rahaa ja salli heidän poistua maasta. Näin meneteltiin ainakin Aleksanteri Kuortin kohdalla (Panschin 2000, s. 95).

⁴³⁹ Valtiollisen poliisin kiertokirje n:o 68 17.7.1941. EK-Valpo I. Kajaanin alaosasto. Kotelo 2. KA.

⁴⁴⁰ Kopio Valtiollisessa poliisissa laaditusta päiväämättömästä referaatista, jonka johtolause kuuluu: Referaatti Rautsuon uutta y:n ja vp:n välistä yhteistoimintaohjesääntöä koskevasta valtioneuvostolle osoitetusta kirjeestä. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

sa, mutta sen lisäksi vielä tiedusteluoikeus yleistettynä ”muuallakin”, sekä se, että kumpikin valvontatoimisto ja Valtiollinen poliisi tutki ilmisaamansa jutun.⁴⁴¹

Valtiollisessa poliisissa ei oltu yhtä maltillisia. Tämä ilmenee maaliskuussa 1941 laaditusta muistiosta, jonka mukaan valvontatoimisto oli yhdistettävä Valtiolliseen poliisiin. Yhdistämistä pidettiin tarpeellisena jo rauhan aikana, mutta se olisi toteutettava mitä suurimmalla syyllä sodan sattuessa. Yhdistämistä perusteltiin lähinnä talvisodasta saaduilla huonoilla kokemuksilla. Se oli määrä toteuttaa siten, että rauhan aikana Valtiolliseen poliisiin perustettaisiin joko erillinen osasto tai toimisto sotilasasioita varten.⁴⁴²

Valtiolliseen poliisiin näkemyksen mukaan sen yhteyteen perustettavan osaston tai toimiston henkilökunta valittaisiin siten, että sotilasasiantuntemus tulisi otetuksi huomioon. Ei pidetty mahdollisena, että toimiston päällikkö olisi määrättyissä sotilasasioissa alistettu sotilasesimiehelle. Valtiollisen poliisin näkemyksen mukaan tällaisen rauhanaikaisen organisaation siirtyminen sodanajan organisaatioksi ei tuottaisi vaikeuksia.⁴⁴³

Valtiollisen poliisin esittämän ajatuksen mukaan liikekannallepanon sattuessa olisi ”uusi Valtiollinen poliisi” liitetty Päämajaan poliisin ylijohdon alaisena erikoiselimenä ja sillä olisi samat tehtävät kuin rauhankin aikana. Tämä erikoiselin olisi puolestaan kiinteässä yhteistoiminnassa tarpeelliseksi katsottavien Päämajan osastojen kanssa.⁴⁴⁴

Everstiluutnantti Rautsuon ja Valtiollisen poliisin edellä selostetut esitykset valvontaja vastavakoilujärjestelyjen uudistamiseksi liittyivät valtioneuvoston asettaman ja maaherra Gustaf Ignatiuksen johdolla toimineen komitean työskentelyyn. Sen tehtävänä oli muun muassa tehdä esityksiä sota-ajan hallintoasioista. Työryhmä käsitteli myös valvontatoimiston ja Valtiollisen poliisin välistä kysymystä. Tässä tarkoituksessa se kuuli niin valvontatoimiston kuin Valtiollisen poliisin edustajia ja jätti esityksensä valtioneuvostolle huhtikuussa 1941. Komitea piti välttämättömänä, että sodan aikana valvontatoimisto (-osasto) ja Valtiollinen poliisi saataisiin yhdistetyksi saman johdon alaisiksi elimiksi.⁴⁴⁵

Sota-ajan käytännön ratkaisuksi komitea esitti, että valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin toimialaan liittyneet asiat kuuluisivat puolustusvoimain ylipäällikön alaisuuteen. Lisäksi komitea esitti, että jo rauhan aikana virastot yhdistettäisiin siten, että Valtiolliseen poliisiin olisi perustettu Yleisesikunnan alaisuudessa toiminut sotilas-toimisto. Komitea totesi myös, ettei rauhanaikana sotilasjohdon alaisuudessa toiminut valvontaelin ollut tarpeellinen. Komitea peräsi valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin suhteiden järjestämistä ensi tilassa.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Sama.

⁴⁴² Kopio Valtiollisessa poliisissa 26.3.1941 laaditusta muistiosta. (Muistio alkaa: Maassamme toimii tällä hetkellä tosiasiallisesti kaksi ”valtiollista poliisia”...). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

⁴⁴³ Sama.

⁴⁴⁴ Sama.

⁴⁴⁵ Mietintö 23.4.1941 valtioneuvostolle. Sota-ajan hallintokomitean arkisto, T-21808/1. KA.

⁴⁴⁶ Sama. Hietaniemi Tuija: Lain vartiossa. Poliisi Suomen politiikassa 1917 - 1948. Suomen Historiallinen seura 1992, s. 231-232.

Valvontatoimiston ja Valtiollisen poliisin väliset epäkohdat jäivät ratkaisematta Moskovan rauhan aikana. Syynä tähän lienee ollut sotilaiden vastustus sekä se, ettei käytössä ollut aika yksinkertaisesti ollut riittävä perustavaa laatua olleiden suurten muutosten harkinnalle ja käsittelylle, jossa asianosaisten näkemuserot asian ratkaisemiseksi olivat kaukana toisistaan. Täten jatkosodan alettua oli edelleen päättämättä, miten valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välinen työnjako ja yhteistoiminta järjestettäisiin molempia tyydyttävällä tavalla.

Ennen jatkosodan syttymistä Pääesikunnasta lähetettiin sisäasiainministeriöön vahvistettavaksi ehdotus valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin yhteistoimintaohjesäännöksi. Ehdotuksen mukaan ne Valtiollisen poliisin osastot, jotka olisivat kuuluneet osittainkin sotatoimialueeseen, olisi alistettu Päämajalle. Sisäministeriössä ehdotusta ei hyväksytty, vaan asiasta alettiin käydä neuvotteluja.⁴⁴⁷

Sisäasiainministeriössä heinäkuussa 1941 laaditusta muistirungosta Päämajassa käytäviä neuvotteluja varten ilmenee, että Valtiollinen poliisi vastusti Päämajalle mahdollisesti tehtävää alistamista kokonaisuena, mutta vielä enemmän osittain tapahtuvaa alistamista. Sisäasiainministeriö oli asiasta samaa mieltä kuin Valtiollinen poliisi. Kyseistä kantaa perusteltiin muun muassa sillä, että viime sodan kokemukset huomioiden valvontatoimiston leventämisestä ei ollut hyötyä.⁴⁴⁸

Sodan jo syyttyä valtioneuvosto teki asiassa päätöksen 15. heinäkuuta 1941. Sen mukaan Valtiollinen poliisi alistettiin Päämajalle toistaiseksi, korkeintaan sodan loppuun saakka. Päämajan kokoonpanossa Valtiollinen poliisi kuului tiedustelujaoston päällikön alaisuuteen valvontaosaston rinnakkaisorganisaationa.⁴⁴⁹

Valtiollinen poliisi jatkoi toimintaansa rauhanaikaisten alistussuhteiden mukaan asioissa, jotka koskivat sen taloutta, nimityksiä ja muita Valtiollisen poliisin toimenhaltijain virkasuhteesta johtuneita asioita sekä sille sisäasiainministeriön poliisiasianjaoston jaoston kuuluneissa tehtävissä. Johtamista varten Päämaja asetti yhdysupseerin Valtiollisen poliisin pääosastoon ja Valtiollinen poliisi asetti edustajakseen Päämajaan Valtiollisen poliisin Kotkan osaston päällikön E. A. Muurmannin.⁴⁵⁰

Yleisesikunnan päällikkö Edvard Hanell ja sisäasiainministeri Toivo Horelli allekirjoittivat elokuussa 1941 ohjesäännön valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välisestä työnjaosta ja yhteistoiminnasta sodan aikana. Ohjesäännön keskeisimpiä kohtia oli valvontaosaston toimivaltuuksien ulottaminen myös sellaisiin siviililaitoksiin, jotka

⁴⁴⁷ Hietaniemi (1992), s. 231; Puolustusvoimain Pääesikunnan kirje N:o 2590/Ulk.3/sal. sisäasiainministeriölle 16.6.1941 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 3. KA.

⁴⁴⁸ Muistirunko: ”Keskusteluja varten Päämajassa 10/7-41”. (Muistirunko alkaa: 1. Itä-Karjalan asiat. Saatujen tietojen mukaan on...). Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Eb 1. KA.

⁴⁴⁹ Valtiollisen poliisin kiertokirje n:o 68 17.7.1941. EK-Valpo I. Kajaanin alaosasto. Kotelo 2. KA.

⁴⁵⁰ Sama. Päämajan tiedustelujaoston kirje N:o 1779/Tied.1/sal. majuri Rannistolle (Int.os) 5.9.1941. Puolustusministeriö. T-23828/18. KA; Kopio Päämajan komendantinosaston asiakirjaotteesta N:o 1223/I/Kom.3/sal (PM:n esikuntakäskey N:o 32) 8.10.1941. Valvontaosasto ja valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa. - E. A. Muurman toimi samalla myös PM:n sotilashallinto-osaston hallinnollisen toimiston valvontaelin 2:n päällikkönä. Valtiollisen poliisin kiertokirje n:o 6 10.2.1942. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 61. KA; Lindstedt Jukka (1999), s. 161.

tuottivat sotatarvikkeita puolustusvoimille.⁴⁵¹ Samanlainen pykälä oli jo vuoden 1935 yhteistoimintasopimuksessa, mutta nyt se kirjattiin yhteistoimintaohjesääntöön.

Uusi yhteistoimintaohjesääntö ei ratkaissut virastojen välistä yhteistoimintaongelmaa. Tästä johtuen valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin yhdistämisajoin tuli esiin aika-ajoin jatkosodan aikana. Lokakuussa 1942 marsalkka Mannerheimin kiinnitettyä huomionsa valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin huonoihin suhteisiin hän määräsi eversti Aladár Paasonen etsimään ratkaisumallia vallinneeseen ongelmaan. Ylipäällikön ohjeiden mukaan Paasonen tuli kiinnittää huomiota etenkin sodanaikaiseen toimintaan ja laatia ehdotus valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin yhdistämisestä.⁴⁵²

Paasonen esitti perustettavaksi Valvontahallituksen, joka kuuluisi sisäasiainministeriön alaisuuteen. Valvontahallitus koostuisi kansliatoimistosta, osasto 1:stä ja osasto 2:sta. Osasto 1 oli suunniteltu muodostettavaksi Valtiollisen poliisin keskuselimen pääosista vastavakoilutoimistosta ja tutkintatoimistosta ja sen tehtävänä olisi ollut hoitaa Valtiollisesta poliisista annetun asetuksen mukaisia asioita. Osasto 2 olisi muodostunut kahdesta toimistosta sotilastoimistosta ja ulkomaatoimistosta. Sotilastoimiston tehtävänä olisi ollut puolustusvoimissa tapahtuneen vakoilun torjunta ja ulkomaatoimisto olisi vastannut Suomen ja ulkomaiden välisen matkustajaliikenteen valvonnasta sekä osallistunut salaiseen tiedusteluun maan rajojen ulkopuolella.⁴⁵³

Valtiollinen poliisi yhtyi Paasonen esityksen ydinajatukseseen, jonka mukaan yhdistämällä valtakunnassa tapahtunut valvonta ja vastavakoilu yhdelle viranomaiselle saataisiin poistetuksi valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välillä ilmenneet hankaukset ja epäkohdat. Niin ikään Valtiollinen poliisi oli yhtä mieltä Paasonen kanssa siitä, että keskittämällä valvonta ja vastavakoilu yhdelle viranomaiselle saataisiin toimintaa tehostettua. Valtiollinen poliisi ei kuitenkaan katsonut voivansa yhtyä Paasonen esittämiin käytännön järjestelyihin. Valtiollisen poliisin näkemyksen mukaan asian ratkaisemiseksi ei tarvittu uutta organisaatiota, vaan uusi järjestely rakennettaisiin Valtiollisen poliisin kokoonpanon pohjalle. Tällöin asia olisi ollut helpoiten ratkaistavissa siten, että Valtiolliseen poliisiin perustettaisiin sotilastoimisto, jonka vastuulla olisivat valvontaosaston tehtävät.⁴⁵⁴

Valtiollisessa poliisissa vieroksuttiin ajatusta siitä, että Valvontahallitukselle suunniteltiin tehtäviä, jotka tähtäsivät ulkomaiden vakoiluun. Valtiollisen poliisin näkemyksenä oli, että tämän luonteiset tehtävät olivat vieraita virastolle, jonka tehtävänä oli valtiollinen poliisitoiminta. Mikäli tähän toimintaan olisi yhdistetty vakoilua, olisi se Valtiollisen poliisin näkemyksen mukaan ollut omiaan tarvelemään sitä hyvää yhteis-

⁴⁵¹ Kosonen Matti: Etsivä keskuspoliisi/Valtiollinen poliisi ja sotilaallinen valvonta Suomessa 1918 - 1945. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Sisäasiainministeriön poliisiosasto 1994, s. 121; Lindstedt (1999), s. 161.

⁴⁵² Muistio: Kahden valtiollisen poliisin luontoisen rinnakkaisviraston toiminnasta aiheutuvia epäkohtia ja haittoja 22.6.1942; Nils Seeven kirje herra toimistopäällikö K. Löfvingille Oulussa 13.2.1943. EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA; Kopio Päämajan tiedustelujaoston kirjeen jäljennöksestä puolustusvoimain ylipäällikölle 22.10.1942 (koskien Valtiollisen poliisin ja valvontaosaston yhdistämistä. Merk. eversti A. Paasonen). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁴⁵³ Kopio Päämajan tiedustelujaoston kirjeen jäljennöksestä puolustusvoimain ylipäällikölle 22.10.1942 (koskien Valtiollisen poliisin ja valvontaosaston yhdistämistä. Merk. eversti A. Paasonen). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁴⁵⁴ Sama.

työtä, mikä vallitsi Valtiollisen poliisin ja muiden maiden valtiollisten poliisien välillä.⁴⁵⁵

Sisäasiainministeriön kanta Paasosen esitykseen oli samansuuntainen kuin Valtiollisen poliisin. Ministeriön mukaan Paasonen toi esityksensä perusteluissa oikein esille ne epäkohdat, jotka molempien laitosten erillään toimimisesta oli havaittu. Ministeriö oli yhtä mieltä Paasosen kanssa myös siitä, että saataisiin positiivisia tuloksia, mikäli valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin työt voitaisiin keskittää yhdelle elimelle.⁴⁵⁶

Paasosen suunnitelma valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin yhdistämisen toimeenpanosta ei ministeriön mukaan vastannut poliisin käsitystä asiasta. Paasosen esityksessä Valvontahallitusta johtamaan asetettiin sotilashenkilö. Perusteluna oli, että kyseisellä menettelyllä taattiin puolustuslaitoksen hyvät suhteet valvontaelimeen. Sisäasiainministeriön kanta sitä vastoin oli, että johtajakysymys oli ratkaistava sen perusteella, mikä olisi Valvontahallituksen tehtävä. Ministeriön mukaan valtion ja yhteiskunnan vastaisen toiminnan vastustaminen oli poliisitoimintaa. Täten ministeriössä nähtiin, että yhdistetyn valvontaelimen johtajaksi ei tulisi nimittää sotilasta, vaan henkilö, jolla on muiden hyvien ominaisuuksien lisäksi hyvä poliisialan tuntemus ja kokemus.⁴⁵⁷

Näkemyksensä tueksi ministeriö mainitsi kaksi seikkaa. Ensinnä Ruotsiin perustetun Säkerhetstjänstin johtoon ei asetettu upseeria, vaan henkilö, jolla oli takanaan pitkä hallinto- ja poliisikokemus. Toiseksi muistutettiin maaherra Ignatiuksen komiteasta. Siihen kuului korkeita sotilashenkilöitä ja se oli päätynyt aikanaan esittämään, että sotilastoimiston liittäminen valvontaelimeen olisi riittävä ja sopiva toimenpide ilman johdon sotilalaistamista. Sisäasiainministeriö ei pitänyt myöskään hyvänä ajatuksena keskushallintotasoon kuuluneen Valvontahallituksen perustamista sen takia, että se olisi hajottanut poliisitoiminnan yleisjohtoa.⁴⁵⁸ Myöskään Paasosen esitys ei tuonut muutosta vallinneisiin järjestelyihin.

Kesäkuussa 1944 Neuvostoliiton suurhyökkäyksen jo alettua ja poliisivoimain tehostamistarpeen tultua ilmeiseksi sisäasiainministeriö asetti poliisikomentaja, kenraalimajuri Johan Viktor Arajuuren johdolla toimineen toimikunnan. Valvontaosastosta siihen kuului kapteeni Walfrid Haka. Toimikunta sai tehtäväkseen tutkia kiireellisesti, miten sodan aikana maan sisäisen turvallisuuden edistämiseksi voitiin poliisitoiminnan eri aloilla toimineet joukot ja laitokset yhdistää ja keskittää yhtenäisen johdon alaiseksi mahdollisimman hyvän ja nopean toimintatehon aikaansaamiseksi käytettävissä olevin voimin.⁴⁵⁹

⁴⁵⁵ Sama.

⁴⁵⁶ M. E. Koskimiehen P. M. Valtiollisen poliisin ja Päämajan Valvontaosaston yhdistämisestä 26.10.1942 (kopio). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁴⁵⁷ Sama.

⁴⁵⁸ Sama.

⁴⁵⁹ Hietaniemi (1992), s. 232-234. - Sisäasiainministeriö asetti Arajuuren toimikunnan 27.6.1941 ja se sai työnsä valmiiksi 30.6.1944. Päämajan valvontaosaston kirje N:o 9980/Valv.2/sal. sisäasiainministeriölle 1.7.1944 liitteineen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 6. KA; Sisäasiainministeriön 27.6.1944 asettaman toimikunnan työn tulos 30.6.1944. (Asiakirja alkaa: Sisäasiainministeriö on 27. päivänä kesäkuuta asettanut toimikunnan, jonka oli kiireellisesti tutkittava...). Puolustusministeriö. T-23828/49. KA.

Toimikunta totesi raportissaan, että valtakunnan poliisijohto oli hajautettu kahtaalle, sisäasiainministeriöön ja Päämajaan. Tästä oli seurauksena useita haittoja ja puutteita: 1) johdon erillisyydestä johtuen toiminta ei ollut yhdenmukaista, 2) henkilöstöä ei voitu käyttää tarkoituksenmukaisesti, 3) eri elimet saattoivat toimia samoissa asioissa toisistaan tietämättä, 4) viesti- ja kuljetusvälineet olivat tarpeettomasti ylläpidettyjä sekä 5) viranomaiset ja yleisö eivät aina tieneet, kenen puoleen sen piti poliisiasioissa kääntyä. Toimikunta tuli siihen tulokseen, että edellä mainittujen puutteellisuuksien poistaminen oli mahdollista vain siten, että poliisitoiminta keskitetään yhteisen johdon alaisuuteen.⁴⁶⁰

Toimikunnan mukaan henkilön, joka toimi keskitetyn johdon päällikkönä, oli oltava sellaisessa asemassa, että hän sai nopeasti tietoonsa kaikki ne sisä- ja ulkopoliittiset tapahtumat, jotka vaikuttivat maan sisäiseen turvallisuuteen. Koska tällaisia asioita käsiteltiin valtioneuvostossa, oli toimikunnan näkemyksenä, että päällikön oli oltava valtioneuvoston jäsen ja täten hänellä oli oltava ministerin asema. Organisaatiossa hän kuuluisi sisäasiainministeriöön ja toimisi maan sisäisen turvallisuuden päällikkönä. Toimikunnan mukaan ministerin käskyvaltaan oli alistettava myös ne Päämajan alaisuuteen kuuluneet elimet, jotka toimivat kotialueella järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämisessä.⁴⁶¹

Toimikunta otti työssään kantaa myös valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin keskinäisissä suhteissa vallinneisiin epäkohtiin. Jotta niistä olisi päästy tai ne olisi saatu ainakin niin vähäisiksi kuin mahdollista, toimikunta katsoi aiheelliseksi esittää seuraavaa: Valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin toimivalta oli määriteltävä alueellisesti. Tällöin voitaisiin valvontaosaston toiminta-alueeksi määrätä joko se alue, joka oli siviiliväestöstä evakuoitu tai sotatoimiyhtymien hallintoalueet samoin kuin valtakunnan yhteyteen palautettu alue. Valtiollisen poliisin toiminta-alueeksi jäisi kummassakin tapauksessa maan muut osat.⁴⁶²

Toimikunnan mukaan esityksestä aiheutuisi muun muassa sellainen muutos, että joukkojen sotatarvikkeita valmistavien tehtaiden, varikkojen, voimalaitosten ym. valvonta siirtyisi valvontaosastolta Valtiolliselle poliisille, mikäli mainitut laitokset sijaitsivat sen toiminta-alueella. Tehtävien jakaminen näiden elinten välillä uudella tavalla olisi aiheuttanut sen, että kummankin laitoksen henkilövahvuus olisi harkittava uudelleen. Joustavan yhteistoiminnan aikaansaamiseksi olisi Valtiolliseen poliisiin perustettava sotilastoimisto.⁴⁶³

Maan sisäisen turvallisuuden edistämiseksi ja sen johdon keskittämiseksi toimikunta esitti tehtäväksi seuraavaa:

1. Oli laadittava asetus muutokseksi 17.12.1943 annetun valtioneuvoston ohjesäännön 6 §:n valtioneuvoston jäsenten lukumäärästä.
2. Oli laadittava asetus erinäisistä alistussuhteista maan sisäisestä turvallisuudesta huolehtivien viranomaisten välillä.

⁴⁶⁰ Sisäasiainministeriön 27.6.1944 asettaman toimikunnan työn tulos 30.6.1944. (Asiakirja alkaa: Sisäasiainministeriö on 27. päivänä kesäkuuta asettanut toimikunnan, jonka oli kiireellisesti tutkittava...). Puolustusministeriö. T-23828/49. KA.

⁴⁶¹ Sama.

⁴⁶² Sama.

⁴⁶³ Sama.

3. Valtioneuvoston oli tehtävä päätös sisäasiainministeriössä toimivan kahden ministerin keskeisestä työnjaosta.
4. Oli tehtävä muutos Päämajan järjestelyyn ehdotetun aselajikomentajaan verrattavan aseman hankkimiseksi ehdotetulle turvallisuusministerille.
5. Oli laadittava uusi asetus sisäasiainministeriön poliisiasianosastosta.
6. Oli myönnettävä poliisivaltuudet suojeluskunta- ja ilmasuojeluviranomaisille sekä erillisen sotilaspoliisiosaston henkilöstölle joko lääninhallitusten toimenpitein taikka asetuksella.
7. Oli tehtävä muutos sopimukseen 10.8.1941 Valtiollisen poliisin ja Päämajan valvontaosaston sodanaikaisista suhteista.
8. Oli laadittava käsky kysymykseen tuleville elimille esitetyn suunnitelman toteuttamisesta.⁴⁶⁴

Valvontaosaston edustajana toimikuntaan kuulunut kapteeni Walfrid Haka jätti toimikunnan esitykseen eriävän mielipiteen. Vastavakoilun erityisluonteeseen vedoten Haka näki mahdottomana, että valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin työkenttä olisi jaettu alueellisilla perusteilla. Hän esitti, että tehtäväjaon tarkistamisesta sovittaisiin turvallisuusministerin johdolla myöhemmin käytävissä neuvotteluissa.⁴⁶⁵

Arajuuren toimikunnan työn pohjalta ja Valtiollisen poliisin näkökantoja mukaillen sisäasiainministeriö laati elokuussa 1944 esityksen Valtiollisen poliisin ja valvontaosaston työnjaon uudelleen järjestämisestä. Valvontaosaston päällikkö eversti Matti Ropponen antoi lausuntonsa ministeriön esityksestä. Hän aloitti lausuntonsa toteamuksella, että asia oli ollut viime vuosina useita kertoja esillä pienin eroavuuksin. Korkein sotilasjohto oli kuitenkin aina katsonut uudelleenjärjestelyistä seuranneen niin vakavia haittoja, ettei niihin oltu ryhdytty. Myös Ropponen vastusti sisäasiainministeriön laatimaa ehdotusta. Eniten vastusta aiheutti ministeriön esityksen kohta, jossa virastojen välinen toimivalta haluttiin määrätä alueellisesti.⁴⁶⁶ Täten ei myöskään elokuussa 1944 laadittu esitys tuonut muutosta vallinneisiin järjestelyihin valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välisessä työnjaossa.

Se, ettei sisäasiainministeriön ja Valtiollisen poliisin esitykset johtaneet konkreettisiin valtakunnallisiin valvonta- ja vastavakoilujärjestelymuutoksiin on nähtävissä kaksi pääsyytä. Ensinnä sota-aikana ei ilmeisesti haluttu ryhtyä perustavaa laatua olleisiin muutoksiin, koska valtakunnassa oli epäkohdista huolimatta vähintään tyydyttävistä toiminut järjestelmä. Toiseksi Päämaja, jolla oli iso sanavalta maanpuolustukseen ja valtakunnan turvallisuuteen liittyvissä asioissa vastusti johdonmukaisesti kaikkia yhdistämissuunnitelmia, joissa valtakunnallinen vastavakoilupäävastuu olisi annettu siviiliviranomaiselle.

Puolustuslaitoksen ylin tiedustelujohto oli jo ennen sota-aikaa omaksunut kannan, jonka mukaan sotilasvastavakoilua ei voinut antaa siviiliviranomaisen tehtäväksi monesta eri syystä. Näiden syiden joukosta on löydettävissä kolme perusteltua syytä

⁴⁶⁴ Sama.

⁴⁶⁵ Hietaniemi (1992), s. 233-234.

⁴⁶⁶ Jäljennös muistiosta ”Valtiollisen poliisin toiminnan tehostamisesta” 12.8.1944 (kopio). (Muistio alkaa: Harkittaessa mahdollisuuksia valtiollisen poliisin toiminnan tehostamiseksi...); PM:n valvontaosaston päällikön lausunto sisäasiainministeriön 25.8.1944 esittämästä PM:n valvontaosaston ja valtiollisen poliisin työnjaon uudesti järjestelystä (kopio, päiväämätön, 1944). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa.

vastustaa yhdistämissuunnitelmia. Ensiksi vain puolustuslaitoksessa tiedettiin, mitkä asiat olivat kulloinkin suojattava ulkovaltojen vakoilulta ja tuhoitöltä, jotta valtakunnan puolustaminen ei vaarantuisi. Puolustuslaitoksessa nämä tiedot arvioitiin niin tärkeiksi, ettei niitä voinut kertoa ulkopuoliselle ilman pelkoa maanpuolustuksen etua vaarantavasta tietovuodosta.⁴⁶⁷

Toiseksi puolustuslaitoksen tiedustelutoiminta ja vastavakoilu nähtiin kiinteästi yhteenkuuluviksi, koska viimeksi mainitun yhtenä tehtävänä oli oman vakoilutoiminnan suojaaminen, kun taas ensiksi mainittu tuki omalla tiedonhankinnallaan vastavakoilua. Nämä molemmat tiedustelun muodot olisivat kärsineet, jos ne olisi erotettu eri tahoille. Kolmanneksi, mikäli sotilasvastatiedustelua olisi suorittanut siviiliviranomainen, olisi se saattanut päästä selville puolustuslaitoksen salaisen tiedustelun järjestelyistä. Tämä seikka kytkeytyi puolustuslaitoksen tiedustelujohdon näkemykseen, jonka mukaan siviiliviranomaiset olivat enemmän tai vähemmän riippuvaisia valtakunnan poliittisista voimasuhteista. Tällöin puolustuslaitoksen kannalta epäedullisessa sisäpoliittisessa tilanteessa sotilasvastatiedustelua suorittanut siviiliviranomainen olisi voinut käyttää tietojaan puolustuslaitoksen tiedustelusta sotilastiedustelua vastaan. Tällöin oli sanomattakin selvää, mitä se olisi merkinnyt sotilastiedustelulle.⁴⁶⁸

3.3 Jatkosota

Organisaatio ja toimintajärjestelyt

Jatkosodan aikana sotilastiedustelu palasi talvisodan aikaiseen kokoonpanoon. Pieniä nimimuutoksia oli kuitenkin tehty. Esimerkiksi jaosto II muuttui tiedustelujaostoksi. Valvontaosasto kuului tiedustelujaostoon, johon kuuluivat myös ulkomaaosasto sekä tiedusteluosasto. Jatkosodan alussa tiedustelujaoston päällikkönä toimi eversti Lars Melander. Huhtikuun lopussa 1942 uudeksi tiedustelujaoston päälliköksi nimitettiin eversti Aladár Paasonen. Tässä tehtävässä hän toimi sodan loppuun saakka.⁴⁶⁹

Kesäkuussa 1941 valmiuden kohotuksen yhteydessä valvontaosaston siirtyessä sodan ajan kokoonpanoon sen kenttäorganisaatiota vahvistettiin. Tuolloin perustettiin lisää alatoimistoja siten, että alatoimistojen kokonaismäärä oli 19. Ne sijaitsivat: Turussa, Tampereella, Jyväskylässä, Riihimäellä, Hämeenlinnassa, Lahdessa, Porissa, Vaasassa, Kuopiossa, Oulussa, Torniossa, Karjaalla sekä Helsingissä. Lisäksi valvontatoimistolla oli alatoimistot I - V Armeijakunnissa sekä 14. Divisioonassa.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Kopio eversti Svenssonin laatimasta muistiosta, joka käsittelemämerkintöjen perusteella on laadittu alkuvuodesta 1934. (Muistio alkaa: Koska joillakin tahoilla on ehdotettu Yleisesikunnan valvontatoimiston lakkauttamista...). Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa.

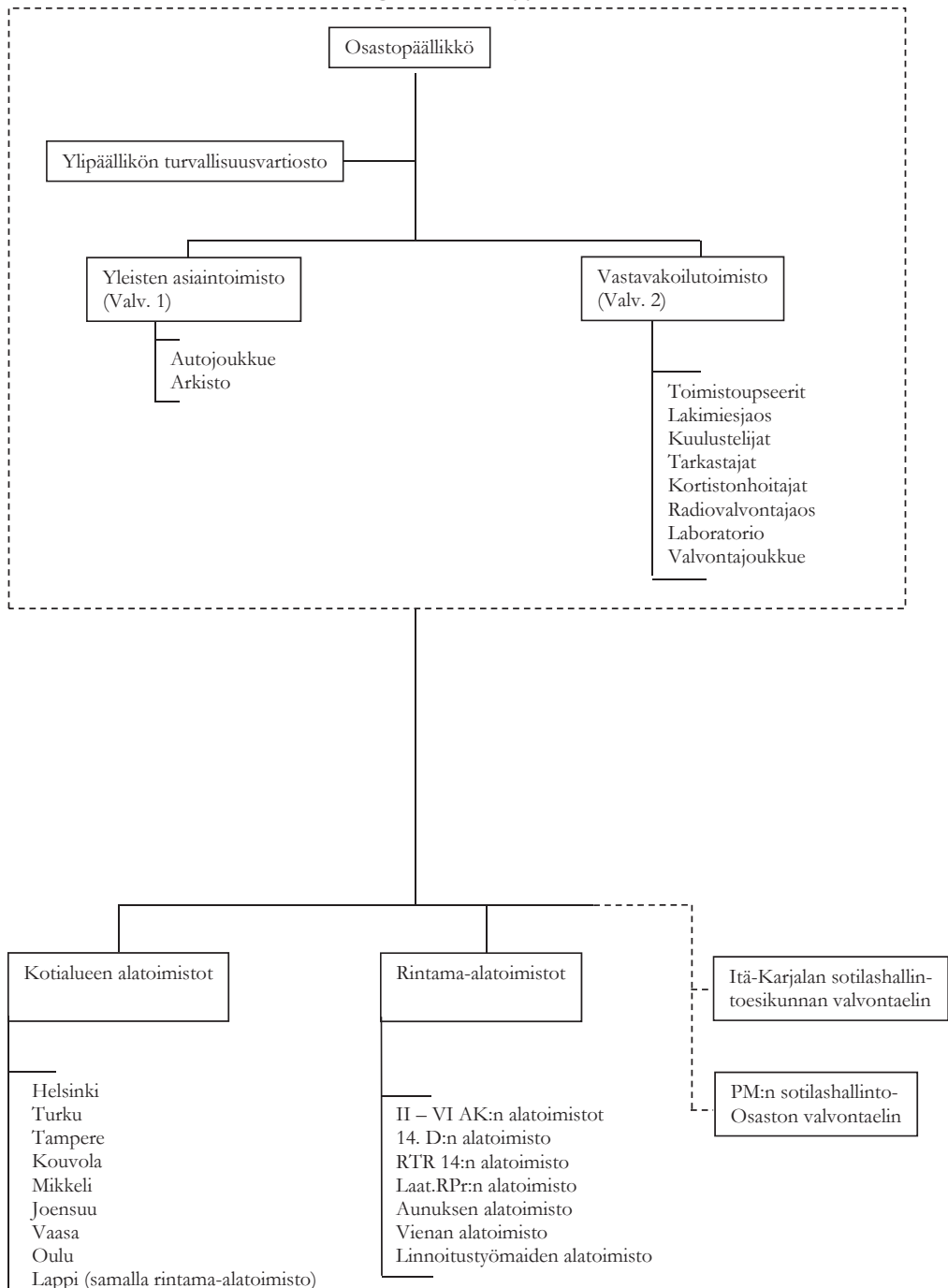
⁴⁶⁸ Sama.

⁴⁶⁹ Viljanen T. V.: Ylipäällikön ja Päämajan toiminta. Jatkosodan historia 1. WSOY 1988, s. 209.

⁴⁷⁰ Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteineen. Koulutustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA.

Taulukko B. Alatoimistojen sijainti ja päälliköt liikekannallepanossa vuonna 1941			
Alatoimisto	Päällikkö	Alatoimisto	Päällikkö
Turku	Tuomari Tauno Ellilä	Tornio	Tuomari Carl-Erik Tollet
Tampere	Tuomari Jorma Puno- vuori	Karjaa	Tuomari Hans Snellman
Jyväskylä	Tuomari Sune Valkonen	Helsinki	Tuomari Paavo Kastari
Riihimäki	Tarkastaja Asko Laukka	I Armeijakunta	Res. vänr. Mauno Laitinen
Hämeenlinna	Res. luutn. Mikko Honkavaara	II Armeijakunta	Res. luutn. Olavi Peippo
Lahti	Tuomari Henrik Castrén	III Armeijakunta	Res. luutn. Sampsu Kangasaho
Pori	Res. luutn. Antti Talasmaa	IV Armeijakunta	luutn. Leo Ropponen
Vaasa	Tuomari Helge Sormo	V Armeijakunta	Res. vänr. Aleksu Lahelma
Kuopio	Res. luutn. Rusko Sihvonen	14. Divisioona	Res. vänr. Risto Vuorjoki
Oulu	Tuomari Vilho Teivonen		
Lähde: Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto / IV AKE. T-9497/8. KA.			

Valvontaosaston organisaatio syyskuussa 1944

Lähteet: Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Kopio liitteestä N:o 1. Selostus Päämajan valvontaosaston alaelimistä ja muutoksista sodan 1941 - 44 aikana; Kopio Päämajan tiedusteluosaston käskyn jäljennöksestä N:o 17032/Valv.2/sal. 3.12.1942. Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa.

Valvontaosaston organisaatioissa jatkosodan aikana tapahtuneet muutokset

Joukko	1941	1942	1943	1944
Pääosasto	Perust. 19.6.Helsinki, 26.6.Mäntyharju	→	18.8. Helsinki	1.3. Kärkölä, 4.12. Helsinki
Sensuuri-toimisto	Siirt. 27.7. tiedoitusosastoon			→
VII AK:n alatoimisto	Perust. 19.6. Joensuussa, 10.9. Käsänelkä, 1.10. Petroskoi	→	Laat.RPr:n alatoimisto 5.7.	Siirto Haminaan 7.-8.9. Lakk. 4.12.
Turun alatoimisto	Perust. 19.6. Toimi koko ajan Turussa.			→
Tampereen alatoimisto	Perust. 19.6. Toimi koko ajan Tampereella.			Lakk. 4.12.
IV AK:n alatoimisto	Perust. 19.6. Lahdessa, 27.8. Lappeenranta, 10.9. Suulajärvi.	Kan.R:n alatoimisto 25.2.		IV AK:n alatoimisto 16.2., aselevon jälk. Savitaipaleelle, jossa lakk. 4.12.
II AK:n alatoimisto	Perust. 19.6. Savonlinnassa ja Sulakavalla, josta siirtyi Karhumäkeen	Maa.R:n alatoimisto 25.2.		II AK:n alatoimisto 19.2. Aselevon jälk. Kontiolahteen, jossa lakk. 4.12.
VI AK:n alatoimisto	Perust. 30.6., 6.7. Tuupovaara, 19.7. Leppäsyvä, 5.9. Aunus.			Aselevon jälk. Savonlinnaan, jossa lakk. 4.12.
I AK:n alatoimisto	Perust. 8.8. Kiviniemessä.	V AK:n alatoimisto 24.1. Latvan kylä		Aselevon jälk. Ylämaalle, jossa lakk. 4.12.
III AK:n alatoimisto	Perust. 19.6. Oulussa ja Taivalkoskella.	Suomussalmi		3. D:n ja Vienan alatoimisto. Lakk. Kajaanissa 4.12.
14.D:n alatoimisto	Perust. 19.6. Nurmeksessa. Koko Sodan ajan Rukajärvellä.			Lakk. Nurmeksessa 4.12.
Joensuun alatoimisto	Perust. 19.6. Joensuussa, jossa toimi koko sodan ajan.			Lakk. 4.12.
Hämeenlinnan alatoimisto	Perust. 19.6. Hämeenlinnassa, 17.7. Ryhmä O:n alatoimisto Käppäselkä.	Rv.Pr:n alatoimisto 29.4.	RTR 14:n alatoimisto 15.5.	Lakk. syksyllä.
Lahden alatoimisto	Perust. 19.6. Lahdessa. Heinäkuussa Kouvolaan, jossa loppuajan.			→
Porin alatoimisto	Perust. 19.6. Porissa ja lakk. Heinäkuussa.			
Vaasan alatoimisto	Perust. 19.6. Vaasassa, jossa toimi Koko sodan ajan.			Lakk. 4.12.
Linnoitustyömaiden alatoimisto				Perust. kesällä Kannaksella, mutta ei ennättänyt toimia.
Oulun alatoimisto	Perust. 19.6. Oulussa, jossa toimi koko sodan ajan.			→
Lapin alatoimisto	Perust. 19.6. Rovaniemellä, jossa toimi koko sodan ajan.			Lakk. syyskuussa.
Hangon Ryhmän alatoimisto	Perust. 19.6. Toimi Tammisaaressa. Lakk. 17.7.			
Helsingin alatoimisto	Perust. 19.6. Helsingissä, jossa toimi koko sodan ajan.			→
Mikkelin alatoimisto	Perust. 28.6. Mikkelissä, jossa toimi koko sodan ajan.			Lakk. 4.12.
Karjalan Armeijan Esikunnan valvontayksikön johtaja	Yhteysups. Kar.A:ssa 30.6.	Aun.R:n valv.ups. 1.3.		Aunuksen alatoimisto 11.2. Lakk. syyskuussa.
PM:n sotilashallinto-osaston valvontaelin 1	Perustettiin syksyllä Viipurissa.		Liitettiin valvontaosastoon 1.1.	Lakk. syyskuussa.

Lähde: Selostus Päämajan valvontaosaston alaelimistä ja muutoksista sodan 1941 - 1944 aikana. Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

Jatkosodan aikana valvontaosaston pääosasto sijaitsi kolmella eri paikkakunnalla Helsingissä (1941, 1943), Mäntyharjulla (1941 - 1943) sekä Kärkölässä 1944. Pääosasto koostui sodan alussa kolmesta toimistosta. Nämä olivat yleisten asiain toimisto (Valv. 1, päällikkönä kapteeni Niilo Halla-Seppälä), vastavakoilutoimisto (Valv. 2, päällikkönä joulukuuhun 1943 everstiluutnantti Matti Ropponen, jonka jälkeen majuri Pentti Heino) sekä sensuuritoimisto (Valv. 3, päällikkönä Majuri Taavi Patoharju).⁴⁷¹

Sotasensuurin uudelleenjärjestelyjen seurauksena sensuuritoimisto erotettiin heinäkuussa 1941 valvontaosaston kokoonpanosta ja liitettiin yhdeksi toimistoksi Päämajan tiedoitusosastoon. Toukokuussa 1942 sensuuritoimisto siirrettiin tiedustelujaostoon, jossa se toimi jatkosodan päättymiseen saakka.⁴⁷²

Myös jatkosodan aikana ylipäällikön turvallisuusvartiosto kuului pääosaston kokoonpanoon, mutta käytännössä se oli Mannerheimin läheisyydessä.⁴⁷³ Jatkosodan aikana pääosaston toimistojen tehtävissä ei tapahtunut muutosta verrattuna siihen, mitä niiden tehtävistä on aikaisemmin esitetty.

Jatkosodan aikaisesta toiminnasta kertova lähteistö antaa mahdollisuuden kuvata aikaisempaa tarkemmin vastavakoilutoimiston organisaatiota, toimintaa sekä sisäistä työnjakoa. Toimistopäällikön lisäksi vastavakoilutoimistoon kuului: toimistoupseereja (5), lakimiesjaos (3), tarkastajia (3), sotateollisuuden tarkastajia (3), kuulustelijoita (3), kortistinhoitajia (2), radiovalvontajaos sekä laboratorio (3).⁴⁷⁴

Vastavakoilutoimiston toimistoupseerien kesken vallitsi työnjakoa asian laadusta riippuen. Heille kuului yhteydenpito määrättyihin alatoimistoihin (piiri johtajat), asioiden valmistelu ja esittely toimistopäällikölle, viikoittaisten mielialailmoitusten, kuukausikertomusten ja erilaisten katsausten laatiminen jne. Lisäksi vastavakoilutoimistossa pidettiin niin sanottua tapauskortistoa vakoilu-, sabotaasi- sekä kiihotustapauksista.⁴⁷⁵

Lakimiesjaoksen tehtävänä oli valvoa, että valvontaosastossa asioita hoidettiin voimassa olleiden lakien ja asetusten mukaisesti. Tässä mielessä lakimiesten piti antaa ohjeita eri juttujen hoidossa sekä opastaa ja kouluttaa kuulustelijoita sekä etsiviä tutkintateknillisissä asioissa. Lisäksi lakimiehet joutuivat antamaan lausuntoja juttujen

⁴⁷¹ Panschin (2000), s. 23, 24, 27, 63.

⁴⁷² Päämajan järjestelyosaston asiakirja N:o 521/Järj.1/4a/sal. 25.7.1941. Valtioneuvoston tiedoituselinten arkisto. Fc 1. KA; Heiskanen Raimo: Päämajajohtoisen tiedustelun järjestely sodan aikana. Jatkosodan historia 1. WSOY 1988, s. 219.

⁴⁷³ Panschin (2000), s. 24, 25.

⁴⁷⁴ Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA.

⁴⁷⁵ Sama. Vastavakoilutoimistossa palvelivat ainakin: eversti M. Ropponen, majuri P. Heino, kapteeni M. Heikura, kapteeni F. Kamara (sotavankiasiat), kapteeni A. Aho sekä luutnantti I. Kemppinen. Majuri evp. Mikko Heikura kertoi puhelinhaastattelussa 3.4.2001, että vastavakoilutoimistossa toimistoupseereille oli jaettu tietyt alatoimistot, joiden toimintaa he ohjasivat; Marginaalimerkintä muistiossa Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa. Lahti, 3.3.1947 (kopio). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Pentti Heinon papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa.

juridisista kysymyksistä osaston sisällä sekä esittämään mielipiteensä valvontaosaston alaan kuuluvia uusia lakeja ja asetuksia laadittaessa. Vastavakoilutoimistossa palvelleet tarkastajat suorittivat heille annettuja erikoistehtäviä alatoimistoissa ja sotavankileireissä sekä tarpeen mukaan avustivat ja johtivat alatoimistojen alueilla sattuneiden juttujen tutkintaa.⁴⁷⁶

Sotateollisuuden tarkastajat toteuttivat valmiustarkastuksia sotateollisuuslaitoksissa. Päämajan sotatalousosasto ilmoitti valvontaosastolle sotataloudellisesti tärkeät tehtaat, joissa erikoisjärjestelyt turvallisuuden kannalta olivat tarpeen. Näihin laitoksiin järjestettiin asianomaisten alatoimistojen toimesta valvontaverkosto sisäisen turvallisuuden aikaansaamiseksi kiihotuksen, vakoilun ja tuhotöiden torjumiseksi useimmiten yhteistoiminnassa kyseessä olleen laitoksen johdon kanssa. Verkoston jatkuva hoito yhteydenottoineen oli keskitetty alatoimistoissa useimmiten yhden etsivän käsiin.⁴⁷⁷

Tärkeimpiin sotateollisuuslaitoksiin kohdistetun tiedustelun lisäksi valvontaosaston sotateollisuuden tarkastajina palvelleet insinöörit suorittivat kyseisissä laitoksissa ennen kaikkea tuhotöiden torjumiseksi jatkuvaa vartiointia, palo- ym. turvallisuuden tarkkailua. Tätä varten maa oli jaettu piireihin, jotka käsittivät kukin esimerkiksi useampia kymmeniä tehtaita, varikkoja, varastoja sekä myllyjä. Tarkastajan tullessa laitokseen hän otti yhteyttä laitoksen johtoon, joka asetti tarkastajan mukaan edustajan toteamaan mahdolliset epäkohdat. Kierroksen päätyttyä tarkastajat laativat kohteista kertomukset, joissa erityisesti tuotiin esille todetut epäkohdat. Valvontaosasto lähetti tarkastuskertomukset toimenpiteitä varten sekä sotatalouksesikunnalle että asianomaiselle laitokselle.⁴⁷⁸

Vastavakoilutoimiston kuulustelijoita käytettiin vastaavanlaisiin tehtäviin kuin tarkastajia. Yleensä lainopillisen sivistyksen saaneina kuulustelijat muodostivat samalla alatoimistojen päällikkö- ja kuulustelijareservin.⁴⁷⁹

Kortistonhoitajien tehtävänä oli poimia juttujen pöytäkirjoista kaikki niissä esiintyneet uudet henkilöt ja kortittaa heidät, järjestää ja pitää aakkosellista nimi- ja asiakortistoa sekä arkistoida annettujen ohjeiden mukaisesti asiakirjat osaston yleiseen arkistoon. Tässä kortitustyössä kortistonhoitajilla oli apunaan mies- ja naispuolisia henkilöitä.⁴⁸⁰

Radiovalvontajaos, jonka tehtävänä oli muun muassa paljastaa Suomessa vihollisen lukuun toimivat radioasemat, oli jatkosodan aikana ajoittain myös tiedusteluosaston sekä tiedustelujaoston alaisuudessa. Lisäksi jaos avusti vastavakoilua teknillisellä asi-

⁴⁷⁶ Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtaavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA. Lakimiesjaoksessa palvelivat ainakin: tuomarit W. Haka, A. Tolamaa sekä O. Toivola. Tarkastajina palvelivat ainakin: vänrikki E. Valkonen sekä sotilasvirkailijat F. Stenholm ja R. Kanerva.

⁴⁷⁷ Sama.

⁴⁷⁸ Sama. Sotateollisuuden tarkastajina toimivat ainakin: insinööri luutnantti F. Stenholm, A. Lehtonen sekä N. Ääri.

⁴⁷⁹ Sama. Kuulustelijoina palvelivat ainakin: Kapteeni T. Tuominen, luutnantti V. Nyman ja vänrikki E. Kaukonen.

⁴⁸⁰ Sama.

antuntemuksellaan kiinnisaatujen vakoilijoiden tutkinnassa ja hankki tässä suhteessa apua myös tiedusteluosaston vastaavilta elimiltä.⁴⁸¹

Vastavakoilutoimiston laboratorio kuului sodan alussa sensuuritoimistoon. Sen siirrettyä tiedoitusosastoon laboratorio liitettiin vastavakoilutoimiston kokoonpanoon. Laboratorion tehtävänä oli muun muassa tutkia vihollisen asiamiehiltä tavattujen suomalaisten papereiden oikeellisuus tai mitä virheellisyyksiä väärennyksissä oli todettavissa. Samoin laboratorion tehtäviin kuului tehdä ehdotuksia Suomessa käytöön otettujen henkilöllisyys- ym. paperien valmistuksesta, jottei näiden asiakirjojen väärentäminen olisi ollut helppoa esimerkiksi valokuvauksen avulla. Laboratorion tehtäviin kuului myös valokuvaus ja sen kouluttaminen osaston henkilökunnalle. Laboratorio toimi aluksi Mäntyharjun asemakylässä, mutta sen tehtävien laajentuessa laboratorio jakaantui ja toimi pääosin Helsingin yliopiston tiloissa.⁴⁸²

Jatkosodan toimintaa kuvaava lähteistö mahdollistaa myös valvontaosaston alatoimistojen kokoonpanon ja toiminnan entistä lähemmän tarkastelun. Alatoimistojen lukumäärä, sijoituspaikat sekä henkilövahvuudet vaihtelivat sodan vaatimusten mukaan. Tästä huolimatta voidaan kuitenkin puhua yleisestä jaosta koti- ja rintama-alueen alatoimistoihin, vaikka muutoksia niidenkin kesken tapahtui. Esimerkiksi sodan alussa Hangon Ryhmässä toimi 7-8 hengen alatoimisto, joka kuitenkin Hangon valtauksen jälkeen lakkautettiin ja tilalle tuli yksimiehininen edustus Helsingin alatoimistoon.⁴⁸³

Kotialueella alatoimistojen rajat seurasivat yleensä pitäjien kihlakuntien rajoja, huomioon ottaen kuitenkin nopeat liikenneyhteydet kuin myös mahdollisuuksien mukaan suojeluskuntapiirien rajat. Kotialueen alatoimistot sijoittivat tarpeen mukaan henkilöstöstään vakinaisia edustajia tärkeimpiin paikkoihin toiminta-alueellaan, esimerkiksi Tampereen alatoimisto Poriin ja Mikkelin alatoimisto Jyväskylään. Rintama-alueella rajat määräytyivät yhtymien hallinnollisten rajojen mukaan. Johtavana periaatteena oli se, että jokaisella armeijakunnalla (vast.) ja itsenäisellä divisioonalla oli oma alatoimistonsa.⁴⁸⁴

Pääosa valvontaosaston alatoimistoista perustettiin valmiuden kohotuksen yhteydessä kesäkuun 19. päivänä 1941. Viimeisin alatoimisto, linnoitustyömaiden alatoimisto, perustettiin kesällä 1944, mutta se ei ennättänyt toimia. Tarvittaessa kotialueen ala-

⁴⁸¹ Sama. Lehtonen, Liene, Manninen (2016), s. 77-78, 93.

⁴⁸² Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA. Laboratoriossa palvelivat ainakin: insinööriluutnantti P. Laakso sekä sotilasvirkailijat T. Nieminen ja Alfthan; Kopio asiakirjasta ”Lyhyt kertomus valvonnasta”. Otsikko on kirjoitettu käsin ja sen oikeaan ylälaitaan on kirjoitettu käsin vuosiluku 1945. (Asiakirja alkaa: Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimisto on alistettu. ...). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa; Marginaalimerkintä muistiossa Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa. Lahti 3.3.1947 (kopio). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Pentti Heinin papereita. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁴⁸³ Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA.

⁴⁸⁴ Sama.

toimija siirrettiin rintama-alatoimistoksi. Esimerkiksi Hämeenlinnan alatoimisto perustettiin 19. kesäkuuta 1941 Hämeenlinnassa, josta se siirtyi Ryhmä O:n (Oinonen) mukana Käppäselkään heinäkuussa 1941 toimien kyseisen ryhmän alatoimistona. Huhtikuussa 1942 Ryhmä O:n alatoimisto muutettiin Ratsuväkiprikaatin (Rv.Pr) alatoimistoksi ja edelleen toukokuussa 1943 Rannikkotykistörykmentti (RTR) 14:sta alatoimistoksi. Valvontaosaston jatkosodan aikaisista alatoimistoista valtaosa (11) lakkautettiin joulukuussa 1944, kun Päämaja siirtyi uuteen Pääesikunnan organisaatioon.⁴⁸⁵

Alatoimistojen kokoonpano ja vahvuus vaihtelivat. Tähän vaikuttivat alatoimiston toiminta-alueen laajuus, tärkeys ja muut erikoisolosuhteet. Alatoimistojen runko oli yleensä seuraava: Päälikkö (useimmiten tuomari), 1-3 kuulustelijaa (useimmiten lainopillisen koulutuksen saaneita), 2-12 etsivää, 1-3 valvontaupseeria (rintama-alatoimistoissa), 1-3 valvontaupseerin apulaista (etsiviä, rintama-alatoimistoissa), 1 tulkki (rintama-alatoimistoissa) sekä 1-2 kanslistia (naisia).⁴⁸⁶

Valvontaupseeri apulaisineen kuului joka divisioonaan (vast.). Esimerkiksi jos armeijakuntaan kuului kolme divisioonaa, asetti armeijakunnan alatoimisto kolme valvontaupseeria apulaisineen. Heidän tehtävänään oli työskennellä yhteistoiminnassa vastaavien tiedusteluosaston elimien kanssa, seurata joukon mielialan kehitystä tiedottajien avulla ja pitää paikalliset komentajat tietoisina valvontatilanteesta, ottaa haltuun divisioonan alueella pidätetyt vakoojat sekä suorittaa heidän alustava kuulustelunsa.⁴⁸⁷ Varsinaisten työtehtäviensä lisäksi divisioona-tasolla toimineet valvontaupseerit osallistuivat myös divisioonan esikunnan päivystyspalveluun.⁴⁸⁸

Tilanteen niin vaatiessa koti- ja rintama-alueen alatoimistot tekivät yhteistyötä tutkiemiensa juttujen selvittämiseksi. Esimerkiksi vuonna 1944 eräs Kannaksen rintamalla toiminut alatoimisto kääntyi juttujensa selvittämiseksi kotialueen alatoimistojen puoleen 162 tapauksessa ja kotialueen alatoimistot kääntyivät kyseisen rintama-alatoimiston puoleen 125 jutussa.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ Kopio liitteestä N:o 1. Selostus Päämajan valvontaosaston alaelimistä ja muutoksista sodan 1941 - 44 aikana (lähteessä merkintä: Liite Er. sal. VPKD 19/8-48). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁴⁸⁶ Sama. P. Heino muisti seuraavat alatoimistot päälikköineen: Helsinki (luutnantti P. Kastari, kapteeni T. Tuominen), Turku (luutnantti T. Ellilä, luutnantti Berg), Tampere (luutnantti J. Punovuori), Vaasa (luutnantti Sormo), Oulu (luutnantti V. Teivonen), Kouvola (vänrikki H. Castren, vänrikki J. Arajärvi), Mikkeli (vänrikki P. Ignatius, kapteeni Virolainen), Joensuu (vänrikki Laukka), Lappi (vänrikki Sarvola, luutnantti Pessala), II AK (kapteeni S. Kangasaho), III AK (luutnantti A. Lahelma), IV AK (kapteeni O. Peippo, kapteeni J. Apiola), V AK (kapteeni L. Ropponen), VI AK (kapteeni Karapää), VII AK (Äänisen Rannikkoprikaati) (luutnantti L. Vuorijoki), Hangan Ryhmä (luutnantti H. Snellman). - Mikäli ko. alatoimistossa ei ollut tulkkia, hankittiin venäjänkielentaitoinen henkilö mm. kuulusteluihin tulkiksi ao. yhtymästä. Päämajan valvontaosaston Rv.Pr:n alatoimiston (kuulustelu)ptk. N:o 40/Rv.52/42/sal. (Maria Tarasova). Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA.

⁴⁸⁷ Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA.

⁴⁸⁸ Rintaman poliisi – Valvontaupseerin päiväkirja 1941 - 1944. Ajatus Kirjat 2010. Esimerkiksi Taavetti Heikisen päiväkirjamerkinnot s. 45, 51, 64, 72, 80.

⁴⁸⁹ PM:n valvontaosaston päälikön lausunto sisäasiainministeriön kirj. N:o 8014/P/25.8.44 esittämästä PM:n valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin työnjaon uudistajärjestelystä (kopio). Sekalaisia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa.

Valvontaosaston reservinä käytettiin valvontajoukkuetta. Sen vahvuus oli vaihteleva. Joukkueeseen kuului tarkastajia, kuulustelijoita ja etsiviä, joita annettiin alatoimistojen käyttöön silloin kun ne tarvitsivat lisävoimia tutkintatehtävissä.⁴⁹⁰ Yhdessäkään tämän tutkimuksen lähteessä, joka on laadittu sota-aikana 1939 - 1944, ei mainita valvontajoukkuetta. Mahdollisesti tällaista joukkuetta ei ole ollut todellisuudessa olemassa valvontaosaston virallisessa kokoonpanossa. Todennäköisesti valvontaosaston johto käytti termiä ”valvontajoukkue” niistä henkilöistä, jotka kulloinkin olivat tilapäisesti irrotettavissa omista tehtävistään muihin tehtäviin.

Talvisodan järjestelyjen tapaan myös jatkosodan aikana valvontaosastolla ja tiedusteluosastolla oli yhteinen huolto. Kesäkuussa 1941 se toimi Mikkelin kansakoululla nimellä ”Huoltojaos”. Syyskuuhun 1944 mennessä nimi oli vaihtunut Komento- ja huoltotoimistoksi ja se sijaitsi Paukkulassa.⁴⁹¹

Jatkosodan aikana valvontaosaston toiminnan yleisjärjestelyissä ei tapahtunut muutoksia sitten 18. kesäkuuta 1941 annettujen ohjeistuksien jälkeen. Edes edellä kerrottu Valtiollisen poliisin alistaminen Päämajalle ei muuttanut valvontaosaston toimintajärjestelyjä sen paremmin koti- kuin sotatoimialueellakaan.⁴⁹²

Takaisin vallatun alueen sekä Itä-Karjalan valvonta- ja vastavakoilujärjestelyt

Joulukuuhun 1941 mennessä suomalaiset joukot olivat miehittäneet Moskovan rauhassa menetetyt alueet, Laatokan Karjalan ja Kannaksen sekä ison osan Itä-Karjalaa. Takaisin vallatuille alueille palasi evakkoja ja Itä-Karjalassa vallatuilla alueilla asui Neuvostoliiton kansalaisia. Viranomaisten oli järjestettävä kumpienkin alueiden valvonta.

Takaisinvallatun alueen valvontaa varten Päämajan sotilashallinto-osaston hallinnollisen toimiston yhteyteen perustettiin kaksi valvontaelintä, valvontaelin 1 ja valvontaelin 2. Yleisissä asioissa ne kuuluivat hallinnollisen toimiston päällikön alaisuuteen. Henkilökunta valvontaelin 1:een komennettiin valvontaosastosta ja valvontaelin 2:een Valtiollisesta poliisista. Valvontaelin 1:n päällikkönä toimi luutnantti Osmo Toivola ja valvontaelin 2:n päällikkönä kapteeni E. A. Muurman. Kummankin sijoituspaikkana oli Mikkeli.⁴⁹³

Valvontaelimien tehtävänä oli pääasiassa vakoilun, tuhotöiden ja kiihotuksen selville saaminen ja ehkäisy. Toiminta oli suuressa määrin ennalta ehkäisevää. Tässä tarkoituksessa valvontaelimet havainnoivat joukkojen ja siviiliväestön mielialaa ja siihen

⁴⁹⁰ Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Kopio asiakirjasta ”Lyhyt kertomus valvonnasta”. Otsikko on kirjoitettu käsin ja sen oikeaan ylälaitaan on kirjoitettu käsin vuosiluku 1945. (Asiakirja alkaa: Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimisto on alistettu...). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁴⁹¹ Kopio organisaatiokaaviosta: Päämajan tiedustelujaosto 26.-27.6.1941 (lähteessä merkintä: Liite Er. sal. VPKD 18/8-48); Kopio organisaatiokaaviosta: Päämajan tiedustelujaosto 1.9.1944 (lähteessä merkintä: Liite Er. sal. VPKD 18/8-48). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁴⁹² Jäljennös Päämajan tiedustelujaoston asiakirjasta N:o 2760/Valv.2/sal. 28.2.1942 liitteineen. Tiedustelu-toimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA.

⁴⁹³ Kopio Päämajan sotilashallinto-osaston asiakirjasta N:o 1553/III/sal. 23.10.1941 liitteineen. Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa. Valvontaelin 1:n johto-osan vahvuus oli neljä ja valvontaelin 2:n vahvuus oli kaksi henkeä.

vaikuttaneita tekijöitä sekä saattoivat havaintonsa valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin tietoon. Valvontaelin 1:n valvonta kohdistui lähinnä sotilaskohteisiin, kuten joukkoihin, linnoitusrakennuspataljooniin ja muihin sotilastyöryhmiin, sota- ja kenttäsairaaloihin, lentokenttiin, sotavankileireihin, sotatarvikkeita valmistaneisiin teollisuuslaitoksiin sekä rauta- ja maantiesiltojen, varikkojen ym. vartioinnin yleisvalvontaan. Valvontaelin 2:n valvonta kohdistui puolestaan siviiliväestöön.⁴⁹⁴

Takaisinvallattu alue jaettiin Viipurin ja Sortavalan valvontapiireihin, joiden valvonnasta huolehtivat valvontaelin 1:n ja valvontaelin 2:n Viipurin ja Sortavalan edustukset. Valvontaelin 1:n Viipurin edustuksen (vahvuus 6) päällikkönä toimi luutnantti Ilmari Lahtinen ja valvontaelin 2:n Viipurin edustuksen (7) päällikkönä toimi sotilaskonstabilijä Lauri Rahikainen. Viipurin valvontapiiriin kuuluivat Viipurin, Viipurin ympäristön, Jääsken, Käkisalmen, Käkisalmen ympäristön, Valkjärven ja Uudenkirkon sotilashallintopiirit.⁴⁹⁵

Valvontaelin 1:n Sortavalan edustuksen (vahvuus 6) päällikkönä toimi vänrikki Väinö Nyman. Valvontaelin 2:n Sortavalan edustuksen (vahvuus 4) päällikkönä toimi kapteeni Yrjö Kares. Sortavalan valvontapiiriin kuuluivat Sortavala, Sortavalan ympäristö, Kurkijoen, Impilahden ja Suojärven sotilashallintopiirit.⁴⁹⁶

Valvontaelin 1 ja 2 sekä niiden alaiset edustukset työskentelivät yhteistoiminnassa poliisiviranomaisten kanssa sekä pitivät sotilashallintopäälliköt jatkuvasti tietoisina valvontatilanteesta hallintopiirin alueella. Sotilashallintopäälliköiden oli ilmoitettava tietoonsa tulleet valvontatapahtumat valvontaelimien lähimmille edustajille tutkimuksia varten. Tarvittaessa heidän oli muutenkin annettava valvontahenkilöstölle virka-apua esimerkiksi kuljetusvälineiden hankkimisessa, pidätettyjen kuljettamisessa sekä komennustodistusten ja litteroiden antamisessa. Niin ikään sotilashallintopäälliköiden oli järjestettävä valvontahenkilöstön majoitus ja muonitus.⁴⁹⁷

Itä-Karjalan hallinnosta vastasi koko sodan ajan heinäkuussa 1941 perustettu Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta. Sen tehtävänä oli järjestää suomalaisten Itä-Karjalassa miehittämän alueen oloja sekä hoitaa alueen väestön asioita. Aluksi esikunta sijaitsi Mikkeliissä, mistä se siirtyi pian perustamisensa jälkeen Joensuuhun. Maaliskuussa 1943 Itä-Karjalan sotilashallintoalueen esikunta siirtyi Äänislinnaan.⁴⁹⁸

Itä-Karjalan valvontaa johti Itä-Karjalan Sotilashallintoalueen esikunnan hallinnollinen osasto. Siellä valvontatyö oli järjestetty vuoden 1942 loppuun saakka samaan tapaan kuin takaisinvallatulla alueella. Joulukuun alussa 1942 annetun käskyn mukaan Itä-Karjalan sotilashallintoalueen valvonta siirtyi yksinomaan valvontaosaston tehtäväksi 1. tammikuuta 1943 alkaen.⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ Sama.

⁴⁹⁵ Sama.

⁴⁹⁶ Sama.

⁴⁹⁷ Sama.

⁴⁹⁸ Soikkanen Mauri: Jatkosotaa ja eränkännyttä. Jatkosodan pikkujättiläinen. WSOY 2005, s. 579; Rönkkönen Teuvo: Itä-Karjalan sotilashallintoalueen postia. Jatkosodan pikkujättiläinen. WSOY 2005, s. 646.

⁴⁹⁹ Kopio Päämajan tiedustelujooston käskyn jäljennöksestä N:o 17032/Valv.2/sal. 3.12.1942. Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa. Kosonen, Ruotsalainen (2015), s. 98.

Uudelleenjärjestelyn myötä valvontaosaston Itä-Karjalassa toimineiden alatoimistojen toimipiirit jaettiin seuraavasti: V- VI AK:en, Rv.Pr:n, 3. D:n ja Lapin alatoimistojen toimipiirit pysyivät ennallaan. Aunuksen Ryhmän alatoimiston toimipiiri käsitti Munjärven, Vieljärven, Vitelen ja Terun sotilashallintoalueet. Maaselän Ryhmän alatoimiston toimipiiriin liitettiin Porajärven sotilashallintoalue ja 14. D:n alatoimiston toimipiiriin Repolan sotilashallintoalue.⁵⁰⁰

Samassa yhteydessä Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan valvontaelin 1:ssä ja 2:ssa palvelleita henkilöitä määrättiin uusiin tehtäviin. Tässä yhteydessä Valvontaosaston VI AK:n alatoimistoon siirrettiin neljä, V AK:n alatoimistoon kaksi, VII AK:n alatoimistoon kahdeksan, Maaselän Ryhmän alatoimistoon neljä, 14. D:n alatoimistoon kaksi, 3. D:n alatoimistoon yksi, Aunuksen Ryhmän alatoimistoon 17 sekä Joensuun alatoimistoon kolme henkilöä. Samalla Joensuun alatoimiston valvontavastuulle määrättiin Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan järjestämien opettajaleirin ja -kursseiden valvonta. Niin ikään heimosotavankien kuulusteluryhmä alistettiin toistaiseksi Joensuun alatoimistolle.⁵⁰¹

Valvontaosaston yhdysupseerina Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnassa määrättiin toimimaan Joensuun alatoimiston päällikkö. Itä-Karjalan operatiivisissa yhtymissä toimineet alatoimistot ilmoittivat hänelle kaikista valvonta-asioista, joilla oli mielenkiintoa Itä-Karjalan sotilashallintokomentajan kannalta. Uudelleenjärjestely saatettiin voimaan 31. joulukuuta 1942 mennessä.⁵⁰² Valvontaosasto vastasi Itä-Karjalan valvonnasta sodan päättymiseen saakka.

Valvontaosastolla oli keskeinen asemassa jatkosodan aikana takaisin vallatun alueen ja vuodesta 1943 alkaen erityisesti Itä-Karjalan valvonnassa. Näin siitä huolimatta, että sisäasiainministeriö vastusti ratkaisua, jossa Itä-Karjalan ja takaisinvallatun alueen valvonta keskitettiin valvontaosastolle. Ainakin loppuvuodesta 1942 vastustusta perusteltiin sillä, että takaisinvallattu alue olisi pian voitu palauttaa siviilihallintoon kuuluvaksi, jonka valvontavastuu ministeriön näkemyksen mukaan piti keskittää Valtiolliselle poliisille. Tällöin ”uusi järjestelmä” olisi toiminut vain lyhyen aikaa ja tällöinkin ilman Valtiollisen poliisin edustuksia.⁵⁰³ Toteutuneet valvontaratkaisut kertoivat ennen kaikkea Päämajan suuresta sanavallasta valtakunnan turvallisuusasioissa.

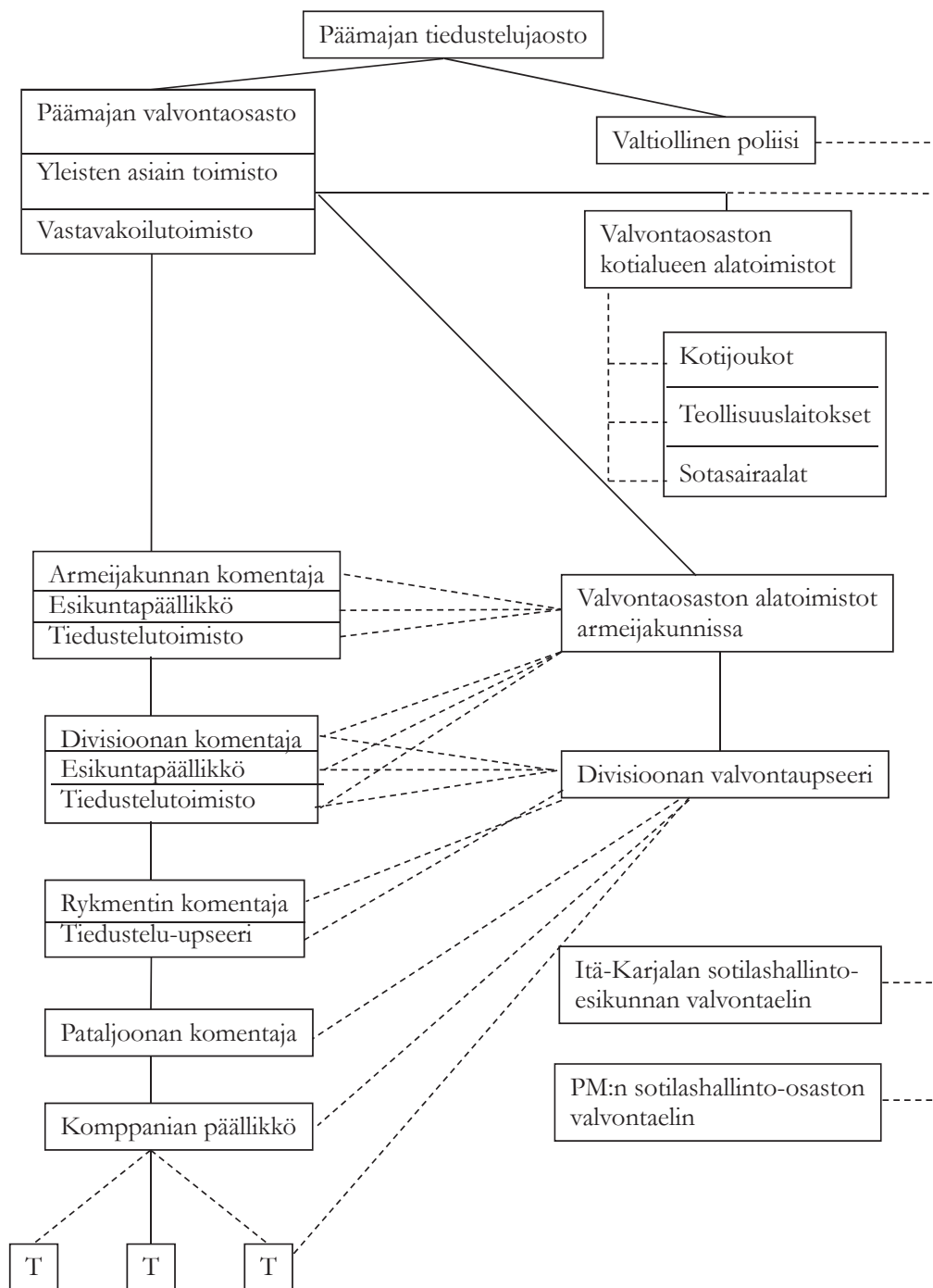
⁵⁰⁰ Kopio Päämajan tiedustelujaoston käskyn jäljennöksestä N:o 17032/Valv.2/sal. 3.12.1942. Sota-ajan kokemuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

⁵⁰¹ Päämajan valvontaosaston käsky N:o 17104/Valv.2/sal. 3.12.1942. Toimisto III/Kar.AE -Aun.RE. T-4954/6. KA.

⁵⁰² Sama.

⁵⁰³ Jäljennös sisäasiainministeriön kirjeestä Päämajalle 25.11.1942 (kirje alkaa: Tiedustelujaoston päällikön tänne jättämän, Päämajan valvontaosaston...). EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 12 joulukuulta 1942 18.1.1943. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA.

Valvonnan ja vastavakoilun järjestelyt jatkosodan aikana

Lähteet: Jäljennös Päämajan tiedustelujaoston asiakirjasta N:o 2760/Valv.2/sal. 28.2.1942 liitteineen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/ VII AKE. T-2060/20. KA; Kopio Päämajan sotilashallinto-osaston asiakirjasta N:o 1553/III/sal. 23.10.1941 liitteineen; Kopio Päämajan tiedustelujaoston käskyn jäljennöksestä N:o 17032/Valv.2/sal. 3.12.1942. Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa.

Kuvassa vasemmalla valvontaosaston päällikkö, everstiluutnantti Kustaa Rautsuo (eversti 14.8.1942) ja oikealla vastavakoilutoimiston päällikkö, everstiluutnantti Matti Ropponen (eversti 11.4.1944). Molemmat kuvattuina työhuoneissaan Mäntyharjulla. SA-kuva.

Vasemmalla yleisenasiaintoimiston päällikkö, kapteeni Niilo Halla-Seppälä ja oikealla sensuuri-toimiston päällikkö, majuri Taavi Patoharju. Molemmat kuvattuina työhuoneissaan Mäntyharjulla. SA-kuva.

EPÄILYKSENALAISTEN HENKILÖIDEN VALVONTA

Sota-aikana 1939 - 1944 Päämajan valvontaosaston valvontakohteina olivat etupäässä ne suomalaiset, joiden oletettiin harjoittavan maanpuolustusvastaista toimintaa esimerkiksi levittämällä levottomuutta aiheuttavia huhuja, tekemällä maanpuolustusta vaikeuttavia tuhotöitä tai muin tavoin yrittivät aiheuttaa sekasortoa yhteiskunnan rakenteisiin. Epäilyksenalaisten henkilöiden valvonta perustui etupäässä niin sanotun solujärjestelmän käyttöön. Sen avulla valvontaosasto sai tietoja sitä kiinnostaneista henkilöistä ja asioista, jonka lisäksi solujärjestelmän tuottamaa tietoa käytettiin valvontatoimintaan liittyneiden mielialaraporttien ja luotettavuuslausuntojen laadinnassa.

Solujärjestelmän sekä muin valvontakeinoin saatujen tietojen seurauksena epäilyksenalaisia henkilöitä seurattiin varjostamalla, jota aikalaiset kutsuivat ”postaamiseksi”. Poikkeusaikana voimassa ollutta sensuuria valvontaosasto osin johti ja hyödynsi sekä epäilyksenalaisten henkilöiden valvonnassa että vastavakoilussa.

4.1 Tiedottajaverkosto valvonnan perustyökaluna

Sodanajan tiedottajaverkoston perusta rakennetaan

Vastavakoilutoimistossa sotien aikana palvellut Pentti Heino totesi sotien jälkeen erään kertausharjoitusoppitunnin yhteydessä, että ”jos halutaan tietoja jostain yhdistyksestä tai poliittisesta puolueesta tai mistä hyvänsä, niin oli saatava mukaan sen henkilöstöä ja jäsenistöä.”⁵⁰⁴ Tällä Heino tarkoitti valvontaosastossa käytössä ollutta niin kutsuttua solujärjestelmää. Se oli keskeisin valvontatapa niin koti- kuin sotatoimialueella.

Solujärjestelmä luotiin siten, että valvonnanalaisista kohteista värvättiin valvontaosaston avuksi henkilöitä, joita kutsuttiin yleensä tarkkailijoiksi, soluiksi, tiedottajiksi tai avustajiksi. Heidän piti välittää valvontaosastolle tietoa tapahtumista ja ihmisistä, jotka huhujen tai havaintojen mukaan liittyivät valvontaosaston toimenkuvaan, kuten esimerkiksi maanpuolustusvastaiseen kiihotukseen tai tuhotöihin.⁵⁰⁵

Sotatoimialueella solutustoiminnan kohteita olivat luonnollisesti puolustusvoimien joukot, sotasairaalat sekä muut laitokset. Kotialueella solutustoiminta ulotettiin sotilaskohteiden lisäksi muun muassa puolustusteollisuustehtaisiin, suurimpiin hotelleihin sekä ravintoloihin.⁵⁰⁶ Siis paikkoihin, joissa oli paljon ihmisiä ja joissa saattoi kuulla ja nähdä valvontaosastoa kiinnostavista asioista. Kotialueella talvisodan aikana

⁵⁰⁴ Evl. Pentti Heinon luento radiovalvonnasta tutkintapuseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinon papereita. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

⁵⁰⁵ Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liitty: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

⁵⁰⁶ Sama.

solujen avulla toteutettua valvontaa pystytään tarkastelemaan niukan lähdeaineiston takia ainoastaan Helsingin ja Riihimäen järjestelyjen kautta.

Talvisodan alettua oli valvontaosaston Helsingin edustuston valvontavastuulla olleiden teollisuuslaitosten solutus jo käynnissä. Sodan edetessä sitä jatkettiin koko Helsingin teollisuuspiirin alueelle, siis edustuston toiminta-alueetta huomattavasti laajemmalle alueelle. Sitä vastoin Helsingin edustuston toiminta-alueella sijainneiden joukko-osastojen, esikuntien ja sairaaloiden solutustyö oli aloitettava jokseenkin alusta. Se saatiin kuitenkin suoritetuksi helmikuun 1940 alkuun mennessä. Myöhemmin perustetut joukko-osastot ja sairaalat solutettiin sitä mukaa kuin niitä perustettiin. Helsingin edustuston solutustoiminta ulottui myös ravintoloihin ja hotelleihin. Näistä vain suurimmat ja tärkeimmät solutettiin. Sen sijaan liikennepaikoille ei ehditty järjestää minkäänlaista järjestelmällistä valvontaa.⁵⁰⁷

Talvisodan aikana Helsingin edustustoa avusti kaikkiaan 745 tiedottajaa. Tämä luku jakaantui siten, että teollisuuslaitoksissa oli 325, joukko-osastoissa ja esikunnissa 315, sairaaloissa 77 sekä hotelleissa ja ravintoloissa kahdeksan solua. Lisäksi edustuston etsivillä oli yhteensä noin 20 opastettua tiedottajaa. Varsin laajasta avustajaverkostosta huolimatta Helsingin alatoimiston talvisodan aikainen valvontatoiminnan tulokset lienevät olleen varsin vaatimattomia. Näin on ainakin pääteltävissä alatoimiston päällikön helmikuussa 1940 lähettämästä kirjeestä presidentti Ståhlbergille, jossa Paavo Kastari kertoo: ”täällä puuhaan edelleen entisissä toimissani, joista toistaiseksi ei juuri ole ollut tuloksia nähtävissä”.⁵⁰⁸

Valvontaosaston Riihimäen edustusto työskenteli paikallisen varavankilan tiloissa ja järjesteli toiminta-alueelleen solujärjestelmää värväämällä runsaasti kaikenlaisia aineksia itselleen tiedottajiksi. Valtiollisen poliisin arvion mukaan näistä ei kuitenkaan ollut juuri apua. Riihimäen edustuston värväystoiminnan heikkoa tasoa osoittaa se, että hyvin monen edustustoa avustaneen solun nimi vuoti Valtiollisen poliisin tietoon.⁵⁰⁹

Myös tiedot sotatoimialueen talvisodan aikaisesta valvontaosaston solutustyöstä ovat perin niukkoja ja perustuvat Kannaksen suunnalta Valtiollisessa poliisissa talvisodan jälkeen kirjattuihin havaintoihin. Niiden mukaan rintamataistelijoiden ”talvisodan hengellä” kyllästetyt mielet tekivät valvontaosaston toiminnan vaikeaksi ja osaston maan parasta tarkoittanut asia kääntyi sitä itseään vastaan. Tämä ilmeni muun muassa siten, että solutustyötä tehneiden valvontauseerien oli miltei mahdotonta lähestyä rintamalla palvelleita sotamiehiä tai aliupseereita ehdotuksella, että he ryhtyisivät tarkkailemaan palvelustovereitaan, sillä luottamus tovereihin oli rajaton ja tällainen urkintatyö katsottiin sopimattomaksi. Tämän seurauksena Valtiollisessa poliisissa arveltiin, että ainakin valvontaosaston Viipurin alatoimiston valvontavastuulla olle-

⁵⁰⁷ Sama.

⁵⁰⁸ Sama. Paavo Kastarin kirje presidentti ja rouva Ståhlbergille 23.12.1939. K. J. Ståhlbergin arkisto. VAY 3892. KA.

⁵⁰⁹ Valtiollisen poliisin ilmoitus koskien Valtiollisen poliisin toimintaa Riihimäen kauppalassa ja yhteistyötä muiden virastojen kanssa 23.5.1940 (kopio). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

den joukkojen solutus- ja valvontatyö epäonnistui, eikä se saanut tietoja etulinjan korsuista.⁵¹⁰

”Talvisodan hengestä” johtuen valvontaviranomaisten työ koettiin etulinjassa turhaksi, ja eräissä tapauksissa valvontaosastolaiset joutuivat suorastaan pilkan ja ivan kohteiksi. Joukoissa toimineilta valvontamiehiltä saatettiin kysyä, eikö heillä ollut parempaa tekemistä sodan aikana. Joskus saatettiin puolestaan kehottaa valvontamiesten virkakorttien numeroiden suuruuteen viitaten, että toimiston miehistä muodostettaisiin rintamalle oma pataljoona. Valvontaosaston talvisodan aikaista toimintatavakeutta joukkojen keskuudessa kuvaa muun muassa myös se, että joskus jopa päällystönkin toimesta valvontaosastolaisia kutsuttiin pilkkanimellä ”politruk”.⁵¹¹

Hyvin toisenlaisen kuvan päällystön suhtautumisesta valvontaviranomaisiin ja sen tehtäviin saa Erik Muurmanin tammikuussa 1940 laatimasta matkakertomuksesta, jossa hän kuvaa havaintojaan valvontatoiminnan järjestämismatkalta Kajaani-Suomussalmi-Kuhmo-Lieksa alueelle. Matkallaan hän tapasi Pohjois-Suomen Ryhmän komentajan kenraalimajuri Wiljo Tuompon ja tämän esikuntapäällikön eversti Verner Viklundin, eversti Hjalmar Siilasvuon esikunnassa kapteeni Alpo Marttisen, Kuhmon suunnalla taisteluja johtaneen everstiluutnantti Frans Ilomäen, Pohjois-Karjalan Ryhmän komentajan eversti Erkki Raappanan sekä Ryhmä Talvelan esikuntapäällikön everstiluutnantti Martin Stewenin. Muurmanin välittämän kuvan mukaan hänen ja sotilasjohdon välillä vallitsi mitä parhain yhteisymmärrys. Käytyjen keskustelujen pohjalta Muurman vakuuttui siitä, että yhteistoiminta edellä mainittujen kanssa tulisi olemaan kaikin puolin hyvää.⁵¹²

Edellä kuvatut valvontaosaston kohtaamat ongelmat on kirjattu Valtiollisessa poliisissa talvisodan jälkeen. Asiat on siis kirjattu koskien tilannetta, jolloin Valtiollinen poliisi oli menettänyt toiminta-alueitaan valvontaosastolle ja osa Valtiollisen poliisin osastoista toimi sotatoimi-alueella valvontaosaston käskynalaisena. Lisäksi edellä kuvatut valvontaosaston ongelmat on kirjattu tilanteessa, jolloin kulisseissa pohdittiin valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin työnjakoa poikkeusolojen aikana.

Tässä tutkimuksessa käytetyistä lähteistä tehtävät tulkinnat tukevat aikalaisväitteitä siitä, että valvontaosastolla oli ongelmia tehtäviensä toteuttamisessa talvisodan aikana. Samalla on kuitenkin muistettava, että Valtiolliselle poliisille oli edellä kuvattujen havaintojen kirjaamisen aikaan hyödyllistä saada valvontaosaston toiminta näyttämään epäonnistuneena ja epäammattitaitoisena. Täten on mahdollista, että Valtiollisessa poliisissa laaditut kuvaukset valvontaosaston talvisodanaikaisista ongelmista ovat osin liioiteltuja.

Tulkintani mukaan valvontaosaston talvisodanaikaiset sotatoimialueen ongelmat johtuivat pääasiassa rauhanaikaisista laiminlyönneistä. Mikäli valvontaosaston tehtävistä, mutta ennen kaikkea toimintaperiaatteista olisi kerrottu riittäväällä tarkkuudella

⁵¹⁰ Kopio otsikoimattomasta Valtiollisessa poliisissa 29.1.1941 laaditusta muistiosta. (Muistio alkaa: Syksyllä 1939 YH-vaiheessa ei Pääesikunnan valvontatoimiston toimintaa Kannaksella ollut ...). Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁵¹¹ Sama. Valtiollisen poliisin Kajaanin osaston kirje N:o 116 Valtiollisen poliisin päällikölle 21.9.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA.

⁵¹² Kopio E. A. Muurmannin kirjeen jäljennöksestä YE:n valvontaosaston päällikölle (tiedoksi Valtiollisen poliisin päällikölle) 3.1.1940. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

upseerikunnalle joukkueenjohtajista ylöspäin esimerkiksi sotapelien, karttatarjoitus- ja kertausharjoitusten yhteydessä, olisi heidän asenteensa valvontaosastoa kohtaan mahdollisesti ollut sodan aikana myönteisempi. Mikäli päällystön luottamus valvontaosastoa kohtaan olisi saavutettu jo rauhan aikana, olisivat nämä valmiudenkohotusvaiheessa osanneet motivoida alaisiaan valvontaosaston työn tärkeydestä. Tällöin Kannaksen suunnan joukkojen solutustyö olisi mahdollisesti tuottanut paremman tuloksen.

Vaikka solujärjestelmän rakentamiseen panostettiin valvontaosastossa aikaa ja voimavaroja, sillä saavutetut tulokset näyttävät olleen talvisodan aikana heikkoja myös kotialueella. Esimerkiksi Helsingin edustusto sai solujensa kautta vain vähän ilmoituksia epäilyttävistä asioista. Edustuston päällikkö Kastari arveli, että vaatimattomat tulokset johtuivat siitä, että soluja oli valittu liikaa epäilyttävänä tai puoliepäilyttävänä pidetyn aineksen keskuudesta. Paavo Kastari esittikin, että vastaisuudessa soluja valittaisiin, kuten Helsingin edustusto teki sodan lopulla, enemmän maanpuolustuksen kannalta luotettavan ja vireän aineksen keskuudesta. Lisäksi Kastari arvioi, että niin kauan kuin mieliala niin koti- kuin rintama-alueella pysyi hyvänä, oli solutusjärjestelmän käyttöarvo ja merkitys kyseenalainen.⁵¹³

Sisäisiin uhiin vastataan laajentamalla tiedottajaverkoston

Talvisodan jälkeen suomalaisten kommunistien mielissä virisi ajatus Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran (SNS) perustamisesta. Toukokuussa 1940 perustetun seuran virallisena tarkoituksena oli Suomen ja Neuvostoliiton välisten ystävällisten suhteiden kehittäminen sekä taloudellisen ja sivistyksellisen vuorovaikutuksen edistäminen.⁵¹⁴

Suomen turvallisuusviranomaisten ajattelussa SNS-seura koettiin kumouksellisten peitejärjestöksi ja myös neuvostovakoilun tukiorganisaatioksi. Esimerkiksi turkulaisen merimiehen Gustav Forssin toiminta SNS-seurassa kuvaa hyvin seuran todellisia tarkoituspäitä. Hän liittyi SNS:ään heinäkuussa 1940 ja osallistui sen salaisiin kokouksiin seuran lakkauttamisenkin jälkeen sekä levitti valtiopetoksen valmisteluun kiihottaneita lentolehtisiä. Fors suoritti myös rahankeräyksiä seuran pidätetyiksi joutuneiden jäsenten hyväksi. Lisäksi Fors oli vierasta valtiota hyödyttääkseen ja Suomea vahingoittaakseen hankkinut salassa pidettäviä tietoja.⁵¹⁵

Kesäkuun lopulla 1940 SNS julkaisi eduskunnan puhemiehelle osoitetun kirjeen. Siinä Suomen hallitus leimattiin kykenemättömäksi ja haluttomaksi järjestämään Suomen ja Neuvostoliiton välisiä suhteita Suomen kansan edun vaatimalla tavalla. Hallitus reagoi kirjeeseen antamalla vangituttaa SNS:n puheen- ja varapuheenjohtajan. Tämän seurauksena SNS järjesti joukkokokouksia ja mielenosoituksia, jotka saivat väkivaltaisia muotoja. Tunnetuin mielenosoitus pidettiin Helsingissä Hakaniemien torilla elokuussa 1940. Tuolloin mielenosoittajat ottivat yhteen poliisin kanssa ja

⁵¹³ Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEuttk-os. Tutkimuslupa.

⁵¹⁴ Waltari Mika: Neuvostovakoilun varjossa. Helsingin neuvostolähetystä kiihotus- ja vakoilutoiminnan keskuksena. 5. painos. Otava 1994, s. 70.

⁵¹⁵ Valtiollisen poliisin pääosaston tiedonanto N:o 390 14.3.1942. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 61. KA.

sytyttivät tuleen torin reunoilla olleita halkopinoja. SNS:n mielenosoitukset johtivat mellakoihin poliisin kanssa myös Porissa, Tampereella, Lahdessa sekä Kemissä.⁵¹⁶

SNS:n julkinen toiminta jatkui vilkkaana koko syksyn. Helsingissä 25.-27. lokakuuta 1940 koolla ollut vuosikokous päätti sääntömääräisten vuosikokousasioiden lisäksi lähettää tervehdyksensä Neuvostoliiton hallitukselle, sen päämiehelle Molotoville, Neuvostoliiton kansojen johtajalle Stalinille ja heidän välityksellään Neuvostoliiton kansoille sekä Suomessa asemapaikkaa pitäneelle neuvostolähettiläs, ministeri Ivan Zotoville.⁵¹⁷

Kun samanaikaisesti SNS:n mielenilmaisut tukivat Baltian maiden itsenäisyyden menetystä ja niiden liittämistä Neuvostoliittoon, Suomen hallitus ryhtyi tiukkoihin toimiin seuraa vastaan. Sen rekisteröinti ei onnistunut, koska se ei sisäasiainministeriön mukaan toiminut Suomen lakien ja hyvien tapojen mukaisesti. Joulukuussa 1940 Helsingin raastuvanoikeus lakkautti SNS:n, koska sen toiminta oli ollut omiaan vaikeuttamaan Suomen ja Neuvostoliiton suhteita.⁵¹⁸

Suomen turvallisuusviranomaisille aiheutti myös huolta tammikuussa 1941 perustettu Suomen vallankumouksellinen taistelujärjestö. Sen alku juontui SNS:n yhteyteen perustetuista iskuryhmistä, joiden tehtävänä oli suojella seuran kokouksissa puhuneita pidätyksiltä, kylvää eripuraa kansan keskuuteen levittämällä ruokajonoissa ja muissa otollisissa paikoissa vääriä tietoja Suomen elintarviketilanteesta sekä ylistää Neuvostoliittoa ja moittia Suomen oloja. Järjestö oli aluksi irrallaan SKP:stä, mutta sai siihen myöhemmin yhteyden.⁵¹⁹

Taistelujärjestö organisoitiin komppanioihin, joukkueisiin ja ryhmiin. Sodan syttyessä sen tehtävänä oli rauta- ja maanteiden, siltojen, varastojen ja muiden sodankäynnille tärkeiden kohteiden tuhoaminen, venäläisten laskuvarjomiesten suojeleminen sekä vihollisen hyväksi tapahtunut vakoilu- ja muu toiminta. Tässä tarkoituksessa taistelujärjestön jäsenistölle pidettiin oppitunteja ja maastoharjoituksia. Oppitunneilla opetettiin muun muassa räjähteiden, käsikranaattien, pistoolien ja kiväärien kokonpanoa, rakennetta ja käyttöä. Naisjäsenille opetettiin ensiapua ja heille pyrittiin järjestämään upseerituttavuuksia vakoilutarkoituksessa.⁵²⁰

Taistelujärjestön toiminta kärsi jäsenistön keskinäisistä erimielisyyksistä. Järjestön keskuudessa puhuttiin jäsenmäärän olleen noin 1 500, mutta Valtiollisen poliisin arvion mukaan se ei voinut olla yli 200:aa. Lisäksi Valtiollinen poliisi arvioi, ettei taistelujärjestöllä ollut organisaatiota muualla kuin Helsingissä ja Tampereella.⁵²¹

Valvontatoimistossa ja Valtiollisessa poliisissa seurattiin SNS:n ja muiden kommunististen liikkeiden toimintaa ja niiden toimintaan puututtiin esimerkiksi sulkemalla henkilöitä turvasäilöön. Ennen jatkosodan syttymistä turvasäilössä oli 131 henkilöä.

⁵¹⁶ Turtola Martti: Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seura. Suomi sodassa. Otava 1982, s. 167; Waltari (1994), s. 76.

⁵¹⁷ Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus lokakuulta 1940 20.11.1940. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA.

⁵¹⁸ Turtola (1982), s. 167.

⁵¹⁹ Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 6 kesäkuulta 1941 22.7.1941. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA.

⁵²⁰ Sama.

⁵²¹ Sama.

Sodan syyttyä turvasäilöpidätyksiä jatkettiin siten, että kesäkuun loppuun mennessä turvasäilössä oli yli 400 henkeä. Tähän lukuun eivät sisältyneet ulkomaalaiset, joita turvasäilössä oli 38.⁵²²

Rauhan solmimisen jälkeen valvontaosaston solujärjestelmä ulotettiin siviiliyhteiskuntaan talvisodan aikaa laajemmin. Esimerkiksi Valtiollisen poliisin Kuopion osaston päällikön Rusko Sihvosen 27. maaliskuuta 1941 laatimasta muistiosta ilmenee, että Moskovan rauhan aikana valvontaosaston Joensuun alatoimisto kohdisti huomiotaan yleiseen poliittiseen tilanteeseen. Sen pyrkimyksenä oli hankkia tietoja SNS:stä ja sen oletetusta salaisesta jatkotoiminnasta sekä Suomen Aseveljien Työjärjestön (SAT) avulla olla selvillä yleisestä poliittisesta tilanteesta. Muun muassa tässä tarkoituksessa valvontatoimisto valvoi SNS-seuraa värväämällä seuran jäsenistöstä tiedottajia sekä soluttamalla tiedottajia seuran jäsenistöön. Valvontatoimistolla oli tiedottajia ainakin Lappeenrannan ja sen lähialueen sekä pääkaupunkiseudulla toimineissa SNS-seuroissa. Näiltä toimisto sai tietoja seuran alueellisista johtohenkilöistä, kokouspaikoista, seuran jäsenten matkoista sekä heidän yhteyksistään sotilaisiin.⁵²³

Solujen avulla sekä muin metodein kerätyt valvontatiedot johtivat muun muassa ratsioihin. Esimerkiksi kommunistien liikehdintä syyskesällä 1940 aiheutti siinä määrin päänvaivaa valvontaviranomaisille, että elokuussa 1940 valvontatoimisto katsoi aiheelliseksi määrätä alatoimistoja lisäämään yllätyratsioita yleisen järjestyksen ja turvallisuuden sekä laillisen yhteiskuntajärjestyksen turvaamiseksi. Ratsioita määrättiin tehtäväksi yhdessä muiden alueellisten viranomaisten kanssa ja niissä piti kohdistaa huomiota tarkastettavien henkilöiden asiakirjojen kunnossa oloon. Sotilashallintoalueella suoritetuissa ratsioissa piti erityisesti kiinnittää huomiota ulkomaalaisiin.⁵²⁴

Valvontatoimisto värväsi tiedottajiaan mitä erilaisimmista ryhmistä, myös rikollisesta aineksestä. Mikäli rikoksiin syyllistynyt henkilö suostui valvontatoimiston tiedottajaksi, saattoi toimisto vaikuttaa siihen, että kyseiselle henkilölle määrättiin lievempi rangaistus kuin yleensä.⁵²⁵

Värvätyistä soluista pidettiin kortistoa. Tätä varten heistä täytettiin 14-kohtainen kaavake, josta ilmeni tiedottajan henkilötietojen lisäksi tiedot tämän siviiliammattista,

⁵²² Valtiollisen poliisin tilannekatsaus N:o 6 N:o 3639/II. 22.7.1941. EK-Valpo I. Kajaanin alaosasto. Kotelo 1. KA. Ulkomaalaiset turvasäilössä: venäläiset 33, virolainen 1, ent. puolalainen 1, ent. itävaltalainen 1 ja ent. tšekkoslovakialainen 2.

⁵²³ Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 795/Ko/40 sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 16.10.1940 liitteinen; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 78/Ko/41 sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 13.1.1941 liitteinen; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 200/Ko/41 sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 6.2.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Kopio Valtiollisen poliisin muistiinmerkinnästä otsikolla ”Ang. dir. Gunnar Sundman alias Kunto Suuntio” 28.3.1941; Kopio päiväämättömästä muistiinmerkinnästä, joka alkaa: Tämäkin ilmoitus N:o 1857/28.3.41 osoittaa Pääesikunnan Valvontatoimiston...; Eräitä toteamuksia VP:n ja Päämajan valvontaosaston yhteistoiminnasta 1939 - 40 27.3.1941 (kopio). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁵²⁴ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4835/Valv.1/40sal. sisäasiainministeriön nuoremmalle hallitussihteerille Erik Gabrielssonille 8.8.1940 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Eb 1. KA.

⁵²⁵ Kopio Kaarlo Löfvingin tekemästä muistiinmerkinnästä 16.4.1941. (Muistiinmerkintä alkaa: PE:n valvontatoimiston kirjelmällä N:o 1675/10.4.41 on vp:lle lähetetty tiedoksi...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

joukko-osastosta sekä ylipäätään kaikki sellaiset tiedot, jotka edesauttoivat tiedottajan tunnistamista.⁵²⁶

Moskovon rauhan aikana valvontatoimiston tiedottajaverkon laajeneminen aikaisempaa enemmän siviiliyhteiskuntaan satoi huomattavasti valvontatoimiston voimavaroja. Tämän ja toiminnan luonteen takia verkostoa haluttiin suojella, mistä johtuen tiedottajia ei käytetty todistajina oikeudessa, mikäli heidän kauttaan vireille lähtenyt juttu päättyi oikeuteen.⁵²⁷

”Kaiken kattava” tiedottajaverkosto

Myös jatkosodan aikana valvontatoiminnan päätoimintatapa oli soluttaminen. Kotirintamalla valvontaosaston keskeisin tehtävä oli maanpuolustuksen kannalta tärkeiden laitosten suojaaminen vakoilulta ja sabotaaseilta. Jatkosodan aikana tämä valvontatoimi ulotettiin koskemaan puolustusvoimien teollisuuslaitosten lisäksi tärkeimpiä sotatarvikkeita tuottaneita yksityisiä teollisuuslaitoksia. Aluksi osaston valvontavastuulla oli 224 kohdetta. Sodan edetessä valvottavien kohteiden lukumäärä lisääntyi. Enimmillään osaston valvontavastuulla oli 700-800 tehdasta tai laitosta.⁵²⁸

Teollisuuslaitoksia valvottiin talvisodan tapaan solujen avulla. Täten valvontaverkko oli osin luotuna jatkosodan syttyessä. Esimerkiksi Ruona Oy:ssä, joka kuului valvontaosaston valvontaan, oli valvontatoiminta järjestetty seuraavasti: Tehtaalla oli 1-2 yhdysmiestä eli ns. HII-miestä (henkinen taistelutoiminta), joiden tehtävänä oli seurata mielialoja työläisten keskuudessa sekä mahdollisia sabotaasiyrityksiä. He laativat havainnoistaan kuukausittain katsauksen ja luovuttivat sen teollisuusalueen HII-päällikölle. Puolustuslaitokselle sotavarustusta tuottaneessa Tampellassa, jonka valvonta kuului niin ikään valvontaosastolle, sisäinen valvonta oli annettu apulaisinsinööri, jääkäriväpeli Viljo Wirran tehtäväksi. Tätä tarkoitusta varten Wirralla oli apunaan oma henkilöverkostonsa, joka seurasi muun muassa sitä, mistä tehtaalla puhuttiin.⁵²⁹

Edellä kuvatun kaltaisiin solujärjestelmiin pitivät yhteyttä teollisuuslaitosten sisäisissä ja ulkoisissa turvallisuuskysymyksissä valvontaosaston pääosastossa palvelleet teollisuuslaitosten suojaamistoimenpiteiden tarkastajat. Joissakin tapauksissa valvontaosaston kotialueen alatoimistot tarkastivat toiminta-alueellaan sijainneita valvonta-

⁵²⁶ Etsivä O. Pajarin kirje N:o 94 Päämajan valvontaosaston maavoimien toimistolle 5.4.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

⁵²⁷ Päämajan valvontaosaston maavoimien toimiston Imatran toimikeskuksen kirje N:o 135 Päämajan valvontaosaston maavoimien toimistolle 10.5.1940. EK-Valpo I. Viipurin osasto. Kotelo 7. KA.

⁵²⁸ Elokuussa 1941 valvontaosaston valvontavastuulla oli 17 voimalaitosta, 127 teollisuuslaitosta, 51 varikkoa ja 29 puolustusvoimien tehdasta tai lataamaa. Valtiollisen poliisin valvontavastuulla oli puolestaan 398 kohdetta. Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 82 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 4214/II 27.8.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Puolustusministeriön 28.3.1945 asettaman tutkintotoimikunnan työn tulokset ja lausunto. Komitea-arkistot. Mappi 540:436:3 (ns. Brusinin komitea). KA.

⁵²⁹ Valtiollisen poliisin sotilastoimistolle: Pyydettynä selostuksena Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston (Päämajan valvontaosaston) avustajaverkostosta esitän seuraavaa. Helsingissä 1.8.1945 Akseli Tolamaa. Valvontaosasto/Päämaja-valvontatoimisto (Ulk. 3)/Puolustusvoimien Pääesikunta (muutos 4.12.-44)-Pv.PE:n ulkomaosaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/12. KA; Valtiollisen poliisin Oulun osaston ilmoitus N:o 366/47 4.11.1947. Valtiollinen poliisi II. Raahen edustus. Kotelo 1. KA; Eino Ilmosen haastattele 9.5.2001; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 82 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 4214/II 27.8.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA. Viimeksi mainitusta lähteestä ilmenee, että Ruona Oy ja Tampella kuuluivat valvontaosaston valvontavastuulle.

osaston vastuulle kuuluneita teollisuuslaitoksia. Esimerkiksi Taavetti Heikkinen, joka palveli jatkosodan loppupuolella valvontaosaston Mikkelin alatoimistossa, on merkinnyt päiväkirjaansa kesäkuussa 1944 käyneensä palvelustoverinsa kanssa tarkastamassa Jyväskylässä tykkitehtaan ja Kanavuorella patruuna-, sytytin- sekä kivääritehtaan.⁵³⁰

Myös jatkosodan aikana joukko-osastoja, esikuntia, sairaaloita sekä kotialueen hotelleja ja ravintoloita valvottiin soluilla. Joukko-osastoissa oli järjestetty Moskovan rauhankauden aikana niin, että jokaisessa komppaniassa toimi yhdestä kahteen solua, vain poikkeustapauksissa useampia. Joukko-osaston komentaja oli tietoinen kaikesta mikä koski solujen toimintaa.⁵³¹

Solujen yhdysmieheksi valittiin joukko-osastosta joku nuorempi upseeri tai alipäällystöön kuulunut. Hän hoiti yhteyttä solujen ja valvontaosaston välillä. Komppaniatasolla solutusasia hoidettiin siten, että komppanian päällikkö oli tietoinen näistä asioista ja hoiti yhteydet soluihin ja valvontaosastoon.⁵³²

Esimerkiksi Sortavalassa toimineen Radiotiedustelukeskukseen sisäisenä valvojana toimi Risto Heino. Kyseiseen tehtävään hänet oli värvännyt valvontaosastossa palvelleet veljensä Pentti. Risto Heinon kertoman mukaan käytännön toimintaa tai tapahtumia ei juuri ollut. Valvonta-asioissa hän piti yhteyttä valvontaosaston alatoimistoon, joka sijaitsi Sortavalassa.⁵³³

Annetuista ohjeista ja määräyksistä huolimatta joukoissa toteutettu solutus ei ollut täysin kattavaa. Esimerkiksi majuri evp. Mikko Heikura, joka palveli ennen haavoittumistaan komppanian päällikkönä Syvärillä ja myöhemmin toimistoupseerina valvontaosaston vastavakoilutoimistossa, kertoi haastattelussaan, ettei hän komppanian päällikkönä toimiessaan ollut tietoinen solujen toiminnasta. ”Ei siellä ollut aikaa sellaiseen, piti yrittää pitää yllä taisteluhenkä.”⁵³⁴

Vankilasta puolustuslaitoksen palvelukseen otettujen ”pärmiläisten” suhteen noudatettiin normaalista valvontajärjestelystä poikkeavaa menettelyä. ”Pärmiläisen” ollessa joukko-osastostaan lomalla, heidän valvonnastaan vastasi Valtiollinen poliisi. Ratkai-

⁵³⁰ Kopio asiakirjasta ”Lyhyt kertomus valvonnasta”. Otsikko on kirjoitettu käsin ja sen oikeaan ylälaitaan on kirjoitettu käsin vuosiluku 1945. (Asiakirja alkaa: Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimisto on alistettu...). Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa; Taavetti Heikkisen päiväkirjamerkinnot 13.6.1944, 14.6.1944. Rintaman poliisi – Valvontaupseerin päiväkirja 1941 - 1944, s. 293.

⁵³¹ Valtiollisen poliisin sotilastoimistolle: Pyydettyä selostuksena Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston (Päämajan valvontaosaston) avustajaverkostosta esitän seuraavaa. Helsingissä 1.8.1945 Akseli Tolamaa. Valvontaosasto/Päämaja- valvontatoimisto (Ulk. 3)/Puolustusvoimien Pääesikunta (muutos 4.12.-44)-Pv.PE:n ulkomaosaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/12. KA.

⁵³² Valtiollisen poliisin sotilastoimistolle: Pyydettyä selostuksena Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston (Päämajan valvontaosaston) avustajaverkostosta esitän seuraavaa. Helsingissä 1.8.1945 Akseli Tolamaa. Valvontaosasto/Päämaja- valvontatoimisto (Ulk. 3)/Puolustusvoimien Pääesikunta (muutos 4.12.-44)-Pv.PE:n ulkomaosaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/12. KA. Jatkosodan aikana valvontaosaston tiedottajina toimineet Martti Seppänen ja Timo Salokannel kertoivat 29.4.2004 puhelinhaastattelussa myös, että yhteydenpito valvontaosastoon määrättiin hoidettavaksi komppanian päällikön välityksellä.

⁵³³ Artturi Kaltokarin ja Risto Heinon puhelinhaastattelut 24.5.2006. Haastattelijana Lauri Lehtonen sekä R. Heinon puhelinhaastattelu 21.8.2006.

⁵³⁴ Mikko Heikuran puhelinhaastattelu 3.4.2001.

suun päädyttiin, koska Valtiollinen poliisi, joka oli soluttanut ”pärmiläiset”, ei suostunut kertomaan solujen nimiä valvontaosastolle.⁵³⁵

Takaisin vallatun alueen sekä valloitetun Itä-Karjalan väestön valvonnassa käytettiin niin ikään soluja. Filosofian liseniaatti Matti Kososen mukaan valvontaosasto loi esimerkiksi Äänislinnaan tehokkaasti salassa toimineen suomalaisista ja itäkarjalaisista koostuneen valvontarenkaan. Kososen mukaan etenkin paikallisväestön apu oli valvontaosaston miehille arvokasta.⁵³⁶

Jatkosodan syyttyä mieliala kotirintamalla oli sodan kannalta myönteinen äärimmäisiä vasemmistopiirejä lukuun ottamatta. Moskovan rauhan aikana virinnyt kommunistinen maanalainen liike jatkoi yhä toimintaansa. Valvontaosasto ryhtyi sen soluttamiseen, koska se oli ainoa mahdollinen tapa saada tietoja järjestön toiminnasta. Kommunistisen maanalaisen liikkeen soluttaminen toteutettiin siten, että valvontaosastossa tehtävään määrätty henkilö laati yhdessä solutettavan henkilön kanssa peitetarinan. Tämän turvin hän saattoi toimia kommunistien keskuudessa ja hankkia valvontaosastoa kiinnostavaa tietoa. Vaikka valvontaosaston solutustoiminta ulotettiin koskemaan myös kommunistista maanalaista liikettä, osastolla oli vähemmän tiedottajia siviiliväestön keskuudessa kuin mitä oli sotaväen joukko-osastoissa ja sen valvontaan uskotuissa teollisuus- ja muissa laitoksissa.⁵³⁷

Soluilta saadut tiedot epäilyttävistä henkilöistä tai tapahtumista johtivat alatoimistojen toteuttamaan henkilövalvontaan, jota suoritettiin sota-aikana 1939 - 1944 muun muassa varjostamalla. Sen avulla kerättiin tietoja epäilyksenalaisista, heidän mielenkiinnon kohteistaan sekä sidosryhmistään. Esimerkiksi Helsingin alatoimisto käytti varjostajan tehtävissä erikseen valittuja oppikouluikäisiä poikia, joilla varsin monella oli suojelekuntapoikatausta.⁵³⁸

Valvontatoimisto toteutti henkilöseurantaa koko valtakunnan alueella ja sitä kohdistettiin siviiliväestöön, siirtoväkeen, sekä ulkomaalaisiin. Tällöin tutkinnassa ollutta asiaa seurattiin niin pitkään, että päästiin selville juttuun liittyneistä päätekijöistä, minkä jälkeen tarvittavat ”leikkaukset” eli pidätykset suoritettiin yhtäaikaisesti.⁵³⁹

⁵³⁵ Jäljennös Päämajan sotilashallinto-osaston valvontaelin 2:n kirjeestä N:o 171/V2/sal. Valtiollisen poliisin pääosastolle 7.11.41; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 101 osastoille 11.11.1941. EK-Valpo I. Kotelo 2968. KA.

⁵³⁶ Kosonen Matti, Ruotsalainen Heidi: Agenttikoulun naiset. Lottana vakoilijoiden ja kaksoisagenttien keskelä. Tammi 2015, s. 100-101.

⁵³⁷ Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 6 kesäkuulta 1941 22.7.1941. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA; Valtiollisen poliisin sotilastoimistolle: Pyydettyinä selostuksena Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston (Päämajan valvontaosaston) avustajaverkostosta esitän seuraavaa. Helsingissä 1.8.1945 Akseli Tolamaa. Valvontaosasto/Päämaja-valvontatoimisto (Ulk. 3)/Puolustusvoimien Pääesikunta (muutos 4.12.-44)-Pv.PE:n ulkomaosaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/12. KA. Antero Ahon haastattelu 25.3.1999.

⁵³⁸ Kai Mellénin, Erkki Rikkosen, Pentti Valannin sekä Reino Vihervaaran haastattelu 11.5.1999.

⁵³⁹ Kopio Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirjeen jäljennöksestä N:o 241 Valtiollisen poliisin pääosastolle 3.2.1941; Kopio Valtiollisen poliisin Kuopion osaston päällikön Rusko Sihvosen 27.3.1941 laatimasta muistiosta ”Eräitä toteamuksia VP:n ja Päämajan valvontaosaston yhteistoiminnasta 1939 - 40”. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa; Kopio otsikoimattomasta Valtiollisessa poliisissa 29.1.1941 laaditusta muistiosta. (Muistio alkaa: Syksyllä 1939 YH-vaiheessa ei Pääesikunnan valvontatoimiston toimintaa Kannaksella ollut ...). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa; Otsikoimaton ja päiväämätön luettelo talvisodan jälkeen kuulustelluista suomalaisista sotavangeista valvontaosaston alatoimistojen mukaan ryhmiteltyä. Valvontaosasto/Päämaja-valvontatoimisto (Ulk.3) / Pv.PE (muutos 4.12.-44)-Pv.PE:n ulkomaosaston selvityselin (muutos 8.7.-45). T-10805/2. KA; Panschin (2000), s. 43.

Solutustoiminnan hyödyllisyydestä valvontatoiminnan tuloksellisuuden kannalta on olemassa jatkosodan ajalta ristiriitaista tietoa. Sodan alussa Pajarin divisioonan valvontaupseerina toiminut Jaakko Apiola ei nähnyt toiminnalla saavutetun joukko-osastoissa merkittäviä tuloksia. Sen sijaan vastavakoilutoimistossa palvelut Antero Aho näki solutustoiminnalla hankitun merkittäviä tietoja jatkosodan aikana. Apiolan mukaan suomalaisten hyökkäysvaiheen aikana miehet olivat niin väsyneitä, etteivät he jaksaneet tarkkailla palvelustovereitaan valvontaosaston haluamalla tavalla. Toiseksi komppaniatasolla toimineiden solujen kantakortit oli rei'itetty, joten heidän henkilöllisyytensä ei pysynyt salassa. Tästä johtuen heidän läsnä ollessaan varottiin tuomasta julki mahdollisia negatiivisia asioita.⁵⁴⁰

Ahon vastakkaista näkemystä tukee tieto siitä, että vuonna 1944 valvontaosasto onnistui kotialueella tiedustelutoimintansa ansiosta paljastamaan toiselle sadalle kohonneen vihollisen auttamiseen järjestäytyneen myyräntötekijöiden joukon, jonka olemassaolosta Valtiollisella poliisilla ei ollut vihiäkään.⁵⁴¹ Onkin todennäköistä, että solut pystyivät hankkimaan valvonnan kannalta merkittävää tietoa enemmän kotialueelta kuin sotatoimialueelta, koska soluilla oli kotirintamalla vapaampi toimintamahdollisuus kuin sotatoimialueella.

4.2 Mielialavalvonta – ajattele mitä sanot, ettet sano mitä ajattelet

Poikkeusolojen aikana valtiojohdolle on tärkeää, että kansan enemmistön varaukseton tuki on sen tekemien päätösten tukena. Yhtälailla sotajoukon tehtävän onnistumisen kannalta on tärkeää, että joukko uskoo tehtävänsä oikeudenmukaisuuteen. Jotta valtio- ja sotilasjohdolla oli onnistumisen edellytykset toimia parhaaksi katsomallaan tavalla, oli kaikki yhteishenkeä nakertavat huhut ja lausumat pystyttävä katkaisemaan jo niiden syntyasteella sekä huhujen ja lausumien levittäjät ja ennen kaikkea heidän toimintansa tarkoituksellisesti selvitettävä. Harkitsemattomilla lausumilla ei myöskään saanut provosoida mahdollisen kriisin vastapuolta. Tässä tarkoituksessa Päämajan valvontaosasto oli osa valtiollista mielialavalvontajärjestelmää, joka koostui sota-aikana 1939 - 1944 valtion virallisista ja epävirallisista elimistä. Koko järjestelmä palveli niin valtion ylintä poliittista kuin sotilaallista päätöksentekokoneistoa.

Kesän ja syksyn 1939 aikana Kannaksella linnoitustöitä tehneet vapaaehtoiset suhtautuivat vakavasti maanpuolustukseen. Heidän harkitsemattoman ”oheistoimintansa” seurauksena linnoituslaitteisiin väitettiin syksyllä 1939 ilmestyneen kirjoituksia, kuten ”alas ryssät” ja ”kuolema Stalinille”. Lisäksi raja-alueella toimineet neuvostotiedustelun asiamiehet olivat panneet merkille linnoitushenkilöstön keskustelut ja lausumat, joille ominaista oli vihamielisyys Neuvostoliittoa vastaan. Havainnot välitettiin luonnollisesti Moskovaan.⁵⁴²

⁵⁴⁰ Jaakko Apiolan 8.4.1999, 21.4.1999 sekä 10.2.2000 ja Antero Ahon 25.3.1999 haastattelut. Kalevi Jäntti palveli 1942 Täydennyspataljoona 10:ssä. Erään kerran hänet kutsuttiin esikuntaan, jossa hänet värvättiin soluksi. Hänen piti raportoida pataljoonan esikuntaan, mikäli jotain epäilyttävää olisi tapahtunut. Jäntin toimissa soluna, kukaan ei koskaan käynyt erikseen kyselemässä kuulumisia. Myöskään Jäntti ei koskaan käynyt kertomassa mitään esikunnassa. Kalevi Jäntin haastattelu 30.12.2003.

⁵⁴¹ Valtiollisen poliisin yleiskirje N:o 16 Valtiollisen poliisin osastopäälliköille N:o 5446/II 26.5.1944. EK-Valpo I. Turun alaosasto. Kotelo 2. KA.

⁵⁴² Ulkoasiainministeriön kirje N:o 32622 sisäasiainministeriölle 26.9.1939 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 1. KA; Kenraali Harald Öhquist merkinnyt muistiinpanokalenteriinsa 16.9.1939 ”Oesch ringer om ryssfientliga inskrifter på stenhindren på Karelska näset.” PK 1207/17. KA.

Asian tultua Suomen viranomaisten tietoon, annettiin sen todenperäisyyden selvittely valvontaosaston tehtäväksi. Osaston suorittamat tutkimukset osoittivat, että vapaaehtoiset linnoittajat olivat kirjoittaneet linnoitusvalleihin Neuvostoliittoa vastaan kohdistettuja vihamielisiä lauseita. Suojeluskuntain ylipäällikkö, jonka alaisuudessa vapaaehtoiset linnoittajat toimivat, ryhtyi toimiin merkintöjen poistamiseksi ja vastaavanlaisen kirjoittelun ehkäisemiseksi.⁵⁴³

Edellä on kerrottu ”talvisodan hengen” helpottaneen valvontaviranomaisten työtä. Hyvästä hengestä huolimatta sotatoimialueella esiintyi talvisodan aikana yksittäisiä vihollisen hyväksi tehtyjä propagandapauksia sekä levottomuutta herättäneitä huhujen levityksiä, joihin valvontaosasto joutui puuttumaan. Tällainen oli esimerkiksi Ensossa asuneen Tuure Rötkön tapaus. Rötköä epäiltiin vihollisen hyväksi tehdystä propagandasta sekä levottomuutta herättäneiden lausuntojen antamisesta. Asiasta oli Kannaksen Armeijan valvontatoimiston Imatran edustuksessa palvellut sotilasvirka-
lija Oiva Pajari tehnyt todistajan kuulusteluja. Pajari, joka tunsu Rötkön entuudestaan, tiesi tämän olevan Vuoksenlaakson johtavia kommunisteja, joka tulisi kuulusteluissa kiistämään kaikki häntä vastaan esitetyt syytökset eikä antaisi asiasta minkäänlaista selitystä. Tämän johdosta ja todistajan kuulusteluissa esille tulleisiin asioihin viitaten Pajari esitti, että Rötkö, joka aikanaan kuului suojelupäätettävien ensimmäiseen luokkaan, suljettaisiin turvasäilöön.⁵⁴⁴

Sodan varalle laadituissa uhka-arvioissaan valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi olettivat erityisesti suomalaisten kommunistien aiheuttavan ongelmia maan sisäiselle turvallisuudelle. Heidän arveltiin pyrkivän nakertamaan kansan puolustustahtoa levittämällä kommunistista propagandaa, laskemalla liikkeelle mielialoja masentavia ja kansan mielipiteitä hajottavia huhuja sekä sabotaasiteoin avustavan neuvostojoukkoja. Lisäksi kotikommunistien arveltiin olevan olennainen osa neuvostotiedustelua. Valtiollisen poliisin osastojen Moskovan rauhan aikana laadituista talvisodan aikaa kuvaavista toimintakertomuksista ilmenee kuitenkin yksiselitteisesti, että sodan aikana kommunistit olivat ”hiljaisia poikia ja masentuneita”. Kommunistien sodanaikainen agitaatio, eripurana kylvö ja tuholais toiminta oli yksittäistä ja merkityksetöntä. Myös Päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston päällikkö Paavo Kastari havaitsi, etteivät kommunistit harjoittaneet maanpuolustusvastaista toimintaa sinä määrin kuin oli pelätty ja oletettu. Heille sodan varalle suunnitellut tehtävät jäivät toteuttamatta Suomen kansan poliittisen eheytyksen vuoksi. Se lamautti ja pelotti maanalaisia toimijoita.⁵⁴⁵

⁵⁴³ Jäljennös Yleisesikunnan valvontatoimiston kirjeestä N:o 50/U 3/39.sal. ulkoasiainministeriölle 23.9.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 1. KA.

⁵⁴⁴ Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimiston Imatran edustuksen kirje N:o 63(?) Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimistolle 28.2.1940. EK-Valpo I. Viipurin osasto. Kotelo 7. KA.

⁵⁴⁵ Valtiollisen poliisin Vaasan osaston kirje N:o 1731 Valtiollisen poliisin pääosastolle 18.9.1940; Valtiollisen poliisin Oulun osaston kirje N:o 1039 Valtiollisen poliisin pääosastolle 19.9.1940; Valtiollisen poliisin Turun osaston päällikön kirje N:o 1140 Valtiollisen poliisin pääosastolle 16.10.1940; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston päällikön kirje N:o 915 Valtiollisen poliisin herra päällikölle 19.9.1940; Valtiollisen poliisin Kemian osaston päällikön kirje N:o 1149 Valtiollisen poliisin herra päällikölle 19.9.1940; Valtiollisen poliisin Kajaanin osaston kirje N:o 116 Valtiollisen poliisin päällikölle 21.9.1940; Valtiollisen poliisin Kuopion osaston päällikön kirje N:o 732 Valtiollisen poliisin päällikölle 25.9.1940; Valtiollisen poliisin Tampereen osaston päällikön kirje N:o 523 Valtiollisen poliisin päällikölle 18.10.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA; Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyä: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa; Valtiollisen poliisin laatima muistio ”Neuvostoliiton harjoittama vakoilu

Talvisodan aikana muutamia asepalveluksessa olleita kommunisteja loikkasi vihollisen puolelle ja erät heistä avustivat neuvostovakoilua. Tästä huolimatta kommunistit pysyivät kurissa muun muassa taistelujen painopistesuunnalla Kannaksella. Sotaväen keskuudessa oli niin hyvä henki, ettei kommunistista kiihotusta uskallettu harjoittaa.⁵⁴⁶

Valvontaosaston havainnot pääkaupunkiseudun väestön mielialasta eivät juuri eroa sotatoimialueelta tehdyistä havainnoista. Helsingissä ei juurikaan tavattu maanpuolustusvastaista kiihotusta ja irrallisia maanpuolustusvastaisia kannanottoja esiintyi jokseenkin harvoin. Yksi Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen talvisodan aikana tutkima juttu johti turvasäilöön sulkemiseen. Kyseessä oli G. W. Sohlbergin tehtaalla työskennelleen Elina Hytösen tapaus. Helsingin edustusto näki Hytösen toiminnan siinä määrin arveluttavaksi, että esitti lääninhallitukselle Hytösen sulkemista turvasäilöön. Valvontaosaston Helsingin edustuksen toimintakertomuksessa ei mainita syitä, mitkä johtivat tähän talvisodan aikana Helsingin edustukseen tekemään ainoaan turvasäilöesitykseen. Kysymyksessä ei kuitenkaan voinut olla mikään vähäpätöinen asia, sillä edustuksen päällikkö Paavo Kastari piti turvasäilöasiata jo periaatteellisista syistä vastenmielisenä, eikä täten olisi esittänyt ketään kevein perustein suljettavaksi turvasäilöön.⁵⁴⁷

Talvisodan loppupuolella Helsingin edustusto havaitsi muutamia puolustustahdon vastaisia puhe- tai perättömien huhujen levittämistapausta, joiden johdosta aiottiin ryhtyä syytetoimiin. Rauhanteon jälkeen katsottiin kuitenkin enemmän toimenpiteet tarpeettomiksi ja juttujen annettiin raueta.⁵⁴⁸

Myös jatkosodan aikana valvontaosasto kiinnitti huomiotaan joukkojen keskuudessa liikkuneisiin huhuihin ja kiihotustoimintaan sekä seurasi joukkojen mielialaa. Kiihotustapausten ennaltaehkäisemiseksi joukko-osastoissa valvottiin eritoten joulukuussa 1940 lakkautetun SNS:n jäsenten toimintaa. Tarvittaessa niissä joukko-osastoissa, joissa mainittuja henkilöitä oli runsaimmin, suoritettiin henkilösiirtoja epäluotettavien aineiden pesäkkeiden hajottamiseksi.⁵⁴⁹

Jatkosodan aikana valvontaosasto laati rintamajoukkojen mielialatiedotuksia, jotka jaettiin muun muassa puolustusministerille, Yleisesikunnan päällikölle, päämajoitustemestarille sekä rintama-alatoimistoille. Näitä mielialatiedotuksia on kritisoitu. Tämä johtunee siitä, että kyseisissä raporteissa sen laatija joutui arvostelemaan omaa työtään, mikä saattoi johtaa kiusaukseen kaunistella asioita. Valvontaosaston mielialatiedotuksiin on suhtauduttu epäilevästi etenkin vuoden 1942 puolivälin jälkeiseltä ajal-

Suomessa Moskovan rauhan jälkeen v. 1940.” Helsingissä 21.12.1940. (Muistio alkaa: Sen perusteella, mitä Neuvostoliiton vakoilusta Suomessa oli ollut havaittavissa...). Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.
⁵⁴⁶ Valtiollisen poliisin Kajaanin osaston kirje N:o 116 Valtiollisen poliisin päällikölle 21.9.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA.

⁵⁴⁷ Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa; Paavo Kastarin kirje presidentti Ståhlbergille 1.5.1944. K. J. Ståhlbergin arkisto. VAY 3893. KA.

⁵⁴⁸ Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁵⁴⁹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2123/Valv.2/sal. 16.8.1941. Tiedoitussasto/PM. T- 8362/7. KA.

ta. Yhtymissä toimineet valvontapuseerit joutuivat silloin ilmeisesti esittelemään raporttinsa armeijakuntien komentajille ennen kuin raportti lähetettiin Päämajaan. VI:ssa Armeijakunnassa näin lienee menetelty jo syksystä 1941 lähtien.⁵⁵⁰

Esimerkiksi Kannaksen Ryhmän alatoimiston päällikkö Jaakko Apiola kertoi haastattelussaan, että hän sai Kustaa Rautsuolta kehotuksen kirjoittaa Kannaksen Ryhmän joukoista aiempaa positiivisempia mielialailmoituksia. Apiola sai kehotuksen sen jälkeen, kun Rautsuo oli keskustellut asiasta Kannaksen Ryhmän komentajan kenraaliluutnantti Harald Öhquist kanssa. Tämä valitti Rautsuolle joutuvansa huonoon maineeseen Päämajassa, koska hänen joukoistaan kirjoitetaan huonompia mielialailmoituksia kuin muiden komentajien joukoista.⁵⁵¹

Mahdollisesti myös Päämajan tiedoitusosaston ohjauksessa rintamalla toimineet valistusupseerit kaunistelivat joukoissa vallinnutta mielialaa. Näin on ainakin pääteltävissä tiedoitusosaston lokakuussa 1942 päivätystä kirjelmästä, jossa todetaan: ”Koska mielialailmoitusten laatimisessa ja käsittelyssä on esiintynyt epäselvyyksiä, käsketään asianomaisia ottamaan huomioon seuraavat seikat: Mielialailmoitusten tarkoituksena on antaa oikea kuva kulloinkin joukoissa vallitsevasta mielialasta, minkä vuoksi niissä on tasapuolisesti ja totuudenmukaisesti tehtävä selkoa tärkeimmistä mielialatekijöistä.”⁵⁵²

Neuvostoliiton kesän 1944 suurhyökkäyksen aiheuttamista mielialatekijöistä, valvontaosasto, Päämajan tiedoitusosasto, armeijan palveluksessa olleet papit sekä Valtion tiedoituslaitos (VTL) ja Valtiollinen poliisi raportoivat samansuuntaisesti. Tuolloin mielialoilta oli kuvaavaa se, että vihollisen hyökkäysmenestys lamautti ja masensi mieliä, mutta rintamalinjojen vakiintuessa ja suomalaisten saadessa sotamenestystä mielialat kääntyivät nousuun.⁵⁵³

Eri tahojen sota-aikana laatimien mielialakatsausten vertailu on vaikeaa, kun niitä ei laadittu samoihin ohjeisiin perustuen. Vertailua vaikeuttaa myös se, että valvontaosasto ja sotasairaaloissa mielialaa tarkkailleet papit käyttivät mieliala-arvioissaan

⁵⁵⁰ Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 4883/Valv.2/sal. 10.4.1943. Valistus- ja viihdytystoimisto (Ttus. 2)/PM. T- 8362/10. KA; Kulomaa Jukka: Käpykaartiin? Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana. Painatuskeskus 1995, s. 199-200. - Jatkosodan aikana VTL:n kotimaanosaston päällikkönä ja VIA-järjestön toiminnanjohtajana toimineen Martti Ruudun sotapäiväkirjoista ei ilmene kritiikkiä sotaväen mielialatiedotuksia kohtaan. Me uskoimme Suomeen. Sotapäiväkirja 1941 - 44. Toimittanut Ilkka Seppinen. Otava 2000.

⁵⁵¹ Jaakko Apiolan haastattelu 10.2.2000. - Kenraali Öhquistin vuoden 1942 - 1944 kalentereissa ei ole merkintöjä tapaamisesta tai keskustelusta Rautsuon kanssa. 6.2.1944 tehdyn kalenterimerkinnän perusteella Öhquist tapasi tiedustelupäällikkö Paasonen. PK 1207/17. KA. Paasonen oli valvontaosaston päällikön suoranainen esimies. Helmikuussa 1944 Rautsuo ei ollut kuitenkaan enää valvontaosaston päällikkönä.

⁵⁵² Päämajan tiedoitusosaston asiakirja N:o 10091/Ttus.2/sal. 31.10.1942. Tiedoitus- ja valistustoimisto (Ttus.2) / PM. T- 10601/6. KA.

⁵⁵³ Päämajan tiedoitusosaston asiakirja ”mielialayhteenvedo ajalta 1.-15.6.1944 (numerotta) Ttus.2:n päällikölle 26.6.1944 (laatinut luutnantti O. Mäkeläinen); Päämajan tiedoitusosaston kirje N:o /Ttus.2/II a/2 sal. Komentoesikunnan päällikölle 23.7.1944; Päämajan tiedoitusosaston kirje N:o 5142/Ttus.2/II a/1 sal. Komentoesikunnan päällikölle 29.7.1944; Päämajan tiedoitusosaston kirje N:o 5572/Ttus.2/II a/2 sal. Komentoesikunnan päällikölle 15.8.1944; Päämajan tiedoitusosaston kirje N:o 5953/Ttus.2/II a/1 sal. Komentoesikunnan päällikölle 29.8.1944; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 9601/Valv.2/sal. 25.6.1944; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 9960/Valv.2/sal. 1.7.1944; Päämajan kirkollisasiain osaston asiakirja N:o 4383/SotaS/18. sal 9.7.1944. Valistus- ja viihdytystoimisto/PM. T-10601/6. KA; Valtion tiedoituslaitoksen tarkkailutoimiston mielialakatsaus N:o 6/44 10.7.1944. Valtioneuvoston tiedotuselinten arkisto. Dg 1. KA; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus N:o 6 kesäkuulta 1944 N:o 16448/II. 15.7.1944; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus N:o 7 heinäkuulta 1944 N:o 16542/II. 16.8.1944. EK-Valpo I. Kotelo 1395. KA.

esimerkiksi mainintoja mieliala tyydyttävä tai hyvä”. Sen sijaan Päämajan tiedoitusosasto, VTL ja Valtiollinen poliisi ilmaisivat mielialaa pääsääntöisesti termein: ”mieliala kohonnut, laskenut, kehittynyt hyvään suuntaan, pysynyt ennallaan jne.”⁵⁵⁴

Tiedottajien avulla tapahtunut mielialavalvonta ei ollut pelkästään valvontaosaston tai Valtiollisen poliisin toimintatapa. Syksyllä 1939 perustettiin Akateemisen Karjala Seuran (AKS) aloitteesta ”Maan Turva” niminen kansalaisjärjestö. Sen tehtävänä oli muun muassa maanpuolustusmyönteinen propagandatyö ja mielialavalvonta. Järjestön toimintaa johti AKS:n puheenjohtaja Vilho Helanen, ja sen toimintaa valvottiin Valtion tiedotuskeskuksesta.⁵⁵⁵

Maan Turvalla oli laaja kenttäorganisaatio ja se tiedotti valvontatoimistolle näkemistään ja kuulemistaan asioista. Esimerkiksi valvontaosasto käynnisti tutkimustoimet Matti Suojalasta, joka Maan Turvalta saadun tiedon mukaan oli lausunut, ”ettei kenenkään tarvinnut tätä hallitusta kuunnella, nyt kuin vain tulisi `ryssä`, niin olisipa hyvä teidät (siirtoväen) [sulkukommentti lähteessä] tähän listiä.” Lisäksi Maan Turva toimitti valvontatoimistolle tarkkailuraportteja, joissa kerrottiin puolustuslaitoksessa ilmenneistä epärehellisyyksistä.⁵⁵⁶

Moskovan rauhan aikana perustettiin Suomen Aseveljien Työjärjestö (SAT). Sen tehtävänä oli mielialatarkkailu sekä propaganda ääriivasemmiston toimia vastaan. Järjestön toimintaa rahoitti puolustusministeriö. SAT:n johtajana toimi Suomen Huollon johtaja Heikki Waris. Käytännön toimintaa hoiti useampihenkinen komitea, jonka johdossa toimi eversti Lasse Leander. Komitean yläpuolella oli vielä erityinen elin, jonka johtoon puolustusministeri Rudolf Walden määräsi eversti Leanderin. Sen kokoonpanosta ei ole täyttä varmuutta, mutta siihen kuuluivat ainakin Uuden Suomen toimitusjohtaja Esko Riekkä sekä presidentin ja pääministerin edustajana Lauri Aadolf Puntila.⁵⁵⁷

Kesäkuussa 1941 Heikki Waris selvitti Kotijoukkojen esikunnassa palvelleelle eversti A. E. Martolalle SAT:n organisaatiota. Martolan päiväkirjamerkinnän mukaan SAT:n keskustoimisto olisi kuulunut tuolloin kuulunut Päämajan tiedustelutoimiston alaisuuteen.⁵⁵⁸

SAT:n toiminta kattoi koko maan ja siinä oli jäseniä noin kymmenen tuhatta. Tekemistään havainnoista SAT raportoi muun muassa Valtion tiedotuskeskukselle, ulkoasiainministeriölle sekä Valtiolliselle poliisille. Se piti yhteyttä myös Pääesikunnan ulkomaaosastoon.⁵⁵⁹

⁵⁵⁴ Sama.

⁵⁵⁵ Mertanen Tomi: SAT/VIA – myyräntöön mestarit. Sotahistoriallinen aikakauskirja 25. Gummerus 2006, s. 184.

⁵⁵⁶ Jäljennös Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjeestä N:o 2941/Valv.1/40 sal. valvontaosaston maavoimien toimistolle 4.4.1940; Päämajan valvontaosaston maavoimien toimiston kirje N:o 981/Mav.30/40 sal. sotilasvirkailija O. Pajarille 7.4.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 7. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4730/Valv.1/40 sal. Päämajan hallinnolliselle osastolle 30.7.1940 liitteinen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall 2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

⁵⁵⁷ Mertanen (2006), passim.

⁵⁵⁸ A. E. Martolan päiväkirjamerkintä 21.6.1941. PK 1440/65. KA.

⁵⁵⁹ Mertanen (2006), s. 193, 199; A. E. Martolan päiväkirjamerkintä 21.6.1941. PK 1440/65. KA.

Kesäkuussa 1941 perustettiin Valtion tiedoituslaitos. Se toimi valtioneuvoston kanslian alaisena hankkien tietoja valtioneuvostoa, Päämajaa sekä muita viranomaisia varten. Laitoksen perustamisen ja jatkosodan syttymisen takia SAT lakkautettiin ja sen henkilöstö siirrettiin VTL:n järjestötoimiston palvelukseen. Käytäntö kuitenkin osoitti, että ”ei julkinen” järjestötoiminta VTL:ään sidottuna haittasi sen työtä. Tarve salaisen tiedusteluverkoston ylläpitoon kuitenkin säilyi. VTL:n sensuuripäällikön Kustaa Vilkun aloitteesta alettiin luoda uutta maanalaista järjestöä. Marraskuussa 1941 perustettiin VIA-järjestö (Vapaus Isänmaa Aseveljeys). Se toimi pääministerin kanslian alaisena, mutta sodan oloissa järjestöä valvoi puolustusministeriö edustajanaan eversti Lasse Leander.⁵⁶⁰

Myös VIA:lla oli samaan tapaan rakennettu mielialatarkkailuorganisaatio kuin SAT:lla. Jatkosodan lopulla asiamiesten lukumäärä ylitti 10 000 hengen rajan. Kenttähenkilöstön mielipidehavainnot välittyivät paikallisjohtajien, aluepäälliköiden sekä piiriasiamiesten kautta keskustuimistoon. Sieltä kerätty aineisto välitettiin edelleen VTL:n tarkkailutoimistoon, jossa niistä laadittiin mielialakatsauksia.⁵⁶¹

Kotirintamalla olleiden kansalaisten osallistuminen salaiseen mielipidetarkkailuun oli laajaa. Kun kyseiseen toimintaan osallistuneiden henkilöiden yhtenä valintakriteerinä oli poliittinen luotettavuus, herää väistämättä ajatus siitä, että samat henkilöt olisivat ainakin osittain olleet osallisina niin valvontaosaston, Maanturvan kuin myös SAT/VIA -järjestöjen toteuttamassa mielialatarkkailussa. Tämän oletuksen tueksi ei ole kuitenkaan löytynyt todisteita.⁵⁶²

4.3 Sopivat henkilöt luottamusta vaativiin tehtäviin

Kuten edellä on esitetty, oli Yleisesikunnan valvontatoimiston yksi ennaltaehkäisevän valvontatoiminnan muoto jo ennen sota-aikaa luotettavuuslausuntojen hankkiminen puolustuslaitoksen palvelukseen pyrkineistä sekä sen palveluksessa olleista henkilöistä. Luotettavuuslausuntomenettelyn tarkoituksena oli varmistaa, että luottamusta edellyttävään tehtävään ehdolla ollut henkilö oli kansalaiskunnoltaan, eli käytännössä poliittiselta luotettavuudeltaan sopiva. Näin meneteltiin myös sota-aikana 1939 - 1944, joskin vaihtelevalla menestyksellä.

Sodan uhan kasvaessa vuonna 1939 puolustusvoimien esikunta-, virasto- sekä muihin tehtäviin otettiin tilapäistä kansliahenkilökuntaa. Useissa tapauksissa näiden henkilöiden valtiollisen luotettavuuden selvittäminen laiminlyötiin. Päämajan komento-osasto huomautti asiasta ja määräsi, että henkilö oli vapautettava palveluksesta, mikäli hän ei täyttänyt tehtävänsä laadun ja esikunnan, viraston tai laitoksen turvallisuuden edellyttämää luotettavuusvaatimusta. Mikäli oli perusteltua aihetta epäillä, että henkilö oli astunut palvelukseen vakoilu-, vahingonteko- tai muussa sellaisessa tarkoituksessa, tai jos hän oli antanut itsestään vääriä taikka harhaanjohtavia tietoja, oli asiasta heti ilmoitettava Päämajan valvontaosastoon.⁵⁶³

⁵⁶⁰ Mertanen (2006), s. 200-203.

⁵⁶¹ Sama, s. 204-209.

⁵⁶² Me uskoimme Suomeen (Martti Ruudun) sotapäiväkirja. Toimittanut Ilkka Seppinen. Otava 2000, passim; Tomi Mertasen puhelinhaastattelu 7.3.2008.

⁵⁶³ Päämajan komento-osaston asiakirja N:o 99/Kom.1/a/39.sal 13.11.1939. Komento- ja henkilöasiaintoimisto/PM. T-12085/13. KA.

Puolustuslaitoksessa palvelleiden sekä linnoitustöihin osallistuneiden henkilöiden luotettavuutta arvioitiin hankkimalla heistä luotettavuuslausunto Valtiolliselta poliisilta. Iso osa valvontatoimiston Moskovan rauhan aikana hankkimista luotettavuuslausunnoista koski henkilöitä, jotka osallistuivat linnoitustöihin itärajalta. Koska linnoitustöihin tarvittiin henkilöitä kiireellä, ei lausuntoja ehditty juuri hankkia ennen henkilön määräämistä linnoitustöihin, vaan vasta jälkikäteen. Mikäli linnoitustöihin määrätystä henkilöstä ilmeni valtion turvallisuuden kannalta epäedullisia tietoja, hänet asetettiin joko tarkkailuun tai poistettiin linnoitustöistä. Linnoitustyöläisistä hankittiin tuhansia lausuntoja. Pyydettyjen lausuntojen suuresta lukumäärästä johtuen Valtiollinen poliisi ei ehtinyt antamaan valvontatoimistolle lausuntoa kaikista linnoitustöihin osallistuneista henkilöistä ennen jatkosodan syyttämistä.⁵⁶⁴

Hyvin samantapaisesta toiminnasta kuin turvallisuuslausuntojen antamisesta oli kyse Moskovan rauhan aikana, jolloin valvontatoimisto pyrki varmistamaan, ettei turvasäilössä olleita henkilöitä vapautumisensa jälkeen olisi valtiollisesti epäluotettavina määrätty asepalvelukseen. Tässä tarkoituksessa valvontatoimisto lähetti muun muassa Kotijoukkojen esikunnalle henkilöluettelon turvasäilöstä vapautuneista ja vapautuvista henkilöistä.⁵⁶⁵

Jatkosodan aikana valvontaosaston vuosittain antamalla noin 20 000 luotettavuuslausunnoilla oli oma osuutensa ennaltaehkäisevässä valvontatyössä. Lisäksi osasto hankki noin 10 000 rikosrekisterilausuntoa puolustuslaitoksen henkilökunnasta. Lausuntomenettely oli seuraava: Se joukko-osasto, tehdas, varikko taikka esikunta, joka pyysi palvelukseen otettavasta henkilöstä lausuntoa, lähetti tämän hakukaavakkeen Valtiolliselle poliisille. Sieltä hakukaavake lausuntoineen lähetettiin valvontaosastolle, joka lähetti sen lausuntoa pyytäneelle taholle. Mikäli valvontaosastolla oli omia tietoja palvelukseen hakeneesta henkilöstä, ne lisättiin lausuntoon.⁵⁶⁶

⁵⁶⁴ Hankituista luotettavuuslausunnoista esimerkiksi: Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Mikkelin alatoimiston kirje N:o 1266/Mi/henk. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 26.4.1941; Päämajan valvontaosaston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 304/Ko/40. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 11.7.1940 liitteineen; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Mikkelin alatoimiston kirje N:o 351/Mi/H/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 31.1.1941; Pääesikunnan valvontatoimiston Kajaanin alatoimiston kirje N:o 178/Ka/41 sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 15.2.1941; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 635/Ko/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 9.5.1941; Valtiollisen poliisin Savonlinnan osaston kirje N:o 1368 Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 13.6.1941 liitteineen; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Mikkelin alatoimiston kirje N:o 1785/Mi/L/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osaston päällikölle 17.6.1941; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 328/Ko/41/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 5.3.1941. 5.3.-41 päiväystä lähteestä ilmenee, että kyseisellä kerralla tietoja kysyttiin 1268 henkilöstä. Lähteen marginaalissa merkintä: ”kortit palautettu tarkastamatta 28.7.1941”. 9.5.-41 päiväystä lähteestä ilmenee, että tietoja kysyttiin 1151 henkilöstä. Lähteessä merkintä: ”kortit palautettu tarkastamatta 23.7.1941”. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje N:o 118. Pääesikunnan valvontatoimiston Kajaanin alatoimistolle 17.1.1941; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje N:o 123. Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Joensuun alatoimistolle 18.1.1941 liitteineen. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 60. KA. Päämajan valvontaosaston Mikkelin alatoimiston kirje N:o 2703/Mi/h/40 henk. Valtiolliselle poliisille Savonlinnaan 3.9.1940. EK-Valpo I. Savonlinnan osasto. Kotelo 58. KA; Linnoitustoimiston yleisen osaston asiakirja N:o 209/K/18 a.sal 24.4.1941. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Arimo Reino: Suomen linnoittamisen historia 1918 - 44. Otava 1981, s. 231-236, 328.

⁵⁶⁵ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3026/Valv.1/40 sal. Kotijoukkojen esikunnalle 19.4.1940 liitteineen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston kirje 0840/IV Päämajan valvontaosastolle 4.4.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2968. KA; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 56 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 17722/IV 16.8.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2807. KA.

⁵⁶⁶ Volmar Seitavan selvitys valvontatoimiston (osaston) arkiston järjestelystä 10.8.1945. (Selvitys alkaa: Pyydettyinä lausuntona saan valvontatoimiston (osaston) arkiston järjestelystä sekä siihen liittyvästä...). Valvonta-

Esimerkkinä voidaan mainita tapaus vuodelta 1942. Tuolloin Päämajan Radiopataljoonan tietoon tuli, että sen 3. komppaniassa palvellut sotilasvirkailija Paul Serko oli ollut hämärissä yhteyksissä neuvostoviranomaisten kanssa toimiessaan Moskovassa kevätkesällä 1940 suomalaisen kauppavaltuuskunnan tulkkina.⁵⁶⁷

Asian selvittämiseksi Reino Hallamaa kääntyi valvontaosaston puoleen pyytäen lausuntoa Serkon poliittisesta luotettavuudesta ja kansalaiskunnosta. Valvontaosasto kääntyi puolestaan asiassa Valtiollisen poliisin puoleen, jolta saadun vastauksen mukaan Serko oli joutunut kevätkesällä Moskovassa NKVD:n värväysrytymän kohteeksi ja lupautunut muodollisesti heidän palvelukseensa. Kotiinpaluun jälkeen Serko oli selvittänyt tapahtunutta niin esimiehelleen kuin Valtiolliselle poliisille. Viimeksi mainittu totesi lausunnossaan, ettei sillä ollut tiedossaan mitään sellaista, mikä antaisi aihetta epäillä Serkon luotettavuutta. Asiassa ilmeni kuitenkin joitakin viitteitä, jotka voitiin selittää Serkolla epäedullisesti ja kun tämän hermot eivät kestäneet NKVD:n tapaisen järjestön painetta, Valtiollinen poliisi esitti, ettei Serkoa sijoitettaisi sotailtoksessa paikkaan, jossa jouduttiin käsittelemään tai saatiin tiedoksi viholliselta salassa pidettäviä asioita.⁵⁶⁸

Upseereiksi koulutettavien henkilöiden luotettavuuslausunnot hankki takautuvasti upseerikoulun johtaja valvontaosaston päälliköltä. Mikäli lausunnoista ilmeni upseereiksi koulutettavista kielteistä, komennettiin epäsopiva aines takaisin joukkoihin. Upseereiksi koulutettavista ei katsottu tarpeelliseksi pyytää lausuntoa etukäteen, koska niiden käsittelyaikana olisi oppilasehdokkaiden joukossa tapahtunut paljon muutoksia kaatumisten, haavoittumisten sekä muiden asioiden johdosta.⁵⁶⁹

Myös Suomen armeijassa jatkosodan aikana palvelleiden ulkomaalaisten vapaaehtoisten luotettavuus pyrittiin selvittämään. Päämajan komento-osasto määräsi heinäkuussa 1941, että Päämajan vapaaehtoistoimiston oli lähetettävä valvontaosastolle henkilötiedot kaikista Suomen armeijaan ilmoittautuneista ja hyväksytyistä vapaaehtoisista. Tämän jälkeen valvontaosasto hankki heistä lausunnon Valtiolliselta poliisilta.⁵⁷⁰

Kun lausunnot valmistuivat lähetti valvontaosasto asiasta tiedon Päämajan vapaaehtoistoimistolle esimerkiksi saatesanoin ”ettei valvontaosastolla eikä Valtiollisella poliisilla ollut lausunnonalaisista vapaaehtoisista valtiollisesti epäedullisia tietoja”. Valvontaosasto antoi lausunnon ulkomaalaisista vapaaehtoisista myös tapauksissa, kun

osasto/Päämaja-valvontatoimisto (Ulk. 3)/Pv.PE (muutos 4.12.1944)-Pv.PE:n ulkomaosaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T- 10805/5. KA; Valtiollisen poliisin kiertokirjeen / yleiskirjeen luonnos N:o 1272 Valtiollisen poliisin osastoille 4.2.1944. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 59. KA.

⁵⁶⁷ Jäljennös 3./PM Rad.P:n kirjeestä PM Rad. P:n komentajalle 23.2.1942 (kirje alkaa: Kenraalimajuri Tapolan ja eversti Kotilaisen vieraillessa...); Jäljennös Päämajan Tied. 2:n kirjeestä N:o 165 Päämajan valvontaosaston päällikölle 26.2.1942; Valtiollisen poliisin pääosaston kirje 1608/ Päämajan valvontaosasto 1:n päällikölle 19.3.1942. EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA.

⁵⁶⁸ Sama.

⁵⁶⁹ Päämajan koulutusosaston kirje N:o 3061/Koul.1/9.sal. Puolustusministeriölle 8.8.1942 liitteineen. Puolustusministeriö. T-23838/48. KA.

⁵⁷⁰ Päämajan Komento-osaston asiakirja N:o 244/Kom.2/37/sal. .7.1941. Puolustusministeriö. T-23828/18. KA; Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 4953/1g. sal. Päämajan valvontaosastolle 21.10.1943. Vapaaehtoistoimisto/PM. T-6549/5. KA.

nämä anoivat siirtoa koulutustaan vastaaviin tehtäviin esimerkiksi Saksan itärintamalle.⁵⁷¹

4.4 Sensuuri osana valvontaa ja vastavakoilua

Syksyn 1939 tapahtumat käynnistävät sensuurin

Poikkeusolojen vallitessa on tärkeää, että kansakunta näyttää ulospäin mahdollisimman yksimieliseltä ja yhtenäiseltä. Tämä antaa maan poliittiselle johdolle tuen kriisin vastapuolen kanssa käytäviin neuvotteluihin. Täten poliittinen johto pyrkii huolehtimaan siitä, etteivät mitkään ulkoiset vaikuttimet aiheuta sekasortoa yhteiskunnan rakenteisiin. Valtiovallan velvollisuutena on huolehtia myös siitä, että valmiustoimet poikkeusoloja varten pysyvät mahdollisimman hyvin salassa sivullisilta.

Edellä mainituissa tarkoituksissa alettiin syksyn 1939 kuluessa valvoa tiedotus- ja viestintävälineiden käyttöä. Tästä valvonnasta käytettiin nimitystä sensuuri ja valvontaosaston kohdalla se palveli sekä valvontaa että vastavakoilua. Poiketen muista sodanajan valmisteluista valvontatoimistossa oli valmistauduttu hyvin poikkeusolojen aikaisen sensuurin toimeenpanoon. Tämä näkyi muun muassa siten, että valvontatoimistossa laaditut sensuuriohjesäännöt olivat niitä tarvitsevien viranomaisten käytettävissä jo ennen talvisodan alkua.

Suomen ja Neuvostoliiton väliset neuvottelut syksyllä 1939 aiheuttivat sen, että Suomessa julkisessa sanassa esitetyt kannanotot erityisesti puolueettomuudesta ja maanpuolustuksesta asetettiin valvonnan alaisiksi. Yleisesikunta katsoi lokakuussa 1939 tarpeelliseksi, että maanpuolustuksen suojaamiseksi erällä Pohjois- ja Itä-Suomen alueilla toimeenpantaisiin sensuuri. Sisäasiainministeriö pyysi asiassa lausuntoa Päämajalta ja määräsi sen jälkeen väliaikaisen sensuurin voimaan kaikkialla Viipurin ja Lapin lääneissä sekä Kuopion ja Oulun lääneistä valtakunnan itärajaan tai sen välittömässä läheisyydessä sijainneisiin kuntiin, kaupunkeihin ja kauppaloihin.⁵⁷²

Valtioneuvoston kanslian yhteyteen 11. lokakuuta 1939 perustetun valtioneuvoston väliaikaisen tiedoituskeskuksen tehtäväksi määrättiin tietojen hankkimisen lisäksi huolehtia siitä, että puolueettomuus ja maanpuolustusnäkökohdat otettiin huomioon julkaistavissa painotuotteissa ja yleisradion esityksissä. Tasavallan suojelulakiin nojautuen annettiin 20. lokakuuta 1939 asetus väliaikaisen posti-, lennätin- ja puhelinvalvonnan toimeenpanosta. Sen tarkoituksena oli ehkäistä sellaista toimintaa, joka vaaransi valtakunnan ulkoista turvallisuutta. Sotatilalain mukaan väliaikaista sensuuria ei voitu alistaa puolustusvoimien johtoon, vaan se annettiin sisäasiainministeriön määräyksellä Valtiollinen poliisin johdettavaksi yhteistoiminnassa puolustusviranomaisten, lähinnä Päämajan sensuuritoimiston kanssa.⁵⁷³

⁵⁷¹ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 16311/Valv.1/henk. Päämajan vapaaehtoistoimiston päällikölle 23.11.1943; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 17563/Valv.1 Päämajan vapaaehtoistoimiston päällikölle 22.12.1943. Vapaaehtoistoimisto/PM. T-6549/5. KA; Vapaaehtoisten kokoamispaikan (Turku) kirje K.D. 346/41 Päämajan vapaaehtoistoimistolle 3.11.1941. Vapaaehtoisten kokoamispaikka Turku / Vapaaehtoistoimisto/PM. T-6548/9. KA.

⁵⁷² Vilkuna Kustaa: Sanan valvontaa. Sensuuri 1939 - 1944. Otava 1962, s. 11; Sisäasiainministeriön kirje No. 12210 Valtiolliselle poliisille 23.10.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

⁵⁷³ Asetus tiedoituskeskuksen perustamisesta valtioneuvoston kansliaan (321/39) 11.10.1939. Suomen asetus-kokoelma 1939; Vilkuna (1962), s. 11; Asetus väliaikaisen posti-, lennätin-, ja puhelinvalvonnan toimeenpa-

Sensuuriasioissa Päämajaa edusti kapteeni Taavi Patoharju. Hänet määrättiin loka-kuussa 1939 Päämajan sensuuritoimiston päälliköksi ja hänen johdolla oli valvontatoimistossa laadittu sotasensuuria koskevat ohjesäännöt ja ohjeet sekä toimitettu suojeluskuntapiireittäin sensuurihenkilöstön varauksia. Patoharjulla oli oikeus valvonta-asioiden järjestämiseksi käydä posti- ja lennätinlaitoksen toimipaikoissa ja saada näiltä tarvitsemaansa virka-apua.⁵⁷⁴

Pian sen jälkeen, kun asetus väliaikaisesta posti-, lennätin- ja puhelinvalvonnasta oli astunut voimaan, Päämajan jaosto II lähestyi sisäasiainministeriä pyynnöllä, että Yleisesikunnassa sotatilanaikaista sensuuritoimintaa varten laaditut posti-, lennätin- ja puhelinsensuuriohjesäännöt vahvistettaisiin väliaikaisessa sensuurissa soveltuvin kohdin noudatettaviksi. Lisäksi Päämaja pyysi sisäasiainministeriön alaisia viranomaisia viipymättä jo asian ensiasteella ilmoittamaan Päämajalle kaikista sensuuritoiminnan avulla ilmisaaduista vakoilurikoksista ja tällaisiin rikoksiin viittaavista seikoista sekä pitämään Päämajan tietoisena sisäasiainministeriön alaisten viranomaisten mahdollisesti suorittamista tutkimuksista. Päämajassa nähtiin niin ikään erittäin tärkeäksi, että Suomen ja ulkovaltojen välille saatettaisiin voimaan posti-, lennätin- ja puhelinsensuuri.⁵⁷⁵

Käytännössä kaikki Päämajan esittämät toiveet väliaikaisen sensuurin toimeenpanosta toteutuivat. Sisäasiainministeriö määräsi näet 23. lokakuuta, että väliaikaisessa posti-, lennätin- ja puhelinvalvonnassa oli soveltaen noudatettava Yleisesikunnassa laadittuja sensuuriohjesääntöjä. Niin ikään sisäasiainministeriö määräsi Valtiollisen poliisin ilmoittamaan viipymättä Päämajalle niistä valtakunnan ulkoista turvallisuutta koskeneista huomioista, joita sensuurivalvonnan yhteydessä tehtiin, sekä tutkimuksista, jotka käynnistyivät sensuurin tekemien havaintojen perusteella.⁵⁷⁶

Väliaikaisen sensuurin toimeenpanopäätöksen jälkeen valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi neuvottelivat siitä, kuinka asia järjestetään. Valvontaosasto sai vastuulleen käynnistää väliaikaisen sensuurin Viipurin, Kuopion, Oulun sekä Rovaniemen sotasensuuripiireissä. Valvontaosasto käski 31. lokakuuta 1939 mainittuja piirejä ryhtymään heti asetuksen mukaisen valvonnan järjestämiseksi. Samalla se käski Viipurin sotasensuuripiirissä perustettavaksi seuraavat sensuurielimet: sotasensuuripiirin esikunta, Viipurin posti-, lennätin- sekä puhelinsensuuritoimistot sekä puhelinsensuuritoimistot Kyyrölässä, Perkjärvellä, Uudellakirkolla, Äyräpäässä, Kivennavalla, Antrean kirkonkylässä, Sairalassa, Terijoella, Käkisalmissa, Valkjärvellä, Kiviniemessä,

nosta (348/39) 20.10.1939. Suomen asetuskokoelma 1939; Sisäasiainministeriön kirje No 12210 Valtiolliselle poliisille 23.10.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

⁵⁷⁴ Posti- ja lennätinhallituksen asiakirja N:o IV 6456 31.10.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA; Taavi Patoharjun (s. 15.6.1902) ansioluettelo. KA; Vilkuna (1962), s. 11. - Yleisesikunnan valmistelutyöt sotasensuurin varalle oli laadittu tilanteeseen, jolloin sotatila oli jo julistettu. Päämajan sensuuritoimiston oli määrä johtaa sotasensuuria erikseen nimetyillä alueilla. Muissa osissa maata sensuurin johto ja toimeenpano oli suunniteltu sisäasiainministeriön vastuulle. Sotasensuurin toimeenpanoa silmälläpitäen oli Yleisesikunnassa mm. suunniteltu täydellinen organisaatio henkilövarauksineen sekä laadittu tarvittavat ehdotukset sensuuriohjesäännöiksi. Lisäksi eräät suojeluskuntapiirit olivat jo ryhtyneet varaamaan tarvittavaa sensuurihenkilökuntaa. Päämajan sensuuritoimiston (Valv.3) kirje N:o 105/u 3./39 sal. sisäasiainministeriölle 21.10.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 1. KA.

⁵⁷⁵ Päämajan sensuuritoimiston (Valv.3) kirje KD N:o 105/u 3./39 sal. sisäasiainministeriölle 21.10.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 1. KA.

⁵⁷⁶ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 31/Valv. 3/39 sal. sotasensuuripiirien esikunnille ja sensuuritoimistoille 31.10.1939. Sensuuritoimisto/Päämaja. T-10684/2. KA; Sisäasiainministeriön kirje No. 12210 Valtiolliselle poliisille 23.10.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

Lappeenrannassa, Imatralla, Haminassa sekä Kotkassa. Lisäksi Viipurin sensuuripiiriin käskettiin perustaa Kouvolan posti- ja puhelinsensuuritoimistot sekä väliaikaisesti Kotkan lennätinsensuuritoimisto.⁵⁷⁷

Kuopion sotasensuuripiiriä valvontaosasto käski perustamaan seuraavat sensuurielimet: sotasensuuripiirin esikunta, Sortavalan posti- ja puhelinsensuuritoimistot ja puhelinsensuuritoimistot Lahdenpohjassa, Elisenvaarassa, Kurkijoella, Parikkalassa, Matkaselässä, Suistamolla sekä Lieksassa. Lisäksi Joensuuhun perustettiin posti- ja puhelinsensuuritoimisto sekä Sortavalaan väliaikainen lennätinsensuuritoimisto.⁵⁷⁸

Oulun sotasensuuripiiriin piti puolestaan perustaa sotasensuuripiirin esikunta, Oulun lennätinsensuuritoimisto, Kajaanin posti- ja puhelinsensuuritoimistot ja puhelinsensuuritoimistot Taivalkoskelle, Suomussalmeen, Sotkamoon sekä Kuusamoon. Rovaniemen sotasensuuripiiriin perustamistehtäväksi käskettiin puolestaan: sotasensuuripiiriin esikunta, posti- ja puhelinsensuuritoimistot Rovaniemellä ja Torniossa ja puhelinsensuuritoimistot Ivalossa, Salmijärvellä, Petsamossa, Kemissä, Ylitorniossa, Pellossa, kolarissa, Muoniossa, Alakylässä sekä Sodankylässä.⁵⁷⁹

Valvontaosaston määräyksen mukaan valvonta oli kohdistettava valvonta-alueelta lähteviin ja sinne tullessiin lähetyksiin ja puheluihin. Valvonnan alaisia olivat kenttäpostin kuljettamat lähetykset ja valvonta-alueilta ulkomaille tai ulkomailta valvonta-alueille osoitetut lähetykset, sähkösanomat ja puhelut sekä valvonta-alueella sensuuritoimiston toimintapiiristä toiseen osoitetut lähetykset, sähkösanomat ja puhelut. Sen sijaan valvonta-alueelta muualle valtakuntaan tai sieltä valvonta-alueelle osoitetut muut lähetykset, sähkösanomat ja puhelut tarkistettiin pistokokein sekä valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin antamien erikoisohjeiden mukaan. Käskyn varsinaisen valvontatoiminnan aloittamisesta antoi Valtiollinen poliisi.⁵⁸⁰

Väliaikaisen postisensuurin toimeenpanoa varten posti- ja lennätinhallitus määräsi postitoimipaikoille, että postilähetykset oli lähtö- tai osoitepaikan mukaan ohjattava keskitetysti seitsemälle eri paikkakunnalle: Kajaani, Rovaniemi, Tornio, Viipuri, Kouvola, Sortavala sekä Joensuu. Keskitettyä menettelyä noudatettiin myös sähkösanomien tarkastamisessa. Jätetyt sähkösanomat määrättiin vastaanoton jälkeen lähtö- tai osoitepaikasta riippuen lähettämään joko Kotkan tai Sortavalan posti- ja lennätinkonttoriin taikka Viipurin tai Oulun lennätinkonttoriin.⁵⁸¹ Valvonnanalaisten postilähetysten saavuttua mainittujen paikkakuntien posti- ja lennätintoimistoihin ne annettiin sensuuritoimistojen tarkastettavaksi.

Marraskuun 6. päivänä 1939 asetettiin posti-, lennätin- ja puhelinliikenne Suomen ja ulkomaiden välillä viranomaisten valvontaan. Kyseistä toimintaa johti Valtiollinen poliisi. Ulkomaan postiliikenteen väliaikaisessa valvonnassa noudatettiin menettelyä,

⁵⁷⁷ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 31/Valv. 3/39 sal. sotasensuuripiiriin esikunnille ja sensuuritoimistoille 31.10.1939. Sensuuritoimisto/Päämaja. T-10684/2. KA.

⁵⁷⁸ Sama.

⁵⁷⁹ Sama.

⁵⁸⁰ Sama.

⁵⁸¹ Posti ja lennätinhallituksen kiertokirje N:o 151 1.11.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Daa:1. KA.

jossa postiliikenne suunnattiin pääasiassa rauhanaikaisten järjestelyjen mukaan vaihtotoimipaikoille, joista postilähetykset toimitettiin edelleen valvontaviranomaisille.⁵⁸²

Rauhanaikaiseen menettelyyn tuli kuitenkin kaksi poikkeusta. Nimittäin Neuvostoliittoon ja sen kautta ulkomaille ohjatut sekä Neuvostoliitosta saapuneet postilähetykset oli lähetettävä Viipurin postikonttoriin. Utsjoen sekä Salmijärven vaihtotoimipaikkojen välityksellä ulkomaille lähetetyt ja niiden kautta Suomeen saapuneet postilähetykset oli suunnattava puolestaan Tornion posti- ja lennätinkonttoriin. Ulkomaille osoitetut ja ulkomailta saapuneet postipaketit tarkastettiin valvontaviranomaisten määräyksien mukaisesti pakettien tullikäsittelyn yhteydessä.⁵⁸³

Ulkomaille osoitetut sähkö- ja radiosanomat oli suunnattava Helsingin lennätinkonttoriin ja sieltä edelleen valvontaviranomaisille jätettäväksi. Kuitenkin siten, että Viipurin kautta Neuvostoliittoon menneet sähkösanomat suunnattiin Viipurin lennätinkonttoriin sekä Tornion ja Petsamon posti- ja lennätinkonttorien ja Salmijärven posti- ja lennätintuomiston välityksellä ulkomaille menneet sähkösanomat Oulun lennätinkonttoriin.⁵⁸⁴

Ulkomailta Suomeen suunnattujen sähkösanomien vastaanottamisessa ja edelleen käsittelyssä noudatettiin menettelyä, jossa sähkö- ja radiosanomat oli niistä vaihtotoimipisteistä, joiden kautta ne Suomeen saapuivat, jätettävä valvontaviranomaisille. Kuitenkin Tornion ja Petsamon posti- ja lennätinkonttorien sekä Salmijärven posti- ja lennätintuomiston kautta Suomeen saapuneet sähkö- ja radiosanomat oli suunnattava Oulun lennätinkonttoriin ja siellä edelleen valvontaviranomaisille jätettäväksi. Hangon, Kotkan ja Vaasan radioasemien kautta ulkomailta vastaanotetut radiosanomat oli suunnattava Helsingin lennätinkonttoriin.⁵⁸⁵

Kotimaan sähkösanomissa sai käyttää vain suomen- ja ruotsinkieltä. Ulkomaan sähkösanomissa sallittiin edellisten lisäksi käyttää ainoastaan englannin-, norjan-, ranskan-, saksan-, tanskan- ja venäjänkieltä. Salakielen ja koodin käyttö oli sähkössä kielletty, ellei koodin käyttöön oltu erikseen myönnetty lupaa. Lisäksi sähkösanoman jättäminen puhelimitse oli kielletty.⁵⁸⁶

Väliaikainen sensuuri ei ulottunut kaikkiin postilähetymiin eikä lennätinsanomiiin. Muun muassa presidentin, ylipäällikön, valtioneuvoston jäsenten posti- ja lennätinliikenne niin yksityis- kuin virka-asioissa oli valvonnan ulkopuolella. Niin ikään iso osa virkamieskunnan virkaposti- ja -sähkösanomaliikenteestä oli väliaikaisesta sensuurista vapaata. Sen ulkopuolella olivat myös vieraiden valtioiden lähettiläiden ja asianhoitajien suljettu diplomaattiposti sekä kauppa- ja säästöpankeille osoitetut posti- ja lennätinlähetykset.⁵⁸⁷

⁵⁸² Posti- ja lennätinhallituksen kiertokirje N:o 159 11.11.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Daa:1. KA; Sisäasiainministeriön kirje No. 12873 Valtiolliselle poliisille 7.11.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

⁵⁸³ Posti- ja lennätinhallituksen kiertokirje N:o 159 11.11.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Daa:1. KA.

⁵⁸⁴ Sama.

⁵⁸⁵ Sama.

⁵⁸⁶ Posti ja lennätinhallituksen kiertokirje N:o 1511.11.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Daa:1. KA.

⁵⁸⁷ Sama. Posti- ja lennätinhallituksen kiertokirje N:o 167 18.11.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Daa:1. KA.

Väliaikainen sensuuri alkoi toimia edellä kuvatulla tavalla 4. marraskuuta 1939. On kuitenkin mahdollista, että sotilasviranomaisten vaatimuksesta tärkeimmillä puolustusvalmistelualueilla toteutettiin puhelin- ja postiliikenteen valvontaa pian sen jälkeen, kun siitä määräävä asetys tuli voimaan 20. lokakuuta 1939. Pääesikunnassa säilytettävästä piirroksesta ”kaaviollinen esitys sotasensuurista 5.12.1939 - 10.5.1940” ilmenee, että sisäasiainministeriön alaisena aloitti osa kuuntelu- ja postitarkastustoimistoista sensuuritehtävät jo lokakuussa 1939.⁵⁸⁸

Suomen ja ulkomaiden välinen puhelinliikenteen valvonta käynnistyi 13. marraskuuta 1939. Tuolloin valvontaosasto määräsi Helsingin ja Turun sotasensuuripiirejä perustamaan Helsinkiin, Turkuun sekä Maarianhaminaan sensuuritoimistot valvomaan ulkomaanpuheluita.⁵⁸⁹

Sotasensuuri aloittaa toiminnan

Asetus väliaikaisesta sensuurista oli voimassa talvisodan ensimmäisiin päiviin saakka. Joulukuun 5. päivänä 1939 annettiin sotatilalakiin nojautuen asetus tiedotustoiminnan valvonnasta sota-aikana. Se kumosi väliaikaisen posti-, lennätin- ja puhelinvalvonnan toimeenpanosta 20. lokakuuta ja 6. marraskuuta 1939 annetut asetukset. Samalla sensuurista huolehtiminen siirtyi Valtiolliselta poliisilta Päämajalle, lukuun ottamatta siitä johtuneita Valtiolliselle poliisille siirrettyjä tutkimustoimia.⁵⁹⁰

Tiedotustoiminnan valvonnasta sota-aikana annetun asetuksen mukaan posti-, lennätin-, puhelin-, radio- ja muiden tiedotuslaitosten käytön sekä paino-, kuva- ja äänituotteiden julkaisemisen valvonnasta sota-aikana huolehti sotasensuuri. Sen tehtävänä oli ehkäistä sellaisten tietojen sekä kuva- tai äänituotteiden julkaisu, levittäminen ja välittäminen, jotka saattoivat vaikuttaa haitallisesti valtakunnan puolustukseen ja yleisen turvallisuuden säilymiseen taikka kansan ja sotaväen mielialaan.⁵⁹¹

Sotasensuuri jakaantui seitsemään sensuurilajiin: posti-, rautatie-, matkahuolto-, lennätin-, puhelin-, julkaisu- ja yleisradiosensuuriin sekä tulli- ja teollisuuslaitosten sensuuri.⁵⁹² Näitä tehtäviä varten Yleisesikunnan päällikkö kenraaliluutnantti Lennart Oesch vahvisti 3. joulukuuta 1939 valvontaosastossa laaditut seuraavat ohjesäännöt ja oppaat:

- 1) Sotasensuuriohjeet, sisältäen sotasensuurin yleisen organisaation ja toimintaohjeet.
- 2) Postisensuuriohjesäännön, sisältäen postisensuurissa noudatettavat sensuurimääräykset, joihin vielä liittyivät ohjeet postisensoreille.

⁵⁸⁸ Valtiollisen poliisin kirje N:o 16768/B Posti- ja lennätinhallitukselle 6.11.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA; Kaaviollinen esitys sotasensuurista 5.12.1939-10.5.1940 (kopio, organisaatiopiirros. Oikeassa yläkulmassa merkintä: Liite er. sal. VPKD 18/8-48). Sota-ajan kokemuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

⁵⁸⁹ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 76/Valv. 3/39 sal. Helsingin ja Turun sotasensuuripiirien esikunnille ja sensuuritoimistoille 13.11.1939. Sensuuritoimisto/Päämaja. T-10684/2. KA.

⁵⁹⁰ Asetus tiedotustoiminnan valvonnasta sota-aikana (446/39) 5.12.1939. Suomen asetuskoelma 1939; Valtiollisen poliisin kiertokirje (N:o 75) N:o 14980/I osastoille 16.12.1939. EK-Valpo I. Kotelo 995. KA.

⁵⁹¹ Asetus tiedotustoiminnan valvonnasta sota-aikana (446/39) 5.12.1939. Suomen asetuskoelma 1939; Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA.

⁵⁹² Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA.

- 3) Rautatiesensuuriohjesäännön, sisältäen rautateitse tapahtuneen tavarankuljetuksen valvontaa koskeneet määräykset.
- 4) Matkahuoltosensuuriohjesäännön, sisältäen määräykset yksityisten liikennöitsijöiden kuljettamien lähetyksen sensuroimisesta.
- 5) Tulli- ja teollisuuslaitosten sensuuriohjeet, sisältäen määräykset tavarantuonnin valmistuksen ja kuljetuksen ynnä maasta viennin ja maahan tuonnin yhteydessä tapahtuneesta tiedotusten valvonnasta.
- 6) Lennätinsensuuriohjesäännön, sisältäen määräykset sähkösanomavaihdossa noudatetuista sensuurimääräyksistä.
- 7) Puhelinsensuuriohjesäännön ja siihen liittyneet sensuuriohjeet, sisältäen määräykset puhelimitse tapahtuneen tiedotustoiminnan tarkkailusta ja maanpuolustusta vahingoittaneiden tai yleiseen mielialaan haitallisesti vaikuttaneiden huhujen levittämisen ehkäisemisestä.
- 8) Julkaisusensuuriohjesäännön ja siihen liittyneet ohjeet julkaisu- ja yleisradiosensoreille, sisältäen paino-, kuva- ja äänituotteiden julkaisussa ja levittämisessä huomioitavat sensuurimääräykset.⁵⁹³

Sotasensuurin astuttua voimaan Suomi jaettiin kahdeksaan sotasensuuripiiriin (lyhennettynä sensuuripiiri). Nämä olivat: Helsingin, Turun, Tampereen, Vaasan, Oulun, Rovaniemen, Viipurin sekä Kuopion sensuuripiirit. Lisäksi oli kolme sotasensuuriesikuntaa: Päämajan sensuuritoimisto, keskussotapostikonttorin sensuuritoimisto sekä Helsingissä sijainnut erillinen sensuurivirasto.⁵⁹⁴

Kenraaliluutnantti Oesch vahvisti 3. joulukuuta 1939 sensuurin johdon jaon koti- ja sotatoimialueen välillä. Kotialueen ylin sensuuriviranomainen oli Helsingissä Hallituskatu 1:ssä sijainnut erillinen sotasensuurivirasto. Sen välittömään käskynalaisuuteen kuuluivat Helsingin, Turun, Tampereen ja Vaasan sotasensuuripiirit ja niiden alaiset paikalliset sotasensuuritoimistot. Sotatoimialueella ylin sensuuriviranomainen oli Päämajan sensuuritoimisto. Sen välittömään käskynalaisuuteen kuuluivat keskussotapostikonttorin sensuuritoimisto, Päämajan liikkuvat sensuurielimet sekä Oulun, Rovaniemen, Viipurin ja Kuopion sensuuripiirit ja niiden alaiset paikalliset sensuuritoimistot.⁵⁹⁵

Sotasensuuripiiriin toimintaa johti sensuuripiiriin päällikkö apunaan sensuuripiiriin esikunta. Sensuuripiiriin kuului tarpeellinen määrä eri sensuurilajien toimistoja. Sensuuritoimistojen työtä johti puolestaan toimistopäällikkö apunaan tarpeellinen määrä virkailijoita. Kiireellisissä tapauksissa saattoivat piirien ja toimistojen päälliköt kääntyä paikallisten valvontaviranomaisten puoleen.⁵⁹⁶

⁵⁹³ Päämajan jaosto II:n asiakirja N:o 111/Valv.3/39 sal. 3.12.1939 liitteinen. Sensuuritoimisto/Päämaja. T-10684/2. KA; Päämajan kirje N:o 2528/Valv.3/40 sal. puolustusministeriölle 3.4.1940. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

⁵⁹⁴ Hämäläinen Harri: Talvisodan puhelinvalvonta sotasensuurin osana. Helsingin yliopisto 1994, s. 33; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 170/Valv.3/39 sal. erilliselle sensuurivirastolle ja sotasensuuripiiriin esikunnalle 30.12.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1 KA.

⁵⁹⁵ Hämäläinen (1994), s. 33; Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinlaitoksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 170/Valv.3/39 sal. erilliselle sensuurivirastolle ja sotasensuuripiiriin esikunnalle 30.12.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1 KA.

⁵⁹⁶ Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinlaitoksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 170/Valv.3/39 sal. erilliselle sensuurivirastolle ja sotasensuuripiiriin esikunnalle 30.12.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA.

Normaali sensuurimenettelyn lisäksi sotasensuuri tarkasti epäilyttävien henkilöiden luettelossa mainittujen henkilöiden lähettämiä ja vastaanottamia lähetyksiä sekä muita epäilyttäviä lähetyksiä. Tarkastuksen alaisia olivat myös kaikki sellaiset siviiliviranomaisten lähettämät virka- ja yksityislähetykset (sähkösanomat, puhelinliikenne mukaan luettuna.), joita ei ollut sensuurista vapautettu. Sotasensuurista vapaat lähetykset olivat käytännöllisesti katsoen samat kuin väliaikaisesta valvonnasta vapautetut.⁵⁹⁷

Mikäli sensuuriviranomaiset havaitsivat tai saivat tietoonsa sellaista, jolla saattoi olla merkitystä vihollisen vakoilutoiminnan paljastamiselle, oli heidän viipymättä ilmoitettava havaintonsa valvontaosaston lähimmälle edustustolle. Jos se ei ollut mahdollista, oli asiassa käännyttävä Valtiollisen poliisin puoleen. Rikos- tai järjestyspoliisin puoleen kääntymistä oli vältettävä, koska nämä eivät tunteneet noudatettuja menettelytapoja. Se oli sensuuriviranomaisten taholta kuitenkin luvallista välittömiä toimenpiteitä vaatineissa tapauksissa, jolloin valvontaosaston tai Valtiollisen poliisin edustajaa ei ollut tavattavissa ja jolloin rikollinen tavattiin itse teossa.⁵⁹⁸

Sensuuriviranomaisen kääntyessä valvontaosaston edustuston, Valtiollisen poliisin tai rikospoliisin puoleen, oli sen ilmoitettava tapahtuneesta selostuksen kera valvontaosastolle. Rikos- ja järjestyspoliisin puoleen kääntymisestä oli ilmoitettava myös valvontaosaston lähimmälle edustajalle.⁵⁹⁹

Koko maan kattanut sotasensuurin mobilisointi tapahtui 9. joulukuuta 1939. Tuolloin valvontaosasto määräsi perustettavaksi ne sotasensuuripiirien esikunnat ja niiden posti-, lennätin- ja puhelinsensuuritoimistot, jotka eivät olleet toiminnassa väliaikaisesta sensuurista 20. lokakuuta 1939 annetun asetuksen perusteella. Samalla määrättiin, että kaikkien julkaisu- ja yleisradiosensuuritoimistojen ja erillisten sensorien oli aloitettava toimintansa.⁶⁰⁰

Saamansa käskyn mukaisesti kahdeksan sotasensuuripiirin esikuntaa perusti 76 paikakakunnalle 183 sensuuritoimipaikkaa. Sensuurilajeittain tämä luku jakaantui seuraavasti: postisensuuritoimistot 19, rautatiesensuuritoimistot 30, matkahuoltosensuuritoimistot 25, tulli- ja teollisuussensuuritoimistot seitsemän, lennätinsensuuritoimistot yhdeksän, puhelinsensuuritoimistot 72 sekä julkaisu- ja yleisradiosensuuritoimistot 21 toimipaikkaa.⁶⁰¹

Ennen valvontaosaston 9. joulukuuta 1939 antamaa käskyä oli puolustusministeri Juho Niukkanen määrännyt suojeluskuntapiirien esikuntia ryhtymään sensuurimäärävahvuuksien edellyttämien henkilövarauksien suorittamiseen. Sensuurihenkilöstön valinnassa ratkaisevassa asemassa oli henkilön havainto- ja arvostelukyky sekä kielitaito. Sensuuritoimiston päälliköksi, tarkastajiksi, kanslisteiksi, laboranteiksi, toimis-

⁵⁹⁷ Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA; Posti- ja lennätinhallituksen kiertokirje N:o 176 16.12.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Db:1. KA.

⁵⁹⁸ Jäljennös Päämajan sensuuritoimiston kirjeestä N:o 1227/Valv.3/40 sal. erilliselle sensuurivirastolle, sensuuripiirien esikunnille, keskuskeskittäpostikonttorin sensuuritoimistolle 18.2.1940. EK-Valpo I. Kotelo 995. KA.

⁵⁹⁹ Sama.

⁶⁰⁰ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 120/Valv. 3/39 sal. sotasensuuripiirien esikunnille ja sensuuritoimistoille 9.12.1939. Sensuuritoimisto/Päämaja. T-10684/2. KA.

⁶⁰¹ Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA.

toapulaisiksi, sensuurivalvojiksi, sensoreiksi, ja sensorien apulaisiksi sekä muihin tehtäviin voitiin määrätä rintamapalvelukseen kokonaan kykenemättömiä ja naishenkilöitä, joilla oli erilaisten sensuuritehtävien edellyttämä viranhoitotaito.⁶⁰²

Sensuurilukijoiksi oli pyrittävä valitsemaan paitsi molempia kotimaisia kieliä taitavia myös sellaisia, jotka osasivat englannin-, ranskan- ja saksankielen. Tällaisiksi olivat soveliaita posti- ja lennätinlaitoksen sekä muiden tiedotuslaitosten ja valtion virastojen kielitaitoiset virkamiehet, opettajat ja muut, jotka kuuluivat nostoväen I- tai II-luokkaan tai olivat kokonaan vapautettuja asevelvollisuudesta. Esimerkiksi valvontaosasto esitti Päämajan komento-osastolle Kotijoukkojen esikunnasta valvontaosaston sensuuritoimistoon komennettavaksi reservin luutnantti Veikko Väänästä. Hän työskenteli siviilissä Helsingin yliopistossa roomalaisen filologian dosenttina ja hallitsi täydellisesti äidinkielen lisäksi ruotsin-, saksan-, ranskan- ja englanninkielen ja osasi tyydyttävästi espanjan-, italian-, kreikan- ja latinankieltä.⁶⁰³

Sensuurin palvelukseen voitiin ottaa myös eri tiedotus- ja muiden laitosten ja virastojen sekä koulujen naisvirkailejia ja -opettajia, Lotta-Svärd järjestön jäseniä ja muita sensuuritehtäviin sopivia naisia. Esimerkiksi talvisodan aikana Torniossa postisensuurissa työskennelleet naiset olivat pääasiassa tunnettujen helsinkiläisten yläluokkien perheiden tyttäriä, jotka olivat koulutukseltaan maistereita tai vähintään ylioppilaita ja opiskelivat kieliä.⁶⁰⁴

Sotasensuurin lähetti- ja palvelustehtävissä voitiin käyttää sotamiehiä tai suojeluskuntalaisia tai tällaisiin tehtäviin muuten sopivia henkilöitä. Näitä olivat esimerkiksi nostoväen III-luokan henkilöstö ja ali- tai yli-ikäiset mieshenkilöt.⁶⁰⁵

Sensuuritehtävissä palvelleet joutuivat kosketuksiin useimmiten aivan ventovieraiden ihmisten henkilökohtaisten asioiden kanssa, mitkä suomalaisessa yhteiskunnassa nauttivat perinteisesti suurta yksityisyyden ja koskemattomuuden suojaa. Sensuuritehtävissä ilmitulleiden tietojen asianmukainen käsittely pyrittiin takaamaan sillä, että kaikilta sotasensuurissa palvelleilta otettiin virkavala ja erityinen vaitiololupaus. Virkavala annettiin kirjallisena ja se vahvistettiin valan antaneen allekirjoituksella.⁶⁰⁶

⁶⁰² Puolustusministeriön asiakirja N:o 591/39J 1./sal. 5.12.1939. Sensuuritoimisto/Päämaja. T-10684/1. KA; Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA.

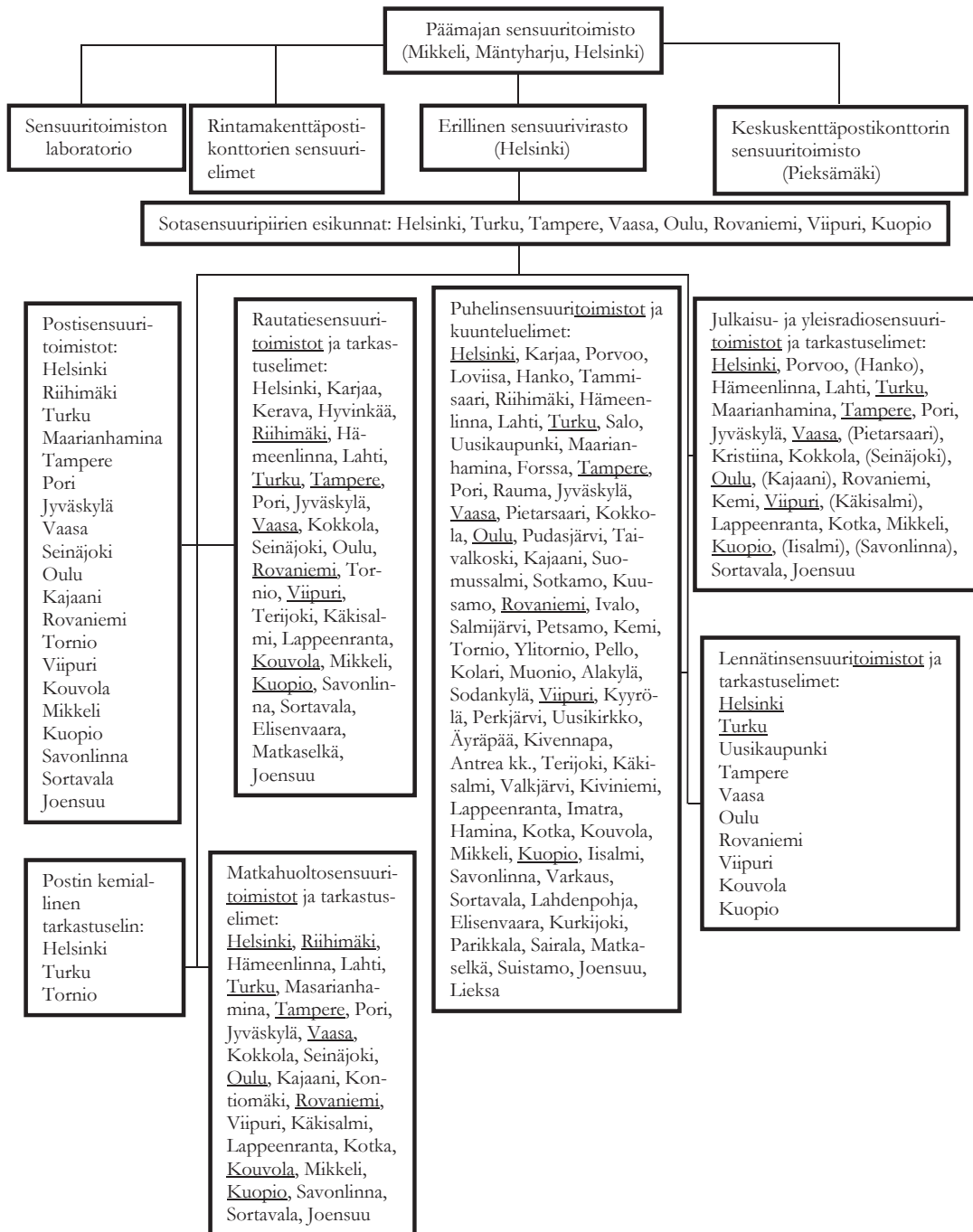
⁶⁰³ Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 2601/Valv.2/39. Päämajan komento-osaston päällikölle 9.12.1939. Komento- ja henkilöasiaintoimisto (Kom 1)/PM. T-12085/14. KA.

⁶⁰⁴ Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA; Seppo Salon haastattelu 17.2.2000.

⁶⁰⁵ Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA.

⁶⁰⁶ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 120/Valv. 3/39 sal. sotasensuuripiiriin esikunnille ja sensuuritoimistoille 9.12.1939 liitteinen. Sensuuritoimisto/Päämaja. T-10684/2. KA; Kopio päiväämättömästä vaitiololupauksen kaavasta. Sekalaisia asiakirjoja. PEtuok-os. Tutkimuslupa; Seppo Salon haastattelu 17.2.2000.

Sotasensuurin järjestelyt 5.12.1939 - 10.5.1940

Huom. Sisäministeriön alaisena aloitti osa kuuntelu- ja postintarkastustoimistoista sensuuritehtävät jo lokakuussa 1939. Lähde: Kaaviollinen esitys sotasensuurista 5.12.1939 - 10.5.1940 (18.8.1948). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os.

Mitä ja miten sensuroitiin

Sensuurilajista riippumatta oli sensuuritoimistojen työ määrätty toteutettavaksi saman kaavan mukaan. Täten eri sensuuritoimistojen henkilöstörakenne, työjärjestykset sekä sensuuri- sekä muut toimet oli määrätty toteutettavaksi samalla lailla. Vaikka jokaisella sensuurilajilla oli omia erityispiirteitään, eivät ne vaikuttaneet yleiseen sensuurikäytäntöön.⁶⁰⁷ Täten ei ole tarpeen kertoa sensuurityöstä sensuurilajeittain, vaan postisensuuria esimerkkinä käyttäen kuvataan sensuuritoimistojen työskentelyä.

Postisensorin työ käynnistyi, kun hän sai käsiinsä sensuroitavan lähetyksen. Ennen lähetyksen mahdollista avaamista sensorin oli tarkastettava, ettei lähetyksen päällisyys tai kuori sisältänyt mitään kiellettyä tai kätkeyttä tiedonantoa taikka salaisia merkintöjä. Ulkopuolisen tarkastuksen jälkeen sensori avasi lähetyksen, missä yhteydessä hänen piti varoa tarpeettomasti vahingoittamasta lähetyksen päällystä ja sisältöä. Jos tarkastettava lähetys herätti epäilyksiä, oli erikoisen huolellisesti tarkastettava, ettei siihen ollut salamusteella kirjoitettu rivien väliin tai muuhun kirjoituksesta vapaaseen paikkaan. Talvisodan aikainen sotasensuuri löysi yhden postilähetyksen, jossa käytettiin salakirjoitusta.⁶⁰⁸

Jos lähetys sisälsi joitakin kiellettyjä tietoja, oli sensorin esitettävä sen sensuurivalvojalle, joka ryhtyi asian vaatimiin toimenpiteisiin.⁶⁰⁹ Väliaikaisen sensuurin aikana joukoista lähetetty kenttäposti ei saanut sisältää:

- Tiedonantoja, jotka koskivat valtakunnan sisäistä tai ulkoista turvallisuutta, kuten valtakunnan puolustusta ja sotavoimia tai sen osaa, maa-, meri- ja ilmapvoimia ja niiden aseistamista ja varustamista.
- Joukko-osastojen sijoituspaikkoja ja siirtoja sekä joukkojen keskityksiä.
- Armeijan Päämajaa, esikuntia ja kaikkia muitakin sotilaallisia virastoja sekä puolustusvoimien päällystä.
- Kaikkien sotatarvikkeiden valmistusta, siirtoa, kuljetusta ja varastoimista.
- Linnoitusten ja linnoituslaitteiden sekä kenttävarustusten rakentamista, aseistamista ja tilaa.
- Sotasatamia ja telakoita, sota- ja kauppalaivoja, puolustusvoimien tilauksia suorittavia tehtaita ja muita teollisuuslaitoksia, niiden hankintoja, raaka-ainevarastoja sekä tuotantoa.
- Sotilaallisesti tärkeitä rakenteita sekä kaikkea, mikä koski valtakunnan sotilaalista valmiutta tai varustamista.
- Maantie-, rautatie-, vesi- ja ilmaliikennettä sekä liikenteessä käytettäviä välineitä tai laitteita.
- Posti-, lennätin-, puhelin-, radio- ym. yhteyksiä sekä tiedonantolaitteiden rakentamista ja tilaa.

⁶⁰⁷ Muista sensuurilajeista tarkemmin: julkaisusensuurihjesääntö, rautatiesensuurihjeet, matkahuoltosensuurihjeet, tulli- ja teollisuuslaitosten sensuurihjeet. Päämajan jaosto II:n asiakirja N:o 111/Valv.3/39 sal. 3.12.1939 liitteinen. Sensuuritoimisto/Päämaja. T-10684/2. KA; Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinhallituksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA.

⁶⁰⁸ Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinhallituksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA; Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaoston kirje N:o 2248/J.3 Päämajan tiedotusosastolle 16.3.1942. Valtioneuvoston tiedotuselinien arkisto. Fc 2. KA.

⁶⁰⁹ Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinhallituksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA.

- Elin- ym. tarvikkeiden tilannetta ja yleistä mielialaa maassa.
- Niitä asioita, joiden julkisuuteen saattaminen, levittäminen tai välittäminen saattoi vahingoittaa valtakunnan puolustamista tai yleistä turvallisuutta.⁶¹⁰

Postilähetykset eivät myöskään saaneet sisältää sellaisia tietoja, jotka olivat omiaan aiheuttamaan pakotunnelmaa ja yleistä levottomuutta, kuten esimerkiksi tietoja ja huhuja omien joukkojen tappioista, perääntymisestä, elintarvikkeiden niukkuudesta tai loppumisesta, väestönsiirroista, sekä ulkopoliittisten tapahtumien epäedullisesta vaikutuksesta Suomen oloihin.⁶¹¹

Sotänäyttämöltä saapuneen kenttäpostin tarkastuksessa sensorien oli kiinnitettävä huomiota myös siihen, ettei tarkastettava lähetys sisältänyt yksittäisten kirjainten, sanojen tai kokonaisten lauseiden alleviivauksia. Lisäksi useasivuisten kirjeiden tarkastuksessa oli kiinnitettävä huomiota sivujen numerointiin tai merkitsemiseen. Mikäli sensori havaitsi vihollismaasta saapuneen lähetysten, piti se ohjata Päämajan sensuuroitomistoon, jossa tarkastettiin Suomessa asuneiden vihollismaan tai tämän liittolaisen kansalaisille ulkomailta saapuneet lähetykset.⁶¹²

Poikkeuksetta tarkastettavien postilähetysten joukkoon kuuluivat valvontaosaston vastavakoilutoimiston antamassa epäiltyjen henkilöiden luettelossa mainittujen henkilöiden lähettämät tai heille osoitetut sekä peitenimillä tai ”poste restante” osoitteella varustetut lähetykset. Kotimaisen siviilipostin sensuuri ei paljastanut talvisodan aikana ainuttakaan vakoilutapausta.⁶¹³

Mikäli tarkastettavana ollut lähetys sisälsi kiellettyjä tietoja, mutta ne oli kirjoitettu ymmärtämättömyydestä tai ilman vahingoittamistarkoitusta, oli sensorin poistettava kielletyt tiedot joko sensuurimusteella tai muulla sopivalla tavalla. Sensuroinnin jälkeen lähetys saatiin lähettää osoitepaikkaan. Ellei kiellettyjä asioita sisältävien kohtien poistaminen käynyt päinsä ilman, että lähetysten sisältö jäi vastaanottajalle käsitettäväksi tai merkityksettömäksi, oli lähetys pidätettävä. Esimerkiksi eräs kirje pidätettiin ja lähetettiin Viipurin alatoimistolle mahdollisia jatkotoimia varten, koska kirjoittaja kuvasi venäläisten provokatiivisia yrityksiä saada suomalaisia tulemaan rajan yli. Lisäksi kirje sisälsi tietoja rajaseudun tilanteesta, kuten muun muassa, että Terijoki oli tyhjä siviileistä ja ettei siellä ollut muita kuin sotilaita.⁶¹⁴

Talvisodan aikana kansainvälisen Raamatun tutkijain seuran levittämät painotuotteet joutuivat sensuuriviranomaisten takavarikoimiksi, koska niiden katsottiin lietsoneen

⁶¹⁰ Jäljennös Päämajan valvontaosaston asiakirjasta N:o 67/Valv. 3/39 sal. 8.11.1939. Sensuuroitomisto/Päämaja. T- 10684/2. KA.

⁶¹¹ Sama.

⁶¹² Päämajan sensuuroitomiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinhallituksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston asiakirjasta N:o 67/Valv. 3/39 sal. 8.11.1939. Sensuuroitomisto/Päämaja. T-10684/2. KA.

⁶¹³ Päämajan sensuuroitomiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinhallituksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA; Päämajan sensuuroitomiston (majuri Taavi Patoharju) muistio 22.7.1941. (Muistio alkaa: Tiedotustoiminnan tarkastus nykyisin perustuu...). Valtioneuvoston tiedostuselinten arkisto. Fc 1. KA. Erityiseen puhelinvalvontaan saatettiin asettaa Päämajan valvontaosaston tai Valtiollisen poliisin nimeämiä henkilöitä. Hämäläinen (1994), s. 70.

⁶¹⁴ Päämajan sensuuroitomiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinhallituksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA; Viipurin valvontapiiri valvontapiiriin päällikkö numero 131/J sal. postivalvontatiedotus N:o 41/19.11.39. EK-Valpo I. Terijoen osasto. Kotelo 165. KA.

ja levittäneen toivottomuus-, antautumis- tai neuvostoystävällisten mielialojen synnyttämistä sekä heikentävän puolustustahtoa. Tämän johdosta Valtiollinen poliisi määräsi, että postivalvontaviranomaisten oli pyrittävä estämään mainitunlaisten painotuotteiden levittäminen sekä niitä tavatessa asetettava ne takavarikkoon.⁶¹⁵

Kaikista takavarikoiduista lähetyksistä laadittiin pöytäkirja, jossa selostettiin lähetyksen sisältö sekä takavarikoimisen syy. Pöytäkirjan allekirjoittivat postisensuuritoimiston päällikkö ja kaksi muuta takavarikoimistilanteessa mukana ollutta sensuurivirkailijaa. Takavarikoidut lähetykset toimitettiin asiaa koskevina pöytäkirjoineen Päämajan sensuuritoimistoon. Tammikuun 1940 loppuun mennessä Päämajan sensuuritoimistolle oli toimitettu ainakin 862 takavarikoitua kirjettä tai korttia. Mikäli takavarikoidun lähetyksen lähettäjä tai saaja halusi saada valtiolle menetetystä lähetyksestä laaditun pöytäkirjaotteen, ratkaisi Päämajan jaosto II:n päällikkö kussakin tapauksessa erikseen, voitiinko pöytäkirjanote pyytäjälle luovuttaa.⁶¹⁶

Postisensuuritoimistot laativat sensuurinalaisista lähetyksistä valvontatiedotuksia. Väliaikaisen sensuurin aikana nämä ilmoitukset jaettiin Viipurin valvontapiirissä ainakin valvontatoimistolle ja sen Viipurin alatoimistolle sekä paikallisille Valtiollisen poliisin osastoille. Postivalvontatiedotuksissa kerrottiin tehdyistä havainnoista ja pyydettiin valvontaosastolta lausuntoja siitä, olivatko kirjeet sisältäneet valtion turvallisuutta vaarantaneita seikkoja. Lisäksi niissä kerrottiin valvontaosastolle mahdollisia jatkotoimia varten lähetetyistä pidätetyistä lähetyksistä.⁶¹⁷

Viipurin valvontapiirin suorittamat postilähetysten pidätykset ja valvontaosaston Viipurin valvontaelimelle osoitetut lausuntopyynnöt mahdollisista ulkoista turvallisuutta vaarantaneista lausunnoista aiheutuivat siitä, että tavatuissa postilähetyksissä käsiteltiin muun muassa seuraavia asioita: Suomen sotilaallista varustautumista, mielialaa, joukkojen sijoitusta ja niiden toimintaa, joukoissa sattuneita onnettomuuksia seurauksineen, huhuja omien joukkojen kapinamielestä sekä tietoja venäläisten toiminnasta. Lievemmissä tapauksissa postivalvontatiedotuksissa pyydettiin valvonta-

⁶¹⁵ Jäljennös Valtiollisen poliisin pääosaston kiertokirjeestä N:o 17 osastoille N:o 658/IV 12.2.1940; Jäljennös valtioneuvoston kirjeestä N:o 218 sisäasiainministeriölle 18.1.1940; Valtiollisen poliisin pääosaston kirje N:o 8126 kaikille postivalvontatoimistoille 2.12.1939. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA. - Julkaisusensuuri asetti talvisodan aikana takavarikkoon ainakin kaksi kotimaista julkaisua ylipäällikön tai Päämajan määräyksestä. Nämä olivat ”Hakkapeliitan joulu 1939” niminen julkaisu sekä Akateemisen Sosialistiseuran aikakausjulkaisu ”Soihdun” marras- joulukuun 1939 kaksoisnumero. Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 145/Valv.3/39 sal. 19.12.1939 (mapissa: Viranomaisten ohjeita ja määräyksiä). EK-Valpo I. Kotelo 2968. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston kirjeestä KD N:o 161/Valv.3/39 sal. oikeusministeriölle 25.12.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 1. KA.

⁶¹⁶ Päämajan sensuuritoimiston kirje N:o 112/U3./39 sal. Posti- ja lennätinhallituksen kansliaosaston johtajalle 25.10.1939 liitteinen. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA; Helsingissä (kuutti) 31.1.1940. (Maist. Lauri Postilta olen tänään vastaanottanut Erillisen sensuuriviraston. .). Sensuuritoimisto/Päämaja. T-14393/1. KA.

⁶¹⁷ Viipurin valvontapiiri valvontapiirin päällikkö N:o 26/J. sal. postivalvontatiedotus N:o 3/10.11.1939. EK-Valpo I. Terijoen osasto. Kotelo 165. KA. - Myös puhelinsensuuri laati raportteja. Väliaikaisen sensuurin aikana oli Viipurin sensuuripiirin puhelinvälvontatiedotusten jakelu samanlainen kuin mitä se oli postisensuurin osalta. Viipurin valvontapiiri valvontapiirin päällikkö Numero 134/J sal. puhelinvälvontatiedotus N:o 15/19.11.39. EK-Valpo I. Terijoen osasto. Kotelo 165. KA. Sotasensuurin aikana sotatoimialueen puhelinkuunteluraportit toimitettiin Päämajan sensuuritoimistoon. Kotialueella ne toimitettiin puolestaan erilliselle sensuurivirastolle sekä Valtiolliselle poliisille. Hämäläinen (1994), s. 57.

osastoa nuhtelemaan joitakin kirjeiden kirjoittajia, kun nämä olivat kirjeissään paljastaneet olinpaikkansa.⁶¹⁸

Sotasensuurin alettua Päämajan sensuuritoimiston rooli sotilaallisten asioiden suojelemiseksi korostui entisestään. Ohjein ja määräyksiin se opasti ja neuvoi erillistä sensuurivirastoa ja sotasensuuripiirien esikuntia havaittujen epäkohtien korjaamiseksi. Ohjaukskirjeitä annettiin muun muassa sen takia, että sensuroitu ja tarkastamaton posti oli päässyt sekoittumaan, postilähetyksissä käytettiin kiellon vastaisesti ilmakuva- sekä näköala- ja maisemakortteja, joissa esiintyi paikkakunnan nimi sekä sen takia, että kenttäpostin välityksellä oli rintamajoukoista lähetetty joukkojen sijoitusta ja siirtoja, taistelutapahtumia ja -valmiutta koskevia tietoja. Myös aiheettomaan sensuuritoimintaan puututtiin. Päämajan sensuuritoimisto kielsi sensuroimasta kirjeistä kohtia, joissa asianomaiset tilasivat kotoaan sokeria, yskänlääkettä tai muuta sellaista.⁶¹⁹

Valvontaosasto ohjasi sotasensuuria myös posti- ja lennätinhallituksen kautta lähettämällä tälle sensuuria koskevia ohjeita ja määräyksiä. Posti- ja lennätinhallitus muutti valvontaosastolta saadut kirjelmät henkilökunnalleen osoitetuiksi kiertokirjeiksi. Sotilasviranomaisiin nähden valvontaosasto johti sensuuria puolestaan virkateitse. Havaitut epäkohdat ja määräykset niiden korjaamisesta saatettiin tiedoksi Päämajan komento-osastolle, jota pyydettiin ryhtymään asian vaatimiin toimiin. Muun muassa helmikuussa 1940 komento-osastoa pyydettiin huomauttamaan siitä, että sensuurista vapaat virkalähetykset oli varustettava lähettäjää osoittavalla merkinnällä, minkä lisäksi kuoreen oli merkittävä ”sotilasasia” tai ”virka-asia”.⁶²⁰

Valvontaosaston talvisodan aikana käyttämistä valvontamenetelmistä saaduista kokemuksista tiedetään, että Helsingin edustuston päällikkö Paavo Kastari piti epäilytensä henkilöiden tehokkaimpina valvontakeinoina kirje-, lennätin- ja puhelinyhteyksien tarkkailua. Etenkin puhelintarkkailu osoittautui hyödylliseksi, vaikkei sen avulla usein saatu näyttöä henkilöiden laittomista puuhista. Sen avulla päästiin kuitenkin huomaamatta selvyyteen seurannanalaisten henkilöiden toiminnasta ja henkilökontakteista.⁶²¹

⁶¹⁸ Viipurin valvontapiiri valvontapiiriin päällikkö numero 141/J sal. postivalvontatiedoitus N:o 42/19.11.39; Viipurin valvontapiiri valvontapiiriin päällikkö numero 154/J sal. postivalvontatiedoitus N:o 49/21.11.39; Viipurin valvontapiiri valvontapiiriin päällikkö numero 193/J sal. postivalvontatiedoitus N:o 59/25.11.39; Viipurin valvontapiiri valvontapiiriin päällikkö numero 249/J sal. postivalvontatiedoitus N:o 79/28.11.39; Viipurin valvontapiiri valvontapiiriin päällikkö numero 259/J sal. postivalvontatiedoitus N:o 83/29.11.39; Viipurin valvontapiiri valvontapiiriin päällikkö numero 248/J sal. postivalvontatiedoitus N:o 78/29.11.39. EK-Valpo I. Terijoen osasto. Kotelo 165. KA.

⁶¹⁹ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 170/Valv.3/39 sal. erilliselle sensuurivirastolle ja sotasensuuripiirien esikunnille 30.12.1939. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Ek:1. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 170/Valv.3/39 sal. erilliselle sensuurivirastolle ja sotasensuuripiirien esikunnille 30.12.1939. Sensuuritoimisto/Päämaja. T-10684/2. KA; Vilkuna (1962), s. 13; Sedergren Jari: Lehdistöensuuri talvisodassa. Talvisodan pikkujättiläinen. WSOY 1999, s. 272.

⁶²⁰ Posti- ja lennätinhallituksen kiertokirje N:o 23 9.2.1940; Posti- ja lennätinhallituksen kiertokirje N:o 38 29.2.1940. Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto. Db:1. KA; Päämajan valvontaosaston sensuuritoimiston kirje N:o 1429/Valv.3/40 sal. Päämajan komento-osastolle 25.2.1940. Valtioneuvoston tiedotuselinien arkisto. Ee 1. KA; Jäljennöksen jäljennös Päämajan valvontaosaston asiakirjasta N:o 1022/Valv.3/40 sal. 14.2.1940. Ulkomaalaisten vapaaehtoisten vastaanottokeskus (vastaanotto toimisto) 1939 - 40/Kotijoukkojen esikunta. 8. KA.

⁶²¹ Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

Puhelinvalvonnan huomaamattomuudesta johtuen Kastari piti sitä tehokkaampana valvontatapana kuin postausta eli varjostamista. Kastari piti puhelinkuuntelua niin tärkeänä työmuotona, että hän esitti sitä irrotettavaksi sensuurista ja liitettäväksi Päämajan valvontaosaston edustustojen tehtäviin. Kastarin näkemyksen mukaan puhelinvalvonta olisi tällöin saatu niiden elinten johdettavaksi, joiden pyrkimyksiä se miltei yksinomaan palveli.⁶²²

Kritiikkiä kansanedustajilta

Erityisesti postisensuuri sai talvisodan aikana arvostelua osakseen. Helmikuussa 1940 muutamat kansanedustajat jättivät maalaisliittolaisen Vilho Kiviojan johdolla hallitukselle vastattavaksi kysymyksen siitä, mitä hallitus aikoi tehdä kirjesensuurin kiusallisen hitauden poistamiseksi. Puolustusministeri pyysi kysymyksen johdosta asiasta lausuntoa Yleisesikunnan päälliköltä.⁶²³

Yleisesikunnan päällikön lausunnosta ilmenee, ettei postinkulku ollut niin nopeaa kuin sen olisi pitänyt olla. Tähän oli syynä muun muassa se, että vihollinen keskitti hävitysvoimansa rautatielaitokseen, joka tämän takia oli erittäin suurissa vaikeuksissa. Alituiset hälytykset ja pommitukset hidastivat jo muutenkin tavallista hitaampaa junaliikennettä ja aiheuttivat usein pitkäaikaisia keskeytyksiä postinkäsittelyssä ja lajitelussa postitoimipaikoissa ja sensuuritoimistoissa.⁶²⁴

Postinkulun hitauteen vaikuttivat myös pommitusten aiheuttamat vahingot, joissa postia, postitoimipaikkoja ja sensuurihuoneistojakin oli tuhoutunut. Lisäksi oli huomattava, että postilähetysten määrä oli kasvanut jopa 4-5-kertaiseksi rauhanaikaan verrattuna. Kun lisäksi kenttäposti oli vaatinut palvelukseensa kaiken irrotettavissa olleen ammattitaitoisen postihenkilöstön, oli selvää, että postinkäsittely hidastui eikä postilähetysten väärää suuntauksia voitu täysin välttää.⁶²⁵

Mitä sotasensuurin osuuteen postinkulun hitaudessa tuli, Yleisesikunnan päällikkö myönsi, että sodan alkuvaikeuksina henkilökunnan kokemattomuus ja tottumattomuus sensuuritehtäviin saattoivat vaikuttaa postinkulun hitauteen. Alkuvaikeuksien ja jouluruuhkan jälkeen voitiin kuitenkin todeta, että sensuurin aiheuttama viivytys postinkulussa oli keskimäärin vain 1-3 vuorokautta riippuen postitoimipaikkojen ja sensuuritoimistojen välisestä etäisyydestä. Suoritetut tutkimukset osoittivat, ettei sensuurikäsittely viivyttänyt postia missään vuorokautta kauempaa mikäli sitä voitiin suorittaa ilman ulkopuolista häiriötä.⁶²⁶

Hallitukselle jättämässään kyselyssä kansanedustaja V. Kivioja ehdotti postin hitauden poistamiseksi paikallissensuurin järjestämistä. Yleisesikunnan päällikön mielestä tällainen järjestely johtaisi kontrolloimattomaan sensuurivallattomuuteen. Lisäksi esitys oli vailla käytännön toteuttamismahdollisuuksia, koska etenkin sopivan henki-

⁶²² Sama.

⁶²³ Päämajan Yleisesikunnan päällikön kirje N:o 1032/Valv.3/40 sal. puolustusministerille 13.2.1940. Puolustusministeriö. T-23828/51. KA.

⁶²⁴ Sama.

⁶²⁵ Sama.

⁶²⁶ Sama.

lökunnan löytäminen pienten paikkakuntien sensuuritoimistoihin muodostuisi yli-voimaiseksi.⁶²⁷

Postisensuurin kohtaamasta kriitikkistä huolimatta sodanaikaisiin sensuurijärjestelyihin ei tehty muutoksia. Postinkulun nopeutta pyrittiin kuitenkin parantamaan lisäämällä sensuurihenkilöstöä sekä kehittämällä postinkuljetusjärjestelyjä.⁶²⁸

Sotasensuuri lievenee

Välittömästi Moskovan rauhan solmimisen jälkeen alettiin Päämajassa harkita, missä laajuudessa sensuuria voitiin supistaa ja helpottaa valtakunnan palatessa rauhanajan oloihin. Sotilaallisesta näkökulmasta sensuurin supistusharkintaan vaikutti varsinkin se, että armeijan vahvuus oli rauhanaikaista vahvuutta huomattavasti suurempi ja se oli sijoitettuna valtakunnan alueelle siten, että sijoituksen paljastuminen olisi antanut täydellisen kuvan armeijan sodanaikaisesta ryhmyksestä. Päämaja lausuikin huhtikuussa 1940, ettei sotasensuuria voitu täysin lopettaa vaarantamatta valtakunnan turvallisuutta. Myös saksalaisten Norjan miehitys vaikutti siihen, ettei sotasensuuria voitu supistaa siinä laajuudessa kuin se muutoin olisi ollut mahdollista.⁶²⁹

Yleinen tilanne kehittyi kuitenkin sellaiseen suuntaan, että sotasensuurille voitiin sallia eräitä lievennyksiä. Ylipäällikkö antoi 2. huhtikuuta 1940 Yleisesikunnan päällikölle tehtäväksi ryhtyä seuraaviin toimenpiteisiin:

- Postisensuurista vapautettiin kotimaan siviiliposti eräitä epäilyttäviä tapauksia lukuun ottamatta. Postisensuuri valvoi edelleen ulkomaan postiliikennettä sekä kenttäpostia
- Lennätinsensuurista vapautettiin kotimaan sähkösanomat erikoistapauksia lukuun ottamatta. Lennätinsensuuri sensuroi edelleen ulkomaan liikennettä.
- Puhelinsensuurista vapautettiin paikallis- ja maaseutupuhelut paitsi ne, jotka oli asetettu erikoisvalvontaan. Puhelinsensuuri valvoi edelleen kotimaan kauko- ja ulkomaan liikennettä.
- Julkaisusensuuri jatkoi toimintaansa entiseen tapaan.
- Matkahuolto- ja rautatiesensuuri lakkautettiin.
- Tulli- ja teollisuuslaitossensuurista lakkautettiin viimeksi mainittu.⁶³⁰

Uusien määräyksien myötä valvontaosaston alatoimistot toimivat erikoisvalvontaan asetettujen henkilöiden posti- ja sähkösanomaliikenteen sensoreina. Tässä tarkoituksessa alatoimiston päälliköllä oli oikeus antaa posti- ja lennätintoimipaikoille määräys nimitettyjen henkilöiden kotimaan posti- ja sähkösanomaliikenteen lähettämisestä alatoimistoon sensuroitavaksi. Mikäli Valtiollinen poliisi piti tarpeellisena saada jonkun epäilyttävän henkilön posti- ja lennätinlähetykset valvonnan alaisiksi, piti sen pyytää valvontaosaston alatoimiston päällikköä antamaan asiasta määräyksen. Erityiseen valvontaan asetetuista henkilöistä oli viipymättä laadittava perusteltu ilmoitus

⁶²⁷ Sama.

⁶²⁸ Posti- ja lennätinhallituksen kirje N:o I. 604 puolustusministeriölle. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

⁶²⁹ Päämajan kirje N:o 2917/Valv.3/40 sal. puolustusministeriölle 15.4.1940. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA. - Pääministeri Risto Ryti keskusteli 18.4.1941 mm. sensuuriasista ulkoministeri Rolf Wittin-
gin kanssa. Tuolloin käydyssä keskustelussa todettiin, että sensuuri oli tarpeellinen varsinkin ulkopolitiikkaa koskeissa asioissa. Risto Rytin päiväkirjat 1940 - 1944, s. 18.

⁶³⁰ Päämajan kirje N:o 2528/Valv.3/40 sal. puolustusministeriölle 3.4.1940. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

valvontaosastolle. Jos valvontaan asettaminen oli tapahtunut Valtiollisen poliisin pyynnöstä, oli tämä mainittava perustelussa.⁶³¹

Sensuurin supistaminen mahdollisti sen palveluksessa olleen henkilöstön vapauttamisen tehtävistään. Heitä vapautettiin palveluksesta koko kevään 1940 ajan sitä mukaa kuin se nähtiin mahdolliseksi. Ennen huhtikuussa toimeenpantuja supistuksia sensuurin palveluksessa työskenteli 2 293 henkilöä. Toukokuun 20. päivään mennessä sensuurin palveluksesta vähennettiin liki 1 900 henkilöä, minkä jälkeen sotasensuurissa palveli enää noin 400 henkilöä.⁶³²

Supistusten myötä jouduttiin sotasensuurissa tekemään uudelleenjärjestelyjä. Esimerkiksi erillinen sensuurivirasto liitettiin Päämajan sensuuritoimistoon (22 henkilöä). Sen ohjauksessa toimi neljä ulkomaanpostin sensuuritoimistoa (132), kolme ulkomaan sähkösanoma- (17), 11 ulko- ja kotimaan puhelin- (117) sekä 30 julkaisu- ja yleisradiosensuuritoimistoa (121).⁶³³

Toukokuussa kenttäpostin sensuroiminen lakkautettiin ja puhelin- ja lennätinsensuurista lopetettiin sotatoimialueen valvonta. Sensuurin alaisia olivat edelleen ulkomaan posti-, lennätin- ja puhelinliikenne sekä erikoisvalvontaan asetettujen henkilöiden kotimainen posti-, lennätin- ja puhelinliikenne. Entisessä laajuudessaan toimintaansa jatkoi julkaisu- ja yleisradiosensuuri. Se toimi Päämajan alaisena ollen kiinteässä yhteistoiminnassa valtioneuvoston tiedotuskeskuksen kanssa.⁶³⁴

Muutoksia sensuurijärjestelyissä

Keväällä 1940 alettiin käydä parlamentaarista keskustelua siitä missä määrin sensuuri oli enää tarpeellista ja kuka sitä johti. Perustuslakivaliokunnan mielipiteenä oli, että rauhan aikana poliittiset näkökannat määrittivät sen, oliko sensuurin harjoittaminen ylipäättään tarpeellista. Perustuslakivaliokunnan mukaan poliittinen sensuuri ei voinut kuulua sotilasviranomaisille. Päämaja oli asiasta samaa mieltä. Sen kantana oli, että mikäli hallitus piti tarpeellisena sisä- ja ulkopoliittikkaa koskevien kysymysten sensuroimista, oli välttämätöntä, että julkaisusensuurin johto siirtyisi sotilasviranomaisilta siviiliviranomaisille. Tällöin Päämaja ei joutuisi ottamaan vastuuta poliittisen sensuurin johtamisesta.⁶³⁵

⁶³¹ Päämajan valvontaosaston maavoimien toimiston kirje N:o 1407/MaV.30/40 sal. toimiston alaisille valvontapuseereille ja etsiville 30.4.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Vüpurin alaosa. Kotelo 6. KA; Päämajan kirje N:o 2809/Valv.3/40 sal. erilliselle sensuurivirastolle, sotasensuuripiirien esikunnille 13.4.40. EK-Valpo I. Terijoen osasto. Kotelo 165. KA.

⁶³² Päämajan kirje N:o 2528/Valv.3/40 sal. puolustusministeriölle 3.4.1940 liitteinen; Päämajan kirje N:o 2818/Valv.3/40 sal. puolustusministeriölle 15.4.1940 liitteinen; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3475/Valv.3/40 sal. puolustusministerille 9.5.1940 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

⁶³³ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3475/Valv.3/40 sal. puolustusministerille 9.5.1940 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA. Kyseiset sensuuritoimistot toimivat suoraan Päämajan sensuuritoimiston alaisina, sillä sensuuripiirien esikunnat oli lakkautettu.

⁶³⁴ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3475/Valv.3/40 sal. puolustusministerille 9.5.1940 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

⁶³⁵ Sedergren (1999), s. 275. - Eduskunnassa käytiin suuri keskustelu Päämajan johtamasta sensuuritoiminnasta 7.6.1940. Arvostelua herätti mm. kiertokirje, jonka mukaan ei saanut arvostella hallitusta eikä viranomaisia eikä rikkoa sitä yksimielisyyttä, joka kansassa vallitsi. Vilkuna (1962), s. 25. - Eduskuntakeskustelun aikana talvisodan aikainen sensuuri sai runsaasti kritiikkiä etenkin sosiaalidemokraateilta. Istunto 63 7.6.1940. Valtiopäivät 1940. Pöytäkirjat I. Istunnot 1-93. Valtiopäivien alusta elokuun 3. päivään. - Päämaja esitti poliittisen sensuurin siirtämistä Päämajalta joko sisä- tai ulko- tai oikeusministeriölle. Päämajan kirje N:o 2818/Valv.3/40 sal. puolustusministeriölle 15.4.1940. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

Päämaja teki asiassa omaksumansa kannan mukaisen esityksen puolustusministeriölle toukokuussa 1940. Koska toimenpide edellytti asetusmuutosta, Päämajan mukaan oli luonnollista, että myös muut voimaanjääneet sensuurilajit järjestettäisiin asetuksella saman viranomaisen johtoon. Päämaja kuitenkin edellytti, että ulkomaan posti-, puhelin- ja lennätinliikenteen valvonnassa riittävästi otettiin huomioon maanpuolustusta vahingoittavien tiedotusten ehkäiseminen. Julkaisusensuurissa oli pidettävä silmällä, ettei valtakunnan ulkoista turvallisuutta koskeneita asioita julkaistu sopimattomana ajankohtana.⁶³⁶

Toukokuussa 1940 annettiin asetus tiedotustoiminnan väliaikaisesta valvonnasta. Nyt tiedotustoiminnan tarkastamista määrättiin huolehtimaan sisäasiainministeriön alaisena toiminut tarkastusvirasto, jolla oli tarpeellinen määrä paikallisia tarkastustoimistoja. Vaikka sensuurin johtovastuu siirtyi sotilailta siviileille, ei sotilaallisia näkökulmia jätetty vastaisuudessakaan huomiotta. Tämä ilmeni muun muassa siinä, että määrätessään sensuurin laajuudesta sisäasiainministeriö hankki ensiksi lausunnon Yleisesikunnalta.⁶³⁷

Tarkastusviraston päälliköksi nimitettiin tohtori Kustaa Vilkuna. Viraston henkilökunta muodostui Päämajan sensuuritoimiston ja erillisen sensuuriviraston henkilökunnasta. Virasto aloitti toimintansa 10. kesäkuuta 1940. Samalla päivämäärällä sotasensuuri lakkautettiin. Toiminnassa olleet ulkomaan posti-, lennätin- ja puhelinsensuuritoimistot sekä kaikki julkaisusensuuritoimistot jatkoivat toimintaansa tarkastusviraston alaisina. Päämajan tai sen alaisten valvontaelinten käskystä erikoiseen valvontaan asetettujen henkilöiden postin, sähkösanomien ja puhelinten tarkkailu lopetettiin 10. kesäkuuta 1940 mennessä.⁶³⁸

Tiedotustoiminnan tukena ollut neuvottelukunta kokoontui kesän 1940 aikana usein. Siinä oli edustajia paitsi tarkastusvirastosta myös sanomalehdistöstä sekä puolustuslaitoksesta, jota edusti majuri Taavi Patoharju. Istunnoista ei pidetty pöytäkirjaa, vaan käytiin huolellisesti läpi jäsenten tekemät tarkastustoimintaa koskevat huomautukset sekä pohdittiin tarkastustoiminnan yhteistä linjaa.⁶³⁹

Tarkastusviraston ja Päämajan sensuuritoimiston yhteistyö sotilasasioiden sensuurikysymyksissä oli tiivistä jatkosodan alkuun saakka. Yhteistyö muodostui muun muassa Päämajan antamista lausunnoista julkaistavaksi aiotuista artikkeleista ja lausunnoista, jotka koskivat talvisodan aikana takavarikkoon joutuneiden julkaisujen vapauttamista. Päämaja antoi tarkastusvirastolle myös ohjeita sensuurin järjestämisestä Ahvenanmaalle, jotta siellä toteutetut sotilaalliset valmistelut olisi saatu suojatuksi. Lisäksi tarkastusvirasto pyysi Päämajalta neuvoa miten menetellä niiden ulkomaalaisten vapaaehtoisten kirjeiden suhteen, joista löytyi sensuurin kannalta arveluttavaa.⁶⁴⁰

⁶³⁶ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3475/Valv.3/40 sal. puolustusministerille 9.5.1940 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

⁶³⁷ Asetus tiedotustoiminnan väliaikaisesta valvonnasta (256/40) 31.5.1940. Suomen asetuskokoelma 1940.

⁶³⁸ Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 4138/Valv.3/40 sal. 5.6.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Sedergren (1999), s. 275-276.

⁶³⁹ Vilkuna (1962), s. 27.

⁶⁴⁰ Päämajan valvontaosaston sensuuritoimiston kirje N:o 4287/Valv.3/40 sal tiedotustoiminnan tarkastusvirastolle 15.6.1940 liitteinen; Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaosaston kirje N:o 4225/Ulk.3/40 henkilötiedotustoiminnan tarkastusvirastolle 16.11.1940; (Tiedotustoiminnan) tarkastusviraston kirje N:o 119/40 Päämajan valvontaosastolle 18.6.1940; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3304/Valv.3/40. oikeusministeriölle 21.6.1940; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 450/Valv.3/40 sal. tiedotustoiminnan tarkastusvirastolle

Liikekannallepano käynnistyi puolustusministeri Waldenin määrätessä 17. kesäkuuta 1941 ylimääräiset harjoitukset toimeenpantaviksi 18. kesäkuuta. Liikekannallepanon yhteydessä Päämajan sensuuroimiston (Valv. 3) päälliköksi määrättiin majuri Taavi Patoharju. Toimiston päätehtävänä oli johtaa ja valvoa sotatoimialueelle sijainneiden tarkastustoimistojen toimintaa sekä tehdä havaintoja valtakunnan puolustukseen ja yleiseen turvallisuuteen mahdollisesti haitallisesti vaikuttaneista lausunnoista sekä pyrkiä estämään tällaisten lausuntojen ja tietojen leviäminen. Tässä tehtävässä sensuuroimiston keskeisimpiä yhteistoimintatahoja olivat sisäasiainministeriö ja tiedotustoiminnan tarkastusvirasto.⁶⁴¹

Sisäasiainministeriö määräsi 20. kesäkuuta 1941 annettuun asetukseen nojautuen voimaan kotimaisen posti-, puhelin- sekä lennätinliikenteen valvonnan. Sotasensuuria asetettiin johtamaan kesäkuussa 1941 perustettu Valtion tiedoituslaitos. Sen alaisuudessa toimivat paikalliset sensuurielimet. Sotasensuurin järjestämiseksi valvontaosasto lähetti suojeluskuntapiirien esikunnille kirjelmän 28. kesäkuuta, jossa kerrottiin sotasensuurin järjestelystä sekä annettiin ohjeita toiminnan järjestämisestä. Näiden ohjeiden mukaisesti valtakunta jaettiin 11 sotasensuuripiiriin, joita johtivat sensuuripiirien esikunnat. Niihin kuului tarpeellinen määrä paikallisia sensuuroimistoja, sensuurilaboratorioita, kenttäpostikonttorien sensuuroimistoja, sensuuroimistoja, sensoreita ja kemistejä.⁶⁴²

Sensuuriasioissa Päämaja oli yhteistyössä sensuuriviranomaisten kanssa ja sotatoimialueella toimineet sensuurielimet voitiin alistaa Päämajan johtoon ja valvontaan. Sotatoimialueella toimineet tarkastustoimistot alistettiin valtioneuvoston kanslian päätöksellä 18. elokuuta 1941 Päämajan johtoon ja valvontaan. Tämä järjestely säilyi sellaisenaan koko sodan ajan.⁶⁴³

Jatkosodan alussa toimi siis kaksi erillistä sensuuritahoa, Valtion tiedoituslaitoksen tarkastusjaosto ja Päämajan sensuuroimisto. Ne tekivät tahoillaan samaa työtä. Sensuuroiminta organisoitiinkin uudelleen varsin pian. Valtion tiedoituslaitoksen päällikkö, kapteeni Heikki Reenpää ja tarkastusjaoston päällikkö Kustaa Vilkuna osoittivat kesällä 1941 Yleisesikunnan päällikölle kirjelmän, jossa esitettiin valvontaosastoon kuuluneen Päämajan sensuuroimiston siirtämistä Päämajan tiedoitusosastoon.⁶⁴⁴

9.7.1940; Tiedotustoiminnan tarkastusviraston kirje N:o 541/40. Päämajan valvontaosastolle 16.7.1940; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 5054/Valv.3/40 sal. tiedotustoiminnan tarkastusvirastolle 28.8.1940. Valtioneuvoston tiedotuselinien arkisto. Fc 1. KA; Jäljennös Puolustusvoimain Pääesikunnan asiakirjasta N:o 5957/Ulk.3/40 sal. 28.11.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

⁶⁴¹ Taavi Patoharjun ansioluettelo. KA; Päämajan sensuuroimiston kirje N:o 104/Valv.3/III b/sal. tiedotustoiminnan tarkastusvirastolle 28.6.1941 liitteinen; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 150/Valv.3/III c.

Valtion tiedoituslaitoksen tarkastusjaostolle 18.7.1941. Valtioneuvoston tiedotuselinien arkisto. Fc 1. KA.

⁶⁴² Asetus Valtion tiedotuslaitoksesta (478/41) 22.6.1941. Suomen asetuskokoelma 1941; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 15/Valv.3/III b/sal. suojeluskuntapiirien esikunnille. 21.6.1941; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 101/Valv.3/III b/sal. suojeluskuntapiirien esikunnille 28.6.1941 liitteinen. Valtioneuvoston tiedotuselinien arkisto. Fc 1. KA.

⁶⁴³ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 101/Valv.3/III b/sal. suojeluskuntapiirien esikunnille 28.6.1941 liitteinen. Valtioneuvoston tiedotuselinien arkisto. Fc 1. KA; Kopio Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaanosaston kirjeestä N:o 4/Ulk.2/sal. Valtiollisen poliisin sotilastoimistolle 23.3.1948 liitteinen. Sota-ajan kokemuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

⁶⁴⁴ Valtion tiedotuslaitoksen päällikön Heikki Reenpään ja tarkastusjaoston päällikön Kustaa Vilkunan päivämätön perustelu yleisesikunnan päällikölle Päämajan sensuuroimiston (Valv.3) siirtämisestä Päämajan tiedoitusosastoon. (Perustelu alkaa: Pääministerin heinäkuun 28. päivänä 1940 asettaman yksityisen...). Valtioneuvoston tiedotuselinien arkisto. Fc 1. KA.

Reenpää ja Vilkuna perustelivat esitystään seuraavasti: Talvisodan aikana tiedotustoiminnassa ilmenneet ongelmat poistuivat, kun poikkeusolojen tiedotustoiminnan tarkastamisen vastuu määrättiin tiedotuslaitoksen tehtäväksi, jossa oli sekä positiivinen (propaganda) että negatiivinen (sensuuri) tarkastustoiminta. Päämajassa samaa yhdistämistä ei tehty, vaan sensuuritoimisto kuului edelleen valvontatoimistoon eikä tiedotustoimistoon, kuten olisi ollut luonnollista. Valtion tiedotuslaitos joutui kokemaan tästä järjestelystä johtuneet puutteellisuudet. Päämajan tiedotusosasto joutui tarkastamaan tiedotuskomppanioiden ja Valtion tiedotuslaitoksen toimittamat valokuvat, filmit ja rintamareportaasit sekä monet muut Päämajaan alistetut puolustusvoimia koskeneet tiedotukset ja kuvaukset.⁶⁴⁵

Reenpään ja Vilkunan kokemusten mukaan voimassa ollut menettely lisäsi suuresti osaston työtä varsinkin, kun tarkastajina toimineet tiedotusupseerit eivät olleet saaneet koulutusta tarkastus-, vaan propagandatehtäviin. Sen sijaan valvontaosaston sensuuritoimisto, joka oli sijoitettuna kaukaiselle paikkakunnalle huonojen puhelin-yhteyksien taakse, jäi tuolloin vallinneen järjestelyn takia varsinaisesta työstään syrjään, koska kaikesta tiedotustoiminnan tarkastuksesta oli määrätty huolehtimaan Valtion tiedotuslaitos.⁶⁴⁶

Edellä esitettyyn viitaten ja kun Päämajan kulloinkin antamat tarkastusohjeet ja tarkastusmääräykset oli tiedotusosasto välittänyt Valtion tiedotuslaitokselle ja sen kautta paikallisille tarkastuselimille, Valtion tiedotuslaitos esitti, että Päämajan sensuuritoimisto siirrettäisiin välittömästi tiedotusosaston yhteyteen, jolloin mainitun toimiston kokemusta ja työkykyä voitiin käyttää kaikissa tarkastustehtävissä, jotka useinkin olivat kiireellisiä, ja siten helpottaa tiedotusosaston toimintaa, mikä samalla koitui myös Valtion tiedotuslaitoksen hyödyksi.⁶⁴⁷

Sensuuritoiminnan nopeuttamisen, joustavuuden sekä voimavarojen keskittämisen kannalta Reenpään ja Vilkunan esitys oli perusteltu. Heinäkuun lopussa 1941 Päämajan sensuuritoimisto erotettiin valvontaosaston kokoonpanosta ja se siirrettiin Päämajan tiedotusosastoon kuuluneeksi sensuuritoimistoksi (Ttus. 4).⁶⁴⁸

Valvontaosastolla oli edelleen tarve päästä tilanteen niin vaatiessa tarkastamaan etenkin epäilyttävien henkilöiden posti- ja puhelinliikennettä. Sodan edetessä tiedotustoiminnasta annettua asetusta muutettiin siten, että valvontatehtäviä varten saattoi Valtion tiedotuslaitoksen päällikkö anomukseen perustuen myöntää valvontaosaston henkilökunnalle niin posti- kuin puhelinliikenteen tarkastusoikeuden. Esimerkiksi lokakuussa 1941 VTL:n päällikkö myönsi valtuudet postilähetysten tarkastuksiin kaikissa postitoimipaikoissa valvontaosaston päällikölle, vastavakoilutoimiston päällikölle sekä alatoimistojen päälliköille. Mikäli kyseiset henkilöt tekivät näitä tarkastuksia, he olivat velvollisia laatimaan tarkastuksista ja sen yhteydessä tehdyistä havainnoista selostuksen. Vastaavalla tavalla valvontaosasto anoi Valtion tiedotuslai-

⁶⁴⁵ Sama.

⁶⁴⁶ Sama.

⁶⁴⁷ Sama.

⁶⁴⁸ Päämajan järjestelyosaston asiakirja N:o 521/Järj.1/4a/sal. 25.7.1941; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 152/Valv.3/sal. Päämajan valvontaosaston päällikölle 21.7.1941. Valtioneuvoston tiedotuselinien arkisto. Fc 1. KA.

toksen päälliköltä erikseen nimetyille henkilöille puhelimenkäytön tarkkailun järjestämisoikeutta.⁶⁴⁹

Valtion tiedotuslaitos tuki valvontaosaston puhelintarkkailua luovuttamalla osaston käyttöön kuunteluhuoneita ja -varusteita. Näin meneteltiin ainakin vuonna 1943 Kaajanissa ja Kuopiossa valvontaviranomaisten saadessa VTL:ltä haltuunsa puhelintarkastustoimistojen kuunteluhuoneet laitteineen. Pääkaupunkiseudulla valvontaosaston Helsingin alatoimiston ja VTL:n tarkastusjaoston yhteistyö muodostui pääasiassa siitä, että alatoimisto pyysi tarkastusjaostoa pidättämään erikseen nimettyjen henkilöiden posti- ja sähkösanomaliikenteen. Postiliikenteen pidätykset kohdistuivat suomalaisiin epäilyttäviin henkilöihin sekä ulkovaltojen Suomessa toimineisiin tiedusteluasiamiehisiin. Esimerkiksi ulkovaltojen harjoittaman tiedustelutoiminnan selvittämiseksi Helsingin alatoimisto pyysi alistamaan Ruotsiin suuntautuneen postiliikenteen, joka oli osoitettu Rex Bosleylle, Harold (Harry) Carrille sekä Eileen Daggetille. Näistä ensiksi mainittu oli Englannin tiedustelupalvelun Suomen aseman päällikkö.⁶⁵⁰

Lisäksi Helsingin alatoimiston päällikkö Paavo Kastari kävi vakuutusyhtiöiden johtajien puheilla pyytäen, etteivät he julkaisisi tilastotietoja sotilaiden kuolemista.⁶⁵¹ Tällä toiminnalla haluttiin ehkäistä levottomuutta synnyttäneiden huhujen syntyä sekä estää vihollista saamasta haltuunsa aineistoa, jota se olisi voinut hyödyntää Suomeen suunnatussa propagandassa.

Vaikka valvontaosasto menetti jatkosodan aikana käskyvallan Päämajan sensuuritoimistoon, se ylläpiti yhteyttä sensuuritoimistoon vastavakoiluasioissa yrittäessään estää postin välityksellä tapahtuneiden vakoilutietojen välittämisen. Esimerkiksi, kun vuonna 1943 havaittiin, että eräät Suomessa toimineet vakoilijat olivat salakirjoitusta käyttäen kirjeenvaihdossa Ruotsissa sijainneen venäläisen vakoilukeskuksen kanssa, valvontaosasto pyysi sensuuritoimistoa alistamaan kemialliseen tarkastukseen kaiken sellaisen Ruotsiin menevän ja Ruotsista tulevan postin, joka oli kirjoitettu viivattomalle ja ruuduttomalle paperille. Mikäli sensuuritoimistolla ei ollut mahdollisuutta järjestää asian edellyttämää tarkempaa tutkimusta, valvontaosasto pyysi, että edellä

⁶⁴⁹ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4148/Valv.2/sal. Valtion tiedotuslaitoksen päällikölle 30.9.194(?) ; Tarkastusjaoston kirje N:o 952/J.3. Päämajan tiedustelujaoston päällikölle 6.10.1941. Valtioneuvoston tiedotuselimien arkisto. Fc 1. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 8556/Valv.2/sal. Valtion tiedotuslaitoksen päällikölle 24.6.1942. Valtioneuvoston tiedotuselimien arkisto. Fc 2. KA.

⁶⁵⁰ Päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston kirje N:o 1445/He 49/sal. Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaostolle 28.11.1941. Valtioneuvoston tiedotuselimien arkisto. Fc 1. KA; Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaoston kirje N:o 3577/J.3 Päämajan valvontaosastolle 25.8.1942; Päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston kirje N:o 96/He 49/sal. Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaostolle 12.1.1942; Päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston kirje N:o 1450/He 49/sal. Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaostolle 21.5.1942; Päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston kirje N:o 1641/He 49/sal. Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaostolle 12.6.1942; Päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston kirje N:o 1929/He 49/sal. Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaostolle 9.7.1942; Päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston kirje N:o 2261/He 49/sal./ Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaostolle 10.8.1942. Valtioneuvoston tiedotuselimien arkisto. Fc 2. KA; Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaoston kirje N:o 1502/J.3 Päämajan sensuuritoimistolle 5.11.1943 liitteineen. Valtioneuvoston tiedotuselimien arkisto. Fc 3. KA; Kopio Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Helsingin alatoimiston kirjeestä N:o 167/45/He./sal. Valvontatoimistolle 11.4.1945. Sekalaisia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa; Kotakallio (2014): Harold (Harry) Carr palveli brittitiedustelun tehtävissä Suomessa ja myöhemmin Ruotsista käsin harjoitti Suomen ja Saksan vastaista vakoilua jatkosodan aikana, s. 54-55. Myös Daggetilla oli läheinen yhteys brittitiedusteluun. Kotakallio (2014), passim.

⁶⁵¹ Paavo Kastarin haastattelu 21.10.1964. L. A. Puntilan kokoelmakansio. Kansio 21. KA.

kuvatun kaltaiset kirjeet lähetettäisiin sille. Niin ikään tavatut salakirjoituksella varustetut kirjeet pyydettiin kiireellisesti lähettämään valvontaosastolle.⁶⁵²

Kuvassa 5. kentiäpostikonttorin sensuurivirkailijoita työssään Harlussa syyskuussa 1944. SA-Kuva.

4.5 Valvonnan keinoin mahdollisesti tutkintaan johtaneet jutut

Päämajan valvontaosaston yhtenä tehtävänä oli tutkia selville saamansa rikokset sekä ryhtyä tarvittaviin toimiin, näiden rikosten jättämiseksi syyttäjälle. Tässä tarkoituksessa talvisodan, Moskovan rauhan sekä jatkosodan aikana valvontaosaston huostassa oli ainakin 3 878 henkilöä (talvisota 145, Moskovan rauha 328, jatkosota 3 405) tutkimuksia varten. Heistä valvontaosasto pidatti itse 1 587 (135, 109, 1 343) henkilöä.⁶⁵³ Edellä esitetyt luvut ovat kuitenkin vain suuntaa antavia, sillä valvontaosaston pidättämistä ja kuulustelemista henkilöistä käytössä oleva lähdeaineisto ei ole tutkimusajalta kattava.

⁶⁵² Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4321/Valv.2/sal. Päämajan sensuuritoimiston päällikölle 31.3.1943. Valtioneuvoston tiedotuselimen arkisto. Fc 3. KA. - Kerttu Nuorteva kertoi valvontaosaston kuulusteluissa, että hän sai neuvostotiedustelulta ohjeeksi kirjoittaa vakoiluraporttejaan Agar-nimisellä musteella viivattomalle paperille. Manninen (2006), s. 22.

⁶⁵³ Puolustusministeriön järjestelytoimiston asiakirja N:o 541/39. J 1. 11.10.1939 liitteineen. Toimisto XI/YE. T-12085/5. KA; Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 24.3.1940; Päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelo N:o 2 19.4.1940; Päämajan valvontaosaston ja Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston pidätettyjen luettelot N:o 2-19/1940; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston ja Päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelot N:o 1-11/1941. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 13-24/1941, 1-24/1942, 1-24/1943, 1-16/1944. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

Lähdeaineistosta ei ole yksiselitteisesti pääteltävissä, joutuivatko valvontaosaston huostaan saatetut henkilöt kuulusteltaviksi esimerkiksi valvonnan tai vastavakoilun seurauksena, tavattiinko heidät verekseltään tekemästä rikosta, vai mitkä muut seikat mahdollisesti saattoivat heidät valvontaosaston tutkittaviksi. Seuraavista valvontaosaston kuulusteluihin joutuneiden henkilöiden pidätysnimikkeistä: tuhotyö, maan-, valtio- ja sotapetos, karkaaminen ja luvaton rajanylittäminen, kiihotus- ja huhujenlevitys, kapina, salahanke sekä joukkokieltäytyminen voidaan olettaa, että ainakin osassa tapauksista tutkintaan johtaneet epäiltyjen henkilöiden kiinniotot johtuivat valvontaosaston valvontatoiminnasta. Edellä mainituilla pidätysnimikkeillä pidätettyjä henkilöitä oli kaikkiaan 1 546 valvontaosaston kuulusteltavana talvisodan, Moskovan rauhan sekä jatkosodan aikana. Luku vastaa 40 prosenttia kaikista valvontaosaston huostassa edellä mainittuina aikoina olleista henkilöistä.

Taulukko C. Mahdollisesti valvonnan keinoin pidätyksiin johtaneet henkilömäärät 1939 - 1944.				
Syy	Talvisota	Moskovan rauhan aika	Jatkosota	Yhteensä
Tuhotyö	3	0	45	48
Maan-, valtio-, sotapetos	2	39	248	289
Karkaaminen, luvaton rajanylitys	31	63	300	394
Kiihotus, huhujenlevitys	30	20	213	263
Kapina, salahanke, joukkokieltäytyminen	0	5	547	552
Yhteensä	66	127	1 353	1 546
Lähteet: Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 24.3.1940; Päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelo N:o 2 19.4.1940; Päämajan valvontaosaston ja Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston pidätettyjen luettelot N:o 2-19/1940; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston ja Päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelot N:o 1-11/1941. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 13-24/1941, 1-24/1942, 1-24/1943, 1-16/1944. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa. Luvut ovat suuntaa antavia, sillä lähdeaineisto valvontaosaston pidättämistä ja kuulustelemista henkilöistä ei ole ajallisesti kattava.				

Tuhotyöt

Talvisodan aikana valvontaosaston tietoon tuli muutamia vähäpätöisiä tuhotyötapa-uksia puolustustaistelujen painopistesuunnan Kannaksen selusta-alueella. Ne tehtiin ilmeisesti Neuvostoliittoa myötäilevien suomalaisten toimesta. Lisäksi valvontaosaston tietoon tuli kaksi sabotaasiyritystä, joita suorittamaan puna-armeija lähetti tätä tarkoitusta varten koulutusta saaneen sabotöörin sekä tuhotyöryhmän. Kummassakin tapauksessa laskuvarjon avulla tehtävään lähetettyjen tuhotyöntekijöiden tarkoituksena oli aikaansaada vahinkoa räjäyttämällä. Myös pääkaupunkiseudulla tuhotyötoiminta oli vähäistä. Helsingin edustuston kertomuksesta ilmenee, ettei sen alueella havaittu talvisodan aikana ainoatakaan selvästi maanpuolustusvastaisista syistä johdunutta sabotaasitekoa.⁶⁵⁴

⁶⁵⁴ Kopio asiakirjasta ”Lyhyt kertomus valvonnasta”. Otsikko on kirjoitettu käsin ja sen oikeaan ylälaitaan on kirjoitettu käsin vuosiluku 1945. (Asiakirja alkaa: Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimisto on alistettu...); Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje

Vaikka jatkosodan aikana sisäasiainministeriö pyrki yhdessä Valtiollisen poliisin kanssa laajentamaan viimeksi mainitun tuhotyötutkintakenttää, valvontaosaston tutkintavastuulla oli kaikki ne tuhotyöt, joita tehtiin sotatoimialueella sekä kotialueen sotilaallisissa kohteissa, kuten muun muassa joukko-osastoissa, esikunnissa sekä sotasairaaloissa kuin myös sellaisissa kohteissa, joiden valvonnan tiedustelujaoston päällikkö oli 18. elokuuta 1941 määrännyt valvontaosaston vastuulle. Muissa kohteissa tuhotöiden tutkinnasta vastasi Valtiollinen poliisi. Kyseiseen menettelyyn päädyttiin siksi, että eversti Paasonen näkemyksen mukaan sotaväki ei voinut sallia, että sille tärkeitä sotatarvikkeita tuottavissa tehtaissa tutkimuksia suoritaisi sisäasiainministeriön alainen Valtiollinen poliisi, johon politiikka vaikutti.⁶⁵⁵

Jatkosodan aikana valvontaosasto kuulusteli 45 henkilöä epäiltyinä tuhotyöstä. Kuulusteluista 39 suoritettiin alatoimistoissa ja kuusi pääosastossa. Vuonna 1942 valvontaosasto ei kuulustellut ainuttakaan henkilöä tuhotöistä. Muiden jatkosodan vuosille ajoittuneet tuhotyökuulustelut jakautuivat seuraavasti: v. 1941 15, v. 1943 16 sekä v. 1944 kahdeksan kuulusteltavaa. Rintama-alatoimistoissa suoritettiin vuosina 1941 - 1944 kaikkiaan 24 henkilön kuulusteluja tuhotöistä. Näistä eniten suoritettiin V:n Armeijakunnan alatoimistossa (9).⁶⁵⁶

Kotialueen alatoimistot suorittivat jatkosodan aikana 15:sta henkilön kuulusteluja tuhotöistä. Näistä eniten suoritettiin Riihimäen ja Kouvolan alatoimistoissa, joissa kummassakin suoritettiin viiden henkilön kuulustelut. Esimerkiksi valvontaosaston katsauksesta marraskuulta 1941 ilmenee, että se tutki muun muassa sotatoimialueella sellaisia tuhotöiksi epäiltyjä tapahtumia kuin Äänislinnan asemalla 22. - 23. marraskuuta 1941 sattuneet junien väärille raiteille ajamiset ja kiskoilta suistumiset. Näistä epäiltiin erästä asemamiestä, mutta näyttöä häntä vastaan ei vielä tuolloin ollut. Katsauksen laatimishetkellä kotialueella sattuneista epäillyistä tuhotöistä oli valvontaosaston tutkinta käynnissä eräissä tulipalo- ja räjäytysjutuissa.⁶⁵⁷

Yhteenvetona voidaan todeta, että tuhotyötoiminta saatiin käytännössä melkein kokonaan estettyä sota-aikana 1939 - 1944. Talvisodan aikana rajoittuivat tuhotyötapahtukset vain muutamisiin vähäpätöisiin tapauksiin. Sen sijaan jatkosodan aikana tapahtui todettuja tuhotyötapahtuksia jonkun verran useampia, joukossa muutamia vakavam-

N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 ja kirjeen liite N:o 6 (Kalle Hiltunen); Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40. sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liite 21 (Semeon Iivaninpoika Maljavkin). Sotilaspoliisitoimisto (Hall 2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Valtiollisen poliisin kuulustepöytäkirja laadittu 4.-8.1.1940 välisenä aikana. (Kuulustelupöytäkirja alkaa: Tammikuun 4 päivänä 1940 klo 18,30 aikaan tiedotti Kan. A:n Valv.tston päällikkö kapt. Rolf Schildt ...). EK-Valpo I. Viipurin osasto. Kotelo 7. KA; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv1./40 sal liite N:o 2 (tapaus Leso). EK-Valpo I. Kotelo 2939. KA; Jäljennös valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjeestä N:o 329/Valv.1./40/henk. tuomari Paavo Kastarille 15.1.1940. EK-Valpo I. Kotelo 1005. KA.

⁶⁵⁵ Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 82 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 4214/II 27.8.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjeestä N:o 14876/Valv.2/sal. jakelussa mainituille 22.10.1942; Jäljennös Päämajan valvontaosaston kirjeestä N:o 16400/sal. jakelussa mainituille 20.11.1942. Valvontaosasto/Päämaja-valvontatoimisto (Ulk. 3)/Pv.PE (muutos 4.12.1944)-Pv.PE:n ulkomaosaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/4. KA; Valtiollisen poliisin kirje 12573/II sisäasiainministeriölle 4.12.1942; A. Anthonin muistuinmerkintä 4.12.1942: ”Tänään soitti eversti Paasonen minulle ilmoittaen, että...”. EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA.

⁶⁵⁶ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 13-24/1941, 1-24/1942, 1-24/1943 sekä 1-16/1944. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁶⁵⁷ Sama. Päämajan valvontaosaston katsaus marraskuulta 1941 N:o 7849/Valv.2./sal. 22.12.1941. EK-Valpo I. Kotelo 995. KA.

piakin, mutta loppuarviona voidaan sanoa, että ankarasta sodasta huolimatta Suomi säilyi tuhotyötoiminnan vakavilta seurauksilta melkein kokonaan, koska muun muassa teollisuuslaitokset säilyivät.⁶⁵⁸

Maan-, valtio- ja sotapetos

Talvisodan aikana valvontaosaston huostaan saatettiin jatkotutkimuksia varten kaksi sotilasviranomaisten pidättämää henkilöä maan-, valtio- tai sotapetoksesta epäiltynä. Moskovan rauhan aikana valvontaosasto tutki 25:tä henkilöä valtiopetoksesta (valvontatoimiston pidättämiä 23) ja 14:sta (5) henkilöä maanpetoksesta epäiltynä.⁶⁵⁹

Jatkosodan aikana valvontaosasto tutki 248:aa henkilöä valtio-, maan- sekä sotapetosjutuissa. Luku jakaantui eri pidätysnimikkeiden kesken seuraavasti: maanpetos 240, valtiopetos 1 sekä sotapetos 7. Näitä tutkittiin ainoastaan kahdessa rintamalaatoimistossa (V AK, Maa.R.). Kotialueen alatoimistoissa seitsemässä suoritettiin kyseisiin rikoksiin liittyneitä tutkimuksia. Tutkinta työllisti eniten Turun ja Tampereen alatoimistoja.⁶⁶⁰

Maan-, valtio- ja sotapetoksia valvontaosasto tutki eniten vuonna 1944. Tuolloin pelkästään Turun alatoimisto tutki 81:tä henkilöä epäiltynä osallisuudesta maanpetokselliseen toimintaan. Vuonna 1944 Tampereen alatoimistoa puolestaan työllistivät 32 henkilön maanpetostutkimukset sekä tutkimukset, joissa 56:tä henkilöä epäiltiin maanpetoksellisesta toiminnasta.⁶⁶¹

Vertailuarvoksi mainittakoon, että kenttäoikeuksissa langetettiin vuosina 1941 - 1944 rikoslain perusteella valtio- tai maanpetoksesta yhteensä 133 tuomiota. Samana aikana sotaväen rikoslain perusteella maan- tai sotapetoksesta annettiin 132 tuomiota.⁶⁶² Jatkosodan aikana langetettiin täten rikoslain ja sotaväen rikoslain perusteella 265 tuomiota maan-, valtio- tai sotapetoksesta.

Karkaaminen ja luvaton rajanylitys

Sotien aikana valvontaosaston yhtenä järjestyksen ja kurin ylläpitoon liittyvänä tehtävänä oli sotilaskarkureiden saattaminen etsintäkuulutettujen listalle. Päämajan komento-osaston lokakuussa 1939 antaman määräyksen mukaan ylimääräiseen harjoitukseen kutsuttujen, mutta siitä karanneiden ja palvelukseen saapumatta jääneiden reserviläisten etsimisessä noudatettiin järjestelyä, jossa toimenpiteet käynnistyivät, kun sotaväen rikoslain mukaisesti henkilö oli julistettu karkuriksi joukko-osaston päiväkäskyssä. Tämän jälkeen oli sotilaskarkureiksi julistetuista tehtävä ilmoitus

⁶⁵⁸ Kopio asiakirjasta ”Lyhyt kertomus valvonnasta”. Otsikko on kirjoitettu käsin ja sen oikeaan ylälaitaan on kirjoitettu käsin vuosiluku 1945. (Asiakirja alkaa: Puolustusvoimain Pääesikunnanvalvontatoimisto on alistettu...). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁶⁵⁹ Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 24.3.1940; Päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelo N:o 2 19.4.1940; Päämajan valvontaosaston ja Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston pidätettyjen luettelot N:o 2-19/1940 ja 1-11/1941. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA.

⁶⁶⁰ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 13-24/1941, 1-24/1942, 1-24/1943 sekä 1-16/1944. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁶⁶¹ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 1-16/1944. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁶⁶² Rikostilasto (SVT XXIII:8).

Yleisesikunnan valvontatoimistolle, joukko-osaston sijoituspaikkakunnan ja karkurin kotipaikkakunnan poliisiviranomaisille.⁶⁶³

Poliisiin saatua pidätetyksi karkuriksi julistetun tai esteettä palvelukseen saapumatta jääneen reserviläisen piti asiasta ilmoittaa valvontatoimistolle. Mikäli sotilaskarkuri tai palvelukseen saapumatta jäänyt reserviläinen itse ilmoittautui joukko-osastossa, oli joukko-osaston heti ilmoitettava asiasta valvontatoimistolle, joka huolehti etsintäkuulutuksen peruuttamisesta.⁶⁶⁴

Talvisodan aikana ilman laillisesta estettä palvelukseen saapumatta jääneiden sekä sotilaskarkureiden etsintäjärjestelmää muutettiin siten, että etsintäkeskuksena toimi valvontaosasto. Tällöin meneteltiin seuraavasti: Joukko-osastot ilmoittivat palvelukseen saapumatta jääneistä sen suojeluskuntapiirin esikunnalle, johon saapumatta jäänyt kotipaikkakuntansa mukaan kuului. Suojeluskuntapiiri teki edelleen ilmoituksen paikkakunnan poliisiviranomaiselle sekä valvontaosastolle. Viimeksi mainitussa kirjoitettiin kustakin palvelukseen saapumatta jääneestä ja sotilaskarkurista etsintäkuulutus. Se julkaistiin Poliisisanomien A-osastossa. Lisäksi valvontaosasto huolehtii siitä, että vanhentuneet etsintäkuulutukset peruttiin.⁶⁶⁵

Talvisodan aikana valvontaosasto tutki karkuruudesta ja luvattomista poissaoloista 31:tä henkilöä. Heistä 18:ta kuultiin karkaamisesta vihollisen puolelle. Moskovan rauhan aikana osasto tutki puolestaan 47 henkilön karkuruutta ja 16:sta henkilön luvattomia poissaoloja.⁶⁶⁶

Jatkosodan aikana valvontaosasto osallistui myös erilaisten karkaustapausten tutkimintaan. Tällöin oli syytä epäillä, että karkuruus oli järjestäytyntä tai että se liittyi esimerkiksi niin sanottuun metsäkaartilaistoimintaan. Valvontaosaston konkreettisin toimintamuoto karkureiden kiinnisaamiseksi oli, että se huolehti talvisodan tapaan karkureiden etsintäkuulutusten julkaisemisesta.⁶⁶⁷

Valvontaosaston tutkittavana oli jatkosodan aikana erilaisista karkaustapauksista 300 henkilöä. Karkaustapausten tutkinta satoi eniten kotialueiden alatoimistoja. Vuonna 1944, jolloin karkauksia tutkittiin eniten, tutkinta työllisti erityisesti Vaasan alatoimistoa. Tuolloin sen tutkittavana oli 99 henkilöä karkauksista. Huomattava osa näistä tutkimuksista liittyi asianomaisen aikomuksesta karata Ruotsiin. Yksittäisenä ilmiönä Ruotsiin karkaaminen sai huomattavat mittasuhteet. Toukokuun loppuun mennessä 1944 valvontaosaston tietoon oli tullut 74 henkilön karkaamisyritys Ruotsiin. Näihin karkaamisiin syyllistyivät pääasiassa Pohjanmaan ruotsinkielisistä rannikkopitäjistä kotoisin olleet henkilöt.⁶⁶⁸

⁶⁶³ Päämajan komento-osaston asiakirja N:o 56/Kom.1/a/39 30.10.1939. Komento- ja henkilöasiaintoimisto/PM. T-12085/13. KA.

⁶⁶⁴ Sama.

⁶⁶⁵ Jäljennös sisäasiainministeriön kiertokirjeestä N:o 1560 kaikille lääninhallituksille 26.2.1940. EK-Valpo I. Kajaanin alaosasto. Kotelo 2. KA.

⁶⁶⁶ Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 24.3.1940; Päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelo N:o 2 19.4.1940; Päämajan valvontaosaston ja Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston pidätettyjen luettelot N:o 2-19/1940, 1-11/1941. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA.

⁶⁶⁷ Kulomaa (1995), s. 170.

⁶⁶⁸ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 13-24/1941, 1-24/1942, 1-24/1943 sekä 1-16/1944. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 7770/Valv.2/sal. 27.5.1944. Valistus- ja viihdytystoimisto (Ttus 2)/PM. T-10601/6. KA; Valtiollisen poliisin

Vuosina 1941 - 1942 karkaamiseen liittyneitä tapauksia tutkittiin kuudessa, vuonna 1943 viidessä sekä vuonna 1944 yhdeksässä kotialueen alatoimistossa. Tutkintaan osallistuneiden alatoimistojen määrä ei siis juurikaan poikennut toisistaan vuotta 1944 lukuun ottamatta. Vastaavasti rintama-alatoimistoissa tutkittiin erilaisia karkaustapauksia vuosina 1941 - 1942 kolmessa, vuonna 1943 neljässä ja vuonna 1944 seitsemässä rintama-alatoimistossa. Karkaustapausten tutkintaan osallistuneiden rintama-alatoimistojen lukumäärä pysyi siis lähes samana vuosina 1941 - 1943. Rintama-alatoimistoissa tapahtui selvää kasvua osallistumisessa karkaustapausten tutkintaan vuonna 1944.⁶⁶⁹

Sotatuomioistuimissa käsiteltiin kesäkuusta 1941 huhtikuuhun 1945 32 186 karkamis- ja pakoilurikosta (lukuun sisältyy myös lomalta palaamatta jäämiset).⁶⁷⁰ Täten valvontaosaston suorittamaa 300 henkilön karkuruuteen liittynyttä tutkintaa voidaan pitää marginaalisena osuutena tarkasteltaessa jatkosodan aikana ilmenneitä karkuruustapauksia kokonaisuutena.

Moskovan rauhan aikana valvontatoimisto sai tutkittavakseen myös juttuja, jotka liittyivät epäselvyyksiin Suomen ja Neuvostoliiton välisen rajan ylityksessä tai oleskelussa rajan pinnassa. Tällaisissa jutuissa valvontatoimisto aloitti tutkinnan 88 henkilön kohdalla (valvontatoimiston pidättämiä 21).⁶⁷¹

Kiihotus- ja huhujenlevitysjutut

Talvisodan aikana valvontaosasto suoritti mielialaan negatiivisesti vaikuttamaan pyrkineiden kiihotus- ja huhujenlevitysjuuttujen tutkintaa 30 henkilön kohdalla. Moskovan rauhan aikana samassa asiassa tutkittiin 20:tä henkilöä.⁶⁷²

Jatkosodan aikana valvontaosasto sai tutkittavakseen kiihotus- ja huhujenlevitysjuuttuja, mikäli oli aihetta olettaa, että se oli laajasti järjestäytynyttä. Tällaisiin juttuihin liittyen valvontaosasto tutki 213 henkilöä (kiihotus 183, huhut 30). Juttuja tutkittiin 13:ta rintama- ja kymmenessä kotialueen alatoimistossa. Esimerkiksi huhtikuussa 1944 valvontaosaston II:n Armeijakunnan alatoimisto kuulusteli Jouko Saartoja sekä eräitä todistajia, koska Saarto oli yksikössään vihollisen läheisyydessä levittänyt huhua, jolla saattoi olla haitallinen vaikutus sotaväen mielialaan.⁶⁷³

Kiihotusjutuissa valvontaosasto tutki jatkosodan aikana eniten henkilöitä valtiollisesta kiihotuksesta. Siitä epäiltyinä tutkittiin 27:ää henkilöä. Näistä eniten (15) tutkittiin vuonna 1943. Valtiollisesta kiihotuksesta suoritettiin kaikkiaan 62 tutkimusta. Näistä

pääosaston tilannekatsaus N:o 4 maaliskuulta 1944 17.5.1944; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 5 toukokuulta 1944 16.8.1944; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 8 elokuulta 1944 12.9.1944. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA.

⁶⁶⁹ Panschin (2000), s. 62-63.

⁶⁷⁰ Kulomaa (1995), s. 41, taulukko 2.

⁶⁷¹ Päämajan valvontatoimiston ja puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston pidätettyjen luettelot N:o 2-19/1940, 1-11/1941. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA.

⁶⁷² Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 24.3.1940; Päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelo 2 19.4.1940; Päämajan valvontaosaston ja Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston pidätettyjen luettelot N:o 2-19/1940; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston ja Päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelot N:o 1-11/1941. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA.

⁶⁷³ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 13-24/1941, 1-24/1942, 1-24/1943 sekä 1-16/1944. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosaston II:n Armeijakunnan alatoimiston asiakirja N:o 676/II AK 35/sal. 26.4.1944. Puolustusministeriö. T-23828/49. KA.

eniten (40) suoritettiin vuonna 1944. Valvontaosaston tutkimia valtiollisia kiihotustapauksia esiintyi niin joukoissa, linnoitustyömailla, teollisuuslaitoksissa, varikoilla, kenttä- ja sotasairaaloissa kuin siviiliväestön keskuudessa.⁶⁷⁴

Kapina, salahanke ja joukkokieltäytyminen

Talvisodan aikana valvontaosasto ei suorittanut ainuttakaan tutkimusta, joka olisi liittynyt kapinaan, salahankkeeseen tai joukkokieltäytymiseen. Myöskään Moskovan rauhan aikana osaston tutkittavana ei ollut salahanke- tai joukkokieltäytymisjuttua. Sen sijaan tuolloin tutkittiin viiden henkilön kohdalla kapinointia.⁶⁷⁵

Jatkosodan aikana, mikäli joukoissa ilmenneet kapinat, salahankkeet tai joukkokieltäytymiset olivat joko luonteeltaan vakavia tai niihin osallistui niin suuri määrä henkilöitä, etteivät joukot kyenneet niitä itse selvittämään, siirrettiin tutkinta valvontaosastolle. Jatkosodan aikana valvontaosasto tutki 547 henkilön kohdalla tapauksia, jotka liittyivät kapinaan (355), salahankkeeseen (54) tai kieltäytymiseen (138). Valvontaosaston tutkimista kapinahankkeista merkittävimmät tapahtuivat vuonna 1941. Tuolloin II:n Armeijakunnan alatoimistoa työllistivät eritoten JR 7:ssä JR 28:ssa sekä Kev.Os. 6:ssa ilmenneet kapinayritykset, joiden seurauksena osaston tutkimuksia varten pidätettiin 140 henkilöä epäiltynä syylliseksi kapinaan, sekä JR 48:ssa yli 80 kapinaan syyllistyneen henkilön pidätykset. Kapinahankkeet johtuivat pääasiassa siitä, että monet rintamakomentajat olivat luvanneet alaisilleen sodan nopeaa päättymistä ja sotilaiden kotiuttamista. Kun näin ei käynyt, syntyi joukoissa kapinamieltä, joka purkautui edellä kerrotuin seurauksin.⁶⁷⁶

Valvontaosaston tutkittavana ollut mahdollisesti merkittävin salahanke tapahtui alkukesästä 1944. IV Armeijakuntaan kuuluneessa vapaaehtoisista sotavangeista kootussa Heimopataljoona 3:ssa oli vireillä salahanke karkaamisesta vihollisen puolelle. Pataljoonassa valvontaupseerina ollut henkilö sai ajoissa hankkeesta vihiä ja hälytti esimiehensä välityksellä apuvoimia paikalle. Valvontaosaston ja muiden sotilasviranomaisten toimesta pidätettiin 35 Heimopataljoona 3:n sotilasta jatkotutkimuksia varten. Tutkimuksissa selvisi, että salahankkeen tarkoituksena olisi ollut juuri pidätyksiä seuranneena yönä ottaa kiinni suomalaiset upseerit, kaapata konetuliaseet ja loikata vihollisen puolelle.⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 13-24/1941, 1-24/1942, 1-24/1943 sekä 1-16/1944. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 2675/Valv.2/sal. Valtiolliselle poliisille 25.2.1944 liitteinen; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 8474/Valv.2/sal. Valtiolliselle poliisille 7.6.1944 liitteinen; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 12424/Valv.2/sal. Valtiolliselle poliisille 3.8.1944 liitteinen; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 15411/Valv.2/sal. Valtiolliselle poliisille 2.9.1944 liitteinen. EK-Valpo I. Kotelo 2806. KA.

⁶⁷⁵ Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 24.3.1940; Päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelo N:o 2 19.4.1940; Päämajan valvontaosaston ja Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston pidätettyjen luettelot N:o 2-19/1940; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston ja Päämajan valvontaosaston pidätettyjen luettelot N:o 1-11/1941. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA.

⁶⁷⁶ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 13-24/1941, 1-24/1942, 1-24/1943 sekä 1-16/1944. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 3419/Valv.2/sal. 14.3.1942. Tiedotusosasto/PM. T-8362/7. KA; Jaakko Apiolan 8.4.1999, 21.4.1999 sekä 10.2.2000 ja Antero Ahon 25.3.1999 haastattelut.

⁶⁷⁷ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 10-11/1944. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa; Jaakko Apiolan haastattelu. Jaakko Apiola kertoi: "Heimopataljoonassa valvontaupseerina ollut etsivä Hietala soitti minulle ja sanoi, 'että nyt on piru merrassa, jotain tapahtuu ensi yönä.' Otin muutamia mielisiä mukaani ja lähdimme auttamaan Hietalaa. Saimme tilanteen laukeamaan ja rykmentin ko-

NEUVOSTOVAKOILU JA SEN VASTUSTAMINEN

5.1 Neuvostoliiton Suomeen suuntaama vakoilu

Sota-aikana 1939 - 1944 Neuvostoliitosta Suomeen suunnattua vakoilua johdettiin kahdelta eri tasolta. Ylemmän tason vakoilua johdettiin Moskovasta ja sitä esimerkiksi toteuttivat Suomessa neuvostolähetystössä työskennelleet tiedustelu-upseerit kontaktihenkilöineen. Välittömästi sotatoimiin vaikuttamaan pyrkinyttä vakoilua johti, koordinoi sekä toteutti rauhanaikaisesta Leningradin sotilaspiirin tiedusteluosastosta muodostettu rintaman tiedusteluosasto. Myös Suomen vastaisen rintaman taistelujaotukseen kuuluneet armeijat kouluttivat ja lähettivät vakoojiaan rajan sekä rintaman yli Suomeen. Käytännössä neuvostovakoilua Suomessa toteutti henkilökohtaisilta taustoiltaan heterogeeninen henkilöstö, joiden päätehtävänä oli sotilasvakoilu.

Talvisodan syttyessä Suomen ja Neuvostoliiton väliset diplomaattisuhteet katkesivat. Joulukuun 1. päivänä Neuvostoliiton asiainhoitaja Jelisei Jelisejev (Sinitsyn) ilmoitti poistuvansa lähetystönsä henkilökunnan kanssa Suomesta Ruotsiin. Tämä ei merkinnyt sitä, että lähetystöön sijoitettu tiedusteluhenkilöstö olisi jäänyt vaille tehtävää, vaan se jatkoi Suomen vastaista toimintaansa Tukholmasta käsin. Tukholma vakoilusekä muiden tiedotusten välityspaikkana Suomen ja Neuvostoliiton välillä sai aivan ratkaisevan merkityksen. Vakoilua palvellut strategisen tason tiedotustoiminta, josta aikaisemmin huolehti Neuvostoliiton Helsingin lähetystö, siirtyi Neuvostoliiton Tukholman lähetystölle.⁶⁷⁸

Valtiollisen poliisin arvion mukaan neuvostolähetystö saattoi Tukholmasta diplomaattipostinsa, sensuurivapaan puhelimen ja lennättimen avulla helposti lähettää Suomesta hankitut tiedot Neuvostoliittoon. Näin järjestetty tiedotustoiminta oli monin verroin helpompaa ja vaarattomampaa kuin Suomesta salaisten radioasemien välityksellä toteutettu. Tämä arvio oli osin virheellinen, sillä ruotsalaisviranomaiset valvoivat sotavuosina ainakin posti-, puhelin- sekä sähkösanomaliikennettä.⁶⁷⁹ Missä määrin valvonta kohdistui Ruotsissa asemapaikkaansa pitäneisiin ulkomaalaisiin diplomaatteihin, ei ole tiedossa.

Talvisodan aikana välitöntä sotatoimiin kohdistunutta Suomen vastaista sotilaspiiri- ja rintamatason vakoilua johti ja koordinoi rauhanaikaisesta Leningradin sotilaspiirin tiedusteluosastosta muodostettu rintaman tiedusteluosasto, joka sijaitsi Leningradis-

mentaja Adolf Ehrnrooth tuli luokseni sanoen 'kapteeni minä kiitän teitä.' Kiitin kohteliaasti, mutta ajattelin itsekseni, että on aihettakin kiittää, niin lähellä oli täydellinen katastrofi.'

⁶⁷⁸ Ulkoasiainministeriön puhelinsanoma Tallinnaan Kala / Hynninen 1.12.1939 klo 1:05. 109.A.6. UMA; Valtiollisen poliisin Turun osaston kirje N:o 70 Valtiollisen poliisin pääosastolle 16.1.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA; Manninen Ohto: Talvisodan uudet tavoitteet – Ruotsin hallitustakin koeteltiin. Stalinin kiusa – Himlerin täi. Sota-ajan pieni Suomi maailman silmissä ja arkistojen kätöksissä. Edita 2002, s. 95-97; Björkman Leif: Säkerhetstjänstens egen berättelse om spionjakten krigsåren 1939 - 1942. Så gick det till när säkerhetstjänsten skapades. Hjalmarson & Högberg 2006, s. 231-254, 259-262, 273-277, 303-308.

⁶⁷⁹ Valtiollisen poliisin Turun osaston kirje N:o 70 Valtiollisen poliisin pääosastolle 16.1.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA; Björkman (2006), passim.

sa. Suomeen vakoojia lähettäneiden armeijoiden esikunnat sijaitsivat joulukuun puolivälissä 1939 seuraavasti: 7. Armeijan esikunta Agalatoivissa (Leningradista noin 30 km pohjoiseen), 8. Armeijan esikunta Petroskoissa, 9. Armeijan esikunta Uhtualla sekä 14. Armeijan esikunta Murmanskissa.⁶⁸⁰

Mikäli oletetaan, että vakoojat lähetettiin tehtäviinsä sen armeijan vastuualueelta, joka heidät tehtävänsä koulutti, voidaan kiinnisaatujen vakoojien kuulustelukertomuksissa mainittujen tehtävään lähtöpaikkojen ja heille määrättyjen toiminta-alueidensa suhteen tehdä seuraavia johtopäätöksiä Leningradin sotilaspiirin tiedusteluosaston ja armeijoiden tiedusteluosastojen tiedusteluvastuualueista. Ne vakoojat, jotka lähetettiin tehtäviinsä Leningradin tai Kannaksen alueelta, suunnattiin pääasiassa alueelle, jonka eteläraja oli Viipuri-Kotka-Helsinki ja pohjoisraja Imatra-Lappeenranta-Kouvola. Kun ainakin yhdessä tapauksessa Leningradissa koulutuksessa olleelle vakoojalle opetettiin rautateiden tuntemusta Viipurista Turkuun saakka,⁶⁸¹ on mahdollista, että Luoteisen rintaman tiedusteluvastuualue käsitti linjan Pori-Mikkeli-Punkaharju eteläpuolisen alueen.

Laatokan pohjoispuolella hyökänneen 8. Armeijan tiedusteluosasto sijaitsi Petroskoissa. Neuvostovakooja Nikolai Saveljeff kertoi kuulusteluissaan, että häntä vakoolutoimintaan valmentanut yliluutnantti Parhomenko oli selittänyt, että Petroskoista käsin hoidettiin Suomen vastaista tiedustelua alueella, joka rajoittui etelässä linjaan Laatokan pohjoisin ranta ja siitä Poriin. Pohjoisraja kulki puolestaan suunnilleen Joensuusta Kuopioon ja Vaasaan.⁶⁸²

Lieksan ja Sallan välisellä alueella hyökänneen 9. Armeijan vastuualueelta lähetettiin vakoojia pääasiassa Uhtualta ja sen lähiympäristöstä. Sieltä lähetetyt vakoojat saivat tiedustelutehtäviä alueelta, jonka äärimmäisiä paikkakuntia olivat etelässä Kuhmoinen, lännessä Kemi, pohjoisessa Taivalkoski ja idässä Ylivuoksi.⁶⁸³ Täten Uhtualta

⁶⁸⁰ Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Medd 134 Till Avdelningschefen vid Försvarsstabens underrättelseavdelning den 16 december 1939. Försvarsstabens/Underrättelseavdelningen/inkomna skrivelser. E I: 6. Vol. 5. KrA.

⁶⁸¹ Jäljennös Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimiston kirjeestä N:o 467/Kan.A.30/40 sal. Päämajan valvontaosaston päällikölle 3.3.1940; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2342/Valv.1/1/sal 21.3.1940 liite N:o 1 (Huuskonen, Suni); Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal liite N:o 1 (tapaus Nironen, Spitsin); Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal liite N:o 2 (tapaus Leso); Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1953/Valv.1/40 sal liite N:o 33 (Nevalainen, Savolainen). EK-Valpo I. Kotelo 2939. KA; Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 23.3.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liitteineen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Päiväämätön pidätettyjen luettelo (kopio). Valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henkilöitä. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁶⁸² Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 13/40 (Saveljeff N., Parkkonen A.) aineistoinen. EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA.

⁶⁸³ Tiedot saatu vertaamalla vakoojien lähetyspaikkoja ja heille määrättyjä tehtävälueita. Jäljennös Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimiston kirjeestä N:o 467/Kan.A.30/40 sal. Päämajan valvontaosaston päällikölle 3.3.1940; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2342/Valv.1/sal 21.3.1940 liite N:o 1 (Huuskonen, Suni); Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal. liite N:o 1 (tapaus Nironen, Spitsin); Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal. liite N:o 2 (tapaus Leso); Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal. liitteet 3,4 (Nevalainen, Savolainen). EK-Valpo I. kotelo 2939. KA. Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 23.3.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liitteineen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Päiväämätön pidätettyjen luettelo (kopio). Valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henkilöitä. PETutk-os. Tutkimuslupa; Käsky 9. A.:n tiedustelun aktivoimisesta Kemi, Oulun, Taivalkosken sekä Puolan-

suunnatun tiedustelun vastuualue rajoittui mahdollisesti etelässä rajaan Kuopio-Vaasa ja pohjoisessa rajaan Tornio-Taivalkoski. Pohjoisimpana hyökänneen 14. Armeijan tiedustelualue lienee ollut edellä mainitun rajan pohjoispuolinen alue.

Edellä esitetyn perusteella voidaan tehdä se johtopäätös, että painopistesuunnan agenttiedustelusta vastasivat rintaman tiedusteluosasto sekä painopistealueella hyökänneiden armeijoiden tiedusteluosastot. Tämän lisäksi kukin Suomea vastaan toimivat armeijan tiedusteluosasto koulutti ja lähetti vakoojia tiedustelutehtäviin omalle hyökkäysalueelleen.

Neuvostoliiton sotilastiedustelu käytti talvisodan aikana Suomen vastaisissa vakoilu- ja tuhotyötehtävissä oman maansa kansalaisia. Lisäksi vakoojina käytettiin henkilöitä, jotka olivat kansallisuudeltaan karjalaisia, inkeriläisiä sekä Yhdysvalloista Neuvostoliittoon muuttaneita amerikansuomalaisia. Lisäksi vakoojina käytettiin rajaloikkareita sekä suomalaisia sotilaskarkureita. Näistä suurin osa oli valittu vakoilutehtävään pääasiassa sen takia, että he omasivat onnistuneen tiedustelutoiminnan kannalta tärkeän ominaisuuden eli suomenkielentaidon.⁶⁸⁴

Talvisodan aikana neuvostovakoojia tavattiin kaikilla rintamaosilla. Vakoojien kiinnisaannin perusteella voidaan neuvostotiedustelulla todeta olleen kaksi vakoilutoiminnan painopistesuuntaa, nimittäin Luoteiselta rintamalta Kannakselle ja Uhtuan (9. A) suunnalta Oulun suuntaan.⁶⁸⁵ Nämä painopistesuunnat liittyivät puna-armeijan tavoitteisiin lyödä Suomen puolustus Kannaksella sekä katkaista Suomi sen kapeimmasta kohdasta ja edetä Ouluun.

Helmikuussa 1940 alkaneeseen puna-armeijan suurhyökkäykseen liittyi desanttien yleistynyt käyttö rintaman selustassa hyökkäyksen painopistesuunnalla Kannaksella. Suomalaisten tiedusteluilmoitusten mukaan helmikuun 1. ja 11. päivän välisenä aikana havaittiin kaikkiaan 19 desanttien pudotusta. Tämän jälkeen havaittiin tiedusteluilmoitusten mukaan vain yksi desanttipudotus. Havaituista partioista 14 tavattiin

gan alueilla 29.11.1939 (Fondi 34980. Opis 5. Delo 211). Venäjän Sota-arkistosta (RGVA). Ohto Mannisen muistinpäätökset.

⁶⁸⁴ Jäljennös sisäasiainministeriön salaisesta kiertokirjeestä kaikille lääninhallituksille 28.2.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA; Valtiollisen poliisin Vuurin osaston kirje N:o 2578 Valtiollisen poliisin pääosastolle 30.12.1939; Jäljennös Päämajan valvontaosaston kirjeestä N:o 380/Valv.1./40/henk. Valtiollisen poliisin päällikölle 17.1.1940. EK-Valpo I. Kotelo 1005. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 677/Ko/40 sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 25.9.1940 liitteineen. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Kannaksen Armeijan esikunnan kirje N:o 785/II/19/39 armeijakuntien komentajille 30.12.1939. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/II Armeijakunnan esikunta. Perus-858/7. KA. - Sodan jälkeen selvisi, että kielitaidottomuus oli yksi syy neuvostovakoojien kiinnijäämiselle. Puna-armeija Stalinin tentissä, s. 356.

⁶⁸⁵ Jäljennös Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimiston kirjeestä N:o 467/Kan.A30/40 sal. Päämajan valvontaosaston päällikölle 3.3.1940; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2342/Valv.1./sal. 21.3.1940 liite N:o 1 (tapaukset Latikainen, Lähdetkorpi ja Huuskonen, Suni); Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal. liite N:o 1 (Niironen, Spitsin); Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal. liite 2 (tapaus Leso); Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal. liitteet 3,4 (Nevalainen, Savolainen). EK-Valpo I. Kotelo 2939. KA; Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 23.3.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liitteineen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall-os. (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Päivämätön pidätettyjen luettelo (kopio). Valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henkilöitä. PETutk-os. Tutkimuslupa; Kopio E. A. Muurmannin kirjeen jäljennöksestä YE:n valvontaosaston päällikölle (tiedoksi Valtiollisen poliisin päällikölle) 3.1.1940. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

Karjalan kannaksella tai Kaakkois-Suomessa, yksi Tolvajärvellä ja viisi pohjoisessa (Kemi, Rovaniemi, Taivalkoski, Ranua sekä Puolanka).⁶⁸⁶

Hyvin samanlaisen kuvan desanttien käytöstä saa Helsingissä palvelleen Ruotsin sotilasiamiehen eversti Curt Kempffin, joskaan ei ajallisesti kattavista, sotapäiväkirjamerkinnöistä ajalta 1.helmikuuta - 1. maaliskuuta 1940. Päiväkirjamerkintöjen mukaan desanttitoiminnan selvä painopiste oli Kannaksella. Nimenomaan Karjalan kannas desanttitoiminnan painopistealueena ilmenee päiväkirjamerkinnöistä, kuten ”laskuvarjohypyt Kannaksella jatkuneet yhä” (2.2.) tai ”laskuvarjojoukkoja lähetetään Kannakselle jatkuvasti” (4.2). Pohjois-Suomeen suunnattua desanttitoimintaa kuvattiin puolestaan sanannoilla ”Pohjois-Suomeen pudotettu joitakin laskuvarjohyppääjiä” (6.2) taikka, että ”Pohjois-Suomessa oli joko ammuttu tai otettu vangiksi muutamia venäläisiä laskuvarjopartioita” (23.2.).⁶⁸⁷

Neuvostotiedustelua avustivat myös omalla maaperällään ”maan alla” toimineet ruotsalaiset kommunistit. Heidän tiedustelutoimintansa kohdistui ilmeisesti pääasiassa Ruotsista suunnatun sotilaallisen ja muun avun Suomeen toimittamiseen. Ruotsalaiskommunistien toiminta oli järjestetty siten, että pitkin Suomen rajaa sijaitsi salaisia radioasemia, joilla ilmoitettiin asioita Moskovaan. Ruotsin armeija oli pyytänyt maan hallitukselta, että radistit vangittaisiin, mutta hallitus ei antanut tähän lupaa.⁶⁸⁸ Ruotsalaisten kommunistien Suomen vastaista tiedustelutoimintaa todennäköisesti koordinoivat ja ohjasivat Neuvostoliiton Tukholman lähetystössä palvelleet tiedustelu-upseerit.

Neuvostoliitto oli sotaa edeltäneinä vuosina nähnyt paljon vaivaa sodanaikaisen vaikoilun ja tuhoistoiminnan järjestämiseksi. Sota osoitti, ettei mainituilla aloilla oltu saavutettu tuloksia. Neuvostojohto oletti Suomen työläisten ja talonpoikien kieltäytyvän puolustamasta maataan ja ryhtyvän avustamaan puna-armeijaa kapinoimalla. Tämä käsitys perustui venäläisten historioitsijoiden Nikolai ja Vladimir Baryšnikovin mukaan väärin tiedustelutietoihin Suomen sisäpoliittisesta tilanteesta. Myös Suomen asevoimista hankitut tiedustelutiedot reserviläisten koulutustasosta sekä armeijan kurista ja hengestä olivat virheellisiä. Väärien tietojen antoa on selitetty muun muassa tiedustelusta vastanneiden henkilöiden pyrkimyksillä sovittaa tiedustelutiedot Stalinin käsitysten mukaisiksi. Seurauksena syntyi vääristynyt kuva tilanteesta.⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ Heiskanen (1989), s. 105.

⁶⁸⁷ Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Krigsdagbok 1/2 Helsingfors den 1 februari 1940; Krigsdagbok 2/2 Helsingfors den 2 februari 1940; Krigsdagbok 4/2 Helsingfors den 4 februari 1940; Krigsdagbok 6/2 Helsingfors den 6 februari 1940; Krigsdagbok 8/2 Helsingfors den 8 februari 1940; Krigsdagbok 14/2 Helsingfors den 14 februari 1940; Krigsdagbok 23/2 Helsingfors den 23 februari 1940; Krigsdagbok 1/3 Helsingfors den 1 mars 1940. Försvarsstabens/Underrättelseavdelningens/Inkomna skrivelser. EI:6. Vol.6. KrA. Kempffin raportit perustunevat suomalaisilta saatuihin tietoihin.

⁶⁸⁸ Uusi-Suomi 5.8.1941; Kenraaliluutnantti Ignatiuksen kirje N:o 2 yleisesikunnan päällikölle 16.12.1939.

Ulkomaalaisten vapaaehtoisten vastaanottokeskus (vastaanottoisto) 1939 - 40/Kotijoukkojen esikunta. 8. KA.

⁶⁸⁹ Valtiollisen poliisin laatima muistio ”Neuvostoliiton harjoittama vakoilu Suomessa Moskovan rauhan jälkeen v. 1940” 21.12.1940. (Muistio alkaa: Sen perusteella, mitä Neuvostoliiton vakoilusta Suomessa oli ollut havaittavissa. ...). Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Baryšnikov Nikolai, Baryšnikov Vladimir: Terijoen hallitus. Uusien asiakirjojen kertomana. Johan Beckman Institute 2001, s. 36,37. - Ks. Rentola Kimmo: ”Residenttimme ilmoittaa...”. Tiedustelun vaikutus Stalinin päätöksiin talvisodassa.

Vakoilu kiihtyy ja sotakokemuksia hyödynnetään

Moskovan rauhan solmimisen jälkeen Suomen lähialueen tapahtumat ja armeijan toteuttamat valmiustyöt sekä Suomen suhteiden läheneminen Saksaan vilkastuttivat Suomeen kohdistunutta vakoilua, ei pelkästään Neuvostoliiton, vaan myös muiden maiden tiedustelupalvelujen taholta. Kesällä 1940 eri puolilla itärajaa suoritettut pidätykset osoittivat, että Suomeen kohdistunut vakoilutoiminta oli päässyt uuteen vauhtiin. Tätä sotilaat pitivät luonnollisena ajankohtana, kun Suomen puolustuslaitoksessa oli käynnissä perustavaa laatua ollut uudelleenjärjestely. Näistä asioista ensikäden tietojen saannin välttämättömyys puna-armeijan johdolle oli ilmiselvää. Lisäksi Suomessa palvelleiden ulkovaltojen tiedusteluhenkilöstöä kiinnostivat Turun satamaan toukokuussa 1941 saapuneet ja sieltä edelleen matkaansa jatkaneet saksalaiset sotilaskuljetukset.⁶⁹⁰

Valvontaosaston näkemyksen mukaan Neuvostoliiton vakoilu kiihdytettiin Moskovan rauhan solmimisen jälkeen äärimmilleen. Tämän arvioitiin johtuneen siitä, että solmittua rauhaa pidettiin vain välttämättömänä väliaikana Suomen kansan mielialan muokkaamiseksi otolliseksi puna-armeijan tulevalle hyökkäykselle. Niinpä Neuvostoliitto yritti käyttää Suomeen kohdistetussa vakoilussa kaikkia mahdollisia keinoja ja vakoilu ulotettiin kaikille mahdollisille aloille. Vakoilun vilkastuminen johtui valvontaosaston käsityksen mukaan osin siitä, että heti rauhanteon jälkeen annetut tiukat matkustusmääräykset sekä muut rajoitukset estivät Neuvostoliittoa saamasta tavallisia toimintamuotoja noudattaen tarvitsemiaan tietoja Suomen puolustusmahdollisuuksista, etenkin raja-alueella toimeenpannuista linnoitustöistä.⁶⁹¹

Moskovan rauhan aikana Neuvostoliitto lisäsi tiedusteluhenkilökuntaansa Helsingin lähetystössään sekä Petsamon ja Maarianhaminan konsulaateissaan tehostaakseen tiedonhankintaansa Suomesta. Tämän seurauksena Suomessa olleen neuvostoedustajiston kokonaisvahvuus (186 aikuiset perheenjäsenet mukaan lukien) oli jatkosodan alussa noin kolme kertaa suurempi kuin ennen talvisotaa. Valvontaosaston näkemyksen mukaan neuvostolähetystössä ja -konsulaateissa palvelleiden henkilöiden yhtämittäinen matkustaminen eri puolille Suomea ja heidän osoittamansa mielenkiinto esimerkiksi Suomen armeijan joukkojen sijoituksia, itärajalla suoritettuja linnoitustöitä, teollisuuslaitoksia sekä satamia kohtaan olivat todisteita vakoilusta. Sille oli sotilasvastavakoilun mukaan leimaa antavaa rohkeus, jopa suorastaan röyhkeys, jota tiedonhankintatehtävissä liikkuneet osoittivat tunkeutumalla kielletyille alueille vääriä nimiä käyttäen.⁶⁹²

⁶⁹⁰ Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 1314/II/6 sal. 29.7.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus N:o 5 toukokuulta 1941 N:o 3054/II.18.6.1941. EK-Valpo I. Kajaanin alaosasto. Kotelo 1. KA. - Heinäkuussa 1943 Suomen rangaistuslaitoksissa oli noin 20 neuvostovakoojaa, jotka olivat tulleet Suomeen ennen jatkosotaa. Sisäasiainministeriön kirje N:o 7063/P ulkoasiainministeriölle 16.7.1943. 33.V. UMA.

⁶⁹¹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.

⁶⁹² Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 6 kesäkuulta 1941 22.7.1941. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA; Luettelo: Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton edustajiston henkilökunta Suomessa helmikuussa 1941. Helsingissä 15.2.1941. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Kungl. svenska beskickningen marin attachén i Helsingfors Rapport nr 4 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 7.5.1941. Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I: 6. Vol. 10. KrA; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 54 Valtiollisen poliisin osastoille ja edustuksille N:o 3008/V. 16.6.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Kuopion alaosasto 1939 - 1944. Kotelo 112. KA; Sähke Mosko-

Eräissä suomalaisissa laitoksissa toimineiden venäläisten teollisuustarkkailijoiden ja Hangon kauttakulkujan henkilökunnankin todettiin osallistuneen myös vakoiluun. Tietojen hankkimisen kiireellisyyttä todisti se, että lähetystöön ja konsulaattiin kuuluneet henkilöt pitivät suoraa henkilökohtaista yhteyttä värvättyihin asiamiehiin, puhumattakaan SNS- ja työläisrintamamies-järjestöistä, jotka palvelivat myös neuvostovakoilua.⁶⁹³

Suomen maaperällä sijainneiden Neuvostoliiton lähetystön ja konsulaattien suojassa toimineiden tiedustelu-upseerien lisäksi myös Leningradin sotilaspiiriin tiedusteluosasto lähetti Suomeen vakoojia Moskovan rauhan aikana. Tässä tarkoituksessa se koulutti Suomessa käytettäviä vakoojia ainakin Viipurissa, Leningradissa, Petroskoissa ja Sortavalassa. Sotakokemuksista oppineena Moskovan rauhan aikaisessa vakoilukoulutuksessa pyrittiin poistamaan niitä virheitä, jotka olivat johtaneet talvisodan aikana Luoteisen rintaman tiedusteluosaston ja armeijoiden lähettämien vakoojien kiinnijäämiseen Suomessa. Valvontatoimistossa havaittiinkin alkuvuodesta 1941, että rajan yli Suomeen lähetettyjen vakoojien valinnassa oli tapahtunut huomattavaa edistystä. Enää ei lähetetty murtaen suomea puhuneita inkeriläisiä, vaan täysin suomalaisia ja suomalaisiin oloihin perehtyneitä. Heillä oli usein varusteenaan yhdistetty lyhytaaltolähetin- ja vastaanottoradiolaite sekä täydelliset henkilöllisyys- sekä muut paperit.⁶⁹⁴

Rajan yli salatein lähetettyjen lukuisten vakoojien pääasiallisina kohteina olivat rajan läheisyydessä sijainneet joukot, tiet sekä linnoitustyömaat. Linnoitustyömailla alkoi alkuvuodesta 1941 ilmaantua Neuvostoliiton lähetystön syksyllä 1939 Suomen Pankista ostamia seteleitä. Jatkosodan sytyttyä Sortavalan valtauksen yhteydessä suomalaiset löysivät eräästä NKVD:n huoneistosta kartan, joka osoitti, että venäläisillä oli melko paljon, osin kylläkin virheellistä tietoa Suomen itärajan linnoituslaitteista.⁶⁹⁵

Moskovan rauhan aikana neuvostotiedustelu käytti vakoilutehtävissä myös ”pakolaisia” ja talvisodan aikaisia suomalaisia sotavankeja. Pakolaiset saapuivat Suomeen muka poliittista vainoa pakoon niin Neuvostoliitosta kuin Virosta. Suoritetuissa tutkimuksissa he osoittautuivat vakoojiksi. Vakoilutehtäviin lupautuneista sotavangeista

van-lähetystöltä ulkoasiainministeriölle 28.9.1940. Sinivalkoinen Suomi 1939 - 1941 julkisten asiakirjojen valossa II, s. 82; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Rapport Nr 7 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 17.1.1941. Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 8. KrA.

⁶⁹³ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.

⁶⁹⁴ Puolustusvoimain Pääesikunnan Kouvolan alatoimiston kirje N:o 526/Ko/41/sal. Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston päällikölle 17.4.1941. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston selostus Martti Tarhalan jutusta 29.8.1941. VPJO/KD.N:o 1004/16. 1941 (kopio). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa; Stepanov Viktor, Kononov Sergei, Petrov Pavel, Frolov Dmitri: Partisaaneja, desantteja, sissejä rintaman molemmilla puolilla. Hipputeos 2005, s. 22; Kopio Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirjeestä N:o 1192/Ulk.3/sal. jakelussa mainituille 13.3.1941 liitteineen. Toimintakertomuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.

⁶⁹⁵ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Jäljennös päämajan valvontaosaston sotavankipöytäkirjasta N:o 84/40; Päämajan valvontaosaston sotavankipöytäkirja N:o 223/40; Päämajan valvontaosaston sotavankipöytäkirja N:o 454/40; Päämajan valvontaosaston sotavankipöytäkirja N:o 283/40. EK-Valpo I. Kotelo 1373. KA; Kopio Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirjeestä N:o 1192/Ulk.3/sal. jakelussa mainituille 13.3.1941 liitteineen. Toimintakertomuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

suurin osa todettiin värvätyiksi sotavankien vaihdon yhteydessä suoritetuissa tutkimuksissa.⁶⁹⁶

Moskovan rauhan aikana valvontatoimiston päähuomio kohdistui neuvostovakoilun seuraamiseen ja vastustamiseen, koska sitä pidettiin maanpuolustuksen kannalta vaarallisimpana. Jatkosotaa edeltäneenä aikana myös brittien salainen tiedustelu Suomessa aiheutti työtä valvontatoimistolle. Pentti Heinon mukaan talvisodan aikana Suomessa vapaaehtoisesti sotineiden englantilaisten joukossa oli myös vakoilukoulutuksen saaneita henkilöitä. Nämä aloittivat Suomessa toimintansa Moskovan rauhan solmimisen jälkeen. Heidän mielenkiintonsa kohdistui saksalaisten keskityskuljetuksiin ja erityisesti Petsamoon suuntautuneeseen liikenteeseen. Pentti Heinon mukaan Suomessa toimineista brittiedustelijoista oli valvontatoimistolle paljon harmia.⁶⁹⁷

Lähdeaineistosta ei ilmene, mitä Heino konkreettisesti tarkoitti brittiedustelun valvontatoimistolle aiheuttamalla harmilla. Heinon maininta liittyy mahdollisesti Ruotsissa paljastuneeseen brittiedustelun sabotaasihankkeeseen. Brittien hanketta Ruotsissa johti muuan Alfred Rickman. Sen tarkoituksena oli Ruotsista Saksaan suuntautuneiden malmikuljetusten estäminen satamia ja kuljetuksia vastaan tehdyillä sabotaasiteoilla. Rickmanin kuulusteluissa selvisi, että hän oli värvännyt toimintaan mukaan brittiläisiä talvisodan vapaaehtoisia. Asia kiinnosti Suomen Valtiollista poliisia, koska oli mahdollista, että samankaltaisia sabotaasitekoja voitiin suunnitella ja toteuttaa myös Suomessa. Joka tapauksessa brittiedustelun toiminta aiheutti valvontaosastolle työtä Moskovan rauhan aikana sen etsiessä ja paikantaessa brittiedustelun käyttämiä salaisia radioasemia Espoossa ja Porvoon alueella.⁶⁹⁸

Vakoilujärjestelmä vakiintuu ja ammattitaito kasvaa

Talvisodan ja Moskovan rauhan aikana valvontaosastolle syntyi kuva siitä, miten Neuvostoliiton Suomen vastainen vakoilu oli järjestetty, ketkä sitä toteuttivat sekä mihin asioihin vakoilua kohdistettiin. Jatkosodan aikana tähän kuvaan ei tullut merkittäviä muutoksia, sillä neuvostovakoilun järjestelyissä ei näytä tapahtuneen oleellisia muutoksia jatkosodan aikana. Jatkosodan aikainen vastavakoiluaineisto antaa kuitenkin mahdollisuuden tarkastella entistä yksityiskohtaisemmin Neuvostoliiton Suomeen suuntaamaa vakoilua sota-aikana 1941 - 1944.

Saksan aloitettua sotatoimet Neuvostoliittoa vastaan 22. kesäkuuta 1941 oli Suomessa Neuvostoliiton viralliseen edustajistoon kuuluneita henkilöitä 186 aikuiset perheenjäsenet mukaan lukien. Näiden joukossa oli myös neuvostotiedustelun henkilökuntaa. Sodan syttymisen ollessa ilmeinen Suomen ja Neuvostoliiton välille toteuttivat suomalaiset viranomaiset kesäkuun 25. - 27. päivien välisenä aikana Suomessa olleiden Neuvostoliiton kansalaisten kokoamisen Helsinkiin. Se koski niin lähetystössä ja konsulaateissa palvelleita kuin kone- ja muita tilauksia eri puolilla maata suo-

⁶⁹⁶ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.- Presidentti Ryti kertoi 29.4.1941 J. K. Paasikivelle, että Neuvostoliiton Suomeen lähettämien virolaisten sotilaskojoilijoiden joukossa oli jopa everstejä. J. K. Paasikivi. Jatkosodan päiväkirjat, s. 32.

⁶⁹⁷ Evl. Pentti Heinon luento radiovalvonnasta tutkintauseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinon papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁶⁹⁸ Kotakallio (2014), s. 279, 280; Kylmänoja T.R.O (kirjoitelma): ”Tämä seikkailu tapahtui kesäkuussa 1941”; Autio Viljo (kirjoitelma): Väli rauha ja jatkosota.

rittaneita insinöörejä. Helsingissä nämä ihmiset sijoitettiin Neuvostoliiton lähetystöön sekä Neuvostoliiton käyttöön ottamiin Viron ja Latvian lähetystörakennuksiin. Lähettiläs Pavel Orlovin protestoinnista huolimatta lähetystörakennuksiin suljetut neuvostokansalaiset asetettiin tiukan poliisivalvonnan alaisiksi.⁶⁹⁹

Puna-armeijan hyökättyä Suomeen oli Neuvostoliiton lähetystö käytännöllisesti katsoen eristetty muusta maailmasta. Puhelinyhteys lähetystöön oli katkaistu jättämällä toimintaan vain yksi puhelinlinja yhteyden ylläpitoa varten ulkoasiainministeriön ja Neuvostoliiton etuja Suomessa valvoneen Ruotsin lähetystön kanssa. Radiolähetysten estämiseksi katkaistiin lähetystön sähkön saanti.⁷⁰⁰ Näillä toimenpiteillä Suomen turvallisuusviranomaiset pyrkivät varmistamaan sen, etteivät lähetystön suojissa olleet tiedusteluasiamiehet pystyneet toteuttamaan tehtäviään.

Pieni erä (39) neuvostoedustajistoon kuuluneita henkilöitä, joista pääosa oli naisia, poistui Suomesta 25. kesäkuuta Vainikkalan kautta. Pääosa Suomessa olleesta neuvostoedustajistosta poistui maasta 24. heinäkuuta. Neuvostoliiton viralliseen edustajistoon kuuluneiden tiedustelu-upseerien poistuttua Suomesta vakoilua alkoivat toteuttaa pääasiassa Pohjoisen Rintaman (myöh. Leningradin Rintaman ja Karjalan Rintaman) tiedusteluosasto ja sen alaisuudessa toimineiden armeijoiden tiedusteluosastot. Lisäksi Neuvostoliiton Ruotsin lähetystö toteutti Suomeen kohdistunutta vakoilua muun muassa suomalaisten kommunistien, Suomeen saapuneiden pakolaisten sekä Suomessa vapaaehtoisesti sotineiden ruotsalaisten avustuksella. Esimerkiksi lokakuussa 1940 Suomeen saapunut inkeriläinen opettaja Toivo Jänis, agenttiniimeltään Arvo toimi Turussa neuvostovakoojana ja hänen toimintaansa ohjattiin Tukholmasta.⁷⁰¹

Jatkosodan aikana neuvostotiedustelu oli valvontaosaston vastavakoilun tärkein kohde. Tämän lisäksi osasto kohdisti vastavakoilua myös Neuvostoliiton rinnalla sotineisiin Englannin ja Yhdysvaltojen tiedusteluhenkilöstöön sekä heidän lukuunsa toimineisiin Suomen kansalaisiin.⁷⁰²

Neuvostoliitosta Suomeen lähetettyjä vakoojia koulutettiin jatkosodan aikana monissa eri paikoissa Leningradin ja Murmanskin välisellä alueella. Sodan kulku vaikutti luonnollisesti vakoojakoulujen toimintaan. Tästä syystä useat rajapinnassa vuonna 1941 toimineet vakoojakoulut olivat joutuneet lopettamaan toimintansa tai siirty-

⁶⁹⁹ Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 6 kesäkuulta 1941 22.7.1941. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA; Suomennos SNITL:n lähettilään P. Orlovin nootista Suomen ulkoministerille 26.6.1941 (Légation de l'Union des Républiques Soviétiques Socialistes Helsinki N:o 98). 110.I. UMA.

⁷⁰⁰ Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 6 kesäkuulta 1941 22.7.1941. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA.

⁷⁰¹ Sama. Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 7 heinäkuulta 1941 21.8.1941; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 10 lokakuulta 1942 18.11.1942. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA. Ruotsin viranomaiset pidättivät syyskuussa 1942 Tukholmassa Neuvostoliiton hyväksi vakoilusta epäiltyä Lars Warodellin, joka osallistui vapaaehtoisena talvi- ja jatkosotaan. Kuulusteluissaan Warodell tunnusti tavanneensa neuvostolähetystössä Boris Jartsevin ja kertoneensa tälle Suomea koskevia sotilaallisia tietoja. Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 9 syyskuulta 1942 17.10.1942. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA; Björkman (2006), s. 303-305.

⁷⁰² Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 9 ja 13/1942. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa; L. A. Puntilan tekemä Paavo Kastarin haastattelu 21.10.1964. L. A. Puntilan kokoomakansio 21. KA. - Kirjailija Erkki August Vala harjoitti Englannin hyväksi Tukholmasta saksalaisiin sota-voimiin kohdistunutta vakoilua. Valtiollisen poliisin pääosaston tiedonanto N:o 395 5.10.1942. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 61. KA; Kotakallio (2014), s. 312-313.

mään toiseen paikkaan kesään 1942 tultaessa. Rintaman läheisyydessä sijainneissa koulutuspaikoissa valmennettiin pääasiassa Leningradin Rintaman ja Pohjoisen Armeijan sekä näiden alaisten joukkojen, ulkomaan tiedustelupalvelun sekä NKP:n keskuskomitean Suomeen lähettämiä vakoojia.⁷⁰³

Lisäksi Suomeen lähetettyjä vakoojia koulutettiin Moskovon lähistöllä sijainneessa Dubkin kaupungissa (n. 100 km Moskovasta koilliseen). Siellä koulutettiin eri kansallisuuksiin kuuluneita korkeamman luokan vakoilijoita. Suomalaisista Dubkissa koulutusta saivat eräät vangiksi joutuneet tai antautuneet suomalaiset sotilaat, joista merkittävän osan muodostivat niin sanotut ”pärmiläiset”. Parmiläisillä tarkoitetaan syksyllä 1941 turvasäilöstä asepalvelukseen siirrettyä liki kolmeasataa miestä, jotka sijoitettiin Nikolai ”Nikke” Pärmin komentamaan Er.P 21:een. Syksyn 1941 aikana pärmiläisistä loikkasi vihollisen puolelle tai muutoin karkasi ainakin 44 henkilöä. Näistä loikkareista iso osa palasi Suomeen vielä sodan aikana laskuvarjomiehinä.⁷⁰⁴ Sodan jälkeen pitämällään kertausharjoitusoppitunnilla Pentti Heino totesi, että pärmiläisiä koulutettiin vakoojatehtäviin liki vuosi, mikä oli Heimon mukaan sodanajan olosuhteisiin nähden pitkä aika. Lisäksi Heino totesi pärmiläis-vakoojien olleen loistomiehiä, mutta ikävä kyllä he olivat valitettavasti vain väärällä puolella.⁷⁰⁵

Suomeen lähetettyjen vakoojien kouluttajat koostuivat hyvin erilaisista henkilöistä. He palvelivat niin maa- ja merivoimissa, rajavartiojoukoissa kuin NKVD:ssä. Sotilasarvojen jakauma oli myös laaja ylimatruusista everstiluutnanttiin. Lisäksi joukkoon mahtui myös erikoisupseereja ja siviilejä. Yleensä ainakin yksi koulutuspaikan opettajista oli suomenkielentaitoinen, jos sellaista ei ollut, opetuksessa käytettiin tulkkia. Vakoiikoulujen opettajien työnjako oli pääpiirtein sellainen, että upseerit kouluttivat vakoojia ja aliupseerit radisteja.⁷⁰⁶

⁷⁰³ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.-30.6.1944. Försvarsstaben/C-byrå/B I. Vol. 2-3. KrA.

⁷⁰⁴ Evl. Pentti Heimon luento radiovalvonnasta tutkintaupseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heimon papereita. PETutk-os. Tutkimuslupa; Jäljennös Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjeestä N:o 14281/Valv.2/sal. Valtiolliselle poliisille 13.10.1942; Lyhennysote Päämajan valvontaosaston Tampereen alatoimiston kuulustelupöytäkirjasta N:o 22/Ta 32/43. EK-Valpo I. Hmp 3991. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA. - Ks. pärmiläisistä vakoiikoulutuksen saaneista Rentola Kimmo (1994), s. 369-371; Luettelo otsikolla: Asepalveluun joutuneet turvasäilövangit (3.IX.41). Valvontaosasto/Päämaja-valvontatoimisto (Ulk. 3)/Puolustusvoimien Pääesikunta (muutos 4.12.-44)-Pv.PE:n ulkomaanosaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/12. KA.

⁷⁰⁵ Everstiluutnantti Pentti Heimon luento radiovalvonnasta tutkintaupseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heimon papereita. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁷⁰⁶ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.-30.6.1944. Försvarsstaben/C-byrå/B I. Vol. 2-3. KrA. - Eräs jatkosodan aikana pidätetty vakooja tunnisti valokuvasta kouluttajakseen Vilho Armas Pentikäisen. Toimiessaan vakoojien kouluttajana Pentikäinen oli majurin arvoissa. Hän kertoi koulutettavilleen seurustelleensa Suomessa suurempien sotaherrojen kanssa sekä olevansa varsin tunnettu etenkin armeijan keskuudessa. Ote Päämajan valvontaosaston katsauksesta syyskuulta 1941. (Ote alkaa: Päämajan Valvontaosaston vastavakoilutoimiston katsauksessa syyskuulta 1941 on sivulla 26 kerrottu mm.:...). Ote on mapissa ”Vakoiikursseja”. EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA.

Kesällä 1944 valvontaosaston tiedossa oli vähintään sukunimen tarkkuudella 123 henkilöä, jotka toimivat vakoilukoulutuskeskusten johtajina tai kouluttajina. Näiden joukossa oli Aleksandrov niminen professori, joka toimi NKGB:n korkeakoulussa radio-osaston johtajana sekä Bashtakov niminen kenraali, joka toimi Moskovassa sijainneen NKGB:n korkeakoulun johtajana. Karjalaissuomalaisen Neuvostotasavallan Kommunistisen Puolueen Keskuskomitean (KsNKPK) erikoiskoulun kurssin päällikkönä toimi puolestaan suomalainen, puna-armeijan kapteeni Otto Kilpinen. Kurssin päällystö oli kansallisuudeltaan kokonaisuudessaan suomalaisia tai inkeriläisiä.⁷⁰⁷

Suomeen lähetetyt vakoojat olivat nuoria, 17 - 30-vuotiaita ja he edustivat monia kansallisuuksia. Useat olivat venäläisiä, mutta jatkosodan aikana vakoojiksi koulutettiin talvisodan tapaan myös Neuvostoliittoon menneitä suomalaisia kommunisteja, Amerikasta ja Kanadasta Neuvostoliittoon muuttaneita suomalaisia, virolaisia, inkeriläisiä, karjalaisia sekä Suomesta Neuvostoliittoon menneitä sotilaita. Suomalaisia tai suomensukuisia käytettiin vakoolijoina etupäässä kielitaitonsa takia. Esimerkiksi karjalaissuomalaisen neuvostotasavallan kommunistisen puolueen keskuskomitean erikoiskoulussa oli elo- syyskuussa 1942 kaikkiaan noin 130 miestä oppilaana. Nämä olivat kaikki suomenkielentaitoisia, mikä oli pääehto koulun pääsyyn.⁷⁰⁸

Vakoolijoina koulutettavia tiedetään värvätyin ainakin kahdella eri tavalla. Venäläisten asevelvollisten kohdalla meneteltiin siten, että he saivat kirjallisen määräyksen ilmoitautua jossakin esikunnassa tai NKVD:n virkailijat antoivat tällaisen määräyksen suullisesti. Tämän jälkeen koulutukseen valituille kerrottiin, miten heitä aiottiin käyttää.⁷⁰⁹

Neuvostoliitossa asuneita suomenheimoisia oli sijoitettu jatkosodan aikana erilaisiin työmuodostelmiin. Heidän värväämisensä tapahtui pääpiirtein seuraavasti: Saavuttuaan työmaalle vakoojakoulun opettaja keskusteli työmaan henkilöstön kanssa potentiaalisista vakoojaehdokkaista ja tutustui näiden asiakirjoihin. Tämän jälkeen sopivimmat henkilöt kutsuttiin opettajan puheille ja haastateltavat tekivät hänelle tarkkaa selkoa menneisyydestään, perhesuhteistaan ja sukulaisistaan Suomessa. Mikäli henkilö valittiin vakoojakoulutukseen, hänelle kerrottiin vain paikka ja aika missä ilmoitautua. Tulevasta tehtävästä ei puhuttu tässä vaiheessa vielä mitään. Ilmoittautumista

⁷⁰⁷ Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.-30.6.1944. Försvarsstaben/C-byrån/B I. Vol. 2-3. KrA; Päämajan valvontaosaston VII:n Armeijakunnan alatoimiston (kuulustelu) pöytäkirja N:o 100/VII AK 51/42. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA.

⁷⁰⁸ Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.- 30.6.1944. Försvarsstaben/C-byrån/B I. Vol. 2-3. KrA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Rapport Nr 102 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 24.7.1941. Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 9. KrA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen; Päämajan valvontaosaston VII:n Armeijakunnan alatoimiston (kuulustelu) pöytäkirja N:o 100/VII AK 51/42. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutus-toimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA. - Kaikki Suomeen lähetetyt vakoojat eivät kuitenkaan olleet suomenkielentaitoisia. Lindstedt (1999), s. 310 alaviite 93.

⁷⁰⁹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.

seuranneina kahtena seuraavana viikkona vakoojiksi koulutettavien annettiin levätä ja heitä syötettiin kunnolla. Vasta tämän jälkeen alkoi koulutus.⁷¹⁰

Vakoojiksi koulutettavat tunsivat toisensa (teoriassa) vain tekaistuilla nimillä ja koulutus toteutettiin, radisteja lukuun ottamatta, koko joukolle samanaikaisesti. Vakoojille opetettiin suunnistusta, hiihtoa, havaintojen tekoa, liikenteen tarkkailua, peitepiirrosten laadintaa, apulaisten värväämistä, vakoilun historiaa, tunnusten käyttöä, ase- ja ampumakoulutusta, räjähteiden käyttöä, Suomen valtiollisia ja yhteiskunnallisia oloja ja käyttäytymistä Suomessa sekä peitetarina eli legenda, jonka turvin vakoojan piti Suomessa toimia. Valvontaosastossa havaittiin vuoden 1943 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana, että vakoojien koulutuksessa pääpaino oli pantu tehtävän tarkkaan ja yksityiskohtaiseen opettelemiseen ja sen suorituksen yhteydessä mahdollisesti esille tulleiden käytännön seikkojen selvittämiseen.⁷¹¹

Suomessa tavattujen vakoojien koulutusaika ja -taso oli vaihteleva. Osa ei ollut saanut lainkaan koulutusta, mutta vaativiin tehtäviin suunniteltuja vakoojia koulutettiin useita kuukausia, ainakin kerran jopa yli kaksi vuotta. Pääsääntöisesti koulutusaika oli kahdesta viikosta muutama kuukauteen. Koulutusajan pituuteen vaikuttivat muun muassa vakoojan suunniteltu tehtävä, henkilökohtaiset ominaisuudet, siviilikoulutus sekä poliittinen luotettavuus. Yleensä vakoojapartioiden johtajat olivat paremmin koulutettuja kuin muut partion jäsenet. Sotakokemukset osoittivat, ettei muutaman viikon koulutuksen saaneista neuvostovakoojista ollut juurikaan hyötyä. He eivät pystyneet mihinkään toimintaan, vaan yleensä ilmoittautuivat lähimmälle suomalaiselle.⁷¹²

Moskovan rauhan aikana neuvostotiedustelu rakensi Suomeen salaisia asiamiesverkostoja, joiden tehtävänä oli sodan syttyä ryhtyä palvelemaan neuvostotiedustelua. Näiden asiamiesverkostojen johtajiksi nimettiin ilmeisesti yksinomaan äärikommunisteja, joihin Moskovassa varmasti luotettiin. Jatkosodan syttyä Valtiollinen poliisi laittoi asiamiesverkostojen johtajiksi tarkoitettuja henkilöitä turvasäilöön, eivätkä nämä voineet toteuttaa heille varattua tehtävää. Sodan alussa neuvostovakoilu koetti paikata menetettyjä agenttiverkostoja kouluttamalla vakoojia tukuittain tulisella kiireellä. Siitä ja massakoulutuksesta johtuen sodan alussa tavatut vakoojat olivat huonosti koulutettuja, mutta sodan jatkuessa näiden ammattitaito kehittyi. Valvontaosaston näkemyksen mukaan poikkeuksellisen hyvää vakoojakoulutusta annettiin Au-

⁷¹⁰ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA.

⁷¹¹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 7 heinäkuulta 1941 21.8.1941. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.-30.6.1944. Försvarsstabens/C-byrån/B I. Vol. 2-3. KrA. - Ks. NKVD:n tiedustelukoulujen opetuksesta Stepanov, Kononov, Petrov, Frolov (2005), s. 60.

⁷¹² Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.-30.6.1944. Försvarsstabens/C-byrån/B I. Vol. 2-3. KrA; Evl. Pentti Heinon luento radiovalvonnasta tutkintapuseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinon papereita. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

nuksen kannaksella operoineen 7. Armeijan tiedusteluosaston toimesta sekä Leningradissa Kirovskij Ostrovilla sijainneessa kaukovakoojien koulutuspaikassa. Viimeksi mainitussa paikassa koulutettiin vakoojia paitsi Suomeen myös saksalaisten valtaamille alueille lähettämistä varten.⁷¹³

Vakoojaradisteiksi ja vakoojapartioiden radisteiksi pyrittiin valitsemaan yleensä venäläisiä, jotka olivat tavalla tai toisella toimineet radioalalla. Sähkötyksen ja koneenhoidon lisäksi heille opetettiin myös salakirjoitusmenetelmä yhteydenpitoa varten. Radisteiksi koulutettavien valmentaminen kesti sodan alkuaikoina parisen kuukautta ja myöhemmin liki vuoden. Vakoojaradistien koulutus toteutettiin eri paikassa kuin muiden vakoojien. Usein radistit tuotiin muun partion yhteyteen vasta lähtöpäivänä.⁷¹⁴

Vakoojaradistien ammattitaidon kehityskaari oli samanlainen kuin muidenkin vakoojien. Sodan alusta kesään 1942 saakka radistien ammattitaitoa pidettiin heikkona. Kesällä 1944 tilanne oli jo toinen. Tuolloin todettiin, että vakoojaradisteille oli annettu muihin vakoojiin verrattuna perusteellinen koulutus ja he kykenivät pitämään yhteyttä toimeksiantajiinsa vaikeissakin olosuhteissa. Ammattitaidon kohoamisen yhtenä syynä oli edellä mainittu koulutusajan piteneminen. Tämän lisäksi radiotoiminnan salassa pitämiseen oli alettu kiinnittää entistä enemmän huomiota muuttamalla vakoojaradistien työtapa vastaamaan suomalaisten sotilasradistien työtappaa.⁷¹⁵

Vuoden 1942 loppuun saakka neuvostovakoojat jaettiin valvontaosastossa esiintymisalueensa tai maahan saapumistapansa mukaan neljään ryhmään laskuvarjomiehet (desantit), pintavakoojat, selustaan jätetyt vakoojat sekä kaukovakoojat. Vuodesta 1943 lähtien vakoojat jaettiin pidätyspaikasta ja tulotavasta riippumatta kahteen ryhmään, lähi- ja kaukovakoojiin, jolloin ratkaisevana tekijänä oli vakoojalle määrätyn tehtävän suorituspaikka. Lähivakoojiksi katsottiin sellaiset henkilöt, jotka oli määrätty suorittamaan tehtäväänsä maa- tai meririntamalle sekä näiden tukiseudulle. Kaukovakoojiksi katsottiin puolestaan sellaiset henkilöt, joiden toiminta-alue oli

⁷¹³ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Evl. P. Heinon esitelmä Kärkölan reserviupseereille Kärkölässä 2.4.1976; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Rapport nr 102 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet den 24.7.1941. Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 9. KrA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Rapport nr 152 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 21.10.1941. Försvarsstaben / Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 10. KrA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.- 30.6.1944. Försvarsstaben/C-byrån/B I. Vol. 2-3. KrA; Ote Päämajan valvontaosaston kesäkuun 1942 katsauksesta. (Ote alkaa: Päämajan Valvontaosaston kesäkuun katsauksessa ... on kerrottu siv. 7 vihollisen vakoilusta mm...). Ote mapissa: Vakoilukursseja. EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA.

⁷¹⁴ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Lyhennysote Päämajan valvontaosaston Tampereen alatoimiston kuulustelupöytäkirjasta N:o 22/Ta 32/43. EK-Valpo I. Hmp 3991. KA.

⁷¹⁵ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.-30.6.1944. Försvarsstaben/C-byrån/B I. Vol. 2-3. KrA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA.

edellä mainitun alueen takana, toisin sanoen pääasiassa Sisä-Suomessa.⁷¹⁶ Ryhmitteilyperusteiden muuttumisesta huolimatta saatettiin lähivakoojastakin käyttää nimitystä laskuvarjomies, koska hän oli saapunut tehtäväänsä laskuvarjon avulla.

Desanteilla siis tarkoitettiin sellaisia vakoojia, jotka olivat saapuneet vakoilutehtäväänsä laskuvarjon avulla. Pintavakoojilla tarkoitettiin rintamalla, joukkojen keskuudessa tai välittömästi niiden selustassa toimineita vakoojia, jotka olivat monessa suhteessa rinnastettavissa joukkojen lähettämiin tiedustelijoihin. Heidät erotettiin toisistaan vain puvun perusteella. Tiedustelija käytti puna-armeijan vaateista, pintavakooja suomalaisia sotilasvaatteita. Tosin eräät vakoojat tulivat puna-armeijankin puvuissa teeskennellen yliolikkaria.⁷¹⁷ Selustaan jätetyt vakoojat oli vakoilutarkoituksessa jätetty suomalaisten miehittämille alueille. Kaukovakoojilla tarkoitettiin puolestaan sellaisia rintaman yli lähetettyjä vakoojia, joiden vakoilutoiminta tapahtui kotialueella tai selvästi rintaman Suomen-puoleisessa selustassa.

Suomessa tavattujen desanttien määrä ei ole käytettävissä olevien lähteiden perusteella selvitettävissä. Valvontaosaston laatimien, ajallisesti vajavaisten, Suomessa ilmennyttä vakoilua käsittelevien puolivuotiskatsausten mukaan laskuvarjomiehiä saapui Suomeen kesän 1941 ja kesän 1942 välisenä aikana 291 ja vuoden 1944 ensimmäisen puolen vuoden aikana 103. Eli yhteensä 394 desanttia. Todellisuudessa desanttien määrä oli tuntuvasti suurempi. Esimerkiksi marraskuun puolivälissä 1942 valvontaosasto kertoi ruotsalaiselle yhteistyötaholleen, että Suomeen oli tuohon mennessä saapunut 1 128 vakoojaa, joista 442 oli desantteja.⁷¹⁸

Laskuvarjomiehiä tavattiin pääasiassa Etelä- ja Pohjois-Suomessa, Itä-Karjalassa sekä Kannaksella. Sen sijaan Juvan ja Kuhmon välisellä alueella ei tavattu lainkaan laskuvarjomiehiä. Vuonna 1941 laskuvarjomiehiä havaittiin eniten eteläisellä ranta-alueella, jonka äärimmäisiä paikkakuntia olivat pääpiirtein lännessä Sipoo, pohjoisessa Kausala - Taavetti -tasa, idässä Miehikkälä sekä etelässä Suomenlahti. Vuonna 1942 laskuvarjomiehiä tavattiin selvästi eniten Kannaksella. Kaksi muuta selkeää laskuvarjomiesten pidätysaluetta olivat Itä-Karjala ja Pohjois-Suomi. Vuonna 1943 laskuvarjomiehiä havaittiin eniten Itä-Karjalassa ja Kannaksen selusta-alueella, jonka äärimmäisiä alueita olivat lännessä Kotka, pohjoisessa Lappeenranta, idässä Viipuri sekä etelässä Suomenlahti. Vuonna 1944 laskuvarjomiehiä tavattiin eniten Kannaksella sekä Kuhmo-Suomussalmi alueella.⁷¹⁹

Yhtenä luonnollisena syynä sille, että vihollisen desanttitoiminnan painopiste sodan alkupuolella oli Etelä-Suomessa, nähtiin Viron lentokenttien läheisyys ja se, ettei

⁷¹⁶ Sama.

⁷¹⁷ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstabens/C-byrå/B I. Vol. 2-3. KrA.

⁷¹⁸ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.-30.6.1944. Försvarsstabens/C-byrå/B I. Vol. 2-3. KrA; Frick Lennart W., Rosander Lars: Bakom hemligstämpeln. Hemlig verksamhet i Sverige i vår tid. Historiska Media 2004, s. 84.

⁷¹⁹ Tiedot saatu sijoittamalla kartalle laskuvarjomiesten pidätyspaikat luettelon ”Pidätetyt Neuvostoliiton Suomeen lähettämät laskuvarjomiehet vv. 1941 - 44” (kopio) mukaan. Sota-ajan kokemuksia. PEuttk-os. Tutkimuslupa.

neuvostoilmavoimat tehnyt mielellään pitkiä lentoja Sisä-Suomeen suomalaisten hävittäjien ja ilmatorjunnan takia. Neuvostotiedustelu ei myöskään suosinut pitkiä lentoja, koska desanttipudotusten salaaminen olisi ollut vaikeaa suomalaisten ilmavalvonta- ja ilmasuojelujoukkojen takia. Lisäksi arvioitiin, että Suomen tärkein rautatie, Helsinki - Riihimäki - Simola, haararatoineen veti laskuvarjomiesten huomion puoleensa niin vakoilu- kuin tuhotyömielessäkin.⁷²⁰

Vuodesta 1942 lähtien laskuvarjomiesten käytön painopistealue oli Kannaksella ja muiden rintamaosien selustan syvyydessä. Erityisenä syynä sille, että vihollisen laskuvarjomiehiä tavattiin nimenomaan Kannaksella, nähtiin se, että kyseisellä alueella rintaman välittömässä läheisyydessä toimineiden pintavakoojien läpipääsy oli vaikeampaa kuin desanteilla.⁷²¹

Vuonna 1941 tavatut laskuvarjopartiot olivat suurempia kuin myöhemmin tavatut. Partioiden pienenemiseen vaikutti se, että laskuvarjomiesten käyttötaktiikkaa muutettiin. Sodan edetessä desanteille annettiin entistä enemmän vakoilutehtäviä tuhotyötehtävien sijaan. Tällöin voitiin lähettää pienempiä partioita, koska räjähdysaine- ja muiden tuhotyövarusteiden kantajia ei tarvinnut liittää partioiden henkilöstöön.⁷²²

Laskuvarjomiesten pudotukset tehtiin pimeällä tai hämärässä. Kesäisin pudotukset suoritettiin usein varhain aamuyöllä. Talvisin laskuvarjomiehiä pudotettiin joko aamuhämärässä tai kuutamoisina öinä ja pudotuspaikoiksi pyrittiin valitsemaan jokin avoin paikka, usein metsäjärven jää. Kesällä pudotukset tehtiin poikkeuksetta metsiin. Pudotuksen jälkeen laskuvarjomiehet joutuivat usein erilleen toisistaan. Jotta partio olisi pysynyt koossa, oli ennakolta sovittu jokin tietty maastonkohta kokoontumispaikaksi. Pudotuksen jälkeen desantit käyttivät erilaisia ääni- ja valomerkkejä toistensa löytämiseksi.⁷²³

Laskuvarjomiesten pudotuslentoihin liittyi harhautuspommituksia. Tällöin desanttipudotuksia tai näille täydennyksiä toimittaneet lentokoneet tekivät harhautuspommituksia etäälle henkilön tai tavarain varsinaisesta pudotuspaikasta. Harhautuspommitukset olivat niin säännönmukaista, että valvontaosasto pyysi päivittäin kyseistä toimintaa koskeneet tiedot ilmavalvontaelimiltä ja näin saadut lentoreittitiedot annettiin desanttien etsinnöissä käytettäväksi niin poliisille kuin väestönsuojelujoukoille.⁷²⁴

⁷²⁰ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosa. Kotelo 55. KA. - Ruotsin sotilasiamies majuri G. M. von Stedingk kertoi raportissaan lokakuussa 1941, että venäläisiä laskuvarjomiehiä oli pudotettu etupäässä Etelä-Suomeen rautateiden lähistölle. Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors rapport Nr 152 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 21.10.1941. Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 10. KrA.

⁷²¹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA. - Ruotsin laivastoasiamies komentajakapteeni R. Thorén kirjoitti raportissaan syyskuussa 1942, että neuvostodesanttien toiminta Kannaksella oli vilkasta. Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors rapport nr 9 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 5.9.1942. Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 13. KrA.

⁷²² Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosa. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA.

⁷²³ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosa. Kotelo 55. KA.

⁷²⁴ Evl. Pentti Heinon luento radiovalvonnasta tutkintapuseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinon papereita. PETutk-os. Tutkimuslupa. - Ks. ilmavalvonnan tehostamistoimista desanttien torjumiseksi

Desanttipartion aloittaessa toimintansa se valitsi pesäpaikakseen usein vanhan korun, johon asetettiin radio, kerättiin muonatarpeet, laskuvarjot sekä muu varustus. Ryhmään kuuluneet vakoilijat hankkivat tehtävänsä mukaisia tietoja asettumalla esimerkiksi rautateiden varsille, maanteiden risteysiin taikka joukkojen majoituspaikkojen lähetyville. Näin hankitut tiedot annettiin partion radistille, joka toimitti ne päivittäin edelleen Neuvostoliittoon. Yöt partio vietti usein yhdessä jonkun toimies-sa vartiomiehenä toisten nukkuessa.⁷²⁵

Kaukovakoojia tavattiin eniten vuonna 1941 (32). Vuoden 1942 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana heitä tavattiin 12, vuoden 1943 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana 20 ja vuoden 1944 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana 25, joista kuitenkin kolme oli epävarmaa tapausta. Vuonna 1941 kaukovakoojia tavattiin Kannaksen selustassa Haminan ja Simolan alueilla, Rukajärven suunnan selusta-alueella Kajaanissa ja Salla - Kiestinki - Uhtua suunnan selustassa Oulussa, Rovaniemellä ja Savukoskella. Lisäksi yksi selkeästi sotatoimista etäällä ollut kolmihenkinen kaukovakoojapartio tavattiin Seinäjoelta.⁷²⁶

Vuonna 1942 kaukovakoojia tavattiin eniten takaisin vallatulla alueella. Yksittäisiä vakoojia tavattiin myös Etelä-Suomessa ja Itä-Karjalassa. Vuoden 1943 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana kaukovakoilun painopiste oli Etelä-Suomessa. Tuolloin vakoojille määrätty tehtävien suorituspaikat jakaantuivat seuraavasti: Helsinki-Porvoo ympäristöineen 7, Turku-Rauma ympäristöineen 2, Tampere-Pori ympäristöineen 2, Mikkeli 4, Taavetti-Viipuri 1, Hyrynsalmi 2 sekä Sodankylä 1. Vehkalahdelle ”suutarina” tippuneen kaukovakoojan tehtävänä papereittensa perusteella näytti olleen toimia Kotkassa ja sen lähisaarissa. Vuoden 1944 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana kaukovakoojia tavattiin puolestaan eniten Lounais-Suomessa. Joitakin kaukovakoojia tavattiin myös Helsingissä, Joensuussa, Kuhmossa sekä Lapissa.⁷²⁷

Kaukovakoojat toimivat nimityksensä mukaisesti joko syvällä rintaman selustassa tai kotialueella. Tästä johtuen heidän ensisijainen yhteydenpitotapansa toimeksiantajiin oli radio. Radiosanomat piti kuitenkin varmistaa sekä selostaa laajemmin kirjallisesti. Tätä varten kaukovakoojapartio saattoi perustaa postipaikan johonkin sopivaan paikkaan, josta kirjalliset vakoiluilmoitukset toimitettiin tehtävän antajalle. Postipaikka saattoi toimia myös kaukovakoojapartion huoltopisteenä, johon toimitettiin esimerkiksi virtalähteitä radiota varten sekä muonaa.⁷²⁸

Pajunen Jussi: Ilmatähystyspalvelusta alueelliseen ilmavalvontaan. Suomen ilmavalvonnan kehittäminen 1930 - 1942, Maanpuolustuskorkeakoulu 2017, s. 341.

⁷²⁵ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA.

⁷²⁶ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstaben/C-byrå/B I. Vol. 2-3. KrA. - Jatkosodan aikana valvontaosaston tutkimista (kauko)vakoojajutuista tunnetaan parhaiten Kerttu Nuortevan tapaus. Hänet toimitettiin tehtävänsä laskuvarjon avulla vuonna 1942.

⁷²⁷ Sama.

⁷²⁸ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.

Kesien 1941 ja 1942 välisenä aikana sekä vuosien 1943 ja 1944 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana valvontaosaston tiedossa oli 539 pintavakoojan tehtävään lähettäminen. Todellisuudessa lähetettyjä pintavakoojia oli huomattavasti enemmän. Tätä käsitystä tukevat pidätettyjen pintavakoojien kertomukset, joiden mukaan he olivat yrittäneet ylittää suomalaisten linjoja jo aikaisemmin useampia kertoja siinä kuitenkaan onnistumatta. Lisäksi vakoojat kertoivat, että epäonnistuneiden linjojen ylitysten yhteydessä vakoojapartiot olivat joka kerta kärsineet tappioita.⁷²⁹

Jatkosodan aikana pintavakoojia tavattiin rintama-alueilla Suomenlahdelta Karhumäkeen saakka. Sodan alussa pintavakoilutoiminnan painopiste oli Kannaksella, mutta kesään 1942 tultaessa se oli siirtynyt rintamalinjaa mukailleen Syväri - Äänislinna - Karhumäki alueille. Itä-Karjalassa neuvostovakoilu käytti runsaasti pintavakoilutehtävissä mukanaan evakuoimiaan siviilihenkilöitä, niin suomenheimoisia kuin venäläisiäkin. Vuoden 1943 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana lähivakoilun painopiste oli siirtynyt Karjalan kannakselle ja sen yhteyteen kuuluneille Suomenlahden ja Laatokan rannikoiden rintamaosille. Vuoden 1944 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana lähivakoilun painopiste oli edelleen samalla alueella. Tuolloin kaikkiaan todetusta 114:sta lähivakoojasta 43 tavattiin alueelta Suomenlahti - Karjalan kannas - Laatokan itäranta.⁷³⁰

Suomeen lähetettyjä pintavakoojia koulutettiin ainakin Laatokan itäpuolella Zaozerjessa, Äänisen itäpuolella Puutoisessa, Kantalahdessa Nivassa, Vienenmeren rannalla Kemissä, Siestarjoella sekä Leningradista noin 20 kilometriä pohjoiseen sijainneessa Parkalassa. Valtaosa vuoden 1943 ensimmäisellä vuosipuoliskolla tavatuista lähivakoojista oli saanut koulutuksensa Leningradissa ja sen lähiympäristössä sekä Uudessa-Laatokassa sijainneissa Itämeren laivaston tiedusteluosaston koulutuspaikoissa. Pintavakoojiksi koulutettiin niin miehiä kuin naisia. Etenkin Zaozerjessa oli kesällä 1942 runsaasti naisia koulutettavana pintavakoojiksi.⁷³¹

Pintavakoojien tehtävään lähettämisessä neuvostoliittolaiset noudattivat usein taktikkaa, jossa vakoojien ylityskohdan lähistöllä suoritettiin hämärän aikaan noin joukkueen vahvuisella osastolla meluisa valehyökkäys. Tällä haluttiin kiinnittää suomalaisten joukkojen huomio tietylle alueelle, jolloin samanaikaisesti pintavakoojat yrittivät luukahtaa sivustojen kautta suomalaisten puolelle. Pintavakoojapartioita yritettiin ujuttaa suomalaisten puolelle myös siten, että partio teeskenteli olevansa tehtävästään palaava suomalainen tiedustelupartio. Suomenkielentaitoisina ja täydelliset suomalaiset paperit omanneina tällaiset partiot onnistuivat joskus puhumaan suomalaisen vartiomiehen ”ympäri” tai antamaan hänelle hiljaisen kuoleman. Avoveden

⁷²⁹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstabens/C-byråns/B I. Vol. 2-3. KrA.

⁷³⁰ Sama. - Kesällä 1942 valvontaosaston tiedossa oli, että pintavakoojia oli Etelä-Suomessa tavattu yksi, taikaisinvallatulla alueella 14 sekä Itä-Karjalassa 123. Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA.

⁷³¹ Sama.

aikana pintavakoojia toimitettiin tehtäviinsä moottori- ja soutuveneillä. Talvella pintavakoojia lähetettiin puolestaan tehtäviinsä jään yli hiihtäen tai potkukelkoin.⁷³²

Pintavakoojapartioiden koon saneli partion tehtävä. Sodan alkupuolella partioiden koko oli 1-21 henkilöä. Kesään 1942 tultaessa yleinen partioiden koko oli yhdestä kolmeen henkilöä. Vuoden 1943 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana Suomessa tavatut lähivakoojapartiot olivat kooltaan 1-2 henkilöä. Kesään 1944 tultaessa pintavakoojapartioiden koko vaihteli yhdestä seitsemään henkilöön. Valvontaosaston havaintojen mukaan yli viisi henkilöä käsittäneillä partioilla oli vakoilutehtävän lisäksi tuhotyö- tai muita erikoistehtäviä suoritettavanaan. Tällaisten partioiden johtajana toimi usein upseeri. Esimerkiksi erään korkean upseerin ryöstötehtävää varten lähetettiin partio, johon kuului kuusi upseeria ja viisi miestä.⁷³³

Koulutettujen pintavakoojien lisäksi lähivakoilijoina käytettiin myös tehtäviin koulutamattomia suomalaisia sotavankeja. Tällaisten lähivakoojien käyttö oli yleistä etenkin neuvostojoukkojen suurhyökkäyksen aikana kesällä 1944. Sotavangit värvättiin vakoojiksi joko hyvällä tai pahalla ja tämän jälkeen heidät lähetettiin mahdollisimman nopeasti takaisin suomalaisten puolelle, jolloin he pystyivät selittämään poissaolonsa sekavasta tilanteesta johtuneena harhailuna. Ennen suomalaisten puolelle lähettämistä neuvostotiedustelu oli kuitenkin sopinut heidän kanssaan yhteydenpidosta neuvostojoukkojen kanssa.⁷³⁴

Selustaan jätettyjä vakoojia tavattiin jatkosodan aikana harvoin. Vuoden 1941 sotaajalta selustaan jätettyjen kiinnisaatujen vakoojien lukumäärä ei ilmene lähdeaineistosta yksiselitteisesti. Vuoden 1942 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana tällaisia tavattiin kuusi ja samalla aikajaksolla vuonna 1944 neljä. Vuonna 1941 selustaan jätettyjä vakoojia tavattiin niin Karjalan kannaksella kuin Itä-Karjalassa. Sen sijaan asemasodan aikana 1942 ja 1944 heitä tavattiin vain Itä-Karjalassa.⁷³⁵

Neuvostotiedustelu pyrki valitsemaan selustaan jätettäviksi vakoojiksi sellaisia henkilöitä, joiden jääminen toiminta-alueelle oli helposti perusteltavissa suomalaisviranomaisille. Tällaisia henkilöitä ei varsinaisesti koulutettu vakoojiksi, vaan heidän tehtävään opastamisensa käsitti kolmesta viiteen puhuttelua NKVD:ssä. Vaikka selustaan jätettyjen vakoojien koulutukseen ei juurikaan kiinnitetty huomiota, oli heidän tehtäviensä muutoin hyvin valmisteltu. Tästä osoituksena oli, että ennen suomalaisten hyökkäystä oli Karjalan kannaksella toimimaan tarkoitetuille selustavakoojille etsitty ja valmisteltu sopivat piilopaikat ja kätköt korsuista, ladoista sekä tyhjiä ta-

⁷³² Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.

⁷³³ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstabens/C-byrå/B I. Vol. 2-3. KrA.

⁷³⁴ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstabens/C-byrå/B I. Vol. 2-3. KrA.

⁷³⁵ Sama.

loista. Näihin vakoojille varattiin noin kuukauden muona, useita pukukertoja, erilaisia henkilöasiakirjoja, rahaa, karttoja ja kompassseja sekä vakoojaradioita.⁷³⁶

Samaan tapaan neuvostotiedustelu valmistautui selustaan jätettävien vakoojien toimintaan myös Itä-Karjalassa. Siellä selustassa toimimaan opastetut vakoojat erosivat Kannaksen vakoojista siinä, että heidän oli määrä asettua siviili-ihmisinä asumaan muiden asukkaiden joukkoon. Itä-Karjalassa toimineiden vakoojien toimintaa oli kuitenkin valmisteltu ennen suomalaisten hyökkäystä siten, että radio, jolla tiedustelutietoja piti lähettää, oli kätkeyty metsään maakuoppaan, joka toimi samalla tarvittaessa vakoojien kätkönä.⁷³⁷

Selustaan jätettyjen neuvostovakoojien toiminta oli suhteellisen tuloksellista. Eräs nelimiehinen partio piileskeli rintamalinjojen takana kuukauden päivät ja tuli pidätyksi vasta paluumatkallaan vanhan rajan läheisyydessä suomalaisten etulinjoilla. Menestyksellisestä toiminnasta kertoo myös se, että Itä-Karjalassa vuonna 1944 tavatut vakoojat olivat aloittaneet toimintansa jo syksyllä 1941.⁷³⁸

Neuvostovakoojien yleisin paluutapa omalle puolelle oli rintamalinjalla neuvostojoukoille vangiksi antautuminen. Tällöin vakooja vasta esikuntaan vietäessä ilmoitti toimeksiantajansa nimen tahi numeron. Takaisinpaluun yhteydessä neuvostovakoojat käyttivät runsaasti myös sovittuja merkkejä. Esimerkiksi kesällä riisuttiin takki tai pusero pois tai heilutettiin lakkia pään päällä. Valvontaosaston havaintojen mukaan paluuvaiheessa moni hyvinkin toiminut vakooja saavutti ”matkansa pään”, ellei suomalaisten niin omiensa taholta. Sodan alkupuolella laskuvarjomiesten saamat ohjeet takaisinpaluusta olivat niin puutteellisia ja ylimalkaisia, ettei heillä ollut pienintäkään mahdollisuutta palata tehtävästään elävinä.⁷³⁹

⁷³⁶ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.

⁷³⁷ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston selostus Martti Tarhalan jutusta 29.8.1941. VPJO/KD.N:o 1004/16. 1941 (kopio). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁷³⁸ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.-30.6.1944. Försvarsstabens/C-byråns/B I. Vol. 2-3. KrA.

⁷³⁹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Bilaga 2 till rapport 7/1941 från marinattachén i Helsingfors (Iakttagelser från en studieresa till östra sjöfronten den 11.7. - 30.7.1941) 2.8.1941. Försvarsstabens/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I: 6. Vol. 10. KrA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors rapport nr 9 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet den 5.9.1942. Försvarsstabens/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 13. KrA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Rapport Nr 108 Till Statsrådet och chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 2.8.1941. Försvarsstabens/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I: 6. Vol. 9. KrA.

Tehtävät ja varusteet

Suomessa jatkosodan aikana tavattujen neuvostovakoojien päätehtävänä oli sotilasvakoilu. Täten he pyrkivät keräämään tietoja joukkojen sijainnista, tehtävistä, siirroista, mielialasta, selustajärjestelyistä, puolustuslaitteista, panssariesteistä, linnoitteista, tiestöstä, silloista, lentokentistä, rautateistä sekä maa- ja merikuljetuksista. Tiedustelutehtävien lisäksi vakoojille saatettiin antaa erikoistehtäviä. Tällaisia erikoistehtäviä olivat esimerkiksi tuhotyöt sekä sotavankeudessa olleiden henkilöiden omaisten vääminen vakoilijoiksi kiristämällä. Kaukovakoojien koulutuspaikka saattoi vaikuttaa heille annettuun tehtävään. Esimerkiksi Leningradissa Kirovskij Ostrovilla sijainneesta vakoilukoulusta Suomeen lähetetyillä kaukovakoojilla oli kaikilla tehtävänä pyrkiä suomalaisten tiedustelun palvelukseen.⁷⁴⁰

Pintavakoojat saivat usein erikoistehtäväkseen suomalaisen kuriiripostin tai korkean upseerin papereiden ryöstön sekä ”kielen” eli vangin sieppauksen. Näiden tehtävien toteuttamisessa ei kaihdettu mitään keinoja. Joissakin tapauksissa naispuolisille pintavakoojille oli annettu tehtäväksi pyrkiä suomalaisten upseerien tuttavuuteen ja viinan voimalla jututtaa heitä sekä sopivassa tilaisuudessa varastaa sotilasasiakirjoja. Tällaisten tehtävien onnistumiseksi naisille oli opetettu muun muassa tanssia sekä pöytä- ja seurustelutapoja. Jotkut pintavakoojat olivat saaneet myös tehtäväkseen pyrkiä suomalaisen tiedustelun palvelukseen sekä selvittää millaisia asiakirjoja suomalaisten miehittämällä alueella Itä-Karjalassa tarvittiin kyseisellä alueella liikkumista ja oleskelua varten.⁷⁴¹

Vakoilun luonne, salaa Suomen puolella oleskelu ja tietojen hankinta asetti vaatimuksia neuvostovakoojien varusteille. Jotta vakoojien toiminnalla olisi ollut edes jonkinlaisia onnistumisen edellytyksiä, olivat Suomeen lähetetyt neuvostovakoojat lähes poikkeuksetta pukeutuneet joko siviiliasuun tai suomalaisiin sotilasvaatteisiin. Jatkosodan alussa vakoojien varustus oli puutteellista ja taso vaihteleva. Eräät vakoojat olivat erittäin hyvin varustettuja ja toiset lähetettiin matkaan täysin varustamattomina. Sodan edetessä neuvostovakoilun kyky varustaa Suomeen lähettämiään vakoojia parani. Kesällä 1944 arvioitiinkin, että vakoojien vaatetus ja varusteet soveltuivat hyvin heidän saamiinsa tehtäviin. Yleisestä vakoojien varustetason kohoami-

⁷⁴⁰ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulustoitimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstabens/C-byråns/B I. Vol. 2-3. KrA; Bilaga 2 till rapport nr 7/1941 från marinattachén i Helsingfors (Iakttagelser från en studieresa till östra sjöfronten den 11.7. - 30.7.1941) 2.8.1941; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Rapport nr 152 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 21.10.1941. Försvarsstabens/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 10. KrA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors rapport nr 9 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 5.9.1942. Försvarsstabens / Underrättelseavdelningen / Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 13. KrA.

⁷⁴¹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstabens/C-byråns/B I. Vol. 2-3. KrA. Viimeksi mainitusta lähteestä ilmenee, että valvontaosaston arvion mukaan loikkarit ja vangit pystyivät antamaan viholliselle arvokkaita tietoja, joilla pystyttiin paikkaamaan niitä vastoinkäymisiä, mitä neuvostiedustelulla oli ollut pintavakoilun suhteen. - Kenraali Öhquist on merkinnyt kalenteriinsa 1.2.1944 molemminpuolisista vanginsieppauksista. PK 1207/17. KA.

sesta huolimatta vielä vuoden 1944 ensimmäisellä vuosipuoliskollakin tavattiin neuvostovakoojia, joiden vaatetus koostui mitä erilaisimmista asuyhdistelmistä.⁷⁴²

Jatkosodan aikana Suomessa tavatut neuvostovakoojat olivat hyvin aseistettuja. Heiltä tavattiin automaattiasseita, käsikranaatteja, konepistooleja, pistooleja, äänenvaimentimella varustettuja aseita sekä polkumiinoja. Vakoojien aseistukseen vaikuttivat luonnollisesti heidän mahdolliset erikoistehtävänsä. Autojen pysäyttämistä varten osa vakoojista oli varustettu piikkimatoilla. Ne vakoojat joilla oli tuhotyöt erityistehtäväänään varustettiin asiaankuuluvilla räjähdysaineilla ja erilaisilla tulipalojen syytysvälineillä.⁷⁴³

Vakoilutehtävän onnistumisen kannalta tärkeässä asemassa olivat vaatetuksen ohella ne vakoojan legendan mukaiset asiakirjat, joilla vakoojat varustettiin. Siltä varalta, että Suomeen lähetetyt vakoojat olisivat joutuneet tekemisiin tarkastuspartioiden tai muiden viranomaisten kanssa, heille annettiin tehtävänsä mukaiset henkilöllisyys-, loma-, komennus-, vapauttamis-, sairaalasta poistamis- sekä muut paperit sekä elintarvikekortit. Vakoojat pyrittiin mahdollisuuksien mukaan varustamaan alkuperäisillä suomalaisilla asiakirjoilla, jotka oli usein saatu kaatuneilta tai sotavangiksi joutuneilta suomalaissotilailta. Tarvittaessa neuvostotiedustelu valmisti vakoojilleen taitavasti väärennetyjä asiakirjoja. Tätä tarkoitusta varten se seurasi suomalaisissa asiapapereissa tehtyjä muutoksia ja otti huomioon ne väärennöksissään. Esimerkiksi vuonna 1942 Pohjois-Suomessa pidätettiin muutama desantti, jolla oli ajan tasalla olleet ostokortit, vaikka nämä kortit olivat vaihtuneet vain muutamaa päivää ennen desanttien pidätystä. Kesään 1944 tultaessa valvontaosasto antoiakin tunnustusta neuvostotiedustelun kyvyille valmistaa väärennetyjä asiakirjoja.⁷⁴⁴

Suomeen lähetetyt vakoojat varustettiin yleensä kartalla, suomalaisella Suunnan kompassilla, elintarvikkeilla ja tarvittaessa myös rahalla. Vakoojilta tavatut elintarvikkeet olivat sodan alkupuolella yleensä venäläisiä, mutta heiltä tavattiin myös virolaisia ja latvialaisia valmisteita. Sodan edetessä vakoojat varustettiin pääsääntöisesti amerikkalaisella muonalla. Vakoojan tehtävän niin vaatiessa hänet saatettiin varustaa suu-

⁷⁴² Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Rapport nr 102 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 24.7.1941. Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 9. KrA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Rapport nr 152 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 21.10.1941. Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 10. KrA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.-30.6.1944. Försvarsstaben/C-byrån/B I. Vol. 2-3. KrA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteineen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA.

⁷⁴³ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Rapport nr 102 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 24.7.1941. Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 9. KrA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstaben / C-byrån / B I. Vol. 2-3. KrA.

⁷⁴⁴ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Till Chefen för Försvarsstabens Utrikesavdelning den 29.10.1942 (raportti alkaa: Från permitenter från frontförband m fl officerera har jag erhållit strödda uppgifter om ryssarna ...). Försvarsstaben / Underrättelseavdelningen / Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 13. KrA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstaben/C-byrån/B I. Vol. 2-3. KrA.

rellakin rahasummalla. Esimerkiksi vuonna 1944 eräältä vakoojalta tavattiin 160 000 markkaa (28 800 €). Ne oli tarkoitus toimittaa kahdelle eri vakoojalle, jotka oli lähetetty Suomeen jo joulukuussa 1942.⁷⁴⁵

Kuvassa kansallisudeltaan virolainen desantti Alexej Ivanoff täysissä varusteissaan. Hänet tavattiin Riihimäellä heinäkuussa 1941. SA-kuva.

⁷⁴⁵ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstaben/C-byrån/B I. Vol. 2-3. KrA.

Virheet ja poikkeava käytös paljastivat vakoojia

Talvisodan aikana neuvostotiedustelu sortui vakoilijoita varustaessaan joissakin tapauksissa alokasmaisiiin virheisiin, jotka kostautuivat vakoojan kiinnijäämisenä. Vakoilijoiden varusteisiin sisällytettiin näet venäläistä alkuperää olleita tavaroita, kuten esimerkiksi mahorkkaa, venäläistä suklaata ja sokeria. Viimeksi mainittu paljasti ainakin parissa tapauksessa kahvia juoneen vakoilijan. Talvisodan aikana neuvostovakoojia jäi kiinni myös syistä, joihin ei olisi voitu vaikuttaa edes täydellisellä vakoojan varustamisella. Tällaisia tekijöitä olivat muun muassa venäläisten, karjalaisten sekä inkeriläisten suomalaisesta poikkeava hiihtotyyli, murre sekä tiukassa paikassa esiintynyt puheen tehostaminen käsillä. Lisäksi vakoojan paljasti ainakin kerran venäläisille ominainen kansallinen haju, joka etenkin sisällä lämpimässä huoneessa oli tuntuva.⁷⁴⁶

Jatkosodan aikana neuvostovakoojat paljastuivat talvisodan tapaan hyvin usein heidän varusteissaan havaittujen epäloogisuuksien takia, jonka lisäksi vakoojien tekemät virheet tai heidän puutteellinen ohjeistuksensa aiheuttivat kiinnijäämisiä. Esimerkiksi eräät vakoojat, jotka oli puettu sotilasvaatteisiin, esiintyivät asukokonaisuuksissa, jotka eivät kuuluneet yhteen ja herättivät täten suomalaisten huomion. Niin ikään eräiltä suomalaisissa sotilasasuissa tavatuilta vakoojilta puuttui asepuvustaan ”Int.” leima, joka kuului kaikkiin oikeisiin suomalaisiin asepukuihin.⁷⁴⁷

Neuvostotiedustelu ei myöskään jatkosodan aikana noudattanut vakoojien varustamisessa riittävää huolellisuutta. Tämän johdosta esimerkiksi vakoojilta tavattujen eväiden alkuperä paljasti usein muuten hyvin valmennetun ja varustetun vakoojan. Toisaalta myös vakoojien normaalista poikkeava käyttäytyminen kiinnitti huomiota suomalaisissa. Esimerkiksi kun vakoojat joutuivat tekemisiin tarkastuspartioiden kanssa, he näyttivät kaikki mukana olleet henkilöasiakirjat syntymätodistuksesta elintarvikekortteihin. Oikeilla suomalaisilla ei ollut normaalisti mukanaan näin laajaa henkilöasiakirjavalikoimaa. Ylipäätään kaikki pienet yksityiskohdat, jotka olisivat olleet omiaan suojaamaan vakoojaa vastavakoilulta, saattoivat kavaltaa hyvinkin koulutetun vakoojan. Esimerkiksi se, ettei vakoojien kelloja oltu huomattu kääntää Suomen kesäaikaan, paljasti vakoojan ainakin eräässä tapauksessa.⁷⁴⁸

Valvontaosaston sota-ajalta 1941 - 1942 esittämät arviot neuvostotiedustelun tulokellisuudesta eivät olleet mairittelevia. Osasto arvioi neuvostotiedustelun Suomessa saavuttamia tuloksia heikoiksi muun muassa sen takia, että tavoitteisiin pyrittiin massalla laadun kustannuksella. Tiedustelutoiminnassa tällainen toimintaperiaate kaatuu toteuttajaansa vastaan. Tämän lisäksi valvontaosastossa osattiin nimetä joukko muita syitä, miksi neuvostotiedustelu ei päässyt parhaaseen mahdolliseen tulokseen vuonna 1941. Näitä syitä olivat huono vakooja-aines ja sen koulutuksen heikosta tasosta johduneet vakoojien tekemät lukuisat virheet, ylimalkainen tehtävänanto sekä heikko yhteydenpito tehtävän antajaan. Syyskesällä 1942 valvontaosastossa kuitenkin havaittiin neuvostovakoilun pyrkimys tehostaa vakoilutoimintaa ja ottaa huomioon aikai-

⁷⁴⁶ Jäljennös sisäasiainministeriön salaisesta kiertokirjeestä kaikille lääninhallituksille 28.2.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA. - Vrt. Puna-armeija Stalinin tentissä, s. 356.

⁷⁴⁷ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosa. Kotelo 55. KA; Ote Päämajan valvontaosaston kesäkuun katsauksesta. (Ote alkaa: Päämajan Valvontaosaston kesäkuun 1942 katsauksessa ... on kerrottu siv. 7 vihollisen vakoilusta mm).. Ote mapissa: Vakoilukursseja. EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA; Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstabens/C-byråns/B I. Vol. 2-3. KrA.

⁷⁴⁸ Sama. - Ks. neuvostoagenttien paljastumisen syistä Stepakov, Kononov, Petrov, Frolov (2005), s. 67-68.

semmin tehdyt virheet ja raskaat tappiot tällä ”hiljaisella rintamalla”.⁷⁴⁹ Sodan edessä neuvostovakoilu ottikin oppia tekemistään virheistään ja vakoojien ammattitaito karttui sen mukaisesti.

Kuvassa pidätettyjä desantteja Utin vankileirillä huhtikuussa 1940. SA-kuva.

Kotialueen ääri vasemmisto neuvostovakoilun apuna

Neuvostovakoilu käytti Suomeen suunnatussa vakoilussa hyväkseen myös kotialueella olleita suomalaisia kommunisteja. Neuvostolähetystä vastaan toteutetuilla eristämistoimenpiteillä toteuttajaporras erotettiin johtoportaasta. Sodan alussa kotikommunistien osallistuminen vakoilutoimintaan vaikeutui, koska iso osa heistä ja SNS:n johtohenkilöistä, joiden varaan kotikommunistien vakoilutoiminta rakentui, suljettiin turvasäilöön. Laajat kutsunnat ilmeisesti aiheuttivat sen, että muutkin ”kätyrit” vetäytyivät kuoreensa tai tulivat ainakin äärimmäisen varovaisiksi toiminnassaan.⁷⁵⁰

Toivuttuaan sodan alun takaiskuista kommunistinen maanalainen liike alkoi kuitenkin järjestäytyä. Syntyi käsite ”metsäkaartilainen”, kun joukko asevelvollisia ei noudattanut määräystä astua puolustuslaitoksen palvelukseen, vaan pakoili enimmäkseen

⁷⁴⁹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Rapport nr 108 Till Statsrådet och chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 2.8.1941. Försvarsstaben / Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I: 6. Vol. 9. KrA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II) / VII AKE. T-2060/20. KA.

⁷⁵⁰ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.

metsissä. Osa metsäkaartilaisista teki palveluksia neuvostoasevoimille vakoilulla ja tuhotöillä. Valtiollisen poliisin arvion mukaan keväällä 1943 alkoi Neuvostoliitosta johdetussa suomalaisten kommunistien poliittisessa toiminnassa uusi vaihe. Neuvostoliitosta oli nimittäin huhti- toukokuussa lähetetty Suomeen niin sanottuja poliittisia desantteja, joiden pääasiallisena tehtävänä oli kehittää Suomessa julkista poliittista toimintaa ja liikettä ”rauhan ja demokratian” tunnuksilla. Joukossa oli sodan aikana vihollisen puolelle karanneita entisiä turvasäilökommunisteja, mutta myös viranomaisille ennestään poliittisesti tuntemattomia Neuvostoliittoon siirtyneitä ulko-suomalaisia, sotavankeja sekä muita. Ainakin eräät näistä saapuivat Suomeen suomalaisissa sotilaspukimissa väärennetyin henkilöllisyyspaperein.⁷⁵¹

Kesään 1944 tultaessa neuvostovakoilua tukeneita henkilöitä esiintyi kotialueella eritoten Lounais-Suomessa. He olivat etupäässä SKP:n tai SNS:n jäseniä. Näiden kotikommunistien toiminta koostui lähinnä metsäkaartilaisten tukemisesta, tietojen hankinnasta neuvostotiedustelulle sekä sabotaasitoiminnasta. Eräät syyllistyivät jopa viranomaisia auttaneiden henkilöiden murhiin.⁷⁵²

5.2 Päämajan valvontaosaston vastavakoilukeinot

Majuri Pentti Heino totesi maaliskuussa 1947 Liittoutuneiden valvontakomissiolle laatimassaan selostuksessa vastavakoilun työtavoista seuraavaa: ”vakoilutorjunta aiheena on niin laaja ja monitahoinen, joten täydellisen kuvan antaminen siitä on ylivoimainen tehtävä jo siitäkin syystä, että melkeinpä jokaisen vakoilujutun selvittäminen vaati paljon työtä, aikaa, mielikuvitusta ja mitä erilaisimpia työmuotoja. Vakoilun torjunnassa ei pätenyt minkäänlainen ’yleisresepti’, vaan kuten shakkipelissä, jokainen siirto aiheutti vastasiirron, kunnes juttu oli valmis ’leikattavaksi’”.⁷⁵³

Tätä tutkimusta varten tutkittu lähdeaineisto tukee Pentti Heinon toteamusta, sillä lähdeaineistosta on löydettävissä ainakin 13 työtapaa, miten valvontaosasto koetti paljastaa ja vaikeuttaa Suomeen suunnattua neuvostovakoilua sota-aikana 1939 - 1944. Näitä vastavakoilukeinoja olivat ainakin:

1. Kiinnisaatujen vakoojien sekä sotavankeudesta palautettujen suomalaisten sotavankien kuulustelu.
2. Kuulustelutiedustelutietojen sekä vakoilutoiminnasta tehtyjen havaintojen jakaminen muille viranomaisille.
3. Viranomaisille annetut ohjeet vihollisen vakoilutoiminnan vaikeuttamiseksi.
4. Sotilashallintoalueelle tapahtuneen matkustajaliikenteen seuranta.
5. Provokaatiot vihollisen vakoilutoiminnan paljastamiseksi.
6. Sanomalehtiseuranta.
7. Erilaisten lupa-asiakirjojen kemiallinen käsittely.
8. Kaksoisagenttien käyttö.
9. Sensuuri.

⁷⁵¹ Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 5 toukokuulta 1943 17.6.1943. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA.

⁷⁵² Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstaben/C-byrå/B I. Vol. 2-3. KrA.

⁷⁵³ Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA.

10. Vastavakoiluluennot sotilastiedustelun ja poliisialan koulutustilaisuuksissa.
11. Vastavakoilutietoiskut asemasotavaiheen viihdytys- ja valistustilaisuuksissa.
12. Radiovalvonta- ja harhautus.
13. Vastavakoilutietojen vaihto saksalaisten ja ruotsalaisten kanssa.

Tulkintani mukaan edellä mainituista keinoista tärkein oli kiinnisaatujen vakoojien kuulustelutiedustelu. Sen avulla saadut tiedot loivat perusteet vastavakoilujuttujen jatkokäsittelylle sekä muulle vastavakoilutoiminnalle.

Valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin tehtävänä vakoilujutuissa oli kiinnisaatujen vakoilijoiden tutkiminen ja heidän asiansa valmistelu oikeudenkäyntiä varten. Kiinnisaatujen vakoojien kuulustelujen kautta kerätyt tiedot olivat keskeinen osa vastavakoilua. Erityisen hyödyllisiä kuulusteltavia olivat sellaiset vakoojat, jotka olivat olleet oppilaina vakoilukoulussa, jossa heidän kanssaan samanaikaisesti oli useita muita vakoilutehtäviin koulutettavia. Täten kuulusteltavat osasivat, mikäli siihen suostuivat, antaa tietoja vakoojista, joita mahdollisesti Suomessa tavattaisiin. Esimerkiksi IV:n Armeijakunnan valvontatoimiston kuulustelema inkeriläinen Viktor Saarinen osasi kertoa tuntomerkki- ja muita tietoja seitsemästä muusta vakoojasta, jotka olivat olleet hänen kanssaan samanaikaisesti vakoilukurssilla Leningradissa helmikuussa 1940.⁷⁵⁴

Sotatoimialueella valvontaosaston toimistot ohjeistivat vastuualueellaan olleita joukkoja vastavakoilutoiminnassa saatujen kokemusten perusteella. Esimerkiksi joulukuussa 1939 laaditussa Kannaksen Armeijan kirjelmässä, joka osoitettiin armeijakuntien komentajille, kehoitettiin suhtautumaan hyvin varovaisesti kaikkiin karkumatkalta palaaviin sotilaisiin. Varoitus johtui siitä, että 4. Divisioonan alueelta todettiin erään miehen karanteenin vihollisen puolelle, josta hän myöhemmin palasi. Suoritetut tutkimukset osoittivat, että sotamies oli jo ennen vihollisuuksien alkua ollut tekemisissä neuvostovärvärien kanssa ja sopinut, että karkaa vihollisen puolelle sodan sytytyessä. Karkumatkaltaan mies palautettiin urkintatehtävissä suomalaisten puolelle, mutta taitamaton menettely paljasti yrityksen välittömästi.⁷⁵⁵

Ainakin tammi- helmikuussa 1940 valvontaosasto lähetti valvontaelimilleen sekä muille viranomaisille tietoja tekemistään vihollisen vakoilutoimintaa koskeneista havainnoista. Näitä olivat vakoojakoulutuksessa olleiden henkilöiden tuntomerkkitiedot, havainnot vihollisen vakoojien käyttämisestä väärennetyistä asiakirjoista sekä tiedot siitä, miten vihollinen lähetti vakoojia tehtäviinsä.⁷⁵⁶ Tiedonjaon tarkoituksena oli se, että mahdollisimman moni viranomainen, joka tarvitsi näitä tietoja, sai ne käyttöönsä vihollisen vakoilutoiminnan paljastamiseksi ja vaikeuttamiseksi.

⁷⁵⁴ Kopio otsikoimattomasta Valtiollisessa poliisissa 29.1.1941 laaditusta muistiosta. (Muistio alkaa: Syksyllä 1939 YH-vaiheessa ei Pääesikunnan valvontatoimiston toimintaa Kannaksella ollut ...). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan toimiston kuulustelupöytäkirjan N:o 18/40 liitteinen. EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA.

⁷⁵⁵ Kannaksen Armeijan esikunnan kirje N:o 785/II/19/39 armeijakuntien komentajille 30.12.1939. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/II Armeijakunnan esikunta. Perus-858/7. KA.

⁷⁵⁶ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1924/Valv.1/40 sal. hallinnolliselle osastolle 11.3.1940 liitteinen; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 549/Valv.1./40/henk. hallinnollisen osaston päällikölle 26.1.1940; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 357/Valv.1./40/henk. hallinnollisen osaston päällikölle 17.1.1940 liitteinen; Päämajan hallinnollisen osaston (Hall 2) asiakirja N:o 337/Hall.2./sal. 30.1.1940. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

Valvontaosastossa alettiin vasta maaliskuun 1940 alussa muodostaa järjestelmällisesti kuvaa Neuvostoliiton Suomeen kohdistamasta vakoilusta.⁷⁵⁷ Tämän kuvan muodostaminen oli tärkeää etenkin sen takia, että sitä hyödyntämällä osattiin eri viranomaisia ohjeistaa, miten suojautua vakoilulta ja mihin asioihin tuli kiinnittää huomiota, kun tavattiin henkilöitä, joita epäiltiin vakoojiksi.

Tilannekuvan muodostamiseksi valvontaosasto alkoi kerätä tietoja alaisiltaan valvontaelimiltä kaikista näiden toimintapiirissä pidätetyistä tai ammutuista vakoojista ja desanteista. Tässä tarkoituksessa valvontaosasto ohjeisti alaisiaan, että nämä lähettäisivät vakoilutapauksia koskeneet tiedot helposti käsiteltävässä ja tyhjentävässä muodossa valvontaosastolle.⁷⁵⁸

Asiasta laaditun ohjeen mukaan valvontaelinten piti vakoojien ja desanttien kuulustelupöytäkirjoihin perehtymällä tehdä lyhyt yhteenveto, joka antoi vastaukset seuraaviin kysymyksiin: vakoojan tai desantin nimi, ammatti, kansalaisuus, syntymäaika, kotipaikka, pidätysaika, -paikka ja -syy, kuka vakoojaa oli kuulustellut, kuka hänet oli värvännyt ja miten, vakoilukoulutus, saatu tehtävä ja vakoilukohteet, kuka lähettänyt Suomeen, milloin ja mistä lähetetty, tiedot muista vakoojista, saadut tunnukset, toiminta Suomessa, vaatetus, asiapaperit, rahaa sekä henkilökuvaus. Mikäli teloitetuista tai muuten kuolleista vakoojista ei ollut kuulusteluhetkellä laadittu henkilökuvausta, piti se tällaisissa tapauksissa laatia, mikäli mahdollista, vakoojaa kuulustelleen henkilön muistitietojen pohjalta.⁷⁵⁹

Saatujen ilmoitusten perusteella vastavakoilutoimisto laati yhteenvedon 39 kiinnisäädystä vakoojasta ja jakoi sen valvontaelimille. Se ei sisältänyt vastavakoilutoimiston synteisiä tehdyistä vihollisen vakoilutoiminnan havainnoista, vaan siinä vastattiin tapauskohtaisesti edellä esitettyihin ”lyhyen yhteenvedon” kysymyksiin. Valvontaelimiä kehoitettiin erikoisesti tutustumaan asiakirjan kohtiin antautuminen vakoilutehtäviin, koulutus ja tiedot muista vakoilijoista, koska täten oli mahdollista saada tietoja henkilöistä, joita aiottiin lähettää vakoilutehtävissä Suomeen. Perusteellisen vakoilun tilannekuvan muodostamista haittasi se, että kiinnisatujen ja kuolemantuomion saaneiden vakoojien tuomiot toimeenpantiin kiireellä, ennen kuin heitä oli perinpohjaisesti asiantuntijoiden toimesta ehditty kuulustella.⁷⁶⁰

Kotijoukkojen esikunta osallistui vakoilun torjuntaan antamalla ohjeita ja määräyksiä kotialueella sijainneille sotilasyksiköille ja laitoksille. Niihin se sai perusteet muun muassa valvontaosastolta. Tammikuussa 1940 Kotijoukkojen esikunta antoi ohjeen vakoilun vastustamiseksi ja salassa pidettävien asioiden suojaamiseksi sekä mahdollisten urkintayritysten estämiseksi. Sen mukaan oli kaikille upseereille, aliupseereille ja miehille sekä lotille jatkuvasti teroitettava että heidän piti noudattaa ehdotonta ja tinkimätöntä vaiteliaisuutta ja pidättyväisyyttä sekä puheissa että kirjoituksissa niin

⁷⁵⁷ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1732/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 3.3.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA.

⁷⁵⁸ Sama.

⁷⁵⁹ Sama.

⁷⁶⁰ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liitteinen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Kopio E. A. Muurmanin kirjeen jäljennöksestä YE:n valvontaosaston päälliköille (tiedoksi Valtiollisen poliisin päälliköille) 3.1.1940. Valvontaosasto ja valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

tuntemattomien henkilöiden kuin tuttujenkin, vieläpä lähempien omaistensakin suhteen.⁷⁶¹

Ehdotonta vaiteliaisuutta oli noudatettava kaikessa, joka koski esikuntien, yksiköiden ja muodostelmien sijoituspaikkoja, vahvuuksia, aseistusta ja varusteita, kuljetuksia, vartiointia, ilmatorjuntaa ja -valvontaa, linnoituslaitteita ja -töitä, ulkomaalaisia vapaaehtoisia tai sotavankeja sekä kaikkia sellaisia seikkoja, jotka vieraan valtion tietoon tulleina saattoivat olla vahingoksi maanpuolustukselle tai yleiselle turvallisuudelle. Vakinaisessa palveluksessa oleville oli lisäksi jatkuvasti teroitettava, että heidän keskustellessaan keskenään sotilaallisista asioista, tapahtuipa se puhelimitse tai muutoin, oli tarkoin varottava, etteivät sivulliset voineet keskusteluja kuulla. Tarpeen mukaan oli keskusteluissa käytettävä peitenimiä.⁷⁶²

Mikäli joku kotijoukkoihin kuulunut epäili jotakuta vihollisen urkkijaksi, oli asiasta viipymättä ilmoitettava esimiehelle, joka ilmoitti asiasta edelleen lähimmälle valvontaelimelle. Sotilas- ja suojeluskuntaviranomaiset eivät siis saaneet oma-aloitteisesti ryhtyä pidättämiseen, mutta antoivat luonnollisesti valvonta- ja poliisiviranomaisille, näiden sitä pyytäessä, tarpeellista virka-apua. Erikoismääräyksenä epäilyksenalaisen radiolaitteiden suhteen määrättiin, että niistä tarpeellista peilausta varten oli tehtävä ilmoitus paitsi lähimmälle valvontaelimelle myös Kotijoukkojen esikunnan viestikomentajalle.⁷⁶³

Mikäli vakoilija tai urkkija tavattiin selvästi itse teossa, oli jokainen henkilö oikeutettu hänet pidättämään ja saattamaan lähimmän viranomaisen haltuun. Tästä oli kuitenkin heti ilmoitettava lähimmälle esimiehelle. Väärinkäytösten välttämiseksi oli esimiesasemassa olevien tarkoin selitettävä alaisilleen, että pidättämisoikeus oli ainoastaan silloin, kun vakoilija tai urkkija todella tavataan itse teossa (esim. kun häneltä tavataan radiolähetinlaitteita tai hän oli juuri anastamassa asiapapereita). Pelkät epäilykset, olivatpa ne kuinka vahvoja tahansa, eivät siis oikeuttaneet pidätyksen suorittamiseen.⁷⁶⁴

⁷⁶¹ Valtiollisen poliisin pääosaston kiertokirje N:o 11 Valtiollisen poliisin osastoille ja edustajille N:o 461/II 31.1.1940. EK-Valpo I. Kotelo 1005. KA.

⁷⁶² Sama.

⁷⁶³ Sama.

⁷⁶⁴ Sama.

Toimintaympäristön muutos laajentaa vastavakoilukeinoja

Valvontaosastossa alkuvuonna 1942 laaditussa neuvostovakoilua Suomessa 1941 käsittelevän katsauksen mukaan Neuvostoliiton vakoilu saatettiin Moskovan rauhan solmimisen jälkeen äärimmilleen. Katsauksessa todetaan, ehkäpä hivenen jälki-
viisaasti, että vakoilutoiminnan kiihdyttäminen johtui siitä, että solmittua rauhaa pidettiin vain välttämättömänä väliaikana Suomen kansan mielialan muokkaamiseksi otolliseksi puna-armeijan tulevalle hyökkäykselle. Tästä johtuen Neuvostoliitto käytti Suomeen kohdistetussa vakoilussa kaikkia mahdollisia keinoja ja vakoilu ulotettiin kaikille mahdollisille aloille. Vakoilun vilkastuminen johtui valvontaosaston käsityksen mukaan osin siitä, että heti rauhanteon jälkeen annetut tiukat matkustusrajoitukset sekä muut rajoitukset estivät Neuvostoliittoa saamasta tavallisia toimintamuotoja noudattaen tarvitsemiaan tietoja Suomen puolustusmahdollisuuksista, etenkin raja-alueella toimeenpannuista linnoitustöistä.⁷⁶⁵

Sotatilán aiheuttama toimintaympäristön muutos mahdollisti valvontatoimiston ottaa käyttöön aikaisempaan verrattuna useampia työtapoja neuvostovakoilun vastustamiseksi. Valvontatoimiston toimenpiteet vakoilun vastustamiseksi Moskovan rauhan aikana voidaan jakaa kahteen kokonaisuuteen. Ensimmäisen kokonaisuuden muodostivat toimenpiteet, joilla pyrittiin suoraan vaikuttamaan vakoilun ennaltaehkäisemiseen ja paljastamiseen. Tällä saralla keinovalikoimaan kuuluivat sotilashallintoalueella tapahtuneen matkustamisen seuraaminen, sotavankeudesta palanneiden suomalaisten sotilaiden kuulustelujen kautta hankittujen tietojen hyödyntäminen, kaksoisagenttien lähettäminen Neuvostoliittoon, puolustuslaitoksen käytössä olleiden matkustus- ja muiden lupa-asiakirjojen kemiallinen käsittely sekä kiinnisaatujen vakoojien kuulustelut. Moskovan rauhan aikana valvontatoimisto ei kaihtanut käyttää provokatiivisia keinojakaan pyrkiessään selvittämään jonkun henkilön mahdollista alttiutta ryhtyä neuvostovakoilun palvelukseen. Toinen vakoilun vastustamisen kokonaisuus muodostui niistä ohjeista, määräyksistä ja käskyistä, joita valvontatoimisto asiantuntijaorganisaationa antoi joukoille ja valtionhallinnon eri toimijoille.

Erilaiset puolustusvalmiuden parantamiseen sekä puolustuslaitoksen suorituskyvyn kohottamiseen tähtäävät toimet kuuluvat perinteisesti sotilastiedustelun mielenkiinnon kohteisiin. Tästä syystä valvontaosasto pyrki Moskovan rauhan aikana suojaamaan raja-alueella suoritettuja linnoitus- ja muita varustustöitä seuraamalla tarkasti niin suomalaisten kuin ulkomaalaisten liikkumista sotilashallintoalueella ja siihen liittyntä lupamenettelyn noudattamista. Tarvittaessa havaittuihin epäkohtiin puututtiin.⁷⁶⁶

Sodan päätyttyä Päämaja määräsi maaliskuussa 1940, että rajavyöhykkeellä Viipurin, Kuopion, Oulun ja Lapin sekä Ahvenanmaan lääneihin riitti matkustusluvaksi asianomaisten koti- tai oleskelupaikkakuntien poliisiviranomaisten matkalupatodistus, paitsi Päämajan erikseen määräämillä sotilaallisesti tärkeillä alueilla, jonne matkustamiseen tarvittiin lisäksi sotilasviranomaisten antama lupa. Ulkomaalaisille tällaisen luvan myönsi Valtiollinen poliisi hankittuaan sitä ennen Päämajan valvontaosaston

⁷⁶⁵ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.

⁷⁶⁶ Jäljennös Päämajan valvontaosaston kirjeestä N:o 4017/Valv.1/40sal. pääministerille .7.1940. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4836/Valv.1/40 sal. sisäasiainministeriölle 10.8.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

luvan. Huhtikuussa määräystä muutettiin siten, ettei Valtiollisen poliisin tarvinnut hankkia ulkomaalaiselle myönnettävää lupaa varten valvontaosaston lupaa, vaan pelkästään sotilasviranomaisen antama lupa.⁷⁶⁷

Moskovan rauhan aikana valvontaosaston yksi vastavakoilukeino oli sotavankeudesta palanneiden suomalaisten sotavankien kuulustelu ja sen avulla hankittujen tietojen hyödyntäminen vastavakoilussa. Talvisodan aikana joutui yli 800 Suomen armeijan sotilasta neuvostoliittolaisten sotavangiksi. Rauhan solmimisen jälkeen sotavankeudesta palasi Suomeen 838 henkeä. Ensimmäinen vangiksi joutuneiden suomalaisten sotilaiden vastaanottotilaisuus järjestettiin Vainikkalassa 16. huhtikuuta 1940. Valvontatoimistosta siihen osallistui kapteeni Schildt ja reservin vänrikki Apiola.⁷⁶⁸

Valvontatoimisto sai johdettavakseen palautettujen suomalaisten sotavankien kuulustelut ja Valtiollinen poliisi hoiti Neuvostoliitosta palautettujen siviilivankien kuulustelut. Suomeen palautetut sotavangit koottiin karanteenileireihin, jotka sijaitsivat Helsingissä Viikissä ja Aleksis Kiven koulussa. Sairaalahoidoa tarvinnut olivat puolestaan sairaalassa. Syksyn 1940 ja kevään 1941 aikana kuulusteltiin palautettuja sotavankia lisäksi muun muassa Imatralla, Mikkelissä sekä Kouvolassa.⁷⁶⁹

Sotavankeudesta palanneiden kuulusteluja varten perustettiin valvontatoimiston ja Valtiollisen poliisin yhteisvoimin suomalaisten sotavankien tutkijaelin. Sen vahvuus oli 56 henkeä ja sitä johti valvontatoimistossa palvellut tuomari Akseli Tolamaa. Tutkijaelin koostui järjestely- ja tiedusteluelimestä (vahvuus 4 henkeä), tarkastajista (5), varsinaisista kuulustelijoista (15), ylimääräisistä kuulustelijoista (19), kortituselimestä (4), konekirjoittajista (5), valokuvaajasta sekä muita tehtävien varten varatuista kahdesta henkilöstä.⁷⁷⁰

Tutkijaelin kuulusteli kaikkiaan 833 suomalaista sotavankia. Kuulusteluissa yritettiin selvittää millaisissa olosuhteissa vangiksi jääminen oli tapahtunut, olivatko sotavangit luovuttaneet salassa pidettäviä tietoja vapaaehtoisesti vai uhkauksen voimalla, olivatko sotavangit allekirjoittaneet joitakin julistuksia tai sitoumuksia, oliko sotavankia värvätty vihollisen vakoilu- tai muuhun palvelukseen ja missä olosuhteissa tämä oli tapahtunut sekä olivatko sotavangit toimineet muutoin vastoin sotilasvelvollisuuttaan. Lisäksi pyrittiin selvittämään: keiden tiedettiin esiintyneen radiossa ja millä tavalla, ketkä olivat kirjoittaneet sanomalehtiin ja millä tavalla, oliko tietoa keistä oli

⁷⁶⁷ Jäljennös Päämajan hallinnollisen osaston asiakirjasta N:o 1110/Hall.2 13.4.1940; Jäljennös Päämajan hallinnollisen osaston asiakirjasta N:o 1205/Hall.2 26.4.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA; Päämajan jaosto II:n asiakirja N:o 4141/Valv.1/40. 2.8.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-2059/1. KA.

⁷⁶⁸ Päämajan tiedusteluosaston asiakirja N:o 8537/sal. 12.7.1940. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA; Frolov Dmitri: Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NKVD:n leireissä talvi- ja jatkosodan aikana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004, s. 254; I:n Armeijakunnan esikunnan kirje N:o 326/II/6. maavoimien esikunnalle 18.4.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA; Sisäasiain kansankomissaarin raportti 19.4.1940 sotavankiasia. Varjo Suomen yllä. Stalinin salaiset kansiot. Timo Vihavainen, Ohto Manninen, Kimmo Rentola, Sergei Žuravljov. Docendo 2017, s. 219-221.

⁷⁶⁹ Kopio otsikoimattomasta ja päiväämättömästä vuonna 1941 Valtiollisessa poliisissa laaditusta muistiinmerkinnästä. (Muistiinmerkintä alkaa: Sodan aikana kiinnijoutuneiden vakoilijain kuulusteleminen...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa; (Suomalaisten sotavankien tutkijaelimen) Ilmoitus ajalta 18.-25.4.1940. Valvontaosasto/PM-Valvontatoimisto (Ulk.3)/Pv.PE (muutos 4.12.1944)-Pv.PE:n selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/3. KA; Frolov (2004), s. 254-255.

⁷⁷⁰ Luettelo ”luovutettujen suomalaisten sotavankien tutkijaelin 16.4.-31.5.1940”. Valvontaosasto/PM-Valvontatoimisto (Ulk.3)/Pv.PE (muutos 4.12.1944)-Pv.PE:n selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/3. KA.

otettu valokuvia ja missä olosuhteissa, keiden tiedettiin allekirjoittaneen julistuksia ja millaisia, keiden tiedettiin liittyneen Kuusisen armeijaan sekä keiden tiedettiin jääneen Neuvostoliittoon. Kuulustelujen perusteella ilmeni, että suomalaisista sotavangeista talvisodan jälkeen Neuvostoliittoon jäi vapaaehtoisesti ainakin 112 henkilöä.⁷⁷¹

Kuulustelupöytäkirjat analysoitiin Päämajan tiedusteluosastossa. Heinäkuun puoliväliin 1940 mennessä oli lähdeaineistoa saatu tutkituksi siinä määrin, että niiden pohjalta tiedusteluanalytytöt laativat muistion ”Suomalaiset sotilaat neuvostoliittolaisessa sotavangeudessa”. Valvontatoimiston tehtävien kannalta muistio sisälsi paljon sellaista tietoa, joka aiheutti puolustuslaitoksen valvonta- ja vastavakoiluelimelle huolenaihetta. Lähdeaineisto osoitti näet kiistatta, että venäläiset sotilasviranomaiset olivat kuulustelujen yhteydessä harjoittaneet sotavankien keskuudessa voimakasta värväystä niin sotavankien houkuttelemiseksi Kuusisen kansanarmeijaan kuin vakoilutehtäviin. Vakoiluvärväykseen liittyi suoranaisia uhkauksia, ellei suostuisi vakoojaksi, ei pääsisi takaisin Suomeen. Vakoojavärväystä kohdistettiin erityisesti sellaisiin sotavankeihin, jotka asuivat uuden valtakunnan rajan läheisyydessä. Lisäksi neuvostotiedustelu yritti värvätä vakoojia sotavangiksi jääneiden ruotsalaisten vapaaehtoisten joukosta.⁷⁷²

Kuulustelupöytäkirjojen lisäksi sotavangeista laadittiin ilmoituslomake. Sen kääntöpuolelle merkittiin esimerkiksi oliko sotavanki vapaaksi päästyään asetettava tarkkailun alaiseksi, oliko edellytyksiä käyttää häntä apuna yhteistoiminnassa asianomaisten viranomaisten kanssa vastavakoilun palveluksessa. Mikäli edellytyksiä yhteistoimintaa oli, kirjattiin lomakkeeseen tiedot käytettävistä tunnuksista ja sopimukset yhteydenotosta.⁷⁷³

Moskovan rauhan aikana yhtenä vastavakoilun työtapana oli soluttaa neuvostotiedusteluun kaksoisagentteja. Kaksoisagentteiksi pyrittiin värväämään ainakin niitä suomalaisia talvisodanaikaisia sotavangeja, jotka olivat värväytyneet, kuka mistäkin syystä, neuvostotiedustelun palvelukseen sotavangeusaikanaan. Vuonna 1945 kerrottiin, että kaikki valvontatoimiston Moskovan rauhan aikana lähettämät vakoojat palasivat Suomeen ennen jatkosodan syttymistä.⁷⁷⁴ Kaksoisagenttien tavoitteena lienee

⁷⁷¹ Päämajan valvontaosaston luettelo ”16.4.1940 luovutetut suomalaiset sotavangit” 22.4.1940; Päämajan valvontaosaston luettelo ”20/4.1940 luovutetut suomalaiset sotavangit”; Luettelo ”26.4.40 luovutetut suomalaiset sotavangit”; Luettelo ”10.5.1940 luovutetut suomalaiset sotavangit”. EK-Valpo I. Kotelo 1373. KA; (Suomalaisten sotavankien tutkijaelimen) Ilmoitus ajalta 18.-25.4.1940; Kuulustelijain huomioon (Viikin karanteenileirillä 29.4.1940); Valtiollisen poliisin Savonlinnan osaston kirje N:o 728 ylietsivä Oiva Pajarille 22.11.1940 liitteineen. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA; Päiväämätön luettelo Neuvostoliittoon vapaaehtoisesti jääneistä sotavangeista. Valvontaosasto/Päämaja-Valvontatoimisto (Ulk. 3)/Pv.PE (muutos 4.12.-44)-Pv.PE ulkomaosaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/2. KA.

⁷⁷² Päämajan tiedusteluosaston asiakirja N:o 8537/sal. 12.7.1940. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA; Päämajan valvontaosaston maavoimien esikunnan toimiston valvontailmoitus 23.3.1940 valvontaosastolle klo 9:30, vastaanotti Heino, lähetti Schildt; Kuulustelijain huomioon (Viikin karanteenileirissä 29.4.1940). Valvontaosasto/PM-Valvontatoimisto (Ulk.3)/Pv.PE (muutos 4.12.1944)-Pv.PE:n selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/3. KA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Nr 47 15.5.1940 (V. P. M. angående samtal med från rysk fångenskap utväxlade svenska frivilliga). Försvarsstaben / Underrättelseavdelningen / Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 6. KrA.

⁷⁷³ Kuulustelijoille 5.5.1940; Päiväämättömät luettelot: IV. Voi auttaa viranomaisia I ryhmä; IV. Voi auttaa viranomaisia (6) II ryhmä. Valvontaosasto/PM-Valvontatoimisto (Ulk.3)/Pv.PE (muutos 4.12.1944)-Pv.PE:n selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/3. KA.

⁷⁷⁴ Kuulustelijoille 5.5.1940; Päiväämättömät luettelot: IV. Voi auttaa viranomaisia I ryhmä; IV. Voi auttaa viranomaisia (6) II ryhmä. Valvontaosasto/PM-Valvontatoimisto (Ulk.3) / Pv.PE (muutos 4.12.1944)-Pv.PE:n selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/3. KA; Kopio valvontatoimiston kirjeestä N:otta/Ulk.3/sal.

ollut nimenomaan neuvostotiedustelun aikeiden selvittäminen. Tästä syystä heitä lähetettiin vastavakoilun eikä sotilastiedustelun nimissä. Eräästä tällaisesta tapauksesta on säilynyt tietoa.

Everstiluutnantti K. Rautsuon määräyksestä tuomari A. Tolamaa teki kyseisestä tapauksesta selkoa Valtiollisen poliisin Kaarlo Löfvingille 24. helmikuuta 1941. Näin meneteltiin sen takia, ettei haluttu sotkea samalla alueella mahdollisesti vireillä olleita Valtiollisen poliisin juttuja.

Juttu koski sotavankeudessa värvättyä V:tä, joka oli saatu neuvostovakoilun puuhiin. Hän oli tässä tarkoituksessa käynyt kaksi kertaa rajan takanakin. Siellä V:lle oli ilmoitettu, että hän saisi Helsinkiin ”päämiehen”. V yllättyi, kun päämieheksi osoittautui kabaree laulajatar Martta Orvokki Halunen, agenttanimeltään Lotta.

Halusella oli useita tuttavuuksia, joita epäiltiin osalliseksi vakoilupuuhiin. Olipa hänen luonaan käynyt eräs Neuvostoliitosta saapunut agentti. Halusen johtamalla asiamiesverkostolla oli erään Militza Laursonin kautta yhteys Ruotsiin, jonne tämä oli soitellut. Laurson toimitti Haluselle myös rahaa.

Halunen sai toimintaohjeita muun muassa Tallinnan yleisradion välityksellä. Esimerkiksi 13. helmikuuta oli Lotan kutsusävelen, jona toimi sovitto musiikkikappale, aikana ikään kuin sivullinen naisääni puhunut jotakin kauppojen aukiolosta. Tolamaa arveli, että tähän puheeseen sisältyi Lotalle jokin tiedotus.

Vakoilutietojaan Halunen ilmoitti ainakin kirjeitse Tallinnaan äitinsä osoitteeseen. Halusen asiamiesverkostolla oli Helsingin läheisyydessä kuusi postipaikkaa, joista kolme oli valvontatoimiston tiedossa helmikuussa 1941.⁷⁷⁵

Kyseisessä tapauksessa kaksoisagentin yhteyshenkilönä toimi neuvostovakoilun palvelukseen värvätty Martta Halunen. Hän saapui Virosta Suomeen joulukuussa 1940. Valvontatoimisto tarkkaili Halusen puuhia hyvän aikaa ennen kuin pidätti tämän. Tarkkailu aikana todettiin Halusen olleen kosketuksissa Neuvostoliiton jonkinlaisen teollisuustarkastajan insinööri Mihail Taršinin sekä Petsamon konsulaatissa palvelleen Mihail Makarovin kanssa.⁷⁷⁶

eversti Walldénille (everstiluutnantti T. Patoharju). Sekalaisia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa. Lähteessä kerrotaan valvontatoimiston lähettäneen vakoojia Neuvostoliittoon Moskovan rauhan jälkeen, mutta kaikki palasivat takaisin ennen uuden sodan syttymistä. - Sodan jälkeen majuri Niilo Halla-Seppälän vastatessa valvontatoimistossa käyneen LVK:n everstiluutnantti Feodorovin esittämään kysymykseen onko valvontatoimiston laboratoriossa valmistettu väärennettyjä passeja ja todistuksia Neuvostoliittoon lähetetyille henkilöille, Halla-Seppälä sanoi, ettei ole, eikä myöskään talvisodan syttymisen jälkeen lähetetty ketään Neuvostoliittoon. Päiväämätön ja otsikoimaton jäljennös evl Feodorovin esittämistä kysymyksistä ja niihin annetuista vastauksista. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3301. KA. - Elfvengren Eero, Kosonen Matti, Laidinen Einar: Vihollisen selustassa. Päämajan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1939 - 1944. Otava 2010, s. 77-87.

⁷⁷⁵ Kopio Kaarlo Löfving muistimerkinnästä 25.2.1941. (Muistimerkintä alkaa: 24.2.41 Pääesikunnan valvontatoimistosta tuomari Akseli Tolamaa puhelimitse...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁷⁷⁶ Ote asiakirjasta VPKDN:o 1578/1665 3.11.41 (ote mapissa: Radioasiat vakoilussa). EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA.

Kaksoisagenttien käytön laajuudesta ei ole löytynyt tämän enempää tietoa. On viitteitä siitä, että Moskovan rauhan aikana kotimaahan palautettujen suomalaisten sotavankien joukosta löytyi kolmisenkymmentä sellaista henkilöä, joita arveltiin voitavan käyttää kaksoisagentin tehtävässä.⁷⁷⁷

Kaksoisagenttien toiminnan tuloksista voidaan esittää sen sijaan vain arvioita. Mikäli valvontatoimiston lähettämät kaksoisagentit tosiaan palasivat takaisin tehtävistään ennen jatkosodan syttymistä, voidaan kyseisen toiminnan arvella onnistuneen hyvin. Käytännössä valvontatoimisto lienee saanut kaksoisagenttiensa avustuksella tietoja niistä asioista, joita kohtaan neuvostotiedustelu tunsu Suomessa mielenkiintoa. Mikäli näin oli, kaksoisagenttien käytöstä oli merkittävää hyötyä vastatiedustelulle, koska se pystyi tällöin ohjaamaan vastatoimet uhanalaisimpiin suuntiin sekä syöttämään neuvostotiedustelulle harhauttavaa tietoa sen tärkeinä pitämistään asioista.

Valvontatoimiston laboratorio osallistui omin erikoiskeinoin vakoilun vastustamiseen. Laboratorio oli jo ylimääräisten harjoitusten aikana vuonna 1939 käsitellyt kaikkien puolustuslaitoksessa käytössä olleiden henkilöllisyyskorttien paperin erikoismenetelmin niin, että ammattimiehen oli helppo todeta sen oikeellisuus. Sama toistettiin, tosin eri menetelmää käyttäen, myös Moskovan rauhan aikana käyttöön otettujen liikkumisluopatodistusten suhteen niin onnistuneesti, etteivät venäläiset päässeet jatkosodankaan aikana perille käytetystä tarkastusmenetelmästä.⁷⁷⁸

Valvontatoimisto ei kaihtanut käyttäen provokatiivisia keinoja päästäkseen selvytyteen jonkun henkilön alttiudesta avustaa neuvostovakoilua. Esimerkiksi syyskuussa 1940 eräs valvontatoimiston mies esiintyi erälle provokaation kohteena olleelle suomalaiselle henkilölle Leningradista tulleen ja tuovansa terveisiä Turtiaiselta. Syntyneen keskustelun aikana valvontatoimiston asialla ollut mies tiedusteli keskustelukumppaniltaan tämän halukkuutta matkustaa Leningradiin viemään eräitä papereita ja saamaan samalla opastusta Suomessa toteutettavia muita tehtäviä varten. Provokaatioyritys paljastui, koska provokaatiokohde oli Valtiollisen poliisin tiedottaja, joka toimi saatujen ohjeiden mukaisesti ja kertoi Valtiolliselle poliisille kohdalleen osuneesta epäilyttävästä yhteydenotosta.⁷⁷⁹

Myös pidätettyjen vakoojien kuulustelut olivat merkittävä osa vastavakoilua Moskovan rauhan aikana. Näissä kuulusteluissa pyrittiin selvittämään esimerkiksi keitä oli ollut kiinnijääneen vakoojan kanssa samanaikaisesti koulutuksessa, hankkimaan näiden henkilöiden tuntomerkit, salanimet sekä mahdolliset kohdealueet ja tehtävät.⁷⁸⁰

⁷⁷⁷ Päiväämättömät luettelot: IV. Voi auttaa viranomaisia I ryhmä; IV. Voi auttaa viranomaisia (6) II ryhmä. Valvontaosasto/PM-Valvontatoimisto (Ulk.3)/Pv.PE (muutos 4.12.1944)-Pv.PE:n selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/3. KA. Näissä luetteloissa on 26 henkilön kohdalla on merkintöjä, joissa on arvioitu heidän sopivuuttaan kaksoisagentin tehtävään.

⁷⁷⁸ Muistio ent. valvontatoimiston (Ulk.3) organisaatiosta, tehtävistä ym. pohjaksi suoritettaville lkp. valmisteluille 25.5.1948. Huom. Asiakirjan johdannossa todetaan, että tiedot ovat muistinvaraisia, joten ne saattavat olla puutteellisia ja mahdollisesti osittain virheellisiäkin. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Evl. Pentti Heinon luento radiovalvonnasta tutkintapöytäkirjoissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinon papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁷⁷⁹ Kopio Kaarlo Löfvingin (Lfg) päiväamättömästä muistinmerkinnästä liitteinen ja lisämerkintöineen. (Muistinmerkintä alkaa: 1. Tuomari Rinne pengottuaan Ye:n ja Vp:n suhteiden mappia. ...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 45. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁷⁸⁰ Päiväämättömän ja otsikottoman asiakirja (alkaa sanoilla: Pietarissa sodan aikana Krasnaja ulitsa 31:ssä pidetyistä vakoilukursseista...). EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA.

Mikäli edellä mainittuja asioita pystyttiin kuulusteluissa hankkimaan, saatettiin nämä tiedot muiden viranomaisten tietoon.

Viimeistään Moskovan rauhan aikana myös sanomalehtiseuranta oli osa vastavakou-
lua. Esimerkiksi Uudessa Suomessa oli 2. kesäkuuta 1940 ilmoitus, jossa joukko sak-
salaisia ylioppilaita halusi tulla kesäksi Suomeen ja maksaa ylläpitonsa opettamalla
kieltä ja tekemällä maa- ja kotitaloustöitä. Muutamaa päivää myöhemmin (5.6.)
Suomen Sosialidemokraatissa julkaistiin puolestaan artikkeli, jossa ihmeteltiin, miksi
sotaa käynyt Saksa salli nuorten miesten ulkomaille lähdön vain kesänviettoon. Ar-
tikkelissa arveltiin kyseisen toiminnan liittyneen ”viidennen kolonnan” puuhiin. Val-
vontatoimisto huomasi lehtikirjoittelun ja pyysi Valtiollista poliisia kiinnittämään
huomionsa artikkelissa mainittuihin maahantulijoihin.⁷⁸¹

Moskovan rauhan aikana yhden kokonaisuuden vastavakouilussa muodostivat val-
vontatoimiston joukoille ja muille sidosryhmille antamat ohjeet, pyynnöt, määräykset
sekä käskyt. Nämä kaikki tähtäsivät ulkovaltojen Suomessa toteuttaman vakoilun
ennaltaehkäisyyn ja paljastamiseen. Tässä tarkoituksessa esimerkiksi joukot saattoivat
valvontatoimistolta tietoonsa saamat asiat eteenpäin alaisilleen joko sellaisinaan tai
laativat asiasta omat käskynsä tai määräyksensä nojautuen valvontatoimiston asiasta
antamiin tietoihin.⁷⁸²

Valvontatoimisto muun muassa opasti joukkoja yksityiskohtaisesti siitä, miten mene-
tellä sen materiaalin suhteen, mitä vakoojalta pidätyshetkellä tavattiin, mitä etsintä-
toimenpiteitä oli tehtävä vakoojan pidätyspaikan lähimaastossa sekä miten menetellä
vakoojan itsensä suhteen. Nämä ohjeet annettiin sen takia, että vakoilujutun tutkimi-
sen kannalta oli ensiarvoisen tärkeää, että vakooja ja häneltä tavattu kaikki materiaali,
mahdollisesti vakoojan myös maastoon kätkemät tavarat, saatiin tuoreeltaan tutki-
muksia suorittaneet valvontaelimen haltuun.⁷⁸³

Valvontatoimisto opasti luonnollisesti myös joukkoja ulkovaltojen vakoilulta suojaus-
tumisessa. Moskovan rauhan solmimisen jälkeen havaittiin useilla tahoilla joukkojen
keskuudessa vaihtelun ja vartiointin herpaantumista. Tämän johdosta valvontatoi-
misto laati huhtikuussa 1940 ylipäällikön nimissä käskyn vakoilun torjunnasta, varo-
vaisesta puhelimen käytöstä, valokuvaamisesta sekä rajanylityksistä. Se lähetettiin
ainakin I - V Armeijakunnille, 11. Divisioonalle sekä Maavoimien esikunnalle.⁷⁸⁴

⁷⁸¹ Päämajan valvontaosaston vastavakouilutoimiston kirje N:o 3039/Valv.1./40 Valtiolliselle poliisille
10.6.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA.

⁷⁸² Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV
AKE. T-9497/1. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulu-
tustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA; I Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o
1314/II/6 sal. 29.7.1940; Jäljennös II:n Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirjasta N:o
1247/II/33a. sal. 20.7.1940; Maavoimien esikunnan asiakirja N:o 2851/II/7. 25.7.1940 liitteinen. Tiedustelu-
toimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA.

⁷⁸³ Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV
AKE. T-9497/1. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulu-
tustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA.

⁷⁸⁴ Jäljennös Päämajan valvontaosaston asiakirjasta N:o 2859/Valv.1./sal. 18.4.1940 (jäljenteessä virheellisesti
1949). Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA; Päämajan valvontaosaston maavoimien
toimiston kirje N:o 1281/MaV.30/40 sal. sotilasvirkailija Oiva Pajarille 24.4.1940. EK-Valpo I. Viipurin ala-
osasto. Kotelo 6. KA; I Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 1314/II/6 sal.
29.7.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA.

Ilmeisesti itärajalalla suoritettuihin linnoitustöihin liittyen antoi II Armeijakunta heinäkuussa 1940 määräyksen valvonnan ja vartiointin tehostamisesta sekä salaisten asiakirjojen käsittelystä. Tämän määräyksen yhtenä liittymisasiakirjana oli valvontaosaston Kouvolan alatoimiston kirjelmä heinäkuun 17. päivältä 1940.⁷⁸⁵ Täten on todennäköistä, että II:n Armeijakunnan asiasta antamat ohjeet perustuivat pitkälti valvontatoimistolta saatuihin tietoihin.

Armeijakunnan määräyksessä todettiin suoritettujen pidätyksien osoittaneen, että vakoilutoiminta Suomea kohtaan oli kiihtymässä. Tästä syystä Armeijakunnan komentaja käski alaisiaan tehostamaan valvonnan ja vartiointin järjestelyjä. Tätä toimintaa järjestäessään yhtymien ja joukko-osastojen piti ottaa huomioon siihenastiset neuvostovakoilun toiminnasta saadut kokemukset. Määräyksen mukaan vakoojille oli yleensä annettu ohjeeksi liikkua metsissä. Tästä syystä oli etenkin linnoitustyömailla kiinnitettävä vartiointissa huomiota paitsi itse työmaihin, myös lähimetsien partiointiin. Naapuridivisioonien ja vastaavien oli linnoitustyömaiden vartiointia tarkistaessaan syytä asettua toistensa kanssa yhteyteen aukottoman valvonnan aikaansaamiseksi.⁷⁸⁶

Satuihin kokemuksiin perustuen joukoille kerrottiin myös niistä seikoista, mistä vakoojat oli mahdollisesti tunnistettavissa. Rajan takaa saapuneilla vakoojilla oli tavallisesti mukanaan savu- eli ”desanttimakkara”, irrallista suklaata, ”ryssänlimppukorppuja”, venäläistä kidesokeria, joku tai joitakin venäläistä alkuperää olleita varustai muita esineitä esimerkiksi venäläinen kompassi tai puukko, joille kaikille oli luonteenomaista ”ryssän haju”. Vakoojilla oli usein mukanaan myös karttalehtiä tai silkkipaperille jäljennettyjä karttalehtien kaistaleita tai palasia sekä joskus myös valokuvauskone esimerkiksi linnoituslaitteiden valokuvaamista varten.⁷⁸⁷

Paitsi tavaroiden perusteella voitiin vakooja usein paljastaa myös venäläisvoittoisesta puheestaan. Rajan yli saapuneet vakoojat eivät nimittäin useinkaan puhuneet puhdasta suomenkieltä, vaan ”ryssäksi” korostaen (monesti itärajan takaisia karjalaisia tai inkeriläisiä). Puhetavan perusteella ei kuitenkaan voitu tehdä varmoja johtopäätöksiä ainakaan pidätetyille myönteiseen suuntaan, sillä joukossa saattoi hyvinkin olla myös entisiä suomalaisia, tai omastakin maasta värvättyjä henkilöitä. Lisäksi joukkojen tietoon saatettiin yleisellä tasolla kiinnisaatujen vakoojien tehtävät, jotta joukot olisivat ryhtyneet tehostamaan esimerkiksi alueillaan vakoilun kohteina olleiden siltojen ja lossien silmälläpitoa.⁷⁸⁸

Joukoille suunnattujen ohjeiden mukaan niiden oli ilmoitettava suorittamistaan pidätyksistä ylemmälle esikunnalle. Pidätyksestä oli tiedotettava myös alueellista valvontaelintä. Esimerkiksi II:n Armeijakunnan yhtymien pidätyksistä oli ilmoitettava Kouvolan ja I:n Armeijakunnan yhtymien pidätyksistä oli ilmoitettava Mikkelin alatoi-

⁷⁸⁵ Jäljennös II:n Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirjasta N:o 1247/II/33a. sal. 20.7.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA. Maavoimien esikunta lähetti heinäkuussa 1940 alaisilleen armeijakunnille kyseisen II:n Armeijakunnan esikunnan laatiman ohjeen. Samalla ohje saatettiin myös valvontaosaston Mikkelin alatoimiston tietoon. Maavoimien esikunnan asiakirja N:o 2851/II/7. 25.7.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA.

⁷⁸⁶ Jäljennös II:n Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirjasta N:o 1247/II/33a. sal. 20.7.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II) I AKE. T-3541/19. KA.

⁷⁸⁷ Sama.

⁷⁸⁸ Sama. I:n Armeijakunnan esikunnan asiakirja N:o 1738/II/12 sal. 18.10.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. 3541/24. KA.

mistoon. Rajaseudulla suoritetun valvonnan helpottamiseksi sekä aiheettomien epäluulojen ja pidätysten välttämiseksi valvontatoimisto neuvoi joukkoja, että nämä pyrkisivät mahdollisimman nopeasti majoituspaikkakunnallaan tutustumaan paikallisiin asukkaisiin.⁷⁸⁹

Rauhan solmimisen jälkeen sattui useita Suomen ja Neuvostoliiton välisen uuden rajan luvattomia ylityksiä puolin ja toisin. Tällöin oli syytä epäillä, että kyseiset ylittäjät saattoivat liikkua myös vakoilutehtävissä. Tämän johdosta valvontatoimisto antoi määräyksen huhtikuussa 1940, että kaikki rajan (demarkaatiolinjan) ylittäneet henkilöt oli pidätettävä ja luovutettava heti lähimmälle valvontaelimelle tutkimuksia varten. Samassa yhteydessä joukkoja neuvottiin ottamaan huomioon, että vihollisen puolelta vakoilutarkoituksessa tulleet rajanylittäjät saattoivat esiintyä joko siviili-, mutta useimmiten suomalaisissa sotilasvaatteissa. Lisäksi valvontatoimisto osasi kertoa joukoille, että tällaisilla rajanylittäjillä oli usein joko väärennetyt tai alkuperäiset, esimerkiksi kaatuneilta tai vangeilta otetut henkilö- sekä muut todistukset.⁷⁹⁰

Rajan yli salateitse tulleiden henkilöiden käsittelystä neuvottiin, että tällaisia henkilöitä oli vartioitava erittäin tarkasti sekä lisäksi huolehdittava siitä, etteivät he saaneet tilaisuutta tehdä sotilaallisia havaintoja (kuljetettava silmät sidottuina) eivätkä hävittää hallussaan ollutta mahdollista todistusaineistoa. Omalta puolen havaittu rajanylitystyritys oli kaikin keinoin estettävä. Pyrkijä oli pidätettävä ja toimitettava valvontaviranomaisille. Jos ei kolmeen kertaan huudetusta pysähtymiskäskystä huolimatta rajanylittäjä pysähtynyt ja hän oli vielä Suomen maaperällä, oli pako ohjesääntöjen määräämällä tavalla asetta käyttäen estettävä. Jotta edellä mainitun kaltaiset tapaukset tulisivat mahdollisimman nopeasti valvontaosaston tietoon, valvontaelimet saivat käskyn tehostaa yhteydenpitoaan joukkoihin.⁷⁹¹

Myös jatkosodan aikana valvontaosaston keskeisin keino vihollisen vakoilutoiminnan vaikeuttamiseksi oli vakoilusta epäiltyjen henkilöiden kuulustelu ja näin hankittujen tietojen jakaminen eri viranomaisille vastavakoilutyössä käytettäväksi. Muun muassa tätä tarkoitusta varten valvontaosastossa laadittiin puolivuositain katsaus vihollisen vakoilutoiminnasta. Tätä tutkimusta varten on ollut käytettävissä neljä katsausta: ”Neuvostoliiton vakoilu Suomessa sota-aikana 1941”, ”Neuvostoliiton vakoilu Suomessa ajalla 1.1. - 30.6.1942”, ”Neuvostoliiton vakoilu Suomessa ajalla 1.1. -

⁷⁸⁹ Jäljennös II:n Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirjasta N:o 1247/II/33a. sal. 20.7.1940; I:n Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 1314/II/6 sal. 29.7.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA; Maavoimien esikunnan asiakirja N:o 2851/II/7. 25.7.1940 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA; Päämajan valvontaosaston maavoimien toimiston kirje N:o 1281/MaV.30/40 sal. sotilasvirkailija Oiva Pajarille 24.4.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosa. Kotelo 6. KA.

⁷⁹⁰ Päämajan valvontaosaston maavoimien toimiston kirje N:o 1281/MaV.30/40 sal. sotilasvirkailija Oiva Pajarille 24.4.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosa. Kotelo 6. KA; Päämajan valvontaosaston IV:n AK:n toimiston kuulustelupöytäkirja N:o 20/40 (Ikonen E., Ikonen V., Surakka J). EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA.

⁷⁹¹ Päämajan valvontaosaston maavoimien toimiston kirje N:o 1281/MaV.30/40 sal. sotilasvirkailija Oiva Pajarille 24.4.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosa. Kotelo 6. KA. - Huhtikuussa 1941 valvontaosaston tiedossa oli, että rauhanteon jälkeen Neuvostoliittoon oli mennyt ja siellä edelleen oli 48 sotilasta. Suurin osa tapauksista johtui neuvostoliittolaisten pidätyksistä. Luettelo rauhanteon jälkeen Neuvostoliittoon menneistä ja valvontatoimiston tietojen mukaan siellä edelleen olevista suomalaisista sotilashenkilöistä 4.4.1941. Valvontaosasto/Päämaja-Valvontatoimisto (Ulk. 3)/Pv.PE (muutos 4.12.-44) -Pv.PE ulkomaosaaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/2. KA.

30.6.1943” sekä ”Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944”.⁷⁹²

Kuulustelutiedustelun avulla pyrittiin selvittämään esimerkiksi keitä oli koulutettu vakoojiksi sekä missä tehtävissä ja millä alueilla heitä aiottiin käyttää. Vihollisen vakoilutoiminnan vaikeuttamiseksi valvontaosasto jakoi hankkimansa kuulustelutiedot valvontaelimilleen, sotatoimiyhtymille sekä Valtiolliselle poliisille valvonta- ja vastavakoilutyössä käytettäväksi. Esimerkiksi elokuussa 1941 valvontaosasto lähetti Valtiolliselle poliisille luettelon vihollisen laskuvarjomiehistä. Siinä oli tietoja 120 laskuvarjomiehestä, joista 85 oli pidätetty. Loput 35 olivat sellaisia laskuvarjomiehiä, joista pidätetyt olivat osanneet kertoa jotain tietoja. Valtiollisen poliisin pääosasto jakoi kyseisen luettelon edelleen alaosastoilleen vastavakoilutyössä käytettäväksi.⁷⁹³ Sanomattakin on selvää se, miten suuri merkitys kuulustelutietojen jakamisella oli vastavakoilun onnistumisen kannalta asiaa tarkasteltaessa.

Vastavakoilun kannalta arvokkaita olivat sellaiset kiinnisaadut vakoojat, jotka olivat hyvin valmennettuja ja suostuivat yhteistyöhön valvontaosaston kanssa. Tällainen oli esimerkiksi Kerttu Nuorteva. Hän osasi kertoa yksityiskohtaisesti NKVD:n toimintatavoista, kouluttajistaan, vakoojien koulutuksesta, yhteydenpitotavoista sekä NKVD:n ulkomaille lähettämistä muista vakoojista. Nuorteva kertoi myös, että hänelle opetettu salakirjoitusmenetelmä vaati ehdottomasti viivattoman paperin käyttöä, koska kirjoittamisen jälkeen paperia ammoniakkiuoksella ja vedellä käsiteltäessä saattoi paperin viivoissa käytetty väriaine jättää mikroskoopilla havaittavan jäljen.⁷⁹⁴

Todennäköisesti juuri Nuortevalta saatuun tietoon perustuen valvontaosasto pyysi maaliskuussa 1943 sensuuritoimistoa alistamaan kemialliseen tarkastukseen kaiken sellaisen Ruotsiin menevän ja Ruotsista tulevan postin, joka oli kirjoitettu viivattomalle ja ruuduttomalle paperille. Kemiallisesta tarkastuksesta huolehti valvontaosaston laboratorio, joka oli avainasemassa asiakirjoihin ja vakoiluvälineisiin kohdistuneissa tutkimuksissa. Sodan aikana siellä työskenteli kahdesta kolmeen kemistiä, joiden tehtävänä oli vakoilijoilta tavattujen henkilöllisyys ja muiden papereiden, erilais-

⁷⁹² Viimeksi mainittu raportti on todennäköisesti käänös valvontaosaston alkuperäislähteestä, sillä verrattaessa sen jäsentelyä ja liitteiden ulkoasua sekä katsauksessa käsiteltävää aikaa havaitaan, että se on identtinen edellä mainittujen suomenkielisten puolivuotiskatsausten kanssa.

⁷⁹³ Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtaavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan alatoimiston kirje N:o 1007/IVAK34/sal. Valtiolliselle poliisille Kotkaan 21.7.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Päämajan tiedusteluosaston asiakirja N:o 4040/Tied.1/sal. 29.11.1941. EK-Valpo I. Kotelo 995. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Kokemuksia viime sodanaikaisesta valvonnasta. Pidetty Pääesikunnan tarkastusosaston upseerien kertausharjoituksissa 10.6.1960 (kopio). Pentti Heinin papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa; Valtiollisen poliisin pääosaston kiertokirje N:o 80 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 4123/IV. 22.8.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 60. KA; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 24 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 3658 6.7.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.

⁷⁹⁴ Päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston pöytäkirja N:o 103/He 49/sal. 42; Valtiollisen poliisin pöytäkirja N:o 200/43; Valtiollisen poliisin kirje N:o 9152/IV. Valtiollisen poliisin Turun, Tampereen, Vaasan, Oulun, Rovaniemen, Savonlinnan, Joensuun osastojen päälliköille 2.12.1943 liitteinen; Pöytäkirja N:o 56/43. EK-Valpo I. Hmp 4154. KA.

ten tuhotyövälineiden sekä sensuuritoimistolta saatujen epäilyttävien kirjelähetysten tutkinta.⁷⁹⁵

Moskovan rauhan aikana valvontaosasto lähetti kaksoisagentteja Neuvostoliittoon. Tästä toimintatavasta luovuttiin jatkosodan aikana.⁷⁹⁶ Kaksoisagenttien käytöstä luopumisen syistä yhtenä vastavakoilukeinona voidaan esittää vain arvioita, sillä lähdeaineisto ei anna tähän vastausta.

Kaksoisagenttien menestyksekkäs käyttö edellyttää monipuolisia ja perinpohjaisia valmisteluja muun muassa kaksoisagentin valmentamisen, oikeiden ja harhauttavien tietojen laadinnan sekä kaksoisagentin turvallisuuden suhteen. Lisäksi kaikkiin edellä mainittuihin osakokonaisuuksiin liittyy oikein toteutettuna äärimmäisen pitkälle viety salaaminen, jossa yksikään osakokonaisuuden valmistelija, kaksoisagentin yhteyshenkilöä lukuun ottamatta, ei tunne kokonaisuutta. Täten kaksoisagenttien menestyksekkäs käyttö sitoo runsaasti vastavakoilun ammattitaitoisinta henkilöstöä sekä aiheuttaa toiminnan alettua monia erityisjärjestelyjä muun muassa kaksoisagentin luotettavuuden ja turvallisuuden kontrollointiin liittyen.

Koska valvontaosasto kärsi koko sota-ajan henkilöstöpulasta, on mahdollista, että valvontaosastossa arvioitiin, ettei sillä ollut käytössä olleilla henkilöresursseilla edellytyksiä suoriutua menestyksekkäästi kaksoisagenttien käytöstä, josta syystä niiden käytöstä luovuttiin. Toisena syynä kaksoisagenttien käytöstä luopumiselle saattoi olla se, ettei kyseisellä toiminnalla saavutettu Moskovan rauhan aikana riittävän hyvää menestystä verrattuna siihen käytettyihin voimavaroihin.

Sotilasvastavakoilu käytti provokatiivisia toimia myös jatkosodan aikana tehtäviensä toteuttamisessa. Esimerkiksi V:n Armeijakunnan alatoimiston suorittamissa tutkimuksissa selvisi, että erään Vladimir Vlasov nimisen henkilön oli määrä tulla Suomeen ja ottaa yhteys Äänislinnassa asuneeseen Ivan Išanin nimiseen henkilöön saadakseen tältä sotilaallisia tietoja. Tunnuksena Vlasovin tuli sanoa saapuneensa Demkinin luota. Vlasovin tultua pidätetyksi järjesti alatoimisto siten, että muuan Mihail Polnomotšnyij otti yhteyden Išaniniin Vlasovin tunnuksella, jolloin syntyneen keskustelun yhteydessä Išanin kertoi joitakin sotilaallisia tietoja sekä tietoja Äänislinnan oloista.⁷⁹⁷

Valtiovalta tuki asetusteitse turvallisuusviranomaisten toimintaa tarkentamalla rajoituksia, jotka koskivat Suomen kansalaisten ja ulkomaalaisten liikkumista valtakunnan turvallisuuden kannalta tärkeillä alueilla. Lisäksi asetettiin rajoituksia kameroiden, kaukoputkien sekä kompassien hallussapidolle sekä käytölle. Muun muassa kesäkuussa 1943 säädettiin, että ilman asianmukaista lupaa oli kameran käyttö ulkosalla

⁷⁹⁵ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4321/Valv.2/sal. Päämajan sensuuritoimiston päällikölle 31.3.1943. Valtioneuvoston tiedotuselimen arkisto. Fc 3. KA; Muistio ent. valvontatoimiston (Ulk.3) organisaatiosta, tehtävistä ym. pohjaksi suoritettaville lkp. valmistelutöille 25.5.1948. Huom. Asiakirjan johdannossa todetaan, että tiedot ovat muistinvaraisia, joten ne saattavat olla puutteellisia ja mahdollisesti osittain virheellisiäkin. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirjasta N:o 9901/Valv.2/sal. 20.7.1942; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 14 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 2409/II. 4.5.1942. EK-Valpo I. Kajaanin alaosasto. Kotelo 2. KA.

⁷⁹⁶ Kopio valvontatoimiston kirjeestä N:otta/Ulk.3/sal. eversti Walldénille (everstiluutnantti T. Patoharju). Sekalaisia asiakirjoja. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

⁷⁹⁷ Päämajan valvontaosaston VII AK:n alatoimiston (kuulustelu)pöytäkirja N:o 101/VII AK 51/42. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA.

kiellettyä esimerkiksi kaikissa Uudenmaan rannikkokunnissa ja -kaupungeissa sekä Viipurin läänissä kokonaisuudessaan. Valokuvauskoneen käyttöön oikeuttavan luvan antoi Suomen kansalaisille asianomaisen kieltoalueen poliisiviranomainen ja ulkomaalaiselle luvan antoi Valtiollinen poliisi hankittuaan asiasta sitä ennen lausunnon Päämajan valvontaosastolta.⁷⁹⁸ Edellä kuvatuin toimin vaikeutettiin sotilaallisesti tärkeiden kohteiden vakoilua ja helpotettiin valvontaviranomaisten vastavakoilua.

Päämaja käytti marsalkan päätösvaltaa ulkomaalaisten liikkumisen rajoittamiseksi. Mannerheim kielsi heinäkuussa 1942 ulkomaalaisia kulkemasta ja oleskelemasta ilman valvontaosaston tai Valtiollisen poliisin lupaa merialueilla, jotka kuuluivat Viipurin, Uudenmaan sekä Turun ja Porin lääneihin sekä Ahvenanmaan maakuntaan. On mahdollista, että kielto liittyi Helsingistä Kotkan ja Viipurin kautta edelleen Laatokalle kuljetettävien saksalaisten miinaveneiden siirron salaamiseen.⁷⁹⁹

Päämajan määräyksiin kontrolloitiin sotilashallintoalueella tapahtunutta matkustamista ja oleskelua. Syyskesään 1943 saakka luvan sotilashallintoalueelle matkustamiseen ja siellä oleskeluun myönsivät rajatoimistot. Elokuusta 1943 lähtien kyseisistä lupasioista vastasivat sotilashallintopiirien esikunnat. Lupamenettelyssä valvontaosastolla ei ollut merkittävää roolia. Tapauksissa, joissa matkat suuntautuivat sotatoimiyhtymän hallintoalueelle, lähetettiin Kannaksen Ryhmän alatoimistolle matkanomukset Valtiollisen poliisin lausunnon kera. Niistä alatoimisto kirjasi tarvitsemansa tiedot ja lähetti asiakirjat Kannaksen Ryhmän hallinnolliselle toimistolle, joka lähetti ne sotilashallintopiiriin esikunnalle.⁸⁰⁰

Vastavakoilun tehostamiseksi valvontaosasto sekä sen alatoimistot jakoivat sotatoimialueella yhtymille tietoja, joilla vihollisen vakoilutoimintaa voitiin vaikeuttaa. Yhtymät toimittivat puolestaan alatoimistoille nimiluetteloita vihollisen päällystöstä sekä luovuttivat alatoimistojen haltuun vihollisen vakoojilta tavatut aseet.⁸⁰¹ Nimiluetteloita voitiin alatoimistoissa hyödyntää vakoojien kuulusteluissa ja aseet alatoimisto luovutti edelleen tiedusteluosastolle suomalaisten vakoojien käytettäväksi.

Vapanaa liikkuneiden vakoojien tavoittamiseksi alatoimistot lähettivät armeijakuntien tiedustelutoimistoille ja suoje-luskuntapiireille tuntomerkkিতietoja vapaana olleista

⁷⁹⁸ Asetus kiellosta matkustaa eräille alueille ja oleskelua siellä annetun asetuksen muuttamisesta (432/1941) 13.6.1941; Sisäasiainministeriön päätös kiellosta matkustaa eräille alueille ja oleskella siellä annetussa asetuksessa tarkoitettujen alueiden määrittämisestä annetun sisäasiainministeriön päätöksen muuttamisesta (433/1941) 13.6.1941. Suomen asetuskokoelma 1941; Kungl. svenska beskickningens militärattachén i Helsingfors Rapport nr 75 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 26.6.1941. Försvarsstabens/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 9. KrA; Sisäasiainministeriön yleiskirje N:o 7298/P. 24.7.1943. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 54. KA.

⁷⁹⁹ Valtiollisen poliisin kirje N:o 3994/V. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 23.7.1942 liitteinen. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 5. KA; Karjalainen (2009), s. 225.

⁸⁰⁰ Päämajan sotilashallinto-osaston asiakirja N:o 1639/III/sal. 26.7.1943. EK-Valpo I. Savonlinnan osasto. Kotelo 60. KA.

⁸⁰¹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA. Lähteen marginaaliin on VII:n Armeijakunnan esikunnassa kirjoitettu: ”Päähkohdat esitetään komentajalle ja pääseikat esitetään tilanneselostuksessa”; VII:n Armeijakunnan esikunnan osasto 5:n asiakirja N:o 1106/Sot.hall./38 20.12.1941 (pvm ?). Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2059/6. KA; Maaselän Ryhmän esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 6112/II/10. sal. 4.11.1942; Maaselän Ryhmän esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 6371/II/10 sal. 20.11.1942; Maaselän Ryhmän esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 6544/II/15 sal. 1.12.1942; Maaselän Ryhmän esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 6742/II/10. sal. 14.12.1942. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/II AKE-Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/Maaselän Ryhmän esikunta. T-5805/3. KA.

vakoojista sekä tietoja heidän tehtävistään ja toiminta-alueistaan. Vastaavasti yhtymät tukivat valvontaosastoa tiedottamalla vihollisen haltuun joutuneista henkilökorteista sekä henkilö- ja muista todistuksista. Näin meneteltiin sen takia, että vihollisen arveltiin varustavan kyseisillä asiakirjoilla Suomeen lähettämiään vakoojia.⁸⁰²

Asemasodan aikana sotilashallintoalueella olleille joukoille järjestettiin viihdytys- ja valistustilaisuuksia. Niiden tarkoituksena oli mielialan piristäminen sekä ajankohtaisista asioista tiedottaminen. Tilaisuuksia käytettiin hyväksi myös vastavakoilun tehostamiseksi. Esimerkiksi huhtikuussa 1943 sotilashallintoalueella järjestetyn torstai-illan esitelmän aiheena oli ”vihollisen vakoilun eri ilmenemismuodot ja vakoiluvaaran torjuminen sekä sotilashallintoviranomaisten osuus siinä”. Lisäksi valvontaosastolaiset pitivät sotatoimialueella vastavakoiluoppitunteja eri kursseille, kuten esimerkiksi lottakursseille.⁸⁰³ Näiden esitelmien ja oppituntien tarkoituksena oli ennaltaehkäisevässä tarkoituksessa parantaa kuulijakunnan tietoisuutta vihollisen aiheuttamasta vakoiluvaarasta.

Ennaltaehkäisevä työ ulotettiin myös poliisialalle, jolle valvontaosasto lähetti puoli-vuosittain asiakirjan, jossa selvitettiin syitä vakoilutapausten paljastumisille. Valvontaosaston virkailijat kävivät myös poliisien neuvottelupäivillä luennoimassa vastavakoilusta. Valvontaosaston vastavakoiluvallistus tavoitti myös siviilit. Kotirintamalla kansalaisiin vedottiin radion ja sanomalehtien välityksellä pyytämällä heitä tarkkailemaan mahdollisia vakoilutapauksia. Viranomaiset saivatkin kansalaisilta vakoilu- ja muiden tapauksien paljastumisiin johtaneita ilmoituksia.⁸⁰⁴

Radiovalvontaa ja -harhautusta lukuun ottamatta edellä on esitetty ne valvontaosaston vastavakoilukeinot, mitkä lähdeaineistosta on ollut pääteltävissä. Vastavakoilun moniulotteisuus huomioiden on todennäköistä, että esitetty keinovalikoima ei ole täydellinen. Käytetystä lähdeaineistosta ei esimerkiksi ole pääteltävissä se, miten valvontaosasto mahdollisesti valvoi ulkomailla palvelleiden Suomen sotilasasiamiesten toimintaa. Käytännössä tähän on ollut käytettävissä kaksi keinoa. Joko heitä valvomaan on valjastettu joku sotilasasiamiehen kanssaan samassa lähetystössä palvellut ulkoasiainhallinnon virkailija, tai sitten kohdemaan vastatiedustelu on raportoinut suomalaisille virkaveljilleen Suomen sotilasasiamiesten mahdollisesta isänmaan etu-

⁸⁰² Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan alatoimiston kirje N:o 1007/IVAK34/sal. Valtiolliselle poliisille Kotkaan (ym.) 21.7.1941 liitteinen; Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan alatoimiston asiakirja N:o 1186/IVAK34/sal. 18.8.1941; Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan alatoimiston asiakirja N:o 1209/IVAK34/sal. 21.8.1941. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; I:n Armeijakunnan esikunnan osasto 1:n asiakirja N:o 484/X/44. 22.10.1941; I:n Armeijakunnan esikunnan osasto 1:n asiakirja N:o 615/X/38 sal. 8.11.1941. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-6965/4. KA.

⁸⁰³ Kopio Päämajan sotilashallinto-osaston asiakirjasta N:o 126/V/5d/yl. 10.3.1943. Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa. Taavetti Heikkisen päiväkirjamerkinnästä 16.3.1944 ilmenee, että hänen kollegansa piti lottakursseille oppituntin ”vakoiluvaara ja sen torjuminen. Rintaman poliisi – Valvontaupseerin päiväkirja 1941 - 1944, s. 277.

⁸⁰⁴ Evl. P. Heinon esitelmä Kärkölan reserviupseereille Kärkölässä 2.4.1976; Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Kopio asiakirjasta ”Lyhyt kertomus valvonnasta”. Otsikko on kirjoitettu käsin ja sen oikeaan ylälaitaan on kirjoitettu käsin vuosiluku 1945. (Asiakirja alkaa: Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimisto on alustettu...). Sota-ajan kokemuksista. PETutk-os. Tutkimuslupa; Kungl. svenska beskickningen i Helsingfors biträdande militärattachén Medd 53 Till Avdelningschefen vid Försvarsstabens underrättelseavdelning 20.7.1941 (liitteinen). Försvarsstabens/Underrättelseavdelning/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 9. KrA.

jen vastaisesta toiminnasta. Viimeksi mainitun toimintamallin käyttö on ollut mahdollista Suomelle ystävällismielisissä maissa kuten Ruotsissa.

Vastavakoilutoimisto. Edessä keskellä kaksi kadettiupseeria toimistopäällikkö Matti Ropponen (vas.) ja toimistoupseeri Pentti Heino. Tätä tutkimusta varten haastateltu Antero Aho on kuvassa vasemmalla seinän vieressä kolmen naisen takana. SA-kuva.

Radiovalvonta ja -harhautus osana vastavakoilua

Valvontaosaston vastavakoilutoimiston radiovalvontajaoksen tehtäviä ei määritelty missään ohjesäännössä. Sodan jälkeen Pentti Heino määritteli ne seuraavasti: vakoilijoiden radioasemien paljastaminen, vihollisen vakoiluelimien toiminnan sitominen sekä vihollisen harhauttaminen.⁸⁰⁵

Radiovalvontajaoksen toiminta oli pienimuotoista, peräti olematonta vielä talvisodan aikana. Ajan myötä radiovalvonta ja -harhautus kehittyivät ja viimeksi mainitusta tuli merkittävä osa vastavakoilua, koska sen avulla pystyttiin muun muassa sitomaan vihollisen vakoilukoneistoa toisarvoiseen työhön. Valvontatoimiston matala sodanajanvalmius näkyi syksyllä 1939 eritoten radiovalvonnassa. Riittäviä valmistelutöitä ei ollut tehty sen enempää henkilöstön kuin kalustonkaan suhteen. Alettaessa syksyllä 1939 kehittää sotilasvastavakoilun radiovalvontakykyä suoritettujen kalustohankinnat olivat suurin tekijä valvontatoimiston kulunkimenojen noustessa syyskuusta lokakuuhun yli kaksinkertaiseksi.⁸⁰⁶

Kaluston lisäksi radiovalvontaan oli myös löydettävä sopivaa henkilöstöä johtajiksi, kouluttajiksi sekä operaattoreiksi. Yksi radiovalvonnan johtotehtäviin valittu oli reservin kapteeni Sulo Mononen. Hänet kutsuttiin syyskuun lopussa 1939 tiedustelu-

⁸⁰⁵ Evl. Pentti Heinin luento radiovalvonnasta tutkintapuseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinin papereita. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁰⁶ Muistio ent. valvontatoimiston (Ulk.3) organisaatiosta, tehtävistä ym. pohjaksi suoritettaville lkp. valmistelutöille 25.5.1948. Huom. Asiakirjan johdannossa todetaan, että tiedot ovat muistinvaraisia, joten ne saattavat olla puutteellisia ja mahdollisesti osittain virheellisiäkin. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Päämajan jaosto II:n kirje N:o 3588/Tied.40/sal. puolustusministeriölle 21.6.1940 liitteinen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

upseerikurssille. Mononen siirtyi valvontatoimistoon 17. lokakuuta 1939, ja hän palveli radiovalvontajaoksen johtajana talvisodan ja Moskovan rauhana aikana. Valvontaosaston radio-osaston päälliköksi määrättiin 10. tammikuuta 1940 Tauno Lehtonen (myöh. Kylmänoja).⁸⁰⁷ Lähdeaineisto ei kerro, mikä oli Monosen ja Lehtosen työnjako. On mahdollista, että yhden vastuulla oli agenttiradioiden käyttämien taa-juuksien etsiminen, toisen johtaessa löydettyjen agenttiradioiden suuntimista.

Operaattoreiksi, vihollisen vakoojaradioita kuuntelemaan ja paikantamaan, valittiin joko sotaväessä tai suojeluskunnassa radistin koulutuksen saaneita henkilöitä. Esimerkiksi Paavo Kotilainen määrättiin radiovalvontajaokseen 7. marraskuuta 1939. Hän kuului Enson suojeluskuntaan, harrasti radioamatööritoimintaa ja oli suorittanut I- ja II-luokan radiosähkötystutkinnon. Hänen lisäksi syksyllä 1939 radiovalvontatehtävissä palveli kymmenkunta muuta radioamatööriä.⁸⁰⁸

Ylimääräisten harjoitusten aikana radiovalvontajaosta koulutettiin ja se toteutti valvontaa pääkaupunkiseudulla. Radioasemien suuntimista varten jaoksella oli käytössä puurunkoinen suuntimoauto. Sillä valvontajaos ajeli ympäri Helsinkiä yrittäen suuntia epäilyttäviä radioasemia. Toiminnalla ei kuitenkaan saavutettu tuloksia, koska jaos ei tiennyt mitä sen piti etsiä. Jaoksella ei ollut tiedossaan edes vihjettä vakoojaradistien käsialasta tai muista aseman mahdollisesti paljastavista seikoista. Täten ylimääräisten harjoitusten aikana toteutetun radiovalvonnan suurin hyöty oli se, että operaattoreina toimineet henkilöt saivat tehtävänsä käytännön harjoitusta.⁸⁰⁹

Radiovalvontajaos valvoi myös neuvostolähetystön radioliikennettä sekä piti silmällä, keitä henkilöitä neuvostolähetystössä vieraili. Näitä tehtäviä suoritettiin Albertinkadulla Neuvostoliiton lähetystöä vastapäätä sijainneesta huoneistosta.⁸¹⁰

Talvisodan syyttyä radiovalvontajaos siirtyi pääosaston mukana Mikkeliin. Siellä jaoksen henkilöstö majoittui sakastia vastapäätä olleeseen puutaloon. Jaos perusti kuuntelupisteen Mikkelin yhteiskouluun. Kuuntelupisteessä toimi ympärivuorokautinen päivystys kolmessa vuorossa.⁸¹¹

Tammikuun 5. päivänä 1940 neuvostoilmavoimat pommittivat rajusti Mikkeliä. Tällöin Mikkelin yhteiskoulu syttyi tuleen ja radiovalvontajaoksen kuuntelupiste tuhoutui. Valvontaosasto määrättiin siirtymään Mäntyharjulle. Siellä jaos perusti toimipaikkansa nuorisoseuran talolle, ja henkilöstö majoittui puolestaan pitäjän taloihin. Sen varalta, että vihollisen ilmavoimat olisivat edelleen hätyyttelleet valvontaosastolaisia, tehtiin Mäntyharjulla Salmelan lähellä olevan järven (Pyhävesi) jälle ilma-ammuntapoterot.⁸¹²

⁸⁰⁷ Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 4584/Ulk.3/40henk 18.12.1940 liitteen. Gustaf Mannerheimin yksityisarkisto. Kotelo 103. KA; Niilo Karin haastattelu 7.4.2002. - Sulo Monen palveli jatkosodan aikana radioharhautustehtävissä ja hänen työpisteensä sijaitsi mm. Petroskoissa olleen suomalaisen tiedustelukoulun yhteydessä. Porvali Mikko: Vakoojakoulu. Päämajan asiamieskoulutus jatkosodassa, Otava 2010, s. 23 - 25; Tauno Runo Olavi Kylmänojan hmp A 4497. EK-Valpo I. KA.

⁸⁰⁸ Paavo Kotilaisen sotilaspassi; Paavo Kotilaisen haastattelu 2.4.2001.

⁸⁰⁹ Paavo Kotilaisen haastattelu 2.4.2001.

⁸¹⁰ Sama.

⁸¹¹ Sama.

⁸¹² Sama. Niilo Karin haastattelu 7.4.2002.

Talvisodan sytyttyä radiovalvontajaoksen henkilöstön rekrytointi ja koulutus oli kesken. Joulun aatonaattona 1939 valvontaosasto pyysi Päämajan komento-osastoa komentamaan osaston käyttöön 40 luotettavaa noin 60 tahtia minuutissa vastaanotamaan kykenevää sotilassähköttäjää tai radiomiestä, joiden joukossa olisi jokunen aliupseeri. Valvontaosasto saikin tammikuun 1940 alussa käyttöönsä haluamansa määrän radisteja. Tämänkin jälkeen rekrytointi jatkui. Yhteensä näihin tehtäviin komennettiin tai siirrettiin helmikuun alkuun mennessä yli 50 miestä. Yksi radiovalvontajaokseen siirretyistä oli Niilo Kari. Hänet oli määrätty suorittamaan asevelvollisuuttaan Terijoelle Jääkäripataljoona 1:een. Sieltä hänet komennettiin Savonlinnaan, jossa järjestettiin iso radistikurssi. Se oli edelleen käynnissä talvisodan sytyessä. Tältä kurssilta Niilo Kari komennettiin yhdessä Oiva Miettisen kanssa valvontaosastoon Mäntyharjulle vuodenvaihteessa 1939 - 1940.⁸¹³

Radiovalvontajaoksen järjestelmällinen koulutus käynnistyi Mäntyharjulla tammi-kuussa 1940. Sähkötystä kouluttivat vänriket T. Lehtonen ja Klippa. Suuntimista, jonka avulla vakoojaradioita pyrittiin paikantamaan, harjoiteltiin alikersantti Saku Leskisen opastuksella. Koulutuksessa käytettiin opetusvälineistönä muun muassa vakoojilta takavarikoitua radiokalustoa. Suomalaisissa herättivät ihmetystä niissä käytetyt kuiva-akut, koska sellaisia ei vielä tuolloin Suomessa tunnettu.⁸¹⁴

Vihollisen vakoojaradioiden kuuntelua varten Mäntyharjulla oli yksi kuuntelulaite. Kuuntelijat saivat ohjeen, että heidän piti etsiä ja kuunnella uikuttavia tai piipittäviä asemia, koska tällainen ääni oli tunnusperäistä vakoojaradiolle. Kun kuuntelua suorittanut operaattori havaitsi ”etterissä” vakoojaradion hän kirjoitti radion käyttämän taajuuden ylös ja tämä taajuus ilmoitettiin eteenpäin.⁸¹⁵ Tämän jälkeen agenttiradioita pyrittiin paikantamaan suuntimalla.

Vakoojaradioiden paljastamiseksi radiovalvontajaos kykeni perustamaan myös muualle maahan kuuntelupisteitä. Talvisodan aikana tällainen kuunteluasema oli ainakin Tampereella Pyynikintori 1:ssä sijainneen talon neljännessä kerroksessa huoneistossa 22. Siellä käytetyt kuuntelulaitteet olivat suuria, ja ne jaksettiin juuri ja juuri kantaa kahden miehen voimin kuunteluhuoneistoon. Talvisodan aikana neuvostoilmavoimat pommitti Tamperetta useita kertoja. Erään pommituksen yhteydessä talo, jossa valvontaosaston kuuntelupiste sijaitsi, sai osuman. Onni oli tälläkin kertaa radiovalvontajaoksen mukana eikä se kärsinyt henkilöstö- eikä kalustotappioita.⁸¹⁶

Talvisodan aikana valvontaosastolle tuli eri puolilta maata useita ilmoituksia epäilyistä, että maasta käsin radioilla opastettaisiin vihollisen pommikoneita. Radiovalvontajaos alkoi selvittää asiaa. Tutkimuksissa päädyttiin siihen, ettei maassa sijainneita salaisia radioasemia käytetty vihollisen pommikoneiden opastukseen. Tultiin siihen

⁸¹³ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 2909/Valv.2/39h. Päämajan komento-osastolle 23.12.1939; Päämajan asiakirja N:o 1043/Kom.1/b/sal. 26.12.1939. Komento- ja henkilöasiaintoimisto (Kom 1)/PM. T-12085/15. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 597/Valv.1/40 sal. sisäasiainministeriölle 1.2.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 596/Valv.2/ 40 sal. Päämajan yleisesikunnan päällikölle 1.2.1940. Puolustusministeriö. T-23828/51. KA; Niilo Karin haastattelu 7.4.2002.

⁸¹⁴ Kopio päiväämättömästä asiakirjasta ”Rauhanaikaisen Ulkomaosaston-sodanaikaisen Tiedustelujaoston organisaatio v. 1939 - 1940”. Toimintakertomuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa. Huom. Asiakirjan johdannossa todetaan, että sen sisältö perustuu niukkoihin asiakirjatietoihin ja etupäässä eri henkilöiden muistitietoihin, joten tiedot saattavat olla puutteelliset ja mahdollisesti jossain kohdin virheelliset; Niilo Karin haastattelu 7.4.2002.

⁸¹⁵ Niilo Karin haastattelu 7.4.2002.

⁸¹⁶ Olli Hankalan haastattelu 30.1.2005.

tulokseen, että osastolle tehdyt ilmoitukset salaperäisistä radiolähetyksistä olivat poikkeuksetta koskeneet peitekieltä käyttäneiden ilmapuolustusaluekeskuksien (IPAK) radiolähetyksiä.⁸¹⁷

Radiovalvontaan asetettiin paljon toivoa vakoojien kiinnisaamiseksi. Käytännössä lienee käynyt niin, että vasta tammikuussa 1940 käynnistynyt järjestelmällinen koulutus ja vielä helmikuussa jatkunut radiovalvontajaoksen perustaminen aiheuttivat sen, ettei jaosta saatu toimimaan täydellä teholla talvisodan aikana. Jaoksen toiminnan vajeatehosta kertoo muun muassa Paavo Kotilaisen näkemys siitä, ettei radiovalvontajaoksen toimintaa ohjattu talvisodan aikana eikä radiovalvonnalla ollut tiedossa vihjeitä siitä, mihin sen olisi pitänyt kiinnittää huomiota tai millainen oli vihollisen käyttämä ”käsiäla”. Hänen valvontaosastossa olonsa aikana ei löydetty ainuttakaan epäilyttävää radioasemaa.⁸¹⁸

Kotilaisen käsitys siitä, ettei radiovalvontajaoksella ollut talvisodan aikana tietoa niistä seikoista, joihin vakoojaradiota etsittäessä piti kiinnittää huomiota, on virheellinen. Kannaksen valvontatoimiston päällikölle kerrottiin helmikuun 1940 puolivälissä, että vakoojaradion pystyi tunnistamaan siitä, että kutsut olivat 3-4-kirjaimisia ryhmiä, tekstiosuus oli 4-5-numeroisia ryhmiä, joiden välissä annettiin r-kirjain.⁸¹⁹ Kotilaisen virheellinen muistikuvansa saattaa johtua siitä, että kuva vihollisen vakoojaradioliikenteestä muodostui niin myöhäisessä vaiheessa, ettei sitä ehditty jakaa kaikille niille henkilöille, jotka olisivat sitä työssään tarvinneet. Tällainen selitys tukisi Kotilaisen väitettä, ettei radiovalvontajaoksen toimintaa ohjattu kunnolla.

Helsingin edustuston talvisodanaikainen toimintakertomus tukee Kotilaisen näkemystä, ettei radiovalvonnan avulla löydetty ainuttakaan vakoojaradiota. Edustuston päällikön Kastarin ja radiojaoksen päällikön Monosen tarkastellessa jälkikäteen jaoksen tekemiä peilausilmoituksia, syntyi Kastarille käsitys, etteivät peilausilmoitukset olleet teknillisesti hyviä.⁸²⁰ Tämä saattoi aiheuttaa sen, ettei valvontaelimiä kyetty suuntaamaan riittävän nopeasti riittävän suppealle alueelle radion löytämiseksi.

Jälkikäteen tarkasteltuna voidaan todeta, että valvontaosastolla käytössä ollut aika valmiuden kohottamisesta loppuvuodesta 1939 talvisodan päättymiseen keväällä 1940 oli liian lyhyt, jotta radiovalvontajaosta olisi pystytty käyttämään tehokkaasti hyödyksi talvisodanaikaisessa vastavakoilussa. Pääsyy toiminnan tuloksettomuuteen oli myöhään venynyt jaoksen perustaminen ja kouluttaminen. Ne puolestaan johtuivat rauhan aikana laiminlyödyistä sodanajan valmistelutoista. Myös se, ettei jaoksen havaintoja vihollisen vakoojaradistien käyttämistä työtavoista ilmeisesti jaettu riittävästi kattavasti, vaikeutti vakoojaradistien kiinnisaamista.

⁸¹⁷ Jäljennös Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjeestä N:o 990/Valv.1./40/henk. valvontaosaston Kan.A:n toimiston päällikölle 15.2.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

⁸¹⁸ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 597/Val.1/40 sal. sisäasiainministeriölle 1.2.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA. Lähteestä todetaan, että perustamisen alla olleet radiovalvontaelimet tulisivat vastaisuudessa tuottamaan valvontaosastolle paljon työtä; Paavo Kotilaisen haastattelu 2.4.2001.

⁸¹⁹ Jäljennös Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjeestä N:o 990/Valv.1./40/henk. valvontaosaston Kan.A:n toimiston päällikölle 15.2.1940 liitteineen. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

⁸²⁰ Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

Radiovalvonnan kalustohankintoja ja koulutusta

Rauhan solmimisen jälkeen radiovalvontajaos siirtyi junakuljetuksella Tampereen lähelle Kuruun. Siellä se asettui Kevon metsäkoululle, jossa suuri osa jaoksen henkilöstöstä kotiutettiin. Kevään 1940 aikana radiovalvontajaoksen kuuntelu- ja suuntimistoimintaa alettiin keskittää pääkaupunkiseudulle. Jaoksella oli kuuntelu- ja suuntimoasemat Hanasaarella, Isosaarella sekä eräässä helsinkiläisessä koulussa. Näillä asemilla suoritettiin ainoastaan kuuntelua ja suuntimista, koulutustoimintaa ei ollut. Asemia huolsi Suomen Valkoinen Kaarti. Toukokuun lopulla radiovalvontajaos siirtyi Kurusta Tuusulaan Tuomaalan kansanopistolle, jolloin loput jaoksessa palvelleista kotiutettiin.⁸²¹ Runkohenkilöstö jäi kuitenkin palvelukseen.

Kesän aikana arvioitiin radiovalvonnalla saatuja tuloksia, suunniteltiin radiovalvonnan kehittämistä sekä analysoitiin vihollisen vakoiluradisteilta kuulusteluissa kerättyä tietoa muun muassa heidän koulutuksestaan, sähkötystyylistään sekä kouluttajistaan. Radiovalvonnan kehittämiseen vaadittu panostus verrattuna sillä saavutettavaan hyötyyn nähtiin siinä määrin kannattavaksi, että radiovalvontaa päätettiin jatkaa. Tämän seurauksena radiovalvontajaos, josta käytettiin myös nimeä radiovalvontaryhmä, perustettiin uudelleen syyskuun alussa 1940 ja se sai nimekseen ”Osasto 555”. Sen vahvuus oli noin 20 henkeä. Nämä olivat palkattuja upseereja ja aliupseereja, miehistöä ei ollut lainkaan.⁸²²

Osaston toimintaa johtivat edelleen kapteeni S. Mononen ja vänrikki T. Lehtonen. Osastoon palkattujen piti olla poliittisesti luotettavia, mutta myös ammattitaitoon kiinnitettiin huomiota. Osastoon valittavan piti omata viestiaselajin perustaidot ja hänen sähkötystaitonsa piti olla parempi kuin I-luokan sotilassähköttäjällä. Puolen vuoden koulutuksen jälkeen piti omata vähintään 150 merkin sähkötysnopeus minuutissa.⁸²³

Osasto toimi koko ajan Järvenpäässä. Aluksi se ryhmittyi Maatalousnormaalikoululle, mutta siirtyi sieltä lokakuun alussa Tuusulanjärven pohjoispäässä sijainneeseen insinööri Dahlin huvilaan, missä se toimi jatkosodan alkuun saakka. Osaston majoituskäytössä oli kaksi rakennusta, joista käytettiin nimityksiä ”ylempi” ja ”alempi” talo. Ylätalossa asui päällystö ja alatalossa alipäällystö. Alatalon alakertaa käytettiin oppisalinana ja baarina. Myös huvilan piharakennukset ja sauna olivat vastavakoiluradistien käytössä. Osasto ruokaili Järvenpään Osuusliikkeen ravintolassa.⁸²⁴

⁸²¹ Niilo Karin haastattelu 7.4.2002; T.R.O. Kylmänojan piirros; Kopio päivämättömästä asiakirjasta ”Rauhanaikaisen Ulkomaaosaston-sodanaikaisen Tiedustelujaoston organisaatio v. 1939 - 1940”. Toimintakertomuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa. Huom. Asiakirjan johdannossa todetaan, että sen sisältö perustuu niukkoihin asiakirjatietoihin ja etupäässä eri henkilöiden muistitietoihin, joten tiedot saattavat olla puutteelliset ja mahdollisesti jossain kohdin virheelliset.

⁸²² Autio Viljo (kirjoitelma): Vähän lisäyksiä välirauhanaikaan. Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 4584/Ulk.3/40henk 18.12.1940 liitteinen. Gustaf Mannerheimin yksityisarkisto. Kotelo 103. KA; Lehtonen, Liene, Manninen (2016), s. 77-78; Reino Seilolan haastattelu 4.4.2002; Autio Viljo (kirjoitelma): Välirauha ja jatkosota.

⁸²³ Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 4584/Ulk.3/40henk 18.12.1940 liitteinen. Gustaf Mannerheimin yksityisarkisto. Kotelo 103. KA; Lehtonen, Liene, Manninen (2016), s. 77-78; Reino Seilolan haastattelu 4.4.2002; Autio Viljo (kirjoitelma): Välirauha ja jatkosota.

⁸²⁴ Kopio organisaatiokaaviosta ”Loppuvuosi 1940” lähteessä päivämäärämerkintä 18.8.-48. Sekalaisia asiakirjoja. PEtutk-os. Tutkimuslupa; T.R.O. Kylmänojan piirros Osasto 555:n sijoituspaikoista; Aatos Kuusisen kirje 22.3.2003 tämän tutkimuksen laatijalle; Autio Viljo (kirjoitelma): Vähän lisäyksiä välirauhan aikaan; Reino Seilolan haastattelu 4.4.2002; Lehtonen Lauri 2005 (esitelmä): Radiotiedustelun toiminta Tuusulassa sotiemme aikaa; Niilo Karin haastattelu 7.4.2002; Autio Viljo: Välirauha ja jatkosota (kirjoitelma).

Osasto 555:n tehtävä oli sama kuin radiovalvontajaoksen. Salaamissyistä osaston henkilöstö käytti siviiliasuja ja heillä piti olla valmiiksi mietittynä peitetarina siltä varalta, että joku sattui kysymään heidän tekemisistään.⁸²⁵

Aliupseerit vuorottelivat päivystävinä kuuntelijoina ”ylätalon” yläkertaan perustetussa kuuntelupisteessä. Moskovan rauhan aikana Suomen radiotiedustelun ja myös -vastatiedustelun kalusto parani eversti Reino Hallamaan toimeenpanemien kalustohankintojen seurauksena. Näiden hankintojen tuloksena kuuntelupisteen vastaanottimena olivat yhdysvaltalaiset (Hallicra SX 23 ja National NC 100 XA) liikennevastaanottimet, jotka edustivat tuohon aikaan alan huippukalustoa. Kalustohankinnoilla parannettiin myös radiovalvonnan liikkuvuutta. Ruotsista hankittiin kaksi ”Babyiksi” nimettyä Volvon BB -pakettiautoa. Niitä käytettiin liikkuvina kuuntelu-, peilaus- ja yhteysvaunuina. Autot varustettiin sisäänrakennetulla pyöritettävällä kehäantennilla ja vastaanottimena toimi ruotsalainen AGA:n vastaanotin. Lisäksi vaunuissa oli VHF-puhelin.⁸²⁶

Autot oli alun perin suunniteltu siviilikäyttöön. Tästä syystä niiden eräät ominaisuudet aiheuttivat ongelmia, kun niitä käytettiin radiovalvonta-autoina. Esimerkiksi akselistot olivat heikot ja radiokaluston virransaanti tuotti ongelmia.⁸²⁷ Ilmenneistä puutteista huolimatta autot paransivat radiovalvonnan suorituskykyä, sillä nyt oli mahdollista liikkuvaa modernia kalustoa käyttäen suorittaa ristiin suuntimista, mikä paransi laittomien radioasemien paikannusnopeutta ja -tarkkuutta.

Laittomien radioasemien suuntimisen ja paikantamisen ohessa osaston henkilöstöä koulutettiin jatkuvasti. Heille opetettiin sähkö- ja radiotekniikkaa, matematiikkaa, englanninkieltä ja venäjänkielen alkeita, kalusto-oppia sekä sähkötystä. Lisäksi peilausautoilla etsittiin harjoitus- ja todellisia maaleja. Teoriakoulutuksessa saatuja oppeja ei ollut mahdollista kerrata itseopiskeluna, sillä muistiinpanojen tekeminen oli kiellettyä.⁸²⁸

Koulutuksen lisäksi osaston henkilöstö osallistui radiovalvonta-alan kokeilu- ja kehittämistoimintaan. Siihen kuului muun muassa peilausvirheen suuruuden määrittäminen. Tätä kokeiltiin siten, että radisti lähetti sanomaa, jota peilattiin näköetäisyydeltä radioautosta. Näköyhteyteen perustuen pystyttiin päättämään mahdollinen virhe peilaustulokseen. Peilausvirheen huomioiminen valvontatyössä korostui etenkin toimittaessa kaupunkioissa, jossa talot sijaitsivat lähellä toisiaan. Osasto 555 osallistui myös suomalaisille kaukopartiomiehille kehitetyn ”kyynel-radion” kehitystyöhön kokeilemalla Helsingissä, miten radio toimi kaupunkioissa.⁸²⁹

Moskovan rauhan aikana Neuvostoliiton tiedustelupalvelujen lisäksi myös Englannin tiedustelupalvelu toimi Suomessa aktiivisesti pitäen yhteyttä kotimaahansa muun muassa salaisten radioasemien välityksellä. Touko-kesäkuun vaihteessa 1941 kapteeni S. Mononen antoi vänrikki T. Kylmänojalle tehtäväksi etsiä Espoosta mahdollisesti Bodomjärven rannalta kesäasunto, josta todennäköisesti lähetettiin salaisia ra-

⁸²⁵ Autio Viljo (kirjoitelmat): Väli rauha ja jatkosota, Vähän lisäyksiä väli rauhanaikaan; Reino Seilolan haastattelu 4.4.2002; Lehtonen 2005 (esitelmä).

⁸²⁶ Autio Viljo (kirjoitelma): Vähän lisäyksiä väli rauhanaikaan.

⁸²⁷ Paavo Kotilaisen haastattelu 2.4.2001.

⁸²⁸ Autio Viljo (kirjoitelma): Väli rauha ja jatkosota; Reino Seilolan haastattelu 4.4.2002.

⁸²⁹ Niilo Karin haastattelu 7.4.2002; Reino Seilolan haastattelu 4.4.2002.

diosanomia. Kylmänoja apureineen sai käyttöönsä henkilöauton ja siviilivaatteisiin sonnustautuneina he alkoivat toteuttaa tehtäväänsä. Etsintöjen tuloksena Bodomjärven rannalta löytyikin englantilaisten käyttämä kesäasunto, joka toimi salaisena radioasemana. Se sai kuitenkin toimia tarkkailun ja kuuntelun alaisena niin kauan kuin se oli suomalaisille sopivaa. Myöhemmin ulkoministeriö ilmoitti englantilaisille, että radioaseman oli lopetettava toimintansa. Näin tapahtuikin, mutta englantilaisten radiotoiminta alkoi uudelleen erästä Porvoon lähellä sijainneesta huvilasta.⁸³⁰

Kesäkuussa 1941, kun sodan uhka oli jo ilmeinen, siirrettiin suuri osa Osasto 555:n henkilöstöstä perusteilla olleeseen Päämajan Radiopataljoonaan. Helsinkiin jäi kuitenkin pieni joukko Viljo Aution johdolla suorittamaan radiovalvontaa. Sen tärkein kohde oli neuvostolähetystön radioliikenteen tarkkailu. Sitä suoritettiin jo aikaisemmin tutuksi tulleesta neuvostolähetystä vastapäätä sijainneesta huoneistosta.⁸³¹

Jotta neuvostolähetystön viestiliikenne olisi ollut mahdollisimman vaikeaa, Valtiollisen poliisin päällikölle Arno Anthonille esitettiin lähetystörakennuksen sähköjen katkaisua. Anthoni oli aluksi ehdotusta vastaan, koska Moskovassa ollut Suomen lähetystö saisi vastaavasti kärsiä suomalaisten sähkökatkaisusta, mutta suostui lopulta. Neuvostolähetystö oli kuitenkin varautunut ongelmatilanteisiin, eikä kulunut aikaakaan, kun lähetystön pihalla käynnistyi polttomoottorigeneraattori ja lähetystöllä oli taas sähköä saatavilla. Asia ei jäänyt kuitenkaan tähän, vaan päätettiin ottaa käyttöön järeämmät keinot. Valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välisessä neuvonpidossa näet päätettiin katkaista neuvostolähetystön katolla olleet antennit ja tämän myötä radiolähetykset neuvostolähetystöstä loppuivat.⁸³²

Panostus radiovalvontaan alkaa tuottaa tulosta

Jatkosodan aikana valvontaosaston radiovalvontajaos teki yhteistyötä Päämajan Radiopataljoonan kanssa pyrkiessään paikantamaan ja paljastamaan vakoojien Suomesa käyttämiä radioita. Työnjako oli määrätty siten, että Radiopataljoona vastasi vakoojaradioiden kaukosuunninnasta ja radiovalvontajaos vastasi niiden tarkasta paikannuksesta. Vakoojan pidättäminen kuului puolestaan valvontaosastolle.⁸³³

Seuraava esimerkki kuvaa Radiopataljoonan ja radiovalvontajaoksen välistä yhteistoimintaa: Radiopataljoonasta ilmoitettiin valvontaosastolle kaukosuuntimalla selvitetyn, että Helsingin alueella sijaitsi agenttiradio. Valvontaosastosta annettiin Helsingin alatoimistolle ja Kuusisaaren radioasemalle tehtäväksi selvittää, missä tämä asema sijaitsi ja pidättää sen käyttäjä. Suuntimoautojen avulla selvitettiin, että etsitty asema sijaitsi Hakaniemessä.⁸³⁴

⁸³⁰ Kylmänoja T.R.O. (kirjoitelma): Tämä seikkailu tapahtui kesäkuussa 1941; Autio Viljo (kirjoitelma): Väli- rauha ja jatkosota.

⁸³¹ Autio Viljo (kirjoitelma): Väli rauha ja jatkosota; Reino Seilolan haastattelu 4.4.2002. Lehtonen, Liene, Manninen (2016), s. 93.

⁸³² Autio Viljo (kirjoitelma): Väli rauha ja jatkosota; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 6 kesä- kuulta 1941 22.7.1941. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA; Reino Seilolan haastattelu 4.4.2002.

⁸³³ Evl. Pentti Heinin luento radiovalvonnasta tutkintapuseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinin papereita. PETutk-os. Tutkimuslupa; Kopio Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaosaston kirjeestä N:o 3/Ulk.2/sal. Valtiollisen poliisin sotilastoimistolle 10.2.1948 liitteinen. Sekalaisia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa; Lehtonen, Liene, Manninen (2016), s. 93.

⁸³⁴ Evl. Pentti Heinin luento radiovalvonnasta tutkintapuseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinin papereita. PETutk-os. Tutkimuslupa.

Eräs etsinnässä mukana ollut vastavakooja keksi, että jospa radio tarvitsikin ulkopuolisen virtalähteen. Tätä ajatusta alettiin kehittää. Sähkölaitoksen kanssa sovittiin, että aina kun agenttiradio oli toiminnassa, katkaistiin tiettyiltä kortteleilta sähkö. Tämä tepsi, ja näin agenttiradio saatiin paikannettua tiettyyn kortteliin.⁸³⁵

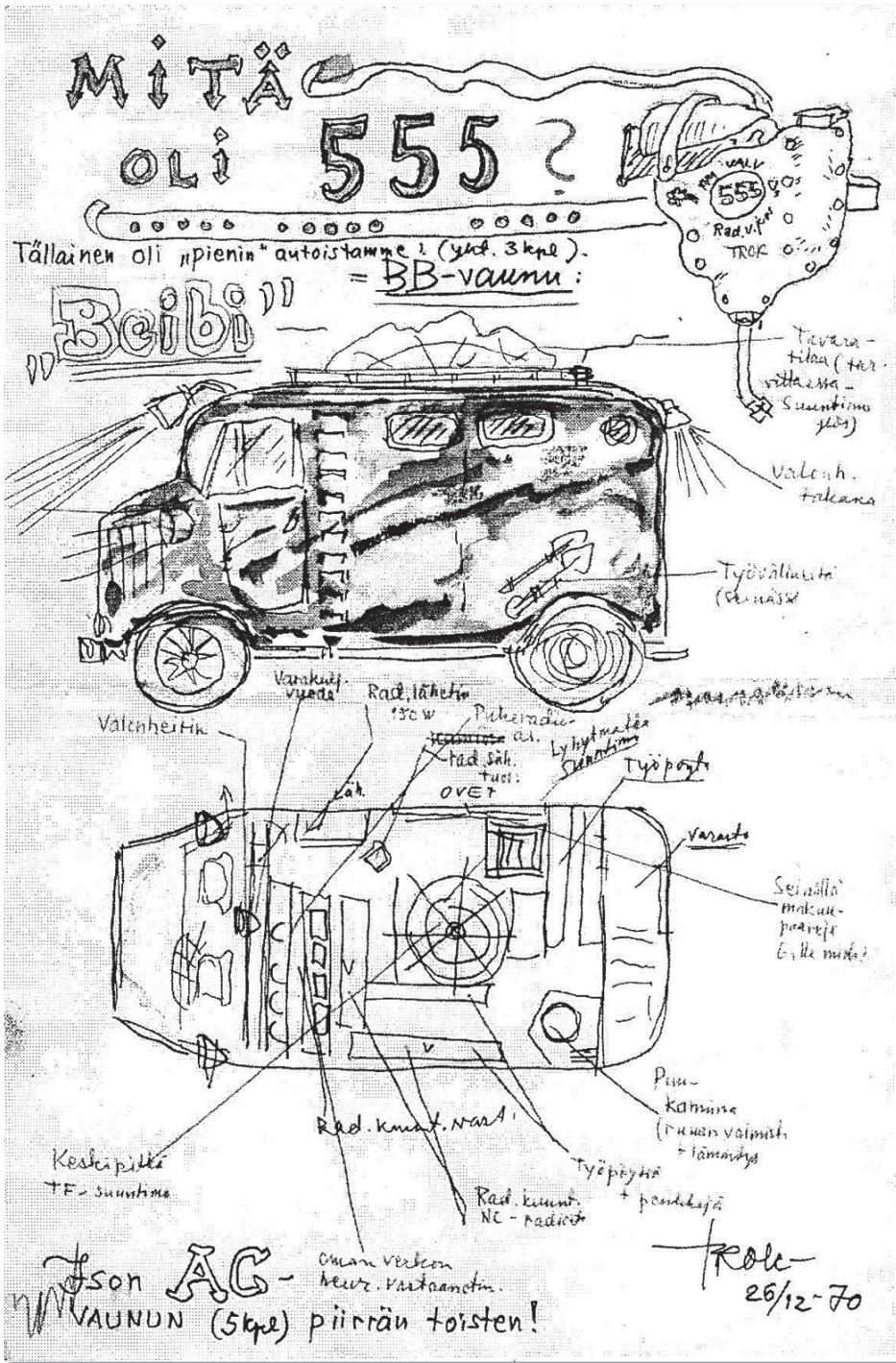
Radiovalvontajaoksella oli käytössään myös kannettavia kuuntelulaitteita. Ne eivät ilmaisseet suuntaa, missä agenttiradio sijaitsi, mutta niiden antama signaali voimistui sitä mukaa kuin etsinnän kohdetta lähestyttiin. Näin etsinnässä ollut radio paikannettiin tiettyyn asuntoon. Valvontaosastolaisten tunkeutuessa kyseiseen asuntoon oli radisti parhaillaan polttamassa papereitaan. Hän ei myöskään suostunut pidätettäväksi, vaan surmasi itsensä.⁸³⁶

Samanlaisella menettelyllä valvontaosasto paikansi erään unkarilaisen tiedusteluupseerin hotelli Torniin. Pidätyshetkellä tämä sanomalehtimies ilmoitti, että hänellä oli lupa kyseiselle toiminnalle. Eversti Paasonen vahvisti miehen kertomuksen. Valvontaosastolaisille tapaus aiheutti paljon turhaa työtä. Myöhemmin Paasonen ilmoittikin, että vastaisuudessa hän ilmoittaa valvontaosastolle, jos hän myöntäisi vastaavanlaisia lupia.⁸³⁷

⁸³⁵ Sama.

⁸³⁶ Sama.

⁸³⁷ Sama.

T. R. O. Kylmänojan piirros "Osasto 555:n" käytössä olleista suunnitmoautoista.

Vihollistiedusteluun vaikuttaminen

Radiovalvontajaos osallistui myös radioharhautukseen. Päävastuu jatkosodan aikana yhteistyöhön suostuneiden vakoojien käytöstä oli Päämajan valvontaosastolla. Siellä heitä käytettiin pääasiassa radioharhautuksessa. Yhteistyöhön suostuneen vakoojan motiivi oli selvä. Jukka Lindstedtin tutkimuksen mukaan: ”Hän (vakooja) säästi henkensä yleensä vain niissä tapauksissa, jolloin häntä kohdemaassa voitiin käyttää hyväksi, esimerkiksi omille joukoilleen virheellisten tietojen antamista varten. Radioharhautus on mahdollisesti ollut yksi vastatiedustelun yleisesti käyttämä työtapana, sillä myös Neuvostoliiton vastatiedustelu käytti Suomeen suunnatussa radioharhautuksessa Suomen sotilastiedustelun Neuvostoliittoon lähetettämiä, mutta myöhemmin paljastuneita vakoojia.”⁸³⁸

Jatkosodan loppupuolella vastavakoilutoimiston radiovalvontajaoksessa palveli vaajat kaksikymmentä venäläistä sotavankia. Väli rauhan solmimisen jälkeen heitä oli 7-8. Heidät saatiin kyseiseen tehtävään lupaamalla, ettei heitä sodan jälkeen luovuteta Neuvostoliittoon. Lisäksi heille luvattiin samat oikeudet kuin oli muillakin Suomen armeijassa palvelleilla ulkomaalaisilla vapaaehtoisilla.⁸³⁹

Radioharhautus laajeni jatkosodan aikana merkittäväksi työmuodoksi. Vihollisen vakoiluelimien harhauttaminen ja sitominen edellytti vastustajan vakoilijan ominaisuudessa toimimista. Tällöin vakoojan radiolla annettiin neuvostotiedustelulle tarkoituksellisesti erheellisiä ja toisarvoisia tietoja. Syntyneitä yhteyttä pyrittiin ylläpitämään mahdollisimman kauan erinäisin verukkein. Pentti Heinon mukaan radioharhautuksella aikaansaatu neuvostotiedustelun sitomista ei ollut syytä väheksyä. Tätä hän perusteli sillä, että menestyksekkään vakoojan koulutus kesti kuukausia, pärmiläisiä koulutettiin vuosi. Sota-aikana kuukausien vakoojakoulutus oli pitkä aika. Heinon mukaan korkeamman luokan, siis perusteellisen vakoilukoulutuksen saaneiden vakoojien kanssa valvontaosasto toteutti harhautustoimintaa yhdessä pärmiläisen Risto Vesterlundin kanssa. Operaatio ajoittui vuosille 1943 - 1944 ja se kesti kaikkiaan noin kahdeksan kuukautta. Ennen pidätystään Vesterlund ennätti hankkia neuvostotiedustelulle hyviä tietoja niin sotilaallisista asioista kuin politiikankin alalta. Myöhemmin Valtiollinen poliisi ”kaappasi” Vesterlundin itselleen ja alkoi toteuttaa valvontaosastolta salaa ”värväämänsä” sotilasradistin kanssa radioharhautusta.⁸⁴⁰

⁸³⁸ Lindstedt (1999), s. 283, 287; Porvali (2010), s. 106, 111, 125. NKVD:n Suomeen suunnatuista ”radiopeleistä” Stepakov, Kononov, Petrov, Frolov (2005), s. 229, 242, 270.

⁸³⁹ Pentti Heinon kuulustelupöytäkirja (590/46) 13.9.1946. Valtiollinen poliisi II. Pääosaston kuulustelupöytäkirjoja. KA. Mm. Alois Kuortin, Eugen Kotovin sekä Toivo Raikkeruksen tiedetään toimineen radioharhautustehtävissä kiinnijäämisensä jälkeen. Panschin (2000), s. 53, 54, 58. Sodan jälkeen laaditussa luettelossa ”Luettelo Päämajan valvontaosaston käytössä olleista sotavangeista” (kopio) ilmenee, että edellä mainittujen henkilöiden kohdalla on maininta ”toiminut avustajana valvontaosastossa”. Tämän lisäksi kyseisessä luettelossa myös seuraavien henkilöiden kohdalla on sama maininta: Viljo Forström, Paavo Hyvönen, Irene Janhonen, Aleksanteri Kaskelainen, Robert Marttinen, Aapo Petriläinen, Karl Wachter sekä Juho Väisänen. Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁴⁰ Muistio ent. valvontatoimiston (Ulk.3) organisaatiosta, tehtävistä ym. pohjaksi suoritettaville lkp. valmistutuille 25.5.1948. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA. Huom. Asiakirjan johdannossa todetaan, että tiedot ovat muistinvaraisia, joten ne saattavat olla puutteellisia ja mahdollisesti osittain virheellisiäkin; Evl. Pentti Heinon luento radiovalvonnasta tutkintapuseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinon papereja. PEutk-os. Tutkimuslupa; Pentti Heinon esitelmä (nauhoite) valvontaosaston toiminnasta jatkosodassa Kärkölän reservinupseereille 2.4.1976; P. M. koskien desantti Risto Vesterlundin harhauttamista. EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA.

Radioharhautuksessa vihollisen toimintatarmoa sidottiin antamalla sille mahdollisimman paljon tietoja ja mahdollisimman paljon sanomia. Toisaalta pyrittiin myös siihen, että saadessaan tietoa määrättyiltä alueilta, vihollinen ei lähettänyt sinne uutta partiota. Näin olisi käynyt, mikäli tärkeälle alueelle lähetetty partio olisi heti leikattu pois.⁸⁴¹

Radioharhautusta suoritettiin niin koti- ja rintama-alatoimistojen alueella joko omin toimenpitein tai yhteistyössä tiedusteluosaston paikallisedustustojen kanssa. Pääosassa radioharhautusta toteutti radiovalvontajaos. Radioharhautustoiminnan johto oli keskitetty vastavakoilutoimistoon, jonka päällikkö hyväksyi lähetettävän harhautussanomien. Tärkeimpien ja monimutkaisempien harhautussanomien sisällön hyväksyi joko ulkoministeriön poliittisen osaston päällikkö Asko Ivalo tai Päämajan operatiivisen osaston päällikkö eversti Valo Nihtilä. Rintama-alatoimistojen harhautussanomissa esiintyneet sotilaalliset tiedot hyväksyttiin paikallisella johtoportaalilla.⁸⁴²

Alkuvuodesta 1943 järjestettiin ”kirkolliskokous”. Se sai nimensä siitä, että se järjestettiin Mäntyharjun kirkossa. Tässä tilaisuudessa valvontaosaston päällikön Kustaa Rautsuon ja Päämajan Radiopataljoonan komentajan Reino Hallamaan välille syntyi kiistaa siitä, kumman osasto sai radioharhautusta suorittaa. Yhteistyöhön suostuneiden vakoojien kanssa toteutettu radioharhautustoiminta säilyi ainakin pääosin valvontaosaston tehtävänä sodan loppuun saakka.⁸⁴³

Pisin yhtäjaksoinen valvontaosaston johtama radioharhautusoperaatio ajoittui aikavälille kesäkuun 7. päivästä 1942 helmikuun 5. päivään 1944. Kyseiseen operaatioon kuului 335 sanoman vaihtoa. Harhautustoimi toteutettiin aliluutnantti Eugen Kotovin avustuksella. Tämä oli tehnyt aikaisemmin kaksi onnistunutta vakoilumatkaa Suomeen, joten neuvostovakoilun luotto häneen oli lähes rajaton. Kotovin avulla voitiin neuvostoliittolaisille lähettää lähes mitä tahansa harhautustietoa. Kotov oli ennen kiinnijoutumistaan ehtinyt kolmannella vakoilumatkallaan lähettää kaksi aitoa sanomaa toimeksiantajilleen.⁸⁴⁴

Harhautussanomissa korostettiin joukkojen ja koko kansan puolustustahtoa, selvitetiin edullisessa valossa maan taloudellista tilannetta ja niin edelleen. Radioharhautuksella pyrittiin myös selvittämään, mikä vihollista kiinnosti eri rintamaosilla tai koti-alueella ja täten saamaan mahdollisia viitteitä vihollisen aikomuksista. Muutoin harhautussanomien oli luonnollisesti laadittu vastaamaan vakoojan oikeaa tehtävää. Harhautussanomien valmistuttua se annettiin vakoojalle, joka muokkasi sen siten kuin se

⁸⁴¹ Evl. Pentti Heinon luento radiovalvonnasta tutkintauseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinon papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁴² Pentti Heinon esitelmä (nauhoite) valvontaosaston toiminnasta jatkosodassa Kärkölen reservinupseereille 2.4.1976; Evl. Pentti Heinon luento radiovalvonnasta tutkintauseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinon papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa; Karjalainen (2009), s. 60; Antero Ahon 25.3.1999, Jaakko Apiolan 8.4.1999, 21.4.1999 sekä 10.2.2000 sekä Reino Sarvolan haastattelut 21.6.1999, 9.3.2000, 28.3.2001.

⁸⁴³ Jaakko Apiolan haastattelu 8.4.1999, 21.4.1999 sekä 10.2.2000; Pentti Heinon esitelmä (nauhoite) valvontaosaston toiminnasta jatkosodassa Kärkölen reservinupseereille 2.4.1976; Kopio jäljennöksestä, joka koskee sanomanvaihtoa Vishnjakovan H-tapauksesta, jonka viimeinen sanoma on merkitty lähetetyksi 18.6.1944 (Päämajan valvontaosaston asema 1 6.7.1944). Radioharhautusta koskevia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁴⁴ Pentti Heinon esitelmä (nauhoite) valvontaosaston toiminnasta jatkosodassa Kärkölen reservinupseereille 2.4.1976; Kopio jäljennöksestä, joka koskee Kotovin harhautustapauksen sanomavaihtoselostetta (Päämajan Radiopataljoonan Vark.K. as. 12 3.8.1942). Radioharhautusta koskevia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa.

olisi hänen laatimansa. Yhteistyöhön suostunut vakooja kuljetettiin tarvittaessa ajoneuvolla hänen suunnitellun toiminta-alueensa läheisyyteen.⁸⁴⁵ Tämä oli varotoimien varalle, että neuvostovakoilu olisi pyrkinyt suuntimaan vastaanottamiensa sanomien lähetyspaikan.

Ennen kuin näin pitkälle päästiin, oli jo kuulusteluvaiheessa selvitetty vakoojalta se kirjainryhmä, mikä hänen piti liittää salaa lähettämäänsä sanomaan merkiksi siitä, että oli joutunut kiinni. Siinä tapauksessa, että vakooja suostui itse lähettämään harhautussanoman, meneteltiin seuraavasti: vakooja lähetti radiollaan sanomaa ja häntä vastapäätä istui suomalainen radisti, joka koko ajan kirjoitti ylös, mitä vakooja lähetti. Samanaikaisesti viereisessä huoneessa istui toinen suomalainen radisti. Hän kuuli kovaäänisten välityksellä vakoojan lähettämän sanoman, ja lisäksi hän seurasi sanomaa paperilta. Tällä menettelyllä pyrittiin valvomaan sitä, ettei kiinnijäämisestä sovitua kirjainyhdistelmää onnistuttu ujuttamaan harhautussanoman yhteyteen. Tästä huolimatta muutama vakooja onnistui viestinnän yhteydessä lähettämään merkin myös pidätyksestään. Kun harhautustoiminta tapahtui rintama-alatoimistojen toteuttamana, viestiliikennettä valvomaan hankittiin radistit joko paikallisesta tiedustelutoimistosta tai armeijakunnan viestitoimistosta.⁸⁴⁶

Mikäli vakooja suostui yhteistyöhön muutoin, mutta kieltäytyi itse lähettämästä harhautussanomaa, sanoman lähetti suomalainen radisti. Tällöin ei tietenkään tarvittu radioliikenteen valvoja. Koska jokaisella radistilla oli oma käsialansa, piti tällöin suomalaisen radistin ”varastaa” vakoojan käsiala. Tämä tapahtui siten, että vakooja ja ”varas” istuivat vastatusten koko ajan sähköttäen, suomalaisen radistin kopioidessa vakoojan sähkötysrytmiiä. Tähän kopioimiseen kului 2-3 vuorokautta, ennen kuin ”varasta” voitiin käyttää ”vakoojana”.⁸⁴⁷

Kuten edellä mainittiin, laaditut harhautussanomamat olivat sidoksissa kiinnijääneen vakoojan oikeaan tehtävään. Näin ollen sanomien sisältö vaihteli. Niissä käsiteltiin Suomessa vallinneita mielialoja, rauta- ja maantiekuljetuksia ja pyydettiin toimittamaan lisää vakoojia, virtalähteitä radioon sekä rahaa. Näitä täydennyksiä saapuikin ja täydennyslentoja valvottiin. Täydennyslennon suorittaneen koneen kimppuun käytiin kuitenkin vasta sen poistuttua kohdealueelta, ettei juoni olisi paljastunut.⁸⁴⁸

Esimerkkinä voidaan kertoa Itä-Karjalassa Säpsjärvellä elokuussa 1942 rintama-alatoimiston toteuttamasta radioharhautusoperaatiosta. Suomalaiset olivat pidättäneet vakoojan, jota hyväksi käyttäen venäläisille kerrottiin, että vakoojan tehtävän mukaisesti oli muka saatu kaapattua suomalainen lähettiupseeri, jolla oli mukanaan joukko erilaisia muun muassa salaisia asiakirjoja ja karttoja. Venäläisille sähkötettiin, että niiden sisällön välittäminen radiolla oli mahdotonta. Harhautusoperaation seurauksena venäläiset lähettivät kaksi lentovenettä noutamaan asiakirjoja ja lopputule-

⁸⁴⁵ Evl. Pentti Heinon luento radiovalvonnasta tutkintupseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinon papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa; Pentti Heinon esitelmä (nauhoite) valvontaosaston toiminnasta jatkosodassa Kärkölen reservinupseereille 2.4.1976.

⁸⁴⁶ Pentti Heinon esitelmä (nauhoite) valvontaosaston toiminnasta jatkosodassa Kärkölen reservinupseereille 2.4.1976; Jaakko Apiolan haastattelu 8.4.1999, 21.4.1999 sekä 10.2.2000.

⁸⁴⁷ Pentti Heinon esitelmä (nauhoite) valvontaosaston toiminnasta jatkosodassa Kärkölen reservinupseereille 2.4.1976.

⁸⁴⁸ Sama. Jaakko Apiolan haastattelu 8.4.1999, 21.4.1999 sekä 10.2.2000; Evl. Pentti Heinon luento radiovalvonnasta tutkintupseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinon papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa.

mana oli, että toinen lentoveneistä jäi suomalaisten haltuun. Toinen lentoveneistä onnistui pakenemaan ja vei tiedon harhautusoperaatiosta mennessään, eikä sitä voitu enää jatkaa.⁸⁴⁹

Valvontaosasto kykeni jatkosodan aikana rahoittamaan salaista toimintaansa huomattavin osin juuri harhautussanomien johdosta Neuvostoliitosta muka vakoojille lähetetyillä Suomen markoilla.⁸⁵⁰ Neuvostoliittolaisten vakoojilleen lähettämät Suomen markat lienevät olleen pääosin peräisin talvisotaa edeltäneeltä ajalta, jolloin Neuvostoliiton Helsingin lähetystön henkilökunta vaihtoi kahden suomalaisen liikepankin välityksellä kaksi miljoonaa Yhdysvaltain dollaria Suomen markoiksi.⁸⁵¹

Valvontaosaston toteuttama vastavakoilu- ja radioharhautustoiminta onnistui ilmeisesti melko hyvin tuottamaan neuvostotiedustelulle harmaita hiuksia jatkosodan aikana. Jatkosodan loppuvaiheessa vastavakoilutoimiston päällikkönä toiminut Pentti Heino joutui sodan päättyttyä neljään eri kertaan selvittämään Suomen sodanaikaista vastavakoilutoimintaa liittoutuneiden valvontakomissiolle. Aluksi hän yritti vähätellä valvontaosastossa aikaansaatuja tuloksia, mutta majuri Žukov palautti Heinon nopeasti ”ruotuun”, mikä oli merkki siitä, että neuvostovakoilu oli oppinut sodan aikana arvostamaan suomalaista vastavakoilua.⁸⁵²

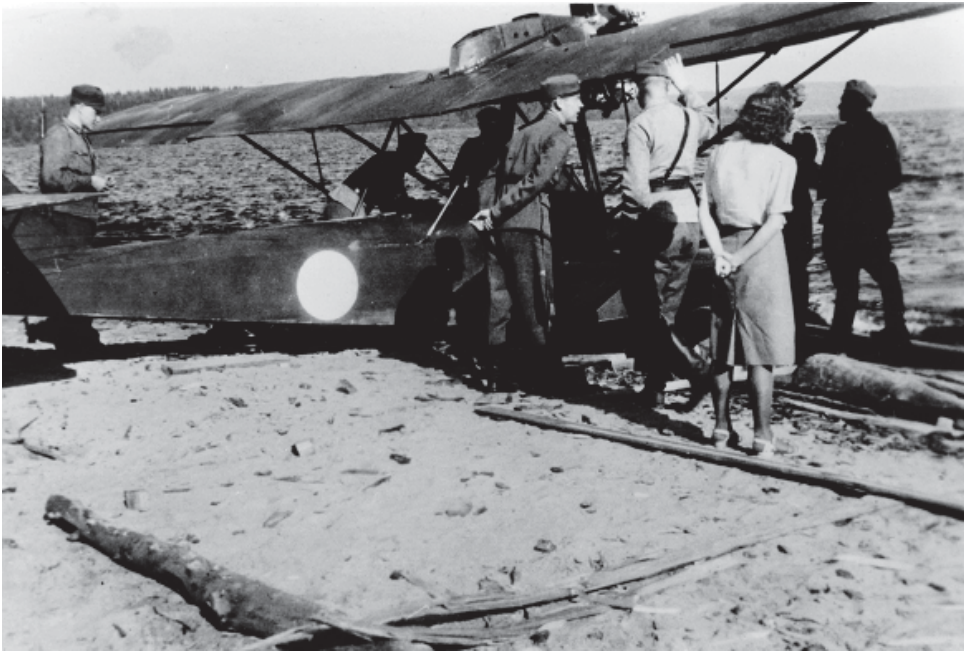
Lohjalle pudotettu desantti Laukkanen ottamassa yhteyttä toimeksiantajiinsa alkuvuodesta 1942. SA-kuva.

⁸⁴⁹ Kokemuksia viime sodan aikaisesta valvonnasta. Pidetty PE:n tarkastusosaston upseerien kertausharjoituksissa 10.6.1960 (kopio). Pentti Heinon papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa; Evl. Pentti Heinon esitelmä valvontaosaston toiminnasta jatkosodassa Kärkölän reservinupseereille 2.4.1976 (nauhoite); Rintaman poliisi – Valvontaupseerin päiväkirja 1941 - 1944, s. 190; Stepakov, Kononov, Petrov, Frolov (2005), s. 270-271 kerrotaan samasta harhautusoperaatiosta. Edellä mainittujen tutkijoiden mukaan molemmat lentoveneet jäivät suomalaisten haltuun ja toista alettiin käyttää Erillinen Pataljoona 4 komentajan yhteyskoneena.

⁸⁵⁰ Pentti Heinon esitelmä (nauhoite) valvontaosaston toiminnasta jatkosodassa Kärkölän reservinupseereille 2.4.1976.

⁸⁵¹ Waltari (1994), s. 23.

⁸⁵² Pentti Heinon esitelmä (nauhoite) valvontaosaston toiminnasta jatkosodassa Kärkölän reservinupseereille 2.4.1976. Jaakko Apiolan haastattelu 8.4.1999, 21.4.1999 sekä 10.2.2000.

Kuvassa ansaan boukuteltu desanttilentoihin käytetty venäläisten lentovene Äänislinnassa 1942. Kone on mahdollisesti sama, josta edellä kerrottiin. Kuva: Sotamuseo. Koneen joutumisesta suomalaisten haltuun on kuitenkin olemassa toinenkin versio. Mikko Porvali kertoo kirjassaan "Vakooajakoulu". Päämajan asiamieskoulutus jatkosodassa" saman kuvan kuvatekstissä, että kyseinen kone onnistuttiin ajamaan ansaan Tiedustelijainkoulun radioharhautusoperaation avulla.

5.3 Tutkitut vakoilujutut

Talvisodan, Moskovan rauhan sekä jatkosodan aikana valvontaosaston huostassa oli vakoilusta tai siitä epäiltyä ainakin 1 063 henkilöä. Pirstaleisen ja vajavaisen lähdeaineiston takia edellä mainittu henkilömäärää on vain suuntaa antavana.⁸⁵³ Tämän tutkimukse tekijän laskelmien mukaan talvisodan aikana pidätettiin tutkimuksia varten 71 henkilöä vakoilusta tai siitä epäiltyä. Tämä luku jakaantui valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin kesken siten, että ensiksi mainittu tutki 54 ja jälkimmäinen 17 juttua.⁸⁵⁴ Moni neuvostovakooja kuitenkin surmattiin kiinniottohetkellä eikä heidän lukumäärästään ole tietoa.⁸⁵⁵

Tuija Hietaniemen mukaan Valtiollinen poliisi päätyi talvisodan vakoilua koskeneissa laskelmissa siihen, että sodan aikana saatiin kiinni kaikkiaan 72 vakoojaa. Näistä Valtiollinen poliisi hoiti 39 tapausta ja Päämajan valvontaosasto 33 tapausta. Näihin lukuihin eivät sisälly ne rintamien lähistöllä vakoilusta pidätetyt, jotka saivat surmansa pidättämisen yhteydessä syntyneissä kahakoissa. Hietaniemen esittämät luvut perustunevat Valtiollisessa poliisissa kesäkuussa 1941 laadittuun tilastoon ”vakoilutoimintaan syyllistyneitä”, jossa olevat luvut ovat identtisiä edellä esitettyjen lukujen kanssa. Arvioitaessa Valtiollisen poliisin laatiman tilaston paikkaansa pitävyyttä on syytä huomata, että lähteessä on maininta ”epävarmojen tietojen mukaan”.⁸⁵⁶ Koska Valtiollisen poliisin tekemä tilasto perustui ”epävarmoihin tietoihin” ja tämän tutki-

⁸⁵³ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liitteinen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall 2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 23.3.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimiston kirjeestä 467/Kan.A.30/40 sal. Päämajan valvontaosaston päällikölle 3.3.1940; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal liitteet N:o 1-5. EK-Valpo I. Kotelo 2939. KA; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 13/40 (Saveljeff N., Parkkonen A.); Päämajan valvontaosaston IV:n AK:n toimiston kuulustelupöytäkirjan N:o 18/40 liitteitä. EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA; Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa; Kopio päiväämättömästä pidätettyjen luettelosta. Valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henkilöitä. PEutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosaston ja Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston pidätettyjen luettelot N:o 2-19/1940 ja 1-11/1941. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 13-24/1941, 1-24/1942, 1-24/1943, 1-16/1944. PEutk-os. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. Tutkimuslupa.

⁸⁵⁴ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liitteinen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall 2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 23.3.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimiston kirjeestä 467/Kan.A.30/40 sal. Päämajan valvontaosaston päällikölle 3.3.1940; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal liitteet N:o 1-5. EK-Valpo I. Kotelo 2939. KA; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 13/40 (Saveljeff N., Parkkonen A.); Päämajan valvontaosaston IV:n AK:n toimiston kuulustelupöytäkirjan N:o 18/40 liitteitä. EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA; Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa; Kopio päiväämättömästä pidätettyjen luettelosta. Valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henkilöitä. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁵⁵ Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Krigsdagbok 2/2, Helsingfors den 2 februari 1940. Försvarsstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. EI:6. Vol.6. KrA; Puna-armeijan tiedusteluhallinnon päällikkö Ivan Proskurov teki 17.4.1940 Stalinille selkoa talvisodan tiedustelusta. Tuolloin Proskurov totesi (Suomeen) lähetetyn huomattavan joukon agentteja, mutta suurin osa heistä sai surmansa. Puna-armeija Stalinin tentissä, s. 352.

⁸⁵⁶ Hietaniemi (1999), s. 781; Muistiinmerkintä otsikolla: Vakoilutoimintaan syyllistyneitä. (Muistiinmerkintä alkaa: Sodan aikana pidätetty epävarmojen tietojen mukaan...). Muistiinmerkinnän lopussa: Hki13/6-41. EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA.

muksen lähdeaineisto talvisodan aikana kiinnisaatujen vakoilijoiden määrästä on epä-täydellinen, ei voida esittää varmaa lukumäärää siitä, kuinka monta neuvostovakoo-jaa saatiin kiinni talvisodan aikana. Perustellusti voidaan kuitenkin puhua noin 70 kiinnisaadusta neuvostovakoojasta.

Mitä sen sijaan tulee tutkittujen vakoilujuttujen jakautumiseen valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin kesken, näyttää siltä, että valvontaosasto tulkitse täysin perustel-lusti omikseen sellaiset jutut, joissa tutkinnan suoritti alun perin Valtiollisesta polii-sista lähtöisin ollut virkamies, joka tapausta tutkiessaan oli joko siirretty tai komen-nettu valvontaosaston käyttöön. Valtiollisen poliisin näkemyksen mukaan sotatoimi-alueella suurimman osan valvontaosaston talvisodan aikana selvittämistä vakoiluju-tuista hoiti Valtiollisen poliisin koulutettu henkilökunta, koska valvontaosastolla ei ollut omasta takaa asiaan kykeneviä kuulustelijoita ehkä kuin kaksi tai kolme.⁸⁵⁷ Näyttää siis siltä, että päinvastoin kuin valvontaosasto Valtiollinen poliisi tulkitse omiksi vakoilututkimuksikseen ne valvontaosaston tutkintavastuulla olleet jutut, joissa tutkinnan suoritti alun perin Valtiollisen poliisin palveluksessa ollut virkamies, vaikka hän tutkinta-aikana oli komennettu tai siirretty valvontaosaston käyttöön.

Analysoitaessa tässä tutkimuksessa valvontaosaston talvisodan aikana tutkimia va-koilujuttuja on lähtökohdaksi valittu, että valvontaosasto tutki talvisodan aikana 54 vakoilujuttua. Tämä lukumäärä perustuu valvontaosastossa laadittuun aineistoon talvisodan aikaisesta vakoilusta ja vastavakoilusta.⁸⁵⁸

Talvisodan aikana tutkittiin eniten vakoilujuttuja Kannaksen Armeijan toimistossa (28). Kahdeksan muuta osaston valvontaelintä tutki vakoilujuttuja seuraavasti: Poh-jois-Suomen Ryhmän toimisto 3, IV:n Armeijakunnan toimisto 3, Lapin Ryhmän toimisto 2, vastavakoilutoimisto 5, Turun edustusto 2, Hämeenlinnan edustusto 4, Jyväskylän edustusto 3 sekä Kajaanin edustaja 4. Lisäksi Helsingin edustusto osallis-tui kerran sen vastuualueelta tavattujen kolmen desantin jutun selvittämiseen, mutta päävastuun tämän jutun tutkinnasta kantoi Valtiollinen poliisi.⁸⁵⁹

⁸⁵⁷ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liitteinen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall 2) / PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Kopio päiväämättömästä ja otsikoimattomasta Valtiollisen poliisin muistiosta. (Muistio alkaa: Sodan aikana kiinni joutuneiden vakoilijain kuulusteleminen...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁵⁸ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liitteinen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall 2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 23.3.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimiston kirjeestä 467/Kan.A.30/40 sal. Päämajan valvontaosaston päällikölle 3.3.1940; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal liitteet N:o 1-5. EK-Valpo I. Kotelo 2939. KA; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 13/40 (Saveljeff N., Parkkonen A.); Päämajan valvontaosaston IV:n AK:n toimiston kuulustelupöytäkir-jan N:o 18/40 liitteitä. EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA; Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyy: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa; Kopio päiväämättömästä pidätettyjen luettelosta. Valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henki-löitä. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁵⁹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liitteinen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall 2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 23.3.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan kirjeestä N:o 467/Kan.A.30/40 sal. Päämajan valvontaosaston päällikölle 3.3.1940; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal liitteet N:o 1-5. EK-Valpo I. Kotelo 2939. KA; Kopio päiväämättömästä pidätettyjen luettelosta. Valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henkilöitä. PEutk-os. Tutkimuslupa; Kopio Päämajan valvontaosaston Helsingin edustuksen

Talvisodan aikana tutkituista vakoilujuttujen henkilöistä 11 vapautettiin kuulustelujen jälkeen. Nämä vapautukset koskivat pääasiassa kotialueella toimineiden edustustojen suorittamia Suomen kansalaisiin kohdistuneita vakoijapidätyksiä (yhden henkilön, Gustav-Adolf Mondersohnin kansalaisuus ei ole tiedossa). Sotatoimialueella vakoilusta epäiltyinä pidätetyistä vapautettiin kolme Kannaksen Armeijan toimiston kuulustelemaa henkilöä.⁸⁶⁰

Talvisodan aikana valvontaosaston kuulustelemista neuvostovakoojista 10 palautettiin takaisin Neuvostoliittoon Moskovan rauhan solmimisen jälkeen toteutetuissa sotavankien vaihdoissa. Heidät kaikki oli pidätetty Kannaksen Armeijan toimiston vastuualueelta. Kahdeksan valvontaosaston tutkimaan neuvostovakoojaa kuoli vankueudessa. Näistä viisi kuoli Mikkelin pommituksessa 5. tammikuuta 1940, kun Mikkelin poliisilaitoksen tutkintovankila, jossa kyseisiä vakoojia säilytettiin, syttyi tuleen. Kaksi vakoojaa kuoli muutamaa päivää pidätyksensä jälkeen pidätystilanteessa saamiinsa vammoihin, ja yksi vakooja ammuttiin, kun hän yritti paeta.⁸⁶¹

Valvontaosaston kuulustelemista neuvostovakoojista kuusi kohtasi tiensä pään teloitusr ryhmän edessä. Neljän vakoojan kohdalla oikeusistuini ei päässyt yksimieliseen päätökseen tuomiosta, minkä takia tuomio alistettiin ylempään oikeusasteen ratkaistavaksi. Kaksi näistä päätöksistä koski kuolemantuomiota. Ainoastaan yksi valvontaosaston tutkima vakooja tuomittiin vankilaan. Sotaylioikeus tuomitsi tämän suomalaisen miehen vihollisen puolelle karkaamisesta ja vakoilusta eliniäksi kuritushuoneeseen, josta hän vapautui syyskuussa 1944. Yksi vakoilusta epäilty suomalainen (muu) luovutettiin alkukuulustelujen jälkeen Valtiollisen poliisin pääosastolle jatkotutkimuksia varten. Valvontaosaston tutkimista vakoojista 13:sta kohdalla ei ole tiedossa, miten heidän asiansa eteni.⁸⁶²

asiakirjan jäljennöksestä N:o Päämajan valvontaosaston päällikölle .5.1940 (kertomus edustuksen sodanaikaisesta toiminnasta. Liittyty: N:o 2499/Valv.2/40 sal.). Sota-ajan kokemuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁶⁰ Sama. Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 13/40 (Saveljeff N., Parkkonen A.); Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijankunnan toimiston kuulustelupöytäkirja N:o 18/40 liitteineen. EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA.

⁸⁶¹ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liitteineen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall 2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 23.3.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan kirjeestä N:o 467/Kan.A.30/40 sal. Päämajan valvontaosaston päällikölle 3.3.1940; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal liitteet 1-5. EK-Valpo I. Kotelo 2939. KA; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 13/40 (Saveljeff N., Parkkonen A.); Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijankunnan toimiston kuulustelupöytäkirja N:o 18/40 liitteineen. EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA; Kopio päiväämättömästä pidätettyjen luettelosta. Valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henkilöitä. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁶² Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940 liitteineen. Sotilaspoliisitoimisto (Hall 2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Päämajan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 23.3.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan kirjeestä N:o 467/Kan.A.30/40 sal. Päämajan valvontaosaston päällikölle 3.3.1940; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal liitteet 1-5. EK-Valpo I. Kotelo 2939. KA; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 13/40 (Saveljeff N., Parkkonen A.); Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijankunnan toimiston kuulustelupöytäkirja N:o 18/40 liitteineen. EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA; Kopio päiväämättömästä pidätettyjen luettelosta. Valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henkilöitä. PETutk-os. Tutkimuslupa.

Taulukko B. Valvontaosaston talvisodan aikana tutkitut vakoilujutut.									
Tutkintaelin/ Seuraamus	Toimeenpan- tu kuoleman- tuomio	Van- keus	Tuomi- on alis- tus	Luovu- tus NL:oon	Kuollut vankeu- dessa	Vapau- tettu	Ei tiedos- sa	Muu	Sum- ma
Kannaksen Ar- meijan toimisto	2	1	4	10	5	3	3		28
Pohjois-Suomen Ryhmän toimisto	2				1				3
IV Armeijakun- nan toimisto							3		3
Lapin Ryhmän toimisto							2		2
Vastavakoilutoi- misto					2		2	1	5
Kajaanin edustaja	2						2		4
Hämeenlinnan edustusto						4			4
Jyväskylän edus- tusto						3			3
Turun edustusto						1	1		2
Summa	6	1	4	10	8	11	13	1	54

Lähteet: Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 1842/Valv.1/40. sal. toimistoille ja edus-
tuksille 8.3.1940. Sotilaspoliisitoimisto (Hall 2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Pää-
majan valvontaosaston luettelo sodan aikana pidätetyistä henkilöistä 23.3.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2805;
KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimiston kirjeestä N:o 467/Kan.A.30/40 sal.
Päämajan valvontaosaston päällikölle 3.3.1940; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 1963/Valv.1/40 sal.
liitteet 1-5. EK-Valpo I. Kotelo 2939. KA; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o
13/40 (Saveljeff N., Parkkonen A.); Päämajan valvontaosaston IV:n AK:n toimiston kuulustelupöytäkirjan
N:o 18/40 liitteitä. EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA; Kopio päiväämättömistä pidätettyjen
luettelosta. Valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henkilöitä. PETutk-os. Tutkimuslupa.

Talvisodan aikana suoritettuja vakoilututkimuksia ei toteutettu samalla perinpohjai-
suudella kuin normaaliaikana, vaan summittaisemmin. Tästä syystä samanlaisten tai
toisiinsa ehkä kytkeytyneiden juttujen tutkiminen niin valvontaosastossa kuin Valti-
ollisessa poliisissa ei tuottanut suurempia haittoja. Kuitenkin vakoilukoulutuksen
laadun ja koulutuksessa olleiden perusteellinen selvittäminen olisi vaatinut aineiston
käsittelyä ja yhdistelyä yhdessä ja samassa paikassa.⁸⁶³

Valvontatoimiston (-osaston) pidätettyjen luetteloiden mukaan sen huostaan saatet-
tiin tai se pidätti 14. maaliskuuta 1940 - 15. kesäkuuta 1941 välisenä aikana 326 hen-
kilöä. Näistä vakoilijoina pidätettiin vuonna 1940 17 (valvontaosaston pidättämiä 6)
ja vuonna 1941 neljä (1) henkilöä. Lisäksi Moskovan rauhan aikana valvontaosaston
huostaan saatettiin jatkotutkimuksia varten monia henkilöitä, joiden pidätysnimik-
keestä on pääteltävissä, että he osallistuivat mahdollisesti vakoiluun. Tällaisia pidä-
tysnimikkeitä olivat muun muassa: luvaton (salatein) valtakunnan rajanylitys tai val-
takuntaan saapuminen (65) sekä luvaton liikkuminen tai oleskelu raja- tai sotilasalu-
eella (22).⁸⁶⁴

Myös Moskovan rauhan aikana vakoilujuttuja tutkittiin kahdessa eri paikassa. Valti-
ollisessa poliisissa järjestelyä ei pidetty hyvänä. Näkemystä perusteltiin sillä, että va-

⁸⁶³ Kopio päiväämättömistä ja otsikoimattomasta Valtiollisessa poliisissa laaditusta muistista, joka alkaa:
Sodan aikana kiinnijoutuneiden vakoilijain kuulusteleminen jakaantui valpon ja valvontatoimiston kesken....
Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁶⁴ Päämajan valvontaosaston ja Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston pidätettyjen luettelot N:o
2-19/1940 ja 1-11/1941. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA.

koilujuttujen kunnollinen tutkiminen vaati asian perinpohjaista tuntemista. Tämä ei ollut mahdollista, elleivät kaikki tapaukset tulleet yhden ja saman viranomaisen hoitettavaksi. Jokainen juttu toi uuden piirteen, joka puolestaan helpotti seuraavan jutun tutkintaa. Mitä paremmin tunnettiin esimerkiksi vakoojille annetut ohjeet, opastukset, tehtävät, väärät todistukset sekä erilaiset välineet sitä paremmin voitiin toivoa uusien tapausten selviävän.⁸⁶⁵

Valtiollisen poliisin näkemyksen mukaan vakoilujuttujen tutkiminen ei onnistunut pelkästään pöytäkirjoja lukemalla. Se vaati tutkimusten seuraamista, sillä moni yksityispiirre ja -vaihe tutkimusten varrella saattoi myöhemmin olla suureksi avuksi, mutta se ei ilmennyt lainkaan pöytäkirjasta tai jos ilmeni, niin lukija ei ymmärtänyt sen merkitystä. Täten vakoilututkimusten hajauttaminen kahdelle viranomaiselle tuotti enemmän haittaa kuin hyötyä. Valvontatoimisto oli asiasta samaa mieltä.⁸⁶⁶

Jatkosodan aikana Suomeen lähetettyjen neuvostovakoojien kuulusteluista vastasi pääasiassa valvontaosasto. Tuolloin maan- ja sotapetokseen syytäksi epäiltyjä henkilöitä tutkittaessa ja syytteeseen asetettaessa oli voimassa käytäntö, jonka mukaan tutkinnan toimittamisesta ja syytteeseen asettamisesta huolehti sen yhtymän tai suojeluskuntapiirin komentaja, johon syytetty kuului tai jota asia lähimmin koski. Kun ei voitu katsoa, että asia koski määrättyä sotatoimiyhtymää esimerkiksi siten, että rikos olisi ollut kohdistettu sitä vastaan tai tehty sen miehittämällä alueella, tutkinnan toimittaminen oli sen yhtymän tai suojeluskuntapiirin komentajan velvollisuutena, joka oli pidättänyt syytäksi epäillyn tai jonka hallintoalueelta tämä tavattiin.⁸⁶⁷

Mahdollisimman pian sen jälkeen, kun pidätetyn syyllisyys oli alustavasti todettu, oli asianomaisen komentajan varattava valvontaosaston edustajalle tilaisuus kuulustella syytäksi epäiltyä. Tätä varten pidätetty oli luovutettava valvontaosaston lähimmän elimen kuulusteltavaksi. Asianomainen komentaja oli tällöinkin edelleen vastuussa siitä, että syytejuttu tuli kenttäoikeuden tutkittavaksi ja hän tarvittaessa myös määräsi, milloin pidätetty oli oikeuden käsittelyä varten yhtymälle tai suojeluskuntapiirille palautettava.⁸⁶⁸

Tässä tutkimuksessa käytettyjen, ajallisesti vajavaisten, valvontaosaston pidätettyjen luetteloiden mukaan jatkosodan aikana pidätettiin ja valvontaosaston huostaan toimitettiin 901 henkilöä, joiden pidätysnimikkeessä oli maininta vakoilu tai heidän voitiin muuten olettaa toteuttaneen Suomessa vakoilua (esim. laskuvarjot). Vakoojia

⁸⁶⁵ Kopio päiväämättömästä ja otsikoimattomasta Valtiollisessa poliisissa laaditusta muistiosta, joka alkaa: Sodan aikana kiinnijoutuneiden vakoilijain kuulusteleminen jakaantui valpon ja valvontatoimiston kesken.... ; Kopio Valtiollisessa poliisissa 18.1.1941 laaditusta muistiosta. (Muistio alkaa: Koskee everstiluutnantti Ropposen 16.1.1941 Hgin upseerisuojeluskunnan tiedustelu-upseeriosastolle pitämää...). Muistion lopussa nimikirjaimet F.K. Mahdollisesti Freedy Kekäläinen. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁶⁶ Sama.

⁸⁶⁷ Kopio valvontaosaston päällikön päiväämättömästä (1944) lausunnosta sisäasiainministeriön 25.8.1944 esitykseen valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin työnjaon uudelleenjärjestelystä. Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PETutk-os. Tutkimuslupa; Lindstedt (1999), s. 329; Päämajan asiakirja N:o 330/Järj.2. 15.7.1941. Sotatuomari/III AKE. T- 10546/4. KA; Selostus Eero Lanon, Frans Kamaran sekä Erkki Kanervon kanssa käydyistä keskusteluista 26.11.1945; Jorma Punovuoren kuulustelupöytäkirja 17.11.1945. Valtiollinen poliisi II. Sotilastoimisto. Kotelo 10. KA.

⁸⁶⁸ Päämajan asiakirja N:o 330/Järj.2. 15.7.1941. Sotatuomari/III AKE. T- 10546/4. KA; Selostus Eero Lanon, Frans Kamaran sekä Erkki Kanervon kanssa käydyistä keskusteluista 26.11.1945; Jorma Punovuoren kuulustelupöytäkirja 17.11.1945. Valtiollinen poliisi II. Sotilastoimisto. Kotelo 10. KA.

tai vakoilusta epäiltyjä oli luettelossa 629 ja desantteja 272. On kuitenkin syytä huomata, että valvontaosaston tiedossa oli jo marraskuun puolivälissä 1942 1 128 neuvostovakoojan Suomeen saapuminen. Näistä laskuvarjopudotuksella oli saapunut 442. Pidätetyistä neuvostovakoojista oli teloitettu 457. Vastavakoilutoimistossa palvelleen majuri Pentti Heinin muistitiedon mukaan sotien aikana pidätettiin noin tuhat henkilöä, jotka oli lähetetty Suomeen vakoilutehtävissä. Niin ikään Heinin mukaan Neuvostoliitossa olleissa vakoilukouluissa tiedettiin olleen huomattava joukko lisää vakoilijoita, joita valvontaosasto ei koskaan tavannut.⁸⁶⁹

Taulukossa E on huomioitu ne vakoilupidätykset, joissa asiassa epäiltyä henkilöä on voitu kuulustella. Lukumäärissä ei ole huomioitu niitä pidätyksiä, joissa pidätetty oli otettu kiinni esimerkiksi vakoilijan avustamisesta tai laskuvarjomiehen kätkemisestä. Myöskään pidätystilanteissa kuolleita vakoojia ei ole taulukossa huomioitu.

Taulukko E. Valvontaosaston tutkimat vakoiluun liittyneet tapaukset jatkosodan ajalta.					
Pidätysnimike	Pidätysvuosi				Yhteensä
	1941	1942	1943	1944	
Vakooja	171	278	111	36	596
Laskuvarjomies	83	81	55	49	268
Vakooja (laskuvarjomies) ja tuhotyöntekijä	32	-	-	-	32
Sotilaskarkuri ja vakooja	5	-	-	-	5
Yhteensä	291	359	166	85	901
Lähteet: Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 13-24/1941, 1-24/1942, 1-24/1943, 1-16/1944. PEutk-os. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. Tutkimuslupa.					

Vakoilusta epäillyn pidätyshetkellä oli olennaista se, missä varusteissa hänet tavattiin. Jos epäillyllä oli päällään suomalaiset sotilas- tai siviilivaatteet ja jos hänellä oli vielä mukanaan asiapaperit, joiden mukaan hän oli muka suomalainen, mutta osoittautui joksikin muuksi kuin mitä väitti, häntä kuultiin epäiltynä laskuvarjomieheksi (desantiksi) tai vakoojaksi. Jos epäillyn laskuvarjomiehen tai vakoojan varusteista löytyi lisäksi räjähdysaineita tai niiden käyttövälineitä, epäiltiin pidätettyä lisäksi tuhotyöntekijäksi. Mikäli epäillyllä oli päällään pidätyshetkellä esimerkiksi venäläinen sotilaspuku, häntä kuultiin tiedustelijana ja hän sai sotavangin kohtelun.⁸⁷⁰

Antamistaan ohjeista huolimatta valvontaosastolla oli sodan alussa ongelmia, sillä osaston toimenkuvaa ei tunnettu riittävän laajasti. Tästä johtuen sodan alkuaikoina sotatoimialueella vakoilusta epäillyt tulivat hyvin usein teloitetuksi kiinniottajien toimesta ennen kuin valvontaosasto ehti kiinniotettua edes kuulustella. Sodan kuluessa menettelytavaksi vakiintui, että sotatoimialueella vakoilusta pidätetyt epäillyt toimitettiin yhtymien valvontauseereille, jotka siirsivät heidät edelleen alatoimistoon kuulusteltaviksi. Sotatoimialueella valvontaosaston keinot vakoojien pidättämiseksi olivat rajalliset, ja pääasiassa muut kuin valvontaosastolaiset pidättivät vakoilijoita.

⁸⁶⁹ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 13-24/1941, 1-24/1942, 1-24/1943 sekä 1-16/1944. PEutk-os. Tutkimuslupa; Frick, Rosander (2004), s. 84; Evl. Pentti Heinin luento radiovalvonnasta tutkintauseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinin papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁷⁰ Everstiluutnantti Pentti Heinin esitelmä Kärkölen reserviupseerikerholle 2.4.1976; Jaakko Apiolan haastattelu 21.4.1999.

Rintama-alatoimistojen tehtävänä olikin kuulustelujen avulla selvittää, oliko pidätetty vakooja vai ei.⁸⁷¹

Vakoolijoiden tultua luovutetuksi alatoimistolle kuulusteluja varten, otti alatoimisto heti yhteyden pääosastoon, josta annettiin kyseisiä vakoojia koskevat tiedot, mikäli niitä oli. Samoin alatoimisto varasi tiedusteluosaston kuulustelijoille mahdollisuuden oman kuulustelunsa suorittamiseen. Alkukuulustelujen yhteydessä kiinnitettiin huomiota milloin ja millä tavoin vakooja viimeksi oli ollut yhteydessä toimeksiantajiinsa sekä mitä tietoja hän oli välittänyt, toimiko hän yksin, oliko yhteydenottotehtäviä Suomessa jo toiminnassa olleisiin asiamiehiin tai muihin henkilöihin. Samoin selvitettiin radioyhteyksimahdollisuudet vihollisen harhauttamiseksi.⁸⁷²

Suomalaisviranomaisille vapaaehtoisesti antautuneiden vakoojien kuulustelut sujui-
vat helposti. Sitä vastoin ne vakoojat, jotka olivat liikkeellä tositarcoituksella, kertoivat kuulusteluissaan ensiksi heille opetetun peitetarinan eli legendan. Kun kuulusteluissa päästiin vaiheeseen, että vakooja alkoi kertoa oikeata kertomustaan, oli se mahdollisuuksien mukaan tarkistettava aikaisemmin pidätettyjen vakoojien kertomusten perusteella. Tätä varten kuulusteltavalta oli selvitettävä, ketkä olivat toimineet vakoojakoulussa opettajina ja keitä oli ollut samanaikaisesti koulutettavina. Lisäksi heistä oli saatava henkilökuvauus. Niin ikään kuulustelujen aikana oli selvitettävä vakoojan oikea ja peitenimi.⁸⁷³

Edelleen vakoojien kuulusteluissa pyrittiin selvittämään se, minkä radioaseman kanssa he olivat olleet yhteydessä koulutusaikanaan. Tämä oli tavallisesti sama asema, jonka kanssa vakoojat olivat yhteydessä varsinaisen tehtävänkin aikana. Lisäksi kuulusteluissa pyrittiin yksityiskohtaisesti selvittämään vakoolijan tehtävä sekä kaikki yhteydenpitoon liittyneet asiat, kuten esimerkiksi mikä oli ”kikka” eli merkki, josta vakoojat käyttivät termiä ”signal”, joka vakoojan piti liittää radiosanomaansa merkiksi kiinnijäämisestään.⁸⁷⁴

Ainakin eräässä kuulustelussa valvontaosasto onnistui kiinni jääneen vakoojan mielestä nopeasti ja täydellisesti tehtävässään. Tästä osoituksena oli se, että huomattuaan tulleensa kuulustelussa täysin puhutettua, vakooja otti asennon ja esitti onnittelet ja kiitokset Suomen armeijan valvontaosastolle, joka niin nopeasti oli saanut selville vakoojan oikean henkilöllisyyden.⁸⁷⁵

⁸⁷¹ Jaakko Apiolan haastattelu 8.4.1999; Kotijoukkojen esikunnan asiakirja N:o 682/Järj.1a./6d.sal. 23.3.1942; Päämajan valvontaosaston Turun alatoimiston kirje N:o 1509/Tu 31/sal. jakelussa mainituille 4.7.1942. Koulutustoimisto (Toimisto II)/Etelä-Hämeen sotilasläänin esikunta. T-12004/4. KA.

⁸⁷² Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Kokemuksia viime sodanaikaisesta valvonnasta. Pidetty PE:n Tarkastusosaston upseerien kertausharjoituksissa 10.6.1960 (kopio). Pentti Heinin papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁷³ Evl. Pentti Heinin luento radiovalvonnasta tutkintapuseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio). Pentti Heinin papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa. - Esimerkiksi Päämajan valvontaosaston VII:n Armeijakunnan alatoimiston kuulustelupöytäkirja N:o 4/41 (vakooja Forström) liitteestä ilmenee, että kuulusteltavalta kerättiin henkilötietoja niistä henkilöistä, jotka olivat olleet kuultavan kanssa samanaikaisesti vakoolukoulutuksessa Petroskoissa. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2059/6. KA.

⁸⁷⁴ Evl. Pentti Heinin luento radiovalvonnasta tutkintapuseerien kertausharjoituksissa v. 1960 (kopio); Kokemuksia viime sodanaikaisesta valvonnasta. Pidetty PE:n Tarkastusosaston upseerien kertausharjoituksissa 10.6.1960 (kopio). Pentti Heinin papereita. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁷⁵ Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 6179/Valv.2/sal. 13.11.1941. EK-Valpo I. Kotelu 1005. KA.

Sota-aikana 1941 vakooja-nimikkeellä pidätettyjä tutkittiin ainoastaan valvontaosaston rintama-alatoimistojen vastuualueilla. Eniten vakooja-nimikkeellä suoritettuja ja vakoilusta epäiltyjen tutkimuksia (51) tehtiin IV:n Armeijakunnan alueella. Kotialueen alatoimistoissa vakoilusta epäiltynä tutkittiin 13:sta henkilöä. Näistä eniten, seitsemän henkilöä, pidätettiin Lapin alatoimiston alueella.⁸⁷⁶

Suomen armeijan hyökkäyksen pysähtyttyä loppuvuodesta 1941 Neuvostoliiton tiedustelupalvelut tehostivat toimintaansa ainakin vallatuilla alueilla. Mahdollisesti tästä johtuen ensimmäinen asemasotavuosi 1942 oli tiedossa olevien lukujen mukaan valvontaosaston työntäyteisin vastavakoiluvuosi. Tuolloin suoritettiin 359 henkilön kohdalla vakoiluun liittyneitä tutkimuksia. Vakoilusta epäiltyjä tutkittiin eniten VII:n Armeijakunnan alueella (46). Kotialueen alatoimistoista vastaavia tutkimuksia tehtiin eniten Lapin alatoimistossa (30).⁸⁷⁷

Vakoojiin liittyneitä tutkimuksia tehtiin vuonna 1942 eniten niin ikään VII:n Armeijakunnan vastuualueella (seitsemän). Kotialueen alatoimistoista ainoastaan Helsingissä tutkittiin kolmea vakoojatapausta. Laskuvarjomiehiin liittyneitä tutkimuksia tehtiin eniten Kannaksen Ryhmän alueella (20). Seuraavaksi eniten laskuvarjomiesten aiheuttamia tutkimuksia tehtiin Helsingin alatoimistossa (11).⁸⁷⁸

Vuonna 1943 valvontaosastossa suoritettiin 166 vakoilututkimusta. Eniten vakoilusta epäiltyjä tutkittiin Äänisjärven Rannikkoprikaatin vastuualueella (17). Kotialueen alatoimistoista eniten vakoilusta epäiltyjä tutkittiin Lapin alatoimistossa (seitsemän). Vuonna 1943 vakoojia tutkittiin eniten Kannaksen Ryhmän alueella (12). Lapin alatoimiston alueella tutkittiin eniten vakoojia (neljä) kotialueen alatoimistoista. Laskuvarjomiehiin liittyneitä tutkimuksia tehtiin vuonna 1943 eniten III:ssa Armeijakunnassa ja Helsingin alatoimistossa (seitsemän kummassakin). Seuraavaksi eniten laskuvarjomiehiä tutkittiin Mikkelin alatoimistossa (kuusi).⁸⁷⁹

Vuonna 1944 valvontaosastossa suoritettiin 85 vakoiluun liittyntä tutkintaa. Kyseisen vuoden lähdemateriaali kattaa ajan tammikuun 1. päivästä elokuun 15. päivään. Tuona aikana vakoilusta epäiltyjä tutkittiin eniten Aunuksen Ryhmän alueella (viisi). Samalla ajanjaksolla vakoojatutkimuksia tehtiin eniten III:n Armeijakunnan vastuualueella (13). Suurin osa laskuvarjomiesten tutkimuksista tehtiin Vienan alatoimiston alueella (12). Kotialueen alatoimistoista laskuvarjomiehiä tutkittiin eniten Lapissa (kahdeksan).⁸⁸⁰

Sodankäynnin kannalta todennäköisesti yksittäisistä jatkosodan aikana paljastuneista ja valvontaosaston tutkimista vakoilujutuista merkityksellisin oli 11. Divisioonan tiedustelu-upseerina palvelleen majuri Maximilian von Hellensin tapaus. Hän luovutti saksalaisilta saamia tietoja venäläisistä ja Saksan itärintaman joukoista Suomessa

⁸⁷⁶ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 13-24/1941. PETutk-os. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. Tutkimuslupa.

⁸⁷⁷ Kosonen, Ruotsalainen (2015), s. 88-89. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 1-24/1942. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁷⁸ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 1-24/1942. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁷⁹ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 1-24/1943. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁸⁰ Valvontaosaston pidätettyjen luettelot n:o 1-16/1944. Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa.

palvellelle Yhdysvaltojen sotilasasiamiehelle George Huthsteinerille. Sotaylioikeus tuomitsi von Hellensin kuolemaan joulukuussa 1942, mutta Yhdysvaltojen painostuksesta presidentti Ryti armahti tuomitun ja tuomio muutettiin elinkautiseksi. Se purkautui syyskuussa 1944.⁸⁸¹

Jatkosodan aikana paljastuneista valvontaosaston tutkimista suoraan Neuvostoliiton hyväksi tarkoitettusta vakoilujutuista merkityksellisin oli Kerttu Nuortevan tapaus. Neuvostoliiton tiedustelupalvelu NKVD lähetti hänet desanttina Suomeen maaliskuun 29. - 30. päivien välisenä yönä 1942. Nuorteva pidätettiin 7. syyskuuta 1942 ja toimitettiin kuulusteltavaksi valvontaosaston Helsingin alatoimistoon. Kuulusteluissa ilmeni, että neuvostotiedustelu oli antanut hänelle vakoilutehtäviä poliittisen, taloudellisen sekä sotilaallisen vakoilun aloilta. Lisäksi Nuorteva oli saanut tehtäväkseen suunnitella terroritekoja marsalkka Mannerheimia vastaan.⁸⁸²

Nuortevan tunnustuksen myötä myös hänen tukihenkilönsä Hella Wuolijoki pidätettiin. Paljastunut juttu oli niin laaja-alainen, että sen tutkinta jaettiin valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin kesken. Jo kuulusteluvaiheessa valvontaosasto tarjosi Nuortevalle vastapalveluksena yhteistyöstä maastapoistumismahdollisuutta joko Ruotsiin, Yhdysvaltoihin tai Australiaan. Sodan päätyttyä Nuortevalle tarjottiin vielä kahteen eri otteeseen mahdollisuutta paeta Suomesta.⁸⁸³ Nuorteva päätti kuitenkin sodan päätyttyä palata takaisin Neuvostoliittoon, jossa hänet määrättiin vuosiksi keskitysleirille. Kerttu Nuorteva kuoli vuonna 1961.

Nyt käsillä olevan tutkimustyön aikana ei selvinnyt se, milloin valvontaosasto sai tietää, tai mihin toimiin se mahdollisesti ryhtyi eversti Martin Stewenin tapauksessa. Hän palveli jatkosodan aikana Suomen sotilasasiamiehenä Ruotsissa ja myi palvelustehtävissään saamiaan tietoja yhdysvaltalaisille, japanilaisille sekä mahdollisesti britteille. Eversti Stewenin epäilyttävät toimet tulivat Suomen sotilastiedustelujohdon tietoon viimeistään syksyllä 1944. Sen seurauksena marraskuussa 1944 uudeksi Suomen sotilasasiamieheksi Ruotsiin määrättiin everstilutnantti Hans-Olof von Essen. Tätä ennen, lokakuussa 1944, eversti Stewen erosi puolustusvoimista ja jäi toistaiseksi asumaan Ruotsiin.⁸⁸⁴

⁸⁸¹ Rintaman poliisi – Valvontaupseerin päiväkirja 1941 - 1944, s. 201 (1.11.1942); Rislakki (1982), s. 212; Risto Rytin päiväkirjat 1940 - 1944, s. 248, 249.

⁸⁸² Manninen (2006), s. 43, 63, 153-154, 160, 162, 165; Panschin (2000), s. 85-89.

⁸⁸³ Sama. Lindstedt (1999), s. 334.

⁸⁸⁴ Turunen Pekka: Salaisen sodan asiamies. Mannerheim-ristin ritari Paavo Suoranta. Ajatus Kirjat 2006, s. 92-93; Koskimies Tapio: Puolustuskykyinen valtio vai Ruotsin hälytyskello? Suomen sotilasstrateginen asema kylmän sodan alkuvuosien asiantuntija-arvioissa. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos 2010, s. 65; Rislakki (1982), s. 211-212.

5.4 Arvio neuvostovakoojien kiinniottamisen onnistumisesta jatkosodan ajalta

Lähdeaineistosta johtuen voidaan vain jatkosodan ajalta esittää edes jollain lailla perusteltuja arvioita valvontaosaston vastavakoilun onnistumisesta. Lähdeaineisto ei sisällä minkäänlaista tietoa Suomeen lähetettyjen vakoojien lukumääristä tai heidän pidätyksistään joulukuulta 1943 eikä heinäkuulta 1944 sodan päättymiseen. Näiden yhteensä noin kolmen ja puolen kuukauden aikana tilanne rintamalla oli sellainen, ettei neuvostotiedustelulla ollut suurta tarvetta hankkia tietoja vakoilun keinoin. On mahdollista, että kyseisenä aikana neuvostotiedustelu lähetti Suomeen joitakin kymmeniä, korkeintaan satakunta vakoojaa.

Valvontaosaston jatkosodan aikaisten kuukausikatsausten perusteella valvontaosaston tietoon tuli 1 428 neuvostovakoojan saapuminen Suomeen. Näistä 495 pidätettiin. Lisäksi 162 kuoli joko suomalaisten toimesta, oman käden kautta tai pudotessaan ”suutarina” laskuvarjon pettäessä. Edellä esitettyjen lukujen valossa isoa osaa vakoojista ei tavoitettu. Lähdeaineisto on kuitenkin puutteellinen. Esimerkiksi vuoden 1944 kuukausikatsauksista oli käytettävissä ainoastaan huhtikuun katsaus. Puutteellisen lähdemateriaalin johdosta on vaikea arvioida todellista lukumäärää siitä, kuinka paljon Neuvostoliitto lähetti Suomeen vakoojia ja kuinka suuri osa heistä saatiin kiinni.⁸⁸⁵

Valvontaosaston työn onnistumista neuvostovakoojien kiinnisaamisessa vuoden 1941 sota-ajalta on vaikea arvioida, koska kyseiseltä ajalta ei ole löytynyt kuukausikatsauksia. Valvontaosaston laatimassa katsauksessa ”Neuvostoliiton vakoilu Suomessa sota-aikana 1941” kerrotaan valvontaosaston näkemys siitä, kuinka paljon neuvostovakoojia Suomeen lähetettiin, mutta siinä ei mainita kuinka paljon Suomeen lähetettyjä vakoojia saatiin kiinni, surmattiin tai kuinka moni Suomeen saapuneista vakoojista oli vapaana. Katsauksen mukaan sota-aikana 1941 Suomeen lähetettiin yhteensä 466 vakoojaa, joista laskuvarjomiehiä 197, pintavakoojia 215, selustaan jätettyjä vakoojia 22 sekä kaukovakoojia 32.⁸⁸⁶

Vuoden 1942 ja vuoden 1943 kesä- marraskuun väliseltä ajalta valvontaosaston työn onnistumista neuvostovakoojien jäljittämisessä voi kuitenkin kohtuullisen hyvin arvioida. Kuukausikatsausten mukaan vuonna 1942 Suomeen lähetettiin 638 vakoojaa, joista 351 (50,3 %) pidätettiin. Pidätystilanteessa oman käden kautta tai muutoin kuoli 84 (13,2 %). Vapaana liikkui 203 neuvostovakoojaa (31 %) ja 36 (5,5 %) kohtalo ei selviä lähdemateriaalista. Vuoden 1943 kesä- marraskuun aikana valvontaosaston tietoon tuli 185 neuvostovakoojaa. Näistä pidätettiin 81 (43,8 %). Vakoojista kuoli 35 (18,9 %) ja vapaana liikkui 69 (37,3 %). Näiden kahden asemasota-aikaan sisältyneen jakson yhteenlaskettu pidätysprosentti oli 48,8 %. Vakoojista kuoli joko oman käden kautta, tulitaistelussa pidätystilanteessa tai muutoin 14,5 %. Vapaana heistä liikkui 33 % ja 4 % kohtalosta ei ole tietoa.⁸⁸⁷ Vuoden 1943 ensimmäiseltä

⁸⁸⁵ Panschin (2000), s. 51-52.

⁸⁸⁶ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 2939/Valv.2/sal. 5.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA.

⁸⁸⁷ Panschin (2000), s. 52. - Vrt. Stepakov, Kononov, Petrov, Frolov (2005), s. 62. Lähteen mukaan suuri osa Karjalaissuomalaisen SNT:n NKVD:n tiedustelu- ja diversioyhmistä, jotka vuoden 1942 aikana lähetettiin Suomen puolelle, ei kyennyt suorittamaan tehtäväänsä ja puolet niistä joko tuhottiin tai joutui vangiksi.

vuosipuoliskolta voidaan vastavakoilun onnistumista arvioida lähivakoojien kiinnisaamisessa. Tuona aikana lähivakoojia saapui Suomeen 72, joista 52 (72 %) ei onnistunut tehtävässään.⁸⁸⁸

Valvontaosaston työn onnistumista neuvostovakoojien eliminoimisessa voidaan vuoden 1944 ensimmäisellä vuosipuoliskolla arvioida asiakirjan ”Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944” perusteella. Sen liitteestä kolme ilmenee, että valvontaosaston tiedossa oli kyseisenä aikana 139 vakoojan saapuminen Suomeen. Tästä luvusta yksi (1 %) vakooja oli luovutettu saksalaisille erikoiskäyttöä varten, 10 (7 %) oli lähetetty vankileirille, 19 (14 %) oli toistaiseksi vailla mitään toimenpiteitä, kahdeksan (6 %) oli asetettu syytteeseen, 22 (16 %) oli langettettu kuolemantuomio, joista kaksi tapausta oli alistettu sotaylioikeudelle, kolmelle (2 %) oli langettettu vankeustuomio, 40 (29 %) oli tuhattu, neljä (3 %) oli tehnyt itsemurhan, tuomitsemattomia oli kaksi (1 %) ja 30 (21 %) oli yhä vapaana.⁸⁸⁹ Vuoden 1944 ensimmäisen vuosipuoliskon aikana valvontaosaston tietoon tulleista Suomeen saapuneista neuvostovakoojista onnistuttiin siis eliminoimaan 79 %.

Yleistettäessä edellä esitetyt vuosien 1942 - 1944 luvut voidaan arvioida, että yli 50 % Neuvostoliiton Suomeen lähettämistä ja valvontaosaston tietoon tulleista vakoojista ei onnistunut täyttämään tehtäväänsä, koska heidät pidätettiin tai he saivat surmansa. Valvontaosaston näkökulmasta tarkasteltuna saavutettua tulosta voidaan pitää vähintäänkin tyydyttävänä.

Pentti Heino toteaa sodan jälkeen esittämässään arvioissa, että Neuvostoliiton sodanaikainen vakoilutoiminta oli siinä määrin voimaperäistä ja se rakentui niin laajalle pohjalle, ettei valvontaosasto kyennyt estämään kuin osan Neuvostoliiton Suomeen suunnatusta vakoilusta. Arviossaan Heino ei määritellyt vastavakoilun onnistumisprosenttia, koska hänellä ei ollut tiedossaan tarvittavia vertailulukuja. Mikäli vastavakoilun tuloksellisuutta arvioitiin vertaamalla paljastettujen juttujen määrää valvontaosastolla käytössä olleisiin keinovalikoimiin, niin tulos oli Heinon mukaan melko hyvä.⁸⁹⁰

⁸⁸⁸ Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA.

⁸⁸⁹ Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1. - 30.6.1944. Försvarsstabens/C-byråns/B I. Vol. 2-3. KrA.

⁸⁹⁰ Kopio asiakirjasta ”Lyhyt kertomus valvonnasta”. Otsikko on kirjoitettu käsin ja sen oikeaan ylälaitaan on kirjoitettu käsin vuosiluku 1945. (Asiakirja alkaa: Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimisto on alistettu...). Sota-ajan kokemuksia. PEtutk-os. Tutkimuslupa. - Viittaus paljastettujen juttujen määrään ei ilmene lähteestä.

6

YHTEISTOIMINTA VALVONNAN JA VASTAVAKOILUN ALOILLA

6.1 Kotimaiset yhteistoimintatahot

Valtiollinen poliisi

Valvonta- ja vastavakoiluasioissa valvontaosaston keskeisin yhteistyökumppani oli samalla saralla toiminut Valtiollinen poliisi. Sotia edeltäneellä ajalla näiden yhteistoimintaa rasittivat keskinäiset toimivaltuuserimielisyydet. Niistä aiheutuneet kireät suhteet olivat talvisodan sytyttyä yhä mielissä, mutta molemmat tahot pystyivät kätkemään syvimmät tunteensa sodan ajaksi ja toimimaan yhteisen asian hyväksi.

Valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välillä oli pienimuotoista yhteistoimintaa syksyllä 1939. Ensin mainittu saattoi jälkimmäisen tietoon selville saamiaan yhteistoimintakumppaninsa toimialaan kuuluneita asioita. Tällaisia olivat muun muassa tiedot mahdollisista kotialueella sijainneista vakoojaradioista, tiedot epäilyttävistä henkilöistä sekä epäilyt mahdollisista sabotaasiyrityksistä.⁸⁹¹

Talvisodan sytyttyä valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin keskinäisten tietojen vaihto lisääntyi selvästi vastavakoilun alalla. Molemmat tahot saivat tietoonsa toisen hankkimat tiedot vihollisen vakoilutoiminnan toteuttamisperiaatteista, sen kohteista sekä vakoojiksi koulutetuista henkilöistä.

Valtiollinen poliisi lähetti esimerkiksi helmikuussa 1940 valvontaosastolle luettelon Neuvostoliitossa valmennetuista vakoojista. Se oli laadittu pääasiassa sotilasviranomaisten pidättämien vakoojien kuulusteluista laadituista selostuksista. Samassa yhteydessä Valtiollinen poliisi esitti pyynnön saada tiedot valvontaosaston hallussa mahdollisesti olevista vastaavista tapauksista Valtiollisen poliisin eri osastoille edelleen jaettavaksi. Valvontaosasto lähettikin Valtiolliselle poliisille sekä alueellisille valvontaelimilleen yhteenvedot 39 kiinnisaadusta vakoojasta.⁸⁹²

Virastot saattoivat toistensa tietoon myös yksittäisiä tietoja vihollisen vakoilutoiminnasta. Esimerkiksi tiedot valvontaosaston tutkimasta vakoojana Suomeen lähetetystä loikkarista Reino Sinervosta saatettiin Valtiollisen poliisin tietoon. Sinervo loikkasi

⁸⁹¹ Valtiollisen poliisin pääosaston kirje N:o 6181/V Valtiollisen poliisin Tampereen osastolle 18.9.1939; (Valtiollisen poliisin Tampereen osaston ilmoitus) ILM. N:o 2072. 19.IX.1939. EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA; Jäljennös S. P. Kangasahon kirjeestä Kannaksen Armeijan valvontatoimiston päällikölle marraskuulta 1939. (Kirje alkaa: Käydessäni 14.11.39 erään toisen asian takia virkamatkalla 11. Divisioonassa...). EK-Valpo I. Terijoen osasto. Kotelo 165. KA; Kopio Jalmari Sinivaaran (Valpo) muistiinmerkinnästä 27.11.1939. (Muistiinmerkintä alkaa: 24/XI-39 soitti allekirjoittaneelle ev. luutn. Rautsuo ja kehoitti...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PE.tutk-os. Tutkimuslupa.

⁸⁹² Kopio Valtiollisen poliisin kirjeestä N:o 6422/IV. Päämajan valvontaosastolle 22.2.1940. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PE.tutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 1842/Valv.1/40sal. toimistoille ja edustuksille 8.3.1940. Hallinnollinen toimisto (Hall 1)/PM. T-13577/12. KA.

vihollisen puolelle yhdessä JR 12:sta palvelleen värvärin Kustaa Holmstenin kanssa partiomatalla joulukuun lopussa. Sinervo lähetti takaisin Suomeen ottamaan selkoa joukko-osastoista, puolustusasemista sekä mahdollisesta ulkomaisesta avusta.⁸⁹³ Valvontaosasto saattoi Sinervon tapauksen Valtiollisen poliisin tietoon mahdollisesti sen takia, että Sinervon kotialueella olleet omaiset ja lähimmät tuttavat olisi laitettu valvonnan alaiseksi mahdollisen vakoojaverkoston paljastamiseksi.

Vastaavasti Valtiollinen poliisi tiedotti paitsi osastoilleen niin myös valvontaosastolle kahden miehen tuntomerkit, joiden käymä keskustelu Tampereella 3. joulukuuta ravintola ”Tuotannon” käymälässä liittyi melkoisella varmuudella vakoiluun. Kyseiset miehet olivat aloittaneet keskustelunsa käyttäen tunnussanaa, jonka jälkeen toinen kysyi, oliko tehtävä onnistunut. Tähän kysyjä sai myöntävän vastauksen lisäksi, että luutnantti oli vaikeammin käsiteltävissä kuin vääpeli, mutta kummastakin tuli meidän miehiämme.⁸⁹⁴

Edellä kuvattujen asiakokonaisuuksien lisäksi valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi luovuttivat toisilleen kuulustelupöytäkirjoja, tietoja vihollisen sabotaasitoiminnasta sekä jakoivat sensuuritoiminnassa tekemänsä havainnot. Myös epäilyasteella olleita tietoja vaihdettiin. Tässä mielessä valvontaosasto lähestyi Valtiollista poliisia joulukuussa 1939 ilmaisten huolensa eripuolilla maata varsinkin siirtoväestön keskuudessa liikkuneista kulkukauppiaista ja hämäräperäisistä saarnamiehistä, joiden pelättiin ammattinsa varjolla harjoittavan vakoilua ja kiihotusta. Valvontaosasto pyysi Valtiollista poliisia kiinnittämään huomiota kyseiseen asiaan sekä esittämään sisäasiainministeriölle, että ellei kulkukauppaa voitu kokonaan kieltää, niin sitä ainakin rajoitettaisiin. Edelleen osasto esitti kulkukauppiaiden ja saarnamiesten varustamista erikoislupatodistuksilla.⁸⁹⁵

Valtiollinen poliisi kääntyi sisäasiainministeriön puoleen joulukuussa 1939 tuoden julki valvontaosaston käsityksen asiasta. Valtiollinen poliisi yhtyi osaston käsitykseen, että kulkukauppiat saattoivat toimensa ohella harjoittaa vakoilua ja kiihotusta siirtoväen keskuudessa, mutta tuollaisesta toiminnasta ei Valtiollisella poliisilla ollut tietoja. Erinäisten lahkosaarnaajien maanpuolustukselle aiheuttamaan vahingolliseen vai-

⁸⁹³ Valtiollisen poliisin Viipurin osaston kirje N:o 2578 Valtiollisen poliisin pääosastolle 30.12.1939. EK-Valpo I. Kotelo 1005. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 1924/Valv.1/40 henk. Valtiollisen poliisin päällikölle 24.3.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA.

⁸⁹⁴ Valtiollisen poliisin pääosaston kiertokirje N:o 73 N:o 8243/II osastoille ja edustajille sekä Päämajan valvontaosastolle 11.12.1939. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

⁸⁹⁵ Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kirje N:o 167 Päämajan valvontaosastolle 31.1.1940; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 11/40 (Laakkonen. A., Oslanus A., Nevalainen P.); Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kirje N:o 185 Päämajan valvontaosastolle 6.2.1940; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 12/40 (Puuronen V.); Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kirje N:o 277 Päämajan valvontaosastolle 16.2.1940; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 13/40 aineistoineen (Saveljeff N., Parkkonen A.). EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjeestä N:o 329/Valv.1./40/henk. tuomari Paa-vo Kastarille 15.1.1940; Päämajan valvontaosaston Helsingin edustajiston kirje N: 60 Valtiolliselle poliisille 21.1.1940; Valtiollisen poliisin Turun osaston kirje N:o 1672 Valtiollisen poliisin pääosastolle (ja YE:n valvontatoimistolle n:olla 1675) 2.12.1939. EK-Valpo I. Kotelo 1005. KA; Valtiollisen poliisin Turun osaston kirje Valtiollisen poliisin pääosastolle n:olla 1672, YE:n valvontatoimistolle n:olla 1675 ym. 2.12.1939. EK-Valpo I. Terijoen osasto. Kotelo 165. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston kirjeestä N:o 2770/Valv.1./39/henk Valtiollisen poliisin päällikölle 15.12.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 1. KA.

kutukseen Valtiollinen poliisi kertoi määränneensä osastojaan kiinnittämään huomiota.⁸⁹⁶

Niin ikään vakoiluun liittynyt vasta epäilyasteella ollut Kannaksen Armeijan valvontatoimistoon kantautunut tieto Keski-Karjalan osuusliikkeen Sairalan myymälässä toimineen naishenkilön epäilyttävästä toiminnasta saatettiin Valtiollisen poliisin Viipurin osaston tietoon mahdollisia jatkotoimia varten. Kyseisessä tapauksessa 3. Kenttähevossairaalan miehet olivat kiinnittäneet huomiota mainitun naishenkilön toimintaan. Hänen oli usein havaittu kyselleen tietoja sotilasjunista, mistä reserviläiset olivat saapuneet sekä tietoja eri yksiköiden vahvuuksista.⁸⁹⁷

Talvisodan aikana valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin edustajat suorittivat ainakin sotatoimialueella yhteisiä kuulustelu- ja puhutusmatkoja. Mikäli valvontaosaston pidättämä henkilö kuului Valtiollisen poliisin kohderyhmään tai kuulustelu oli tarkoituksenmukaista suorittaa Valtiollisessa poliisissa, valvontaosasto luovutti kuulusteltavan sen haltuun. Näin meneteltiin muun muassa tammikuussa 1940, kun valvontaosaston pidättämä aikaisemmin vakoilusta ja valtiopetoksen valmistelusta tuomittu Toivo Nuutinen luovutettiin Valtiollisen poliisin kuulusteltavaksi.⁸⁹⁸

Talvisodan aikana valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi tekivät vastavakoilun alalla käytännön yhteistyötä myös pääkaupunkiseudulla. Näin tapahtui ainakin helmikuussa 1940, jolloin molemmat osallistuivat yhteistuumin Etelä-Suomeen paikannetun vakoojaradistin tai vakoojaradistien etsintöihin. Ensimmäinen etsintämatka suuntautui 23. helmikuuta Kirkkonummelle ja toinen 26. helmikuuta Espoon Bodomjärven pohjoispuoleiseen maastoon. Kummassakaan tapauksessa etsinnät eivät tuottaneet tulosta.⁸⁹⁹

Valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin talvisodanaikainen yhteistoiminta näyttää sujuneen ilman suurempia ongelmia. Joitakin erimielisyyksiä kuitenkin esiintyi sotatoimialueella. Valtiollisen poliisin mukaan nämä johtuivat muun muassa siitä, että Kajaanin suunnalla toiminut valvontaosaston edustaja luutnantti Tolkki oli omavaltaisesti pyrkinyt kuulustelemaan Valtiollisen poliisin vastuualueelle kuuluneita vakoojilijoita. Niin ikään everstiluutnantti Rautsuon omavaltainen johtosuhteen määrittely Kajaanin suunnalla valvontaosaston eduksi aiheutti pahennusta Valtiollisen poliisin Oulun osastossa.⁹⁰⁰

⁸⁹⁶ Valtiollisen poliisin pääosaston kirje N:o 8404/II sisäasiainministeriölle 20.12.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 1. KA.

⁸⁹⁷ Ote ilmoituksesta N:o 21/40 lähetetty Valtiollisen poliisin Viipurin osastolle tiedoksi ja jatkotoimia varten 4.1.1940 (ilmoitus laadittu 30.12.1939). EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

⁸⁹⁸ Valtiollisen poliisin Joensuun osaston matkakertomukset: 6.1.1940 (etsivä Vänskän matka Nurmijärvelle); 15.1.1940 (N. Vänskän ja tuomari Nuorvalan matka Juukaan); 18.1.1940 (N. Vänskän ja tuomari Nuorvalan matka Pielisjärven pitäjän Nurmijärven kylään); 24.1.1940 (N. Vänskän ja tuomari Nuorvalan matka Valtimolle ja Rautavaaralle). EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 59. KA; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston matkakertomus 14.2.1940 (J. Jormakan, V. Mäkisen ja sotilasvirkailija Viljon matka Suistamolle). EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 24. KA; Valtiollisen poliisin Sortavalan osaston kuulustelupöytäkirja N:o 8/40 (Nuutinen T.) aineistoinen. EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA.

⁸⁹⁹ Resberättelse ang. resa till Kyrkslätt m.fl. orter den 23.2.1940; Valtiollisen poliisin matkakertomus koskien matkaa Espooseen 26.2.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2914 (mappi: Radioasiat vakoilussa). KA.

⁹⁰⁰ Kopio H. V. kirjeestä varatuomari Paavo Säipälle Oulussa 20.1.1940. (Kirje alkaa: Muurman kävi joulun eellusviikolla Kajaanissa järjestämässä joukko-osastojen solutusta...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

Jos valvontaosasto myrkytti toiminnallaan virastojen välistä yhteishenkeä, ei Valtiollinen poliisikaan toiminut aina hyvässä hengessä. Tämä ilmenee Valtiollisen poliisin päällikölle Paavo Säipälle Kemissä 3. maaliskuuta 1940 päivätystä ”hyvä veli kirjeestä”, jonka on kirjoittanut todennäköisesti Valtiollisen poliisin Kemian osaston päällikkö. Kirjeessä todetaan muun muassa:

...”Miehemme epäilykset olivat pitemmän aikaa kohdistuneet erään kommunistiseksi tunnetun perheen ympärille ja saadakseen selville miten sen suojissa kohdeltaisiin ja hoivattaisiin vakoilijoita hän lähetti pari suojeluskuntalaista desantteina esiintyen kopeloimaan maaperää. ’Vakoilijat’ selostivat avoimesti saapuneensa paikalle ilmaitse ja kyselivät tietoja lähimaastosta sekä suuntaa maantielle. Epäilty talonväki neuvoi kuitenkin tarkoituksenmukaisesti väärän suunnan ja lähetti sanan miesten matkasta viranomaisille saatettavaksi. Desantteja ei luonnollisesti löytynyt, vaikka heitä tapauksen aiheuttaman huhun ja kohun johdosta käytiin jahtaamassa. Päämajan valvontaosasto on asiassa suorittanut tutkimuksia eikä meillä ole tietoa niitä seuranneista toimenpiteistä...”⁹⁰¹

Mikäli Kemian osasto olisi toiminut hyvässä hengessä, olisi se tiedottanut valvontaosastoa provokaatiostaan. Sen sijaan osasto vaikenä ja naureskeli partaansa valvontaosastolaisten etsiessä alueella muka liikkuneita vakoojia.

Moskovan rauhan aikana valvontatoimiston ja Valtiollisen poliisin välinen yhteistyö koostui laajasta ja monipuolisesta tietojen vaihdosta. Tietoja vaihdettiin pääasiassa asiakirjojen välityksellä niin pääosastojen kuin maakunnissa olleiden alueellisten valvontaelinten kesken. Joissakin tapauksissa tietoja vaihdettiin myös puhelimitse. Sen sijaan kentällä tapahtunut yhteistyö oli vähäistä, vaikka yhteistoimintaedellytykset tähän olivat olemassa. Esimerkiksi yhteistoiminta-asioiden järjestämiseksi Kajaanin suunnalla toimineet Päämajan valvontatoimistolaiset ottivat yhteyttä heinäkuussa 1940 Valtiollisen poliisin Kajaanin osaston miehiin.⁹⁰²

Valvontatoimiston ja Valtiollisen poliisin Moskovan rauhan aikana vaihtama asiakirja-aineisto voidaan jakaa kahteen kokonaisuuteen. Ensimmäisen muodostivat valvonnan ja vastavakoilun kokonaiskuvasta kertoneet asiakirjat, kuten kuukausikatsaukset ja erilaiset henkilöluettelot. Toisen muodostivat asiakirjat, jotka liittyivät yksittäisiin tapauksiin, mutta jonka tiedonhaltija arveli kiinnostavan yhteistoimintaosapuolta. Valtakunnallisen valvonnan ja vastavakoilun tilannekuvan muodostumiseksi oli tärkeää, että molemmat tahot saivat toistensa kuukausikatsaukset käyttöönsä. Ainakin syksystä 1940 kesäkuuhun 1941 valvontatoimisto kuului Valtiollisen poliisin kuukausikatsausten jakelulistalle. Vastaavasti valvontatoimisto toimitti kuukausikatsauksensa Valtiolliselle poliisille.⁹⁰³

⁹⁰¹ H. V. kirje tuomari Paavo Säipälle Kemissä 3.3.1940 (kirje alkaa: Kun nykyisin ei ole aineistoa ainakaan entiseen malliin virallista tilannekatsausta varten...). EK-Valpo I. Kotelo 2943. KA.

⁹⁰² Valtiollisen poliisin Savonlinnan osaston kirje N:o 913 Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Mikkelin alatoimistolle 30.12.1940 (viitataan puhelinkeskusteluun majuri Schildtin kanssa) liitteinen. EK-Valpo I. Savonlinnan osasto. Kotelo 51. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 9/Ko/41 sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 2.1.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Kopio Päämajan valvontatoimiston kirjeestä N:o 4575/Valv.1/40 sal. Valtiolliselle poliisille 18.7.1940 liitteinen. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

⁹⁰³ Valtiollisen poliisin tilannekatsaus lokakuulta 1940 N:o 4544/II 20.11.1940; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus marraskuulta 1940 N:o 5008/II. 17.12.1940; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus joulukuulta 1940 N:o

Virastojen toisilleen luovuttamat henkilöluettelot ja henkilötietoja sisältäneet kierto-
kirjeet käsittelivät henkilöitä, jotka kuka mistäkin syystä olivat valvontaviranomaisten
mielenkiinnon kohteina. Valvontatoimisto esimerkiksi toimitti Valtiolliselle poliisille
luettelot pidättämistään ja sen huostaan saatetuista henkilöistä käytännöllisesti katsoen
koko Moskovan rauhan ajalta.⁹⁰⁴ Luetteloita hyödynnettiin esimerkiksi kohdistetta-
essa valvontaa epäilyksen alaisiin koti- ja ulkomaalaisiin henkilöihin sekä annettaessa
luotettavuuslausuntoja.

Valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välinen tietojen vaihto neuvostovakoilusta oli
erityisen runsasta. Se koostui muun muassa kuulustelupöytäkirjojen, henkilöluette-
loidien sekä tavattujen vakoojien valokuvien vaihdosta. Näin vastavakoilulle muodos-
tui kuva missä ja miten neuvostovakoojia koulutettiin, millaisia tehtäviä heille annet-
tiin sekä keitä oli koulutettu toimimaan Suomessa vakoojina. Esimerkiksi Kouvolan
alatoimisto lähetti kesäkuussa 1941 Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle Albert Väi-
säsen kuulustelupöytäkirjan, jossa selostettiin tuntomerkkien tarkkuudella Väisäsen
tuntemia suomalaisia, jotka asuivat Neuvostoliitossa. Näistä ainakin yksi oli ollut
helmikuussa 1941 vakoilukurseilla Leningradissa ja tiesi joutuvansa Vasikkasaaren
Haminan lähistölle.⁹⁰⁵

Kouvolan alatoimisto lähetti syksyllä 1940 myös Valtiollisen poliisin Kotkan osastol-
le kuulustelutietoja ja valokuvia Suomessa pidätetystä neuvostovakooja Konstantin
Golubinista. Tämä oli kuulusteluissaan kertonut olleensa vakoilukurseilla Leningra-
dissa ja Viipurissa. Valtiolliselle poliisille osoitettu saatekirjelmä sisälsi pyynnön, että
Golubinin kuvaa näytettäisiin Kotkan osastolla pidätettynä olleelle vakoojalle siltä
varalta, että tämä tuntisi kuvien esittämän henkilön.⁹⁰⁶

276/II. 17.1.1941. EK-Valpo I. Kajaanin alaosasto. Kotelo 1. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekat-
saus syyskuulta 1940 19.10.1940; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 3 maaliskuulta 1941
21.4.1941; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 5 toukokuulta 1941 18.6.1941. EK-Valpo I.
Kotelo 1478. KA; Kopio Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirjeestä N:o 1192/Ulk.3/sal.
jakelussa mainituille 13.3.1941 liitteinen. Toimintakertomuksia. PETutk-os. Tutkimuslupa.

⁹⁰⁴ Päämajan valvontaosaston ja Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston pidätettyjen luettelot N:o
2-19/1940 ja 1-11/1941. EK-Valpo I. Kotelo 2805. KA; Kopio otsikoimattomasta ja päiväämättömästä
vuonna 1941 Valtiollisessa poliisissa laaditusta asiakirjasta. (Asiakirja alkaa: Sodan aikana kiinnijoutuneiden
vakoilijain kuulusteleminen jakautui...); Kopio Valtiollisessa poliisissa 13.12.1940 tehdystä muistuinmerkinnäs-
tä. (Muistuinmerkintä alkaa: VP:n Kuopion osasto kirjelmällä N:o 1150/12.12.40 on lähettänyt pääosastol-
le...); Kopio Valtiollisen poliisin kirjeestä N:o 10070/II. Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimistolle
8.1.1941 liitteinen; Kopio Valtiollisen poliisin kirjeestä N:o 10690/IV. Pääesikunnan valvontatoimistolle
26.2.194. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan valvontaosas-
ton Kannaksen Armeijan toimiston kirje N:o 748/Kan.A.30/40 sal. etsivä Oiva Pajarille 26.3.1940. EK-Valpo
I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA; Valtiollisen poliisin Kemin osaston kirje N:o 476 Valtiollisen poliisin
pääosastolle 4.4.1940. Vapaaehtoistoimisto/PM. T-22889/4. KA.

⁹⁰⁵ Valtiollisen poliisin pääosaston kirje N:o 840/IV. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 14.2.1941. EK-
Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 5. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3289/Valv.1/40 sal. Valtioli-
selle poliisille 3.5.1940 liitteinen; Valtiollisen poliisin Kotkan osaston kirje N:o 594 pääosastolle 17.9.1940.
EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston
kirje N:o 643/Ko/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 9.5.1941; Puolustusvoimain Pääesikunnan Kou-
volan alatoimiston kirje N:o 526/Ko/41/sal. puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston päällikölle
17.4.1941; Päämajan valvontaosaston Mikkelin alatoimiston kirje N:o 2797/Mi/c/40. sal. Valtiollisen poliisin
Kotkan osastolle 10.9.1940. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Kopio Valtiollisen poliisin Savon-
linnan osaston kirjeestä N:o 656 Valtiollisen poliisin pääosastolle 5.11.1940. Valvontaosasto ja Valtiollinen
poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan
alatoimiston kirje N:o 745/Ko/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 7.6.1941 liitteinen. EK-Valpo I.
Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA.

⁹⁰⁶ Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 677/Ko/40 sal. Val-
tiollisen poliisin Kotkan osastolle 25.9.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Pääma-

Myös Valtiollinen poliisi luovutti vastavakoilutietoja valvontatoimistolle. Esimerkiksi Valtiollisen poliisin Joensuun osaston elokuussa 1940 pidättämän vakoilijan Eino Hyvärisen kuulustelutiedot luovutettiin valvontatoimistolle. Hyvärisen kuulusteluissa oli näet käynyt ilmi, että Sortavalassa toimi puna-armeijan vakoilukeskus, jonka johtajana toimi majuri Sorokin ja varsinaisina vakoilijoina toimivat puolestaan suomalaissyntyiset miehet. Hyvärisen kuulustelujen perusteella saatiin henkilö- ja muita tietoja muun muassa koulutetuista vakoojista. Samalla valvontatoimistolle annettiin myös Valtiollisen poliisin pääosaston hankkimat valokuvat juttuun mahdollisesti kytkeytyneistä Martti Tarhalasta ja Jaakko Anttilasta.⁹⁰⁷

Neuvostovakoilun vastustamiseksi valvontatoimisto saattoi Valtiollisen poliisin tietoon havaintojaan vakoojilta tavatuista väärennetyistä asiakirjoista. Näihin tukeutuen Valtiollisen poliisin pääosastossa laadittiin osastoille suunnattuja kiertokirjeitä. Näin valvontaosaston havainnot saatiin Valtiollisen poliisin koko organisaation tietoon vastavakoilussa käytettäväksi. Tietoja vaihdettiin myös Suomessa olleen Neuvostoliiton kauppavaltuuskunnan ja sotilasasiamiehen toiminnasta. Tällöin yhteistoimintatiedot kertoivat toisilleen missä seurannan alaiset venäläiset olivat Suomessa liikkuneet ja mitä he olivat matkoillansa tehneet.⁹⁰⁸

Myös valvonnan kohteena olleesta suomalaisesta vasemmistosta vaihdettiin tietoja. Valvontatoimisto kohdisti tiedustelua esimerkiksi keväällä 1940 perustettuun Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuraan ja välitti hankkimiaan tietoja Valtiolliselle poliisille. Nämä tiedot koskivat usein SNS- seuran johdossa sekä sen toiminnassa mukana olleiden henkilöiden toimintaa sekä heidän yhteyksiään puolustuslaitokseen.⁹⁰⁹

Edellä kuvattujen asioiden lisäksi valvontatoimisto ja Valtiollinen poliisi vaihtoivat tietoja myös monista muista asioista, joilla saattoi olla merkitystä valvonnan tai vastavakoilun kannalta. Tällaisia asioita olivat muun muassa kuulustelutiedot Neuvosto-

jan valvontaosaston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 607/Ko/40 sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 10.9.1940. EK-Valpo I. Kotkan alaosa. Kotelo 4. KA.

⁹⁰⁷ Valtiollisen poliisin Joensuun osaston selostus Martti Tarhalan jutusta 29.8.1941. VPJO/KD.N:o 1004/16. 1941 (kopio). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

⁹⁰⁸ Valtiollisen poliisin pääosaston kiertokirje N:o 63 N:o 3103/II 10.9.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosa. Kotelo 6. KA; Valtiollisen poliisin kirje N:o 5098/ Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 20.12.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Kotkan alaosa. Kotelo 5. KA; Jäljennös Valtiollisen poliisin Lappeenrannan edustuksen kirjeestä N:o 380 Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 15.5.1941; Jäljennös Valtiollisen poliisin Kotkan osaston ilmoituksesta VPKo Ilm. rek. N:o 313 1941 15.5.1941. 6.O. Neuvostoliitto. C (henkilöittäin F-Ö). UMA; Kopio Valtiollisen poliisin kirjeestä N:o 11606/V. Päämajan valvontatoimistolle 26.7.1940. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa.

⁹⁰⁹ Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 200/Ko/41 sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 6.2.1941 liitteinen; Päämajan valvontaosaston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 304/Ko/40. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 11.7.1940 liitteinen; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 795/Ko/40 sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 16.10.1940 liitteinen; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 35/Ko/41. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 7.1.1941 liitteinen; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 200/Ko/41. sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 6.2.1941 liitteinen; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 254/Ko/41/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 14.2.1941 liitteinen; Päämajan valvontaosaston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 304/Ko/40. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 11.7.1940 liitteinen; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Mikkelin alatoimiston kirje N:o 1150/Mi/L/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osaston päällikölle 16.4.1941. EK-Valpo I. Kotkan alaosa. Kotelo 4. KA; Valtiollisen poliisin kirje N:o 1154/ Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 2.3.1941. EK-Valpo I. Kotkan alaosa. Kotelo 5. KA.

liiton Suomeen virallista tietä palauttamista henkilöistä, tiedot asepalveluksesta väärin perustein vapautumaan pyrkineistä henkilöistä, Ranskan turvallisuuspoliisin tutkimustuloksista laivoihin kohdistetuista sabotaaseista, tiedot Neuvostoliitossa salatein käyneistä suomalaista sekä heidän käyttämistään reiteistä, tiedot luvattomista rajanylityksistä, tiedot aktiivisesti politiikkaan osallistuneista emigranteista sekä tiedot epäilyttävistä henkilöistä.⁹¹⁰

Moskovan rauhan aikana kentällä tapahtuneesta yhteistyöstä tiedetään, että valvontatoimisto luovutti erään SNS-seuraan sisälle saamansa valmennetun avustajansa Valtiolliselle poliisille, jonka lisäksi valvontatoimisto pyysi Valtiollisen poliisin apua vakooja Martta Halusen käyttämien postilaatikkojen etsimisessä.⁹¹¹

Moskovan rauhan solmimisen jälkeen valvontatoimiston ja Valtiollisen poliisin välille syntyi kiistaa siitä, miten menetellä pidätettyjen rajanylittäjien suhteen. Paremman yhteistoiminnan aikaansaamiseksi asiasta käytiin neuvotteluja. Kesäkuussa 1940 päästiin sopimukseen, jossa puolustuslaitokseen kuuluneet rajanylittäjät kuulusteli ja heidän asiansa tutki asianomainen valvontatoimiston alatoimisto, joka samalla tarjosi asianomaiselle Valtiollisen poliisin osastolle tilaisuutta olla läsnä kuulusteluissa. Lisäksi alatoimiston velvollisuutena oli lähettää Valtiollisen poliisin osastolle yksi kappale kuulustelupöytäkirjasta. Siviilihenkilöt kuulusteli Valtiollinen poliisi, joka tarjosi asianomaiselle valvontatoimiston alatoimistolle tilaisuuden olla läsnä tutkimuksissa. Valtiollisen poliisin alaosasto antoi vastavuoroisesti yhden kappaleen kuulustelupöytäkirjasta asianomaiselle valvontatoimiston alatoimistolle.⁹¹²

⁹¹⁰ Valtiollisen poliisin Immolan edustajan kirje N:o 15 Valtiollisen poliisin Savonlinnan osastolle 15.1.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Viipurin osasto. Kotelo 7. KA; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje N:o 18. Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Joensuun alatoimistolle 2.1.1941. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 60. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston tiedonanto N:o 379 13.6.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Mikkelin alatoimiston kirje N:o 1266/Mi/henk. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 26.4.1941; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Mikkelin alatoimiston kirje N:o 1785/Mi/L/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osaston päällikölle 17.6.1941; Päämajan valvontaosaston Mikkelin alatoimiston kirje N:o 2352/Mi/1/40 henk. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 20.7.1940; Puolustusvoimain Pääesikunnan Kouvolan alatoimiston kirje N:o 770/Ko/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle. 14.6.1941. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Valtiollisen poliisin kirje N:o 2791/II. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 21.8.1940. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 5. KA; Valtiollisen poliisin Turun osaston kirje N:o 1173 Valtiollisen poliisin pääosastolle 23.10.1940. EK-Valpo I. Kotelo 1005. KA; Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan toimiston kuulustelupöytäkirja N:o 20/40 (Ikonen E., Ikonen V., Vuoti J., Surakka J.); Päämajan valvontaosaston IV:n AK:n toimiston pöytäkirjan N:o 18/40 liitteinen. EK-Valpo I. Sortavalan osasto. Kotelo 25. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Joensuun alatoimiston kirje N:o 1108/Jo/40. Valtiolliselle poliisille Joensuuhun 16.11.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 59. KA; Juho Komaroffin kuulustelupöytäkirja 15.5.1940. EK-Valpo I. Kuopion alaosasto. Kotelo 12.3. KA; Päämajan valvontaosaston maavoimien toimiston valvontailmoitus 5.4.1940 klo 13:30 (Reino Perämäki). Vastaanotti luutnantti Heino, antoi kapteeni Schildt. Valvontaosasto/PM-Valvontatoimisto (Ulk.3)/Pv.PE (muutos 4.12.1944)-Pv.PE:n selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/3. KA.

⁹¹¹ Kopio Kaarlo Löfvingin päiväämättömästä muistiinmerkinnästä. (Muistiinmerkintä alkaa: 1. Tuomari Rine pengottuaan Ye:n ja Vp:n suhteiden mappia...); Kopio Kaarlo Löfvingin muistiinmerkinnästä 25.2.1941. (Muistiinmerkintä alkaa: 24.2.41 Pääesikunnan valvontatoimistosta tuomari Akseli Tolamaa puhelimitse...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEtutk-os. Tutkimuslupa. - Vastavakoilussa ”postilaatikolla” tarkoitetaan kätköä, joka toimii tehtävänantojen, ym. vakoiluun liittyvien viestien välityspaikkana vakoojan ja hänen tehtävänantajansa tai yhdyshenkilönsä välillä. Postilaatikko voi olla kuollut esim. tietty kivenkolo tai elävä ihminen. Viimeksi mainittu välittää viestejä vakoojan ja tämän yhdyshenkilön tai toimeksiantajan välillä.

⁹¹² Jäljennöksen jäljennös Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirjeestä N:o 4264/Valv.1./40 sal. Valvontaosaston alatoimistoille 13.6.1940. EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA; Valtiollisen poliisin Imatran ylitsivän kirje N:o 173 Valtiollisen poliisin Savonlinnan osastolle 5.8.1940 liitteinen; Valtiollisen poliisin Immolan ylitsivän kirje N:o 194 Valtiollisen poliisin Savonlinnan osastolle 4.9.1940 liitteinen. EK-Valpo I. Viipurin osasto. Kotelo 7. KA.

Jatkosodan jo syyttyä vahvistettiin elokuussa 1941 ohjesääntö Päämajan valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin työnjaosta ja yhteistoiminnasta. Siinä määrättiin, että niillä paikkakunnilla, joilla oli sekä valvontaosaston alatoimisto että Valtiollisen poliisin osasto, oli alatoimistojen ilmoitettava osastoille hallussaan olevat tiedot sekä omista että Valtiollisen poliisin toimipiiriin kuuluneista tapauksista. Ilmoitus oli tehtävä viimeistään, kun asiasta ilmoitettiin valvontaosastolle. Valtiollisen poliisin osastot olivat velvollisia ilmoittamaan alatoimistolle kaikki tietoon tulleet, puolustusvoimiin tai puolustusvalmiuteen kohdistuneet vakoiluun viitanneet seikat. Molempien oli varattava toisilleen tilaisuus kuulustelujen ja tutkimusten seuraamiseen.⁹¹³

Ohjesäännön mukaan valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin oli lähetettävä Päämajan tiedustelujaoston päällikölle ilmoitus lyhyine selostuksineen suoritetuista pidätyksistä. Ellei tiedustelujaoston päällikkö toisin määrännyt kumpikin tutki tietoonsa saamat jutut, lukuun ottamatta verekseltä havaittua sotapetosta, jonka tutki aina valvontaosasto. Yhteistoimintatahot velvoitettiin olemaan keskenään kiinteässä ja luotamuksellisessa yhteistoiminnassa ja vuorovaikutuksessa sekä molempien tuli antaa toisilleen kaikkea toisen tarvitsemaa virka-apua.⁹¹⁴

Myös jatkosodan aikana Valtiollisella poliisilla oli edustaja Päämajassa. Tässä tehtävässä toimi Terijoen osaston entinen päällikkö E. A. Muurman. Hän toimi samalla Päämajan sotilashallinto-osaston hallinnollisen toimiston valvontaelin 2:n päällikkönä. Yhteistoimintaa koskeneissa asioissa Muurmanin tehtävänä oli muun muassa esitellä tiedustelujaoston päällikölle Valtiollisen poliisin kanta kulloinkin ajankohtaisina olleisiin asioihin sekä pitää Valtiollinen poliisi tietoisena valvontaosaston alatoimistojen sijainnista sekä yhteystiedoista.⁹¹⁵

Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi vaihtoivat jatkosodan aikana tietoja toimialan asioista ja kysivät toisiltaan henkilötietoja, jotka liittyivät luotettavuuslausuntoihin ja pidätettyihin henkilöihin sekä suorittivat joitakin yhteisiä etsintä- ja pidätystoimia.⁹¹⁶ Täten jatkosodan aikainen yhteistyö oli samankaltaista kuin mitä se oli ollut talvisodan sekä Moskovan rauhan aikana.

Käytännössä tietoja vaihdettiin luovuttamalla yhteistoimintaosapuolelle katsauksia, luetteloita, kuulustelupöytäkirjoja sekä muita valvonnan ja vastavakoilun tuloksena syntyneitä asiakirjoja. Myös kuukausikatsauksia vaihdettiin. Niissä kerrottiin takautuvasti laatijan edellisen kuukauden toiminnan pääkohdista.⁹¹⁷

⁹¹³ Jäljennös Päämajan valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välisestä työnjaosta ja yhteistoiminnasta sodan aikana 10.8.1941 (kopio). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁹¹⁴ Sama.

⁹¹⁵ Kopio Valtiollisen poliisin Päämajassa olleen edustajan E. A. Muurmanin kirjeen jäljennöksistä N:o 1 Valtiollisen poliisin päällikölle 27.7.1941; Päiväämätön muistiinmerkitä, jossa viitataan E. A. Muurmanin kirjelmään N:o 2/30.7.1941. Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁹¹⁶ Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA.

⁹¹⁷ Päämajan valvontaosaston katsaus marraskuulta 1941 N:o 7849/Valv.2./sal. 22.12.1941; Valtiollisen poliisin kirje 12982/IV Päämajan valvontaosastolle 2.10.1941. EK-Valpo I. Kotelo 995. KA; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus N:o 1 tammikuulta 1941 N:o 988/II. 22.2.1941; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus N:o 2 helmikuulta 1941 N:o 1549/II. 20.3.1941; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus N:o 3 maaliskuulta 1941 N:o 1985/II. 21.4.1941; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus N:o 4 huhtikuulta 1941 N:o 2568/II. 21.5.1941; Valti-

Valvontaosasto lähetti Valtiolliselle poliisille puolivuositain laatimansa katsauksen Neuvostoliiton vakoilutoiminnasta Suomessa. Se sisälsi muun muassa tietoja vakoilijoiden paljastumiseen johtaneista syistä. Näitä tietoja Valtiollisen poliisin pääosasto jakoi osastoilleen kenttätyössä käytettäväksi. Samassa tarkoituksessa käytettäväksi valvontaosasto lähetti Valtiolliselle poliisille luetteloita ja muita asiakirjoja vihollisen kouluttamista laskuvarjomiehistä ja vakoojista. Ne oli laadittu kiinnisaatujen vakoojien kuulustelukertomusten pohjalta ja sisälsivät tunto- ja tunto- sekä muita tietoja sellaisista vihollisen vakoojista, jotka olivat saaneet koulutuksen Suomessa toimimista varten, mutta joita ei ollut vielä tavattu.⁹¹⁸

Valvontaosaston havaittua neuvostovakoilun käyttäneen vakoojina suomalaisia sotavankeja ja yliloikkareita lähetettiin Valtiolliselle poliisille luetteloita vihollisen puolelle karanneista ja vangiksi joutuneista suomalaisista sotilasta. Näin meneteltiin sen tähden, että Valtiollinen poliisi olisi osannut etsiä kyseisiä henkilöitä kotiseudulta. Kotialueen kenttätyössä käytettäväksi valvontaosasto lähetti Valtiolliselle poliisille tietoja niistä seikoista, jotka olivat paljastaneet väärennöksiksi vihollisen vakoojien käyttämät matkustusluvat, armeijan komennustodistukset ja henkilökortit, suojeluskunnan jäsenkirjat sekä muut vakoojilta tavatut asiakirjat.⁹¹⁹

Etsiskely- ja pidättämistoimenpiteitä varten valvontaosasto lähetti Valtiolliselle poliisille luetteloita sotilaskarkureista. Nämä luettelot Valtiollisen poliisin pääosasto lähetti edelleen toimenpiteitä varten osastoilleen. Sotilaskarkuruuteen liittyen Valtiollinen poliisi puolestaan lähetti valvontaosastolle kuulustelemissa sotilaskarkureiden kuulustelupöytäkirjat.⁹²⁰

ollisen poliisin tilannekatsaus N:o 8 elokuulta 1941 N:o 4647/II. 22.9.1941; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus N:o 12 joulukuulta 1941 N:o 275/II. 15.1.1942. EK-Valpo I. Kajaanin alaosasto. Kotelo 1. KA.

⁹¹⁸ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942. liitteineen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 10600/Valv.2/sal. 6.8.1943. Operatiivinen ja koulutustoimisto (Toimisto III ja Ye.3) 1942 - 1944/Ilmavoimien esikunta. T-19282/7. KA; Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan alatoimiston kirje N:o 1007/IVAK34/sal. Valtiolliselle poliisille Kotkaan 21.7.1941; Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan alatoimiston asiakirja N:o 1186/IVAK34/sal 18.8.1941 liitteineen; Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan alatoimiston asiakirja N:o 1209/IVAK34/sal. 21.8.1941. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Valtiollisen poliisin kirje N:o 4961/II. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 9.10.1941. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 5. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston kiertokirje N:o 80 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 4123/IV. 22.8.1941 liitteineen. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 60. KA; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 20 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 3275/IV 6.7.1942 liitteineen; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 50 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 6277/IV 28.10.1942 liitteineen. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Valtiollisen poliisin yleiskirje N:o 7 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 2054/IV. 26.2.1944 liitteineen. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 54. KA; Jäljennös Päämajan valvontaosaston kirjeestä N:o 14281/Valv.2/sal. Valtiolliselle poliisille 13.10.1942. EK-Valpo I. Hmp 3991. KA.

⁹¹⁹ Valtiollisen poliisin yleiskirje N:o 26 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 7455/II. 7.10.1943; Valtiollisen poliisin yleiskirje N:o 34 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 8294/II. 5.11.1943 liitteineen. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 54. KA; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 52 Valtiollisen poliisin osastopäälliköille N:o 6406/II 3.10.1942; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 54 Valtiollisen poliisin osastoille ja edustajille N:o 6941/II 23.11.194; Valtiollisen poliisin yleiskirje N:o 36 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 8422/II 10.11.1943. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 55. KA; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 14 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 2409/II. 4.5.1942; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 29 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 4364 11.8.1942 liitteineen; Valtiollisen poliisin kiertokirje N:o 14 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 3146/II. 7.5.1943. EK-Valpo I. Kajaanin alaosasto. Kotelo 2. KA.

⁹²⁰ Valtiollisen poliisin yleiskirje N:o 27 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 6955 12.7.1944. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 54. KA; Valtiollisen poliisin Vaasan osaston kuulustelupöytäkirjat 107/44 9.9.1944 ja 117/44 18.9.1944. EK-Valpo I. Vaasan osasto. Kotelo 1. KA.

Valvontaosasto lähetti Valtiolliselle poliisille kuulustelupöytäkirjoja muun muassa tapauksissa, joissa selvisi, että kuultava oli syylistynyt tekoon, jonka jatkotutkinta kuului Valtiolliselle poliisille tai, kun valvontaosaston kuultavana oli siviilihenkilö. Virastojen välisellä pöytäkirjojen vaihdolla oli merkittävä osuus kummankin elimen valvontakortiston ylläpidossa, sillä pöytäkirjoissa esiintyneet henkilöt kortitettiin. Valtiollisen poliisin pääosasto määräsikin osastoilleen, että näiden oli lähetettävä valvontaosaston alatoimistoilta saadut kuulustelupöytäkirjat pääosastoon vähintään nähtäväksi siellä tapahtunutta kortittamista varten.⁹²¹

Myös jatkosodan aikana valvontaosasto tuki Valtiollista poliisia sen taistelussa kommunistista maanalaisesta liikettä vastaan toimittamalla sille henkilöluetteloita SNS:n toiminnassa mukana olleista henkilöistä sekä tietoja kommunisteina pidetyistä henkilöistä. Esimerkiksi, kun valvontaosaston toukokuun 1942 katsauksessa kerrottiin SNS:n maanalaisesta toiminnasta, pyysi Valtiollinen poliisi tapauksesta valvontaosastolta lisätietoja. Pyyntöä perusteltiin muun muassa sillä, että SNS:n toiminta ulottui selvästi Valtiollisen poliisin työsaralle ja valvontaosastolta saaduilla tiedoilla arveltiin voitavan helpottaa valvontaa ja ehkäisevää toimintaa.⁹²²

Valvontaosasto toimitti Valtiolliselle poliisille tiedot myös tutkimiansa henkilöiden saamista tuomioista sekä luettelot pidättämistään henkilöistä. Vastavuoroisesti Valtiollisen poliisin alaosastot toimittivat pääosastoon edelleen valvontaosastoon mahdollista lähettämistä varten hallussaan olleita korttitietoja sellaisista henkilöistä, jotka esiintyivät valvontaosaston pidätettyjen luetteloissa. Myös epäilyttävien ja pidätettyjen henkilöiden korttitietoja vaihdettiin.⁹²³ Sen tarkoituksena oli muodostaa epäilyis-

⁹²¹ Puhelinilmoitus 2.8.1941 klo 10,30. Osoitettu Valtiollisen poliisin Joensuun osastolle. Lähetti tarkastaja Orkonen Päämajan valvontaosaston VII:n Armeijakunnan alatoimistosta. VPJO KDNO 946/10 1941 liitteinen; Päämajan valvontaosaston Joensuun alatoimiston kirje N:o 123/Jo 53./sal. Valtiollisen poliisin Joensuun osastolle 16.10.1941. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 60. KA; Päämajan valvontaosaston 14. D:n alatoimiston kirje N:o 153/14.D.39/42 sal. Valtiollisen poliisin Joensuun osaston päällikölle 4.2.1942. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 61. KA; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje N:o 989 Valtiollisen poliisin Kuopion osastolle 27.10.1943; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje N:o 998 Valtiollisen poliisin pääosastolle 30.10.1943; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje N:o 1024 Valtiollisen poliisin pääosastolle 9.11.1943; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje N:o 1085 Valtiollisen poliisin pääosastolle 2.12.1943. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 62. KA; Päämajan valvontaosaston Joensuun alatoimiston kirje N:o 377/Jo 53./sal. jakelussa mainituille 6.4.1944 liitteinen. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosto. Kotelo 55. KA; Valtiollisen poliisin Immolan edustajan kirje N:o 186 Valtiollisen poliisin Savonlinnan osastolle 2.8.1941. EK-Valpo I. Viipurin osasto. Kotelo 7. KA; Kopio otsikoimattomasta muistiinmerkinnästä 4.11.1941 Lfg (Löfving Kaarlo). (Muistiinmerkintä alkaa: VPKDN:olle 1575/1664.1941 on merkitty PM:n valvontaosaston vastavakoilutoimistolta...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PETutk-os. Tutkimuslupa; Valtiollisen poliisin yleiskirje N:o 1 Valtiollisen poliisin osastoille N:o 773/IV. 25.1.1944. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 54. KA.

⁹²² Valtiollisen poliisin kirje N:o 375/ Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 19.1.1943 liitteinen; Valtiollisen poliisin kirje N:o 942/ Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 10.2.1943 liitteinen. EK-Valpo I. Kotkan alaosto. Kotelo 5. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston kirje N:o 3588 Päämajan valvontaosastolle 1.7.1942. EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA.

⁹²³ Valtiollisen poliisin kirje N:o 9078/IV. Valtiollisen poliisin Joensuun osastolle 4.9.1944. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 63. KA; Päämajan valvontaosaston Kouvolan alatoimiston kirje N:o 1202/Ko 42/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 15.12.1941. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Valtiollisen poliisin pääosaston kirje N:o 6621/IV. Valtiollisen poliisin Kuopion osastolle 30.6.1944. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 60. KA; Valtiollisen poliisin Savonlinnan osaston kirje N:o 105 Valtiollisen poliisin pääosastolle 27.1.1942; Valtiollisen poliisin Savonlinnan osaston kirje N:o 170 Valtiollisen poliisin pääosastolle 12.2.1942. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 50. KA; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje N:o 1336 1 kpk 3820 valvontapuseerille 5.9.1941. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 60. KA; Päämajan valvontaosaston 14. D:n alatoimiston kirje 154/14.D.39/42 sal. Valtiollisen poliisin Joensuun osaston päällikölle 4.2.1942; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje VPJO/KD N:o 110/59/1942 Päämajan valvontaosaston 14. D. alatoimistolle 9.2.1942; Päämajan valvontaosaston Joensuun alatoimiston puhelinsanoma (an-

tä tai kuultavana olleesta henkilöstä mahdollisimman tarkka kuva ennen tutkimustoimenpiteiden tai kuulustelujen alkua sekä pitää valvontakortisto mahdollisimman ”puhuvana”.

Yhteistyötä tehtiin myös luotettavuuslausunnoissa. Valtiollinen poliisi antoi puolustuslaitokselle lausuntoja muun muassa niistä henkilöistä, jotka pyrkivät sen palvelukseen sekä niistä, jotka kuuluivat rintamille suuntautuvien viihdytyskiertueiden kokoonpanoon. Lisäksi lausuntoasioissa tehtiin yhteistyötä Suomessa palvelleisiin ulkomaalaisiin liittyen. Virolaisiin vapaaehtoisin nähden meneteltiin siten, että Päämajan vapaaehtoistoimisto lähetti palvelukseen pyrkineistä henkilöistä luettelon Valtiolliselle poliisille, joka lähetti kyseisen luettelon edelleen valvontaosastolle lausunnonlaan varustettuna.⁹²⁴ Tämän toiminnan tarkoituksena oli estää valtiollisesti epäluotettavan aineksen pääsy rintamajoukkoihin.

Edellä kuvattujen asiakokonaisuuksien lisäksi valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi vaihtoivat tietoja asioista, joista arveltiin olevan yhteistoimintaosapuolelle hyötyä valvonnassa tai vastavakoilussa. Tällaisia asioita olivat muun muassa tiedot Neuvostoliittoon paenneista suomalaisista, tiedot epäilyttävistä henkilöistä sekä tiedot neuvostosotavankien yhteydenpidosta suomalaisiin. Pääasiassa valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välinen tietojen vaihto hoitui virastojen välisellä postiliikenteellä. Kiireellisissä asioissa alatoimistot ja osastot saattoivat olla keskenään puhelinhyteydessä.⁹²⁵

Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi suorittivat yhteisvoimin myös kenttätyötä. Esimerkiksi vuonna 1942 Ruskon ja Maskun metsäkaartilaisjuttua tutki Valtiollinen poliisi yhdessä Turun alatoimiston kanssa. Vastaavasti vuonna 1944 valvontaosasto

toi Pikkarainen) Valtiollisen poliisin Joensuun osastolle (vastaanotti Meriala) 13.10.1942 (koskien Veikko Ilvosta ja Yrjö Kerkkäistä) VPJO KD N:o 776/52 1942. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 61. KA; Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan alatoimiston kirje N:o 970/IVAK34/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 18.7.1941; Päämajan valvontaosaston Turun alatoimiston kirje N:o 413/Tu/31/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 23.7.1941. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Valtiollisen poliisin kirje 13187 / A Päämajan valvontaosaston päällikölle 19.11.1943. EK-Valpo I. Kotelo 995. KA; Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston kirje N:o 15936/Valv.2/sal. Valtiolliselle poliisille 15.11.1943. EK-Valpo I. Hmp 3991. KA.

⁹²⁴ Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje N:o 127 Valtiollisen poliisin pääosastolle 1.2.1944. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 63. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 13197/Valv.2/sal Valtiolliselle poliisille 24.9.1942. EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA; Valtiollisen poliisin kiertokirjeen / yleiskirjeen luonnos N:o 1272 Valtiollisen poliisin osastoille 4.2.1944. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 59. KA; Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 6256/1g.sal. Valtiolliselle poliisille 17.12.1943 liitteinen; Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 6185/1g.sal. Valtiolliselle poliisille 15.12.1943 liitteinen. Vapaaehtoistoimisto/PM. T-6549/5. KA.

⁹²⁵ Päämajan valvontaosaston VII:n Armeijakunnan alatoimiston kirje N:o 1137/VII AK 51/C/sal. Valtiollisen poliisin Savonlinnan osastolle 19.12.1941; Valtiollisen poliisin Savonlinnan osaston kirje N:o 1977 Päämajan valvontaosaston VII:n AK:n alatoimistolle 27.12.1941. EK-Valpo I. Savonlinnan osasto. Kotelo 58. KA; Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan alatoimiston kirje N:o 883/IVAK34/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 9.7.1941 liitteinen; Päämajan valvontaosaston IV:n Armeijakunnan alatoimiston kirje N:o 1174/IV AK 34/sal. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 15.8.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Valtiollisen poliisin kirje N:o 624/II. Valtiollisen poliisin Kotkan ja Vaasan osastoille 28.1.1943. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 5. KA; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje N:o 909 Päämajan valvontaosaston Joensuun alatoimistolle 30.9.1943. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 62. KA; Puhelinilmoitus 2.8.1941 klo 10,30. Osoitettu Valtiollisen poliisin Joensuun osastolle. Lähetä tarkastaja Orkonen Päämajan valvontaosaston VII:n Armeijakunnan alatoimistosta. VPJO KDNO 946/10 1941; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston ilmoitus N:o 84/20.8.1941 (VPJO/KD.N:o 946/10. 1941). EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 60. KA.

tutki Lounais-Suomessa laajaa yli 300 henkilöä koskenutta maan- ja sotapetosjuttua yhdessä Valtiollisen poliisin kanssa.⁹²⁶

Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi suorittivat yhteisvoimin myös desanttien pidätyksiä sekä antoivat toisilleen virka-apua muun muassa kotietsintöjen suorittamisessa. Esimerkiksi desantti Matti Lång pidätettiin Lahdessa valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin yhteisoperaatiossa. Yhteiseen kotietsintään ryhdyttiin puolestaan sen jälkeen, kun Valtiollinen poliisi ilmoitti maaliskuussa 1942 valvontaosastolle, että reserviin astunut turkulainen SNS aktiivi Vieno Kaskinen oli antanut lentolehtisen saksalaiselle sotilaalle. Kuulusteluissa Kaskinen myönsi antaneensa lentolehtisen ja kertoi samalla suhteistaan muihinkin kommunististen lentolehtisten levittäjiin. Kaskisen kertomuksen perusteella valvontaosasto toimitti Valtiollisen poliisin antaman virka-avun turvin kotietsinnän eräässä turkulaisessa asunnossa, jonka yhteydessä pidätettiin useita henkilöitä. Valvontaosaston suorittamissa kuulusteluissa ilmeni, että pidätetyt olivat syyllistyneet kommunististen lentolehtisten jakamiseen sekä lakautetun SNS seuran toiminnan jatkamiseen.⁹²⁷

Mikäli valvontaosaston tai Valtiollisen poliisin suorittamissa kuulusteluissa tai jo aloitetun jutun tutkimuksissa ilmeni, että jutun enempi tutkinta kuului toisen osapuolen toimenkuvaan, siirrettiin jutun jatkotutkimukset valvontaosastolta Valtiolliselle poliisille tai päinvastoin. Esimerkiksi joulukuussa 1943 muutamat rikosetsivät menivät pitämään kotietsintää Fanny Hällströmin taloon Tampereen Messukylässä, koska tämän tyttären epäiltiin anastaneen paristoja työpaikastaan. Etsivien mentyä sisälle pakeni talon ikkunan kautta metsään muuan mies, jonka majoitushuoneesta etsivät löysivät muun muassa täydellisen ja ajanmukaisen radioaseman. Valtiollinen poliisi pidätti molemmat naiset sekä Hällströmin toisenkin tyttären. Valtiollinen poliisi luovutti pidätetyt valvontaosastolle, koska oli ilmeistä, että kyseessä oli desanttijuttu. Valvontaosaston tutkimuksissa ilmeni, että karkuun päässeeseen desanttiradistin päämies oli pärmiläinen Eino Laakso.⁹²⁸

Vastaavasti vuonna 1941 valvontaosasto siirsi Karkkilan suunnalla tutkinnassa olleen SKP:n jutun Valtiolliselle poliisille. Samalla valvontaosasto luovutti Valtiolliselle poliisille myös pidättämänsä T. Poutasen, joka osoittautui Karkkila-Hyvinkää rautatiellä Hunsalan pysäkin lähellä 1. syyskuuta 1941 tehdyn rautatieräjäytyksen johtohahmoksi. Yhteistoimintaan kuului myös se, että samalla kun juttua tai pidätettyä siirrettiin toiselle yhteistoimintaosapuolelle, vastaanottaja sai haltuunsa kaikki pidätetyn tavarat sekä kaiken jutussa siihen asti kertyneen todistusaineiston.⁹²⁹

⁹²⁶ Valtiollisen poliisin pääosaston tiedonanto N:o 396 12.11.1942. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 61. KA; Jäljennös muistiosta ”Valtiollisen poliisin toiminnan tehostamisesta” 12.8.1944 (kopio). (Muistio alkaa: Harkittaessa mahdollisuuksia valtiollisen poliisin toiminnan tehostamiseksi...). Valvontaosaston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁹²⁷ Valtiollisen poliisin tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1943 12.11.1943; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus n:o 5 toukokuulta 1944 16.6.1944; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus n:o 3 maaliskuulta 1942 14.4.1942. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA.

⁹²⁸ Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 10 lokakuulta 1941 20.11.1941; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus n:o 11 marraskuulta 1943 17.12.1943; Valtiollisen poliisin pääosaston tilannekatsaus N:o 7 heinäkuulta 1941 N:o 4147/II. 21.8.1941; Valtiollisen poliisin tilannekatsaus N:o 12 joulukuulta 1943 18.1.1944. EK-Valpo I. Kotelo 1478. KA; Valtiollisen poliisin Joensuun osaston kirje N:o 483 (korpraali Jorma Olavi Sippolan passus Joensuun kaupungin komendantinvirastolle) 2.6.1944. EK-Valpo I. Joensuun alaosasto. Kotelo 63. KA.

⁹²⁹ Valtiollisen poliisin tilannekatsaus N:o 10 lokakuulta 1941 N:o 5746/II. 20.11.1941. EK-Valpo I. Kajaanin alaosasto. Kotelo 1. KA; Kuitti 18.2.1944 (todiste N:o 239). Valvontaosasto/PM-valvontatoimisto (Ulk.

Lisäksi monimutkaisempia vakoilujuttuja tutkittiin valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin yhteisvoimin. Näin meneteltiin ainakin vuonna 1942 paljastuneessa Nuorteva - Wuolijoki -jutussa, jossa valvontaosaston vastuulla oli vakoilusta epäillyn Kerttu Nuortevan kuulustelu Valtiollisen poliisin kuulustellessa maanpetoksesta epäiltyä Hella Wuolijokea.⁹³⁰

Mikäli käytäntö tai muut seikat asiaa puolsivat, siirrettiin jo aloitettu kenttäoperaatio toisen hoidettavaksi. Näin meneteltiin ainakin vuonna 1942, kun Kouvolan alatoimiston hoidossa ollut vakoilu- ja sabotaasijuttu siirrettiin Valtiolliselle poliisille. Tällöin valvontaosasto kertoi Valtiolliselle poliisille jutussa mukana olleen avustajan hankkimat tiedot, luovutti Valtiolliselle poliisille tarkkailuasunnoksi vuokraamansa asunnon sekä varjostajina käytetyt kolme sotilaspoikaa ja juttuun liittyneen avustajan.⁹³¹

Muut siviiliviranomaiset

Valtiollisen poliisin lisäksi muista siviiliviranomaisista valvontaosastolla oli talvisodan aikana yhteistoimintaa ainakin ulkoasiain-, sisäasiain- ja oikeusministeriön kanssa. Yhteistoiminnasta ulkoasiainhallinnon kanssa on jo kerrottu edellä Suomen armeijassa talvisodan aikana palvelleiden ulkomaalaisten vapaehtoisten valvonnan yhteydessä. Moskovan rauhan aikana valvontaosasto kävi ulkoasiainministeriön kanssa sensuuriin liittyen keskustelua siitä, missä laajuudessa ulkomaalaisten Suomessa levikkiä omanneiden sanoma- ja aikakauslehtien tuontia oli rajoitettava.⁹³²

Valvontaosaston talvisodanaikainen yhteistoiminta oikeusministeriön kanssa liittyi sensuuritoiminnassa tehtyihin havaintoihin. Esimerkiksi joulukuussa 1939 Päämaja esitti oikeusministeriölle Akateemisen Sosialistiseurain Soihdu-nimisen aikakausjulkaisun lakkauttamista toistaiseksi sota-ajaksi. Voimatoimet Soihdua kohtaan johtuivat ainakin siitä, että Päämajan näkemyksen mukaan siinä julkaistiin artikkeleita, jotka halvensivat puolustuslaitosta, horjuttivat puolustustahtoa sekä ihannoivat vihollista.⁹³³

Valvontaosaston keskeisin ministeriötason yhteistoimintaelin oli sisäasiainministeriö. Valvontaosasto muun muassa saattoi ministeriön tietoon tekemiään havaintoja vihollisen vakoilutoiminnasta. Näiden pohjalta sisäasiainministeriö laati lääninhallituksille kiertokirjeitä poliisitoiminnassa huomioitavaksi.⁹³⁴

3)/Pv.PE (muutos 4.12.1944)-Pv.PE:n ulkomaosaston selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/20. KA; Kaksoiskappale kuitista 30.10.1943 lisämerkintöineen. EK-Valpo I. Hmp 3991. KA.

⁹³⁰ Manninen 2006, passim; Paavo Kastarin haastattelu 21.10.1964. L. A. Puntilan kokoelmakansio 21. KA.

⁹³¹ Valtiollisen poliisin pääosaston kirje VP/KD N:o 158/1074.1942. Valtiollisen poliisin Kotkan osastolle 22.9.1942; Matkakertomus toimistopäällikkö Kaarlo Löfvingin virkamatkasta 24.-25.9.1942 Helsingistä Kotkaan. EK-Valpo I. Kotelo 2840. KA.

⁹³² Päämajan jaosto II:n kirje N:o 208/Valv.3/40 sal. ulkoasiainministeriölle 19.3.1940. 109.C.11.c. UMA.

⁹³³ Jäljennös Päämajan valvontaosaston kirjeestä KD N:o 161/Valv.3/39 sal. oikeusministeriölle 25.12.1939. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 1. KA.

⁹³⁴ Jäljennös sisäasiainministeriön salaisesta kiertokirjeestä (numerotta) kaikille lääninhallituksille 28.2.1940.

(Kiertokirje alkaa: Käynnissä olevan sodan aikana on vihollisemme todettu ryhtyneen rintaman takana harjoittamaan sotilas- ja muuta vakoilua...); Sisäasiainministeriön kirje No. 1621 Päämajan valvontaosastolle 28.2.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

Alkupalvesta 1940 sisäasiainministeriö pyysi valvontaosastolta lausuntoa radioiden ja kameroiden hallussapidosta. Valvontaosaston näkemyksen mukaan rauhatonta ja levotonta mielialaa voitiin herättää alttiissa kuulijakunnassa tarjoamalla sille radiossa kuultavaksi propagandalähetyksiä. Väärinkäytösten torjumiseksi osasto esitti, että valtioneuvosto sotatilasta annetun lain nojalla kieltäisi radiolaitteiden hallussapidon ja käytön sellaisilta siviileiltä, joiden käytössä radio oli omiaan edistämään rauhatonman ja levottoman mielialan syntymistä.⁹³⁵

Kameroiden käytöstä valvontaosasto esitti, että sota-aikana ulkona tapahtunut siviilihenkilöiden kameran käyttö asetettaisiin luvanvaraiseksi. Sitä myönnettäessä oli kiinnitettävä huomiota henkilön luotettavuuteen ja valokuvauksen tarpeellisuuteen. Perusteluna oli, että valokuvausta voitiin käyttää monella tavalla maanpuolustukselle haitallisiin tarkoituksiin ja täten valokuvien välityksellä vihollinen saattoi saada haluamiaan tietoja sille tärkeistä kohteista.⁹³⁶

Sotatoimialueella valokuvaaminen oli kiellettyä ilman Päämajan propagandaosaston lupaa. Mutta myös muualla oli sotilaallisesti tärkeitä kohteita, kuten esimerkiksi linnoituslaitteita, satamia, puolustusvoimien tilauksia suorittaneita tehtaita ja muita teollisuuslaitoksia, joiden vapaata valokuvaamista pidettiin maanpuolustukselle haitallisena. Myös ilmapommitusten aiheuttamien vaurioiden vapaa valokuvaaminen piti osaston mielestä kieltää. Valvontaosaston näkemyksen mukaan ylipäätään ei saanut sallia sellaisten kohteiden valokuvaamista, joilla oli merkitystä maanpuolustuksen kannalta.⁹³⁷

Moskovan rauhan solmimisen jälkeen siviilien kameran käytön rajoittamisasia raukesi. Valvontatoimisto otti asian uudelleen esille kesäkuussa 1940 lähestymällä sekä sisäasiain- että puolustusministeriötä sekä Päämajan komento-osastoa esityksellä, että valokuvaaminen asetettaisiin luvanvaraiseksi ja osittain jopa kiellettäisiin alueilla, joilla oli käynnissä linnoitustöitä, kuten Ahvenanmaalla, Hankoniemellä sekä itärajan tuntumassa.⁹³⁸

Sisäasiainministeriötä pyydettiin antamaan määräys, jolla kiellettäisiin siviileiltä valokuvauskoneen käyttö ulkosalla niillä itäiseen maarajaan rajoittuvilla alueilla, jonne matkustaminen ilman sotilasviranomaisen antamaa lupaa oli kiellettyä. Sama määräys pyydettiin ulottamaan myös Enonkosken, Heinäveden, Savonrannan, Liperin, Pielisensuun, Kontiolahden, Polvijärven, Juuan, Nurmeksen ja Valtimon kuntiin, Joensuuun kaupunkiin sekä Nurmeksen kaupपालaan. Lisäksi ulkosalla kuvaaminen oli kiellettävä Snappertunan, Tammisaaren, Tenholan, Bromarvin ja Hiittisten kunnissa sekä Tammisaaren kaupungissa kuin myös koko Ahvenanmaan maakunnassa.⁹³⁹

⁹³⁵ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 1828/Valv.1/40 sal. sisäasiainministeriölle 7.3.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

⁹³⁶ Sama.

⁹³⁷ Sama.

⁹³⁸ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4063/Valv.1/40 sal. sisäasiainministeriölle 3.6.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4062/Valv.1/40 sal. puolustusministeriölle 3.6.1940 liitteineen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

⁹³⁹ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4063/Valv.1/40 sal. sisäasiainministeriölle 3.6.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

Valvontatoimisto toivoi puolustusministeriön puolestaan ryhtyvän valokuvauslaitteiden hallussapitoa ja valokuvausta rajoittaviin toimiin sen alaisissa tehtaissa, varikoissa ja muissa laitoksissa sekä tarpeen mukaan niissä yksityisissä tehtaissa, jotka suorittivat puolustuslaitokselle tilauksia. Ministeriö kielsikin kameran käytön valtion sotatarviketehtaissa, puolustusministeriön sotatalousosaston alaisilla varikoilla ja sotalaatamojen alueilla. Kielto ulotettiin koskemaan myös niitä yksityisiä tehtaita, jotka suorittivat puolustuslaitoksen sotatarviketilauksia.⁹⁴⁰ Lisäksi valvontatoimisto toivoi Päämajan komento-osaston kieltävän valokuvauksen kokonaan niissä joukko-osastoissa, jotka sijaitsivat edellä mainituilla alueilla. Komento-osasto toimi valvontatoimiston haluamalla tavalla.⁹⁴¹

Moskovan rauhan aikana valvontatoimiston ja sisäasiainministeriön yhteistoiminnin pyrittiin vaikeuttamaan Suomessa olleiden ulkovaltojen virallisten edustajien harjoittamaa vakoilua. Sen kohteena oli erityisesti Suomen tärkein tuonti- ja viestisatama, Liinahamarin satama. Petsamon Parkkinassa sijainneen venäläisen konsulaatin virkailijat liikkuvat alituisesti satama-alueella, minkä johdosta Pääesikunta pyysi, että sisäasiainministeriö parhaaksi harkitsemallaan tavalla eristäisi Liinahamarin asiattoman oleskelun estämiseksi. Koska asia koski myös Suomessa olleita ulkovaltojen virallisia edustajia, pyysi sisäasiainministeriö ulkoasiainministeriöltä lausuntoa asiasta.⁹⁴²

Ulkoasiainministeriöstä todettiin, ettei ulkovaltojen diplomaatti- eikä konsuliedustajille pitäisi määrätä ehdotonta liikkumiskieltoa Liinahamarin satama-alueella. Ministeriö ei nähnyt mitään estettä puolestaan sille, että kyseisten henkilöiden olisi esitettävä pätevä syy pyrkiessään mainitulle alueelle. Ulkoasiainministeriön kannan kuultuaan Pääesikunta ja sisäasiainministeriö neuvottelivat asiasta, jonka tuloksena sisäasiainministeriö päätti lokakuussa 1940, että Liinahamarin ja Trifonan satama-alueet oli mahdollisimman pian eristettävä siten, että sivullisten asiaton oleskelu ja kulkeminen näillä alueilla tehokkaasti estettiin. Nämä määräykset kuitenkin peruutettiin joulukuussa 1940.⁹⁴³

Syksyllä 1940 Suomi salli saksalaisten joukkojen kauttakulun alueensa kautta Norjaan. Muun muassa tämän johdosta Neuvostoliiton Suomessa olleiden virallisten edustajien vakoilutoiminta vilkastui myös muualla kuin Pohjois-Suomessa. Myös

⁹⁴⁰ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4062/Valv.1/40 sal. puolustusministeriölle 3.6.1940 liitteineen; Puolustusministeriön kirje N:o 1276/40 sal. sotavarustustoimistolle 20.6.1940. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

⁹⁴¹ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4062/Valv.1/40 sal. puolustusministeriölle 3.6.1940 liitteineen. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA; Päämajan komento-osaston asiakirja N:o 1626/Kom.1/a. 6.6.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

⁹⁴² Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaosaston kirje N:o 5490/Ulk.3/40sal. sisäasiainministeriölle 11.10.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Sisäasiainministeriön kirje No. 7315 ulkoasiainministeriölle 2.10.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA; Jäljennös ulkoasiainministeriön kirjeestä N:o 24036 sisäasiainministeriölle 4.10.1940. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Sisäasiainministeriön kirje No. 8053 Puolustusvoimain Pääesikunnalle 18.10.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 8051 Lapin lääninhallitukselle 18.10.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 9826 Lapin lääninhallitukselle 10.12.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

⁹⁴³ Sisäasiainministeriön kirje No. 7315 ulkoasiainministeriölle 2.10.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA; Jäljennös ulkoasiainministeriön kirjeestä N:o 24036 sisäasiainministeriölle 4.10.1940. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Sisäasiainministeriön kirje No. 8053 Puolustusvoimain Pääesikunnalle 18.10.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 8051 Lapin lääninhallitukselle 18.10.1940; Sisäasiainministeriön kirje No. 9826 Lapin lääninhallitukselle 10.12.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

ylipäällikkö kiinnitti asiaan huomiota. Tämän johdosta valvontatoimisto kääntyi tammikuussa 1941 sisäasiainministeriön puoleen kehotuksella, että poliisiviranomaisten olisi kiinnitettävä huomiota Neuvostoliiton diplomaattisen ja konsulihenkilöstön liikkumisiin ja törkeisiin tunkeutumisiin kielletyille alueille sekä viranomaisten harhautusyrityksiin.⁹⁴⁴

Valvontatoimiston näkemyksen mukaan, mikäli Neuvostoliiton edustustoon kuuluneiden henkilöiden havaittiin yrittävän hankkia tietoja Suomen puolustusta koskevista asioista tai liikkuvan kielletyillä alueilla, olisi heidät pidätettävä ja suoritettava tutkimus. Edelleen valvontatoimisto esitti kantanaan, että vaikka kyseiset henkilöt olisivat voineet esittää henkilöllisyyttään koskevia asiakirjoja, ei heitä pitänyt päästää vapaalle jalalle ennen kuin heidän henkilöllisyytensä ja matkansa tarkoitus oli asianomaisesta lähetystöstä täysin selvitetty. Valvontatoimiston kantana oli, että mikäli sama henkilö toistamiseen tavattiin toiminnasta, joka viittasi vakoiluun, tai luvottomasti kielletyllä alueella oleskelusta, oli hänet karkotettava maasta.⁹⁴⁵

Diplomaattikunnan liikkumista rajoittava kysymys nähtiin siinä määrin merkittäväksi asiaksi, että valtioneuvosto käsitteli pääministeri Rangellin johdolla 7. helmikuuta 1941 ulkomaalaisten luvatonta liikkumista kielletyillä alueilla ja heidän yrityksiään harhauttaa viranomaisia. Istunnossa päätettiin, että sisäasiainministeriö kehottaisi Pääesikunnan pyynnöstä poliisiviranomaisia kiinnittämään asiaan tarkkaa huomiota. Lisäksi poliisiviranomaiset veloitettiin pidättämään kaikki kielletyillä alueilla luvottomasti liikkuneet henkilöt ja toimittamaan heidät lähimmälle Valtiollisen poliisin osastolle tutkimuksia varten.⁹⁴⁶

Valtioneuvoston antama pidättämisoikeus ei kuitenkaan koskenut diplomaattikuntaan kuuluneita punaisella diplomaattikortilla varustettuja henkilöitä eikä heidän seurueseensa kuuluneita lähetystöjen ja konsulivirastojen ei diplomaattisia virkailijoita, joilla oli ruskeat henkilöllisyyskortit. Tällaisenkin henkilön puuhista oli kuitenkin ilmoitettava Valtiolliselle poliisille ja mikäli asianomainen tavattiin kieltoalueelta, oli hänet sieltä poistettava. Mikäli tällainen henkilö ilmoitti poliisille väärän nimen, saatiin hänetkin pidättää, kunnes hänen henkilöllisyytensä oli saatu tarkastetuksi asianomaisesta lähetystöstä.⁹⁴⁷

Puolustusministeri Walden jätti valtioneuvoston päätökseen eriävän mielipiteen. Hänen näkemyksensä mukaan poliisi olisi saanut pidättää luvottomasti kielletyllä alueella tavatun lähetystössä tai konsulivirastossa palvelleen ei diplomaattihenkilöstöön kuuluneen henkilön. Walden esitti kantanaan valvontatoimiston näkemyksen, että lähetystöjen ja konsulaattien ei diplomaattisia virkailijoita (kansliahenkilökunta,

⁹⁴⁴ Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaosaston kirje N:o 51/Ulk.3/41. sal sisäasiainministeriölle 4.1.1941 liitteineen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA. Mannerheim oli ilmeisesti lukenut Valtiollisen poliisin 21.12.1940 laatiman muistion, josta ilmeni, että Neuvostoliiton diplomaattisen ja konsuliedustusten henkilökuntaan kuuluneet henkilöt matkustelivat paljon, tunkeutuivat röyhkeästi kielletyille alueille käyttäen väärää nimeä eksyttääkseen viranomaisten tarkkailua. Tätä toimintaa harjoitettiin selvästi vakoilutarkoituksessa. Ks. Waltari (1942), s. 102-108.

⁹⁴⁵ Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaosaston kirje N:o 51/Ulk.3/41. sal sisäasiainministeriölle 4.1.1941 liitteineen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

⁹⁴⁶ Pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 7.2.1941. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ca 1. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaosaston kirje N:o 440/Ulk.3/sal. sisäasiainministeriölle 25.1.1941. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

⁹⁴⁷ Pöytäkirja valtioneuvoston istunnosta 7.2.1941. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ca 1. KA.

vahtimestarit ja autonkuljettajat) ei pitänyt asettaa samanlaisen asemaan kuin diplomaatit ja konsulit. Ministeri Vilho Annala yhtyi Waldenin näkemykseen.⁹⁴⁸

Neuvostoliiton lähetystöä lukuun ottamatta eivät muut ulkovaltojen edustustot tehneet muistutuksia Suomen hallituksen päätöksiin saattaa edustustojen henkilökunnan liikkumisen luvanvaraiseksi tietyillä alueilla, vaan nämä edustustot tarpeen niin vaatiessa hankkivat vaaditut lupatodistukset. Sitä vastoin neuvostolähetystöön kuuluneet henkilöt eivät lukuisissa tapauksissa noudattaneet liikkumisrajoitussäännöksiä.⁹⁴⁹

Yhteistoimintaan kuului myös se, että sisäasiainministeriö pyysi valvontatoimistolta lausuntoja laatimistaan viranomaistoimintaa ohjanneista kiertokirjeistä.⁹⁵⁰ Menettelyllä varmistuttiin siitä, että ohjauskirjeissä otettiin huomioon riittävällä tarkkuudella puolustusvoimien valvonnan ja vastavakoilun näkökulma.

Valvontatoimiston sisäasiainministeriön kanssa toteuttaman yhteistoiminnan monimuotoisuutta kuvastaa professori Väinö Auerin tapaus. Neuvostolähetystön taholta oli lähestytty professori Auerta pyynnöllä saada Suomen maantieteellisen seuran julkaisuja Fennia 52 ja 54. Auer kysyi Pääesikunnan kantaa mainittujen julkaisujen luovutukseen. Valvontatoimiston kanta oli kielteinen. Samalla valvontatoimistossa huomattiin, että neuvostolähetystön taholta saatettiin muiltakin tieteellisiltä seuroilta ja jopa yksittäisiltä tiedemiehiltä pyytää heidän hallussaan ollutta kirjallista aineistoa, jonka luovuttaminen tuolloin vallinneena aikana saattoi olla omiaan vaarantamaan valtakunnan puolustusta. Tämän johdosta Pääesikunta pyysi sisäasiainministeriön toimenpidettä sellaisen luottamuksellisen yhteistoiminnan luomiseksi tieteellisten seurojen ja valtiiovallan välille, etteivät nämä luovuttaisi Neuvostoliiton lähetystölle tai asiamiehille eikä myöskään henkilöille, joiden valtiollisesta luotettavuudesta ei ollut täyttä varmuutta, kirjallista aineistoa ennen kuin se oli lähetetty Pääesikuntaan tarkastettavaksi ja Pääesikunta antanut sen luovuttamiseen luvan.⁹⁵¹

Sisäasiainministeriön hallinnonalaan kuuluneen poliisitoiminnan keskeisin tavoite oli syksystä 1941 alkaen aktiivisen valvonnan tehostaminen. Tuolloin alettiin kiinnittää huomiota ennen kaikkea maanpuolustusta vahingoittavien tuhotöiden sekä vakoilun ehkäisemiseen. Tässä tarkoituksessa valvontaosasto tuki poliisitoimintaa myös jatkosodan aikana toimittamalla sisäasiainministeriölle tekemiään havaintoja vihollisen vakoojilta tavatuista väärennetyistä henkilötodistuksista, liikkumisluvista ja muista asiakirjoista. Nämä tiedot ministeriö jakoi edelleen alaisilleen kenttätöissä käytettäväksi.⁹⁵²

⁹⁴⁸ Sama. Puolustusvoimain Pääesikunnan ulkomaosaston kirje N:o 440/Ulk.3/sal. sisäasiainministeriölle 25.1.1941. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA. - Sisäasiainministeriö kehotti helmikuussa 1941 Pääesikunnan pyynnöstä Valtiollista poliisia, että mikäli ulkomaalainen (ei ulkovallan virallinen edustaja) toimitamiseen tavattiin vakoilutoiminnasta tai luvattomasti kielletyllä alueella oleskelusta, ryhtymään hänen suhteensa karkotustoimenpiteisiin. Valtiollisen poliisin pääosaston kiertokirje N:o 9 N:o 752/V osastoille ja edustajille 11.2.1941 liitteinen. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

⁹⁴⁹ Jäljennös ulkoasiainministeriön verbaalinootista n:o 21080 Sosialistisen Neuvostotasavaltain Liiton lähetystölle 24.1.1941. Puolustusministeriö. T-23828/17. KA.

⁹⁵⁰ Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 243/Ulk.3/sal. sisäasiainministeriölle 15.1.1941. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

⁹⁵¹ Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 1028/Ulk.3/sal. sisäasiainministeriölle 3.3.1941. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

⁹⁵² Hietaniemi (1992), s. 227; Sisäasiainministeriön kirje No. 7386 Uudenmaan lääninhallitukselle 16.10.1942; Sisäasiainministeriön kirje No. 7385 Turun ja Porin lääninhallitukselle 16.10.1942; Sisäasiainministeriön kirje

Henkilöasiakirjojen tarkastuksissa mahdollisesti syntyneiden epäselvyyksien ja väärin kiinniottojen välttämiseksi sisäasiainministeriö kertoi puolestaan valvontaosastolle poliisiviranomaisille annetuista matkustuslupiin tehtävistä tarkastusmerkintämääräyksistä. Niin ikään ministeriö tiedotti valvontaosastolle antamistaan ulkomaalaisten valvontamääräyksistä.⁹⁵³

Tarpeen niin vaatiessa asettuivat sisäasiainministeriön, valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin virkamiehet saman neuvottelupöydän ääreen. Näin meneteltiin ainakin vuonna 1942 suomalaisen ulkomaanpassin varmentamista väärennystä vastaan koskeneessa asiassa.⁹⁵⁴

Valvontaosastolla oli yhteistyötä myös puolustusministeriön kanssa. Niiden välinen yhteistyö näyttää pääosin koostuneen siitä, että ministeriö pyysi osastolta lausuntoja siitä, millaisissa tilanteissa suomalaiset sotilaat olivat jääneet vangeiksi taikka kadonneet. Tällaisia lausuntoja ministeriö tarvitsi ryhtyäkseen tarvittaviin toimiin sotilaiden omaisille maksettavan huoltorahan taikka sotakuukausipalkan maksamista tai sen peruuttamista varten. Useissa tapauksissa ministeriö pyysi valvontaosastolta lausuntoa myös vangeiksi jääneiden tai kadonneiden suomalaissotilaiden poliittisesta kannasta.⁹⁵⁵

Omaisille maksettavien korvausten tai kuolleeksi julistamisten peruuttamiseksi valvontaosasto lähetti puolustusministeriölle luetteloita Neuvostoliittoon vapaaehtoisesti jääneistä talvisodan suomalaisista sotavangeista.⁹⁵⁶ Edellä kuvattu valvontaosaston ja puolustusministeriön välinen yhteistyö ei kuulunut ensiksi mainitun päätehtäviin, mutta kyseisessä yhteistyössä hyödynnettiin valvontaosaston hallussa olleita valvonta- ja vastavakoilutietoja.

No. 7384 Hämeen lääninhallitukselle 16.10.1942; Sisäasiainministeriön kirje No. 7383 Mikkelin lääninhallitukselle 16.10.1942; Sisäasiainministeriön kirje No. 7382 Vaasan lääninhallitukselle 16.10.1942; Sisäasiainministeriö kirje No. 7698 kaikille lääninhallituksille 26.10.1942; Sisäasiainministeriön kirje No. 7699 Rikostutkimuskeskukselle 26.10.1942; Sisäasiainministeriön kirje No. 7700 Rikostutkimuskeskukselle 28.10.1942. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

⁹⁵³ Sisäasiainministeriön yleiskirje No. 8803 2.12.1942. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA; Sisäasiainministeriön yleiskirje N:o 7149/P. 1.8.1944. EK-Valpo I. Savonlinnan alaosasto. Kotelo 54. KA.

⁹⁵⁴ Sisäasiainministeriön kirje No. 3157 Päämajan valvontaosastolle 30.4.1942. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Db 1. KA.

⁹⁵⁵ Puolustusministeriön kirje N:o 134/y/6/43 sal. Päämajan valvontaosastolle 1.2.1943. Puolustusministeriö. T-23828/21. KA; Puolustusministeriön kirje N:o 405/y/7/sal. Päämajan valvontaosastolle 21.4.1943; Puolustusministeriön kirje N:o 799/y/7 sal. Päämajan valvontaosastolle 31.8.1943. Puolustusministeriö. T-23828/22. KA; Puolustusministeriön kirje N:o 44/y/6 sal. Päämajan valvontaosastolle 20.1.1944; Puolustusministeriön kirje N:o 51/y/6 sal. Päämajan valvontaosastolle 25.1.1944; Puolustusministeriön kirje N:o 52/y/6 sal. Päämajan valvontaosastolle 25.1.1944; Puolustusministeriön kirje N:o 68/y/6 sal. Päämajan valvontaosastolle 2.2.1944; Puolustusministeriön kirje N:o 561/y/7 sal. Päämajan valvontaosastolle 26.4.1944; Puolustusministeriö T-23828/24. KA; Puolustusministeriön kirje N:o 658/y/7 sal. Päämajan valvontaosastolle 13.5.1944; Puolustusministeriön kirje N:o 660/y/7 sal. Päämajan valvontaosastolle 17.5.1944. Puolustusministeriö. T-23828/25. KA. - Huom. maaliskuussa 1944 puolustusministeriö lähetti valvontaosastolle 46 kirjelmää, joissa pyydettiin selvitystä asevelvollisen katoamisolosuhteista ja lausuntoa siitä oliko hän sotilaskarkuri vai ei. Joissakin kirjelmässä kysyttiin myös kyseisen henkilön poliittista kantaa.

⁹⁵⁶ Puolustusministeriön kirje N:o 755/7/sal./42. Päämajan valvontaosastolle 7.9.1942; Päämajan valvontaosaston kirjelmä N:o 2240/Ulk.3/sal. puolustusministeriölle 26.5.1941. Puolustusministeriö. T-23828/20. KA.

Yhteydet Päämajassa sekä muihin sotilasviranomaisiin

Koska valvontaosasto oli osa Päämajaa, oli luonnollista, että sota-aikana 1939 - 1944 valvontaosasto oli yhteistoiminnassa niiden Päämajan osastojen kanssa, joiden apua se tarvitsi tehtäviensä toteuttamisessa. Rintamalla armeijakuntien (vast.) yhteydessä sijainneet Päämajan valvontaosaston alatoimistot alaelimineen olivat puolestaan kiinteässä yhteistyössä joukkojen kanssa valvonta- ja vastavakoiluasioissa.

Valvontaosaston ja Päämajan tiedusteluosaston mahdollisesta talvisodanaikaisesta yhteistoiminnasta ei ole säilynyt lähteitä. Koska valvontaosasto kuului yhtenä osastona tiedustelujaostoon, on todennäköistä, että valvontaosasto piti niin tiedusteluosaston kuin tiedustelujaoston päälliköt tietoisina Suomessa vallinneesta valvonta- ja vastavakoilutilanteesta.

Lähdeaineisto valvontaosaston ja tiedusteluosaston yhteistoiminnasta Moskovan rauhan ajalta kertoo, että tuolloin osastot vaihtoivat yhteistoimintaosapuolta hyödyntänyttä tietoa. Valvontaosasto kuului esimerkiksi tiedusteluosaston laatimien katsaus-ten jakeluun. Valvontaosasto luovutti puolestaan tiedusteluosastolle Neuvostoliitosta palautettujen suomalaisten sotavankien kuulustelupöytäkirjat. Tätä aineistoa käyttäen tiedusteluanalyytikot laativat laajan muiston ”Suomalaiset sotilaat neuvostoliittolaisessa sotavankeudessa.”⁹⁵⁷

Talvisodan aikana armeijakuntatasolla ilmenneitä tiedustelu- ja vastatiedustelu- elinten välisiä ongelmia valvontatoimisto pyrki Moskovan rauhan aikana poistamaan kirjallisin ohjein. Niiden yksiselitteisenä sanomana oli, että Päämajan tiedusteluosaston ja valvontatoimiston oli toimittava yhteisymmärryksessä ja niiden alaisten tiedustelu- ja valvontaelinten oli oltava kiinteässä vuorovaikutuksessa keskenään.⁹⁵⁸

Määräyksistä ja ohjeista huolimatta yhteistoiminta tiedustelun kanssa ei sujunut aina ohjeiden mukaisesti. Valvontatoimisto puuttui havaittuihin epäkohtiin toukokuussa 1940 sen jälkeen, kun sen tietoon oli ilmoitettu tapauksista, joissa valvontaelimet, joiden haltuun joukko-osastot olivat määräysten mukaisesti luovuttaneet yliloikkareita tai heihin verrattavia (sotilas- tai siviilihenkilöitä), eivät olleet kyllin kiinteässä kosketuksessa tiedusteluelimiin. Olipa käynyt jopa niin, että valvontaelimet olivat kieltäneet tiedustelu-upseeria kuulustelemasta tällaisia henkilöitä.⁹⁵⁹

Tapahtuneen johdosta vastavakoilutoimisto tähdensi, että alatoimistojen oli mahdollisimman pian varattava tilaisuus kyseessä olleen pidätysalueen joukko-osaston tai asianomaisen divisioonan tiedustelu-upseerille suorittaa tiedusteluohjesäännön mukainen kuulustelu sekä mahdollisuuksien mukaan avustettava häntä siinä. Niin ikään alatoimistoja ohjeistettiin, että jos valvontaelimien suorittamissa kuulusteluissa ilmeni tiedustelun alaan kuuluneita asioita, oli alatoimiston viipymättä annettava tällaiset tiedot tiedusteluelimien käytettäväksi asianomaista divisioonaporrasta myöten sekä

⁹⁵⁷ Päämajan jaosto II:n tiedusteluosaston asiakirja N:o 9110/sal. 12.9.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-2059/2. KA; Päämajan tiedustelujaoston asiakirja N:o 8537/sal. 12.7.1940. Puolustusministeriö. T-23828/16. KA.

⁹⁵⁸ Päämajan valvontaosaston asiakirjan N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/1; KA. Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA.

⁹⁵⁹ Jäljennös Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirjasta N:o 3603/Valv.1/40sal. 16.5.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

Päämajan tiedusteluosaston elimille, jos sellainen alatoimiston alueella oli. Lopuksi valvontatoimisto painotti alaisilleen, että valvonta- ja tiedustelutoiminta eivät olleet tarkoituksia sinänsä, vaan nämä molemmat tahot kuin myös monet muut armeijan toimihaarat työskentelivät sopusoinnussa kokonaisuuden hyväksi.⁹⁶⁰

Myös sotilastiedustelu pyrki parantamaan tiedustelun ja vastatiedustelun yhteistyötä. Kesäkuussa 1940 IV:ssä Armeijakunnassa järjestetyllä tiedustelu-upseerien neuvottelupäivillä tiedustelussa palvellut Toivo Salokorpi alusti aiheesta ”Toimisto II (tiedustelutoimisto) sekä erikoisten tiedusteluelinten, valvontaelimien ja sotilaspoliisien yhteistoiminnasta”.⁹⁶¹

Jatkosodan aikana vastatiedustelun ja tiedustelun välillä oli kiinteää yhteistoimintaa päällikkö- ja osastotasolla jo pelkästään sen takia, että molemmat osastot kuuluivat Päämajan tiedustelujaostoon. Esimerkiksi kesäkuussa 1942 tiedusteluosaston järjestämällä tiedustelu-upseerikurssilla K. Rautsuo piti oppitunnin vastavakoilusta.⁹⁶²

Yhteydenpito valvontaosaston alatoimistojen ja tiedusteluosaston vastaavien elinten kesken oli kiinteätä ja vilkasta. Esimerkiksi rintamalla tavattujen, valvontaelimien hallussa olleiden vakoilijoiden, yliloikkarien jne. kuulusteluun osallistui myös tiedusteluosaston mies omine kysymyksineen. Lisäksi valvontaosasto tuki tiedusteluosaston Neuvostoliittoon suuntaamaa vakoilua. Kun vakoojia koskeneet oikeusjutut aikanaan päättyivät, lähettivät valvontaosaston alatoimistot joko tiedusteluosastolle Mikkeliin tai sen alaelimille kaikki venäläistä alkuperää olleet varusesineet, kuten reppu, karttalaukut, kellot, tupakat, tulitikut, rahat ja erikoisruoanpakkauskaukset ym., toisin sanoen kaiken sen materiaalin, jolla oli merkitystä suomalaisten oman vakoilun kannalta. Valvontaosasto kertoi sotilastiedustelulle myös niistä kiinnisaaduista neuvostovakoojista, joiden se arveli soveltuvan asiamiestiedustelukoulun oppilaisiksi. Sitä vastoin valvontaosasto ei osallistunut suomalaisten vakoojien kouluttamiseen, varustamiseen tai lähettämiseen.⁹⁶³

⁹⁶⁰ Sama.

⁹⁶¹ Jäljennös Päämajan asiakirjan N:o 3240/Tied./40 liitteestä. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. 9497/1. KA. - Toivo Salokorpi (s. 24.2.1892) palveli vuosina 1918 - 1946 sotilastiedustelussa useissa eri tehtävissä. Toivo Salokorven AL 8073. KA

⁹⁶² Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Zhukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Päämajan tiedusteluosaston asiakirja N:o 5531/Tied.1/sal. 10.6.1942. Maavoimatoimisto (Op. 1)/PM. T-21621/2. KA.

⁹⁶³ Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Kopio Päämajan sotilashallinto-osaston hallinnollisen toimiston valvontaelin 1:n kirjeestä N:o 2721/SHV1/sal. valvontaosaston päällikölle 27.8.1942. Sota-ajan kokemuksia. PEutk-os. Tutkimuslupa; Kopio muistiinmerkinnästä otsikolla Linna Rovaniemeltä 3/7-41. (Muistiinmerkintä alkaa: Lapissa pidätetty rajan takaa tulleina...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44. PEutk-os. Tutkimuslupa; Päämajan tiedusteluosaston kirje N:o 4686/Tied. 1/sal. Päämajan valvontaosastolle 13.12.1941; Päämajan valvontaosaston Maaselän Ryhmän alatoimiston kuitti 9.10.1943 (todiste N:o 312 b); Päämajan tiedusteluosaston kirje N:o 3319/H. Päämajan valvontaosastolle 3.7.1944; VII:n AK:n alatoimiston kuitti 5.12.1942 (todiste N:o 269); Kuitti 14.12.1942 (todiste N:o 252). Valvontaosasto/PM-valvontatoimisto (Ulk. 3)/Pv.PE (muutos 4.12.1944)- Pv.PE:n selvitys (muutos 8.7.1945). T-10805/20. KA. Porvali (2010), s. 104-105; Selostus Eero Lanon, Frans Kamaran sekä Erkki Kanervon kanssa käydyistä keskusteluista 26.11.1945; Jorma Puno- vuoren kuulustelupöytäkirja 17.11.1945. Valtiollinen poliisi II. Sotilastoimisto. Kotelo 10. KA; Kopio Päämajan sotilashallinto-osaston hallinnollisen toimiston valvontaelin 1:n kirjeestä N:o 1635/SHV1/sal. valvontaosaston päällikölle 28.5.1942. Sekalaisia asiakirjoja. PEutk-os. Tutkimuslupa.

Muista sotilaallisista tahoista valvontaosastolla oli talvisodan aikana yhteistoimintaa pääasiassa Päämajan sotilaspoliisitoimiston sekä Kotijoukkojen esikunnan kanssa. Päämajan hallinnolliseen osastoon kuuluneen sotilaspoliisitoimiston päällikkönä palveli talvisodan alussa majuri Matti Aarnio. Hän oli ennen syksyn 1939 valmiuden kohotusta palvellut pitkään valvontatoimistossa kehittäen sotilaspoliisitoimintaa. Sotilaspoliisitoimiston tehtävänä oli johtaa sotilaspoliisin toimintaa koko valtakunnan alueella. Sen tehtäviin ei kuulunut valtakunnan itsenäisyyttä ja valtio- tai yhteiskuntajärjestyksestä vastaan tähdätyn toiminnan, valtio-, maan- ja sotapetosten tutkiminen. Sotilaspoliisin oli kuitenkin kiinnitettävä huomiota mainittuun rikollisuuteen pitäen silmällä epäilyttäviä henkilöitä sekä etsimällä esimerkiksi salaisia radio- ja viestikyhykasemia.⁹⁶⁴

Sotilaspoliisitoimistossa tehtyjen muistiinmerkkien mukaan 5.-29. joulukuuta 1939 välisenä aikana toteutettiin pitkälti toistakymmentä toimenpidettä, jotka liittyivät valvontaosaston ja sotilaspoliisitoimiston yhteistoimintaan. Valvontaosasto muun muassa toivoi sotapoliisin toteuttavan yleistä turvallisuutta parantavia ja vakoojien kiinnisaamista tehostavia toimia. Sotapoliisi puolestaan ilmoitti valvontaosastolle osaston työtehtäviin kuuluneita asioita ja toimitti epäilyttäviä henkilöitä sen kuulusteltavaksi.⁹⁶⁵

Mahdollisimman tehokkaan ja tarkoituksenmukaisen yhteistoiminnan aikaansaamiseksi valvontaosasto ja sotapoliisitoimisto pitivät neuvotteluja. Niissä keskusteltiin muun muassa sotapoliisin ja valvontaelinten välisistä suhteista sotatoimiyhtymissä, ulkomaalaisten ja epäluotettavien henkilöiden evakuointialueista sekä tiedusteluelimen perustamisesta sotavanki- ja järjestelyleirien yhteyteen.⁹⁶⁶

Valvontaosastoa kiinnostaneet asiat huomioitiin sotapoliisin suorittamissa kuulusteluissa. Sillä käytössä olleessa pidätettyjen vakoilijoiden, rajaloikkareiden, agenttien sekä pakolaisten kuulustelukysymyssarjassa, johon kuului kaikkiaan 134 kysymystä, oli 23 kysymystä, jotka piti tehdä vakoilijaksi todetulle henkilölle. Kysymyssarjaan kuului lisäksi kolmisenkymmentä kysymystä Neuvostoliiton tiedustelu- ja suojelepalveluksesta (vastavakoilu).⁹⁶⁷

Myös valvontaosaston ja joukkojen välillä oli talvisodan aikana yhteistoimintaa vastavakoiluasioissa. Ainakin Kannaksen Armeijan esikunta tiedotti valvontaosastoa vihollisen vakoilun paljastamiseksi ja sotilaskarkuruuden vastustamiseksi annetuista toimintaohjeista. Kannaksen suunnan joukkojen kanssa oli yhteistoimintaa myös silloin, kun valvontaosasto katsoi vakoojatutkimuksiinsa liittyen aiheelliseksi teettää

⁹⁶⁴ Sotatoimialueen paikallinen poliisi muuttui Päämajan alaiseksi alueelliseksi sotapoliisiksi. Yhtymän omat sotapoliisiosastot ja -ryhmät muodostivat puolestaan liikkuvan sotapoliisin. Hietaniemi(1992), s. 208-209; Vuoremaa, Ylikoski (1979), s. 207; Sotapoliisiopas, s. 8. Ohjesäännöt ja oppaat. PEutk-os. Tutkimuslupa.

⁹⁶⁵ Päämajan sotilaspoliisitoimiston tapahtumien muistiin merkintöjä 5.-29.12.1939. (Kirjoitettu ruutupaperille. Numeroituja sivuja 20, joista tekstiä sivuilla 1-11. Teksti alkaa: Aamupäivällä poliisilaitos jätti majuri Aarniolle kaupungilta löydetyin salkun. ...). Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

⁹⁶⁶ Sama.

⁹⁶⁷ Päiväämätön ja otsikoimaton kysymyssarja vakoilijan, rajaloikkarin, agentin ja pakolaisen alustavaa ja jatko-kuulustelua varten (Kirjoitettu koneella yksipuolisesti ruutupaperille. 43 numeroitua sivua). Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

kirjallisia selvityksiä Kannaksen Armeijan esikunnalla. Näin meneteltiin muun muassa maaliskuussa 1940.⁹⁶⁸

Kyseisessä tapauksessa valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimisto lähestyi kirjelmällä Kannaksen Armeijan esikunnan hallinnollista toimistoa ja pyysi siltä selvitystä Suomeen saapuneelta vakoojalta löydetystä sotapoliisin virkakortista (n:o 1379), joka oli kirjoitettu Reino Reitasen nimelle. Valvontaosaston esittämän toivomuksen mukaisesti selvityksestä oli ilmentävä oliko kortti väärennetty, mikäli ei, niin oliko kortin haltija kaatunut tai kadonnut tai millä lailla kortti oli sen haltijalta joutunut pois.⁹⁶⁹

Selviteltäessä Reitasen sotilaspoliisikortin joutumista vihollisen vakoojalle asia päättyi Päämajan sotilaspoliisitoimiston kautta lopulta Pohjois-Suomen Ryhmän esikuntaan, josta saadun ilmoituksen mukaan kortti oli selvästi väärennetty. Tämä ilmeni korttissa olleista useista virheistä. Reitasen kortin oikeaa haltijaa 9. sotapoliisikomppaniassa palvellutta sotamies Perttulaa kuulusteltiin puolestaan valvontaosaston toimesta. Tuolloin ilmeni, että Perttulalla oli yhä kyseiselle numerolle kirjoitettu kortti hallussaan. Pohjois-Suomen Ryhmän laatiman selvityksen mukaan vihollinen oli Reitasen korttia väärentäessään käyttänyt mahdollisesti mallinaan 9. sotapoliisikomppaniasta kaatuneena vihollisen puolelle jääneen vääpeli Jarl Sovion henkilöllisyyskorttia, joka oli tämän hallussa kaatumishetkellä.⁹⁷⁰

Kannaksen Armeijan valvontatoimisto teki yhteistyötä Kannaksen selusta-alueella toimineiden suojeluskunta- ja poliisiviranomaisten kanssa vihollisen Suomeen lähettämien vakoojien mahdollisten etappi- ja majoituspaikkojen paljastamiseksi. Tätä tarkoitusta varten Kannaksen Armeijan valvontatoimistossa palvellut sotilasvirkailija Oiva Pajari laati luettelot Jääsken, Ruokolahden, Antrean ja Kirvun pitäjien alueilta aikoinaan Neuvostoliittoon menneistä henkilöistä ja heidän mainituilla seuduilla asuneista omaisista. Näiden suhteen oli asianomaisten suojeluskuntien ja poliisiviranomaisten avustuksella järjestetty valvonta siltä varalta, että heidän asuntojaan olisi käytetty vihollisen vakoojien majoitus- ja etappipaikkoina.⁹⁷¹

Kotialueen sotilasviranomaisista valvontaosaston kannalta keskeisin taho oli Kotijoukkojen esikunta. Osasto kääntyi sen puoleen ohjeistaessaan kotialueen valvontaa tai vastavakoilua. Talvisodan aikana viranomaisille tuottivat paljon työtä niille tehdyt ilmoitukset maasta annetuista epäilyttävistä valomerkeistä. Niillä arveltiin opastettavan vihollisen lentokoneita. Esimerkiksi Päämajan valvontaosaston Imatralla olleelle elimelle tehtiin tammi- maaliskuussa 1940 useita ilmoituksia Vuoksenniskan seuduilla liikkuneista epäilyttävistä henkilöistä, erikoisesti tuntemattomasta 40 - 50-

⁹⁶⁸ Kannaksen Armeijan esikunnan kirje N:o 785/II/19/39 armeijakuntien komentajille 30.12.1939. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/II Armeijakunnan esikunta. Perus-858/7. KA; Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimiston kirje N:o 548/Kan.A.30/40. henk. Kan. AE:n tsto VII:n päällikölle 7.3.1940. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

⁹⁶⁹ Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimiston kirje N:o 548/Kan.A.30/40. henk. Kan. AE:n tsto VII:n päällikölle 7.3.1940. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

⁹⁷⁰ Päämajan Hall 2 kirje N:o 832/Hall.2/sal Pohjois-Suomen Ryhmän Esikunnalle 10.3.1940; Jäljennös P-SRE:n kirjeestä N:o 764/V/L 954.sal. Päämajan sotilaspoliisitoimistolle 13.3.1940. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

⁹⁷¹ Sotilasvirkailija O. Pajarin kirje N:o 53 Kan.A:n valvontatoimistolle 14.2.1940. EK-Valpo I. Viipurin ala-osasto. Kotelo 6. KA.

vuotiaasta viiksekkäästä miehestä, joka oli todennäköisesti Vuoksenniskalla 20. helmikuuta 1940 klo 22:n aikaan ilmahälytyksen aikana ampunut valopistoolilla.⁹⁷²

Epäilyttäviä valomerkkejä koskeneessa asiassa valvontaosasto lähestyi helmikuun 1940 lopulla Kotijoukkojen esikuntaa. Kirjelmässä todettiin, että eri viranomaisille saapui jatkuvasti ilmoituksia epäilyttävistä valomerkeistä, mutta nämä eivät tienneet kenelle niiden tutkiminen kuului. Vaikka tehdyt ilmoitukset epäilyttävistä valomerkeistä melkein säännöllisesti osoittautuivat turhiksi, oli niihin valvontaosaston mukaan kuitenkin kohdistettava tarpeellista huomiota ja mikäli aihetta ilmeni, niitä oli jopa syytä tutkia.⁹⁷³

Valvontaviranomaisilla ei ollut kuitenkaan asian tutkimiseen riittäviä voimia. Tämän vuoksi valvontaosasto esitti Kotijoukkojen esikunnalle, että epäilyttäviä valomerkkejä koskeneiden ilmoitusten tutkiminen määrättäisiin paikallisten poliisi- ja suojeluskuntaviranomaisten tehtäväksi. Osaston ehdotuksen mukaan valomerkkiasia siirrettiin valvontaviranomaisille vasta, kun oli saatu todistettua, että valomerkkejä annettiin vihollisen auttamisyrityksessä, jossa epäilykset lankesivat määrättyihin henkilöihin tai jos merkinantoihin oli syyppäänä joku pidätetty.⁹⁷⁴

Valvontaosaston toivomuksen mukaisesti Kotijoukkojen esikunta määräsi 12. maaliskuuta 1940, että maasta lentokoneille annettavista valomerkeistä oli ilmoitettava paikalliselle poliisipäällikölle suojeluskunnan paikallisapäällikön tai hänen määräämänsä henkilön kautta. Mikäli suoritetuissa tutkimuksissa todettiin valomerkkejä annetun vihollisen auttamiseksi ja tästä epäiltiin jotakin tahoja tai joku oli niiden antajana pidätetty, oli asiasta ilmoitettava Valtiollisen poliisin lähimmälle osastolle tai edustajalle, jonka velvollisuutena oli tutkimusten jatkaminen. Ilmoitus voitiin tehdä myös Päämajan valvontaosaston edustajalle, jos sellainen oli Valtiollisen poliisin valvontaelintä lähempänä.⁹⁷⁵

Valvontaosasto ja Kotijoukkojen esikunta tekivät yhteistyötä myös vihollisen Suomeen lähettämien vakoojien kiinnisaamiseksi. Valvontaosasto saattoi Kotijoukkojen esikunnan tietoon niitä tapoja, miten vakoojat ilmoittivat vaatteitaan ja nuotioita hyväksikäyttäen tietoja neuvostoilmavoimille. Valvontaosasto pyysi puolestaan Kotijoukkojen esikunnalta tietoja, mikäli se sai selville valomerkkien antajien tai vakoojien käyttämiä tiedotus- tai toimintatapoja. Tammikuussa 1940 voimaan astuneen ohjesäännön mukaan kotialueella oli voimassa menettely, jossa kaikki siellä vangitut viholliset luovutettiin suojeluskuntalaisille. Mikäli kotiseudulla vangitut viholliset olivat siviilipukuisia, oli asianomaisen suojeluskuntapiirin esikunnan käännyttävä viipymättä lähimmän Valtiollisen poliisin tai muun valvontaelimen puoleen ja pyydettyä nopeaa tutkintaa. Suojeluskuntapiirin piti samalla ilmoittaa asiasta myös Päämajan valvontaosastolle, joka määräsi, minne vangit oli lähetettävä.⁹⁷⁶

⁹⁷² Valtiollisen poliisin Viipurin alaosaston Vuoksenlaakson edustuksen kuulustelupöytäkirjakonsepti n:o 109/19.4.1940. EK-Valpo I. Viipurin osasto. Kotelo 7. KA.

⁹⁷³ Päämajan jaosto II:n kirje N:o 1823/Valv.1/40 sal. sisäasiainministeriölle 6.3.1940 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

⁹⁷⁴ Sama.

⁹⁷⁵ Kotijoukkojen esikunnan kom.- ja järjestelyosaston asiakirja N:o 876.40.Kom.1.sal. 12.3.1940. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA.

⁹⁷⁶ Päämajan jaosto II:n kirje N:o 1823/Valv.1/40 sal. sisäasiainministeriölle 6.3.1940 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Ea 2. KA; Ilmamaihinkaskun (desantin) torjuntaopas 1940, s. 23-24.

Tiedusteluosaston lisäksi Päämajan osastoista valvontatoimistolla oli Moskovan rauhahan aikana yhteistyötä ainakin hallinnollisen osaston sekä viestiosaston kanssa. Valvontatoimisto kääntyi näiden puoleen, mikäli nämä pystyivät vaikuttamaan valvontatoimiston tehtävien toteuttamiseen. Edellä mainittujen lisäksi valvontatoimistolla oli yhteistoimintaa Moskovan rauhahan aikana luonnollisesti myös joukkojen kanssa.

Käytännössä yhteistyö Päämajan hallinnollisen osaston kanssa koostui siitä, että valvontatoimisto lähestyi osastoa kirjallisesti sellaisissa valvonta- ja vastavakoiluasioissa, joihin se toivoi hallinnollisen osaston toimenpidettä. Tällainen asia oli muun muassa ei toivottujen henkilöiden evakuoiminen raja-alueelta. Esimerkiksi huhtikuussa 1940 valvontaosasto lähestyi Päämajan hallinnollista osastoa esityksellä, että kaikki rajakunnissa sekä Lappeenrannan ja Haminan kaupungeissa asuvat Neuvosto-Venäjän kansalaiset sekä sellaiset entiset Venäjän alamaiset, jotka eivät olleet minkään muunkaan maan kansalaisia, määrättäisiin muuttamaan pois sanotuilta alueilta. Ensisijassa valvontaosaston esitys koski 42 nimeltä mainittua henkilöä.⁹⁷⁷ Valvontatoimiston esitys oli osa ennaltaehkäisevää vastavakoilua. Moskovan rauhahan aikana rajakunnissa toimeenpantiin muun muassa sotilaallisia valmiustöitä. Niiden yksityiskohdat haluttiin salata ulkomaalaisilta, erityisesti venäläisiltä. Tämän takia talvisodan aikaisen vihollismaan kansalaisia, joiden valtiollisesta luotettavuudesta ei voitu olla täysin varmoja, esitettiin poissirrettäviksi alueilta, joissa tehtiin valtakunnan turvallisuuden kannalta tärkeitä töitä.

Valvontatoimiston ja Pääesikunnan viestiosaston välinen Moskovan rauhahan aikainen yhteistoiminta liittyi sotatilan aikana luvanvaraiseen radiotoimintaan. Liikeryitykset, jotka käyttivät radioliikennettä, osoittivat lupa-anomuksensa Pääesikunnan viestiosastolle. Sieltä anomukset lähetettiin valvontatoimistoon, joka palautti anomukset lausuntonsa kera viestiosastolle. Tämän jälkeen viestiosasto lähetti radiolupa-anomuksen lausuntoineen radiolupien myöntäjäviranomaiselle tiedotustoiminnan tarkastusvirastolle.⁹⁷⁸ Valvontatoimistolle kyseinen menettely oli osa vastavakoilua. Sen avulla valvontaosasto pysyi tietoisena viranomaisten hyväksymästä Suomen alueella tapahtuneesta radioliikenteestä, eikä radiovalvonnan tarvinnut näin ollen kiinnittää siihen huomiotaan.

Sotatoimialueella päämajajohtoisten valvontaelinten ja sotapoliisin välillä oli myös yhteistoimintaa talvisodan päätyttyä. Toimeensa ryhtyessään valvontaupseerin piti ottaa yhteyttä sotatoimialueella järjestyksestä ja turvallisuudesta vastanneeseen sotapoliisipäällystöön ja sovittava yhteistoiminnasta ja yhteydenpitotavasta. Käytännössä sotatoimialueen valvontaelimet saattoivat pyytää esimerkiksi sotapoliisin apua pidätettyjen henkilöiden kuljetuksiin.⁹⁷⁹

⁹⁷⁷ Jäljennös Päämajan valvontaosaston kirjeestä N:o 3074/Valv.1/40 sal. hallinnollisen osaston päällikölle 22.4.1940; Päämajan hallinnollisen osaston kirje N:o 1177/Hall.2/sal. sisäasiainministeriölle 26.4.1940. Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA.

⁹⁷⁸ Puolustusvoimain Pääesikunnan viestiosaston kirje N:o 27/Viesti 1/19 o/sal. tiedotustoiminnan tarkastusvirastolle 7.1.1941 liitteineen; Puolustusvoimain Pääesikunnan viestiosaston kirje N:o 116/Viesti 1/19 o/sal. tiedotustoiminnan tarkastusvirastolle 21.1.1941 liitteineen. Valtioneuvoston tiedotuselinten arkisto. Fc 1. KA.

⁹⁷⁹ Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteineen. Koulutustoimisto / IV AKE. T-9497/8. KA; Päämajan valvontaosaston Kannaksen Armeijan toimiston kirje N:o 75 sotapoliisin herra päällikölle 19.3.1940. EK-Valpo I. Viipurin alaosasto. Kotelo 6. KA.

Moskovan rauhan aikana sotapoliisiyksiköt lähettivät talvisodassa sotasaaliiksi saatuja rahoja Kotijoukkojen esikunnalle, joka laski rahat ja luovutti ne valvontatoimistolle elokuussa 1940.⁹⁸⁰ Lähdeaineisto ei kerro, mihin rahoja valvontatoimistossa käytettiin. Niillä mahdollisesti katettiin valvontatoimiston tiedustelukuluja sekä annettiin tiedusteluosastolle Neuvostoliittoon suunnatussa vakoilussa käytettäväksi.

Moskovan rauhan aikana valvontatoimistossa haluttiin pelata joukkojen suuntaan niin avoimin kortein kuin mahdollista, sillä valvontatoiminnan onnistumisen ehdottomana edellytyksenä oli, että valvontaelimien ja sotilaspäällystön välillä vallitsi avoin ja luottamuksellinen suhde ja, että he olivat valvonta-asioissa kiinteässä yhteistoiminnassa keskenään. Talvisodan aikana valvontaosaston ja joukkojen välinen yhteistyö ei ollut parasta mahdollista. Paremmen yhteistoiminnan aikaansaamiseksi valvontaosaston ja joukko-osastojen välille määrättiin I:ssä Armeijakunnassa toukuussa 1940, että rykmenteissä ja pataljoonissa oli asetettava yhdysupseeri, joka huolehti yhteydestä divisioonan valvontaupseerin ja yksiköissä olleiden tiedottajien välillä. Rykmenteissä tämä tehtävä määrättiin tiedustelu-upseerille ja pataljoonissa adjutantille.⁹⁸¹

Talvisodan aikana valvontaosaston toimintaa häytti joukkojen sitä kohtaan osoittama epäluottamus. Moskovan rauhan aikana valvontatoimisto koetti poistaa tätä ongelmaa muun muassa kertomalla joukoille, miten valvonta ja vastavakoilu oli armeijassa järjestetty. Esimerkiksi huhtikuussa 1940 valvontatoimisto lähetti Maavoimien esikunnalle kirjelmän, jossa selostettiin valvontatoimiston tehtävä sekä organisaatio. Lisäksi kirjelmässä selostettiin valvontatoiminnan järjestelyt aina soluista lähtien.⁹⁸²

Maavoimien esikunnan tehtäväksi jäi puolestaan tiedottaa alaisiaan valvontatoiminnan järjestelystä. Samoin meneteltiin jatkosodan kynnyksellä kesäkuussa 1941, jolloin valvontatoimisto lähetti valvontatoiminnan järjestelyjä koskeneen kirjelmän I-V Armeijakuntien esikunnille, Ilmavoimien esikunnalle sekä Kotijoukkojen esikunnalle. Näissä kirjelmissä valvontatoimistoon kohdistuneita epäilyjä pyrittiin hälventämään kertomalla muun muassa, että asianomaisen joukon komentaja pidettiin tietoisena joukossaan vallinneesta valvontatilanteesta. Mikäli ilmeni tarvetta jonkun joukoissa olleen henkilön kuulusteluun tai pidättämiseen, pyydettiin tähän toimenpiteeseen kyseisen joukko-osaston komentajan lupa, jolle asia oli sitä ennen oleellisilta osiltaan selostettu.⁹⁸³

⁹⁸⁰ Pöytäkirja 8.8.1940 koskien kotijoukkojen esikunnassa 7.8.1940 suoritettua sotasaalisrahojen laskentaa PM:n valvontaosastolle luovuttamista varten. Valvontaosasto/PM-Valvontatoimisto (Ulk. 3)/Pv.PE (muutos 4.12.1944)-Pv.PE:n selvityselin (muutos 8.7.1945). T-10805/20. KA. Rahoja kertyi yhteensä 17 247 ruplaa, 3 560 tsernovetsia, 51 120 kopeekkaa, 335,63 markkaa, 30 zlotya ja 31 groszya.

⁹⁸¹ Päämajan valvontaosaston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteineen. Koulutustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA; I:n Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 752/II/6. 23.5.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA.

⁹⁸² Päämajan valvontaosaston asiakirjan N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite; Jäljennös Päämajan valvontaosaston asiakirjasta N:o 4273/Valv.1/40. sal. 15.6.1940; Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 130/II/36. sal. 22.6.1940. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/1. KA.

⁹⁸³ Maavoimien esikunnan asiakirjan N:o 2851/II/7 sal. 25.7.1940 liite N:o 2. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/8. KA; Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/1. KA.

Valvontatoimistoon kohdistuneita epäilyjä pyrittiin hälventämään myös selostamalla, että toimiston tehtävänä oli hoitaa ainoastaan toimialaansa kuuluneiden asioiden valvontaa. Mikäli valvontatoimiston tietoon tuli sen toimialan ulkopuolisia asioita, se ilmoitti näistä asian laadun ja tärkeyden mukaan asianomaisille tahoille. Valvontatoimiston tietoonsa saamat joukko-osastoja koskeneet ja toimiston toimialan ulkopuolelle kuuluneet asiat se ilmoitti asianomaiselle sotilasviranomaiselle. Valvontatoimisto ei missään tapauksessa puuttunut joukko-osastojen sisäisiin asioihin, mutta saadessaan tietoonsa joitakin tässä suhteessa räikeitä epäkohtia, oli sen velvollisuutena tehdä niistä ilmoitus asianomaiselle päällystölle. Yhtymätasolta alkaen joukot olivat suoraan yhteydessä alueelliseen valvontaelimeen valvonta- ja vastavakoiluasioissa. Yhteydenpidon järjestämisvastuu oli valvontaelimillä.⁹⁸⁴

Valvontatoimisto tuki joukoissa tapahtunutta valvontaa, vastavakoilua sekä vartiointia kertomalla joukoille kuulustelutietoihin perustuen kiinnisaatujen vakoojien tehtävistä sekä vapaalla jalalla olleiden vakoilijoiden tuntomerkkejä. Näitä tietoja hyväksikäyttäen aluevastuussa olleet komentajat pystyivät tehostamaan vartiointia vakoilun kannalta uhanalaisimmilla alueilla sekä kohdistamaan entistä tehokkaammin henkilövalvontaa alueella liikkuneisiin epäilyttäviin henkilöihin. Vastaavasti joukot saattoivat alueellisten valvontaelinten tietoon toimenpiteet, joihin ne olivat ryhtyneet valvonnan tehostamiseksi.⁹⁸⁵

Moskovan rauhan aikana raja-alueen valvonnassa valvontatoimiston alatoimistot olivat yhteistoiminnassa alueellisten rajavartio- ja poliisiviranomaisten kanssa. Esimerkiksi rajapitäjien nimismiehet laativat luetteloita epäluotettavista siviilihenkilöistä ja luovuttivat nämä luettelot valvontatoimiston käyttöön. Rajavartioviranomaiset ilmoittivat puolestaan valvontatoimistolle havaintonsa raja-alueella tavatuista epäilyttävistä henkilöistä.⁹⁸⁶

Säilynyt lähdeaineisto jatkosodan ajalta Päämajan valvontaosaston yhteistoiminnasta muiden sotilasviranomaisten kanssa valvonnan ja vastavakoilun aloilla antaa kuvan, jonka mukaan yhteistoiminta oli päämajakeskeistä. Yhteistoiminta Päämajan ylimmän sotilasjohdon kanssa muodostui muun muassa siitä, että osaston puolivuositain laatima katsaus Neuvostoliiton Suomessa toteuttamasta vakoilutoiminnasta jaettiin yleisesikunnan päällikölle, komento-esikunnan päällikölle, ilmasuojelukomentajalle, tiedustelujaoston sekä järjestely- ja tiedusteluosastojen päälliköille. Puolustusvoimien

⁹⁸⁴ Päämajan valvontaosaston kirjelmän N:o 2967/sal. 18.4.1940 liite. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/1. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston asiakirja N:o 2548/Ulk.3/sal. 18.6.1941 liitteinen. Koulutustoimisto/IV AKE. T-9497/8. KA; Jäljennös II:n Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirjasta N:o 1247/II/33a/ sal. 20.7.1940; Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 1314/II/6 sal. 29.7.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/I AKE. T-3541/19. KA; IV:n Armeijakunnan esikunnan operatiivisen osaston kirje N:o 477/II/110.sal. sotilasvirkamies Risto Vuorjolle 29.8.1940; Päämajan valvontaosaston Kajaanin alatoimiston kirje N:o 448/Ka/40 sal. IV:n Armeijakunnan komentajalle 26.8.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-2059/1. KA.

⁹⁸⁵ Puolustusvoimain Pääesikunnan tilastotoimiston kirje N:o 4622/U2. IV:n AK:n komentajalle 28.9.1940 liitteinen; IV:n Armeijakunnan esikunnan toimisto II:n asiakirja N:o 607/II/112. sal. 30.9.1940. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-2059/2. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston Kouvolan alatoimiston asiakirja N:o 526/Ko/41/sal. 17.4.1941. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA; Maa-voimien esikunnan operatiivisen osaston asiakirja N:o 2380/2/40. 3.7.1940. Koulutustoimisto (Toimisto II)/IV AKE. T-9497/1. KA.

⁹⁸⁶ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 4574/Valv.1/40 sal. Päämajan hallinnolliselle osastolle 18.7.1940 liitteinen (Selostus 2.7.40 -6.7.40 kiertomatalla Kainuun...). Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2)/PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Jäljennös 2./R 1:n viransijaisen kirjeestä N:o 24/40 henkilökohtainen. R 1:n komentajalle 11.10.1940. EK-Valpo I. Kotkan alaosasto. Kotelo 4. KA.

ylijohtoa varten valvontaosastossa laadittiin lisäksi kuukausikatsaus. Siinä kerrottiin toimialan tärkeimmistä tapahtumista edellisen kuukauden ajalta.⁹⁸⁷ Näiden raporttien avulla ylijohdo pysyi tietoisena siitä, mitä ”hiljaisen sodan rintamalla” tapahtui, sekä osasivat omissa käskyissään ja ohjeissaan ottaa huomioon valvontaosaston näkökulman.

Tiedusteluosaston lisäksi Päämajan muista osastoista valvontaosastolla oli jonkinasteista yhteistoimintaa mahdollisesti operatiivisen, järjestely- ja komento-osastojen sekä vapaaehtoistoimiston kanssa. Yhteistoimintaa toteutettiin todennäköisesti siten, että edellä mainitut tahot ovat omissa nimissään antaneet alaisilleen määräyksiä asioissa, joista ainakin osittainen huolehtiminen kuului viimekädessä valvontaosastolle. Esimerkiksi, kun vuonna 1943 tutkittiin eräiden taistelutehtävien epäonnistumisia, ilmeni seikkoja, jotka antoivat aiheita epäillä, että vihollinen oli saanut vihiä suomalaisten aikeista. Tutkimukset antoivat aiheita kiinnittää komentajien (vast.) huomio yleiseen varomattomuuteen ja leväperäisyyteen tärkeimpien asioiden salaamisessa. Tämän johdosta Päämajan operatiivinen osasto määräsi muun muassa, että suunnitelmat ja käskyt jaettiin kirjallisesti vain tarpeellisille tahoille, virka-asioista ei saanut keskustella paikoissa, joissa sivullisilla oli mahdollisuus niitä kuulla sekä päiväkäskyissä ja muissa asiakirjoissa oli joukkojen nimien sijasta käytettävä peitenumeroita. Lisäksi operatiivinen osasto käski ylipäällikön mandaatilla kaikkia komentajia ja päällikköasemassa olleita henkilökohtaisilla puhutteluilla selvittämään alaisilleen asian tärkeyden sekä ryhtymään toimenpiteisiin kurin palauttamiseksi tässä suhteessa.⁹⁸⁸ Edellä mainitut asiat olivat sellaisia, joiden käytännön valvonnasta huolehtiminen kuului valvontaosastolle.

Päämajan järjestelyosasto tiedotti valvontaosastolle tekemistään aloitteista, jotka liittyivät valvontaosaston toimintaan sekä antoi määräyksiä, miten eräissä valvontaosaston toimenkuvaan kuuluneissa asioissa tuli toimia. Esimerkiksi sensuuriviranomaisen havaittua vuonna 1944 kirjeiden sisältäneen monesti maanpuolustusta vaarantaneita taikka mielialaan haitallisesti vaikuttaneita lausumia teki järjestelyosasto asian kuntoon saattamiseksi puolustusministeriölle esityksen, jonka mukaan kyseiseen toimintaan syyllistyneiden henkilöiden rangaistuksia oli korotettava. Tästä aloitteestaan järjestelyosasto tiedotti niin valvontaosastoa, sisäasiainministeriötä kuin oikeusministeriötä.⁹⁸⁹

Vuonna 1942 Päämajan järjestelyosasto ohjeisti puolestaan miten menetellä ilmoitettaessa vakoilusta teloitetun henkilön kuolemasta. Sotilaallisista syistä oli tarpeen, ettei tieto vakoilusta kuolemaan tuomitun, Suomessa kirkonkirjoihin tai siviilirekisteriin taikka Itä-Karjalassa väestökirjaan merkityn henkilön teloitamisesta tullut yleisön eikä edes teloitetun omaisten tietoon.⁹⁹⁰

⁹⁸⁷ Päämajan valvontaosaston vastavakoilutoimiston asiakirja N:o 11000/Valv.2/sal. 15.8.1942 liitteinen. Tiedustelutoimisto (Toimisto II)/VII AKE. T-2060/20. KA; Antero Ahon haastattelu 25.3.1999.

⁹⁸⁸ Päämajan operatiivisen osaston asiakirja N:o 622/Op.1/28.f/sal. 27.4.1943. Koulutustoimisto (Toimisto III ja YE. 3) ja operatiivinen toimisto/Ilmavoimien esikunta. T-19282/6. KA.

⁹⁸⁹ Päämajan järjestelyosaston kirje N:o 5142/Järj.2/sal. puolustusministeriölle 5.8.1944. Puolustusministeriö. T-23828/25. KA.

⁹⁹⁰ Päämajan järjestelyosaston kirje N:o 4513/Järj.2./sal. kenttäoikeuksien puheenjohtajille 17.12.1942. Sotatuomari/III AKE. T-10546/4. KA.

Tämän johdosta Päämajan järjestelyosasto kehotti kyseisen asiaan kanssa tekemisissä olleita tahoja huolehtimaan siitä, ettei kuolemantuomion täytäntöönpanosta ilmoitettu rekisteriviranomaisille eikä Kotijoukkojen rovasintuomistolle, vaan ainoastaan Päämajan valvontaosastolle, joka sopivana ajankohtana toimitti tiedon kuolemantuomiosta rekisteriviranomaisille.⁹⁹¹ Valvontaosaston näkökulmasta katsottuna tällä menettelyllä varmistettiin, ettei tieto teloituksesta kulkeutunut neuvostoviranomaisille, jolloin esimerkiksi vakoojan radiota tunnuksineen voitiin käyttää vihollisen harhauttamisessa.

Päämajan komento-osasto tuki valvontaosastoa antamalla joukoille osaston toimintaa helpottaneita määräyksiä. Kotialueella toteutetun henkilöseurannan onnistumisen kannalta osaston oli tärkeää saada ajoissa tietää poliittisista syistä valvontaan asetettujen lomista. Asian kuntoon saattamiseksi valvontaosasto pyysi komento-osastoa teroittamaan yksiköille, että näiden myöntäessä lomiam silmälläpidon alaisille henkilöille, oli asiasta hyvissä ajoin ilmoitettava valvontaelimille, jotta sillä olisi mahdollisuus järjestää kyseisten henkilöiden tarkkailu heidän lomansa aikana.⁹⁹²

Valvontaosasto ja Päämajan vapaaehtoistoimisto vaihtoivat puolestaan tietoja Suomessa palvelleista ulkomaalaisista vapaaehtoisista. Tällöin käytiin kirjeenvaihtoa muun muassa asioissa, jotka koskivat vapaaehtoisten palvelussopimusten päättymistä, karkuruutta, maasta karkottamista, palveluksesta vapauttamista, lomiam tai vihollisen puolelle loikkaamista. Lisäksi vapaaehtoistoimisto lähetti valvontaosastolle puolustusvoimissa palvelleiden ulkomaalaisten vapaaehtoisten vahvuus- ja sijoitusilmoituksen.⁹⁹³ Kyseisen kirjeenvaihdon tarkoituksena oli parantaa valvontaosaston tilanetietoisuutta Suomen asevoimien riveissä taistelleiden ulkomaalaisten vapaaehtoisten valvonta-asioissa.

Rintamalla ruohonjuuritasolla valvontaosastolaisten ja joukkojen välinen yhteistyö oli luonnollisesti käytännönläheistä. Tällöin esimerkiksi divisioonatasolla toimineet valvontapuseerit selostivat oman divisioonansa komentajalle ja hänen lähimmille alaisilleen tutkimiensä valvonta- ja vakoilujuttujen vaiheita sekä jättivät valmiiksi saamansa kuulustelupöytäkirjat asianosaiselle armeijakunnalle mahdollisia jatkotoimia varten. Lisäksi valvontapuseerit toimivat divisioonat- ja sitä alemmilla tasoilla yhteistyöinnassa joukkojen päällystön kanssa solutusasioissa sekä tarvittaes-

⁹⁹¹ Sama.

⁹⁹² Päämajan valvontaosaston kirje N:o 10957/Valv.2/sal. Päämajan komento-osastolle 7.8.1943. Vapaaehtoistoimisto/PM. T-6549/5. KA; Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 2114/1g. sal. Päämajan sensuuri-toimistolle 19.5.1943; Jäljennös Päämajan valvontaosaston Lapin alatoimiston kirjeestä N:o 1609/Lap.56/11.A/sal. Päämajan valvontaosastolle 26.7.1943. Vapaaehtoistoimisto/PM. T-6549/5. KA.

⁹⁹³ Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 4461/1b sal. Suomen sotilasiamiehen apulaiselle Tukholmassa (komentajakapteeni A. Willman) 25.9.1943; Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 5422/1b.sal. Aunuksen Ryhmän esikunnalle 11.11.1943. Vapaaehtoisten kokoamispaikka (Turku)/vapaaehtoistoimisto/PM. T-6548/9. KA; Päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston kirje N:o 775/He 49/sal. Päämajan vapaaehtoistoimistolle 24.3.1943 liitteineen; Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 5909/1g.sal. Päämajan valvontaosastolle 1.12.1943; Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 6014/1g. sal. valvontaosastolle 9.12.1943; Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 62561g.sal. Valtiolliselle poliisille 17.12.1943 liitteineen; Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 2859/1g. Päämajan valvontaosastolle 21.6.1943; Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 2616/1g sal. Päämajan valvontaosastolle 8.6.1943; Päämajan vapaaehtoistoimiston kirje N:o 6487/1g.sal. Päämajan valvontaosastolle 22.12.1943. Vapaaehtoistoimisto/PM. T-6549/5. KA.

sa toimittivat perille asianosaisille esimiehelle näiden alaisista hankitut luotettavuuslausunnot.⁹⁹⁴

Menestyksekkään valvonnan ja vastavakoilun edellytyksenä oli valvontaosaston ja joukkojen keskinäinen luottamus ja hyvät subteet. Kuvassa valvontaosaston delegaatio luovuttaa kenraali Raappanalle onniteluadressin tämän 50-vuotis päivänä Rukajärven suunnalla kesäkuussa 1943. SA-kuva.

6.2 Kansainväliset yhteydet

Ruotsi

Vaikka monet valtiot osoittivat talvisodan aikana Suomelle poliittista myötätuntoa ja sallivat kansalaistensa osallistua vapaaehtoisena taistelutoimiin Suomen armeijan riveissä, Suomi taisteli käytännöllisesti katsoen ilman liittolaista. Tästä huolimatta Suomen sotilastiedustelulla oli salaista yhteistyötä ainakin Ruotsin ja Viron tiedustelun kanssa.⁹⁹⁵

⁹⁹⁴ Rintaman poliisi – Valvontaupseerin päiväkirja 1941 - 1944, s. 84 (12.9.1941), s. 92 (30.9.1941), s. 140 (20.1.1942), s. 144 (31.1.1942), s. 151 (25.2.1942), s. 169 (15.5.1942), s. 272-273 (22.2.1944).

⁹⁹⁵ P. M. Rörande brevbefordran mellan Försvarsstaben och det finska högkvarteret (Stockholm) den 17.1.1940; Päämajan tiedusteluosasto Tied. pvk. N:o 2979 31.12.1939 (Neuvostoliiton sotavoimat Viroon). Försvarsstaben/C-byrån. B II. Vol. 1. KrA; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Medd 135 Till Avdelningschefen vid Försvarsstabens underrättelseavdelning, Helsingfors den 20.12.1939. Försvarsstaben/Underrättelseavdelning/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 5. KrA; (Mikkelin lottapiirin sihteerin neiti Freybergin ilmoitus joulukuussa 1939 PM:n sotilaspoliisitoimistolle ja sieltä edelleen valvontaosastoon; Päämajan sotilaspoliisitoimiston tapahtumien muistiin merkintöjä 5.-29.12.1939. (Kirjoitettu ruutupaperille. Numeroituja sivuja 20, joista tekstiä sivuilla 1-11. Teksti alkaa: Aamupäivällä poliisilaitos jätti majuri Aarniolle kaupungilta löydetyn salkun. ...). Sotilaspoliisitoimisto (Hall2)/PM-Hall.os (Hall 1 ja 2) PM-Pv.PE. T-13577/12. KA; Leskinen Jari: Talvisodan vaiettu yhteistoiminta. Talvisodan pikkujättiläinen. 3. painos. WSOY 2002, s. 863-866.

Myös valvontaosasto hyötyi Suomen ja Ruotsin sotilastiedustelun läheisistä suhteista. Marraskuussa 1939 Rudolf Hammar niminen henkilö kääntyi Ruotsissa palvelleen Suomen sotilasiamiehen eversti Väinö Palojärven puoleen tarjoutuen vapaaehtoiseksi Suomen armeijaan. Vallinneiden olosuhteiden vuoksi Palojärvi kieltäytyi Hammarin tarjoamasta avusta. Tästä huolimatta Hammar ilmestyi Helsinkiin marraskuun lopulla ja kääntyi samassa asiassa Yleisesikunnan puoleen.⁹⁹⁶

Koska hänen menettelynsä herätti huomiota varsinkin, kun eversti Palojärvi oli nimenomaan evännyt Hammarin tarjouksen, ryhdyttiin Hammarista ottamaan tarkempaa selkoa. Tällöin Ruotsista saatiin tietää, että Hammar oli ollut poliittisesti monta vuotta hyvin heiluva lukeutuen vuonna 1938 äärimmäisiin kommunisteihin. Näiden tietojen perusteella valvontaosasto ohjeisti Kotijoukkojen esikuntaa, että mikäli Hammar yritti edelleen päästä vapaaehtoisena Suomen armeijaan, oli häneen suhtauduttava vakavasti.⁹⁹⁷

Talvisodan jo syyttyä eversti Palojärvi sai tietoonsa erästä norjalaista ja ruotsalaista vapaaehtoista koskeneita tietoja, jotka asettivat kyseisten henkilöiden palveluksen Suomen rintamalla kyseenalaiseksi. Palojärven tietojen mukaan norjalainen oli kommunistiseen puolueeseen aikanaan kuulunut mielisairas henkilö, joka oli kuullut muukalaislegioonaan, murhannut erään afrikkalaisen, mutta päässyt pakenemaan kotimaahansa. Ruotsalainen vapaaehtoinen oli puolestaan ollut Neuvostoliitossa 17 vuotta, josta ajasta hän oli ollut valtion palveluksessa Itä-Karjalassa 12 vuotta. Kotijoukkojen esikunta välitti eversti Palojärveltä saadut tiedot Tornioon vapaaehtoisten asioita hoitaneelle majuri Petterssonille, jonka oli ilmoitettava kyseisten vapaaehtoisten olinpaikka Päämajaan majuri Ropposelle.⁹⁹⁸

Moskovan rauhan aikana valvontatoimistolla oli mahdollisesti yhteistyötä ruotsalaisten viranomaisten kanssa. Valvontatoimiston kirjelmästä Valtiolliselle poliisille toukokuulta 1940 ilmenee toimiston saaneen Ruotsista kirjallisen ilmoituksen koskien talvisodan alla Neuvostoliitossa Suomen vastaiseen vakoiluun koulutettua Bror Nyströmiä, jonka tehtävänä oli lähettää radiolla Suomea koskeneita sotilastietoja Neuvostoliittoon. Vakooja Maritta Halusen juttuun liittyi puolestaan Miliza Laurson niminen henkilö, joka oli käynyt Ruotsissa sekä ollut sinne puhelinyhteydessä. Jutun tutkimuksiin liittyen everstilutnantti Rautsuon tehtävänä oli selvittää Laursonin Ruotsin yhteyksiä.⁹⁹⁹

Jatkosodan aikana Ruotsin sotilasvastavakoilun johto kävi Suomessa vierailulla ainakin kahdesti, jona aikana he tapasivat valvontaosaston johtoa. Näiden vierailujen aikana ruotsalaisille selvitettiin miten valvontaosaston toiminta oli järjestetty sekä miten maahan saapuneita neuvostovakoojia jäljitettiin. Vierailujen aikana ruotsalaiset kävivät myös tutustumassa valvontaosaston alatoimistoihin. Vastaavasti eversti

⁹⁹⁶ Jäljennös valvontaosaston kirjeestä N:o 2610/Valv.1/39. henk. Kotijoukkojen esikunnan päällikölle 9.12.1939. Ulkomaalaisten vapaaehtoisten vastaanottokeskus (vastaanotto toimisto) 1939 - 40/Kotijoukkojen esikunta. 8. KA.

⁹⁹⁷ Sama.

⁹⁹⁸ Kotijoukkojen esikunnan kirje N:o 335.40.Kom.1.sal. majuri Petterssonille 9.2.1940 liitteinen. Ulkomaalaisten vapaaehtoisten vastaanottokeskus (vastaanotto toimisto) 1939 - 40/Kotijoukkojen esikunta. 8. KA.

⁹⁹⁹ Päämajan valvontaosaston kirje N:o 3289/Valv.1/40 sal. Valtiolliselle poliisille 3.5.1940 (liitteinen). EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA; Björkman 2006, s. 231-236; Kopio Kaarlo Löfvingin muistimerkinnästä 25.2.1941. (Muistimerkintä alkaa: 24.2.41 Pääesikunnan valvontatoimistosta tuomari Akseli Tolamaa puhe-
limitse...). Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 1944. PEutk-os. Tutkimuslupa.

Rautsuon matka Ruotsiin oli suunnitteilla vuonna 1943, mutta tämä matka ei toteutunut, koska Rautsuo siirrettiin pois valvontaosastosta.¹⁰⁰⁰

Myös vastavakoilun saralla tehtiin yhteistyötä. Yksi tällainen tapaus liittyi kolmeen ruotsalaiseen vapaaehtoiseen lentäjään, jotka olivat talvisodan aikana joutuneet neuvostojoukkojen vangiksi. Vaihtokaupan seurauksena miehet vapautuivat sotavankeudesta ja he palasivat Ruotsiin. Suomalaisilta saatuja tietoja hyödyntäen Ruotsin turvallisuusviranomaiset onnistuivat soluttamaan yhden lentäjästä Ruotsissa toimineeseen vakoiluverkoston ja selvittämään neuvostojohtoisen vakoiluvyyhdin.¹⁰⁰¹

Valvontaosaston ja ruotsalaisten vastavakoojien luottamuksellisesta yhteistyöstä kertoo myös se, että ruotsalaisille toimitettiin valvontaosaston laatima puolivuotiskatsaus Neuvostoliiton vakoilutoiminnasta Suomessa. Lähdeaineisto sisältää lisäksi viitteen siitä, että valvontaosastolle kertynyttä materiaalia vihollisen vakoojien radioliikenteestä saatettiin toimittaa myös ruotsalaisviranomaisten käyttöön. Mahdollisesti tällaisesta yhteistyöstä kertoo Valtiollisen poliisin kirje Päämajan tiedustelujaoston päällikölle tammikuussa 1942. Siitä ilmenee, että Ruotsissa oli pidätetty väärennetyllä suomalaisella passilla varustettu saksalaissyntyinen mies Jacob Liebersohn, joka oli ollut useita kertoja vakoilutarkoituksessa radioyhteydessä Neuvostoliittoon. Kirjelmässä Valtiollinen poliisi kertoi vakoojan ja Neuvostoliitossa olleen radioaseman väliset taajuudet sekä sanomien muun tunnusmerkistön kesä- heinäkuulta 1941. Valtiollinen poliisi kysyi Päämajalta, olivatko sotilasviranomaiset mahdollisesti kuunnelleet ja muistiin merkinneet kyseisiä lähetyksiä. Myönteisessä tapauksessa pyydettiin asiasta ilmoittamaan Valtiolliselle poliisille sekä toimittamaan kyseiset muistiinmerkinnät edelleen Ruotsiin välitettäväksi.¹⁰⁰²

Vastavakoilutoimistossa jatkosodan aikana palvellut Antero Aho kertoi haastattelussaan, että kansainvälisistä yhteyksistä lähinnä Ruotsiin vastasivat sekä osastopäällikkö Kustaa Rautsuo että vastavakoilutoimiston päällikkö Matti Ropponen. Ahon mukaan Rautsuo sopi henkilökohtaisesti vastaanottajatahon kanssa Suomesta ulkomaille lähetettävien valvontaosastoa avustaneiden neuvostovakoojien toimittamisesta ulkomaille. Nykyään tiedetään, että ainakin Kerttu Nuortevalle tarjottiin mahdollisuutta paeta Ruotsiin, Amerikkaan tai Australiaan. Lisäksi tiedetään, että valvontaosaston Lapin alatoimistoa avustanut neuvostovakooja Alois Kuortti sai alatoimiston päällikkönä sodan aikana toimineelta Reino Sarvolalta Paavo Kastarin hankkiman uuden passin nimelle Antti Kurtti, jonka turvin hän pakeni sodan päätyttyä Ruotsiin.¹⁰⁰³

¹⁰⁰⁰ Frick, Rosander (2004), s. 82-84; Eversti Paasosen kirje 5.9.1943. Eversti Martin Kasimir Stewenin kokielma. PK 1924/1. KA.

¹⁰⁰¹ Frick, Rosander (2004), s. 84. - Tammikuussa 9. Armeijan esikuntaan tuotiin kaksi Märkäjärven seudulla vangiksi otettua ruotsalaista lentäjäseurasta: luutnantti Per Sterner ja vänrikki Arne Jung. 9. Armeijan raportti 21.1.1940 vangittujen ruotsalaislentäjien tiedoista. Varjo Suomen yllä. Stalinin salaiset kansiot. Timo Vihavainen, Ohto Manninen, Kimmo Rentola ja Sergei Žuravljov. Docendo 2017, s. 190-192.

¹⁰⁰² Rapport angående Sovjets spionage i Finland under tiden 1.1.-30.6.1944. Försvarsstabens/C-byråns/B I. Vol. 2-3. KrA. Raportti on jäsentelytään identtinen vastaavanlaisen, mutta eri ajankohtaan sijoittuvan suomenkielisen valvontaosastossa laaditun raportin kanssa; Valtiollisen poliisin kirje N:o 10117/II Päämajan tiedustelujaoston päällikölle 21.1.1942. EK-Valpo I. Kotelo 2914. KA.

¹⁰⁰³ Antero Ahon haastattelu 25.3.1999; Manninen (2006), s. 160; Reino Sarvolan haastattelu 21.6.1999, 9.3.2000, 28.3.2001 .

Käytetyn lähdeaineiston perusteella ei voida esittää tarkkoja lukumääriä siitä, kuinka paljon valvontaosastoa avustaneita neuvostovakoojia toimitettiin ulkomaille turvaan. Tulkintani mukaan heitä oli jatkosodan aikana enintään joitakin kymmeniä.

Edellä kuvatunkaltaisen yhteistyön lisäksi Suomessa palvelleet Ruotsin sotilasasiamiehet raportoivat kotimaahansa luonnollisesti myös Neuvostoliiton vakoilu- ja tuhotyötoiminnasta Suomessa. Missä määrin nämä tiedot oli saatu valvontaosastolta, ei selviä käytettävästä lähdeaineistosta.¹⁰⁰⁴

Valvontaosastolle yhteistyö ruotsalaisviranomaisten kanssa oli perusteltua ja todennäköisesti hyödyllistä, sillä Tukholmassa sijainneesta neuvostolähetystystä johdettiin sota-aikana Suomeen suunnattua vakoilua. Tästä toiminnasta ruotsalaisten tekemät havainnot otettiin taatusti Suomessa mielihyvällä vastaan.

Ruotsin sotilasasiamies majuri von Stedingk raportoi jatkosodan aikana kotimaahansa mm. venäläisten vakoilusta Suomessa. SA-kuva.

¹⁰⁰⁴ Kungl. svenska beskickningen i Helsingfors biträdande militärattachén Medd 44 Till Avdelningschefen vid Försvarstabsens underrättelseavdelning Helsingfors den 12. juli 1941; Kungl. svenska beskickningen militärattachén i Helsingfors Rapport nr 95 Till Statsrådet och Chefen för Kungl. Försvarsdepartementet 15.7.1941. Försvarstaben/Underrättelseavdelningen/Inkomna skrivelser. E I:6. Vol. 9. KrA.

Saksa

Moskovon rauhan aikana Suomen poliittinen johto sai enemmän liikkumatilaa, kun suhteet Saksaan lähenivät. Tällöin syntyi yhteistoimintaa myös Suomen ja Saksan sotilastiedustelujen kesken. Jatkosodan aikana Suomen sotilas- ja vastatiedustelu hankkivat tietoja olemalla yhteydessä samalla puolella taistelleiden ja puolueettomien valtioiden tiedustelulaitoksien kanssa. Koska kyseessä ei ollut hyväntekeväisyys, oli saaduista tiedoista maksettava yhteistoimintaosapuolelle tärkeillä tiedoilla. Jatkosodan aikana tiedusteluyhteydet Saksan kanssa olivat merkittävimmät.¹⁰⁰⁵

Saksalaisten tiedustelu ja muu salainen toiminta Suomessa tapahtui monisäikeistä verkostoa hyödyntäen. Tässä tarkoituksessa Suomessa toimivat ainakin Kansallissosialistinen puolue, SS-järjestö, Gestapo sekä asevoimat. Suomessa syyskuun 15. päivään 1944 saakka olleen saksalaisen siirtokunnan ytimenä oli Saksan kansallissosialistisen työväenpuolueen (NSDAP) piiri, joka johtajansa Wilhelm Jahren kautta oli yhteydessä puolueen Saksassa olleeseen johtoon. Piirissä oli jäseniä viidestäkymmenestä sataan ja sen päätehtävänä oli pitää Suomessa asuneet saksalaiset puolueen vaikutuspiirissä. Suomen viranomaiset eivät havainneet, että piiriä olisi käytetty ”viidennen kolonnan” tapaan, eikä muuhunkaan salaiseen toimintaan.¹⁰⁰⁶

SS-järjestön Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan keskuksena oli Helsingissä ja osaksi Karjaalla sijainnut SS:n yhteyselín. Sen päällikkönä toimi SS-upseeri kreivi Schimmelmänn. Hänen neuvonantajanaan Suomea koskeneissa asioissa oli SS-upseeri filosofian tohtori Hans Scheidt. SS-yhteyselimen virallisena tehtävänä oli toimia Suomessa olleiden SS-joukkojen yhdyselimenä, mutta sen ohella edellä mainitut upseerit suorittivat myös Suomeen kohdistunutta tiedustelua. Tässä heitä avusti ainakin Suomen kansalainen Unto Boman.¹⁰⁰⁷

Gestapon pääedustajana Suomessa oli liikemies Alarich Bross, joka saapui Suomeen maaliskuussa 1941. Näennäisesti hän toimi Helsingissä erään saksalaisen matkatoimiston johtajana. Suomalaiset viranomaiset pitivät Brossia ainakin aluksi eräänlaisena poliittisena tarkkailijana, joka ei puuttunut varsinaiseen tiedustelutyöhön. Bross tapasi Ribbentropin tämän käydessä Suomessa kesällä 1944 selostaen tälle Suomen tilannetta. Bross pyrki saamaan kosketusta suomalaisiin piireihin, mutta osittain huonolla menestyksellä. Elokuun puolivälissä 1944 Brossin asema tiedustelupalvelun organisaatiossa vahvistui huomattavasti, kun Büro Cellariuksen tiedustelua hoitanut osa määrättiin hänen alaisuuteensa. Täten Büro Cellariuksen tiedottajaverkosto tuli Brossin käytettäväksi.¹⁰⁰⁸

Saksan Suomessa harjoittaman tiedustelutoiminnan keskeisenä elimenä oli Saksan apulaislaivastoasiamiehen, komentaja Alexander Cellariuksen johtama valvonta- ja tiedustelutoimisto ”Kriegsorganisation Finnland” eli Büro Cellarius, jolla oli toimisto Helsingissä ja alatoimisto Rovaniemellä. Toimiston eräänä tehtävänä oli hoitaa Sak-

¹⁰⁰⁵ Heiskanen (1989), s. 185; Westerlund (2011), s. 184, 263.

¹⁰⁰⁶ P.M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; Jonas Michael: Kolmannen valtakunnan lähettiläs. Wipert von Blücher ja Suomi. Ajatus Kirjat 2010, s. 411.

¹⁰⁰⁷ P.M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA.

¹⁰⁰⁸ Sama. Westerlund (2011), s. 253; Jonas (2010), s. 192-193.

san Suomessa olleiden joukkojen sisäinen valvonta, mutta sen päätehtävänä oli tiedustelu. Tiedustelutoiminta kohdistui pääasiassa liittoutuneisiin, mutta samalla toimisto harjoitti tiedustelua myös Suomea kohtaan. Tämä tiedustelu vahvistui entisestään lähestyessä syksyä 1944.¹⁰⁰⁹

Pohjois-Suomessa sijainnassa 20. Vuoristoarmeijan esikunnassa tiedustelua hoiti osasto Ic, jonka päällikkönä toimi syksystä 1943 alkaen majuri Hacke (tätä ennen everstiluutnantti Liebig). Osastoon kuului vastavakoilu-upseeri, jona toimi vuonna 1943 kuolleen everstiluutnantti Warzechan jälkeen everstiluutnantti Freyseng. Hän vastasi lähinnä saksalaisten joukkojen sisäisestä valvonnasta, sabotaasin torjunnasta ja vastavakoilusta. Näissä tehtävissä everstiluutnantti Freyseng oli mahdollisesti Cellariuksen alainen. Vastavakoiluasioissa Freysengin komennossa oli joukkue Geheime Feldpolizeista (Saksan armeijan vastavakoiluosasto).¹⁰¹⁰

Syyskuussa Suomen ja Neuvostoliiton välille solmittu aselepo aiheuttivat Saksan Suomeen luoman vakoilujärjestön täydellisen hajoamisen. Büro Cellarius siirtyi Lappiin 14. syyskuuta 1944 ja tiedustelupalvelun johtajat, kuten Bross ja Scheidt tärkeimpine agenteineen poistuivat maasta samoihin aikoihin.¹⁰¹¹

Edellä mainituista valvontaosastolla oli yhteistyötä Büro Cellariuksen, Geheime Feldtpolizei'n sekä Gestapon kanssa. Helsingin alatoimisto piti yhteyttä lähinnä Büro Cellariukseen, jonka toimipaikka Helsingissä sijaitsi osoitteessa Pohjoinen Maksiinikatu 9. Alatoimistossa yhteydenpidosta vastasi aluksi kapteeni Hans Snellman ja myöhemmin kornetti Otto Kumenius. He pitivät yhteyttä lähinnä Büro Cellariuksen vastavakoilu-upseereihin.¹⁰¹²

Büro Cellarius hankki valvontaosaston välityksellä poliittisia luotettavuustietoja monista henkilöistä sekä pyysi selvityksiä eräiden henkilöiden aseman selvittämiseksi. Tällaisissa tapauksissa saksalaiset osoittivat toisinaan yli-innokkuutta, jolloin valvontaosastosta huomautettiin, että he olivat Suomessa eivätkä missään valloitetussa maassa, josta johtuen ”me suomalaiset tutkimme ja hoidamme omat asiamme.”¹⁰¹³

¹⁰⁰⁹ P.M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; Kotakallio (2014), s. 301; Westerlund (2011), s. 264, 265.

¹⁰¹⁰ Jäljennös muistiosta ”Pohjois-Suomessa olleiden saksalaisten joukkojen harjoittamasta tiedustelutoiminnasta” 8.12.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; Westerlund (2011), s. 264.

¹⁰¹¹ P.M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA.

¹⁰¹² Antero Ahon 25.3.1999 ja Reino Sarvolan haastattelut 21.6.1999, 9.3.2000, 28.3.2001; L. A. Puntilan tekemä Paavo Kastarin haastattelu 21.10.1964. L. A. Puntilan kokoelmakansio 21. KA. - Gestapo nimitystä käytettiin lähinnä ulkomailla Saksan puoluejohtoisesta salaisesta poliisista. Ulkomaantiedustelusta Saksan valtakunnanturvallisuuden pääviraston (RSHA) puitteissa vastasi Ulkomaantoimisto (Amt VI, Ausland), jolla oli edustuksensa Suomessa. Toimiston osasto D 3 käsitteli Ruotsia, Suomea, Norjaa ja Tanskaa koskeneita asioita. Jatkosodan edellä sen pääedustaja Suomessa oli Axel Schönebeck. Vrt. esim. kirjelmät 1940 - 1941. Kansio 124. Auswärtiges Amt. Ohto Mannisen muistuinpanot; Kai Mellénin, Erkki Rikkosen, Pentti Valannin sekä Reino Vihervaaran haastattelut 11.5.1999; Rislakki (1982), passim; Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Valtiollisen poliisin kirje N:o 11899/B. sisäasiainministerille 30.6.1941 liitteinen. Sisäasiainministeriön salainen arkisto. Eb 1. KA; Heiskanen (1989), s. 189-190.

¹⁰¹³ P. M. saksalaiselta taholta harjoitettavasta vakoilutoiminnasta Suomessa 8.1.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; L. A. Puntilan tekemä Paavo Kastarin haastattelu 21.10.1964. L. A. Puntilan kokoelmakansio 21. KA; Kysymyksiä, joita saksalaiset tiedustelu- ja turvallisuusviranomaiset ovat Suomessa ollessaan esit-

Jatkosodan alussa, jolloin Englannilla oli vielä virallinen edustus Suomessa, kohdistui Büro Cellariuksen tiedustelutoiminta englantilaiseen diplomaattikuntaan. Koska kyseisessä toiminnassa käytettiin suomalaisia, mutta sitä harjoitettiin salassa suomalaisilta viranomaisilta, syntyi asian johdosta välien kiristystä valvontaosaston ja Büro Cellariuksen välillä. Esimerkiksi elokuussa 1941 paljastui, että Büro Cellariuksessa vastavakoilu-upseerina palvellut majuri Kurt Block sekä Suomen asiantuntijana ja kielenkääntäjänä palvellut Richard Dahm olivat värvänneet liikemies Björn Smedsin hankkimaan tietoja eräistä Englannin lähetystöön kuuluneista henkilöistä. Smeds pyrki muun muassa selvittämään Englannin sotilasiasiamiehen everstiluutnantti James Henry Magillin ja varakonsuli Harold Lambton Carrin sekä liikemies Leonard Lee Atkinsonin toimintaa ja tuttavapiiriä sekä hankkimaan heidän valokuvansa. Tässä tehtävässä Smeds käytti apunaan muun muassa everstiluutnantti Magillin emännöitsijää.¹⁰¹⁴

Erään kerran sattui kuitenkin niin, että emännöitsijä myöhästyi päivällisen laitosta ollessaan suorittamassa Smedsin hänelle antamaa tehtävää. Hätäpäissään emännöitsijä kertoi Magillille myöhästymisensä syyksi tarinan siitä, miten kolme suojeluskuntalaista olivat muka pidättäneet hänet ja kuljettaneet ankaraan kuulusteluun. Everstiluutnantti Magill teki asiasta ilmoituksen ja juttua tutkittiin pontevasti toista viikkoa, kunnes selvisi, että kaiken takana oli Smeds ja Büro Cellarius. Tämän jälkeen Büro Cellariuksen puolesta luvattiin olla käyttämättä agenteja muuta kuin valvontaosaston tietien ja suosittamana. Esimerkiksi Büro Cellariuksessa palvelleilla kapteeni Johannes Paulilla ja majuri Heinz Nagelilla oli apunaan agenteja, joiden henkilöllisyys oli valvontaosaston tiedossa.¹⁰¹⁵

Helsingin alatoimisto kohdisti saksalaisiin myös valvontaa. Tätä tehtiin muun muassa varjostamalla saksalaisten tiedusteluasiamiehiksi tiedettyä Hans Metzgeriä, joka oli tullut Suomeen Saksan sanomalehtiattaseksi syyskuussa 1939.¹⁰¹⁶

täneet Pv.PE:n valvontatoimistolle (kopio, marginaalissa merkintä: Laadittu hotelli Tornissa (LVK) maj. Shukoville helmikuun lopulla 1947). Pentti Heinon papereita. PETutk-os. Tutkimuslupa; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 2055/Ulk.3/sal. Valtiolliselle poliisille 1.3.1945. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA.

¹⁰¹⁴ Jatkosodan alettua Suomen diplomatian yhdeksi tavoitteeksi asetettiin suhteiden ylläpitäminen sekä Yhdysvaltoihin että Englantiin. Tällä tavoin olisi sodan erillisluonnetta voitu vahvistaa. Saksaa tämä ei tyydyttänyt, vaan se vaati Suomelta myös ulkopolitiista lähentymistä. Rusi Alpo: Lehdistönsuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941 - 1944. Suomen historiallinen seura 1982, s. 112-113. - Käytännön tasolla tämä tarkoitti mm. sitä, että saksalaiset halusivat armeijan vastavakoilun alkavan seurata Englannin Helsingin lähetystön toimia. Helsingin alatoimisto alkoikin seurata Englannin lähetystön henkilökunnan toimintaa. L. A. Puntilan tekemä Paavo Kastarin haastattelu 21.10.1964. L. A. Puntilan kokoelmakansio 21. KA; Päämajan valvontaosaston Helsingin alatoimiston kirje N:o 1450/He 49/sal. Valtion tiedotuslaitoksen tarkastusjaostolle 21.5.1942. Valtioneuvoston tiedotuselimen arkisto. Fc 2. KA; P. M. saksalaiselta taholta harjoitettavasta vakoilutoiminnasta Suomessa 8.1.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; Kotakallio (2014), s. 301. - Luutnantti James Henry Magill saapui 21.1.1940 Suomeen Iso-Britannian apulaissotilasasiamieheksi. Hänet nimitettiin sotilasasiamieheksi 26.6.1940, jossa tehtävässä hän toimi Iso-Britannian sodanjulistukseen saakka. Antti Vuojolaisen (UM tietopalvelu) sähköposti 7.12.2005 klo 14.11. - Kotakallio (2014): Liikemies Atkinsonin toi Suomeen hiltä ja koksia ja vei Suomesta puutavaraa. Etsivän keskuspoliisin arvioissa hänet liitettiin brittitiedusteluun, s. 166.

¹⁰¹⁵ P. M. saksalaiselta taholta harjoitettavasta vakoilutoiminnasta Suomessa 8.1.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; Westerlund (2011), s. 291; P. M. Saksan Suomessa harjoittaman salaisen toiminnan organisaatiosta ja sen palveluksessa olevista henkilöistä 14.11.1944. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA.

¹⁰¹⁶ Kai Mellénin, Erkki Rikkosen, Pentti Valannin sekä Reino Vihervaaran haastattelut Helsingissä 11.5.1999. - USA:n tiedustelupalvelun OSS:n arvion mukaan Metzger oli Gestapon agentti ja toimi Suomessa diplomaattiteipiteellä. The International Systems of German and Finnish Intelligence and C. E. RG 226 E 108 B. Box 256 Folder 1859. National Archives. Ohto Mannisen muistiinpanot - Jonas (2010), kyseenalaistaa Metzgerin työskentelyn tiedustelu-upseerina, s. 193-194.

Pohjois-Suomessa toimineiden suomalaisten ja saksalaisten joukkojen linkiksi perustettiin Yhteysesikunta Roi. Sen vastuulla oli muun muassa yhteistoiminnan järjestäminen suomalaisten ja saksalaisten välille. Alueella olleita Päämajan tiedustelu- ja valvontaosaston alaisia elimiä ei kuitenkaan alistettu yhteysesikunnalle, vaan ne pitivät suoraa yhteyttä saksalaisiin, mutta olivat yhteistoiminnassa yhteysesikunnan kanssa saksalaisia koskeneissa asioissa.¹⁰¹⁷

Valvontaosaston Lapin alatoimisto oli kiinteässä yhteistyössä Geheime Feldtpolizein kanssa. Suhteet olivat erittäin läheiset ja hyvät. Sen sijaan Gestapon kanssa yhteistoiminta Lapissa oli vähäistä. Suomalaisten ja saksalaisten suullisen työnjaon mukaan kumpikin taho hoiti omat asiansa. Toisin sanoen saksalaiset vastasivat omien ja valvontaosasto suomalaisten joukkojen valvonnasta. Pohjois-Suomessa sen enempää Lapin alatoimisto kuin Yhteysesikunta Roin yhteysupseerit eivät kohdistaneet valvontaa saksalaisiin.¹⁰¹⁸

Lapin alatoimiston ja saksalaisten välinen yhteistyö muodostui lähinnä siitä, että alatoimiston saatua pidätettyjen vakoojien kuulustelut päätökseen, nämä luovutettiin saksalaisille. Myöhemmin käsittelyjärjestys vaihtui saksalaisten toivomuksesta päinvastaiseksi. Tällöin Lapin alatoimistolta meni useita päiviä kuulusteltavan saattamiseksi kuulustelulokeroon saksalaisten kovakouraisuuden takia.¹⁰¹⁹

Jatkosodan aikana Päämajan valvontaosasto luovutti saksalaisille viranomaisille yhteensä 520 sotavankia Suomen sotavankihallinnolta lupaa pyytämättä. Sodan jälkeen Matti Ropponen laati asiasta selonteon Liitoutuneiden valvontakomissiolle. Ropposen mukaan saksalaiset kokosivat yhteen kaikki Suomen eri rintamilla sotavangeiksi saadut poliittiset toimihenkilöt voidakseen yhtenäisesti tutkia kyseisiä henkilöitä saadakseen täydellisen kuvan NKVD:n toimintatavoista. Lisäksi Ropponen kirjoitti, että näin luovutettujen sotavankien tilalle Suomi tuli saamaan Saksalta suomensukuisia sotavangeja. Ida Suolahti on väitöskirjassaan kyseenalaistanut perustellusti Ropposen selonteon, koska se asettuu outoon valoon Ropposen itsensä sodan aikana antamien määräysten kanssa. Lisäksi Suolahti toteaa lähdekriittisesti, että sodanjälkeiset Liitoutuneiden valvontakomissiolle annetut selvitykset on syytä jättää omaan arvoonsa poliittisen tilanteen edellyttämänä yrityksenä välttää ikävyyksiä.¹⁰²⁰ Tässä tutkimuksessa lähteinä käytetyistä asiakirjalähteistä ei ole löytynyt uutta tietoa siitä, mitkä mahdolliset muut, kuin vastavakoiluun liittyneet syyt, olisivat olleet perimmäisenä tarkoituksena vankiluovutuksille. Esimerkiksi, kuten Suolahti on tutkimuksessaan osoittanut, kaikki valvontaosaston Lapin alatoimiston saksalaisille luovuttamat vangit oli pidätetty vakoojina tai partisaaneina.¹⁰²¹

¹⁰¹⁷ Päämajan järjestelyosaston asiakirja N:o 1753/Järj.1/2/sal. 6.12.1941; Päämajan järjestelyosaston kirje N:o 1743/Järj.1/2/sal. yleisesikunnan päällikölle 6.12.1941. Järjestelyosasto/PM. T-26964/1. KA.

¹⁰¹⁸ Reino Sarvolan haastattelut 21.6.1999, 9.3.2000, 28.3.2001; Korpinen Markku: Yhteysesikunta Roin suomalaiset yhteysupseerit 20. Vuoristoarmeijassa 1941 - 1944 Pohjois-Suomessa. Helsingin yliopisto 1988, s. 42; Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtaivoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA.

¹⁰¹⁹ Reino Sarvolan haastattelut 21.6.1999, 9.3.2000, 28.3.2001; Ks. Suolahti (2016), s. 145,146, 171, 173.

¹⁰²⁰ Suolahti (2016), s. 228,229.

¹⁰²¹ Sama s. 173.

Yhteistyöhön kuului myös se, että Suomen ja Saksan sotilasvastavakoilun päälliköt olivat keskenään yhteydessä. Lisäksi noin puolivuositain kävi Saksan ylimmästä sotilasesikunnasta OKW:stä joku edustaja valvontaosastossa tutustumismatkalla. Nämä vierailut olivat enimmäkseen kohteliaisuuskäyntejä. Muutoin keskustelut saksalaisten ja suomalaisten vastavakoilijoiden välillä liikkuivat yhteisen vihollisen vakoilu- ja tuhotyöelinten työtapojen ja omien vastatoimenpiteiden piirissä, organisaatiokysymyksissä sekä saavutettujen kokemusten vaihdossa. Tässä mielessä vaihdettiin myös yhteenvertoluonteisia katsauksia. Yhteistoiminnan puitteissa suomalaiset saivat myös tietää, mitä liuoksia saksalaiset käyttivät kemiallisessa sensuurissa.¹⁰²²

¹⁰²² Muistio Päämajan valvontaosaston organisaatiosta, tehtävistä, työtavoista jne. sekä yhteistoiminnasta muiden valvontaelimien ja tiedusteluosaston kanssa (maaliskuu 1947). Muistion on laatinut muistitietojensa perusteella majuri Pentti Heino LVK:n majuri Shukovin 21.2.-47 antaman käskyn perusteella. Puolustusministeriö. T-23828/59. KA; Puolustusvoimain Pääesikunnan valvontatoimiston kirje N:o 1826/Ulk.3/sal. Valtiolliselle poliisille 16.2.1945. Valtiollinen poliisi II. Kotelo 3302. KA; Kertomus valvontaosaston laboratorion toiminnasta 1941 - 44 (Päiväämätön kopio. Kertomuksen ensimmäinen lukukelpoinen kappale alkaa: Alun perin laboratorion tehtävänä oli vain kemiallisen sensuurin toimeenpano...). Sota-ajan kokemuksia. PETutkos. Tutkimuslupa.

DILETANTEISTA TAITAJIKSI

Ennen sotia Suomessa oli kaksi valtiollisesta turvallisuudesta vastannutta tahoa. Nämä olivat puolustusvoimien Yleisesikuntaan kuulunut valvontatoimisto, sekä sisäasiainministeriön alaisuudessa toiminut Etsivä keskuspoliisi, jonka nimi muuttui loppuvuodesta 1937 Valtiolliseksi poliisiksi. Työnjako näiden kahden viraston välillä oli pääpiirtein sovittu siten, että ensiksi mainittu vastasi puolustusvoimissa toteutetusta valvonnasta ja vastavakoilusta. Jälkimmäisen vastuulla oli muualla yhteiskunnassa tapahtuneen poliittisen rikollisuuden ja vakoilun vastustaminen. Valvonnan ja vastavakoilun luonteen takia molemmat joutuivat tietien tai tahottomaan toimimaan toistensa alueilla, mikä aiheutti kitkaa sotilas- ja siviilivastavakoilun väliselle yhteistyölle.

Sotia edeltäneenä aikana valvontatoimiston ja Valtiollisen poliisin välinen asetelma ei ollut tasapainossa. Viimeksi mainittu oli voimavaroiltaan ylivoimainen ensiksi mainittuun verrattuna. Sillä oli selvästi enemmän henkilökuntaa ja alueellisia valvontaelimiä kuin valvontatoimistolla. Virastojen välistä kuilua ei kaventanut ainakaan se, että puolustusmäärärahoja ei juuri herunut sotaväen johtaman valvonnan ja vastavakoilun kehittämiseksi. Lisäksi Valtiollisen poliisin henkilökunta oli hankkinut itselleen valvontatoimiston henkilöstöä paremman ammattitaidon vakoilun ja poliittisten rikosten tutkijoina. Tämä johtui siitä, että Valtiollisella poliisilla oli 1920 - 1930-luvuilla huomattavasti enemmän maanpetos- ja vakoilujuttuja tutkittavana kuin valvontatoimistolla.

Edellä esitetyn perusteella olisi perusteltua olettaa, että sota-aikana, jolloin Suomi kamppaili olemassa olostaan, olisi valvonnan ja vastavakoilun johto määrätty kaikin puolin kokeneemman viranomaisen Valtiollisen poliisin tehtäväksi. Toisin kuitenkin kävi. Mitä edemmäs sota-aika eteni, sitä enemmän valvontatoimiston pohjalta perustettu Päämajan valvontaosasto sai valtaa etenkin Suomeen kohdistetun vakoilun torjunnassa. Talvisodan aikana tämä näkyi muun muassa siten, että itärajan tuntumassa olleita Valtiollisen poliin osastoja liitettiin valvontaosaston johdossa olleisiin alueellisiin valvontaelimiin. Jatkosodan aikana Valtiollinen poliisi puolestaan alistettiin Päämajan tiedustelujaoston päällikön eli tiedustelupäällikön alaisuuteen rinnakkaisosastoksi valvontaosaston kanssa. Tulkintani mukaan edellä kuvatulla tavalla meneltiin puolustusvoimien vaatimuksesta. Sen vastuulla oli vaativin osa Suomen puolustamisesta ja tästä syystä se halusi pitää itsellään määräysvallan sodankäyntiin liittyneissä asioissa, kuten vastavakoilussa.

Sota-aikana vallinnutta kaksijakoista valvonta- ja vastavakoilujärjestelmää, jossa sotilailla oli viimeinen sanavalta, voidaan pitää perusteltuna ainakin sen takia, että sodan aikana ulkovaltojen Suomeen suuntaama vakoilu oli pääasiassa luonteeltaan sotilaallista ja vain puolustusvoimissa saatettiin kulloinkin tietää, mitä asioita oli vakoilulta suojattava. Toisenlainen, esimerkiksi Valtiollisen poliisin johdossa ollut valvonta- ja vastavakoilujärjestelmä, olisi saattanut kasvattaa salassa pidettävien asioiden tietovuotoriskiä, jonka lisäksi muun kuin puolustushallinnon alaisuudessa ollut valvonta-

ja vastavakoilu olisi saattanut hidastaa maanpuolustuksen kannalta kiireellisten ja välttämättömien toimien toteuttamista.

Suomen puolustusvoimien satavuotisen historian aikana on puolustusvoimien toteuttaman valvonnan ja vastavakoilun johto ollut puolustusvoimien johtoesikunnassa. Ennen sota-aikaa etupäässä niukoista puolustumäärärahoista johtuen puolustusvoimissa toteutettu valvonta ja vastavakoilu oli henkilöstömäärällä ja alueellisten valvontaelinten lukumäärällä mitattuna vaatimatonta. Esimerkiksi 1930-luvun lopulla Yleisesikunnan valvontatoimiston ja sen ainoan alueellisen valvontaelimen Viipurin alatoimiston vahvuus oli yhteensä 24 henkeä.

Sodan uhan kasvaessa puolustusvoimat nosti valmiuttaan. Siirryttäessä sodan ajan kokoonpanoon Yleisesikunnan valvontatoimisto perusti kolmesta toimistosta koostuneen Päämajan valvontaosaston alueellisine valvontaelimineen, joiden perustaminen oli henkilöstövajeesta johtuneiden rauhanajan laiminlyöntien takia aloitettava miltei tyhjältä pöydältä. Kotialueella kyseisiä valvontaelimiä perustettiin suurimpiin kaupunkeihin ja niitä nimitettiin talvisodan aikana valvontaosaston edustustoiksi. Sotatoimialueelle perustettiin alueellisia valvontaelimiä kaikkien yhtymiin ja niitä nimitettiin talvisodan aikana valvontaosaston toimistoiksi. Viimeistään toukokuussa 1940 alettiin kaikkia valvontaosaston alueellisia valvontaelimiä kutsua sijainnista riippumatta alatoimistoiksi.

Valvontaosaston valvontatehtävissä palveli sota-aikana enimmillään noin 300 henkeä. Valvontaosasto kärsi kuitenkin koko sota-ajan ammattitaitoisen henkilöstön puutteesta. Tämä johtui rauhanajan laiminlyönneistä, koska riittävää reserviä ei ollut varattu saati koulutettu. Tämän takia kenttätehtäviin jouduttiin etsimään henkilöitä muun muassa poliisin palveluksesta. Vaikka sisäasiainministeriö tuki valvontaosastoa huomattavassa määrin määräämällä poliiseja osaston käyttöön, ei se pystynyt valvontaosaston näkökulmasta tarkasteltuna kohdentamaan riittävästi henkilöstöä puolustusvoimien valvonta- ja vastavakolutehtäviin. Tämän takia valvontaosasto joutui osittain sijoittamaan valvontatehtäviin henkilöitä, joilla ei ollut riittävää ammattitaitoa entuudestaan. Henkilöstöasioissa valvontaosaston on kiittäminen Valtiollista poliisia siitä, että valtakunnallisten valvontajärjestelymuutoksen myötä se sai palvelukseensa Valtiollisesta poliisista ammattitaitoista henkilöstöä. Heidän puolustusvoimiin mukanaan tuoma kokemus ja aikaisemmissa palvelustehtävissä hankittu hiljainen tieto kohottivat valvontaosaston valvonnan ja vastavakoilun suorituskykyä.

Edellä kuvattu organisaatiomalli, jossa alueellisten valvontaelinten työtä johdettiin Päämajan yhteydessä olleesta pääosastosta, oli käytössä myös Moskovan rauhan sekä jatkosodan aikana. Joitakin pieniä organisaatiotarkistuksia kuitenkin tehtiin pääosastossa. Esimerkiksi kesäkuuhun 1941 tultaessa vastavakolutoimisto oli muuttunut toimisto kahdeksi (Valv.2) ja entinen ilmoitustoimisto oli muuttunut toimisto yhdeksi (Valv.1) ja saanut nimekseen yleisten asiain toimisto.

Jatkosodan jo sytyttyä toteutettiin valtakunnallinen sensuurijärjestelyuudistus. Tämä kevensi valvontaosaston roolia sensuuriasioissa. Samalla Päämajan valvontaosastoon aikaisemmin kuulunut Päämajan sensuuritoimisto siirrettiin tiedoitusosaston kokoonpanoon.

Puolustusvoimissa tapahtuneet sodanajan muutokset vaikuttivat valvontaosaston organisaatioon ja toimintajärjestelyihin rintamalla. Talvisodan aikana yhtymätasolla toimineista valvontaosaston toimistoista pidettiin valvontaupseerien välityksellä yhteyttä yhtymän alaisiin joukkoihin ja niissä olleisiin valvontaosaston tiedottajiin. Moskovan rauhan aikana järjestelyä muutettiin siten, että armeijakuntatasolla toimi joko valvontaosaston toimisto tai valvontaupseeri, jotka pitivät yhteyttä armeijakunnan alaisiin divisioonan valvontaupseereihin. Divisioonan valvontaupseerit olivat yhteistyössä oman divisioonansa ja sen alaisuudessa olleiden joukkojen kanssa sekä pitivät yhteyttä joukoista värvättyihin tiedottajiin. Jatkosodan aikana armeijakuntatasolla toimi valvontaosaston alatoimisto. Niiden alaisuudessa toimivat divisioonien valvontaupseerit, jotka pitivät yhteyttä joukkoihin omissa toimintaympäristössään sekä joukoissa toimineisiin valvontaosaston soluihin.

Edellä kuvattu valvonta- ja vastavakoiluorganisaatio, jossa alatoimistotasolla tapahtunutta käytännön toimintaa johdettiin Päämajan kokoonpanoon kuuluneesta valvontaosastosta, oli hyvä. Itse asiassa se oli ainoa järkevä ratkaisu tilanteessa, jossa johdettiin koko valtakunnan alueella tapahtunutta toimintaa. Valvontaosaston organisaation joustavuus, jossa alueellisia valvontaelimiä perustettiin ja lakkautettiin kulloisenkin tarpeen mukaan, mahdollisti sen, että uutta joukkoa perustettaessa se saatiin nopeasti valvontaan. Valvontaosaston organisaation sekä sen toimintajärjestelyjen toimivuuden puolesta puhuu myös se, ettei niissä tapahtunut merkittäviä muutoksia sota-aikana.

Valvontaosaston jatkosodan aikaiset toimintatavat säilyivät pääpiirtein sellaisenaan kuin mitä ne olivat olleet talvisodan aikana. Valvontaosasto muutti kuitenkin toimintatapaansa joukkojen suuntaan talvisodasta saaduilla kokemuksilla. Talvisodan aikana valvontaosasto ei nauttinut joukkojen luottamusta, koska sitä pidettiin urkkijaelimänä. Tämä johtui siitä, ettei puolustusvoimien keskuudessa tiedetty riittävän laajasti valvontaosaston tehtävästä. Talvisodan kokemusten myötä valvontaosastossa ymmärrettiin, ettei se voinut yksin saavuttaa menestystä ”hiljaisen sodan rintamalla”. Tämän takia valvontaosasto lähestyi Moskovan rauhan ajasta alkaen joukkoja kertomalla tehtävästään ja toimintatavoistaan korostaen eri sotilas- ja valvontaviranomaisten saumattoman ja luottamuksellisen yhteistoiminnan tärkeyttä.

Lisäksi valvontaosasto piti komentajat tietoisina heidän joukoissaan vallinneesta valvontatilanteesta, eikä sotilaita kuulustelu tai pidätetty ilman komentajan lupaa ja tällöinkin vasta sen jälkeen, kun kuulusteluun tai pidätykseen johtaneet syyt oli kerrottu komentajalle. Toimenpiteet tehosivat ja jatkosodan aikana valvontaosasto sai hankittua puolustusvoimien keskuudessa sen arvostuksen ja luottamuksen, jota osaston tehtävien hyvä hoitaminen edellytti.

Joukoissa aiheutti pahennusta se, että valvontaosasto hoiti tehtäviään oman organisaationsa kautta ohi perinteisen virkatien. Osa komentajista halusi, että myös valvonta-asioita olisi hoidettu siinä järjestyksessä kuin muitakin asioita. Menettelyä ei kuitenkaan muutettu. Valvontaosastossa asiaa perusteltiin seuraavilla seikoilla: Ensinnä valvonta-asioiden oli pysyttävä salassa, ja asiaa tuntematon päällystö olisi saattanut toimillaan pilata juttujen tutkimukset. Toiseksi virkatien käyttö olisi hidastanut juttujen tutkimuksia. Kolmanneksi valvontaosastolle tulleet ilmoitukset osoittautuivat usein vääriksi, ja tällöin virkatietä käytettäessä olisi ollut mahdollista, että huhujen

kautta olisi syytön henkilö leimautunut syylliseksi tekoon, johon hän ei ollut syyppää. Kaikki valvontaosaston esittämät perustelut vallinneen järjestelyn puolesta olivat hyviä. Tämä on perusteltavissa esimerkiksi sillä, että valvontaosaston toimintatavallia noudattaen syylliseksi epäiltyä pystyttiin suojelemaan mahdollisilta aiheettomilta epäilyiltä ja epäasiattomilta huhuilta.

Sotaa edeltäneellä ajalla valvontatoimistossa valvonnan ja vastavakoilun keinot jaettiin passiivisiin ja aktiivisiin. Käytössä olleista passiivisista keinoista puolustusvoimissa toteutetun valvonnan ja vastavakoilun tuloksellisuuden kannalta keskeisessä asemassa olivat luotettavuuslausuntojen hankkiminen puolustusvoimien palveluksessa olleista henkilöistä sekä sotaväen kasvatus valvonnan ja vastavakoilun tärkeyden ymmärtämiseen. Tässä tarkoituksessa valvontatoimiston yhtenä tärkeänä tehtävänä oli valvonta- ja vastavakoiluoppituntien pitäminen ja opetusmateriaalin laadinta puolustusvoimien palveluksessa olleelle palkatulle henkilöstölle, jonka tehtäväksi jäi varusmiesten ja reserviläisten valvonta- ja vastavakoiluvaikeus.

Sotaa edeltäneen ajan aktiivisista valvonta- ja vastavakoilukeinoista merkityksellisimmät olivat tiedottajatoiminnan avulla toteutettu tiedustelutoiminta sekä tietojen vaihto Etsivän keskuspoliisin kanssa. Edellä mainittuja aktiivisia ja passiivisia keinoja valvontaosasto käytti myös sota-aikana, josta syystä niitä voidaan tulkintani mukaan kutsua valvonnan ja vastavakoilun perustyökaluiksi.

Sodan mukanaan tuoma sensuuri- ja muu lainsäädäntö, sodan aiheuttama muutos valvontaosaston toimintaympäristössä sekä vastavakoilun teknisen suorituskyvyn kasvu lisäsivät valvontaosaston toteuttaman valvonnan ja vastavakoilun keinovalikoimaa. Esimerkiksi vuonna 1939 tasavallan suojelulakiin nojautuen annettiin asetus sensuurin toimeenpanosta. Tätä lain mahdollistamaa keinoa valvontaosastossa käytettiin sota-aikana sekä valvonnassa että vastavakoilussa.

Sodan aikana neuvostotiedustelun tietotarve Suomesta kasvoi. Tämä näkyi Suomessa rauhan aikaan verrattuna monien Neuvostoliitosta Suomeen lähetettyjen vakoojien kiinnisaamisena. Valvontaosaston suorittamat vakoojien kuulustelut lisäsivät puolestaan valvontaosaston tietoa neuvostovakoilun toimintatavoista ja kohteista ja näitä tietoja hyödynnettiin valvonnassa ja vastavakoilussa. Muuttuneen toimintaympäristön tarjoamista vastavakoilukeinoista voidaan myös mainita kaksoisagenttien käyttö. Näissä tehtävissä valvontaosasto käytti tulkintani mukaan pientä osaa niistä suomalaisista sotavangeista, jotka olivat vankeusaikanaan lupautuneet neuvostotiedustelun palvelukseen sotavankeudesta vapautumisensa jälkeen.

Moskovan rauhan aikana sotilastiedustelun taloudelliset resurssit kasvoivat merkittävästi rauhan aikaan verrattuna. Tästä hyötyi myös valvontaosasto, joka sai viimeistään tuolloin käyttöönsä riittävästi laitteita ja henkilöstöä vastavakoilussa käytetyn radiovalvonnan ja -harhauttamisen toteuttamiseen.

Tulkintani mukaan sota-ajan tuloksellisin valvontakeino oli solujen eli tiedottajien käyttöön perustuva tiedustelu. Pentti Heino kiteytti solutustoiminnan ydinajatuksen seuraavasti: ”jos halutaan tietoja jostakin yhdistyksestä, tai mistä hyvänsä, niin on saatava mukaan sen henkilöstöä tai jäsenistöä”. Tässä tarkoituksessa valvontaosasto värväsi avukseen niin sotatoimi- kuin kotialueen kohteiden silmällä pitämiseksi tie-

dottajia eli soluja. Heidän tehtävänään oli pitää korvat ja silmät auki valvontaosasto kiinnostaneista asioista.

Solujen käytön tuloksellisuudesta on olemassa ristiriitaista tietoa. Talvisodan aikana Helsingin edustuksen päällikkönä palvellut Paavo Kastari totesi, että solujen kautta edustustolle tuli odotettua vähemmän ilmoituksia epäilyttävistä asioista. Jatkosodan aikana valvontaupseerina sekä rintama-alatoimiston päällikkönä palvellut Jaakko Apiola totesi, ettei soluista ollut joukkojen valvonnassa apua ainakaan suomalaisten hyökkäysvaiheen aikana, koska sotilaat olivat niin väsyneitä, etteivät he jaksaneet tarkkailla toisiaan. Lisäksi solujen henkilöllisyys ei kaikissa tapauksissa pysynyt salassa, joten heidän läsnä ollessa vältettiin varomattomia puheita.

Veteraanien Pentti Heino ja Antero Ahon käsityksen mukaan solutustoiminnalla saavutettiin merkittäviä tuloksia. Koska he molemmat palvelivat vastavakoilutoimistossa, heille muodostui parempi kokonaiskuva käytössä olleiden keinojen tehokkuudesta kuin alatoimistotasolla toimineille Paavo Kastarille ja Jaakko Apiolalle. On kuitenkin mahdollista, että solutustoiminnassa tehdyt parannukset esimerkiksi värvätyjen laadun suhteen, aiheuttivat sen, että siitä kehittyi sodan edetessä keskeinen kotialueen valvontamuoto, koska siellä soluilla lienee ollut vapaampi toimintamahdollisuus kuin sotatoimialueella. Tulkintani mukaan tästä osoituksena on se, että valvontaosasto pystyi tiedustelutoimintansa ansiosta jatkosodan aikana paljastamaan kotialueella vihollisen auttamiseen järjestäytyneen yli sadan hengen ”myyräntyöjoukon”, jonka olemassaolosta Valtiollisella poliisilla ei ollut vihiäkään.

Tulkintani mukaan vastavakoilun tehokkaimmat työtavat olivat vakoojiin kohdistettu kuulustelutiedustelu sekä radiovalvonta ja -harhautus. Koko sota-ajan valvontaosasto jakoi valvontaelimilleen sekä keskeisille yhteistoimintatahoilleen vakoojiin kohdistetun kuulustelutiedustelun kautta saatuja tietoja vihollisen vakoilutoimintaa koskeneista tiedoista. Tämä toimintatapa oli avainasemassa vastavakoilun onnistumisen kannalta. Sen ansiosta viranomaiset niin koti- kuin sotatoimialueella olivat selvillä vihollisen koulutettujen vakoojien tuntomerkeistä, tehtävistä sekä suunnitelluista toiminta-alueista. Nämä tiedot edesauttoivat huomattavasti eri viranomaistahoja Suomeen lähetettyjen vakoojien kiinnisaamisessa.

Lähes jokainen Suomeen lähetetty koulutuksen saanut neuvostovakooja oli varustettu radiolla, jolla hänen piti lähettää tiedustelutietoja toimeksiantajalleen. Radion käytössä piili kuitenkin vaaransa, koska sen käyttö voitiin havaita. Tätä heikkoa kohtaa Suomen radiotiedustelu ja -vastatiedustelu käyttivät menestyksekkäästi hyväkseen jatkosodan aikana. Niiden yhteistoiminta oli järjestetty siten, että ensiksi mainitun tehtävänä oli osoittaa viimeksi mainitulle vakoojaradion pääpiirteinen sijainti, jonka jälkeen sen yksityiskohtaisesta etsinnästä vastasi vastavakoilu.

Radioharhautus, joka perustui kiinni jääneen ja yhteistyöhön suostuneen vakoojan ja hänen radiolla ja tunnuksilla, taikka kiinni jääneen vakoojan radiolla ja tunnuksilla toteutettuun neuvostotiedustelun harhauttamiseen, oli yksi vastavakoilun tehokkaimpia työtapoja. Tätä tulkintaa puoltavat ainakin seuraavat asiat:

- Se oli vaikeasti havaittavissa,
- se satoi vähän suomalaisten voimavaroja,

- sen avulla voitiin ylläpitää valvontaosaston omaa toimintaa, koska radioharhautuksen avulla saatiin neuvostovakoojille tarkoitettua rahaa sekä muita tarvikkeita,
- sen avulla pystyttiin pitämään oikeista neuvostovakoojista vapaina ne alueet, joihin vihollinen tunsu mielenkiintoa, koska neuvostotiedustelu luuli ainakin osaa harhautusoperaatioista oikeiksi,
- sillä pystyttiin tuottamaan tappioita Neuvostoliiton vakoilukoneistolle, koska radioharhautuksen avulla valvontaosasto sai haltuunsa niin kalustoa kuin koulutettuja vakoojia,
- sen avulla pystyttiin sitomaan neuvostotiedustelu toisarvoiseen työhön,
- sen avulla pystyttiin mahdollisesti tuottamaan tappioita muulle vihollisen sotakoneistolle, koska radioharhautuksen avulla pystyttiin suuntaamaan neuvostojoukkoja alueille, jossa suomalaiset olivat vahvoja, sekä
- sen avulla pystyttiin mahdollisesti tukemaan suomalaisten joukkojen sota-toimia, koska radioharhautuksen avulla pystyttiin kertomaan neuvostotiedustelulle vääriä tietoja suomalaisten joukkojen liikkeistä.

Tässä tutkimuksessa osoitettiin, että radioharhautuksella pystyttiin vaikuttamaan neuvostotiedustelun toimintaan. Sen sijaan on yhä selvittämättä esimerkiksi se, miten radioharhautus mahdollisesti vaikutti puna-armeijan joukkojen käyttöön Suomen vastaisella rintamalla. Huolellisella, mutta aikaa vievällä lähdeaineistoon perehtymisellä olisi ehkä mahdollista sitoa säilyneet radioharhautussanomien aikaan ja paikkaan. Tällöin yhtenä jatkotutkimusmahdollisuutena olisi vertailla harhautussanomien sisältöä toteutuneisiin taisteluihin, jonka jälkeen olisi mahdollista arvioida harhautussanomien merkitystä puna-armeijan joukkojen käytölle Suomen vastaisissa sotatoimissa.

Kotimaisista siviiliviranomaisista valvontaosaston keskeisimmät yhteistyötahot valvonnassa ja vastavakoilussa olivat sisäasiainministeriö ja Valtiollinen poliisi. Sisäasiainministeriö tuki valvontaosaston toimintaa antamalla valtakunnan tasolla noudatettavaksi osaston esittämiä määräyksiä ja ohjeita epäilyttävien henkilöiden valvomiseksi ja vihollisen vakoilun vaikeuttamiseksi.

Valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välistä yhteistoimintaa häaitsivat koko sota-ajan lukuisat toimivaltuuserimielisyydet. Siemen erimielisyyksiin oli kylvetty jo kauan ennen sota-aikaa, eikä edes se, että Valtiollinen poliisi alistettiin jatkosodan aikana valvontaosaston kanssa saman esimiehen alaisuuteen, tuonut asiaan ratkaisua. Vaikka valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välinen suhde toimivalta-asiassa ei ollut missään sota-ajan vaiheessa kitkaton, virastojen välinen tietojenvaihto oli toimivaa ja ainakin ruohonjuuritasolla pystyttiin saumattomaan yhteistyöhön. Tulkintani mukaan valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin sota-ajan valvonta- ja vastavakoiluyhteistyö oli tuloksellista ja merkittävää molemmille osapuolille.

Aikaisemmissa tutkimuksissa on arvioitu, että valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välinen suhde oli sotia edeltäneenä aikana ja sodan aikana huono. Tulkintani mukaan tämä arvio johtuu siitä, että virastojen välistä suhdetta on arvioitu pääasiassa toimivaltuuskiistojen näkökulmasta huomioimatta käytännön yhteistyötä. Kokonaisuus huomioiden valvontaosaston ja Valtiollisen poliisin välinen suhde oli tulkintani mukaan karikkoinen, mutta käytännöntasolla toimiva.

Valvontaosasto oli osa Päämajaa ja täten on luonnollista, että sen keskeiset sotilaalliset yhteistoimintaosapuolet olivat Päämajassa. Esimerkiksi hallinnollinen osasto ja komento-osasto ohjeistivat omilla käskyillään ja määräyksillään alajohtoportaita valvontaan ja vastavakoiluun liittyen. Niin ikään valvontaosaston yhteistyö Kotijoukkojen esikunnan kanssa oli tiivistä.

Päämajan osastoista valvontaosaston keskeisin yhteistyökumppani oli samaan Päämajan jaostoon kuulunut tiedusteluosasto. Osastojen yhtenä yhteistoimintamuotona oli se, että valvontaosasto luovutti tiedusteluosastolle kaikki kiinnisaadulta neuvostovakoojilta tavatut venäläiset varusteet Neuvostoliittoon suunnatussa vakoilussa käytettäväksi. Sotilastiedustelun ja -vastatiedustelun tiivis yhteistyö ulottui myös joukkoihin saakka. Sota-ajan alkuongelmien jälkeen yhtymien tiedustelutoimistojen ja alueellisten valvontaelinten yhteistoiminta saatiin jatkosodan aikana järjestettyä asioiden tehokkaan hoitamisen edellyttämällä tavalla.

Ennen sota-aikaa sotilasvastatiedustelulla oli kansainvälistä yhteistoimintaa ainakin Puolan, Ranskan, Unkarin, Ruotsin sekä Viron ja Latvian kanssa. Suomalaisesta näkökulmasta tarkasteltuna yhteistyön tavoitteena oli lisätä suomalaisten vastavakoojien ammattitaitoa osallistumalla erilaisiin koulutustapahtumiin sekä kartuttaa tietoutta Neuvostoliiton käyttämistä vakoilumenetelmistä. Sota-aika luonnollisesti rajoitti kansainvälisiä yhteistoimintamahdollisuuksia. Valvontaosaston sota-ajan kansainväliset viranomaisyhteydet olivat Ruotsissa ja Saksassa. Ruotsin kanssa oli yhteistoimintaa koko sota-ajan ja Saksan kanssa yhteistyötä harjoitettiin jatkosodan aikana. Valvontaosasto teki ruotsalaisten kanssa yhteistyötä vastavakoilussa, jonka lisäksi Ruotsi otti vastaan niitä neuvostovakoojia, jotka olivat avustaneet valvontaosastoa ja jotka halusivat poistua maasta uuden henkilöllisyyden turvin. Tämä valvontaosaston mahdollisesti joitakin kymmeniä ihmishenkiä pelastanut toimintatapa on aikaisemmassa tutkimuksessa jäänyt vähälle huomiolle.

Valvontaosaston kansainvälinen vastavakoiluyhteistoiminta saksalaisten kanssa oli valvontaosaston kannalta merkityksellisintä. Suomen ja Saksan vastatiedustelujohtajien tapaamisissa vaihdettiin laaja-alaisesti tietoja neuvostovakoilusta. Tiedonvaihdon merkitystä valvonnan ja vastavakoilun aloilla, oli se sitten koti- tai ulkomaista, ei voi ylikorostaa, koska hyvin toteutettuna vakoilu ei perustunut ohjesääntöön eikä noudattanut kaavamaisuutta. Täten kaikki havainnot siitä, miten vakoilua toteutettiin, miten vakoojia toimitettiin tehtäviinsä, millä menetelmillä vakoojille valmistettiin väärennettyjä asiakirjoja sekä miten vakoilutietoja välitettiin, olivat kummallekin yhteistoimintaosapuolelle arvokkaita.

Sota-aikana kotialueella ei toteutettu ainuttakaan sellaista terrori- tai sabotaasitekoa, joilla olisi ollut merkittävää yhteiskunnallista vaikutusta. Lisäksi jatkosodan aikana valvontaosaston tiedustelu paljasti yli sadan hengen joukon, jonka tehtävänä oli vihollisen avustaminen. Näillä perusteilla voidaan todeta valvontaosaston valvontatyön onnistuneen vähintään hyvin.

Valvontaosaston onnistumista vastavakoilussa on vaikea arvioida, kun ei tiedetä Suomessa todellisuudessa toimineiden vakoojien lukumäärää. Tunnettujen lukujen valossa edellä on arvioitu vastavakoilun onnistuneen tehtävässään tyydyttävästi. Yhtenä valvontaosaston vastavakoilun menestyksen mittarina voidaan käyttää tietoa

siitä, että neuvostovakoilu oppi sodan aikana arvostamaan suomalaista vastavakoilua. Tästä osoituksena on se, että sodan jälkeen selvittäessään Liittoutuneiden valvontakomission majuri Žukoville vastavakoilun toimintatapoja, majuri Heino yritti aluksi vähätellä valvontaosastossa aikaansaatuja tuloksia, mutta Žukov palautti Heinon nopeasti ruotuun.

Kaiken edellä esitetyn perusteella on oikeutettua todeta, että vaatimattomasta parin kymmenen ihmisen Yleisesikunnan valvontatoimistosta kasvoi ja kehittyi sodan olosuhteiden koulimana ammattitaitoinen ja kenttäkelpoinen noin kolmensadan hengen Päämajan valvontaosasto, joka suoriutui tehtävästään hyvin, koska sisäinen turvallisuus säilyi. Diletanteista oli tullut taitajia.

LÄHTEET

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA, Helsinki)

EK-Valpo I

Asiamapit:

Erittäin salaiset lähteneet kirjeet 1921 - 1944. Kotelot 993-995.

Erittäin salaiset saapuneet kirjeet 1921 - 1944. Kotelot 1000-1005.

PM:n valvontaosaston sotavankipöytäkirjoja. Kotelo 1373.

Pääosaston tilannekatsauksia 1942 - 1945. Kotelo 1395.

Pääosaston salaiset tilannekatsaukset. Kotelo 1478.

SKP:n salainen toiminta (sotilasjaoston juttu). Kotelo 2485.

SKP:n sotilaslinja ja sotilastyö. Kotelot 2501-2503, 2505.

Sotilaslinjan juttuja. Kotelo 2534.

Etsivä keskuspoliisi ja Yleisesikunta. Kotelo 2540.

SKP:n (konspiratiivisia) menettelytapoja. Kotelo 2552.

Puolustuslaitos. Kotelo 2803.

YE:n pidätettyjen luettelot. Kotelo 2805, 2806.

Suojelupidätykset. Kotelo 2807.

EK:n suhde muihin viranomaisiin. Kotelo 2840.

Valtiollisten poliisien päälliköiden kokouksia. Kotelo 2844.

Neuvosto-Venäjän vakoilu ulkomailla ja Suomessa. Kotelo 2914.

Sodanaikainen vakoilu. Kotelo 2939.

Sota-ajan kokemuksia. Kotelo 2943.

Viranomaisten ohjeita ja määräyksiä. Kotelo 2968.

GPU. Kotelot 3059, 3060.

Henkilömapit:

Kastari Paavo, 4395.

Kylmänoja (ent. Lehtonen) Tauno Runo Olavi, 4497.

Nuorteva Kerttu, 4154.

Pekkarinen Eino Heikki, 2890.

Schul(e) Maria Emma, 11141b.

Vesterlund Risto, 3991.

Alaosastot:

Joensuun alaosasto

Saapuneet ja lähteneet kirjeet ja matkakertomukset 1939 - 45. Kotelot 59-63.

Kajaanin alaosasto

Tilanne- ja mielialakatsauksia sekä sanoma-lehtikatsauksia 1940 - 44. Kotelo 1.

Puhelinsanomia, kiertokirjeitä, kanslia asioita yms. 1939 - 44. Kotelo 2.

Kotkan alaosasto

Saapuneet kirjeet 1940 - 41. Kotelo 4.

Pääosastolta saapuneet kirjeet 1940 - 43. Kotelo 5.

Kuopion alaosasto 1939 - 1944

Mm. pidätetyt, Kuopion edustajan Mikkelin edustajan arkistoa 1940 - 41. Kotelo 112.

Savonlinnan alaosasto

Pääosastolle lähetetyt kirjeet 1940 - 42, 1944 - 47. Kotelo 50.

Muualle lähetetyt kirjeet 1940 - 42 ja 1948. Kotelo 51.

Saapuneet yleiskirjeet 1940 - 45. Kotelo 54.

Pääosastolta saapuneet kirjeet aiheen mukaan jaoteltuna 1940 - 43. Kotelo 55.

Pääosastolta saapuneet kirjeet ja kiertokirjeet koskien radiotoimintaa 1940 - 42. Kotelo 58.

Pääosastolta saapuneet kirjeet 1943 - 45. Kotelo 59.

Muualta saapuneet kirjeet 1943 - 45 ja 1946 - 47. Kotelo 60.

Sortavalan osasto

Henkilökunnan matkakertomuksia ja ilmoituksia 1939 - 40. Kotelo 24.

Kuulustelupöytäkirjoja ym. niihin liittyvää aineistoa 1939 - 40. Kotelo 25.

Terijoen osasto

Salaiset lähteneet kirjeet 1938 - 3.6.1940. Kotelo 95.

Muut saapuneet kirjeet 1939 - 40. Kotelo 165.

Turun alaosasto

Opetusmateriaalia 1924 - 39. Kotelo 1.

Valpoa koskevaa, päällikön mappi, SNS:n Turun osasto. Kotelo 2.

Vaasan osasto

Pöytäkirjoja 1944 - 45. Kotelo 1.

Viipurin alaosasto

Asiakirjoja 1919 - 1939. Kotelo 3.

Asiakirjoja 1934 - 1941. Kotelo 6.

Vuoksenlaakson edustuksen 1933 - 41 ja sotilashallinto-osaston hallinnollisen toimiston valvontaelin 2 Viipurin edustuksen 1941 - 44 lähettämät asiakirjat. Kotelo 7.

Ilmavoimien esikunta

Operatiivinen ja koulutustoimisto (Tsto III ja Ye.3) 1942 - 1944

Salainen kirjeenvaihto 1943. T-19282/6.

Salainen kirjeenvaihto 1943. T-19282/7.

Kotijoukkojen esikunta

Ilmasuojelutoimisto

Mikkelin pommitus. Poliisikuulustelujen pöytäkirjat 1940. C1.

Ulkomaalaisten vapaaehtoisten vastaanottokeskus (vastaanottotoimisto) 1939 - 40

Salaista ja yleistä kirjeistöä 1939 - 40. 8.

Koulutustoimisto (Toimisto II) / Etelä-Hämeen sotilasläänin esikunta

Salainen kirjeenvaihto 1942. T-12004/4.

Koulutustoimisto (Toimisto II) / I Armeijakunnan esikunta

Salaista kirjeistöä 1941. T-3537/8.

Koulutustoimisto (Toimisto II) / IV Armeijakunnan esikunta

Salaista kirjeistöä 1940. T-9497/1.

Salaista ja henkilökohtaista kirjeistöä 1941. T-9497/8.

Oikeusministeriö

Salaisia pöytäkirjoja, konsepteja ja taltioita 1921 - 44. Df 1.

Posti- ja lennätinlaitoksen hallinto-osaston arkisto

Lähetettyjen salaisten kirjeiden toisteet 1918 - 1940. Daa:1

Salaiset kiertokirjeet 1939 - 1946. Dba:1

Saapuneet salaiset asiakirjat 1918 - 1944. Ek:1.

Puolustusministeriö

Salainen kirjeistö 1939 - 40. T-23828/16.

Salainen kirjeistö 1940 - 1941. T-23828/17.

Salainen kirjeistö 1941. T-23828/18.

Salainen kirjeistö 1942. T-23828/20.

Salainen kirjeistö 1942 - 1943. T-23828/21.

Salainen kirjeistö 1943. T-23828/22.

Salainen kirjeistö 1943 - 1944. T-23828/23.

Salainen kirjeistö 1944. T-23828/24.
Salainen kirjeistö 1944. T-23828/25.
Adjutantın salainen ja henkilökohtainen kirjeistö 1938 -
43. T-23828/48.
Adjutantın salainen ja henkilökohtainen kirjeistö 1944 -
45. T-23828/49.
Kanslian salainen kirjeistö 1938 - 40. T-23828/51.
Salainen kirjeistö 1939 - 49. T-23828/59.
Muut salaiset asiakirjat. T-23828/61.

Puolustusneuvoston arkisto 1931 - 1939
Pöytäkirjoja 1931 - 1935. R-628/1.

Puolustusvoimain Pääesikunta (Pv.PE)

Ulkomaatoimisto

Lähetettyjä salaisia kirjelmiä 1947. T-
21398/15.

Päämaja

Järjestelyosasto

Käskyt, oppaat ja muut asiakirjat 1940 - 1944.
T-26964/1.

Komento- ja henkilöasiaintoimisto (Kom 1)

Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kir-
jeenvaihto 1939. T-12085/13-15.

Maavoimatoimisto (Op.1)

Salainen kirjeenvaihto sekä muut asiakirjat
1941 - 1942. T-21621/2.

Sensuuritoimisto

Sensuurihenkilökunnan määrävahvuustaulu-
kot. T-10684/1.

Sensuuriohjesääntöjä. T-10684/2.

Laskuja ja kuitteja. T-14393/1.

Sotarovastintoimisto

Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kir-
jeenvaihto 1941-42. T-21730/6.

Sotilaspoliisitoimisto (Hall2) / PM - Hall.os (Hall 1 ja 2)/
PM - Pv.PE

Yleistä, salalaista ja henkilökohtaista kirjeistöä
1939 - 40. T-13577/12.

Tiedoitusosasto (Ttus.)

Mielialailmoitukset 1941 - 42. T-8362/7.

Tiedoitusosaston valistus- ja viihdytystoimisto (Ttus.2).

Mielialailmoitukset 1943. T-8362/10.

Salainen kirjeenvaihto 1942 - 44. T-10601/6.

Valvontaosasto / Päämaja - valvontatoimisto (Ulk. 3) /
Pv. PE (muutos 4.12.44) - Pv.PE ulkomaanosaston selvi-
tyselin (muutos 8.7.1945).

Luettelot talvisodan jälkeen palautetuista
suomalaisista sotavangeista. T-10805/2.

Luetteloita talvisodan jälkeen palautetuista
suomalaisista sotavangeista 1940. T-10805/3.

Valvontatoimiston organisaatiokaaviot 1945.
T-10805/4.

Salaista ja yleistä kirjeistöä 1944 - 45. T-
10805/5.

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1944 - 45.
T-10805/6.

Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kir-
jeenvaihto 1944 - 45. T-10805/12.

Tositteet pidätetyiltä vakoojilta talteen ote-
tuista omaisuudesta 1941 - 1944. T-
10805/20.

Vapaaehtoistoimisto

Yleinen, salainen ja henkilökohtainen kir-
jeenvaihto 1939 - 1941. T-6572/8.

Salainen kirjeenvaihto 1939 - 1941. T-
22889/4.

Salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto
1941 - 43. T-6548/9.

Yleistä, salaista ja henkilökohtaista kirjeistöä,
valvonta ym. asiat, karkurit 1943. T-6549/5.

Sisäasiainministeriön salainen arkisto

Valtioneuvoston salaiset pöytäkirjat sisäasiainministeriön
esittelyistä v. 1938 - 47. Ca 1.

Kirjetaltiot 1938 - 42, 1944. Db 1.

Saapuneet diarioidut asiakirjat 1938 - 39. Ea 1.

Diarioidut saapuneet asiakirjat 1940 - 41. Ea 2.

Puolustushallinnon lähettämiä asiakirjoja sisäasiainministe-
riölle. Ea 3.

Salaiset asiakirjat 1944. Ea 6.

Diarioimattomat asiakirja 1937 - 45. Eb 1.

Poliisiasiat 1939 - 1940. Ha 1.

Sekalaisia salaisia asiakirjoja. Hg 1.

Sota-ajan hallintokomitean arkisto

Mietintö 23.4.1941 valtioneuvostolle. T-21808/1.

Sotatuomari / III Armeijakunnan esikunta

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1941 - 1944. T-10546/4.

Tiedustelutoimisto (Toimisto II) / I Armeijakunnan esikunta

Salainen ja yleinen kirjeenvaihto 1940. T-3541/19.

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1940. T-3541/24.

Yleinen ja salainen kirjeenvaihto 1941. T-6965/4.

Tiedustelutoimisto (Toimisto II) / II Armeijakunnan esikunta - Tiedus-

telutoimisto (Toimisto II) / Maaselän Ryhmän esikunta

Salainen ja yleinen kirjeenvaihto 1939 - 40. Perus-858/7.

Salainen kirjeenvaihto 1942. T-5805/3.

Tiedustelutoimisto (Toimisto II) / IV Armeijakunnan Esikunta

Salainen kirjeenvaihto 1940. T-2059/1.

Salainen kirjeenvaihto, tilannekatsaukset ja -selostukset

1940. T-2059/2.

Tiedustelutoimisto (Toimisto II) / VII Armeijakunnan esikunta

Salainen ja yleinen kirjeenvaihto 1941. T-2059/6.

Salainen ja yleinen kirjeenvaihto 1942. T-2060/20.

Toimisto II (koulutus- ja valvontatoimisto) 1920 - 39 / Armeijakunnan esikunta

Salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1935. R-665/15.

Salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto 1936. R-665/19.

Salainen kirjeenvaihto 1939. R-665/31.

Toimisto III / Karjalan Armeijan esikunta - Toimisto III / Aunuksen Ryhmän esikunta

Salaista kirjeistöä 1942. T-4954/6.

Valtiollinen poliisi II (Valpo II)

Asiamapit:

Vuosien 1939 - 1944 sodat ja niistä johtunut toiminta (1945 - 1948). Kotelot 3300-3302.

Kuulustelupöytäkirjat:

Apiola Jaakko Pentti Ilmari (243/47).

Heino Pentti (590/46)

Sotilastoimisto:

Desantit. Kotelo 10.

Alaosastot:
Raahen edustus
Sekalaista 1947 - 48. Kotelo 1.

Valtioneuvoston tiedotuselimen arkisto
Valtion tiedotuslaitoksen mielialakatsaukset 1941 - 1944.
Dg 1.
Päämajalta ja Yleisesikunnalta saapuneet kirjeasiakirjat
1939 - 40. Ee 1.
Kirjeistö Päämajan ja sotilasviranomaisten kanssa 1940 -
41. Fc 1.
Kirjeistö sotilasviranomaisten kanssa. Fc 2, 3.

Valtiovarainministeriö
Sekalaisia salaisia asiakirjoja 1944 - 49. Jh 2.

Yleisesikunta

Henkilöasiaintoimisto (Toimisto XI) / YE - henkilöasiain-
toimisto / PLM
Salainen kirjeenvaihto 1939. T-12085/4-5.

Kansliatoimisto (Toimisto VII)
Yleinen kirjeenvaihto 1924. R-90/53.

Komentotoimisto (Toimisto XII)
Salainen kirjeenvaihto 1928 - 32. SArk-
1385/2.
Salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto
1935. T-13468/4.

Koulutustoimisto (Toimisto X)
Yleinen kirjeenvaihto 1936. T-14860/3.
Salainen ja henkilökohtainen kirjeenvaihto
1936. T-17646/5.

Operatiivinen osasto
LKP-valmisteluun liittyviä asiakirjoja 1919 -
39. T-26963/1.

Ulkomaatoimisto (Toimisto IV)
Yleinen kirjeenvaihto 1938. Perus-4791/6.

Valvontatoimisto / Osasto 2
Kenttäpoliisin ohjesääntöä koskevia lausun-
toja ja ehdotuksia 1935 - 39. T-13575/3.
Kenttäpoliisia koskevia luentoja valvonnasta
sekä ulkomaisia lakeja ja asetuksia 1925 - 39.
T-13575/4.

Salaista, henkilökohtaista ja yleistä kirjeistöä
1930 - 38. T-13575/5.

Yleisesikunnan päällikkö
Salaisia raportteja ja PM:iä 1932. T-20118/1.

Ylieläinlääkäri / Sotaväen esikunta - Yleisesikunta
Salaista ja henkilökohtaista kirjeistöä 1923 - 1926. SArk-
1998/4.

Ansioluettelot, kantakortit, nimikirjanotteet
Aarnio Matti Armas, s. 24.2.1901. AL 30556.
Patoharju Taavi Vieno, s. 15.6.1902.
Salokorpi Toivo Kustaa, s. 24.2.1892. AL 8073.

Komitea-arkistot
Ns. Brusinin komitea. 540:436:3.

Kortistot
Tietoja arkistoaineksen tuhoutumisesta. Vuodet 1939 -
1944. 13:308.
Päämajan valvontaosasto.

Pikkukokoelmat (PK)
Kenraaliluutnantti Harald Öhquistin kokoelma
Muistiinpanokalentereja 1916 - 1951. PK
1207/17.

Kenraali A. E. Martolan kokoelma
Päiväkirjoja 1933 - 1939, 1941 - 1942. PK
1440/65.

Eversti Martin Kasimir Stewenin kokoelma
Kirjeistö 1939 - 1970. PK 1924/1.

Yksityisarkistot
Gustaf Mannerheimin yksityisarkisto
Kirjeitä, luetteloita, lahjakortteja ym. Kotelo
103.

K. J. Ståhlbergin arkisto
Saapuneet kirjeet (Paavo Kastari) VAY 3892,
3893.

L. A. Puntilan kokoelmakansio
Paavo Kastarin haastattelu. Kansio 21.
Esko Riekin haastattelu. Kansio 25.

Ulkoasiainministeriön arkisto (UMA, Helsinki)

6. Vieraiden valtioiden ulkoministeriöt ja lähetystöt (suurlähetystöt) Suomessa

- O. Neuvostoliitto
- C. Henkilöittäin (F-Ö).

16. Maanpuolustus

- Å. Urkkijat.

33. Rikos- ja luovutusasiat

- V. Erilaiset keinottelut, keinottelijat, väärentäjät, urkkijat yms.

109. Talvisota

- A. Neuvotteluvaihe
 - 6. Suhdekatko, sodan syttyminen, lähetystöjen paluu, suojavaltiokysymys.
- C. Suomi - muut maat neuvotteluvaiheen ja sodan aikana.
 - 3. Vapaaehtoiset.
 - a. Yleistä.
 - 11. Ulkomainen lehdistö ja radio
 - c. Sensuuri.

110. Jatkosota

- E. Väli rauhasopimuksen toimeenpano
 - 10. Liittoutuneiden valvontakomission todennäköinen kokoonpano.

 - 12 (kansio159). Ns. poliittiset vangit, metsäkaartilaiset yms. Valitukset valvontakomissiolle, syytökset suojeluskuntia vastaan yms.
- F. Toinen maailmansota, Pakaslahden kansio II:4.
- I. Sekalaista, mm. kansliapäällikkö Pakaslahden arkisto.

Pääesikunnan tutkintaosasto (PEtutk-os, Helsinki)

Asiamapit (kopioita):

Etsivää keskuspoliisia koskevia asiakirjoja.

Radioharhautusta koskevia asiakirjoja.

Sekalaisia asiakirjoja.

Sota-ajan kokemuksia.

Toimintakertomuksia.

Valvontaosasto ja Valtiollinen poliisi 1939 - 44.

Valvontatoimiston ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) yhdistämistä koskevia asiakirjoja.

Viipurin alatoimiston asiakirjoja.

Yleisesikunnan ja Etsivän keskuspoliisin (Valpo) suhteet ja yhteistoiminta.

Haastattelut:

Walldén Joel. Tammisaari 25.5.1971. Haastattelijana Pääesikunnan tutkintatoimiston päällikkö everstiluutnantti Kalevi Särmäkari. Eversti Walldén toimi Helsingissä marsalkka Mannerheimin asiamiehenä ja hänen tehtävänä oli kerätä tietoja pääkaupunkiseudun poliittisesta tilanteesta sekä mielialasta. (Kopio).

Henkilömapit:

Pentti Heinin papereita. (Kopioita)

Luettelot:

Valvontaosaston 1940 - 44 pidättämiä henkilöitä. (Kopioita).

Valvontaosaston pidätettyjen luettelot 1941 - 44.

Ohjesäännöt ja oppaat (kopioita):

Ohjesääntö Etsivän keskuspoliisin ja Yleisesikunnan toimisto VI yhteistoiminnalle 16.2.1924.

Sotapoliisiopas. Otava 10.11.1939.

Vakoilu, käyttäytyminen sotavankina, sota- ja maanpetos. Yleisesikunnan valvontatoimisto (ei päivämäärää. Tilgmannin kirjapaino. Helsinki).

Vastavakoiluohjesääntö sodan aikana (Vv.O.) 20.9.1929.

Krigsarkivet (KrA, Tukholma)

Försvarsstaben

C-byrån

Rapporter 1944 - 45. B I. Vol. 2-3.

Utgående skriftelser 1939 - 45. B II. Vol. 1.

Sektion II

T-kontoret

Korrespondens med diariér
1947 - 49. Film nr 20.

Underrättelseavdelningen

Inkomna skrivelser

Militärattachérapporter (rapporter o. meddelande från attachéerna i Helsingfors) 1937 - 42. E I:6. Vol. 3-6,8-10, 13.

Generalstaben

Inrikesavdelningen

Personaldetaljen

Dossierer 1929 - 35. F I a.
Vol.6.

Painetut lähteet

Ilmamaihinlaskun (desantin) torjuntaopas. Päämaja 26.1.1940.

J.K. Paasikivi. Jatkosodan päiväkirjat. Toimittanut Kauko Rumpunen. WSOY 1991.

Me uskoimme Suomeen. (Martti Ruudun) sotapäiväkirja 1941 - 44. Toimittanut Ilkka Seppinen. Otava 2000.

Puna-armeija Stalinin tentissä. Toimittaneet Ohto Manninen ja Oleg A. Ržeševski. Edita 1997.

Rintaman poliisi – Valvontapuseerin päiväkirja 1941 - 1944. Toimittanut Jarmo Nieminen. Ajatus Kirjat 2010.

Risto Rytin päiväkirjat 1940 - 1944. Toimittaneet Ohto Manninen ja Kauko Rumpunen. Edita Prima Oy 2006.

Sinivalkoinen Suomi 1939 - 1941 julkisten asiakirjojen valossa II. Alea-kirja Oy.

Suomen asetuskokoelma vuodelta 1939

Laki sotatilasta annetun lain muuttamisesta (297/39) 29.9.1939.

Tasavallan suojelulaki (307/39) 6.10.1939.

Asetus tiedotuskeskuksen perustamisesta valtioneuvoston kansliaan (321/39) 11.10.1939.

Asetus väliaikaisen posti-, lennätin- ja puhelinvalvonnan toimeenpanosta (348/39) 20.10.1939.

Asetus tiedotustoiminnan valvonnasta sota-aikana (446/39) 5.12.1939.

Suomen asetuskokoelma vuodelta 1940

Asetus tiedotustoiminnan väliaikaisesta valvonnasta (256/40) 31.5.1940.

Asetus virkojen ja pysyväisten tointen perustamisesta Puolustusvoimain Pääesikuntaan (745/40) 16.12.1940.

Asetus puolustusvoimain ylimmän johdon uudelleenjärjestelystä aiheutuvasta erinäisten viran ja pysyväisten toimen haltijain siirtymisestä uusiin virkoihin ja pysyväisiin toimiin (746/40) 16.12.1940.

Suomen asetuskokoelma vuodelta 1941

Asetus kiellosta matkustaa eräille alueille ja oleskella siellä annetun asetuksen muuttamisesta (432/41) 13.6.1941.

Sisäasiainministeriön päätös kiellosta matkustaa eräille alueille ja oleskella siellä annetussa asetuksessa tarkoitettujen alueiden määräämisestä annetun sisäasiainministeriön päätöksen muuttamisesta (433/41) 13.6.1941.

Asetus valtion tiedotuslaitoksesta (478/41) 22.6.1941

Suomen asetuskokoelma vuodelta 1944

Asetus eräiden henkilöiden vapauttamisesta syytteestä ja rangaistuksesta (646/44) 23.9.1944.

Suomen tilastollinen vuosikirja 1940.

Suomen virallinen tilasto, rikostilasto (XXIII:8).

Valtiopäivät 1940. Pöytäkirjat I. Istunnot 1-93. Valtiopäivien alusta elokuun 3. päivään. Helsinki 1940.

Varjo Suomen yllä. Stalinin salaiset kansiot. Timo Vihavainen, Ohto Manninen, Kimmo Rentola ja Sergei Žuravljov. Docendo 2017.

Kirjallisuus ja artikkelit

Arimo Reino, Suomen linnoittamisen historia. Otava 1981.

Baryšnikov Nikolai, Baryšnikov Vladimir, Terijoen hallitus. Uusien asiakirjojen kertomana. Kääntänyt Esa Adrian. Johan Beckman Institute 2001.

Björkman Leif, Säkerhetstjänstens egen berättelse om spionjakten krigsåren 1939 - 1942. Så gick det till när säkerhetstjänsten skapades. Hjalmarson & Högberg 2006.

Elfvengren Eero, Laajasta johtoesikunnasta Mannerheimin Yleisesikunnaksi. Yleisesikunnan organisaatio vuosina 1925 - 1939. Maanpuolustuskorkeakoulu 2000.

Elfvengren Eero, Suomen Yleisesikunnan organisaation synty ja vakiintuminen vuosina 1918 - 1925. Dissertaatio. Maanpuolustuskorkeakoulun Historian laitos 1997.

Elfvengren Eero, Kosonen Matti, Laidinen Einar, Vihollisen selustassa. Päämajan tiedustelu Neuvosto-Karjalassa 1939 - 1944. Otava 2010.

Forsberg Tore, Spioner och spioner som spionerar på spioner. Spioner och kontraspioner i Sverige. Hjalmarson & Högberg 2003.

Frick Lennart W., Rosander Lars, Bakom hemligstämpeln. Hemlig verksamhet i Sverige i vår tid. Historiska Media 2004.

Frolov Dmitri, Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NKVD:n leireissä talvi- ja jatkosodan aikana. Dissertaatio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.

Hakalehto Ilkka, SKP ja sen vaikutus poliittiseen ja ammatilliseen työväenliikkeeseen. Dissertaatio. WSOY 1966.

Heiskanen Raimo, Päämajajohtoisen tiedustelun järjestely sodan aikana. Jatkosodan historia 1. WSOY 1988.

Heiskanen Raimo, Saadun tiedon mukaan. Päämajan johtama tiedustelu 1939 - 45. Otava 1989.

Hietaniemi Tuija. Lain vartiossa. Poliisi Suomen politiikassa 1917 - 1948. Dissertaatio. Suomen historiallinen seura 1992.

Hietaniemi Tuija, Valtiollinen poliisi talvisodassa. Talvisodan pikkujättiläinen. WSOY 1999.

Huttunen Veikko, Vapaus ilman veljeyttä. Kansakunnan historia 6. WSOY 1968.

Hämäläinen Harri, Talvisodan puhelinvalvonta sotasensuurin osana. Poliittisen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1994.

Jensen Carl J. III, McElreath David H., Graves Melissa, Introduction to Intelligence Studies. CRC Press Taylor & Francis Group 2013.

Jonas Michael, Kolmannen valtakunnan lähettiläs. Wipert von Blücher ja Suomi. Dissertaatio. Ajatus Kirjat 2010. Suomentaneet Otto Lappalainen, Mervi Ovaska.

Juutilainen Antti, Talvisodan ulkomaalaiset vapaaehtoiset. Talvisodan pikkujättiläinen (3. painos). WSOY 2002.

Kalela Jorma, Historiantutkimus ja historia. Caudeamus Kirja 2000.

Kanninen Ermei, Suomen ylijohdon tiedustelupalvelun organisaation kehitys vuoteen 1945 sekä eräitä piirteitä sen toiminnasta ja tuloksista 28.1.1959. Julkaisematon tutkielma. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitos.

Karjalainen Mikko, Ajatuksista operaatioiksi. Suomen armeijan hyökkäysoperaatioiden suunnittelu jatkosodassa. Dissertaatio. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos 2009.

Karjalainen Mikko, Ei tehdä Mannerheimista sensaatiota, eihän! Kylkirauta 4/2016.

Karjalainen Mikko, Vähän uutta, vähän vanhaa, vähän lainattua - uutta sotahistoriaa etsimässä. Sotahistoriallinen aikakauskirja 36 2016.

Kesseli Pasi, Mihin sotahistorian tutkimuksen painopiste tulisi tulevaisuudessa suunnata? Suomalaisen sotahistorian tutkimuksen nykytila. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen julkaisusarja 2 2008. Toimittaneet Petteri Jouko ja Mikko Karjalainen.

Kolpakidi Aleksandr, Prohorov Viktor, Imperija GRU. Otsherki istorii voennoi razvedki. Kniga 1, kniga 2. Olma-press 2000.

Korpinen Markku, Yhteysesikunta Roin suomalaiset yhteysupseerit 20. Vuoristoarmeijassa 1941 - 1944 Pohjois-Suomessa. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 1988.

Koskimies Tapio, Puolustuskykyinen valtio vai Ruotsin hälytyskello? Suomen sotilasstrateginen asema kylmän sodan alkuvuosien asiantuntija-arvioissa. Dissertaatio. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos 2010.

Kosonen Matti, Etsivä keskuspoliisi / Valtiollinen poliisi ja sotilaallinen valvonta Suomessa 1918 - 1945. Turvallisuuspoliisi 75 vuotta. Toimittaneet Matti Simola ja Jukka Salovaara. Sisäasiainministeriön poliisiosasto 1994.

Kosonen Matti, Suomen desanttitorjunta jatkosodassa. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto 1989.

Kosonen Matti, Ruotsalainen Heidi, Agenttikoulun naiset. Lottana vakoilijoiden ja kaksoisagenttien keskellä. Tammi 2015.

Kotakallio Juhon, ”Kaikkialla läsnä oleva Lontoon Secret Service”. Secret Intelligence Service ja Suomi 1918 - 1941. Dissertaatio. Helsingin yliopisto 2014.

Kulomaa Jukka, Käpykaartiin? Sotilaskarkuruus Suomen armeijassa jatkosodan aikana. Dissertaatio. Painatuskeskus 1995.

Lackman Matti, Esko Rieki. Jääkäriväriväri, Etsivän keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.

Lackman Matti, Sirvio Tuulia, Etsivä keskuspoliisi. ”Valkoisen Suomen” turvallisuuspoliisi (1919 - 1937). Isänmaan puolesta. Suojelupoliisi 50 vuotta. Gummerus 1999.

Lauerma Matti, Sotahistorian tutkimuksen problematiikka ja metodiikka. Eri painos Tiede ja ase n:o 35 1977 (s. 73-116).

Lehtonen Lauri, Liene Timo, Manninen Ohto, Sanoman sieppaajia ja koodinmurtaajia. Suomen radiotiedustelu sodassa. Docendo Oy 2016.

Leskinen Jari, Talvisodan vaiettu yhteistoiminta. Talvisodan pikkujättiläinen. 3. painos. WSOY 2002.

Leskinen Jari, Vaiettu Suomen silta. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistoiminta Neuvostoliiton varalta vuosina 1930 - 1939. Dissertaatio. Suomen historiallinen seura 1997.

Leskinen Jari, Veljien valtiosalaisuus. Suomen ja Viron sotilaallinen yhteistyö Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1918 - 1940. WSOY 1999.

Lindstedt Jukka, Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana. Dissertaatio. Suomalainen lakimiesyhdistys 1999.

Manninen Ohto, Kerttu Nuorteva. Neuvostokaunotar vakoilujohtajana. Edita 2006.

Manninen Ohto, Mikä on suomalaisen sotahistorian tutkimuksen nykytila? Suomalaisen sotahistorian tutkimuksen nykytila. Maanpuolustuskorkeakoulun sotahistorian laitoksen julkaisusarja 2 2008. Toimittaneet Petteri Jouko ja Mikko Karjalainen.

Manninen Ohto, Talvisodan uudet tavoitteet - Ruotsin hallitustakin koeteltiin. Stalinin kiusa - Himlerin täi. Sota-ajan pieni Suomi maailman silmissä ja arkistojen kätöksissä. Edita 2002.

Mertanen Tomi, SAT/VIA – myyräntyön mestarit. Sotahistoriallinen aikakauskirja 25. Gummerus 2006.

Pajunen Jussi, Ilmatähystyspalveluksesta alueelliseen ilmavalvontaan. Suomen ilmalvannon kehittäminen 1930 - 1942. Dissertaatio. Maanpuolustuskorkeakoulu 2017.

Panschin Vladimir, Kasvottomien miesten sota. Päämajan valvontaosaston toiminta jatkosodassa. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitos 2000.

Perspectives on Military Intelligence from the First World War to Mali. Between Learning and Law. Editors Floribert Baudet, Eleni Braat, Jeoffrey van Woensel, Aad Wever. Asser Press 2017.

Porvali Mikko, Vakooajakoulu. Päämajan asiamieskoulutus jatkosodassa. Otava 2010.

Puntanen Pia, Päämajan sijoitus ja vaikutukset Mikkelin seudulla toisen maailmansodan aikana. Suomen historia pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston historian laitos 1993.

Reini K.O., Koukkunen Heikki, Saukkonen T., Heinilä Harri, Juutilainen Antti, Puolustusvoimain rauhanaikainen järjestely. Jatkosodan historia 1. WSOY 1988.

Reini K.O., Koukkunen Heikki, Saukkonen T., Heinilä Harri, Juutilainen Antti, Puolustusvoimat vuosien 1940 ja 1941 rauhan aikana. Jatkosodan historia 1. WSOY 1988.

Rentola Kimmo, Kenen joukoissa seisot? Suomalainen kommunismi ja sota. Dissertaatio. Toinen painos. WSOY 1994.

Rentola Kimmo, ”Residenttimme ilmoittaa...”. tiedustelun vaikutus Stalinin päätöksiin talvisodassa. Artikkelijulkaisu Suomen Historiallisen seuran ja Historiallisen yhdistyksen luentotilaisuudessa Helsingissä 7.10.2002.

Renwall Pentti, Nykyajan historiantutkimus (2.painos). WSOY 1983.

Rislakki Jukka, Erittäin salainen. Vakoilu Suomessa. Love kirjat 1982.

Routledge Companion to Intelligence Studies. Edited by Robert Dover, Michael S. Goodman, Claudia Hillebrand. Routledge 2014.

Rusi Alpo, Lehdistösensuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941 - 1944. Dissertaatio. Suomen historiallinen seura 1982.

Rönkkönen Teuvo, Itä-Karjalan sotilashallintoalueen postia. Jatkosodan pikkujättiläinen. WSOY 2005.

Salokangas Raimo, Helsingin Sanomat. Suomalaisen lehdistön historia 5. Gummerus 1998.

Salokangas Raimo, Suomen Sosialidemokraatti. Suomalaisen lehdistön historia 5. Gummerus 1998.

Salokangas Raimo, Uusi Suomi. Suomalaisen lehdistön historia 5. Gummerus 1998.

Salomaa Markku. Huippuvakooja katosi itään. Suomen Kuvalehti 32/2004.

Salomaa Markku, Punaupseerit. Dissertaatio. WSOY 1992.

Salovaara Kalevi, Päämajakaupunki pommituksessa. Punalentäjien hyökkäykset Mikkeliin v. 1940. Mikkeli Painos 1986.

Šaparov Eduard, Dve žizni. Taina Zoi Voskresenskoi. Olma-Press 1998.

Sedergren Jari, Lehdistösensuuri talvisodassa. Talvisodan pikkujättiläinen. WSOY 1999.

Selén Kari, Madame Minna Craucherin levoton elämä. WSOY 1991.

Silvennoinen Oula, Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933 - 1944. Dissertaatio. Otava 2008.

Sinitsyn Jelisej T., Vaiettu totuus. salaisen agentin todistajanlausunto. Otava 1995. Suomentanut Esa Adrian.

Soikkanen Mauri, Jatkosotaa ja eränkäyntiä. Jatkosodan pikkujättiläinen. WSOY 2005.

Stepakov Viktor, Kononov Sergei, Petrov Pavel, Frolov Dmitri, Partisaaneja, desantteja, sissejä rintaman molemmilla puolilla. Suomentanut Timo Kaivola. Hippu-teos 2005.

Strelbitskij Konstantin, Suomen ja Puolan Neuvostoliittoon kohdistunut tiedustelu-yhteistyö 1921 - 1939. Suomentanut Carl-Fredrik Geust. Sotahistoriallinen aikakauskirja 23 2004.

Suolahti Ida, Yhteinen vihollinen, yhteinen etu. Sotavankien luovutukset ja vaihdot Suomen ja Saksan välillä jatkosodan aikana. Dissertaatio. Unigrafia 2016.

Suvorov Viktor, Soviet Military Intelligence. Hamish Hamilton Ltd. 1984.

Suomen vapaussota vuonna 1918. IV osa. Otava 1923.

Talvisota 1939 - 1940. Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt. Toimittaneet: Matti Lappalainen, Anssi Vuorenmaa, Antti Juutilainen, Harri Heinilä. WSOY 1982.

Turtola Martti, Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyuden seura. Suomi sodassa. Otava 1982.

Turunen Pekka, Salaisen sodan asiamies. Mannerheim-ristin ritari Paavo Suoranta. Ajatus Kirjat 2006.

Tuunainen Pasi, Marttinen - Kahden armeijan soturi. Otava 2012.

Tynkkynen Vesa, Hyödynnettiinkö sotakokemuksia? Talvisodan pikkujättiläinen. 3. painos. WSOY 2002.

Viljanen T.V., Ylipäällikön ja Päämajan toiminta. Jatkosodan historia 1. WSOY 1988.

Vilkuna Kustaa, Sanan valvontaa. Sensuuri 1939 - 1944. Otava 1962.

Visuri Pekka, Puolustuspolitiikka sodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Suomen puolustusvoimat 1944 - 1974. WSOY 2006.

Vuorenmaa Anssi, Ylikoski Pekka, Päämajan toiminta. Talvisodan historia 4. WSOY 1979.

Waltari Mika, Neuvostovakoilun varjossa. Helsingin neuvostolähetystö kiihotus- ja vakoilutoiminnan keskuksena. 5. painos. Otava 1994. Ensipainos Otava 1942.

Westerlund Lars, Itsetehostuksesta nöyryyteen: suomensaksalaiset 1933 - 46. Kansallisarkisto 2011.

Ylikangas Heikki, Mitä on historia ja millaista sen tutkiminen. Art House 2015.

Ylönen-Peltonen Raija, Kohtaamisia rajalla - tiedustelutoimintaa Karjalan kannaksella 1920-luvulla. Sotahistoriallinen aikakauskirja 37. Suomen sotahistoriallinen seura 2017.

Lehdistö

Helsingin Sanomat 9.12.1933.

Sotaveteraani N:o 2/2004 21.4.2004.

Suomen Sosialidemokraatti 19.3.1932, 6.4.1932, 8.4.1932.

Uusi Suomi 5.8.1941.

Haastattelut

Aho Antero Espoossa 25.3.1999. A. Aho palveli toimistoupseerina vastavakoilutoimistossa jatkosodan aikana.

Apiola Jaakko Helsingissä 8.4.1999, 21.4.1999, 10.2.2000. Apiola palveli talvisodassa valvontaupseerina ja jatkosodassa aluksi Pajarin divisioonan valvontaupseerina sekä myöhemmin Kannaksen Ryhmän ja IV Armeijakunnan alatoimistojen päällikkönä.

Hankala Olli Kurussa 30.1.2005. Olli Hankala palveli talvisodan aikana valvontaosaston Tampereen edustustossa, Moskovan rauhan aikana Kajaanin alatoimistossa ja jatkosodan aikana III AK:n sekä Aunuksen Ryhmän alatoimistoissa.

Heikura Mikko puhelinhaastattelu 3.4.2001. Majuri evp. M. Heikura palveli jatkosodassa komppanian päällikkönä. Hän haavoittui Syvärillä 1942 ja toivuttuaan hänet määrättiin valvontaosastoon, jossa palveli vastavakoilutoimistossa.

Heino Risto puhelinhaastattelut 18.4.2002, 24.5.2002 sekä 21.8.2006. Risto Heino palveli jatkosodassa radiotiedustelussa. Keskimmaisessä haastattelussa haastattelijana Lauri Lehtonen.

Ilmonen Eino Helsingissä 9.5.2001. Eino Ilmonen työskenteli sotien aikana Tampellan aseosaston johtajana.

Jäntti Kalevi Helsingissä 30.12.2003. K. Jäntti palveli jatkosodan aikana Täydennyspataljoona 10, mistä hänet värvättiin valvontaosaston tarkkailijaksi.

Kaltokari Artturi puhelinhaastattelu 24.5.2006. Kaltokari palveli jatkosodan aikana Radiotiedustelukeskuksessa (RTK) Sortavalassa. Haastattelijana Lauri Lehtonen.

Kari Niilo Orimattilassa 7.4.2002. N. Kari palveli valvontaosaston radiovalvontatehtävissä talvisodan ja Moskovan rauhan aikana.

Kotilainen Paavo Helsingissä 2.4.2001. P. Kotilainen palveli YH-vaiheessa 1939, talvisodan sekä Moskovan rauhan aikana valvontaosastossa radiovalvontatehtävissä.

Mellén Kai, Rikkinen Erkki, Valanti Pentti, Vihervaara Reino Helsingissä 11.5.1999. Kyseiset herrat palvelivat jatkosodan aikana Helsingin alatoimistossa varjostajina (sotilaspoikina).

Mertanen Tomi puhelinhaastattelu 7.3.2008. Filosofian tohtori.

Nihtilä Rainer Espoossa 30.12.2003. Eversti Valo Nihtilän poika.

Rautsuo Pentti Tampereella 8.9.1999. Valvontaosaston päällikön Kustaa Rautsuon poika.

Rentola Kimmo Helsingissä 17.3.2004. Valtiotieteen tohtori.

Repo Timo Helsingissä 23.7.2002. Valvontaosastossa jatkosodan aikana palvelleen Pekka Johannes Revon (s. 25.6.1907) poika.

Saarela Tauno Helsingissä 26.3.2004. Valtiotieteen tohtori.

Sallila Erkki Kärkölässä 2.6.1999. Sallila palveli valvontaosastossa sotilaspoikana 1944 valvontaosaston pääosaston ollessa sijoitettuna Kärkölään.

Salo Seppo Helsingissä 17.2.2000. Seppo Salo palveli valvontaosastossa sensuuritehtävissä talvisodan aikana.

Salokannel Timo puhelinhaastattelu 29.4.2004. Salokannel toimi valvontaosaston tiedottajana. Hänet värvättiin tiedottajaksi koulutuskeskuksessa Karkun evankelisella opistolla talvella 1942.

Sarvola Reino Rovaniemellä 21.6.1999, 9.3.2000, 28.3.2001. Sarvola palveli talvisodassa Rovaniemen alatoimistossa kuulustelijana sekä jatkosodassa Lapin alatoimiston päällikkönä ja Latvassa sijainneen alatoimiston juridisena neuvonantajana.

Seilola Reino Helsingissä 4.4.2002. R. Seilola palveli valvontaosastossa radistina 1.3.-17.6.1941.

Seppänen Martti puhelinhaastattelu 29.4.2004. Seppänen toimi valvontaosaston tiedottajana. Hänet värvättiin tiedottajaksi koulutuskeskuksessa Huuhanmäellä vuonna 1943.

Internet

Hallitukset ja ministerit vuodesta 1917. Valtioneuvosto.fi

Ryti Risto (1889 - 1956). Kansallisbiografia.fi

Tala Henrik: Sodan kokemushistoriaa tuoreella otteella. Agricolan kirja-arvostelut. agricola.utu.fi (10.4.2007).

Tilastokeskuksen rahanarvonmuunnin: www.stat.fi/tup/laskurit/rahanarvonmuunnin.html# (8.2.2018).

Venäjänsä ulkomaan tiedustelupalvelun SVR:n kotisivut
<http://svr.dov.ru/history/history/htm> 2.2.2004 klo 21:47.

Muut lähteet (materiaali tutkijan hallussa, ellei toisin mainita)

Kirjoitelmat

Apiola Jaakko: Muistikuvia rintama-alatoimiston toiminnasta 20.2.1992. Materiaali J. Apiolan perikunnan hallussa.

Autio Viljo: Väli rauha ja jatkosota. V. Autio palveli Moskovan rauhan aikana PM:n valvontaosaston radiovalvontajaoksessa ja jatkosodan aikana radiotiedustelussa.

Autio Viljo: Vähän lisäyksiä välirauhaan.

Koskimies Tapio: Suomen sotilasiamies- ja puolustusasiamiestoiminta 100 vuotta. 2017.

Kylmänoja T.R.O.: Tämä seikkailu tapahtui kesäkuussa 1941.

Lehtonen Lauri: Radiotiedustelun toiminta Tuusulassa sotiemme aikana (esitelmä) 11.10.2005. Kirjoittaja on eversti evp. ja toimii aktiivisesti radiotiedusteluveteraanien keskuudessa.

Kirjeet

Aatos Kuusisen kirje 22.3.2003. A. Kuusinen palveli jatkosodan aikana radiotiedustelussa.

Muistiinpanot

Ohto Mannisen muistiinpanot

National Archives (Washington D.C.)

OSS

RG 226 Action Study on Finland. E 108 B. Box 256 Folder 1859.

Sotasaalismateriaalia

OKL/2614. Saksan ilmavoimien laatima henkilökortisto.

Auswärtiges Amt (Berliini)

Inland II geheim. Kansio 124.

Venäjän Sota-arkisto (RGVA, Moskova)

Fondi 34980 (sota1939 - 1940) opis 5 (9. Armeija) delo 211.

Tutkijan muistiinpanot Jukka Lindstedtin väitöskirjan tarkastustilaisuudesta Helsingin yliopistolla 28.5.1999.

Piirroksset

T.R.O. Kylmänojan piirros radiovalvontajaoksen sijoittumisesta Kurussa.

T.R.O. Kylmänojan piirros Osasto 555 sijoituspaikoista Moskovan rauhan aikana.

Sähköposti- ynnä muut viestit

Ahti Lapin sähköpostiviesti 18.4.2017. Eversti evp. ja ilmapuolustushistorioitsija.

Antti Vuojolaisen (UM tietopalvelu) sähköpostiviestit 21.11.2005, 7.12.2005.

Dmitri Frolovin Messenger-viestit 20.9.2017.

Ääninauhat

Everstiluutnantti Pentti Heinon esitelmä Kärkölen reserviupseerikerholle 2.4.1976.

Maanpuolustuskorkeakoulu

PL 7, 00861 HELSINKI

Puh. +358 299 800

www.mpkk.fi

ISBN 978-951-25-2990-2 (nid.)

ISBN 978-951-25-2991-9 (PDF)

ISSN 2342-9992 (painettu)

ISSN 2343-0001 (verkkójulkaisu)

100

Puolustusvoimat

Försvarsmakten • The Finnish Defence Forces